

GAZA WILI DO GAZA WUKO

L'Initiation des garçons et des filles

TEXTES NGBAKA

Avant-propos

Dans ce recueil nous présentons quelques notes en langue ngbaka sur l'initiation des garçons et des filles chez les Ngbaka-Minagende. Les notes proviennent des entretiens avec des interlocuteurs dans plusieurs villages de la région ngbaka. Elles ont servi de base de la quatrième partie du livre "Croyances et Rites des Ngbaka Minagende"¹.

Le recueil consiste en deux parties : l'initiation des garçons et l'initiation des filles. Dans la première partie nous présenterons trois chapitres :

Chapitre I : Gaza wili Est (l'initiation comme elle se fait dans les villages de l'est de la région ngbaka). Pour ce chapitre nous sommes partis de quelques données sur l'initiation notées par Fr. De Brabandere à 'Bominenge dans les années 1950. Ces données ont été corrigées et complétées durant l'année 1989 par des entretiens avec les interlocuteurs suivants (rangés selon leur importance) : Danu, V\$nga et autres ('Boyad&m&l&, 1989); Ng&ama ('Bobadi, 1989); Kona-Lambo ('Bobadi, 18/11/1989); Zabusu André, Tigole et autres ('Bobazolo Ndongo 25/6/1989) ; Zuza-Ngwalo ('Bogal&ngba, 15/02/89).

Chapitre II : Gaza mandanggo (l'initiation comme elle se fait dans les villages du sud-ouest de la région ngbaka). Ce chapitre comprend les notes écrites par Zāgbālāfio-Gbamboko, complétées par des entretiens avec les anciens de 'Boyele Nwagḍ et 'Boyele 'Bogbas\$ngga; avec Sabuli-Ngandali (Libenge moke) et avec Kake-Selengbe ('Bobito).

Chapitre III : Gaza k\$la (l'initiation comme elle se fait dans les villages au delà de la rivière 'Dua Vindu et dans quelques villages sur la route vers Libenge). Ce chapitre est rédigé à partir des entretiens avec les anciens de quelques villages au nord de la rivière 'Dua-Vindu.

Notes concernant la présentation

1. Pour les textes en langue ngbaka, nous suivons l'orthographe établie par le Bureau de Traduction et d'Alphabétisation de Gemena, qui a été utilisée dans la traduction de la Bible et dans les éditions en ngbaka. Dans certains textes ou termes, nous mettons le ton sur chaque syllabe, pour éviter toute ambiguïté.

2. Les mots suivis d'un astérisque * sont des mots étrangers..

3. Abréviations :

acc :	accompli
E :	région à l'est de Gemena
inac :	inaccompli
N :	région au nord de Gemena
nég :	négation
O :	région à l'ouest de Gemena
qqn :	quelqu'un
qqch :	quelque chose
sp. :	spécial
↓	réfère au vocabulaire à la fin de ce travail.

¹ Henrix M., "Croyances et Rites des Ngbaka-Minagende", Recall Publications, Ghent Belgium, 2009.

Bibliographie

- Bourguignon G.C.**, *Contribution à l'étude du rite secret des gazas de l'Ubangi*, Revue Congo, 1930, 4, pp. 499-506.
- Claeys Fr.**, *Gaza, De besnijdenis bij de Bwaka (Ubangi)*, Revue Congo, 1930 (3 séries).
- Crabbeck G.**, *Les Bwaka*, Bulletin des Juridictions Indigènes et du droit coutumier congolais, 1943, pp.85-108.
- Gaud F.**, *Les Mandja*, Albert De Wit, Bruxelles, 1911.
- Leyder J.**, *La gaza, initiation rituelle des Bwaka*, Revue Congo, 1931, pp.216-228.
- Leyder J.**, *Les Légendes de Bogbwoso, l'ancêtre Bwaka et le Jugement Setu des Oiseaux (Ubangi)*, Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie, n°3, 1934, pp.3-17.
- Leyder J.**, *La légende du lac Mogalo*, Revue Congo, 1931, 2, pp. 534-542.
- Leyder J.**, *De l'origine des Bwaka (Ubangi)*, Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie, 1936, pp.5-27.
- Maes V.**, *De Ngbaka*, Annales Aequatoria, 1945, pp. 1-8.
- Maes V.**, *Les Ngbaka : 1. Histoire, coutumes, langue; 2. Composition clanique*, Kinshasa, 1984, 121p, 169p.
- Maes V.**, *Les Ngbaka du centre de l'Ubangi*, Kinshasa, 133p.
- Maes V.**, *De Spin*, Annales Aequatoria, n°1, 1950, pp.7-11.
- Maes V.**, *Les souvenirs des réfugiés sur les grands arbres chez les peuples de l'Ubangi*, Annales Aequatoria, 15, 1994, pp. 33-49.
- Maesen C.**, *Les Bwaka*, Monographie ethnographique, Tervuren, 1949.
- Ngbanda K.Kp.**, *La notion du sang chez le peuple ngbaka, un symbole d'alliance, d'intégration et d'amour*, Faculté de Théologie Protestante, Mémoire de licence en théologie, Kinshasa, 1986.
- Vergiat A.M.**, *Les Rites secrets des Primitifs de l'Oubangui*, Payot, Paris, 1936, 210p.
- Vergiat A.M.**, *Moeurs et coutumes des Manja*, Payot, Paris, 1937, 323p.
- Wetembina K.Y.**, *Religion traditionnelle du Peuple Ngbaka*, Mémoire de licence en Théologie, Fac. de Théol. Protestante, Kinshasa.
- Yange B.**, *Initiation chez les Ngbaka*, Revue Hier et aujourd'hui, Vol.14, n° 3, pp.182-208.

Première partie

Gaza wili

Initiation des garçons

Chapitre I. GAZA WILI - Est

L'initiation comme elle se fait dans les villages de l'est de la région ngbaka. Dans ce qui suit, nous donnerons d'abord une description générale de l'initiation des garçons, puis nous ajouterons en annexe les textes de chaque entretien tel qu'il a été prononcé.

1. M&n\$ wà dÊ mâ dĵ tí kÊ nĵ wà gÚnú wà nĵ

A gÊlá gázá

A g&la gaza m& a mbulu wa kpo ma we be na, wa n& g\$n\$ gaza. Dati wa fa m\$ s\$kpā, n& wa to tula. 'Do n&, n& obugazan\$² wa nda ngba wa vÀ, n& wa n& g\$n\$ zufa we a gÊlá gaza. Wese gÀ, n& wa mbese kpasa win\$ vÀ, d\$ k\$ wi kpo yÊnggÊ g\$, s& a wa bulu f&l& n& de³. Fala sa, n& nu f&l& kula kpo kpo wa ngbolo ngba wa d& nu t\$ a 'da kpasa wi 'da wa. N& nde wa z&a tulu n& wa Àa fande we a do g&la gaza t& wa ia. Wa ba lã zufa, n& wa fi ma nù, n& gbabu kpo kpo a gbutu zufa kpo kpo, n& a to zã n&⁴. N& wele k& a n& zi gaza dati hã ongba a ni, a kulu ng\$, n& a ba zufa d& kÐ a. N& wa k& sã wa n&a gaza d& t& 'do a ni, wa kulu 'b\$ ng\$, n& wa so kÐ wa d& ng\$⁵, n& a z& wa kpo kpo vÀ d& li 'do wa nÊ k& a kÐa we z& wa ni: b\$ tabi tal&. Ma kpa zu wa sã, n& wa dungu nu. Wa k& wa z&a wa ni, wa kala t& m& 'b\$ zufa d& kÐ wa, n& wa z& wa k& wa n& zi 'do wa ni tal&-tal& tabi nal&-nal&, ni do ni fai. K\$ ma h\$ t& nd\$ti n&, n& ma te ng\$ gazan\$. Bugazan\$ k& li wa kolo fÀ ni, wa z& gazan\$ nal&, m\$I\$ do gazala. Ma e do, n& wa kpo fàndé⁶ 'd& tili wa, n& wa kpo g&l& wa, zã 'baka wa, nÊ k& wa d& do wi fio ko. Wa wè 'b\$ we k&l& zu wa g\$, fÊlÊ n\$ t& wa g\$, 'dàfà t& wa be sĴ g\$. Wa ny\$ng\$ m&n\$ k& wa 'bili sanga n& do f&l&⁷, n& wa p&s&. Ki ki n& k& tati a yali zam\$, we fa m\$ s\$kpā. Wa k& wa ĩ ti yali zam\$ g\$, wa oso ma usa. Owuko wa zã gili we 'bo kpana: sÊmbÉ, we fi ka k\$ n&; tÊlÊ we a do sanggo n&.

Fala wa z\$ na, wa kpa d\$ a m\$ s\$kpā, n& wa wa k\$ buti. Tabi 'da fala kpo, n& wa wa dati, s& n& wa a g&la de. Wa wa fala n&, n& wa d& be t\$ a n&, n& wa kala ngba d& ng\$, n& wa sanga ma. Te ngba gaza, wa 'd&ng& gbaKÐ n& si gulu n& nu nga iko, n& wa la k&n\$ ng\$ i. Wa kpo zÐ t& kin\$ z& z& z&. Sanga n& ia, n& wa wá zÐ n& wa gÚnú f&l& lĭ do ma. Wa lĴ ngba gaza do zÐ& ya fÀ n& do tã n&, wa g&z& ma g&za. 'Da fala ni tati a z& gazan\$ z&a iko... wa wè 'b\$ we sa sÀÀ zu ngba wa g\$, wa wè 'b\$ we z& wa do tambala kÐ wi g\$, tati a zufa. Li wese k& wa n& 'bili te ngba ni, ndala zã wa ba we n& nga t& z& wa ni.

T& zam\$ i bugaza kpo kpo do gazan\$ 'da a. Fala wa kpa te ngba&, n& bugaza a ba dugbui, n& a be nu g&l& kÐ gaza, n& a g\$m\$ n& dati. Ki ni a wé kÐ wa t& n&. T& fala ni obugazan\$ wa wé 'b\$ kÐ ongba wa mbé wa g&⁸ t& n& wia.

Si mú wa li wala ni, tati a zuma yáká gázá. Gaza kpo kpo a do te mú a, wa a ma nù fala wa h\$ nu butu nga. K\$ fala gaza fi te 'd& & nù, n& a kã ng\$ ma, a kala kÐ a d& ng\$, n& bugaza, kÐ a fu a hàú...⁹ n& a la, ni do ni kpa zu wa vÀ. S& n& wa p&s& d& nu t\$ a 'da wa de.

² Bugaza tabi Gbàbù a a wi k& a n& ba gaza. Mbe n& a kala ogaza nal&, m\$I\$. Wa saka wi k& zu a a b\$I\$.

³ Bulu f&l& gaza = be gulu gaza.

⁴ To zã zufa = doko zã zufa we yamba ma na, ma mb\$ k\$ nde?

⁵ Wa so (kala) kÐ wa d& ng\$: wa e kÐ wa d& gbogbo zu wa.

⁶ M& a mbé fande: wa À nwá n&, n& wa gb\$t\$ f&l& k& k\$ n&, k& ma \$ fÊ ni, n& wa gi ma do kúlà, n& wa d& 'b\$ fila n\$ t& n&.

⁷ F&l& ni m& a gbãlã f&l& kusa, n& wa sa li n& na "buluti 'da gulusÀ".

⁸ Mbé wa g& = ongba wa bugazan\$ k& wa g\$n\$ wa d& 'do wa ni.

“Nd\$ n\$ gaza” tabi “E n\$ t& gaza” (Wa d& ma do kpo se wa a g&la t& wa)

Ki ki n& k& gaza kulu ng\$ ia. Wa mbese ‘b\$ ngba wa vÀ, n& do gÀ soe, wa ngbolo ‘b\$ ngba wa. Wa k&l& zu wa, ‘bili ÀlÀ nyanga wa, zu’du sa li wa, a kula t& wa. Kúlá m\$ ng\$ kòlò n&, n& bugaza kpo kpo a fi kÐ a ‘d\$ n\$, n& a y\$I\$ dati gaza kÐ a, sala nyanga a do bÐálǎ, ng\$ sila a, n& gaza ngboo ni a nd\$ tÀ & songboo...¹⁰ Ma e, n& wa ny\$ng\$ ‘b\$ m\$, n& wa p&s&. GÀ soe ni wa wia we y\$ wa. Wa nd\$a gaza ia, a nyÚngÚ nwá sanggo g\$, tati a m\$ s\$kpǎ. H\$azi¹¹ wa wè we z\$ s\$nu wa t& fala ny\$ng\$ m\$ g\$. Wa yÈnggÈ tabi wa fÚÚ t& wa do be h\$azi g\$, tati a do bugaza. Dá zu ny\$ng\$mÙ nu wa j lǎ te¹² ina.

Y&ngg& we z\$ owi nan\$

Wa he’de m\$n\$ t& wa nÊ wuko ni¹¹, n& wa m\$ ng\$ ka wa ‘da wi nan\$ ‘da wa. Gulu k& wa ka wa ni, tua k& gaza a fio. Mbe g\$ n& a fe s& t& fala g\$n\$ a, tabi k\$ butu i, wa zÚ s& ‘b\$ t& wa g\$. Wa ny\$ng\$ mbe k\$la, sa’de do kpam\$ ‘da wa.

Wa nd\$a gaza wili ia, a f\$I\$ tÀ a fai zu a kpo, t&k\$ a mili zu ga a¹², n& a f\$I\$ ngbÚtÚ zu ma do, tua k& ma unu de g\$, d\$ k\$ fala g\$n\$ a, k\$ wi zólé a kpá ma g\$. Tua k& a kpa, n& wele gaza si olo n& si.

KÐ tǎ b\$a dati g\$n\$ wa

‘Do k& wa a g&la gaza sǎ, k\$ wa nd\$a n\$ t& wa ia ni, n& wa y&ngg& do ma gbaa p\$s\$ kpo tabi b\$a. M\$ gaza kulu ng\$ ia : wa to tula, do tula d& we hǎ hǎ nwa zole ni. KÐ tǎ kpo kpo a y\$ gaza iko. N& kÐ tǎ ‘bana b\$a tak\$ wa g\$n\$ wa ni, n& wa sa m\$ hǎ wi g\$n\$ wa. Zǎ gazan\$ fele tati a t& ny\$ng\$ lǎ te iko¹³. Wa y&ngg& do zufa zi wa z&a do wa ni d& kÐ wa. T& y&ngg& mú wa ni, wa kpa gele bugaza kpo, n& a tÐ hǎ wa na: “NgÈl j, ng&la! Ng&la ti m\$, ng&la!”. Gulu n& tua k&, ngÈlá g& a zula, tÀ a g&z& g&za ni . K\$ wa we ma do k& wa ‘bili do do’bolo nu ga wa, n& wa kpa mbé n& ti n&. Ya t\$k\$ wé we ba t& ma do de n& g\$, ma \$ n& k& ma g&z& g&za ni. Ma k& wa we ma do ngÈl j ni.

To fele do a ogazan\$ k\$ be t\$a (M\$ zÚ Gbosasa, p.25)

Tala kÐ tǎi ‘bana b\$a ni, k\$ wese n& gÀ n& ni, n& wa ga zuma to fele. Wa to fele n& wa ga na:

“éèè fele, fele, fele yu n& nga e (2)

éèè fele, éèè fele, fele a gaza gaza

gba nduba e eee, gba nduba e eee...”

Ma é, n& wa ‘banda* a wa k\$ be t\$a... K\$ wa a wa k\$ be t\$a, k\$ wa n& h\$ k\$ n& ngÈlÈ ngÈlÈ ni, n& wa m\$ ng\$ he wá gùgùsí. K\$ wa n& ga ma do’do, k\$ ma n& e n& ni, n& gazan\$ wa si wá sǎ, n& wa dungu nu. N& wèsé n& gÀ ma, n& kpasa win\$ wa ngbolo, wa y\$ y\$la sÐ bolo fai.

⁹ = gítí zP f j dÓÍÓ hàú hàú...

¹⁰ Nd\$ tÀ & songboo = nd\$ tÀ a, n& ma ‘b\$ tÀ a vÀ.

¹¹ Wa sa li tulu ni a “ngbàmbé”. Ma \$ n& máyÈngg& ni (mØ zÚ Ng&ama).

¹² Mili zu ga = tili ndala zP gÀ dÈ ngÚ ngbÈ, nÈ kpáná lǎ zP g j à Ú dÈ wílá fàlà.

¹³ Zǎ wa ba we t& ny\$ng\$ lǎ te, k\$ wa g\$n\$ wa, n& wa hé g\$.

A gazan\$ ng\$ tulu

K\$ ma n& e n&, n& fala n& g\$ n\$ sàmbùù ni, n& wa a wa ng\$ tulu. Wa sa li ki ni na, ng\$ tulu[↓]. Wa n& do wa d& zam\$ i, n& wa a wa, n& wa dungu d& zam\$ m\$. Wa tð mbula hã wa d& zam\$ fai... mbula gaza. K\$ mbula ma n& e n&, n& wese n& h\$ d& n& ni, n& wa kala gele tulu, n& wa kpolo tulu go'do wa. N& wa d& mbu, n& wa dungu ma li wa... dungu li wa sã, n& wa ny\$ng\$ mako, n& wa kp³ li wa. N& wa z\$ wá k& wese d& n& ni, n& wi ba gazan\$ kpe dati, n& gazan\$ d& 'do wa, n& wa te bolo. Wa sa li ki ni na, tia bolo. N& wa 'banda* 'da le zu le ng\$ m\$, n& wa yu d& 'da le g& t& z& t\$a... Wa kpa wele a n& zi gaza g\$, n& wa z& a fai, n& wa ba a, n& wa g\$ n\$ a do wa fala n& kpo.

N& wa te bolo ni ni fai, k\$ ma n& we e ma, n& wa t& wá, n& wa dungu t& nu t\$a 'da baa wa sã. Wa ba kungba, n& wa fi ma, n& gaza t&, n'a dungu d& ng\$ kungba ni. N& wi nan\$ 'da wa wa t&, n& wa dungu d& k& zã a ni.

GÀ wese tã dati g\$ n\$ wa

T& fala gã 'da mbolo, k& wese 'bana ng\$ sž ni, n& wa z& k& d&nggu. K& d&nggui ni wa sa li ma na "mànzé"[↓]. Wa z& ma gulu n& na, wa sa m\$ hã GùlùsÁ, Nøtøkø, GÚlì...[↓], k\$ wa t& d& k\$ butu ni. 'Da kala sž, k\$ wese m\$ ng\$ le nu ni, bugazan\$ wa ngbula s\$ ngba wa d& m\$ ia. M\$ dðlð nèèè! Yaka gaza te nu 'dùsí¹⁴... g&l& gulusÀ, n\$ t\$ k\$... ma ndíkí m\$ n& nga. Nu ma yaka ndérr...

K\$ li be gazan\$ do naa wa ma zã ngambi do¹⁵, ny\$ng\$m\$ ÆfÅ 'b\$ nu wa g\$. Owi nan\$ wa dungu k& zã wa, wa na: "Owe, be n& lo a n& n& di gaza ni, a n& z\$ 'b\$ z&l& t& hã ni g\$ nde?". Be sele be hú 'do ngba g\$, nu ngbaka g\$. Ng\$ ngba g& d& yíkí yìkì n&... we d\$a win\$ wa kã ng\$ n& ni. Zuma yaka gaza ma tð fala t& z&l& t&n\$ vÀ wa n& kpa bind&, do k\$ butu i, t& k& wa n& \$ ma ni. T& nza nga, sð bolo ma te nu. Y\$la gaza hã a ni... fala sa wa d& t& n& iko. N& nde gazan\$ wa le s& t\$a we \$ tala \$i do naa wa. Wi zolon\$ wa \$ k\$ butu i. Ny\$ng\$m\$ hã wa vÀ ma la d& i m\$.

T& sanga z&, obe gazan\$ wa a zã wa do, d\$ k\$ fala g\$ n\$ wa k\$ wa só 'd\$ l\$ g\$. T& sanga z&, wa kÀ ny\$ng\$m\$ hã owi y\$ gazan\$. Fala sa ia, wa kpá 'b\$ mbé ny\$ng\$m\$ g\$.

Fala sa titole dati k& wa n& g\$ n\$ wa ni

N& kÊ wese m\$ ng\$ gba zaka zaka ni, wa nd\$ 'b\$ kula do n& t& wa. N& wi zólé a ngbolo wa g& a n& g\$ n\$ wa ni, n& a a mbu'da m\$ nu wa[↓], d\$ k\$ sila wa táná t& fala g\$ n\$ wa g\$. 'Da kala be sž, ya wa n& nu t\$a kpo kpo. Okpasa gazan\$ wa kala ngele d& kð wa, n& wa bi k\$ buti. T& k\$ butu m\$, \$ngb\$ m\$! Wa z\$ m\$ liÀ do liÀ, dðlð m\$ liÀ do liÀ. Ombe win\$ wa yaka gazan\$... wa do wila go'do wa iko... wa be zu ga wa hã wa, we be hã wa na, mbala dani gaza wa kpa s& ma ni ma hÀ. Wa \$k\$ l\$ wa do m\$ n\$ wa d&a ni: gulusÀ, n\$ t\$ k\$, GÚlì, kpózà, kð bia[↓]. K\$ fala wa g\$ n\$ ombe dati, n& wa sa li wa ni na, 'bav&l&[↓]. N& o'bàvÉlÉnØ wa usu t& wa do, n& wa m\$ ng\$ yaka t& m& 'b\$ ngba wa. Wa k& wa bi k\$ butu m\$ ni, wa dungu nu d& k\$ koso ngele¹⁶ 'da wa, n& o'bàvÉlÉnØ wa t& we sa bal& hã wa. Wa k\$ t\$ mbito, n& wa k\$ li 'do wa, tabi

¹⁴ 'Dùsí = gÊlÊ wà wélé dú wénj.

¹⁵ Zã ngambi do = li wa 'danga sã, wa dÊ 'b\$ sa g\$, wa 'b\$ do yangga bina.

¹⁶ Koso ngele = m& a k\$ ngele k& m\$ 'bè t& n& boe ni.

k\$ li wa. N& wa hã ngbulutu[▼] do be mbali hã wa. Kikin&k& wa hã falanga hã wa. Wa wè we z\$ kili t& wa g\$, wa kele t& wa do li wa vÀ do. Wa m\$ ng\$ h\$ ma, wa ba d& ng\$ we d\$ngg\$ t& wa: “Oo mi, mi de g\$!”... tati a yu... g&\$ g\$... wa h\$a nza ia... wa y\$ t& wa... ‘Da kala wese h\$a ng\$ ia, ma wia na, wa g\$n\$ oben\$ do. Di ni wa dungu tati a ng\$ kungba, wa ny\$ng\$ kumba, wa nÚ li g\$.

2. ‘Da fala g\$n\$ ogazan\$

N& mú wa we g\$n\$ wa, dati obaa wa wa wele nu wa t& wa. Wa ny\$ng\$ ina, n& wa kpÀ ng\$ sila wa, dati wa, li ‘do wa, n& wa yala nu kuli t& wa.

Yala nu kuli[▼] t& gazan\$

‘Boad&m&l&-Gbosasa

We yala nu kuli t& wi, wa d& nÊ. Wa e gaza ng\$ koso ngele, n& baa a a ba s&l&, n& a si dati a, n& a we ma d& tÀ a \$ n& k& a n& to a tua ni, n& a si ‘do a, n& a d& ‘b\$ ni, n& a w& do a ni fala tal&. N& a a lî d& t& li s&l&, n& gaza ‘bã nu a, n& ma ẓ ng\$ l&f& a. ‘Do n&, n& gaza ẓ nù ng\$ ndaba, n& baa a a n& do a, n& a ‘be gulu liã ten\$ ni do a, n& wa y&’d& ma d& ng\$ ni vÀ, ni do ni, n& ma e. Wa d& ni, we k& ina ma ‘bana ni, n& ma hã s& ngam\$ hã a ‘da fala g\$n\$ a. K\$ wa g\$n\$ a, n& baa a gese liÀ n& d& olo n&.

Wa le k\$ butu

Wa ba k\$la hã gaza, n& a ny\$ng\$ do wila nu a. Wa ga zuma g\$n\$ kpo d& ng\$ ḍ ‘da baa a ni. Naa a do onya a do wi nan\$ kÐ a wa m\$ ng\$ he kÐa. Ombe wa si a do falanga, mayākã, m\$n\$ liÀ do liÀ. A m\$ ng\$ la ma, ombe wa yulu kÐ wa ti ‘baka a... wa ga zuma hã a. Ya naa a a wè we n& ma g\$, a dungu d& kpongbo nu t\$a ni, d& ng\$ kungba, n& a kifi li a d& k\$I\$’du i, do ina d& kÐ a: d\$n\$, k\$afe kpã, nwá ngbindi, do mbe gele ina. Gulu n& na, t& fala g\$n\$ be ‘da a, n& be dúngú fio, a bí g\$, a hé g\$, a só g\$, a íní g\$... nd\$ti n& a k& a ze le na, wa g\$n\$ a ia, s& n& a kulu ng\$.

T& n& mú a ni, gaza a lá zufa ‘da a g\$, a do ma. T& nu butu m\$, a lé do ti g\$; a yolo nù, n& oyamba a, k&n& nya a, a m\$ ng\$ z& ‘b\$ wa. Oyali ngba a do nya a wi wili wa g& wa do zufa, wa ba hã a, n& a m\$ ng\$ fã wa nÊ k& zã wele kpo kpo kÐa ni... fai... ma e, n& a le d& k\$ ngba ni. A lá ‘b\$ do ti g\$, a kã dati ng\$ ngba ni. Obugaza wa z& ‘b\$ a. Ɔ do k& a a zagbãlã a do kÐa ko, n& a sa ma a d& li d\$a win\$ ni, n& a tÐ hã a na: “Mi fa zi m\$, k\$ m\$ kÐa mi, ma wia na, m\$ kpa s&, n& m\$ gi hã mi. K\$ fala mi h\$ nza gaza, n& mi ba m\$ do k&n& &.” Wa fana do a, n& wuke la a do ngalaka tabi do m\$ k& ma \$ dia ni. N& a ẓḷ ng\$ ngba ni ziki, la mú a we g\$n\$ a hã ni.

Wa n& g\$n\$ wa (M\$ zÚ ‘b\$ ‘Boyad&m&l&-Gbosasa, p26)

Yaka gaza dÐÐ n& nga! Bugaza ‘da a a fala n& kpo do a. A n& tili ṣ, n& bugaza kÐ a g\$n\$ ‘d& tili a do, n& a ba do tulu go’do a. A h\$ t& fala wa n& g\$n\$ a ni, n& a yolo nù. N& baa a tabi nya a, do wi ba a do gaza ni tÐ hã a na: “M\$ zÚ! Gaza zi l& tÐ hã m\$ kÊ, ma hã m\$ n& kpa ma g&. K\$ m\$ d& di ni n& nde¹⁷? M\$ z\$ s&!”

¹⁷ = m& a hia kÐa do bi t& wi.

Wi zolo do wi sulu gaza wa gu ngu'du wa nù s\$ belee. N& gaza l& 'do a do te. Wi sulu a a be do'bolo nu ga a, n& a mana, n& a we fala n& do ÀÀ k& a. Ma wia, dati a ufu nu ga a, tak\$ kpana li zu ga a yu do. Ma wia ia, n& wi zole tili d&, n& a &f& k& a, n& wa ba buluti hã a, n& a n\$n\$ nu ga a, n& a gbutu, n& a 'bili ma tũkpa. Ki ni a kpúbàle¹⁸, ma zÈlÈ g\$. Kikin&k& wa À ng&la a. Wi sulu n& s\$ ni, a 'be ma do zu k& a nal&, n'a À ma do'do, n& a fo k& ng\$ gale, n& ma h\$ nù, k& ng\$ nga wili k& 'b\$ ni. N& a ng&m& ma sã d& ti g&l& ga a, n& wi zolo k& wá tala n&. Gaza ia, 'd\$ k\$ l\$ ma nyÈlÈ g\$.

Kuti wele k& dati ni, li a 'Bagaza gaza, a to ngbondó li nwa 'da a d& 'da yamba a, n& a ga zuma, n& a n& d& fala dungu k& wi ba a 'dafa ma ni. A dungu, n& a l& 'do a, n& bugaza k& a a ba be sala ng\$ka, n& a zĩ ma d& t& ti ga a, n'a e nwá bili ng\$ n&, n& a fi ga a d& ng\$ n&, n& t\$ k& hulu d& ng\$ nwá bilí, n& ma te d& ng\$ Àa tulu k& wa ia d& ti n& ni¹⁸. K\$ wa g\$n\$ 'Bagaza gaza ia ni, n& wa ba wele k& 'do a ni, li a Dagaza¹⁹, n& wa n&, n& wa g\$n\$ 'b\$ a ni do'do, s& n& wa n& wá, n& wa g\$n\$ gba zã gazan\$ ni faiii. Wi 'bana 'do a kosolo nwa do nwa gaza. Sila kpasa we k& wa nganda fÀ ni, n& a kã ongba a, n& wa g\$n\$ wa d& gbali a ni sã, n& a h\$. Ni do ni fai... ni do ni fai... wa e yerr... ng\$ go'do wa a nwa gaza.

M&n\$ wa d& ma 'do k& wa g\$n\$ gaza ni

Falan\$ wa dungu n& 'do k& wa g\$n\$ wa ni, ma d& kpo fala g\$. Wa ni di, wa ni di. K\$ fala a n& dungu n& ni, wa d&a be kombo b\$a, n& a dungu ng\$ n&, n& a l& n& 'do a. N& wa zĩ sala ng\$ka d& t& ti ga a, \$ n& k& l& t&da s\$ ni. N& wa ba zufa, n& wa mba do nwá te zam\$, do mbé gele ina, n& a 'be ma d& k& a. Ki ni na, d\$ k\$ li a tũ g\$. Di ni wa ny\$ng\$ tati a kumba do fila b&. N& wi ba gaza a kpo f&l& fande d& ti ga a, tabi f&l& kusa, na, ga a 'bete d& ng\$²⁰. N& wa ba nwá bili, n& wa e ti ga a. N& t\$ k& m\$ ng\$ hulu n& d& t& ng\$ nwá bilí ni, n& ma te d& ng\$ Àa tulu wa ia d& ti n& ni. T\$ k& hulu fai, k\$ a z\$ na, t\$ k& ma g\$na do, n& a fo kua k& li dani do, n'a ba nwá d&mbj²¹, n& a na t& li dani, n& a e 'b\$ nwá bili d& ng\$ n&. 'Do n& a ba be tulu, li n& 'bana sanga \$ n& "bande" ni, wa sa li n& na tulu ndaka dafa, n& a &nz& do ga a, n& a kasa nu ma 'd& tili a, n& a kpo ma t& 'do a ni. Wese gÀ, n& wa kala gba kombo, n& wa a ma t& fala wa n& \$ do ma ni. N& wa t& do tala k\$la tabi m\$ s\$kpã, do ka, n& wa hã hã a, k\$ a ny\$ng\$, tua k& nu a &f& ia.

T& fala ni wa \$ma t& yaka gaza ia, tua k& wa g\$na wa ia. Ya gulu yaka gaza na, d\$ k\$ wa g\$n\$ wa, k\$ wa he, ya wukon\$ wa zélé g\$.

Tati a wukon\$ wa to ndÈnggà²² nza nga, d& nu butu ni, 'da kala sź wa p&s& we gi ny\$ng\$m\$ hã gazan\$²¹. Ng\$ sila gazan\$ gÀa ia. Ny\$ng\$m& hã wi zole do d&, ma hã ma la d& k\$ butu i. Ya wi zole a do f&l& ngolo, a kpo ma kpo kpo do 'da zu gazan\$ a g\$na wa ni. 'Do tã tal&, n& a yala s& ma do gÀ wese.

Wese m\$ka ia, gazan\$ wa la d& t& fala wa n& \$ do ma ni, d& nu t\$a wa d&a hã wa ni. Wi ba gaza kpo kpo a kala ina s\$ gaza k& a a 'bia d& k& a ni, n& a mba do t\$ k\$ olo dani, n& a yulu k& zã t\$a, d\$ k\$ ma yũ g\$. We k& 'do n&, wa zĩ s& do t& gazan\$²². Kpo swe ni wa á li dani g\$.

¹⁸ We k& ma wè na, t\$ k& a nù g\$. Wa usu ma ... (z\$ 'do n&).

¹⁹ 'Do Gemena i wa sa li a na Ɔnògàzá. N& t& kulu 'Dua (gaza k\$la) wa sa li a na Karawa gaza.

²⁰ We k& wa dÈ ni g\$, k\$ a h\$ gã zagbālā, k\$ a ba ko, n& ngawi tÀ a nganda 'b\$ g\$.

²¹ Wa sa li ki ni na "k\$ngg\$la". (M\$ z\$ Boyad&m&l&-Gbosasa, p.27).

²² We k&, wa a, n& ga wa ma h\$ d& nza kp\$À, n& wa fe fia. Wa t& 'b\$ na, wa á g\$, tua k& we t\$ k& ma 'bana t& n& ni, s& n& wi ba a a 'de k\$ngg\$la do ma.

Tà tá, n& wa \$ nù

M\$ \$i 'da wa a gba kombo. Wa zĩ te k& zã n& b\$a, n& fala nyanga a nù nga. A fi gaza a 'do ma, d\$ k\$ a mbá k& a g\$. A mba k& a, n& ga a n& nala n&, wa sa li ki ni na dunggi. K\$ ma n& nala n&, n& wa n& ÀlÀ ma, n& ma ÀlÀ nda'da'da, n& ma o t\$k\$.

Wa 'de gba kombo ti zu a, n& zu a ge'de ng\$. Wa \$ talaka, n& wa \$ we do gaza wa iko. Wa da we d& gbogbo wa, n& ogazan\$ wa \$ 'do ma zĩ takpa, n& gaza wa siki d& t& wa ni.

Wese gÀ, n& obugazan\$ wa n& we fa ina k& wa gi s& ma we a li dani bind& titole. Fala t&ì, obugazan\$ wa Ú yala g\$. Wa dungu do zufa d& k& wa, t& z\$ m\$ t& gazan\$, d\$ k\$ wa d& nga yala, k\$ wa mbá k& wa g\$, k\$ wa Ú ginggili g\$.

T& fala sanga z&, n& wa do 'de gùgùsi nu gazan\$[▼]. Wa wè we ba gele zuma g\$. Wa we ma do zuma k&da. Ogazan\$ wa ngbolo ngba wa vÀ d& li fanda 'da wa do bugazan\$. Wa ga gugusi do wa fala n& kpo. K\$ fala kuti k\$la he m\$ ni, n& wa \$m\$.

Fala sa titole : sa li gaza

Sa fala ni, naa wa, nya wa, k&n& wa, kula wa, nu f&l& wa vÀ k& wa wi nan\$ k& a ni, wa ngbolo d& nu butu ni. N& gazan\$ wa t& d& k\$ mbè ngba kpo wa sa li ma na, fanda núkú.²³ Wa yolo di do bugazan\$ fala n& kpo. Dati 'Bagaza gaza. A sa ma naa a dati, do kula a, onya a vÀ, k&n& nya, n& wa s& wa k& nu sa m& ni. N& a t& h& wa na: "Li k'a 'Bagaza e!". N& naa a tabi kula a a z& nu a gbalalala... A ni a si 'do, n& mbé n& tili olo a, n& a sa 'b\$ ma naa a, kula a, do onya a do k&n& nya a... n& a sa li gaza 'da a, n& wa he m\$ gborr. Ni do ni nd\$ti n& a nwa. N& wukon\$ wa si.

A li lí dani

Do kpo titole belee ni, ya ina a li dani ma n&li li we n& nga. Gã k\$a nda'ba we so n& ma boe. Nwá damba we na li dani ni ma \$ g&. Wa la do m\$n\$ ni d& fala z& wa dungu n& ma do dani ni. Wa la we a li dani h& a ni. T\$k& ma sanga d& li dani do damba z& wa na li n& ni. We fo ma ma wè g\$, ma g&l& d& ti g&l& ga wa ni. Wa sa li ma na, duwe[▼]. Wa so l& ma 'bana do anga n& ni, n& wa a lí n&. Ma m\$k\$, s& n& wa fo de. A n& he m\$, n& wa he m\$ zu a nzee, d\$ k\$ wukon\$ wa zélé g&l& wa t& he ma g\$. A n& ngb\$ go'do a d& 'do, n& wa f& li 'do a do zufa zúsi! A n& g\$m\$ go'do a d& dati, n& wa a we li. K\$ fala a hè m\$ g\$, k\$ a d\$nd\$ k& a ni, n& wa na, a to kuka, n& wa na: "M\$ vu!"... ni do ni fala nal&, m\$l\$. Wa a k& ng\$ fala b\$a, n& wa siki k& ti ni, n& wa a 'b\$ fala b\$a tabi tal&, tua k& g& dani s& a k& ti n& ni. N& wa kala nwá damba 'd\$ we li ni, n& wa na li dani n&, n& wa &nz&. N& mbé n& tili... Wa a we li fai... fala sa, n& wa a we li, fala sa, n& wa a we li. GÀ wese, n& wa a, n& titole, n& wa a. K\$ fala k& dani m\$ ng\$ À n& ni, s& n& wa e li ba we g&\$ g&\$ g&\$. Fala k& ma m\$ ng\$ À n& ni, n& ma ta tala. K\$ wa a wá li mbòò ni, ya dani ma m\$ ng\$ À n&, ya ma tala n& ge nde ni. N& wa ná 'b\$ nwá damba g\$, wa na nwá bate.

K\$ngg\$la

Bugazan\$ wa g\$n\$ be kalam\$, wa dĩ, n& wa a li wese. Ma kolo, n& wa fana do be koe h& gaza kpo. N& wa ba Àa tulu do t\$k& wa usu z& k& zã t\$a ni, n& wa mba do tulu do kua t\$k\$ dani zu ga a. N& wa 'bili 'b\$ zu zufa be sĩ, n& wa kala nwá ina kpo kpo wa mba z& do zufa, a 'bia z& d&

²³ Tua k& yolo nza nga we n& d& k\$ buti, ngba ma tal&: gbà ngba (fanda núkú), ngba kpasi, do ngba fio.

kɔ̃ a tɛ̃ 'do k& a dungu nu olo g\$ n\$ wi ni. Wa mba ma vÀ, n& wa fi k\$ be koe ni, n& wa sanga nu ma, ma \$ n& be gà'ba. N& a fi g&l& a, tabi wa kpo d& 'baka a. Wa sa li n& na, koe t\$ k&l&. K\$ ngg\$ la g& a ni. A fi g&l& a, d\$ k\$ ma yú g\$²⁴. Kpo soen\$ toma, n& wa d\$ m& ni s&, n& wa d& li a. Wa sa li n& na "zǐ t& gaza" tabi "yala nu t& gaza"[↓]. 'Da kala sǐ, n& bugazan\$ wa t& do kúlúǐ hǎ wa[↓]. Wi kpo kpo do kpana 'da a, do be lǎ ka. Ya ma a zímà wa gi ma do tɔ̃ t& ma \$ kpangbangba, we fo s& t\$ k& z& ma unu wa ni, k\$ zǎ wa do, tak\$ li dani fe 'b\$. D& 'do n& wa t& do ngbongbo ny\$ ng\$ m\$ hǎ wa. Wi gi ny\$ ng\$ m\$ hǎ wa ni, wa sa li a na, yakoso.

3. Kuti tǎn\$ tal& 'do k& wa g\$ n\$ wa ni

Gbagale a ge nde?

1ière version : Mbe kpasá wi kpo a 'bili te, li n& a b&l&y\$ la, n& a zǐ ma d& gbogbo fanda 'da wa ni. N& a kasa gulu ma do nyaka, li n& a 'd\$ 'dɔ̃kɔ̃, do mbe ina, li n& a g\$ &ba, do mbé gele inan\$ di ni. N& wa t& do zufa 'da gaza kpo kpo, n& wa zǐ ma d& gulu n& ni. N& wa fi kolo 'do n&, n& wa tele. Ki ni a gbàgàlè[↓]. Nu t& gazan\$ vÀ \$ d& di ni. Fala k& wa n& z& m\$, k\$ m\$ 'be t& gbagale, n& nde wa zÉ 'b\$ m\$ g\$.

2ième version : Gbagale : mbe ma \$ b\$ a tabi ma la ma. M& a te bÈlÈyǒlǎ. Fo gbakɔ̃ n& bina. Tati a nwá n& iko. Te ni m\$ k\$ wena. Zufa 'da ogazan\$ vÀ we d& t& n&, ma n\$ t& ngb& wena. N& wa &nz& do f&l& 'dɔ̃'d\$ kɔ̃. N& wa fi kolo 'do n&. M& a ngolo. Wa ba ngázù (m& a lǎ te \$ n& g\$ l\$ ni), n& wa mba do g\$ &ba, n& wa mi d& gulu n&. K\$ wa gb& sa'de, n& wa fi d& ng\$ gbagale, ng\$ zufa k& ma bili ni. Wa na: "M\$ fi ng\$ yaa n&", we k& gbagale m& a yaa ogazan\$ vÀ.

GÀ wese kpo kpo wa mba li ngba wa ti n&, wa zǐ ma takpa, n& wa solo nù, n& wa a kɔ̃ wa nù, n& wa z& raba raba raba, n& wa kulu ng\$, n& wa dama fali vÀ fala n& kpo, n& wa m\$ ng\$ he gugusi. Wa sá ma wa sâ g\$: bugaza kpo a yolo k& zǎ n&, do zufa, n& a to kponga, n& wa yu d& t& n&. Wele k& a zi tÀ a, n& a h\$ 'do, n& wa z& a.

Zǐ zú gázánò ti gbagale

Wese gÀ, n& wa zǐ zu gazan\$. Wa ngbolo wa d& gulu gbagale ni vÀ, n& wi zole a 'bala ina d& k\$ bila, n& a fi kpua m&²⁵ 'd\$ ma. Wa gi sanggo, m\$ s\$ kpǎ, n& wa ngbolo d& gulu ma, gaza b\$ a b\$ a, kpa zu wa vÀ. N& wi zole a fi buluti 'd\$ gb\$ l& a 'bala ni, n& a so mbe t& li ma ni, n& a z& do 'do kɔ̃ a, dati a, li 'do a, ng\$ ngu'du a. N& a bulu kpua m\$ kpo kpo do 'da k& wa g\$ na wa ni, nd\$ ti n& a nwa. Ma e, n& a kala m\$ s\$ kpǎ wa gi ma ni kpo kpo, n& a &nz& we si do ma. N& wa ny\$ ng\$ tala ki ni do ngba wa kpasá win\$, do wa g& vÀ wa t&a 'd\$ k\$ l\$ wa ni. N& nde dati, baa gaza kpo kpo a futa we oben\$ 'da a: pata m\$ l\$ tabi gazala, \$ n& k& wi zolo wia ni²⁶.

²⁴ Ma y\$, n& wa gba s& 'b\$ ti g&l& ga a, n& wa kp\$ s& 'b\$ t\$ k\$ n& fala b\$ a. A h\$ gǎ zagbǎlǎ, k\$ a ba ko g\$, tabi a ba wuko, k\$ a ko g\$, n& wa aka s& na: "Wele k& zi a ba gaza a, a ba zi zǐ t& a, a d&a n& n& nde?"

²⁵ M& a f&l& ngolo k& a kpua zi n& do 'da zu gaza kpo kpo ni.

²⁶ Pata kpo m& a falanga m\$ l\$. M& a mbili 'da ob&l& zi ni.

Gulu n& tua k&, gaza fe s\$ fia, n& a kpa s\$ gba we olo n&. Gulu zĩ zu wa na, s& a wa gb&a sa'de k\$ butu da dĐ wena.²⁷

Oyakoson\$

Yàkòsò²⁷ a j bókó nyá gázá k& a gi ny\$ng\$m\$ hã bulu nya a k\$ butu gaza ni. Oyakoson\$ wa wè we 'bili ÀlÀ nyanga wa do ÀlÀ kĐ wa iko g\$, do d& zu wa g\$. Dati wa mbese gaza 'da wa, k\$ fala k& a kĐ s&. Ni g\$ wa kpa we zu gaza 'da wa.

Yakoson\$ wa hé'dé gele m\$ kpo 'd& tili wa tabi g&l& wa g\$. 'D& tili wa a tua fande k& gaza 'da a tua ma hã a do kpákili²⁸, do gbanya nu ma. N& nde yakoso kpo kpo a do nd&ngga mú a boe. Do oboko nya gaza wa 'b\$ do ma boe.

Yakoso a n& gi ny\$ng\$m\$ h³ gaza 'da a, n& nde a gi s& ma k\$ t\$a g\$. A zã kusi do nza nga, n'a gi. A gi, k\$ ma e, n'a ba sĒmbĒ, n'a fi ka k\$ n&; n'a ba tĒlĒ, we a do sanggo, n'a nd\$ kula t& n&

(We d&a to 'da oyakoson\$, m\$ zÚ 'b\$ p.17).

Z\$ zu ka nza nga

T& 'do kĐ n& tal&, ya yakoson\$ wa tua mbito, n& bugazan\$ wa kala ma, n& wa n& nĀ d& k\$ butu i. Kpo soe ni wa nd\$ s& mbito, n& wa z\$ zu ka nza nga. N& titole belee, n& gazan\$ wa ngbolo ngba wa d& gulu gbagale ni, bugaza kpo kpo a do zufa. Dati wa z& 'Bagaza gaza kpo tabi b\$a, gele gazan\$ b\$a tabi tal&. Nwa wa zĒ a g\$. K\$ a d& zi 'dã m\$ fÀ, n& wa z& a. Wa z& wa ni vÀ, n& wa nd\$ mbitoe ni t& wa. Wa he'de tulu t& wa yolo zu wa nd\$ti n& nũ. Wa zÚ 'do nyanga wa g\$.

T& nza nga, wa z& t& m& 'b\$ yakoson\$ vÀ. Wa he'de gbanya 'd& tili wa. Wa nd\$ mbito t& wa yolo t& gbālā g&l& wa, n& ma h\$ nũ, la bila li wa. N& wa a n\$ ng\$ n&. Nyanga wa a kúlà, yolo t& zu golo wa, h\$ t& g&l& nyanga wa. Wa a t& m& 'b\$ n\$ ng\$ ma. Wa nd\$ s&mb& do kula, wa g&z& do mbu. T&l& 'b\$ ni.

Oyakoson\$ wa gi sa'de, n& wa do ma k\$ t&l&, do ka k\$ s&mb&. Wa t& do ma t& nu butu nga. Wa gba ma horr... wa y\$l\$ mbito ng\$ ka, wa fi finda nĒ kurusi ni. Wa yolo n& do ma ni, wa m\$ ng\$ to nd&ngga do ga zuma do zu li gazan\$ 'da wa. Obugazan\$ wa kala gazan\$ vÀ, n& wa le do wa zam\$, n& wa za'da gele fala. Wa m\$ ng\$ t& ma g&\$ g&\$... nwá kpa kĐ bun\$ yerr... do zufa... wa l\$ngg\$* n& 'do ngba wa, n& bun\$ wa yaka nwá d& zu gazan\$ gbizi gbizi.... Wa t& ni g&\$, n& wa h\$ t& nu butu nga, n& wa yolo d& ng\$ s&mb& 'da wa kpo kpo. Wa &nz& li wa s& do tulu, wa wè we z\$ m\$ kpo t& wa g\$. N& gaza kpo, n& wa m&n& tulu li a ni, n& a z\$ ng\$ ka nĒ, a z\$ ka nĒ, n& a fo tulu olo ma ni. N& mbé n& kpo t&, n& wa m&n& tuli li a nĒ, n& a z\$ ka... ni s&.

N& bugaza a n& to zufa vĒtò vĒtò vĒtò ni, n& gazan\$ wa gili t& wa k\$ butu gaza ni s&. Wa zÚ s& 'b\$ t& wa g\$ nd\$ti n& a k& wa n\$ toma. Ki ni we be na, wa wia vÀ, m\$ dĒ mbe kpo g\$.²⁹

²⁷ Wa tĐ 'b\$ nĒ: zĩ zÚ gázánò m& a k& wa g\$n\$ gazan\$, hã fala sa 'do n& ni, n& onaa wa wa n& do ka do dia sanggo hã wa. N& obugaza wa kala kan\$ ni, n& wa a ma zĩ do gbagale. N& gazan\$ wa gu do ng\$ n& ni takpa. N& wi zole k\$t\$ ka, n& a ny& do nu m\$, n& a fi nu ngba m\$... ni do ni gbaa, hã ma kpa zu n& vÀ. N& a kala dia sanggon\$ ni d& k\$ koe 'da a, n& a la do ma. N& gazan\$ wa w&l& tal& n& (*Sabuli - Libenge moke*).

²⁸ M& a kpo fande ni, n& wa sa li n& na, wa to ma do kpákili. N& wa lifi kpo nu f&l& kpákili, n& wa a gbanya do nu f&l& ni. K\$ a m\$ ng\$ n& ma, n& wa z& kú a, n& ma wele sĒĒ sĒĒ sĒĒ...

²⁹ Gulu zĐ zĐ kà ni, we be na, ogazan\$ ni, li wa wia vÀ, m\$ dĒ mbe kpo g\$.

Ogazan\$ wa h\$ butu m\$, n& wa p&s& d& nu t\$a 'da wa. N& wukon\$ wa ny\$ng\$ ka ogazan\$ wa z\$a s\$ zu n&, n& wa gi mbé ka, n& wa a k\$ kpo s&mb& ni, n& wa tombo hã gazan\$ k\$ butu i. Ya gaza kpo kpo a do yali ngba a boe, wa kpolo s&mb& do a. K\$ fala k& ny\$ng\$m& 'da a t&, n& wi k&l& ma a ngba a ni. K\$ k& 'da ngba a, n& a k&l& ma. N& k&l& ka ni, wa gese hã yakoson\$ nza nga, do tala sanggo n&.

4. DÐ mbito

Danu do V\$ngga ('Boyad&m&l&-Gbos., 4/4/'90)

K& wa g\$n\$ gaza wilin\$ ni, n& wa \$ t& k\$ butu z&k& b\$a... Dati ngboo ni, ya wa h³ ka hã wa k\$ s&mb& g\$. Wa &nz& ka n& lã, n& wa ba, n& wa n& do n&. N& wa na: k& ben\$ wa \$a k\$ butu z&k& b\$a, ya dani Åa t& wa ia, n& wa n& wa d& dÐ mbito. N& k& wa d&a dÐ mbitoe ni... n& wa kala mbito sã... wa kala dÐ& sã d& t& k\$ butu i. N& k& wa n&a do dÐ& d& k\$ butu m\$ ni, n& wa sa ma 'Bagaza... wa sa ma 'Bagaza. N& titole belee li gazan\$ wia ia, bugazan\$ wa t&a, n& wa dungu nù, n& li wa we sã. N& wukon\$ do yakoson\$ wa t& 'do ngba i. Wa ni a wa lé t& k\$ buti nga g\$, n& wa g& zala wa we zelee m& k& ma n& la k\$ butu nga ni.

N& k& wa ngbula gazan\$ ia ni, n& wa sa ma 'Bagaza. N& k& 'Bagaza yula ni, n& wa y\$I\$ mbito sala nyanga a, n& wa na : m\$ yolo d&. N& wa sa ma D-gaza. N& wa n& sa ma D-gaza, n'a yolo d& t& 'do a ni. N& wa sa ma gazan\$, n& wa t\$I\$ wa d& 'do a faii, k\$ wa n& e ma, n& wa na: "'Bagaza m\$ h\$ i !". N& wa z& 'Bagaza nu n& b\$a, n& wa z& D-gaza nu n& b\$a. N& wa 'banda*, n& wa z& gazan\$ fai... Fala k& be n& m\$, m\$ aka a, a zélé m\$ g\$ ni, n& wa z& a zafa tal&, zafa nal&... ní ni... tua k& zala a zélé m\$ g\$, n'a zélé we nu m\$ g\$. N& wa z& a ni.

K\$ wa n& z& wa sã, k\$ ma n& h\$ ng\$ g&l& nwa gaza ia ni, n& wa na: bon*, k& ma h\$a ng\$ nwa gaza ia, ya wa m&ka* i... n& wa ba mbitoe, n& wa m\$ ng\$ m&ka* t& gazan\$, n& wa nd\$ wa do mbitoe... n& wa nd\$ wa n& mbitoe. K\$ mbitoe n& kpa zu wa do'do ni, n& wa 'banda* zuma gugusi, n& wa ga ma.

N& kpo win\$ ni wa ba 'b\$ mbitoe, n& wa h\$ n& t& 'da yakoson\$ t& nza nga, t& 'do ngba nga ni. N& wa d& 'b\$ do wa ni, n& wa z& 'b\$ yakoson\$ nu zafa b\$a b\$a b\$a sã, n& wa ba gbanya, n& wa kpo gbanya t& 'd& tili yakoson\$. N& k& wa kpua gbanya 'd& tili wa ia ni, n& wa nd\$ ma n& kula, n& wa g&z& t& ma yerr... n& wa tÐ hã yakoson\$ na: "Fala k& n& n& we ba ny\$ng\$m\$ hã gazan\$, ya n& t& ÈnzÈ 'b\$ n& lã g\$. N& ba d& k\$ s&mb& g&, n& n& ba, n& n& n& do n& hã wa. N& wa fi sanggo d& k\$ t&l& ni."

K\$ k& wa mba li ngba wa sã d& t& k\$ butu m\$, n& wa n& n\$ dÐ& ni sã ni, li ki ni a dÐ mbito. N& d& olo ki ni wá ni, gazan\$ wa \$ wá di gbaa...

K& wa ba mbe dÐ&, k\$ wa yulu nu gazan\$ sã, n& wa y\$I\$ n\$ sala gaza wa sã ni, n& gazan\$ wa nd\$ mbito sã, do li wa do gaza wa sãuu... K& ma n& kpa zu wa ia ni, n& wa ba ma, n& wa tombo do yakason\$ d& nza nga, n& wa z& 'b\$ yakason\$ n& zafa b\$a b\$a sã... gulu n&, kpasa win\$ nai: "K& m\$ n& gi nya m\$ k\$ butu ni, d\$ m\$ 'bó we hã a g\$, d\$ m\$ káná nu m\$ tÀ a g\$. Tua m\$ gi s& a k\$ butu m\$ ni fai nd\$ti n& a k& a h\$ n& toma... K\$ dÜ m\$ Ú ngu'du wili g\$."

Bon*, yakoso ni a 'banda* wá gi onya a... n& wa sÐ wá gbanya, n& wa d& t& nu t&l&, n& wa d& t& s&mb& sã... K\$ ma n& e n&, s& n& wa kala wá ka, n& wa d& gba gb&l& ndaba d& gbogbo fanda ni, n& wa do ma.

K\$ fala k& ka n& t& n&, n& bugaza kpo a kulu ng\$, n'a k&l& ka ni fai... gazan\$ 'bu ng\$ n& b\$a ni, ka ni kpa zu wa yerr... do be kpana 'da wa d& kÐ wa sã... gaza fí kÐ & t& k& 'da ngba a g\$. Fala

gaza fi kɔ a t& k\$ kpana 'da ngba a, n& wa z& a b\$a. Wa na, ki a m\$ wi \$na, ki a lokoso* ... bon ki a we mÚ zufa... N& wa ny\$ng\$ ka ni s&, k\$ ma n& e n&, k\$ mbé n& ma n& t& 'b\$ ma, n& wa k&l& 'b\$ ma kpo nÊ k& 'da ngba a ni. K\$ t&l& n& h\$ ma ni, n& wa k&l& ka ni, n& wa fi d& k\$ s&mb&, n& wa 'bala be sanggo ni s&, n& wa fi d& k\$ t&l& ni, n& wa 'bala be sanggo ni s&, n& wa fi d& k\$ t&l& ni, n& ma h\$ h& yakason\$, we tak\$ yakoson\$ wa ny\$ng\$ ma. N& wa 'banda* w& gi gazan\$ gi w& faii... ya likambo* di kpo bina, ma lombo a ni... Tua n& k& wa sa li ki ni a d& mbito gazan\$ wa nd\$a do mbito we y&ngg& do zam\$...

— Te wa do n& mbito m& a te ge?

Te wa d\$ n& mbitoe ni m& a kombo, do te ngungge, do te nzingga. N& yakoson\$ k& wa d\$a ma s& ni, n& wa to ma t& nza nga faii... n& wa 'bo, n& ma g& n& ge nde ni. N& wa &nz& l& n& yerr: ogazan\$ zu wa 'bu ng\$ wa b\$a, n& ma n& t& 'b\$ do 'da zu wa ni l& mbito 'bu ng\$ g&l& n& b\$a, we tak\$ ogazan\$ wa nd\$ mbitoe ni t& wa, do zu wa s&... dÜ d& k\$ ma nyáng& zu wele kpo g\$.

K\$ ki ni ma n& e ma... ma n& e do'do... n& yakoson\$ wa n& 'b\$... wa 'bili te kombo, n& wa 'bili te ngungge, n& wa 'bili te nzingga, n& wa mba ma. N& wa to faiii, n& wa &nz& l& n& s&, n& wa kala, n& wa tombo n& gazan\$. Fala kpo mbito ma é 'da gazan\$ g\$. Ma n& e 'da gazan\$, ya yakoson\$ wa n&a, n& wa d&... n& wa d& mbé n&, n& wa tombo. K\$ wa d& ni g\$, n& wa z& t& 'b\$ yakoson\$ nai, gulu k& n& to mbitoe h& gazan\$ g\$ we duzu ge nde?

K\$ butu wa f&l\$ t& wa tati a k& kolo t&; ní g\$ tati a nd\$ mbito iko.

5. Dungu 'da ogazan\$ k\$ butu gaza

T& k\$ buti ni, ogazan\$ wa dúngú iko g\$. Wa yambala y&la, nd\$ bili, yambala fana m\$. Wa y&ngg& zam&, ogazan\$ wa kpe gbogbo, bugazan\$ dati, ombe 'do. Fala wa h\$ ng\$ z& wala ni, n& bugaza wa h\$ dati we z\$ m\$ li wala, d\$ k\$ wuko boe g\$. Fala wa kpa wukon\$, n& wa h&l& wa na, wa la do gb&ng& t&. K\$ fala 'do wa t&, s& n& gazan\$ wa k& ng\$ wala de, d\$ k\$ wa zÚ t& wa g\$. K\$ fala m\$ y&ngg& zam\$, k\$ m\$ kpa wukon\$, k\$ wa k&l\$ do m\$ d&, n& m\$ ba kpákùlúsàmb& k& m\$³⁰, n& m\$ gb&t\$ k\$a ma d& ng\$, n& m\$ n& dama ma, n& ma he m\$ na "óéé híò!". N& wukon\$ wa zeke, n& wa na, gaza di boe, n& wa yu do. Mbe g\$, n& ogazan\$ wa \$ d& nù. Wukon\$ wa zÚ t& wa g\$, n& wa la, s& n& gaza kulu ng\$ t& la ma de.

Ma la d& 'do k& wa g\$n\$ wa ni k& t& nal&, m&l\$, ya li dani d&a m&. T& t& wa Ú yala g\$, t& a li li dani iko. Ki ni wa t& na "Wa d\$ dole". Tua k& wa t& k& do t& we a li li dani, \$ n& k& wa t& t& fala d\$ do dole ni.

T& k\$ butui ni, ogazan\$ wa dÊ sila g\$, wa d³ ngba wa g\$, wa s& 'b\$ sÊ& zu ngba wa g\$. Wa mÓlÓ g\$, wa zÊ ngba wa do k& wa g\$. Fala m&l&, ma wia na, wa z& ngba wa do zufa. Gele wa g& wa ngbolo v&, n& wa ga zuma: "A de ma o, a de ma o, (wa k& nu ma) oooo, zeke binya manda'ba sa, wooo a gaza! wa". N& mbe f& ngba & ha\$ ha\$... fala b\$a tal&, nÊ k& wele n& k&a ni. Ngba a t& m& 'b\$ ni, n& wa dungu. Fala wa k& we t& mbula h& gaza kpo, n& wa z& a do zufa dati, s& n& de.

T& k\$ butu wa zeke mbula nga li³⁰, t& k& wi wili a kpa ngba a wi wili li wala ni, 'bia bolo³¹, la do ngba a t& k& wa kpa ngba wa ni, ní dò ní. Wa t& 'b\$ mbula fa wuko, mbula zeke nu kpasa wi,

³⁰ M& a mbula wa t& h& gazan\$ na, li wa s&! Tabi m\$ kpa m\$ k& m\$ ì ti ma g\$, d\$ ma h³ ngam\$ h& m\$ g\$. Tabi m\$ kpa wi wili li wala, m\$ ì ti a g\$, d\$ a gbÊ m\$ g\$. (Boyad&m&l&-Gbos. p.30-31).

³¹ Wa be h& m\$ \$ n& k& wa 'be t& bolo (dugbu, s&l&...), n& m\$ 'be go'do t& n& do nga wili k& m\$.

do d\$ngg\$ owi ko wa; mbula d& to do s&a tÀ, mbula d& nu wi ng\$ l&ngg&, mbula yali zam\$, d& g&l&, \$na, do gele m\$n\$ vÀ wa d&, ya ma dè g\$ ni. T& t& mbula kpo kpo z&a wi dati. 'Da fala kpo do gÀ soe tabi titole, n& wa l\$ngg\$* z& 'do gbagale: wa ga zuma, wa y\$ y\$la z& 'do ma, n& wa g\$m\$ go'do wa d& t& ma. M& ní ni s& do wila t& wa, bun\$ do gaza ngi... gulu n&, s& a z& gale k&a we³².

Yali zam\$ gáná wa g\$. Wa n& nd\$ bili, y&ngg& do nzabele, s&l&, da gal&... dati, wa a ma d& ng\$ gbagale, s& n& wa kala we y&ngg& do ma de. Fala wa gb& sa'de, n& wa fi a ti gbagale, s& a z& gale k&a we de. Gazan\$ wa nyúngú sa'de wa do t& wa wa gb& ni g\$. Wa ny\$ng\$ tati a k& bugazan\$ wa gb& ni. Sa'den\$ wa gb& ni, ma hú nza g\$, ma 'bana d& k\$ butui. Wa d& do kula sa'de, n& wa usu ma. K\$ t& fala toma, s& n& wa kala ma d& nza de.

Fala k& dani ma À t& wa do, n& wa 'bili t& gb&±kókóló³³. Wa d\$ ma do mbito, n& wa k\$ ma zu ga wa, gulu n& na, ma nganda n& te ni³⁴. Wa z& a, s& n& a he'de tulu go'do a de.

K& t& kpo kpo yambala y\$la. Bugaza kpe dati, gazan\$ 'do. Mbe bugaza z& k&d&nggu y\$la. Gaza kpo kpo do m\$ y\$la 'da a³⁵. A bÀ, n& wa z& a do zufa. Fala t&, tati a gugusi. Tabi h\$ d& sanga z&, n& wa kulu ng\$ t& ga gugusi nd\$ti n& a sa fala.

Wen\$ s& t& k\$ butui ma a usu we, wuko kpo a zélé g\$. Fala z&l&m\$ ba gaza kpo, tabi a fe fia, ya w& n& hú nza g\$; ogazan\$ wa he k&a do gùgùsi iko.

D&a to 'da oyakoson\$

Gaza wa fá gua g\$, wa só li g\$. M&n\$ ni s&, do mbito do ny\$ng\$m&n\$, ma yolo nza nga 'da yakoson\$, s& n& wa tombo h& gazan\$ de. Fala k& m&n\$ ni hú 'b\$ g\$, n& gazan\$ wa \$k\$l\$ yakoson\$. Wa 'bili lo b&, n& wa z& k&, n& wa fi lo b& d& k\$ n&, n& wa kala zufa, n& wa z& lo b&... tabi gaza a k&, n& a z& tal&, a k&, n& a z& b&a. Ya ongba a gazan\$, a n& z& gboo, n& wa he m\$ na: "Hó hò hó, wùtà wùtà", k\$ a z& gbòò, n& wa he m\$ "Hó hò hó, wùtà wùtà". N& naa gazan\$ na, yakoson\$ wa n& do m&n\$ ni h& be n& lo, tua k& wa z& ngba wa zam\$... wa gb& n& ngba wa do, k'a ni nde. N& kili ba yakoson\$, n& wa tombo m\$ we m\$k\$ z& wa: ngalaka, ngbulutu, be mbali (be p&t&), ki ki n& k& tati a falanga...

'Da fala kpo do t&, n& wa he'de tulu t& wa vÀ, n& wa kala zufa d& k& wa, n& wa h\$ we bi yakoson\$ nza i. K\$ fala k& gazan\$ wa d& dè g\$, n& wa futa yakoson\$ t& m& 'b\$.

N& k& yakoson\$ wa gi do gazan\$ ni. Wa n&, n& wa ba ny\$ng\$m& we n& n& h& gazan\$ ni. DÜ d& k\$ be w\$k\$s\$ s& té t& n& g\$, 'bulu n& ma Ú nu s&mb& g\$, 'bulu sanggo ma Ú nu t&l& g\$. N& k& z& n& ma l\$, n& t& n& s& ma Ú do ndi g\$, k\$ wa n& n& h& gazan\$, n& gazan\$ wa k&. K\$ ma Ø ni g\$, n& gazan\$ wa ba t& m& 'b\$, k\$ wa fi t& 'b\$ 'd& m\$ t& k\$ s&mb&, k\$ wa h\$ n& h& wukon\$. K\$ wukon\$ wa z\$ ndi t& n& ia, n& wa ma t& 'b\$ na... wa na, lo bi gazan\$ t& k\$ butu i. N& wa amba fai, n& nwa a g\$n\$ sanga n& na, wa futa. N& wa futa t& 'b\$ yakoson\$... wa futa t& 'b\$ yakoson\$ futa. We duzu k& wa d&a ndi t& k\$ s&mb& ni. Tua n& k& s&mb& wa gi do h& gazan\$ ni, ndi t& Ø t& n& g\$. Fala k& ma ba ndi, na ndi t& n&, n& wa f\$l\$ t& n& yerr, n& wa nd\$ kula t& n& s&, n& wa g&z& t& n& s&, ya t& n& dia n& ge nde ni, k\$ wa a ma. N& wa n& z\$ ma, n&

³² Mbè: wa t& na: "Gale t& m\$ 'bana zu 'baka m\$, k\$ tufa tufa m\$ gb& n& sa'de fai". M& a wila nu wi t& be.

³³ Gb&±kókóló m& a te zam\$ k& ma ngala 'bana sanga, n& nde ma nganda wena.

³⁴ Tabi wa z& liÀ te ni, n& wa do funza, n& wa a li d&\$, n& wa n\$, s& a ga wa nganda n& te ni.

³⁵ M\$ y\$la ni wa d& ma do te ndúngb&. Wa s& ma, n& wa kpo ngbengbe go'do n&.

wa kɔ̃ g&n& n&. K\$ k& wa d&, k\$ t& n& \$ do ndi ni, ya nwa gaza a kÓ g\$, n& kpasa bugazan\$ wa kÓ 'b\$ g&n& n& g\$.³⁶

Wi na mú gázá fe nza nga, n& ogazan\$ wa d& ge nde?

Fala k& wi na mú wa fe nza nga, n& wa h\$ do tã. T& fala n& ni wuko do be wa le t\$a. N& gazan\$ wa he'de tulu t& wa vÀ, n& bugazan\$ wa kala zufa d& kɔ̃ wa. Wa fi gazan\$ d& gbogbo, n& wa h\$. Obugazan\$ wa ndaka wukon\$ vÀ wa kpa wa nza ni d& t\$a. Wa t&, n& wa zĩ 'do t\$a ni. Wa to dati zufa kp&nzo kp&nzo, n& wa dama fãlĩ, n& 'do n&, wa m\$ ng\$ ga gugusi fai 'd\$kl\$ n& ny&l&. K\$ bugaza to zufa kpo... la mú wa t& si ma hã ni. Wa d& ni fala tal&, n& wa \$m\$.

Gaza fe k\$ butu i

— K\$ fala mbe gaza kpo a fe k\$ butu ni, n& wa d& ge?

Ng&ama : Mbe gaza fe ia ni, n& b&gazan\$ sã wa tÓ 'da n& hã h\$azĩ g\$, wa tɔ̃ 'b\$ hã naa gaza g\$. N& wa fo gazan\$ n& wa he kɔ̃a fie k\$ butu m\$ do t& wa, he do gugusi t& m& iko. Tã kpo kpo kpo wa he t& m& gugusi d& t& k\$ butu i fai, ya he kɔ̃a fie hã ni gbaa, n& wa mi fie, mi gaza iko, ya naa š fala n& g\$. N& wa y\$ y\$la d& t& ng\$ zunui wa mi do a ni fai, n& ng\$ n&... ng\$ m& wa mi da a ni l\$ sã vÀ do. K\$ 'da fala kungba k\$ wukon\$ wa bi n& tak\$ n& to ngba n& do wa, k\$ n& h\$ we y\$ y\$la olo wa nza nga ni, ya wa zÚ 'b\$ zuni 'b\$ g\$, wa y&s& ma sã ia.

6. N\$ toma

Wa \$a zam\$ z&k& ngb&'d&'d&, kusi... 'da kpasa win\$ z& dati sab&l& kpo, ya wa kpa sanggo la li do, ma wia na, wa n\$ toma. Wa sa mbila 'da l& vÀ na: "Wukon\$... naa gazan\$... ma wia na, n& fi gbalanza dɔ̃ toma, tua k& 'd\$kl\$ gazan\$ ny&l& wena." N& wukon\$ wa 'bÀlÀ gbālã k\$ni, n& wa fi ma 'd\$ li. 'Do kɔ̃ n& b\$a, tal&, n& wa yula ma d& nza³⁷. T& 'do p\$ss\$ kpo, ya ma h\$a, k\$ ma kutu ia, n& wa fi d& 'd\$ li. Wa to ma, k\$ wa zanga do. N& wa 'bÀlÀ 'b\$ mbé n& we to do tula. M\$n\$ ni vÀ wa d& ma do yangga, tua k& wa k\$la fala t& z\$ ben\$ 'da wa ia. Wa ga zuma...tati a zuma nu butu; gele zuma g\$. Oyakoson\$ wa gala li. Obaa gazan\$ t& nd\$ bili, loso k\$y\$ do gele m\$ s\$kpã. Tula ia, wa hana ma.

Ya m& ni, ogazan\$ k\$ butu i, wa 'dafa m&n\$ 'da wa sã ia: tulu, k& wa sa li n& na "wiya", do kamba 'd& tili wa, do ndasa zu wa k& wa sa li n& na "gb&li"³⁸. N& wa s& 'b\$ m\$ gu do nu wa, k\$ wa h\$ nza, d\$ k\$ wuko zÚ nu wa g\$³⁹. N& nde ki ni wa hé m\$ iko iko g\$. Wa ga m& g& gugusi do gÀ wese.

Bind& wa lu s& dɔ̃ toma, ma wia na, wa tombo 'da kpasa win\$ k& wa d&a zi gbagale, k\$ wa t&. K\$ ma h\$ kpo soe gbini d& ni, n& wa h\$. Wa fa kpua ina vÀ, n& wa mi, we k& win\$ wa t& s& wena, d\$ wa kpá we g\$↓.

³⁶ Ny\$ng\$m&n\$ k& oyakoson\$ wa wè we tombo ma hã gazan\$ g\$ ma k&: ngbali, gbālãm\$, nda'ba, d\$kl\$ do z&mb&. M&n\$ ni vÀ ma a d&la. We k& ma \$ n& zu ga be k& wa t& gŋnŋ a g\$ ni. K\$ yakoso a tombo ma hã gaza 'da a, n& ma \$ n& k& a dã a do d&la. N& ma h\$ gba we.

³⁷ Wa yula ma d& nza, n& wa a k\$ sanggi. Wa na nwá ng\$ n&, n& wa do ma, s& a ma h\$a gbalanza de.

³⁸ Wiya, kamba, gb&li : mŋ zÚ Vocabulaire.

³⁹ Wa sa li m& ni na, kpana toma (mŋ zÚ Vocabulaire).

Wi zole h\$ ia... wa 'dafa fala n\$ toma. Wa 'bili ka gā n& ge nde ni, n& wa fi bđ mbànggòlò li ma[↓]. Wa k&s& zu ma nÊ k& zu ga gaza ni, n& wa nd\$ kula zu n&. T& k& zā n& a d\$a sa'da k\$ni do gb\$!\$ ina k\$ bila 'da zufa. N& wa ndaka gazan\$ vÀ d& 'da nwa 'da wa i. Wa y\$ t& wa d& di, n& bugazan\$ wa yaka wa nÊ k& wa n& g\$n\$ mbé gaza ni.

Gbà bìlì (M\$ zÚ p.28)

N& bugazan\$ wa n&, n& wa 'bili te... gba gb&l& te ngòk¥. N& wa zǐ ma, tak\$ wa nd\$ do bili hā gazan\$ na, ma ba ga wa. N& wa 'bili f&l& ngòlǎ, n& wa zǐ ng\$ka i b\$a, n& wa zǐ i b\$a, n& wa fende k& ng\$ 'b\$ b\$a. N& wa kpo f&l& ngòlé t& i mbe n& kpo, n& wa zǐ wili te gbaa \$ n& t& t\$a nza m\$. N& wa bili zu te, n& wa ba f&l& ngole, n& wa kpo zu n&. N& wa kala ngbengbe do k\$a nda'ba, n& wa kpo zu wili te, n& wa nd\$ wá li bili.

Ma e, n& wa t& do dđ k\$ni, n& wa e d& k& zā gbagale, fala wa nd\$a do bili. N& wa d\$ sa'da k\$ni do we, n& m\$k\$ k& ma fo tà & do, n& wa la nga k&. N& wa e ma d& k& zā dđ k\$ni, n& ma \$ d& di ni. Ne gaza kpo kpo kpo a hō — ma do tǎ... do gbogbo z& —, gaza kpo kpo a tē — 'da fala ni z& wi boe — n& wa a yolo g& fio, n& wa t& do dđ k\$ni, n& wa 'de nu m\$, n& m\$ n\$ be sǐ be sǐ. N& m\$ n\$ do'do ni, n& wa ba m\$ s\$kpā, n& wa fi nu m\$ be sǐ... N& bugazan\$ wa l\$ngg\$* f&l& b\$a. Wa la wala d& gbogbo wa nd\$ti n& a t\$a, s& a gazan\$ wa la do gbogbo wa ni de. Wa vÀ do zufa d& kđ wa. N& wa ba m\$ di... m\$ la d& t& bili ni... n& wa ba m\$. Ya m\$ d& kili n& ge nde ni, tua k& m\$ z\$ na, bili g& ma ba s& ga &. Tua k& 'da fala ni, wa tó we n& hā gele n& g\$ ni 'b\$ g\$. Dúngú, n& n& gba sanga iko, wa ba m\$ t& li bili ng\$ i. T& fala ni, n& m\$ m\$ ng\$ bi n& vwángá vwàngà vwǐ ngǐ, n& m\$ lengge na: na e! zu ga e 'bili do'do! T& fala ni 'b\$, wa kala sa'da k\$ni... sa'da k\$ni ngò'bò, k& wa d\$a s\$ ni, n& wa na, bili n& ba zu ga m\$ ni. N& wa na, lo d& 'b\$ kpā tđ, do om\$ t& zu ga m\$. N& m\$ m\$ ng\$ d& kili iko. Ya ma ngboo bina. Wa ny& m\$ d& t& li bili nÊ, n& m\$ bi t& m& fai fai, n& wa ba m\$ d& nù iko. N& ma kpa zu wa vÀ, n& ma e, n& wa la d& k\$ t\$a wa n& dungu n& ma ni.

La mú wa ni, ogele bugazan\$ ni wa z& wa n& nga. Ya wi do toma nu a ni, wa z&a s\$ a dati do ndíli'bí ia[↓]. Wa z& wa ni fai nd\$ti n& k& wa le t\$a, n& wa e y&rr.

M& ni ni, ombe bugaza wa linggi t\$a ni ni zǐ takpa do zufa d& kđ wa. Wa yulu mbe zufa d& 'bolo zā t\$a... wa luku ma t& z& wa... wa tđ na, ng&l& ng&l&... Wa z& wa ni fai, k\$ t& wa ba we do, n& wa zu'du t& wa zam\$. Wa ndaka wa t& z& wa ni... n& wa si 'do. 'Da kala n& wa ngbolo li wa d& nza.

Ogazan\$ wa h\$ nza we n& tana

K\$ fala sa titole, n& bugazan\$ wa ngbolo ogazan\$ vÀ, n& wa z& wa zufa b\$a b\$a vÀ, n& wa nd\$ wa do mbito. N& wa kala m&n\$ 'da wa zi ni: wiya, do kamba 'd& tili wa, do gb&li zu wa ni... wa kala ma d& t& wa vÀ, n& wa gu m\$ nu wa.

M& ní ni, naa gazan\$ do yakoson\$ wa t&a d& nu butu nga, we 'b\$ 'da gazan\$ wa n& h\$ we n\$ toma ni. Wa y\$ y\$la... g&l& wa f\$!\$ t& zuma... kđ wa kpđđ t& to nd&ngga. 'D& tili oyakoson\$ a fâ fande do gbanya... Yangga la li do... wa zǔ n& t& ngba wa s&& g&... 'Da kala sǐ... á... wan\$ k& wa t& ni, gàyá gàyá gàyá... wré wré wré... giti ngbengbe ba ngb& & n& nga... biā dđ dđlā... ogazan\$ wa t& ni. Bugaza kpo kpe dati, 'bagaza gaza 'do a, do tala gazan\$ gbaa nd\$ti n& a nwa. Wa t& we kpa ngba wa hā ni! Wa sǎ wa bili zu wa nù, wi kpo bá li & ng\$ g\$... Wa h\$ ni vÀ, nwa nÊ do banza kđ a... t& ma \$ z& z&... sala fÀ k\$la do fila k\$la zu n&... gbālā ngàlákà,

p0mb0 go'do n&↓. A n& g&\$, n& a yolo nù... a n& ṣ, n& a yolo nù... Kosolo nwa tabi be ti kĐ nwa a kpolo tÀ a do y\$la we t\$mb\$I\$ a. Bugaza to zã k&'d&nggui nÊ!... M\$ z\$ ombe mÚ wele, zu wa \$ mbélélé t& nuku ma... Wi dati to zã ngbengbe fai... a g\$n\$ sanga ma, n& wa ṣ wa g& zala wa d& t& a kp\$nga... Wa ṣ wa n& to n& 'dakĐ kp\$nga... kálá dĐ dĐlã⁴⁰... fumb&l&... funza si ng\$ zàmbùu! Bugazan\$ wa n& 'do wa ni... mbito ti kĐ wa boe... T& gaza d& gb&ng& m\$ dô... tÀ a d& nÊ kÊ ma sa sa ni, n& wa d& mbito olo n&. Ni faiii, n& wukon\$ wa t& d& k\$ fanda nuku nga. N& kpasa wuko kpo sa bal& hã wa na: "A onyae, gba g&n& zi belee g&, k\$ si mÚ n& hà nde?" Wa ṣ wa kĐ: "ḷ... k\$ bal& o...!". N& wa kala zu wa d& ng\$ m&ya...!⁴¹ N& naa wa m\$ ng\$ soko bila li wa, n& wa yolo d& 'do ben\$ 'da wa kpo. K\$ wa wè we 'be t& wa g\$. 'Da kala ṣ, n& gazan\$ wa solo nu vÀ, n& wa bili zu wa nù, n& wa dama fãḷ, wa a kĐ wa nù ra'ba ra'ba ra'ba... Wukon\$ wa yolo fio, n& gazan\$ wa m\$ ng\$ ga gugusi. Wukon\$ wa kĐ nu ma, n& wa m\$ ng\$ ga do wa ni fai... 'Da kala ṣ, n& zufa dĐlĐ kpÊnzò... we mbese wa na, ma ia. Wa ṣ wa gifi t& wa d& olo wa k\$ butui, n& wukon\$ wa h\$ nza...⁴²

⁴⁰ Kálá : m& a hè ḳ ḷy¥ (ou : zÈ ḳ ḷy¥) : z& nu wi "wíi... wšš..."

⁴¹ M&ya : wa kala zu wa d& ng\$ do 'dakĐ.

⁴² M\$ t\$I\$ 'b\$ k& 'da Ng&ama : 'Bobadi, p.53-54, do k& 'da Kona: Bobadi, p.58.

Ombe wa tĐ na: fala k& wa n\$a toma do'do ni, n& wa z\$ win\$ k& sila wa n0 g\$& ni, be gazan\$ ni, n& wa f\$I\$ wa do, tua k& sila wa n0 g\$, w\$ t& naa wa 'bana t& wa. N& wa la tati a kpasa wa g& iko.

7. H\$ kungba

Wa \$ s& 'b\$ zam\$ i z&k& kpo tabi b\$a, s& n& wa h\$ kungba de⁴³. T& fala ni wa wia we y&ngg& zam\$ ita wa, we bina. Tabi fala yakoso sa m\$ zu ka, wa wia we h\$ nza we ba ma. GÀ soe wa wia we h\$ mbe 'da naa wa nza i. Wa t&, n& wa dungu k& zã t\$a 'da naa wa. N& wa kala m\$ dungu, n& wa dungu nù na, d\$ k\$ tulu wiya... d\$ k\$ nu n& tã, k\$ wan\$ wa n& gaza g\$ ni, wa zÚ kpolo nyanga m\$ g\$. N& n& dungu, n& n& &f& nyanga n& nÊ wuko ni. N& n& dungu ni fai... K\$ fala k& m\$ kÐ we n& g&n&, n& m\$ dungu fai, k\$ tã tã, n& m\$ n& n& tã ni. K\$ m\$ dungu, k\$ 'da kala, n& m\$ si 'do.⁴⁴

T& k\$ butu i, wa be tala m\$ gaza hã wa. Wa tÐ mbula hã wa, mbula nga li⁴⁵. N& wa yambala y\$la wena... y\$la gaza wili. N& wa s& k\$ya, n& wa kpo ngbengbe go'do n&. K\$ fala h\$ mú wa nza i, n& wa y\$ do y\$la.

Obaa gazan\$, do gazan\$, ki ki n& k& wa y&ngg& yali zam\$ n& nga, we 'b\$ 'da kungba, tua k& ma s& a gã m\$d\$. Wa na: "Z&k& h\$ kungba ma h\$a ia, ma wia na, onaa gazan\$ wa gba dÐ 'd\$ li. K\$ z&k& n& sa 'do k\$la, n& wa h\$ do, tua k& wa \$ zam\$ i wena". Wa a k\$ni to tula dÐ& 'd\$ li, wa to ma, wa zanga ma...

A kpólò (M\$ túlú 'b\$ Boyad&m&l&-Gbos., p.34)

K\$ ma we fala k& na, wa n& h\$ kungba we h\$ nza ni, n& ma 'bana kÐ tã kpo, tã b\$a, n& wa n& we à kpólò. Wa dungu fai, k\$ wese n& gÀ n& ni, k\$ wa y\$ n& ti naa wa ni, ya wa 'dafa s\$ m\$n\$ vÀ ia. Wa keke t& wa vÀ, wa zÚ bila li wa g\$. Wa kala d\$ te... kpa kÐ wa sã, n& wa fi ma k\$ kamba, nÊ k& wa fi do be nz\$ ben\$ ni. Obugazan\$ dati wa, ombe 'do wa... T& n& mú wa ni, wa nÊ n\$ \$ n& k& ogbãlã wele wa n& n\$ ni g\$. Wa vÀ wa n& n\$ olo wi kundana. Ombe a wi nala zÐ, wi gbíní gaza, do wi kunda l& do l&. Wa m\$ ng\$ la n& 'da le ni... wa y&ng&l& zu wa, wa dala nÊ wi gbini nyanga, nÊ wi n&a kã: "A mba, m\$ 'b\$ mi o! M\$ z\$ k& ku z&l& n& ge nde g& g\$... M\$ z\$ k& gaza gbini 'do g& g\$... A naa i ÐÐÐ, a naa i ÐÐÐ... z&l& k\$y& ny\$ng\$ zÐ & sã..." Tole li 'do wa, z&l&m&n\$ l& do l&... Wi kpo múmú g\$. Fala wi kpo, wuko kpo a m\$m\$, n& wa a m\$n\$ ni d& tÀ a, n& wa si 'do. Fala wa kpà wi g\$, n& wa n& ni fai, k\$ wa ny&l& n& 'do ngba do, n& wa z\$ mbe nu mba wala kpo, n& wa a m\$n\$ ni vÀ di, n& wa si n& li wala zam\$ d& olo wa k\$ butu i. Gulu n& na, wa fo d\$a ti z&l&m&n\$ t& gazan\$ do, d\$ k\$ wa h\$, k\$ d\$a ti z&l&m\$ bá wa g\$.

D\$ t\$a do h\$ nza k\$ butu (M\$ t\$I\$ 'b\$ Boyad&m&l&-Gbos., p.29)

Kpo swe do gÀ soe, n& ogazan\$ do bugazan\$ vÀ wa fo gbagale, do m\$n\$ vÀ wukon\$ wa wè t& z\$ ma g\$ ni do'do, n& wa wa, n& wa mili k\$ buti vÀ, n& wa 'dafa ngban\$ 'da wa m\$ ni vÀ,

⁴³ Ombe wa tÐ na, zÊ dati 'da oyaa l& wa \$ 'b\$ z&k& 5 tabi 6, s& n& wa h\$ kungba de. N& nde kungba m& a tala m\$ gaza olo kpasa win\$. N& wa na, fala k& m\$ n\$ toma iko, k\$ m\$ h\$, n& ngba m\$ m\$m\$ m\$ la li. A na: "M\$ h& kungba g\$, k\$ m\$ a gaza toma iko". K\$ m\$ h\$ kungba, n& wa na: "M\$ h\$a kungba, m\$ h\$a, m\$ d&a m\$ gaza ia sã" (Ng&ama)...

⁴⁴ Wa k& do k&n& wa ni, wa ba be nz\$ be k& a wuko ni, n& wa we a kÐ a. Gulu n& na, a wia we dungu do wuko fala n& kpo. N& do tã a h\$, n& a \$ 'da k&n& a. H\$ d& sanga titole, n& a kpolo tÀ a d& k\$ butu i. K& a n& h\$ d& k\$ ngba m\$ ni, n& a to zã zufa kÐ a ni kp&nz\$, we mbese ngba a na, & m\$ ng\$ si ma. K\$ wa wè we tÐ l&ngg& d& ng\$ g\$, nga d&a sa g\$. N& a nyúngú m\$ do wa fala n& kpo g\$.

⁴⁵ We mbula nga li ni, m\$ túlú 'b\$ Boyad&m&l&-Gbos., p.30-31.

d\$ k\$ wukon\$ wa le, k\$ wa kpá ndi k\$ butu i g\$. Do tǎi ni k\$ butu i gele m\$ bina. Ogazan\$ wa 'dafa t& wa, wa ga gugusi... fala sa a kpa ngba wi. Fala sa titole, owukon\$, sila wa d& ng\$ iko: s& g& l& bi n& gazan\$. Ny\$ng\$m\$ wa ny\$ng\$ ma d& kili... n& bugazan\$ wa usu gazan\$ vÀ do.

'Da kala sǝ, n& wukon\$ wa a kÐ wa li k&'d&nggui, we be na, l& n& bi wa hǎ ni. 'Da kala sǝ n& wa z& k&'d&nggui 'da wa, n& wa le we bi wa, ya wa kpà gaza kpo g\$, wa sǎ wa yu s\$ ia. N& wa d\$ t\$a wa kpa ni, n& wa 'danga mbe m&n\$ wa la ma ni. Ma e vÀ, n& wa h\$.

M& ní ni, gazan\$ wa 'dafa t& wa vÀ: tulu do kamba 'd& tili wa, do 'diki dati wa[▼]. N& wa 'be k\$ya wa s&a ni d& kÐ wa, do ngbengbe go'do n&. N& wa h\$ do gele fala. Wa n& gbanga vÀ, ya gazan\$ k& wa h\$ ni! Bugazan\$ dati... do be biǎ kÐ a... Wa t& ni fai, n& wa h\$ d& nu butu ni. Wa y\$ y\$la ni fai... Dúngú, n& wa m\$ka do, n& wa la vÀ d& k\$ wili t\$a wa d&a hǎ wa ni. 'Da kala n& wa h\$, ya k& zǎ wa dunu do wuko: naa wa, nya wa, nu f&l& wa, do wa k& zǎ wa kÐa wa ni... Wa h\$a nza gaza ia, wa kǎ 'b\$ wa 'da wi nan\$ 'da wa. T& y&ngg& mú wa ni, wa lá yakoson\$ do bugazan\$ g\$. Mbito boe fai... f\$!\$ t& wi bina... Wa \$ tati a k\$ wili t\$a...

Autre version : D\$ t\$a do h\$ nza k\$ butu, \$ n& k& Ng&ama t& B\$badi tÐa ma ni.

Do gÀ soe tǎ dati k& wa n& h\$ do ma ni, n& gazan\$ wa y\$ t& wa do s\$ bolo faii. N& fala n& sa n& ni, n& bugazan\$ wa ndi wa d& t& gele falan\$ do k\$ya d& kÐ wa, do m\$n\$ wa kpua d& t& wa ni. K\$ wa la sǎ do'do ni, n& wukon\$ wa yolo nza i, n& wa bi gazan\$ olo wa k\$ buti ni, n& wa d\$ t\$a gazan\$ wa \$a k\$ ma ni, do dǎn\$ olo wa ni sǎ, wukon\$ wa d\$ ma sǎ. K\$ wukon\$ wa 'bana d\$ t\$a ni, ya gazan\$ wa h\$a 'b\$ suka* le do. N& wa ma ng\$ yaka ngbengbe wa t&a do ma d& gba gb&l& li fanda wa n& y\$ do y\$la do k&'d&nggui ni. N& wa sa m\$ 'd\$ k\$!\$ wukon\$ na: "N& si dÐ dÐ, m\$ z\$ gazan\$ wa h\$a olo n& nza nga e". N& wukon\$ wa yolo 'b\$ k\$ buti, n& wa m\$ ng\$ yu d& 'da gazan\$ nza nga. N& wa n&, n& wa h\$ d& li gba gb&l& fanda wa dua do k&'d&nggui ogazan\$ wa n& y\$ do y\$la ni. N& wukon\$ wa n& h\$ d& fala ni do'do, n& bugaza a z& k&'d&nggui do da y\$la& k\$ butu m\$ ni. N& mbe gaza wele k& a ǝ ti y\$la ni, a kpe dati, n& gba d\$a wa g& 'do a ni. N& wa y\$ y\$la hǎ wukon\$ d& fala ni. N& tabi ma n& g\$n\$ fala tal&, tabi fala nal&, n& wa na ma ia, k'a ni nde, n& m\$ka, ma ia. S& n& wa m\$ ng\$ si d& nu t\$a 'da baa wa do nu t\$a 'da naa wa de...

Dati h\$ mú gazan\$ d& nza ni, n& wa nd\$ mbito, n& wa he'de tuli 'da wa, wa sa li ma na "wíyá". N& a ba kamba, n& a fi ng\$ wiya, n& a ba 'diki, n& a kpo ma d& dati a... ki ni wa gú 'b\$ ndasa g\$. N& d& t& wa ni a ndala mbangana, n& wa dulu ma do 'bangge[▼]. S& n& wa m\$ ng\$ h\$ wá do ma ni, tak\$ wa kpa ngba wa do wukon\$, k\$ wa y\$ y\$la hǎ naa wa, hǎ naa wa wa z\$ t& wa.

Nd\$ti d&a m&n\$ t& gaza wili

Lè kù bìl! do f\$!\$ ogazan\$ (M\$ zÚ p.33)

Ogazan\$ wa h\$a kungba ia, n& wa nÊ we f\$!\$ wa ni. N& dati, n& baa wa, do wi ba gaza, wa n& zam\$, n& wa gb&l& ote, n& wa fa ina d\$ wena. N& wa n& do titole belee, do gazan\$ kÐ wa sǎ, d& 'd\$ li i. N& k& wa n& ni, n& wa 'bili m\$ nÊ nwá 'bete, n& wa zǝ h\$rrr, n& wa d& nu n& d&. N& wa ba s&l&, n& wa zǝ s&l& i, n& wa do nu n& d&. N& wa n&a, n& wa n&, n& wa kpe li sǎ, n& wa kala inan\$ ni, n& wa 'bala d& 'd\$ n& yerr. N& wa kpa gaza kpo, n'a t&, n'a n& h\$ d& t& dati bugazan\$ k& wa zǝ s&l&, n& wa na : "M\$ **lé kù bìl!**" K'a n& le k\$ k& d& wa zǝ fala g& ni, k'a le n&

ti s&l& ni, n& obugazan\$ wa na, be g&, li a y\$nd\$ wena, a yia n& ge nde g&. A lia k\$ bili kp-nde?⁴⁶ N& wa n& so gb\$l&, n& wa na, wa a gb\$l& zu a. N& wa n& gbaa, k'a n& h\$ d& t& 'd\$ li m\$ ni, n& wa h&nza gba gb&l& nwa \$ n&, li ma na p\$mb\$, n& mbe bugaza kpo a ba nwa wa h&nza \$ n& ni, n'a na : "M\$ l& 'd\$ li i!" N& a le, k\$ a n& yolo n& d& t& 'd\$ li n& ni, n& bugazan\$ wa yolo, n& a ni a fi k& a ti li i, n'a ba nwá ni, n'a z& do sanga li m\$ dusi n&! K'a n& z& do sanga li m\$ dusi n& ni, n& wa ba 'do g&l& m\$ kponga, n& wa lo m\$ 'd& 'd\$ li i. N& wa g& wa dungu d&, n& a g& a dungu d&, n& wa m\$ ng\$ isi m\$ d& 'd\$ li i, m\$ t& m& do wa watra watra watra ni fai. K\$ ma n& n& we e ma ni, s& n& bugaza wele k& a ba m\$ ni, a so li zu m\$... l& k& wa 'bala nwa 'dÜ n& ni... gb\$l&... n'a a ma d& zu m\$ s&, n& m\$ la wá d& 'd\$ dia li, li k& li ma g& g&la ni, n& m\$ f\$l\$ wá t& m\$ i m\$. N& wa ba mbé gaza kpo, n'a le 'b\$ na m& ni. Fai k\$ ma kpa zu n& s&, s& n& n& h\$ d& t& wula fala ni. N& bugaza 'da m\$ a t&a s\$ do tuli 'da m\$ ni, n& wa he'de tuli go'do l& s&.

K\$ ma n& e wa ma ni, n& wa fo ta 'b\$ n&, n& n& la d& olo oyakoson\$ i m\$ ni. N& yakoson\$ ni, wa kpa ta 'b\$ wa, n& wa t& ta 'b\$, tak\$ wa kala ta 'b\$ **be k\$ali** kpasaa ta 'b\$ na k& n& gazan\$ n& d&a ni. N& k& wa a owuko ni, n& ze le m& g&l& wa t& k&a i m\$ kp&k&l& g\$.

E nwj nú gâzánØ (M\$ zÚ p.32)

F\$l\$ gazan\$ ma ia, n& wa n& h\$ wá ma ni, n& wa so funza, n& wa mulu gbogbo zu wa, n& wa ba nwj, n& wa do nu a. N& wa a nwj nu wa yerr, n& wa kulu ng\$, n& wa m\$ ng\$ si ma. Wa wélé we g\$, n& wa si faii, k\$ wa n& h\$ t& le nga, n& wa sa ma k&n& nya wa, n& wa na, n& t&, k\$ n& fo nwá g& nu wa. K& zi dati ya falanga bana, n& wa ba buluti kpo, n& wa ba, n& a mana nwj nu a, n& a fi nù. Wa kala gbâlā iyaka, n& wa a, n& wa ba nwj nu a ni, n& wa fi nù. Ni fai, n& ma n& kpa zu wa s&, n& wa kala ma, n& wa hā hā kpasa wi, a k& zi a d& m\$ nu wi k\$ buti ni.

Yala nu zĩ t& gazan\$ (mbito k\$nggØlà) (M\$ zÚ p.33)

N& wa d& n\$, n& wa y\$l\$ sala nyanga wa i, n& wa y\$l\$ sala nyanga wa i, n& wa y\$l\$ ng\$ sila wa, n& wa y\$l\$ li 'do wa... N& wa yolo fio, n& wa sa ma yakoso k& a gi zi gaza ni. N'a t&, n'a yolo, a yolo n&, n& gaza k& wa f\$l\$ a ia ni, a y&f& k& a do sala k& a n&, n& wa gba 'do k& a, n& wa gba 'do k& a, d& t& ng\$ g&l& s&l& ni, na d\$ k\$, a y&ngg& yali, k\$ a n& we kpa sa'de, k'a da, k\$ ma zĩ nù g\$. N& wa gba 'do k& a na ma ni s&, ya ma ia.

Ng&am\$: K& 'da l& g& wa d& m& ma do s&l& g\$. 'Da l& g&, bugaza ba zi m\$ ni, n& a ba buluti zi wa g\$ n\$ 'b\$ do zu ga n& k\$ butu i ni, n'a gu, n& a solo na m& g&. N& kusi wa gi zi do ny\$ng\$m& h& n& ni ma h&. N& yakasoe yolo, n& m\$ &f& k\$ m\$ do sala ku yakasoe, n& bugaza 'da m\$ ni, a 'be d& k& m\$, n'a ba buluti, n'a gba 'do k\$ m\$, gba 'do k\$ m\$ ndirr n&. K\$ a n& gba ma do, n'a ba mbitoe k\$ za m& ni, — m& ni a mbito t\$k\$ ga m\$ zi a d\$a ma ni (k\$nggØla) —, n'a ba ma, n'a lo ma 'do k\$ m\$ n&, n'a y\$l\$ ma dati m\$, n'a y\$l\$ ng\$ sila m\$. N& m\$ ni m\$ kulu ng\$, n& mbe n& tili d& olo m\$, n'a d& 'b\$ k& k& a 'b\$ ni. A kala t& m& n& gaza b\$a, n& a a d& t& 'b\$ n& b\$a. K\$ n& e, gazan\$ 'da a, n& e do'do, n& mbe ngba a t& m& zi a ba wan\$ 'da a ni, a t& ta 'b\$, n& a a gba t& m& 'b\$ 'do k\$ gazan\$ 'da a. Gulu ma na, fala k& m\$ g& zagbâlā, k\$ m\$ bà kô g\$, n& wa aka a nganda wena na, a a ba zi zĩ t& m\$ g'a ni nde, n& a

⁴⁶ We k&, gaza wele k& li a nganda, n'a n& z\$ m& wa zĩ ni, n'a ba n& gele fala, n& a n&, n& a si t& fala k& wa f\$l\$ do wa m\$ ni. K\$ wa f\$l\$ t& a ni s&, n& wa na, a wi wili. N'a h\$, n& a h\$ 'b\$ n& gele wala (zÚ p.34).

zi a a gba 'b\$ 'do k\$ m\$, k\$ gulu k& m\$ fa wuko ya m\$ bá wuke g\$& g& ni, a d& zi z' t& m\$ do ngbongbo wala olo n& g\$, g'a ni nde. K\$ ma k& m\$ dungu anggala g&, g'a ni nde. N& gele ngba a bugaza dÊ ma olo a g\$. Wi zi t& m& ba a, a kala t\$ k\$ ga m\$ ngboo ni, a a gba 'do k\$ m\$. Fala k& m\$ bà wuko g\$, n& wa aka... owèlé m\$ wa aka t& m& a di nganda wena na : m\$ zi a m\$ ba nu t& be n& lo, g'a ni nde, k\$ gulu k& a bá ko g\$& g&, m\$ d&a zi do a n& g& nde ?

Annexe – Entretiens

Cette annexe contient les entretiens sur l'initiation des garçons comme elle se fait dans les villages à l'est de Gemena, c.-à-d. au village 'Boyad&m&l& (quatre km au nord de la paroisse Gbosasa), à la paroisse 'Bobadi et dans quelques autres villages.

Nous donnons le texte tel qu'il a été prononcé. Comme le premier chapitre a été basé sur ces entretiens, les mêmes textes paraissent parfois deux fois.

I. L&ngg& ng\$ gàzà wíli

Entretien avec V\$ngga, Danu et autres à 'Boyad&m&l& - Gbosasa

Dati ngboo, n& oyaa l& wa n&, n& wa wa fala zam\$ i, n& wa d& m\$, li n& a ngba. N& wa na: "Be gazan\$ sâ, n& wa sÊ kpili, k\$ wa saka nwa." N& wa saka 'Bakaza gaza n& ti. N& k& wa n& d& t& k\$ ngba ngboo ni, n& wa saka nwa, wa saka 'Bakaza gaza.

N& ma n& e do'do, n& wa na: wi n& ba gaza g&, kuti be n& a tÊ fe g\$, a wi k& nu a dili wena, a káná nu a g\$, a d& be wele. N'a h\$.

K\$ wa n& tÐ sâ, k\$ okpasa win\$ wa n& tÐ sâ, k\$ suka* n&, ma n& e n& ni, n& wa na, wa zÊ wi ba gaza ni... nu n& b\$a. N& wa z& a nu n& b\$a. Wa sâ k\$ butu ni, wa z& wi n& ba gaza ni, nu n& b\$a sâ. N& wa n& dungu nù, n& sila wa n& he fio. N& gaza 'da a nal& a n& kala wa ni, a z& wa nu n& nal& nal& sâ.

K\$ ma n& kpa zu wa do'do, n'a ba fande, n'a lifi ma, n& a sa li n& na, gÊlá gaza hã ni. N& a ba gba fande ni sâ, n'a kpo 'd& tili gaza a, n'a bili nu n&. N'a ba n\$, n'a y\$I\$ sala gaza a, n'a ba 'b\$ k&, n'a y\$I\$ di, n'a y\$I\$ ng\$ sila a, n'a y\$I\$ li 'do a na, fala k& wa g\$n\$ m\$, n& t& m\$ \$ iko, n& nu t& m\$ l\$, k\$ m\$ h\$, n& m\$ ba ko da dÐ, k'a ni nde. N& k& a n& d& ni iko nde, ya ma ia. N& gaza ni nd\$ wá kula ni sâ, do n& tÀ a ni sâ, n& ma e. K\$ a d& ni sâ, n& ma e, n& wese n& gÀ n& ni, n& wa 'banda* a wa k\$ be t\$a... 'banda* a wa k\$ be t\$a.

– K& nza nga ?

D& nza nga! Wa h\$ wá, n& wa h\$ wá nza nga. N& wese n& we a n& n& ni, n& wa l\$ngg\$* d\$rr, n& wi ba gaza nÊ kp¼ n&, n& ben\$ 'da a nal& wa kpe d& 'do a. Wi ba gaza nÊ we kpe n&, n& gaza 'da a m\$I\$ wa kpe d& 'do a. Ya wi ni, nu a dili wena, a káná nu a g\$, a bú we hã gaza g\$. N& wa t\$ng\$* m\$I\$ng\$*, n& wa m\$ ng\$ n& n&. N& wa n& ni fai, n& wa m\$ ng\$ ga zuma ni faili... ya wa bá li wa ng\$ g\$, wa bili zu wa nù. Ní fai... wa y&ngg& ní fai, n& wa n&, wa h\$ k\$ be t\$a ni, n& wa na: "Uwá Ɔwǝ́ ùwà, úwá Ɔwǝ́ ùwà..." N'a kala gazan\$ 'da a ni, k\$ li m\$ ngàndà g\$, n& wa z& gaza ni ndó, z& gazan\$ ndó, n& wa a wa k\$ be t\$a. K\$ wa a wa k\$ be t\$a, k\$ wa n& h\$ wá ma, n& wa m\$ ng\$ he wá gugusi. Ki ni wa a wa k\$ be t\$a ia hã ni.

– Ni a gugusi ... mbe n& wa ga ma dati k& wa g\$n\$ wa ni ? Tua k& ombe wa tÐa hã mi na, wa ga gugusi tati a 'do k& wa g\$n\$ wa ia ni.

Ɔ ǝ́. K& l& h\$... wa a l& k\$ be t\$a do'do, k\$ l& n& h\$ ma ni, n& l& 'banda* ... Dati gaza a gugusi, "Wiya o, ba ya o, a wiya o (2)... Wiya gaza wili ti k\$la, wa ba wiya oo..."

Ki ni hã ni. Ki ni wa h\$a k\$ be t\$a ngÊlÊ ngÊlÊ ngÊlÊ hã ni. K\$ wa n& ga ma do'do, k\$ ma n& e n& ni, n& gazan\$ wa si wá sâ, n& wa dungu nù. N& wese n& gÀ ma, n& kpasa win\$ wa ngbolo, wa y\$ y\$Ia sÐ bolo fai. K\$ ma n& e n&, n& fala n& g\$n\$ sambu ni, n& wa a wa ng\$ tulu. Wa sa li ki ni na, ng\$ tulu.

– K\$ wa a g&la gaza ia ni, n& 'do n& la t& n&, s& n& wa g\$ n\$ wa de ?

Ma la t& ny&l& g\$, we k& wa w& w&l& ni, ma la t& ny&l& g\$. Mbe n& ma la k& t& b\$a, tua m& a gaza wili, ma la k& t& b\$a iko.

Wa a gazan\$ ngú t&l&

– M\$ t&da s\$ na, wa a wa ng\$ tulu, gulu ki ni na& ? K& ngú tuli... wa a wa ng\$ tulu we 'dafa wa s&, s& n& wa te 'b\$ bolo... k\$ k& ng\$ tulu ni m& a ge ?

K& ng\$ tuli &... Wa n& do wa d& zam\$ i, n& wa a wa, n& wa dungu d& zam\$ m\$. Wa t& mbula h& wa d& zam\$ fai, mbula gaza... Wa t& mbula h& wa d& zam\$ m\$ fai, k\$ mbulu ma n& e n&, n& wese n& h\$ d& n& ni, n& wa kala gele tulu, n& wa kpolo tulu go'do wa. N& wa d& mbu, n& wa dungu ma li wa... dungu li wa s&, n& wa ny\$ng\$ mako, n& ma kpa li wa. N& wa z\$ wá k& wese dÊ nÊ ni, n& wi ba gazan\$ kpe dati, n& gazan\$ d& 'do wa, n& wa te bolo. Wa sa li ki ni na, wa **tia bolo**. N& wa 'banda* 'da le zu le ng\$ m\$, n& wa yu d& do 'da le g& t& z& t\$a... Wa kpa wele a nÊ zi gaza g\$, n& wa z& a fai, n& wa ba a , n& wa g\$ n\$ a do wa fala n& kpo.

N& wa te bolo ni ni fai, k\$ ma n& we e ma, n& wa t& wá... n& gazan\$ wa dungu t& nu t\$a 'da baa wa s&. Wa ba kungba, n& wa n& fi ma, n& gaza t&, n'a dungu d& ng\$ kungba ni. N& wi nan\$ 'da a wa t&, n& wa dungu d& k& z& a ni. N& wa na: "Owe, be n& lo a n& n& di gaza ni, a n& z\$ 'b\$ z&l& t& h& ni g\$ nde?" N& wa \$ ng\$. T&i ni wa y\$ y\$la fai, n& fala sa wa. N& fala n& sa wá ma ni, ya ki ni ogazan\$ wa š 'b\$ ti wi g\$. Li gazan\$ fila do.

– K\$ k& m\$ t& s\$ na, wa te bolo, wa yolo ng\$ tulu i, n& wa te bolo, wa sa li n& na, to fele ?

Ɔ Ò, to fele 'da Ngbakan\$ i nga ma ni g\$. Fele a... to fele a k& wa n& a wa k\$ be t\$a, n& wa ga na: " éèè fele, fele yu n& nga e... éèè fele, fele yu n& nga e ". Ki ni ya wa a wa k\$ be t\$a h& ni. Ya ki ni wa be wala gaza h& wa:

“éèè fele, fele, fele yu n& nga e (2)
éèè fele, éèè fele, fele a gaza gaza
gba nduba e eee, gba nduba e ee ...”

– Zuma ni wa sa li n& nai ?

Zuma to fele.

– N& zi t& i (Libenge mok&), wa t&da h& mi na, to fele, ma t& 'b\$, wa yolo ng\$ tulu i, n& wa t&, n& wa m\$ ng\$ ndi wukon\$ vÀ, n& wa m\$ ng\$ y\$ y\$la ni...

Ɔ ò, ma ni g\$, wa ndí wukon\$ di g\$. Fala ndi wukon\$ ma k&l& fala ni g\$. Tua k&, m\$ d& mo-sala*, n& wuko wa \$ k& z& n&. N& k& zi oyaa l& wa d& ma ni, wa n& we ndi wukon\$, ya fala k& gazan\$ wa n& we h\$ we z\$ zu ka. Wa n& we h\$ we z\$ zu ka, n& wa fo wukon\$ s& do'do. N& gazan\$ wa n&, k\$ wa n& yolo ma ni, n& wa bili zu wa yerr. N& wa n& we bili zu wa nù do ni, n& wa dungu ndambo* iko, \$ n& k& s\$ di ni, n& wa fo wa, n& wa le k\$ ngba i. Ya ki ni wa g\$ n\$ wa ia.

– Iž, l& t& s& ki ni 'do. L& h\$a d& ng\$ k& na wa a wa ng\$ tulu nie? K\$ wa si ni, n& wa \$ 'b\$ k\$ be t\$a?

Ɔ Ø, wa a wa k\$ be t\$a ia...

– N& 'do n& wa d& n&i ?

Wa a wa k\$ be t\$a ia. Wa a wa ng\$ tulu ia ni, n& wa si, n& wa dungu d& nu t\$a 'da baa wa sâ, n& wa \$ do wa, \$ do wa sâ, n& fala sa, fala nÊ&, s& n& wa ba 'Bakaza gaza ni we g\$n\$ a. K\$ wa n& we g\$n\$ a, n& wi zi z& a, tak\$ a gulu di a g&la gaza tÂ a ni, n& a fo fande 'd& tili a ni, n& a a nù, s& n& wa 'bili zu ga a de... žž... We k& wa t&a, wa a wa ng\$ tulu ia, wa d& 'b\$ mbé m\$ g\$. Ki ni wa h\$a wele ia. Fala n& ni, li baa wa fila sâ sâ sâ sâ sâ ni... N& dungu mbe di, wa h\$a wi wili yerr. Wi dungu di ni a baa wa, do k&n& wa, do naa wa, do nya wa, wa he k&a n& ge nde ni. Tua k& wa n& kpa dani. Ki ni hÂ ni.

N& 'Bakaza gaza dati ni, wa sa li a na 'Bakaza, n& wa n&, n& wa g\$n\$ a dati do'do, n& wa ba a k& 'do a ni, li a D-gaza, n& wa n&, n& wa g\$n\$ 'b\$ a ni do'do, s& n& wa n& wá, n& wa g\$n\$ wá gba zã gazan\$ ni faii. K\$ ma n& e n&, ya ki ni a wi ba a, a ba g&la a zi ni, n& a a nù, n& wa g\$n\$ a, n'a kala m&... kala g&la zi ni d& k& a. Wa d& ni fai, k\$ ma n& e n&, s& n& wa ba g&la zi ni, do m& t\$k\$ d& zu ga a ni, n& wa d& sâ, n& wa h&nz& sâ, n& wa d& s&buteli, s& a a h\$a, k\$ a ba ko d&\$... ÂÂ. N& wa \$ k\$ butu d& fai z&k& gazala.

– Iž... k\$ l& tÊ h\$ t& ki ni g\$. Tua k& mi 'bana di do aka we. M\$ t&a na, wele k& wa g\$n\$ a dati ni, li a ...

Li a 'Bagaza.

– 'Bagaza ... N& wele k& wa g\$n\$ a d& 'do a ni ?

Li a D-gaza.

– Iž ... tua k& ki ni ma la ngba. Ombe wa t& na, wa sa li a na Nwa gaza ...

Ó Ò, nwa 'do i ... Nwa 'do i ?

– N& Ćn\$gaza a wio ?

Ćn\$gaza ya Dagaza 'da l& nga. N& we nu l& a Dagaza, n& 'da wa g& t& m& 'b\$ t& 'do Gemena i ya Ćn\$gaza. We k&, Dagaza... Wa n& ba 'Bagaza, k\$ wa g\$n\$ a do'do, n& Dagaza a k& d& 'do a ni. N& wa sa li a na Ćn\$gaza. N& wa sa li a 'da l& nga Ngbakan\$ ngboo ni a Dagaza. N& wa g\$n\$ wa fai, k\$ ma n& e n&, s& n& wa g\$n\$ nwa 'do.

– K\$ k& ng\$ tulu i ni, wa d& ge ?

K& ng\$ tulu ni. Ma h\$ d& sanga z& belee, n& fala nÊ nÊ we g\$n\$ sambuu ni, n& wa ndi wa,... wa kala gazan\$ sâ, n& wa m\$ ng\$ ndi wa d& ng\$ tulu i, n& wa na: uwa uwa uwa ..., n& wa m\$ ng\$ z& gazan\$ ndo ndo, n& gazan\$ wa yu ng\$ tulu. N& k\$la he m\$ kpo, n& wa sâ ng\$ tulu i. N& wa wa fala yerr, n& ma e, k\$ wa lu ka, n& wa n& n& hâ gazan\$ i. N& fala wese d& nÊ ni, n& wa f\$!\$ t& wa. Wa f\$!\$ t& wa sâ, n& ma e, n& wa he'de de tulu d& t& wa, n& wa dungu **makambu** li wa sâ, n& wa dungu mbu li wa, do mako sâ. N& wa dungu d& ng\$ tulu m\$. N& wese n& gÂ n&, n& wa m\$ ng\$ h\$ ma g&\$. K\$ wa n& h\$ ma ni, n& wa te bolo. Wa sa li ki ni na, bolo d& 'da le g& ngakakuka. Wa yu, n& wa z& a t\$a di, n& okpasa gazan\$ wa z& a t\$a di. N& manda'ban\$ wa la t\$a yerr, owukon\$ wa la t\$a yerr, na d\$ wa ž& wa g\$. Ita wilin\$ iko hâ wa te bolo do wa.

– Ki ni a to fele ?

Iž, ki ni hÂ & ni. N& wa n& yolo ng\$ tulu m\$. K\$ wa n& d& ni sâ, owukon\$ wa le t\$a ni yerr... owukon\$ wa hÚ di g\$. K\$ wa n& te bolo gbaa, k\$ wa n& h\$ di, k\$ wa n& we te bolo gbaa, k\$ wa n& h\$ di, k\$ wa n& dungu nu, s& n& wukon\$ wa h\$ de, we z\$ t& ben\$ k& wa. Ki ni hâ a ni.

– Ni a ki ni ma do gÂ wese tÂ ?

Ma do k& ... wese gili nÊ... 4 h., s& n& wa d& ki.

– N& do tâi ni wa \$ s& i do ?

Wa \$ d& 'da baa wa ... wa \$ d& nza... wa \$ d& d& fala kpo. Gaza n& gaza, wa ngbolo, n& wa \$ d& di... gaza n& gaza wa ngbolo n& wa \$ d& di... do nya wa, do baa wa, do k&n& wa sâ... wa \$ d& nza nga iko (\$ n& 'do t\$a).

N& h\$ d& sanga z& belee, n& wa n&, n& wa a zâ wa sâ, k\$ ma e, d\$ k\$ wa sô g\$. N& wa n& a zâ wa sâ, k\$ ma n& e n&, n& titole belee ni, n& wa he'de tulu 'da wa d& t& wa sâ, s& n& fala nÊ, n& wa n& g\$n\$ wa de. We k& wa \$ ni, wa y\$ y\$la fai, li wa fila, li baa wa fila sâ, wa y\$ y\$la sð bolo fai, n& fala sa wa f&\$\$\$\$. N& gazan\$ ni wa a wa nÊ, do naa wa, wa \$ do wa, tua k& be n& wa wa n& fi fia, tua k& gaza m& a fio. N& fala sa wa 'banda* wá t\$ng\$* m\$l\$ng\$* we g\$n\$ wa de.

– N& fala sa ni, n& wa n& do wa k\$ butu i ?

N& fala sa, wa n& do wa k\$ butu i. N& wa zÚ s& 'b\$ t& wa g\$, naa wa zÚ 'b\$ t& wa g\$. Wi kpo zÚ 'b\$ t& wa g\$.

– Ni a wa n& do titole ?

Wa n& do 8 h tabi 9 h., 'banda* do 8 h. Gaza kpo a n&, n& wa g\$n\$ a; gaza kpo a n&, n& wa g\$n\$ a; gaza kpo a n&, n& wa g\$n\$ a.

– N& wa 'bana do zu wa ?

Wa 'bana do zu wa. Wa 'bana do zu wa d& zam\$ i, wa hÚ 'b\$ g\$. Wa ba 'Bagaza kpo, k\$ wa g\$n\$ a do'do, n& wa n&, n& wa kpa mbé n& kpo, n& wa g\$n\$ a do'do, n& wa t&, n& wa ba mbé n& kpo, n& wa g\$n\$ a do'do, ni do ni fai, n& wa e. N& wele k& wa g\$n\$ a ia ni, a hÚ 'b\$ g\$.

– We le k\$ butu gaza ni, ngba ma tal& e ? N& ngba k& dati wa sa li n& nai ?

Wa sa li ki ni na, gba ngba.

– Gba ngba...? N& k& b\$a ?

Ma be &l& ngba... ma be &l& n&... Tua k& &l& n&, tua k& koe n& boe ni t&!

– N& k& 'do n& ?

K& 'do n& a ngba tal&.

– Tua k& t& mbe falan\$ wa tð na, k& dati a gba ngba. N& k& b\$a m& a ngba kpasi.

lž... &l& ngba k& i m\$ ni. N& tal& k& m& a ngba fio.

G\$n\$ gaza

V\$nga : ÇfÊ kð m\$, Nguba⁴⁷... m\$ be zu kð m\$... K& g& a ndala zu ga a. Ki ni a kpana zu ga a hà t& ! (M\$ 'be de nÊ, 'be do &l& kð m\$). N& a n& isi... kpana zu ga a yu d& i m\$, n& k& g& a ndala iko, n& kð \$ d& d&, n& ma nganda, n& wa 'bili a k& g&. N& wa 'bili kpuu do'do, n& ng&la a h\$.

– N& kuti k& wa 'bili ma ni wa sa li n& nai ?

Kpäbale... kpubale. Bon! Ng&la a n& h\$ n& ni, n& mi gba, n& mi À nÊ, À arrr... k\$ m\$ n& h\$ di, n& mi mili zu ga a, n& kpana zu ga a h\$ nza ni, n& mi so, mi so nÊ ni, n& mi ba buluti, n& mi zž n& g&\$\$, n& ma h\$. N& m\$ fala ni, wa sa li n& na z&mb&. Wa 'bílí m& ni g\$. N& mi z\$ m& ni sâ,

⁴⁷ Nguba m& a li katekisi. V\$nga k& a tð l&ngg& ni, a tð hã Nguba na, a &f& kð a do ndakisa. M& a wia we.

n& mi ba 'b\$ k& g&, n& mi n& zĩ ni s& ni, n& m& ni \$ d& ni ni, tua k& m\$ n& 'bili m& ni, ya m\$ kó 'b\$ do kô g\$. N& mi n& ka m\$, n& mi z\$ di s&, n& kpana zu ga a h\$a nza s&, n& wa na, gaza de wena, wa g\$n\$ a do ngbala. N& a ni, a la, n& mbé n& t&, n& mi f&k& nu buluti, n& mi d& ni, ni ni ni s&...

– N& gaza k& wa g\$n\$ a ia ni, n& a 'bana k\$ butu i, n& a n& dungu i do ?

K& a n& dungu n& ni, wa d&a be kombo b\$a, n& wa zĩ be sala... wa ba sala ng\$ka. N& a n& dungu ng\$ be kombo b\$a ni, n& wa l& n& 'do a, n& wa zĩ be sala ng\$ka ni d& t& ti ga a. N& wa kpo f&l& fande, kpe f&l& fande d& ti ga a ni, n& wa ba nwá bilĩ, n& wa e ti ga a, n& ma m\$ ng\$ hulu... t\$& m\$ ng\$ hulu n&. D→ a yÊÊ tÀ a g\$. N& t\$& m\$ ng\$ hulu n& d& t& nwá bilí ni... ya sala d& ti ga a ni... n& d& t& nwa bili ni faiii. N& Nguba⁴⁸, a ba mi ni, a m\$ ng\$ fo kua t\$& ni ma té nù g\$... te d& di ni, n& ma \$ d& ng\$ m& ni yerr fai.

K\$ ma n& e n&, k\$ tÀ a n& kolo do'do ni, k\$ t\$& tÀ a 'b\$ bina ni, s&... k\$ gazan\$ wa e, n& wi ba zole a m\$ ng\$ y&ngg& 'da wa. K\$ fala k& t\$& n& kolo do'do ni, n& wa ba fÀ tulu, n& wa h&nz& n& ga a s&, n& wa kpo ma ni. N& wa ba fÀ fande k& wi ba gaza a kpua s\$ ni, n& wa kpo 'di, n& wa kpo 'di...

– K\$ tulu wa &nz& do zu ga a ni, wa sa li n& na ge nde? Ma \$ n& bande ni... ma \$ na bande ni?

Wa sa li n& na, ndakadafa. Mbe n& wa sa 'b\$ li n& na... ndakadafa boe...

– N& d&mb; m& a ge ?

D&mba m& a nwa... te n& a lùlùlùlù.

– N& wa na ma d& t& n& ?

Wa ba, n& wa n& f\$!\$ li n& s&, n& wa ba d&mbá ni, n& wa e ma do 'do dani yerr, s& n& wa ba ndakadafa, n& wa e 'do a, n& wa k\$b\$, n& wa ba'ba nu n&, n& wa yulu d& nu fÀ fande i, n& wa yulu... N& wa sa li ki ni ma d&mba, ki a nwa.

– N& kpo soe k& wa g\$n\$ a ni, n& a dungu di ni gbaa ... wese gÀ a d& di iko ?

Wese gÀ a d& di ... N& wese n& gÀ n& ni, n& wa d&a m\$ gba kombo nÊ, n& wa zĩ sala, n& zu n& 'bete ng\$. N& a n& \$ n&, n& a ba te, n& a fi k& a i, n& a fi k& a i, n& a \$ n&, n& a mbá k& a g\$. A n& mba k& a, n& ga a n& nala n&, wa sa li ki ni na dunggi. A n& \$ di ni, k\$ ma n& nala n&, n& wa n& À!À ma, n& wa À!À nda'da'da, n& ma o t\$&\$. N& a Ú yala g\$ t& gazala... t& sambo a Ú yala g\$. Wa n& \$ yala, n& wa \$ yala li 'do wa nÊ faii... k\$ a n& mba k& a, n& wi ba a ni, a z& a (n& Nguba z& a). A z& a ndo, n& a y&k& tÀ a, n& wa na : "M\$ mba k& m\$ we ge nde?" Wa \$ talaka s&ko...

– N& wa tĐ 'b\$ na, kpo soe k& wa g\$n\$ wa ni, nde wa á li t& n& g\$.

Kpo soe wa n& g\$n\$ wa ni, wa á li t& n& g\$, n& ma h\$ kpaa. N& k\$la n& he m\$ ni ...

– Wa a li t& n&, n& ma d& n& i ?

Wa á li g\$. Tua k& we t\$& ma 'bana t& n& ni, n& s& a wa 'de k\$ngg\$la a. Wi ba a, a n& 'de k\$ngg\$la do ma. Wa á li ti n& g\$.

– **K\$ngg\$la** m& a ge ?

⁴⁸ V\$nga a we katekisi Nguba do bugaza a ba gaza ni.

K\$ngg\$la... k& wa ba tuli do t\$ke ni. N& wa mba ma do tuli z& wa g\$ n\$ a, k\$ a d&a ma s& ni. N& wa mba do f& fande zi a kpua 'd& tili a, n& g&la a ni. N& a mba ma yerr, n'a h&nz& s&, n& e, s& a wa nd\$ a n& mbito, wa a k\$ be g&'ba, wa kpua d& 'baka a. Ma ni, k\$ngg\$la g& a ni.

– N& ombe wa t& na, wa fi k\$ be koe, n& wa fi d& g& wa ?

I&, wa fi d& g& wa. Yala nu t& a ni. Wa ba t\$ k& ni, n& wa mba do nw& bilí ni, n& wa ba do tuli t\$ k& d& t& n& ni, n& wa fana be koe, n& wa sa li n& na, koe t\$ k& l&. Koe t\$ k& l& ma \$ n& be g&'ba, be ma \$ be 'd&k& n&. N& wa kpo f& l& t& n&, n& ki ni h\$ nza g\$ faii... Kpo soe wa n& n\$ toma ni, s& n& wa d\$ m& ni s&, n& wa d& li a. Ma h& nza g\$, ma té 'b\$ t& a g\$. G&n& a y&ngg& d& zam\$ 'di, k\$ ma te, n& gazan\$ wa mba ngba wa s&, n& wa n&, n& wa fa fai, n& wa kpa.

– N& wa t& na, fala k& ma y\$ ni, n& wa 'bili s& 'b\$ do mbé dani...

I&! Ma y\$, n& wa gba s& 'b\$ ti g& l& ga m\$ ni, n& wa kp\$ s& 'b\$ t\$ k\$ n&, fala b\$a.

A bá w& lí lí d& ni g&á

N& wa 'de 'b\$ lí lí we... ba we. Titole belee, k\$ wa n& g\$ n\$ wa do'do ni, n& titole, k\$la n& he m\$ kpo, n& wa 'de lí lí we... ba we n& ge nde ni, n& wa dungu 'do wa. N& wa so n& k\$a nda'ba, n& wa a t& n&... n& wa so n& k\$a nda'ba, n& wa a t& n&, n& g& l& a kpangbangbangba. N& bugazan\$ wa ndi wa, n& wa m\$ ng\$ he m\$ nzeee... d\$ k\$ naa wa z&lé g\$... naa wa z&lé di g\$. N& wa a li t& wa ni, wa a tal&. Wa a k& ng\$ n& g& b\$a, n& wa a k& ti n& g& tal&. Wa a tal&, tua k& g& dani s& a k& ti n& ni. N& wi ba a a h&nz&, n& mbe n& tili... zafa... wa z& wa n& nga. Be ngb& a he m\$ di ni, n& wa ba a, n& wa he kitikitikiti... n& wa m\$ ng\$ a ma. We li ba we ga'da ga'da ga'da n& ge nde ni.

– K& wa a we lí nie, m& a fala sa 'do k& wa g\$ n\$ wa nie ?

Wa a we lí fai ... fala sa, n& wa a we lí, fala sa n& wa a we lí, fala sa n& wa a we lí, fala sa n& wa a we lí... G& wese, n& wa a, n& titole, n& wa a. K\$ fala k& dani m\$ ng\$ À n& ni, s& n& wa e lí ba we g&\$ g&\$ g&\$ de. Tua k&, ma m\$ ng\$ À n& ni, n& ma ta tala. K\$ ma ta tala ni, k\$ wa a lí ba we ngboo ni, ya dani ma m\$ ng\$ À n&, ya ma tala n& ge nde ni.

Ya di ni wa h& 'b\$ nza g\$ faii... z&k& gazala. Naa wa z& 'b\$ t& wa g\$. Wa lu ka, n& wa n& n& h& wa d& m\$, wa lu ka, n& wa n& n& h& wa d& m\$. Wa h& 'b\$ nza g\$. Wuko z& 'b\$ t& wa g\$.

– K\$ dati... mi d& do ndambo* l&ngg& wa t& zi h& mi ni, mi t& kpa gulu n& ngboo g\$ ni. Ombe n& wa d& m\$ we a kili t& wukon\$ ni e... wa sa li n& na, gulusÀ.

I&... wa sa ni... gulusÀ. GulusÀ m& a ngbongbo yaa wi wili ni a ni. Wuko wa z& t& n& g\$. Ki ni we \$k\$ l\$ wukon\$ iko, n& wa sa li n& na, g& l& mbali. Ki ni wa ba kpana li, n& wa h&nz& ndala d&ngb& li n&, n& wa z& k& faii... n& wa e ma... n& wa a li t& ng\$ g& l& ndala ni...

N\$ toma

Danu : K& 'da toma. L& \$ k\$ butu z&k& gazala, n& wa sa mbila. N& k& wa sa mbila, n& win\$ \$ n& 'da le n& m& g&, wa a d& faii, n& d& kpa zu wa. N& wa sa li n& na: d& toma. N& wa d& d& ni gbaa, k\$ d& ni n& we e ma ni, n& kpo soe k& wa n& we n\$ d& ni, n& owele wena, wa gala mpenza* n& zando ni, n& wa t& we y\$ y\$la, n& wa t& we n\$ d&, ní faii... Ki di kpo ni, gazan\$ wa t& h\$ nza g\$.

Gbà bílì

N& kpo soe k& na bind&, ya wa n\$ s& toma ni, n& wa 'dafa gbagale. Wa 'dafa gbagale gbaa, n& gbagale e, n& wa 'bili te, n& wa 'bili te, n& wa ẓ ma d& nÊ. N& wa &nz& zu n&, n& wa nd\$ ki nÊ wa nd\$a gbà bílì, wa nd\$a gbà bílì. N& obugazan\$ wa l\$ngg\$* d& gbaa na m\$ ni, n& wa l\$ngg\$* i, n& wa d& k& g& nÊ balabala* kpo d& t& gulu gbagale g&. N& wi d& ma ni a dungu d& d&. N& wa yulu m\$, k\$ gaza a n& t& n& kpo ni, n'a ba a d& sanga win\$. K\$ fala k& a t& d& sanga win\$ ni, n& win\$ ni a bugazan\$ yerr... a n& la ma, n& wele ki a z& a, a n& la ma, n& wele ki z& a... n& a ba bili. Bili a ba ni, ya a ba ga a. N& a n& we we ga a d& bili nÊ, n& ma bá a g\$, n& wa ba ga a d& 'do. N& wa a li t& dati a, n& wa a sala nyanga a. N& a n& gili 'b\$ tÀ a d& kpo olo a ni, n& wa z& a di ni \$ n& wa n& gb& a gb&a ni. Wa ga zuma n&:

"Bili ba ga wi yo yo iyo, bili ba ga wi."

N& wa m\$ ng\$ ga zuma ni, n& ogazan\$ wa m\$ ng\$ t& t& n& ni, wa t& n& ni faii. K\$ fala k& wele k& li a nganda wena ni, ya a lé k\$ wala 'da win\$ ni g\$. N& a 'bili d& 'do wa, k'a n& gbanga n&, n& a h\$ d& gulu gbagale. K'a n& h\$ gulu gbagale ni, ya wa zÊ a g\$. N& wa n& d& 'b\$ ina tÀ a sâ, k\$ ma n& e ma, n'a gili 'b\$ tÀ a do gele wala g& vurr, n'a n&, n'a dungu nu t& nu t\$a 'da nwa k& wa dungu n& ni. Ya wa zÊ a ni g\$. Wa na: a wi wili ni, li a nganda wena, ngba a wi wili gbÊ s& a iko g\$. Gulu toma hã ni.

N\$ dÐ toma k\$ butu

N& fala nÊi, wa do dÐ& ni nu wa yerr. K\$ fala n& sa ma ni, n& wa y\$ngg\$ kpana dÐ& d& k\$ butu nga fai d\$ wena. N& win\$ wa 'banda* n\$ k& k\$ butu ni faii, k\$ ma n& e do'do, n& wa y\$ k& nza fai, n& fala sa wa. Toma ma a ni.

– Ni a, wa g& wa n\$ k\$ buti ni wa wi o ?

Owi wilin\$.

– Ogaza t& 'b\$ wa n\$ n\$a ?

Ogaza t& 'b\$ wa n\$ n\$a.

– Do obugaza... do ogele wa g& wa g\$n\$ zi wa dati ni ?

M\$nda'ba lé g\$! M\$nda'ba le, n& wa g\$n\$ a do kpo soe ni do ti.

H\$ nza do kpa ngba wa do naa wa.

– N& 'do n&, n& wa h\$, n& wa y\$ y\$la nza i ?

ÌẸ... K& fala sa ni, n& wa h\$. K\$ wa n& h\$ t& fala nu ngba ni, n& wa t\$ngg\$ arrrr... n& naa wa m\$ ng\$ fa wa, naa wa m\$ ng\$ fa wa. Naa wele ki t&, n'a k&ngg&l& be kÐ & faii, k'a n& z\$ a ni, n& a na, be 'd& & hÀ ... faii. N& be ben\$ wa \$ be nÊ nÊ ni, m\$ zi do wa, wa gã yerr. K\$ bugaza s&, k\$ a tÐ na, be k& m\$ fa a ni, a g& hÀ.

– Fala k& ogazan\$ wa h\$ nza, n& naa wa z\$ wa ni, n& wa gu ndasa zu wa? Tabi wa d& ge?

Wa d& ndasa, wa sa li n& na gbÌlì. Wa d& ma, wa fulu do tulu. N& wa n& fulu ma, k\$ m\$ n& gu ma, n& ma ba d& zu m\$ d& nÊ. N& wa 'de 'do n& gbaa faii, n& 'do n& ma h\$ nga nÊ. N& wa dungu t& n& do mbu, do mako, n& wa dungu t& n& yerr. K\$ wa m\$ ng\$ d& ma, n& wa kpo ngbengbe nu n&.

– N& naa a, a z\$ a ni, n& a š ti a g\$?

Iṣ, naa a z\$ a ni, n& a ṣ ti a g\$. TÀ a d& nyàmànyàmànyàmà.

Wa sa li ma na, mba'di. M\$ z\$ ndenge* n& m& g&! M\$ z\$ ndenge* tuli g&. Wa sa li ma na mba'di. K& n& fi f&l& d& 'do zā m\$, n& wa fi m\$ nu m\$, d\$ m\$ wélé we do naa m\$ g\$. G&n& k\$ naa m\$, ya m\$ wélé we do a g\$.

– N& ndasa zu m\$ ni, wa sa li n& nai ? + Gb̀l̀l̀.

– Ni a, n\$ toma ma a ni ? + Iṣ, n\$ toma ma a ni.

– N& 'do n&, wa h\$ a nza, n& wa y&ngg&, n& naa wa z\$ a wa ni, n& wa kpolo t& wa ?

Iṣ, k\$ butu nga. Wa n&, n& wa h\$ k\$ butu i... k\$ fala k& wese n& gÀ n& ni, n& wa t&... n& wa dungu k& zā t\$ a 'da naa wa nÊ. N& wa kala m\$ dungu... wa kala te te te, n& wa a te nù, n& wa dungu nù na, dÚ kÚ tulu wiya... wiya... m& a tulu olo oyaa l&, wa z& zÊ ma n& ndala te ni (ma kpa t& wa vÀ), n& m\$ &nz& zā m\$ nÊ, n& nu n& \$ d& nÊ. N& wa na, m\$ tÊ dungu ng\$ \$ n& m& ti g&, k\$ nu n& tã, k\$ wan\$ wa nÊ gaza g\$ ni, wa zÚ kpolo nyanga m\$ g\$. N& n& dungu, n& n& &f& nyanga n& nÊ wuko ni. N& n& dungu nÊ... ni faii...

K\$ fala k& m\$ kĐ we n& g&n&, n& m\$ dungu fai, k\$ tã tã, n& m\$ n& n& tã ni. K\$ m\$ h\$ 'da wi ni, k\$ m\$ dungu, k\$ 'da kala n& m\$ si 'do. Ya ma ia, n& n& \$ d& k\$ butu ni fai z&k& 'b\$ gazala.

– Ni a, 'do k& wa n\$ a toma ia ni, wa wia we h\$ nza, n& wa y&ngg& 'da le ? ÇÀ.

– K\$ wa \$ k\$ butu ?

Iṣ, wa \$ k\$ buti, wa Ú nza g\$. Wa \$ n& be k&lasin\$, n& wa t& nga. K\$ wese n& we gÀ ma, n& wa si, dĐ d\$ k\$ wa d& punishment*, k\$ wa kpá etumbu* 'da molakisi* g\$.

– Ni a, yolo t& k& wa n\$ a toma ia ni, n& wa d& n& n& i ?

K& wa n\$ a toma ia ni, n& wa \$ d& olo n& ni z&k& gazala, ma ia ni, we tak\$ wa h\$ d& t& nza nga ni, n& wa d& dĐ\$... K\$ ki ni, V\$nga tÓ! K\$ k& we f\$!\$ n& wa ni, s& n& mi tĐ ki ni de.

H\$ kungba

– Ni a k& n& n& tĐ ma ni, m& a k& we h\$ kungba ?

V\$nga : K& wa n\$ toma do'do ni, n& wa z\$ win\$ sila wa nØ g\$& ni, be gazan\$ ni, n& wa f\$!\$ wa do, tua k& sila wa nØ g\$, w\$ t& naa wa 'bana t& wa. N& bugazan\$ wa sa 'b\$ mbila na, wa fi 'b\$ dĐ. N& naa 'Bagaza fi, n& naa Dagaza fi 'b\$, n& nwa fi... nal& iko, wa á 'b\$ kpa zu wa sã g\$. N& wa n& d& dĐ& ni sã, n& kpo soe s&& g&, wese n& gÀ n&, k\$ wa kala dĐ& ni d& k\$ butu m\$ ni, wa h\$ do kungba ni. N& wa kala kpana ni, n& wa n&, n& wa zĴ 'b\$ zu gazan\$ nÊ kpasaa m& di 'b\$, t& toma ni. N& wa n& zĴ zu wa sã, k\$ ma n& e n& ni, n'a 'bala 'b\$ kpo kpo gb\$!& ni, n& wa a 'b\$ nu wa, n& wa zĴ 'b\$ zu wa sũ. Ne wa saka beno – ne wa na : ben\$ wa yu do'do – , ne wa saka zāgbālāno wa wia ni. N& wukon\$ wa k\$t\$ sa'da dĐ& ni d& kĐ wa, n& wi wilin\$ wa kala ngele, – wa d& m\$ 'bete, wa tele nÊ ngele ni sã – . Ne owukono wa na : “Lo bi wa, k\$ lo d\$ t\$ a kĐ wa do'do, k\$ wa h\$ d& nza nga, k\$ l& z\$ t& wa.” N& wa n&... wa n& sã n& usu n&, wa he m\$: “O mi, à mi”, owukon\$ a ni. N& gazan\$ wa he t& 'b\$ na : “O mi, yu g\$ yu g\$ yu g\$...” N& wilin\$: “Yu g\$ yu g\$ yu g\$”. N& wukon\$ wa na: “L& bi wa, ó mi”. N& gazan\$ t& 'b\$ na: “O mi”, n& wa tili, n& wa na... obugazan\$ wa na: “D\$ k\$ sa'da dĐ& gbó t& n&, n& t& n& 'bíli n& ngb&l& g\$; d\$ sa'da, owukon\$ wa n& da n& ni, d\$ ma gbó t& n& g\$.” Wa kala t& 'b\$ s&l& yole ni sã kĐ wa nÊ. K\$ wa n& kpa ngba wa ni, n& wukon\$ wa k\$t\$ sa'da dĐ& ni, k\$ wa n& da n&, n& wa yu, n& wa a t& 'b\$ s&l& yole rùkú d& ni. N& wukon\$ wa ndi wa kpitikpitikpiti nÊ, n& wa la d& di sa ngba ni. N& wukon\$ wa bi d& k\$ ngbo nga na: “O mi, o mi, o mi, o mi... “ N& wukon\$ wa d\$ngg\$ t& wa na: “Gili t& butu g& hã l& z\$ a g& nde!” N& wa m\$ ng\$ d\$ t\$ a...

wukon\$ wa m\$ ng\$ d\$ t\$ a k& wa wa \$a n& zam\$ fai, n& wa h\$a d& nza, n& wa m\$ ng\$ d\$ t\$ a k& wa ni. Wa d& g\$, k\$ 'do, k\$ wa n& le k\$ buti ni, n& b\$ te zu wa. N& wa d\$ t\$ a ni yerr, n& z& we t\$ a m\$ ng\$ kutu n&, n& wa yu horr.

– Ni a do fala ni ogazan\$ wa h\$a nza ia?

I&, wa h\$a nza ia, k\$ wa yu do'do. K& wa n\$a toma, wa yu wá, wa h\$a nza ia. N& wa yu... Kpo soe wa n& kpa ngba wa, wa to ngba wa t& kungba, n& wa yu wá. Wa yu n& wa usu ni fai, k\$ wukon\$ wa n& d\$ t\$ a k& wa s&, k\$ ma n& e n&, n& wa h\$, n& wa dungu olo b&l& t\$ a ni s&, n& wa fi wá k\$ngg\$la kpo, n& wa si wá d& t& le nga. N& wa z\$ t\$ a kpo, n& wa \$ d& k\$ n&, kpak\$, k& t& b\$a, wa fa tulu t& wa s&, tak\$ wa n&, wa f\$l\$ wá wa d& 'd\$ li yerr ni a ni. Kungba a ni.

– Ni a, t& kungba ni, wa t& 'b\$ mbula h& wa wena ?

Wa t& mbula wena.

– Wa t& mbula h& wa dati k& na wa d\$ t\$ a ni?

Dati wa t& mbula fai fai fai, kpak\$ wa kpa ngba wa, k\$ wa d\$ t\$ a do'do, n& wa si d& le nga 'da wukon\$ d& le nga, n& wa t& 'b\$ mbula g\$, d\$ wukon\$ wa zélé mbula ni g\$. K& k\$ butu ni fai, t& toma fai, ma e, t& kungba fai ma e ni, wukon\$ wa zélé g\$.

– K& t& kungba ngboo ni, k& ma nganda wena m& a ge ?

K& ma nganda wena t& kùngbá ni, we duzu k&, m\$ d& k&lasi, n& m\$ h\$ dip\$l\$m&* t&? M\$ d& k&lasi fai, k\$ m\$ h\$ t\$ a m\$l\$, t\$ a gazala iko, k\$ wi t\$ a ngb&'d&'d&, ya m\$ wè do a g\$.

– Ni a, k& ma nganda wena ni, m& a tala mbula wa t& ma ni ?

I&, tala mbula k& ngboo t& kùngbá ni.

– Ni a, k& wa sa li n& na "h\$ kungba ni" m& a k& wa zila tala mbula ngboo...

I&, tala mbula ngboo: d& k&f& m\$... n& sila m\$... d\$ m\$ d& k&f& m\$ n& sa g\$... m\$ t& fa we do naa m\$ g\$... m\$ t& z& naa m\$ g\$... m\$ dungu nzee iko. M\$ fa wuko n& nga, n& m\$ ba a, n& m\$ ko, s& a m\$ anga li owele m\$. M\$ t& o da zu naa m\$ g\$. M\$ kpa naa m\$, tabi gula naa m\$, a \$ gb&ā nza, k\$ a ba tole, n& m\$ ba zu a, n& m\$ 'de ma, n& a nai: ẗnae be n& &... K\$ fala k& naa m\$ \$ gb&ā nza, tabi baa m\$, k\$ a wa m\$, k\$ tala kundi n& 'bana... tala baa m\$... k\$ m\$ g\$n\$ wala, k\$ m\$ h\$ t& n& ni, n& m\$ ba kpangbola, n& m\$ n&, n& m\$ wa zu a fai, n& ma e, n& m\$ na, l& sí... Tala mbula h& a ni. M\$ t& d& k&f& m\$ g\$...

– Ni a, k& m\$ t& s\$ na, owan\$ k& sila wa ngàndà g\$ ni, n& wa f\$l\$ wa do ti, wa d& 'b\$ ki ni g\$? Wa zélé 'b\$ mbula ni g\$?

Wa zélé ki g\$. Ki a be gb& s&... n& wa na, wa f\$l\$ wa, tua k& sila wa ngàndà g\$. K\$ wa e, wa gi ny\$ng\$ m\$, k\$ wa ny\$ng\$. Wa ni wa zélé ki g\$. Wa ze le t& m& mbula gba z& gaza k& wa t& h& wa huuu ni iko. K\$ ngbongbo k& we h\$ kungba ni, ya ki a, wa t& mbula, ki a bolo wi wili. Na, fala k& m\$ y&ngg&, k\$ m\$ n& kpa ngba m\$ do wi wili, k\$ m\$ ẗ na, bolo boe, m\$ t& &l& si gale k& m\$ g\$, m\$ &l& si nga wili k& a. K\$ m\$ m\$ ng\$ n& ma, n& m\$ yolo nù nzirr... 'dé, k\$ a la do s&. M\$ zila nde? N& m\$ na, & zila. K\$ fala k& m\$ ze le na, wi zam\$ g&, k\$ wa gb& wi gb&a, k\$ m\$ y&ngg& yali, n& m\$ bílí zu m\$ d& nù n& fai g\$. M\$ ba li m\$ ng\$, m\$ li m\$ ng\$, n& m\$ ka m\$, n& m\$ ka m\$, n& m\$ t& bili zu m\$ nù g\$. Tua k& wi wili a y&ngg& yali, a bílí zu a nù g\$. K\$ wese g&, k\$ m\$ n& dungu n&, n& m\$ dungu do bole k& m\$ d& k& z& m\$, dungu do bole k& z& m\$, d\$ g& h\$, k\$ m\$ yu gbaa we h\$ t\$ a i, we ba bole, ya ma dè g\$. K& wa t& ma ni, m& a mbula nga li fai fai fai. Ki ni a ni! Kungba ni a ni. Ya wan\$ wa h\$a toma wa zélé ki g\$.

Nd\$ti d&a m&n\$ t& gaza wili

Lè kù bìlì do f\$!\$ ogazan\$

– Iẗ, ma de. N& k& wa h\$a kungba ia, n& wa h\$a nza ia, n& ‘do n& wa n& f\$!\$ wa, m\$ tĐ mbe ki ni.

Wa h\$a kungba ia, n& wa nÊ nÊ we f\$!\$ wa ni, n& dati, n& baa wa, do wi ba gaza, wa n& zam\$, n& wa gb&l& ote, n& wa fa ina d\$ wena. N& wa n& do titole belee, do gazan\$ kĐ wa sâ, d& ‘d\$ li i. N& k& wa n& ni, n& wa ‘bili m\$ nÊ nwá ‘bete, n& wa zẗ h\$rrr, n& wa d& nu n& d&. N& wa ba s&l&, n& wa zẗ s&l& i, n& wa do nu n& d&. N& wa n&a, n& wa n&, n& wa kpe li sâ, n& wa kala inan\$ ni, n& wa ‘bala d& ‘d\$ n& yerr. N& wa na: “N& n& n&, k\$ n& n&, k\$ n& f\$!\$ t& n&”. (Wa sa li na bìlì.) Wa sa ma gaza kpo, n& wa na: “M\$ nÊ, m\$ le k\$ bìlì”. N’a t&... k\$ fala k& a t&, n’a le n& ti s&l& ni, n& wa z& a fai, we tak\$ wa gb& a. N& wa na: “Ngba m\$ wi wili ...” (*Danu* : Wa zÊ a n& ti g\$...) A n& le k\$ bìlẗ ni, n& wa na, li a y\$nd\$ wena. N& wa n& so gb\$!&, n& wa na, wa a gb\$!& zu m\$. N& wa usu zufa yerr, n& wa na, be g& yia n& ge nde g&. A lia k\$ bili kp- nde ? N& wa n& gbaa Ú nÊ t& t\$a g&. K\$ wa n& a li zu a, n& wa ba a, n& wa n\$s\$ a d& ‘d\$ li i, n& wa m\$ ng\$ z& a. Wa z& a na, a t& s\$, ya a tÊ dulu n& ti s&l& g\$. K\$ k& a dulu n& ti s&l& ni, ngba a wi wili wele k& a yolo iko, n& wele k& a yolo i, n’a le n& n& kĐ wa ni, n& wa gb& a. N& oyaa l& wa dÊ zi na m& ni.

N& wa ‘banda*, n& wa f\$!\$ t& wa ni gbaa... t& d& ni...

N& wele k& li a nganda, n’a n& z\$ m& wa zẗ ni, n’a ba n& gele fala, n& a n&, n& a si t& fala k& wa f\$!\$ do wa m\$ ni. K\$ wa f\$!\$ t& a ni sâ, n& wa na, a wi wili. N’a h\$ n& ni, n& a h\$ ‘b\$ n& gele wala.

E nwj nú gázánŋ

Ni a, fala k& wa f\$!\$ do gazan\$ k& wa d& ma ni. N& wa n& h\$ wá ma ni, n& wa so funza, n& wa mulu gbogbo zu wa, n& wa ba nwj, n& wa do nu a, n& wa a nwj nu wa yerr, n& wa kulu ng\$, n& wa m\$ ng\$ si ma. Wa wélé we g\$, n& wa si faii, k\$ wa n& h\$ t& le nga, n& wa sa ma k&n& nya wa, wa sa li a na, ko kana, (solo k&n& a)... n& wa sa ma k&n& nya wa, n& wa na, n& t&, k\$ n& fo nwá g& nu wa. K& zi dati ya falanga bana, n& wa ba buluti kpo, n& wa ba, n& a mana nwj nu a, n& a fi nù. Wa kala gbālā iyaka, n& wa a, n& wa ba nwj nu a ni, n& wa fi nù. Ni fai, n& ma n& kpa zu wa sâ, n& wa kala ma, n& wa hā hā kpasa wi, a k& zi a d& m\$ nu wi k\$ buti ni. Ya ma ia, wa f\$!\$ wa ia a ni.

N& wa d& n\$, n& wa y\$!\$ sala nyanga wa i, n& wa y\$!\$ sala nyanga wa i, n& wa y\$!\$ ng\$ sila wa, n& wa y\$!\$ li ‘do wa. (Wi ba a ...) N& wa yolo fio, n& wa sa ma wi k& a gi wa ni, wa sa li a yàkòsò, li a yakoso k& a gi zi gaza ni. N’a t&, n’a yolo, a yolo nÊ, n& gaza k& wa f\$!\$ a ia ni, a y&f& kĐ a do sala kâ a nÊ, n& wa gba ‘do kĐ a, n& wa gba ‘do kĐ a... d& t& ng\$ g&l& s&l& ni... na d\$ k\$, a y&ngg& yali, k\$ a n& we kpa sa’de, k’a da, k\$ ma z̄s nù g\$. N& wa gba ‘do kĐ a na ma ni sâ, ya ma ia.

Kŋggŋlā

– N& wa gbá ‘b\$ i nga g\$?

Iẗ... wa gba o! Ki ni wi ba gaza h\$a, a d& mbito ... (M& a kŋngúlā zi.) A ba t\$ k\$ zi, do tulu zi wa ‘bili zu ga a dati k& wa t& g\$ n\$ a ni. N& wa na, wa gba golo nu a, d\$ d& k\$, a n& tĐ l&ngg& hā wuko, k\$ nu a bá ‘dà’bi g\$. N& wa gba golo nu a d& sẗ, n& wa gba i sẗ. N’a d& mbito d&, n’a

d& mbito, n'a y\$!\$ li a... wi ba gaza a y\$!\$ li a, n'a d& k\$Sá mØ, n'a fi k\$ fulu, n'a fi d& tÀ a, k\$ za d&ngb&. K\$ titole a n& f\$!\$ tÀ a sà... n'a y\$!\$ li a, n'a y\$!\$ golo nu a.

– K\$ m\$ tÐ s\$ na, 'do k& wa f\$!\$ wa ia ni, n& wa ba n\$, n& wa nd\$ t& wa ni. K\$ mi zila na, ogili gazan\$ b\$a: mbe n& wa “gaza fila kúlà”, k& wa nd\$ kúlà t& wa iko, n& mbe n& wa “wi nd\$a n\$”.

Aaa... ki ni a ngali we. Wele k& wa d& n& tÀ a dati ni, a wi nd\$a n\$. – Ta zu ila ng\$ ki ni ila –.

– Ni a, wi nd\$a n\$ do wi fila kula ni, wa la ngba wa do ge?

Wa la ngba wa. Tua n& k&, hã mbula k& wa n& tÐ s& hã wele k& a nd\$a n& ni, ki ni n& tÀ &. N& wele k& a nd\$a fila kula iko ni, mbula k& 'da a, ma hã a zila ia ni. Tua k&, k& 'da a ni, a ny\$ng\$ gele m\$ kpá. A ny\$ng\$ ngbia, n'a ny\$ng\$ m\$ kpá. K\$ wi wa d&a n& tÀ a ni, a nyÚngÚ yélè g\$, a nyÚngÚ fila sa'de g\$. A ny\$ng\$ m\$ hàyàyà iko, n& tÀ a 'bili do ngb&l& 'bili. A nyÚngÚ m\$ k\$ saso mú wele g\$... A ny\$ng\$ m\$ dambu iko fai, m\$ mú a ngb&tÐ...

– K\$ wa saka wa na, wele k& wa nd\$ s& fila kula iko, n& wele k& wa nd\$ s& n\$ tÀ a ni, wa saka wa n& nde ?

Saka n&& ... wa aka wa dati... M\$ m\$ ko be... m\$ ko be d& t\$a g&, k\$ m\$ z\$ na, sila a ngàndà g\$, n& m\$ na, wa d& fila kula tÀ a iko, d\$ k\$ & gi ny\$ng\$ m\$, k'a nyÚngÚ g\$. Tua k& m\$ kua be, m\$ ž ti a. K\$ fala k&, wele k&, m\$ na, be kÐ &, sila a n\$ wena, k\$ & nd\$ n& tÀ a, s& n& m\$ y\$!\$ n& tÀ a. Tua k& m\$ a baa be, m\$ ž ti a. Ki ni wa ndÚ n\$ mba mba g\$.

– Ni a, wi tÐ ma a baa wa ?

lž, baa wa... M\$ m\$ dala l& t& k&lasi t&? N& m\$ ž na, Nguba a a n& k&lasi, n& m\$ ž na, V\$nga a n& k&lasi, k\$ m\$ ž na, mi do Danu l& é s& k&lasi g\$, tua k& yambala m\$ 'da l& ma dè g\$. N& m\$ na, l& d& nganda, k\$ Nguba a le, k\$ a kpa dip\$!\$m&*. E k\$ V\$nga a le, k\$ a kpa dip\$!\$m&*... gulu n& hã ni. K\$ baa be a ž ti sila a lòkpòtòkpò ni, a na: “A, & nd\$ n& tÀ a, k\$ a n&, a n& 'bè t& m& g&, n& ngb&l& a n& tÀ a. K\$ 'dé, k'a y&ngg&...

– K\$ k& n& tÐ s\$ we duzu b!l!, t& fala k& wa n& we f\$!\$ a ni... t& fala n\$ toma... fala h\$ kungba...

Ɔ ò, ki ni g\$! K& wa n& we f\$!\$ t& wa ni... K& t& b!l! & ! K& t& b!lí, we tak\$ wa f\$!\$ wa ni t&?

– ÇÀ, wa sa li ki ni nai ?

Ma a b!l!... ma na: k\$ b!l!. Wa d& nÊ ngba ni. N& wa d& nÊ ngba do'do, s& n& wa sa li n& na: “Wi wili lé k\$ b!lí g\$”. M& a k& wa zž te... – Aaa!

Ki ni m& a b!l! g\$, m& a b!l!.⁴⁹ M& a b!l!, wa zž d& g& g& g&, n& wa h\$ d&. Wa zž d& g& g& g&, n& wa h\$ d&. Ma tã n& ge nde ni. N& wa zž... wa ba s&l&, n& wa zž d& nÊ. N& wa ba 'b\$ mbe n& nÊ, n& nu n& \$ nza d& nÊ. N& fala g& tã nÊ ngba. N& wa sa li ki ni na, b!l!. S& n& wa a gazan\$ gbaa nÊ nza m\$ ni, n& wa sa ma 'Bagaza kpo, wa sa ma wi gaza kpo, n'a t&, n& wa na: “M\$ lé k\$ b!l!...” V\$nga yolo dÊ, n& mi mi yolo dÊ, do zafa. N& l& sa ma Nguba. N& l& na: “Nguba, m\$

⁴⁹ Confusion: b!l! do b!l! ma la ngba. B!l! mÉ mù wa nd\$ ma hã sa'de (mØ zÚ: gbà b!l!, 'da fala n\$ toma, p.28). N& b!l! m& a nyaka, li nwá n& a g@, n& ma \$ yÚlÁá n!. Wa d& nwá n& do zš nu ngba 'da ogazan\$. Wa mba ma do nwá b&l&y\$la, n& wa zž ma nu ngba 'da ogazan\$ (mØ zÚ : lè kÙ b!l!, p.31).

t&!". N& Nguba t&, k\$ a t& d&, n& a m&ka z& z& z&, ya kD l& ngéngéngé nÊ. N'a n& k& g&, n& a n&, n& a h\$ do i m\$ n&, ya l& zÊ a g\$. K\$ fala k& Nguba t&, k\$ Nguba le d& fala g& ni... a dulu n& ti s&l& g&... k\$ a n& dulu ma ni, n& V\$nga na: "U ...rúsi". N& mi umu li h& ongba k& wa d\$a n& ge nde ni, na, \$ n& k& Nguba a lia dayo ni, n& wa z& Nguba n& nga, tak\$ li a nganda. N& wa ba a, n& wa m\$ ng\$ n\$s\$ a d& 'd\$ li n& nga... n& wa n\$s\$ di fai fai fai... n& wa ba zu a d& ng\$, n& wa n\$s\$ a di fai fai, n& 'do a d& ngu ngu ngu ni...

– Ni a wele k& a lia ti n& ni... (Li a y\$nd\$ wena)... li a y\$nd\$ wena, li a sÑ g\$, ma k& wa z& a ni?

IŹ! K\$ wa z& a, k\$ li a ngándá. K\$ wele k& a t& t& m&, k\$ a wi wili, k'a n& z\$ m& wa d&a ni, n'a na, & lé k\$ bìlí g\$, n& a la d& vurr... k\$ a n& h\$ di ni, k\$ a n& la d& vurr ni, k\$ a n& h\$ dÊ dÊ ni, n& wa z\$ a ni, n& wa na: "Be g& a wi wili", s& n& wa a gb\$l& zu a, n& wa n& we f\$l\$ a, n& wa z& a zafa b\$a nga'da, n& wa na, li a nganda wena.

Gulu "manze" a ge nde?

Danu : Manze &? Ma we fala k& na, gazan\$ wa a s& wa t& k\$ be t\$a s&& g&, n& h\$ d& sanga z&, n& kpasa wili, kpasa wi wili, a \$ n& mi g&, n'a h\$, n'a m\$ ng\$ z& ma. A m\$ ng\$ z& k&'d&nggu, do gbogbo z& ni faii ... kú kú, manze kú kú kú ... manze gudugudugudu ... ku ku ... manze ku ku. N& wa na: "le i manze dDlD i g&, wa a s& gazan\$ t& 'da V\$nga t& Boyad&m&l& g&, t& k\$ be t\$a s&& g&". N& o'Bog&z& do o'Boyas&bD do 'Bobutu, k& wa zila manze ia ni, k\$ wese n& m\$ ng\$ g& ma, n& wa m\$ ng\$ t& ma na, s&& g& ya ogazan\$ t& 'da V\$nga ni, wa a wa k\$ be t\$a s&& g&, ma k& wa z& s\$ manze do sanga z& ni, k'a ni nde.

– Ni a manze ni m& a k&'d&nggu?

Danu : IŹ, m& a k&'d&nggu.

– Ma g& wena? *Danu* : IŹ !

– N& ki ni, 'do n& ma d& 'b\$ gele to ?

Wa z& t& m& do bi& fai... bi& gaza ni fai... d& k\$ butu ni, we y\$ do gugusi d& k\$ butu ni fai... K\$ ma ia ni ia, n& wa a li k\$ n& do, ma dÊ 'b\$ gele m\$ g\$.

Gulu "à kpólò" a ge nde?

K& t& à kpólé ni &, k\$ ma we fala k& na, n& n& h\$ kungba ni, n& ma 'bana kDt& kpo, tâ b\$a, n& k& n& h\$ kungba ni, n& dati, n& nÊ we à kpólé. N& n& dungu fai, k\$ ma n& h\$ d& sanga z&, n& 'd\$kl\$I\$ tâi n& ny&l& ma ni, n& n& mba ngba n& d& di s&. N& wele kpo... wuko dúngú 'b\$ nza g\$. N& n& m\$ ng\$ la dÊ, n& n& he m\$ do 'da le g& ni fai, n& wa na: ogazan\$ wa n& we a kpolo, (wese d& nÊ) gazan\$ wa n& we a kpolo. N& wa m\$ ng\$ n& n& fai ...

Dati a kpole, n& wa h&nz& t& wa nÊ... wa h&nz& gaza wa, n& wa h&nz& kD wa, n& wa ba d\$nd\$I\$ d& kD wa, n& wa na, owukon\$ wa dungu d& nza g&... wuko, sila a n\$ f& ni, a dungu d& nza g&... wuko, sila a n\$ f& ni, a dungu d& nza g&. N& wa h&nz& gaza a, n& a na: "A nae... z&l& k\$y& z&l& mi wena e... Aa be n&, n& ba mi o ! Aa be n& kD ..." K\$ a n& z\$ wuko a dungu d& nza ni, n& a d& nÊ... "Aa be n& kD, n& 'b\$ mi o ! ZD & ny\$ng\$ s& d& 'do. K\$ z&l& k\$y& 'bili gaz'&, k\$ n& la mi la nde?" N& wa na: "M\$ t& o!" N& a t&: "E na e gaza! Ç \$a k\$ butu fai, k\$ z&l& k\$y& ny\$ng\$ gaza & s&, k\$ n& 'b\$ mi o!" A h&nz& li a yerr, n'a h&nz& zu a, n'a h&nz& gaza a, n'a h&nz& tâ a s&, n'a na: "A naai DDD, a naai DDD... z&l& k\$y& ny\$ng\$ zD & s&. E n& d& n& n& ge nde? Ngb&l& 'bili gaza & s&, k\$ & n& z&a, k\$ n& 'b\$ mi ee!" N& wa na: "M\$ gÚnú 'd\$kl\$I\$ lo dD."

N& wa nÊ di g\$, k\$ wa n& z\$ wuke, n& a zĩ na, tak\$ a m\$m\$, n& a a kpole d& tÀ a, n& tÀ a h\$ wànggábànggá n& kpolo.

Wukon\$ wa múmú di g\$. Wa tĐ hã wa na, wukon\$ ni wa múmú g\$. “Aa na e!...” Wele ki na: “Zu & ee!...”. Wele ki na: “Kâ & ‘bana g\$... gaza & ‘bili do’do... n& ba mi g\$ nde?” N& wa n& ‘da le g& ni sambambamba fai. Wukon\$ wa múmú g\$. Wa g& wa m\$m\$ mamu wena ni, n& wa le t\$a, n’a kpe nu t\$a d& ‘da a... ni do ni... do obe gbÀ wa le t\$a, n& wa kpe nu t\$a d& ‘do wa fai...

N& wa la fai, n& wa bi tã. N& wa n& ni fai, n& wa z\$ gba gb&l& te... wa ngbolo d& gulu te ni fai, n& wa a nwá do kpolo t& wa d& t& gulu te ni rùsí, n& wa yu, n& wa si... Wa sí n& wala olo wa ni g\$.

– N& mi zila na, fala k& wuko a m\$m\$, n& wa a m&n\$ ni sã d& kĐ a...

Iĩ... wa a d& nu t\$a ‘da a ni. Wa gili t& wa, ya wa hã kunda hã a dō. N& dungu di, n& tÀ a m\$ ng\$ h\$ do kpolo, n& ngb&l& ‘bili a, n& z&l& k\$y\$ ny\$ng\$ zĐ a. Iĩ, wuko múmú g\$! Fala k& sila a n\$ t& m&, n’a dungu díkírí díkírí. Wa t&, n& wa... Wa kpa m\$ li wala, ya...

– N& ki ni a wa d& ma vÀ we fo z&l& t& wa do ?

Iĩ... we fo z&l& t& wa dō... d\$ k\$ z&l& bá ‘b\$ wa g\$... d\$ ngb&l& á t& wa g\$... d\$ b\$ té zu wa g\$...

– Ma \$ n& k& wa da z&l& t&n\$ ni zam\$?

Wa a zam\$ do. N& te ni wa a n& ni, wa hú ‘b\$ t& te ni g\$. Wa gúmú ‘b\$ ma g\$. Te ni ma \$ t& m& fai... ndâu, n& ma kolo t& m&, n& ma ti tia iko.

– N& wa saka gele te iko ?

Iĩ, gele te iko, n& wa á... n& wa wélé we g\$. K\$ wa n& we a kpole di ni faii, wa wélé we g\$... fai fai fai... N& wa si, n& wa \$ d& k\$ butu ni kpí kpí kpí... k\$ ‘da wa dóló g\$. N& wa na, ogazan\$ wa ‘bana t& a kpole. Ya m& ni wa k\$ buti ni hã ni... Fai... k\$ h\$ d& sanga z& wá, n& wa na, gazan\$ wa si, n& hia m\$ m\$ ng\$ dĐĐ nzeee... n& wa ta kĐ wa nÊ, n& wa he m\$ heee.

– Wi d& ni a gazan\$ k\$ butu i ?

Iĩ, d& k\$ butu i... N& wa na: “Aaa gazan\$ wa h\$a, wa si t& a kpole, wa si t& a kpole”. (N& wa ga zuma : “Wi a o o o, ba o o o...”) N& wa si wá t& a kpolo ni. N& wa he gugusi di ni faii.

Tala l&ngg& ng\$ gaza wili

– Kε gazan\$ wa ɔa kɔ butu fai, kɔ wa hɔ, kɔ wa fɔlɔ wa ‘dɔ li, n& ‘do n& wa d& ‘b\$ ge nde?⁵⁰

K& gazan\$ wa \$a wá d& k\$ butu i faii, z&k& ‘bu ng\$ n& b\$a... n& k& wa h\$a wá ni... n& wa n& h\$ n&, n& wa na: “N& hú, k\$ n& z\$ t& ngba n& do wukon\$, k& n& ze le wa n& g&l& wa iko ni”. N& gazan\$... s&\$ g&, n& wa d&a gba d&\$ ma la li do’do... owin\$ wa gala n& ge nde ni... n& wa t&, n& wa y\$ y\$la fai, n& gazan\$ wa n& h\$ ma. N& wa ba kpirrr... wa m\$ ng\$ ga zuma gugusi... wa ga zuma gugusi faii... k\$ ma n& e ma, n& wa \$ d& olo n& fai. K\$ ma h\$ wá ntango* k& na, wa f\$!\$ mbitoe t& wa do’do, k\$ wa y&ngg&, n& wa m\$ ng\$ fa t& m& do wukon\$ ni, n& wa n& f\$!\$ t& wa ‘d\$ li sã... k\$ wa n& h\$ ma ni, n& wuke t&, n& wuke yolo, n& a ba kĐ a... n& wi wili gaza ni a ba kĐ &, n& a &f& n& sala kâ wuke ni... ya wi t& m& a gi a ni. N& wi wele ba gaza a ni, a

⁵⁰ L&ngg& a n& tĐ d& ni, m& a kpo k& a tĐ s\$ ma ia. M\$ zÚ p.32.

gba 'do kɔ̃ gaza... a gba 'do kɔ̃ gaza d& t& sala k& wi gi a ni... na, fala k& a y&ngg& yali, k\$ a kpa sa'de, k'a da s&l&, to a da kpili, ya ma z& nu g\$. (MÉ a kpo k& Ng&ama t&da mâ t& p.22.)

Mba'di - Awala

— K& s\$ ni, n& t&da we gb&li ni, n& m\$ sa 'b\$ li mba'di tabi ge... ?

I&, l& sa li n& na, mba'di.

— Mba'di m& a ge ?

M& a tulu ... Wa d&, n& wa kpo f&l& n& d& 'do g&l& wa dÊ nÊ, n& wa 'de nu wa, d\$ wa wélé we do gele wi mba mba g\$. K& t& kpo soe n\$ toma ni h& ni.

N& l& sa li ma na, awala. Awala ... ẏ ma ni ! Li n& a awala. N& wa ga do zuma na:

Gulu k& n& t& gulu toma, toma e...

Gulu k& n& t& gulu e é, hú gaza he he hee...

hee... oo... yangga ooo...

M\$samba samba... awala nu gaza e e.

— Ni a awala ma 'b\$ mbé li toma ?

Ɔ Ò! Awala m& a k& wa 'de nu m\$ ni... k& l& sa li n& na mba'di.

— Ni a awala ni m& a tulu iko ?

Mbe wa s& te... wa s& te, n& ma we do 'da nu m\$ ni, n& wa do tulu 'do n&, n& wa n& toma ni... n& ma we do 'da nu m\$ ni.

— N& wa sa li n& na, mba'di ?

I&, wa sa li n& na mba'di. N& ngbongbo li n& 'da l& nga na, awala. Ma zuma na, l& ga ma ni...

Ten\$ k& wa saka we d& do zufa m& a ten\$ g&?

Li ten\$ k& wa d& do zufa ni: gb&fú, gb&úl&, ny&gb&±±, zafa nguluma, k& l& z& n& gazan\$ g& ma h& ni. N& ny\$gb&ā ma nganda, n& ma n&a ng\$ gele zufan\$ s&, tua k& m\$ z& n& gaza b\$a, ya dani b\$a, m\$ z& a tal&, ya dani tal&.

— N& k& wa saka ma wena ni m& a ki nge ? *Danu* : Gb&úl& !

— N& gb&fú ?

Danu : Gb&fú ... n& zafa gb&āling&ò !

— N& ombe wa t& na zufa, n& n& g&, n& t& na zafa, ma wia k& ?

Danu : I& ma wia k&.

II. L&ngg& ng\$ gaza wili

Entretien avec Ng&ama à 'Bobadi

Marc : Wi k& a 'banda* tÐ gulu we n& dati ni, wa sa li a na ge ?

Ng&ama : Wele k& a tÐ ma dati ngbóó ni, wa sa s& li a na li ki g\$ nde a a ba kungba gaza g& g'a ni nde. We k& dati ngbóó a a wila we ma na, l& g\$n\$ gaza g'a ni nde?

Marc : Wi ba kungba gaza a ni g\$?

Ng&ama : Ya a a ni, žž. Wi dati zu a kpo. Wa nda sa'den\$ s& n& wa tÐ na a fa kpòó gaza g'a ni nde. Kpòó li sanggo, hã wa sa li ma na kpòó gaza ni.

Marc : Aaa! Ma dia... B&l&y\$la ?

Ng&ama : lž, wa sa li ma ni.

Marc : Wa sa li ma na b&l&y\$la. K\$ mi z\$sa t& mbe fala n& ni... m& a f&l& 'd\$'d\$ k\$ ni.

Ng&ama : F&l& 'd\$'d\$ k\$ wa kpa s& ma zam\$.

Marc : N& wa d& do ma ge?

Ng&ama : Wa kasa ma do gulu n& kasa. Wa yolo d&, k\$ wa n& žž ma žž... do'do, n& wa kasa ma do ti, n& ma ba gbogbo zã n& d& n&. N&... gulu n& do onw j... do nwá ina. Wa 'bala ma d& 'd\$ li, n& wa sa li ma na nwá gb\$l& ni, n& wa gba ma s&, n& wa h&nz& do ma. N& 'd\$'d\$ k& ni wa h&nz& do ma gbaa, n& ma ba gbogbo zã ma d& n&.

Marc : N& 'do n& wa žž ozufa ?

Ng&ama : lž, zufa 'da gazan\$ k& wa z& do zã wa n& ni, n& wa kala ma, k\$ wa n&, wa žž ma kpo kpo ni s& fai, n& wa mba zu n&, n& wa h&nz& ma d& t& ngba & d& ng\$ nga n&. N& wa h&nz& ma do f&l& 'd\$'d\$ k& d& ng\$ nga n& s& v&. Wa d&, n& wa n&, wa d& gbaa, n& wa le zam\$ i, n& wa 'bili gele te, n& wa žž zã n& kpo kpo ni s&, s& n& wa fa sanga te, k\$ wa n& d& ma s& v& d&, n& wa kala t& zÐ, n& wa kala f&Aa zÐ, n& wa n& lingi do ma s&, n& k& d& li kili ngbóó ni, hi ni a m\$ woko bÐ. We k& m\$ woko bÐ& ni wa lingi ma s&, n& ma \$ gisa n&...

Marc : D& nu butu ngbóó?

Ng&ama : D& t& nu wala buti ngbóó ni. K\$ m\$ n& le d& k\$ butu i ni, n& m\$ fo m\$ woko bÐ& d& ng\$, n& ma ala d& 'do m\$ iko na, d\$ wukon\$ wa zÚ m\$ g\$ ni.

Marc : Ngba kpasi ki ni wa sa li n& na ge ?

Ng&ama : K& dati ngbóó ni, ngba kpasi g& hã ni. N& k& d& 'do n& a 'dafala ngba. Tua k& wukon\$ wa hÚ t& ki ni g\$, wukon\$ wa 'bana d& t& k& dati kpo ni, n& wukon\$ wa 'bana d& 'do ma nga n&. K\$ m\$ n& le ma, m\$ n& fo woko bÐ&, k\$ m\$ n& le do'do, n& nde m& a 'dafala ngba. Wukon\$ wa hÚ t& fala ni g\$.

Marc : We k& ki ni ma & &la ?

Ng&ama : Ma & &la, ma \$ na olo li k& we le d& k\$ t\$sa ni, n& m\$ n& h&ni nu k& g& d&, k\$ m\$ n& le ma d& fala g& d& ni, n& wukon\$ wa hÚ t& ki ni g\$... gbaa we n& d& k\$ butu i.

Marc : N& wa sa li ki ni na ?

Ng&ama : L& sa li ma 'da l& nga na: 'dafala ngba g'a ni nde.

Marc : 'Dafala...?

Ng&ama : 'Dafala ngba, žž. Gbagb&l& ngba k& d& dati, n& k& d& 'do n& ni ya 'dafala ngba g& a ni. lž, l& sa li ma 'da l& nga ni.

Marc : N& ngba fio ma i do ?

Ng&ama : Ngba fio m& a k& wa... wa n& le do gaza, a h\$ wá di, a h\$ wá d& k\$ butu m\$, tak\$ wa g\$n\$ wá do a g'a ni, ngba fio g'a ni. A h\$a fala ni ia, n& a h\$a t&... N& k& bugaza n& ba a ni, n& wa he m\$ zu a, n& gazan\$ wa kĐ nu n& do dati i, n& win\$ wa usu vÀ do'do, n& wa he m\$ zu a. N& k& 'da wi wa sa li ma na kanyu, wa sa li ma na mokoto * ta 'b\$ ni; n& wa z& kÈ'dÈnggu g'a ni nde. N& wa n& h\$ do a ni, n& wa ga zuma sĐ bolo, n& wa y\$ a do sĐ bole ni gbaa, n& wa n& do a n& wa g\$n'a, s& n& gazan\$ wa yolo fala k&n\$ wa usu do ma ni, n& wa h\$, n& wa m\$ ng\$ z\$ wá a, fana nu kĐ a t& z\$ wa a d& fala ni ni de.

Marc : Ma a ni. Ní a k& 'da t\$k\$ k& wa fo ma ni n& ma d& n&e?

Ng&ama : Wa fo t\$k& ni d& t& Àa tulu. N'a fo ma sâ, n'a kasa ma d& t& Àa tuli ni do ma fai, k\$ fala k& t\$k& ma n& n& we kolo ma sâ vÀ ia ni, n'a fa 'b\$ Àa tulu, n'a n& h&nz& ma do be li dani zu ga gaza ni, n'a ba f&l& ma, n'a kpo ma 'do a nga n&. Wa fa gbālā f&l&, n& wa kpo t& 'd& tili m\$, n& wa ba f&l& ma, n& wa kpo 'do m\$ nga n&. N& m& wa dua ma d& t& ti ga m\$ ni, wa sa li ma na samba g'a ni nde. Wa dua dakasamba ti ga m\$. Wa dua tak\$ ozž wa dúngú t& ti ga m\$ g\$. T\$k& ni, a usu fala ma f\$i, k\$ gazan\$ wa n& h\$ ma do'do ni, n'a d\$ do mbito, n'a kpe ma k\$ zā sa'de, s& n& wa fi ma d& g&l& m\$ g'a ni nde. K\$ m\$ n& f\$!\$ t& m\$, n& m\$ d& ma dati m\$ n&..., n& m\$ d& n&...

Marc : Ki ni ma 'b\$ k\$ n& boe, l& h\$ s& ng\$ n&. Ma \$ n&e ?

Ng&ama : Gúli g& wa s& gba kula, n& wa lifi gbālā f&l& kusa n& wa fi g&l& ma, wa n& zifi n& n& ma he m\$ hā hā, n& h\$azžn\$ wa m\$ ng\$ yu ma, ma k& wa sa li a na gúli.

Marc : Ní a ma i nga 'b\$ boe ?

Ng&ama : lž, l& d& ma 'da l& nga 'b\$ d&a.

Marc : N& e ma ngbóó i do ?

Ng&ama : K& wa e ma fala n& kpo ni, n& wa sa li ma na li g\$ a i... gulusÀ. GulusÀ g& wa sa li a na wi z&l& ngu'du. N& wa a li... wa ba kpana li... kpana li \$ nÍ... Wa ba kpana li, n& wa &nz& nu ma do ndala d&ngb&, n& wa n& &nz& do ndala d&ngb& ia, n& ngba k& wukon\$ wa n& yolo do ma ni \$ dĐ \$ na ti nza g&. N& m\$ t&, n& m\$ usu fala t& m\$ d& ti ngba. N& m\$ ba gba gb&l& hi ngbaka, n& m\$ a li k\$ kpana, n& m\$ fi kĐ m\$ 'd\$ li, n& m\$ n& a t& hi, n& m\$ 'bo nwa nÊ... nÊ... n& ma he m\$ um! um! um!

Marc : Mi z\$a.

Ng&ama : Ya m\$ s&a m\$ te bĐ, n& m\$ yulu te d& nÊ, n& zamba zu sa'de ni, n& m\$ kasa sâ, n& m\$ d& mbito t& n& sâ, n& m\$ m&n& li holo ngba g'a ni nde, k\$ m\$ m\$ ng\$ d& n&, n& nya m\$ bugaza yolo ni, n'a isi ma do li hole d& t& 'da wukon\$ i. N& wa n& z\$ ma, n& wa na :
"GulusÀ kí! GulusÀ kí!" N& wa ma ng\$ yu ma.

Marc : Ní a wa do ma d& t& 'do ngba ngbóó?

Ng&ama : Iẗ, m\$ k\$!\$ do wukon\$ nÊ, n& m\$ usu fala t& m\$ usu... usu d& k& zã wala n&. N& m\$ ba i... a li k\$ m&, n& m\$ ba hi ngbaka wa ngoe zi do kpili ni, k\$ m\$ nÊ dò ma d& ng\$ ndala d&ngb& wa h&nz& do nu kpana li ni, n& m\$ m\$ ng\$ h\$n\$ ma nÊ... nÊ.... N& ma he m\$ um um um... nÊ m& ni sã, n& wukon\$ wa m\$ ng\$ yu ma. N& g\$li g&, ki ni t& 'b\$ wa s& ya gba kula.

Marc : Gba kula ?

Ng&ama : Iẗ, wa s& ya te gba kula, du du n& \$ nÊ... N& m\$ lÊngÊ ngbala g&l& ma, n& m\$ lifi gbãlã f&l& kusa, n& m\$ fi ngbala g&l& ma. N& nya m\$ d& 'b\$ ma ni. N& nya m\$ n&, n'a usu di t& olo i... n& mb¼ n& \$ d& nÊ, n& \$ zu n& tal&. N& mb¼ n& \$ d&, n& mb¼ n& \$ n& t& t\$a Nzambe ni. K\$ m\$ n& zifi ma nÊ, nÊ, nÊ... k\$ go'do n& nÊ, nÊ ma he m\$: "Wua huvwu vwu!wua huvwuwu!" K\$ ng\$ t& m\$ n& gÀ ma, n& nya ma ĩ dÊ, n& wa na: "E! mbe GulusÀ 'b\$ d& g& k'a he m\$ i nga g& nde? N& ng\$ t& wele ki gÀ, n& mbe n& a t& i g& n& a d&, n& wa na: "Kpo kpo a k'a sa, k'a d& 'b\$ i g'a ni nde, wa gbili do wukon\$ ni. N& wa na: "GulusÀ a t& ná n\$ mangga do m\$ sã, n'a le zam\$ g'a ni." Ya m& ni a m\$ ba a, k\$ m\$ usu a tulu t& m\$ n& g'a ni. K\$ m\$ t&, n& m\$ dungu do wukon\$ d&, n& m\$ tÐ l&ngg& do nya m\$ fai k& m\$ n& sa d& 'do t\$a g& d& iko g& m\$ te talaka, n& m\$ \$ nu, k\$ m\$ n& zifi ma d&, n& ma he m\$, n& wa na : "GulusÀ t&a, a he m\$ 'do t\$a g&." N& wukon\$ wa m\$ ng\$ yu d& 'do t\$a. Iẗ, wa gbili zi do wa g& a ni. Wa na, wi z&l& ngu'di a a gafa fala g& g'a ni nde, ngu'da z&l& k\$...

Marc : Wi z&l& ?

Ng&ama : Z&l& ngu'du! Ngu'd'a z&l&, k\$ a gafa um! um! um! g& g& a ni nde?

Marc : Mbe 'b\$ li ni Kpozã ni, m& a ge ?

Ng&ama : M& 'b\$ a kpo s&a te l& s& ma ni.

Marc : K& wa sa na GÚlì ni ?

Ng&ama : Iẗ. L& ga ma do zuma k& l& \$k\$!\$ do gazan\$ t& i... h\$azin\$ t& i... yaka wa yaka ni ĩ, na:

"Kpozã d& t\$a nu k\$!a e, \$ d& nza nulu g& e...

GulusÀ e d& t\$a nu k\$!a o ... o d& nza nulu g& e... "

Zuma n& zi g& a ni. Iẗ, wa yaka do gazan\$, wa \$!\$ do wa g& a ni.

Marc : Ní a G\$li do Kpozã ma wia kÐ ?

Ng&ama : Kpo li a hã ni! N& wi z&l& ngu'du g& k& do kpala li.

Marc : K& wa g\$n\$ wa ia ni, n& fai wa dungu ng\$ ge?

Ng&ama : Wa dungu ng\$ m\$ dungi 'da wa ni. Wa dúngú 'b\$ ng\$ k&l&kpa olo kpasa win\$ wa \$ ng\$ ma do k&n& wa ni g\$, na da d& k\$ 'dã m\$ ma lé t& wa g\$, k'a ni nde?

Marc : N& wa dungu t& ng\$ ge?

Ng&ama : Wa dungu ng\$ bili gua k& wa a ma k\$ t\$a i. N& wa ba mbe n& kpo, n& wa fi hã wa k& zã nu t\$a nga, n& wa dungu ng\$ ma. N& zufa ni \$ d& kÐ wa, k\$ fala k& zufa ni ma y\$ kÐ

mbe n& ia, n& wa z& s& 'b\$ a fala b\$a, s& n& wa ba 'b\$ mbe zufa hã a de. Tua zufa ni wa n& d& ma do gbagale k\$ buti, tak\$ wa he gugusi, k\$ wa zĩ do ma.

Marc : A t&a we duzu e n\$ t& gaza, n& nde a sà li g&la gaza g\$, wa d& ma dati g\$?

Ng&ama : K& 'da l& a : à g&la gaza k& wa z& wa, n& wa nd\$ n& t& wa ni, m& a f&l& fande. K\$ i... wi n& ba m\$ do gaza ni, k\$ fala k& wa z& 'Bagaza gaza dati do'do, k\$ ma n& h\$ ta 'b\$ ng\$ wi a n& ba m\$ do gaza ni, n'a n& z& m\$ d& zã m\$ n& do'do, n'a ba n&, n'a d& d& dati m\$, n'a d& sala nyanga m\$ sã, n'a d& ng\$ sila m\$ d&. N'a ba f&l& fande g'a ni nde, ya wa gi ma do kula, n'a pi ma 'd& tili m\$. N'a ba zufa a z&a do m\$ ni, n'a ba, n'a ba ma, hã m\$ z& a g'a ni nde.

Marc : S& n& 'do n&, n& wa fo ki ni, n& wa nd\$ m\$ do n\$ de?

Ng&ama : Ɔ ò, wa nd\$a zi m\$ do n& ia. N& m\$ y&ngg& s& di do ma iko fai, s&k\$ wa t& na, ma la p\$ss\$ b\$a, s& n& wa g\$n\$ gazan\$, ya n& y&ngg& t& m& do ma y&ngg& iko.

Marc : Ní a a g&la gaza do nd\$ n\$ t& gaza m& a kpo...?

Ng&ama : Bugaza 'da m\$ ni.

Marc : M& a kpo n& iko ?

Ng&ama : lĩ, kpo kpo l& ni. N& kpasá win\$ ngbóó ni wa ba kumbu. Wa dungu, n& wa ba kumbi na k& s\$ a t&a do ma i m\$ ni. N& wa ba kumbi zi ni gbaa fai, s& n& wa kulu ng\$, n& wa z& kpasá wi kpo, n& a, wele ki wa z&a a ni, n'a kulu ng\$, n'a z& mbe wele k& h\$a d& 'do a, n& wa z& wele k& h\$a d& 'do wa ni sã, k\$ ma n& kpa zu wa do'do, n& wa n& z& wá 'Bagaza gaza do'do, n& wa ndo ng\$ z& gazan\$ f\$í. K\$ ma n& kpa zu gazan\$ do'do, n& win\$ wa n& ba wa do gaza ni, wa m\$ ng\$ nd\$ wá kula t& wa do n&, zĩ. Nd\$ kula sã do'do, n& 'do k& kula n& m\$ ng\$ kolo ma ni, n& wa nd\$ n& ng\$ ma sã.

Marc : N& fã fande ni, wa...?

Ng&ama : Wa fi fã fande 'd& tili wa nga n&...

Marc : N&...?

Ng&ama : Mbe n& wa kpo zã 'baka wa d& nÊ. Kpasá gaza... \$ do zagbala gaza, wele k& a zagbala ni, n'a kpo mbe ma zã 'baka n& kpua.

Marc : Bon*, i m\$ hã ni, n& i nga wa sa li n& na ge ?

Ng&ama : O, k& 'da l&, l& mba sã n& l& sa li n& na, wa y\$ gaza do... g'a ni nde. L& mba v& n& l& na, wa y\$a gazan\$ tâi g&, wa y\$a do s& bolo. Wa y\$a do s& bolo g'a ni nde. K\$ y\$la dua zi ni 'bana, n& wa na, wa y\$a do y\$la dua g'a ni nde. K\$ wa gb&a zi ki ni, gb&a zi y\$la dua do'do.

Marc : Ní a biã ng\$í ni a... l&ngg& mÚ Ogbayan\$.

Ng&ama : lĩ, k& 'da Gbayan\$ hã ni. Wa sa li ma na: biã ng\$í (zuma)... :

“Oo, dua \$ ng\$ ga m\$, biã ng\$í yo yo,
oo dua \$ ng\$ ga m\$.”

Wa ga hã gazan\$ ni.

Marc : K& 'da wa i ? Ng&ama : lĩ.

Marc : N& i nga wa tÐ ma ni g\$?

Ng&ama : Wa gá 'da l& nga g\$. Wa ga zi ma t&... t& 'Bolumbe. Ma t& 'Bolumbe boe, tua k& wa g\$ n\$ gaza wili d& gba li nÊ fala tal&.

Marc : Ní a m\$ z\$a k& 'da wa z\$a ?

Ng&ama : Iẗ, mi le k\$ buti 'da wa sâ do m&n\$ 'da wa sâ vÀ iko. Ma là ta 'b\$ ngb& g\$, s& n& l&ngg& n& g& ma la ngb& iko de. Wa d& 'b\$ ma 'b\$. Wa &l& ma, n& wa gbini k\$a k& 'do n& do'do, n& wa ba kungba, n& wa ba, n& wa gu nú ma nù. N& wa 'bili te \$ nÊ... te ndungb& \$ nÊ... N& wa fi kpangbola li we, n& wa g\$ n\$ dā t& nú ma. Wa k&sa ni sâ, n& wa d& f&l& nyaka zam\$ g&, wa sa li ma na: kolonuyele...

Marc : N& sa li ki ni na ge ?

Ng&ama : Wa sa li ma na mbÈl j, k& wa z& do...

Marc : Ɔ ǎ, mbÈl j g\$, kasi* nyaka ni ?

Ng&ama : Nyaka kolonyele? Kolonyele k& wa do ma nu yele d& kÐ wukon\$ ni. Ma zam\$ g& ži. N& wa 'bili nyaka kolonyele.

Marc : Kolonuyele ?

Ng&ama : Iẗ, n& wa &nz& ma d& gbogbo zā mbÈl á ni. N& wa n& &nz& d& gbogbo zā ma, n& wa 'be t& n&... n& go'do n& \$ d& nga nÊ, n& wa 'be ma. N'a ba tuli a fulu ma, tulu le, tulu te a fi ma 'd\$ li ni, n'a do d& ng\$ kungba. N'a ba mb&la, n'a m\$ ng\$ z& do ma ni fai ni. K\$ ma 'bu, s& n'a gulu ma sâ, n'a ba, n& wa f\$ l\$ ma, n& wa y&l& ma. N& k& tak\$ gaza he'de ni, gā li n& \$ nÊ... K\$ fala k& wa g\$ n\$ wa k\$ butu i, s& n& wa fulu gba gb&l& k& ma \$ na sangatumbu ni, Wa sa li ma na wiya.

Marc : Wiya ?

Ng&ama : Iẗ, wa sa li ma na wiya... žž. Tua k& g&n& k\$ ma ba wa d& n&... ya wukon\$ wa zÚ kunu wa g\$, wa zÚ 'b\$ zugolo wa 'b\$ g\$.

Marc : N& k& 'da m\$, m\$ hi'da zi a ge ?

Ng&ama : Mi hi'da zi a kp&l& tulu te, tua k& l& n&a gaza 'd\$ k\$ l\$ sab&l& n& ny&l& wena!

Marc : N& wa tÐa na di dÐ ni, \$ na k& ma 'b\$ bina ni, n& wa he'de k\$'b\$ tulu iko?

Ng&ama : Aà! K& d& ni mi t& z\$ k& na, k& d& omunggangga hā wa g\$ n\$ wa iko, 'da l& nga g& wa nÊ 'b\$ k\$ butu g\$. Win\$ d& k& zā Gemena g& a wa le k\$ butu. N& wan\$ nga g& d& oinfirmiern\$ hā wa g\$ n\$ wa iko. N& k\$'b\$ tulu ni m& a k& li n& \$ be n&... s& n& wa k\$'b\$ ma k\$'b\$ de. K\$'b\$ ma, wa sa li ma na k\$'b\$ tulu g'a ni.

Marc : Aa, ma a ni! ... N& k& wa sa li n& na "ala biā zu gaza" ni ma zi a ge ?

Ng&ama : Tua k& d&a m\$ n& ma k&s&na* do k& 'da wa i ta 'b\$ wena. Tua k&, ala biā zu gaza ni, k\$ l& sá t& 'b\$ li ma ni g& g& ni. N& k& wa sa li ma na, ala biā zu gaza ni, mi ze le t& 'b\$ 'da wa i. Iẗ, mi zila zi ma 'da wa i. Tua k& gazan\$ wa ngbolo wa ta 'b\$ n& sâ, k\$ wa dungu ta 'b\$ g& a ni nde, n& wa na : ala biā zu gaza g'a k& wa ga zuma n& gā ni. Nde t& zu ele ng\$ zuma n& do. S& n& wa kala m\$, n& wa ngb\$ ma zu wa na, ala bia zu gaza. N& wa t& do wa sâ, n& wa m\$ ng\$ d& ma ni, s& n& wa t&, n& wa dungu ta 'b\$ nù de.

Marc : Ní a ma i nga bina ?

Ng&ama : Ma bina, i nga wa dÊ g\$. Mi z\$a zi ma 'da wa i.

Marc : Ní a **damba** ngbóó ni wa d& ma do ge ?

Ng&ama : Damba g&, l& ĩ ti ma. Ya m& a k& wa &nz& ma do ga l& \$ nÊ... wa na ma. Wa gi ma, k\$ ma mb\$k\$ d&, n& wa na ma, n& wa na ma kp\$a m\$ do dani gaza g'a ni nde.

Marc : N& damba ni m& a tulu tabi m& a gele m\$?

Ng&ama : M& a nw j.

Marc : Nwa ?

Ng&ama : IĴ, wa gi ma, n& ma n& m\$k\$ ma d&, n& wa ba, k\$ wa n& na d& li dani d&, s& n& wa ba tuli, n& wa ba, n& wa do tuli d& ng\$ ma, n& wa &nz&. Wa sa li ma na dakasamba g'a ni nde. Wa kp\$a m\$ do dakasamba g'a ni nde.

Marc : Dakasamba ?

Ng&ama : IĴ, ma wa &nz& ga m\$, n& s& g& m\$ kpo do li 'do m\$ nga n& ni. N& nu ga m\$ yolo do nwa wa dua ma d& 'do damba ni, ma yolo n& g'a ni nde. N& wa sa li ma na dakasamba g'a ni nde. IĴ, k& ma yolo ndee g'a ni nde. N& wa na dakasamba g'a ni nde.

Marc : N& wa ga do zuma ge ?

Ng&ama : K& 'da damba? T& k& l& yaka do gazan\$ ni, n& wa ga na:

“Wa kp\$ m\$ do damba oo, ga m\$ oo,
ga m\$ dungu n& zã kanyuka o.”

Kanyuka g'a k& bind& k\$ wa a li t& m\$, n& m\$ bi s& n& kanyuka g& a ni. IĴ, wa kp\$a m\$ do damba ia, k\$ bind& m\$ z\$ kanyuka g'a ni nde.

Wa na: (zuma) “Kp\$ m\$ do damba oo, ga m\$ oo, ga m\$ dungu n& zã kanyuka o.”

Ya kanyuka g'a we li ta 'b\$ hã ni. Wa so ma do k\$a nda'ba, n& wa a ma t& ga l&.

Marc : N& langbasabele, m\$ ĩ ti ki ni g\$?

Ng&ama : Mi ĩ ti ki ni g\$, mi ĩ ti langbasabele g\$. Ki tabi ya li k& l&ngg& nu wa iko. Mi ĩ m& g& t& k& 'da ongbanzan\$. A sa s\$ li ongbanza, tua ngbanzan\$ m& a be sa'den\$ k& wa d& dĴ wa, wa ny\$ng\$ l& ny\$nga ni, n& l& sa li wa 'da l& nga na ngbanza. Wa n& do a ti dĴ ngbanzan\$.

Marc : Wa n& do a...?

Ng&ama : T& **dĴ ngbanza**. N& wa luku ngbanzan\$, k\$ wa m\$ ng\$ gala ngbakpakpa n& ni, n& wa m\$ ng\$ ny\$ng'a do otÀ a do ti 'baka a sã. IĴ, tua a d& mbuma nza i wena ni.

Marc : Aa! Ma k& wa d& do a ni ?

Ng&ama : D& do a ni ni, ĴĴ. We k& a zélé we nu kpasa wi g\$. Wa tombo a, n'a bÀ, k\$ wa tĐ na, a d& m\$ ki, n'a bÀ. A nÊ to t& obaa a do naa a g\$ ni. N& wa fi a d& zam\$ i, n& wa n& do a t& dĴ ngbanza, n& wa luku ngbanzan\$, n& wa h\$, n& wa m\$ ng\$ ny\$ng'a. Nde wa 'b\$, hã wa z& a do zufa ni.

Marc : Ma k& i nga wa sa li n& na mbanggana

Ng&ama : A d& dia m\$ wena ni, n& wa z& a nu zufa kpo nga iko.

Marc : Wa sa li ki ni nae...?

Ng&ama : ɔ ɔ, wa sa t& m& do l&ngg& nu wa hã ni.

Marc : N& galakanzi m& a ge ?

Ng&ama : Galakanzi? We k& wa mba zufa, n& wa h&nz& gaza n& kpo, wa mba ma sã n& wa h&nz& gaza n&, n& zu n& \$ wakaka n&. Wa sa li ma na galakanzi g'a ni, s& n& wa m\$ ng\$ z& do win\$ de.

Marc : N& wa d& do te ge ?

Ng&ama : Wa 'bili te 'bafu zam\$ g&, do te gb\$!\$, k& ma \$ m\$k\$ n& ni. N& wa 'bili k& ma kunu 'da kala g\$ sã v& n& ni, n& wa h&nz& ma gbaa, wa h&nz& gaza n& g& n& wa kasa gaza n& sã v& do n& zu n& i ya wakaka sã v&, n& wa na, wa z& a do ganzakali g'a ni nde. Iɔ, ma boe.

Marc : Wa tó fele g\$? Ng&ama : G\$

Marc : Be fele bina, n& gba fele bina ?

Ng&ama : Be fele, fele zawaye do gba fele g'a ni, wa tó ma g\$.

Marc : K\$ wi... k& 'da wa, wa d& ma d&a ni ?

Ng&ama : Wa d& ma d&a. K& wa a gazan\$ ng\$ tulu i ni. N& wa yolo... owuko, woko a hũ k& kíl& i... ng\$ tulu i 'b\$ g\$, we k& wa zi... g\$. N& wa a wa ng\$ tuli ny&l& wena, tabi na tí l& g& ya 'Bokada ni g\$ nde? N& ma nyele wena. N& wa lu ka d& k\$ ga'ban\$ sã, n& wa n& do ka, n& wa ba i tambulu* k& zi wa dungu ng\$ ma dungu. N& wa z& ni do m&... ka'danggu... wa sa li ma i m\$ na mokoto ni, ɔ. N& ma n& d& zam\$ i sã, n& gazan\$ wa 'banda* y\$ y\$la do zam\$ i fai. K\$ ma n& ba n& 2 heures ni, n& wa... n& we kala ng&nz&n\$, wa n& we kala ng&nz& ni. Ya wa z\$a gba gb&l& t& d& ng\$ nÊ... n& wa kombo nú ma nù nga, ti ngu'du n& nù nga \$ nÊ. N& wa kombo 'b\$ gbogbo zu n& ng\$ i. N& wa gbini tandala, n& wa a fila tandala do nwá n& d& k\$ n& i sã, n& wa dã we. K\$ gaza t& we kala ng&nz&n\$, n& wa t&, n& wa kpa a fala a y\$ do y\$la ni... kpa a t& fala a y\$ do y\$la ni, n& do wa ni, n& wa t& do a... bugazan\$ wa yolo n& ni sã, n& a gu... gu zã a nù, n& wa ba ngbala g&l& a, n& wa yulu ma d& t& k\$ k& wa gbua ma nù nga, k\$ wa a tandala k\$ n& ni. N& wele k& a gbini nw j , n'a m\$ ng\$ p&p& ti n& ng\$ i, n& zÀ we m\$ ng\$ h\$ do k& nù nga. N& wa yulu lì gaza d& t& n& ni. K\$ wa n& yulu li gaza d& t& n& ni, n& wa dungu ng\$ gbogbol'a, wa dungu ng\$ gaza a. A \$ do be gaza iko, nde n& wa m\$ ng\$ p&p& zÀ we tandala d& li a ni, n& ma m\$ ng\$ d& li a ngb\$b\$, n'a m\$ ng\$ he di m\$ kpu kpú kpú fai, n& wa da k& wa tÀ a. Obugazan\$ wa la do a d& i, n& wa kpa mbe n& t& do a. K'a \$ n& kpasa gaza ná zagbala g'a ni nde, k\$ wa n& yulu zu a, n& ma h\$ d& sanga t& ngba wa wátá wátà wátá ni fai, n& wa ba a ni fai, n& wa dÊ k& k& a ngbóó g\$. Tua k& a kpasa gaza, n'a gana wa do.

Wa na, wa sa li ki ni na : "Wa n&a we kala ng&nz&."

Marc : Kala ng&nz& ? Ng&ama : Iɔ.

Marc : Ní a k& 'da be fele ma... ?

Ng&ama : Fai, n& wa n& yolo wa k\$ butu m\$ ni, n& wa d& nwa b&. N& wa gba sanga nwa b&& silili na k& wa d& do may&ngg& 'd& tili ogaza wukon\$ ni. N& wa d& ma, n& wa d& zu n& do

ngasiangu, kili t& n& t& na, ma ba ngbala g&l& wa nga n& s&. N& wa kala zufa d& k& wa, n& bugazan\$ wa kala zufa d& k& wa. N& wi matuli a ma ng\$ dama ma zam\$ i t& kpe dati wa t& si do wa ni fai. Wa ndi wukon\$ gbaa, k\$ \$ n& be fele zaway, n& wa ndi wukon\$ s& \$ n& 'Boyag\$!\$k\$. Wa ndi wukon\$ s& n& wa a wa n& 'Boyag\$t\$kala. N& wa ndi wa di ni, n& wa a wa n& 'Boyab\$z\$. N& 'dikita bugazan\$ ni wa kpo f&l&, n& wa kala tulu go'do wa, n& wa a ng\$ f&l& fala wa n& to do fele zu wa ni. N& wa a tulu go'do wa ng\$ ma s&, n& wa h\$ do wula go'do wa v&, n& wa ba nu zufa, ba nu zufa do... d& fai. N& wi tandu dungu d& gbogbo ni, n& wa ga wá zuma zaway.

Marc : N& ki ni m& a k& 'da wa i ?

Ng&ama : I&, k& 'da wa k& mi z\$ ma do gbali 'da wa m\$ ni h& ni.

Marc : N& ma i nga bina ?

Ng&ama : I&, ma 'da l& nga bina.

Marc : N& k& wa 'de zu wa ni, wa sa li ki ni na ge ?

Ng&ama : Wa zú s& gbali wa nza g\$. Wa m&n& be s&, n& wa d& ma do... d& zu wa n& s&, na d\$ d& k\$ wa zú gbali wa nza g\$ ni, ma ni.

Marc : N& i, ma boe ?

Ng&ama : I&, wa sa zi li ma... k\$ ta zu ila ng\$ ma d&. N& wa n& h\$ ma ni, n& wa n& gbala nu zufa s&, n& wi tambuli do wi tandui dungu d& gbogbo wa ni, n& wa ga zuma i... ga zuma fele. K\$ wa n& ga zuma ni, n& wi tambuli m\$ ng\$ z& ma. K\$ wa ga zuma kpo, ma n& g\$n\$ n&, n& wa da k& wa t& zufa, n& wa t&, n& wa a d& zu wi z& k&'d&nggui gizi gizi gizi n&! N& wa ngb\$ be t& wa d& 'do s&, n& wa mba'da zufa, n& wa m\$ ng\$ z& y\$la t& m& do a na m& ni. Ni fai k\$ ma n& we wá d& t& ma ni, n& wa p&s& wá gazan\$. N& gazan\$ wa g& t& m& do nu f&l& kula wa ni, wa g& t& m& do nu f&l& kula 'da wa, n& wa n& d& t& 'da baa wa do naa wa ni. N& wa n& wá d& fala ni ni s& v&, n& wa y\$ wá wa do t& ni do s& bolo fai, k\$ fala n& sa ma ni n& wa la, n& wa 'banda* we g\$n\$ wá wa.

Marc : Bon*, ní a mbe 'da fala kpo n& wa sa li n& na gaza zaway ? Ng&ama : I&.

Marc : Wa sa li n& na gaza zaway we ?

Ng&ama : Gaza zaway g& a k& 'da be fele wa t& do ma ni na, wa tua zaway zu wa g'a ni nde. Tua wuko wa zú fala n& g\$; h\$azi wa zú fala n& g\$. Ki ni ya fele zaway wa tua ma zu wa g'a ni.

Marc : N& fele zaway ma k& wa sa li n& na, gaza zaway ?

Ng&ama : I&, tua k& m\$ n&a a gaza zaway g& a ni nde. N& gba fele g'a k& g&, nde wa t&... t& zaway zu wa g\$. Wuko wa z\$ fala ki ni z\$a; n& h\$azi wa z\$ fala ki ni z\$a.

Marc : N& mbe n& wa t& 'b\$ na: gaza mandanggo, m\$ zila mbe li ki ni?

Ng&ama : G\$, li ki ni 'da l& nga bina, tua wa...

Marc : Ma t& 'b\$, mandanggo ma t& 'b\$ mbe y\$la k& wa y\$...

Ng&ama : I&, ki ni a mandanggo, wa sa li ma na, mandanggo.

Marc : Mandanggo ? Ng&ama : I&, n& l& sa li ma 'da l& nga na mandangbe.

Marc : Ma...? Ng&ama : Mandangbe, l& sa li ma 'da l& nga ni.

Marc : Aa! N& i m\$ ni, mandanggo.

Ng&ama : Iẓ, ma wa sa t& m& do l&ngg& k\$ nu wa ni. Tua li m&n\$ kpolo ngb& kpula.

Marc : **Kindi** ma \$ n&e?

Ng&ama : Ndasa kindi[▼] a kpo nwá bÐ&. N& wa gba sanga n& silili silili vÀ, n& wa gba be sanga n& sẓ, n& wa d& ma sâ, n& wa ba, n& wa gu ma zu gaza dÊ. N& ma ala, n& ma ba ngbala g&l& a nÊ ngitÀ&, n& wa sa li ma na ndasa kindi g'a ni...

Marc : Aa! N& wa d& ma do... ? Ng&ama : Nwá bÐ.

Marc : Nwá bÐ ? Ng&ama : Iẓ, wa d& ma do nwá bÐ.

Marc : N& wa fa 'b\$ nwa bÐ n& wa gba sanga n&, n& wa dulu ma do...

Ng&ama : 'Bangge.

Marc : 'Bangge ? Ng&ama : Iẓ.

Marc : D& t& gaza, ki ni ma \$ n&e? 'Bangge ma \$ n&e?

Ng&ama : 'Bangge g'a k& wa dulu ma d& t& wa nÊ...

Marc : Iẓ! N& ma 'b\$ nwa bÐ ?

Ng&ama : Iẓ, ma 'b\$ nwa bÐ&. Wa d& k& wa, n& wa gu ma zu wa do'do, n& wa d& k&, n& wa dulu, ma t& wá d& nÊ... do makuta kÐ a. N& wa zã kÐ& kpasi, wa zã kÐ& ia ni, n& wa fi ma d& nu n&, n& a \$ do makuta kÐ a, n'a t&, n'a fi d& k\$ kÐ& ni. K& zi gbãlã mbalaka 'bana ni, n'a t& do gbãlã mbalaka, n'a a d& k\$ kÐ& ni. N& k& wa n& ba ngambe d& ng\$ ni, n& gazan\$ wa gbo t& n& sâ, s& n& wa ba ma fai, n& wa fi ma k\$ kÐ& ni. N& kpasa win\$ wa n& mi ma sâ ni, n& wa kasa nyaka 'd\$k\$d\$k& ni t& g&l& ma sâ, t& k& nza nga 'b\$ ni.

Marc : Ní a m& a ki ni nza nga? Ng&ama : Iẓ, wa d& ki nza nga d&a.

Marc : N& gbagale k\$ butu i boe ? Ng&ama : Iẓ, gbagale k\$ butu i.

Marc : N& ngambe ?

Ng&ama : Ngambe, mbe ngambe nza nga. Fala wa n& to do fele zu gazan\$ ni.

Marc : N& ki ni wa sa 'b\$ li n& na gbagale ?

Ng&ama : Iẓ, gbagale g'a k& k\$ butu i.

Marc : K& k\$ butu i. N& k& nza nga m& a ngambe ? Ng&ama : Iẓ, ngambe, ẓẓ.

Marc : N& k& 'da ndikima, gulusÀ?

Ng&ama : N& ma d& um um ni.

Marc : Ní a ndiki m& a kpo li...?

Ng&ama : Kpo li sa'de. N& kpana li wa &nz& nu ma 'da l& nga &nza n& ma wa sa na...

Marc : GulusÀ? Ng&ama : Iẓ.

Marc : Ní a ma bÀa ndikima ?

Ng&ama : GulusÀ g& a k& wa s& a s&a do gba kula tabi m\$ gba gele te k& ma d&IÐ de wena g'a ni nde. N& m\$ s& do ma s&ã, n& dudu n& ma \$ y\$ngb&, n& ma \$ mpambadambaa nÊ... Kpo kpo li gulusÀ a ni. N& wele k& do kpana li ni, l& sa li ki ni 'da l& nga na wi z&l& ngu'du g'a ni nde.

Marc : Wi ..?

Ng&ama : Wi z&l& ngu'du. K& do kpana li, l& sa li ma 'da l& nga na "Wi z&l& ngu'du". N& gulusÀ g& kpo li a 'b\$ kpoza k& ni. Y& wi z&l& ngu'du g'a ni. N& gulusÀ g& wa zifi ma n& do gb&ãl& f&l& nÊ ni. N& wi wili a t&, n'a yolo d& t& i... k& z&ã obugazan\$. N& wa n& n& we yaka gazan\$ t& ngba fio m\$ ni, n'a m\$ ng\$ z& n&. A \$k\$I\$ ma do gaza \$k\$I\$, n& wa na: "Sa'de a di boe!" g'a ni nde. "K\$ m\$ nÊ, n& a ba s& m\$!" g'a ni nde?

Marc : N& ndikima ? *Ng&ama* : Ya tabi kpo li gulusÀ h& wa sa li a ni ni. Kpo li a wa sa li a ni ni ?

Marc : Gbab&n\$ wa k& ng\$...? *Ng&ama* : Ng\$ ngb& ni a ni.

Marc : S& n& wa m\$ ng\$ yaka do... ? *Ng&ama* : Wa ga zuma, ga zuma yaka do gaza.

Marc : D&Ú...?

Ng&ama : D\$ d& k\$ gaza he k\$ butu i t& k& wa g\$n'a ni, k\$ wukon\$ wa z&l& ma nza nga g\$. N& wa m\$ ng\$ ga zuma n& we v& z&ã zu wukon\$ s&. Nde gulusÀ a he m\$ ni, nde wi z&l& ngu'di ya a he m\$ ni. N& wa m\$ ng\$ z& m&n\$ ni s& v& na, da d& k\$ gaza he k\$ wukon\$ wa z&l& g&l& a g\$, g'a ni nde.

Marc : Wa g& ng\$ ndogo i ni, n& wa he m\$ ge?

Ng&ama : Wa he gele hia m\$ nzee. K\$ wa n& he m& nÊ m& ni, k\$ wa n& z& a kpo nga, n& wa m\$ ng\$ d\$ngg\$ m\$ d\$ngga na: "Wo! Weta weta we! Weta weta", g'a ni nde.

Marc : **Kpana kuluz&?**

Ng&ama : Kpana kuluz&, ži.

Marc : Wa 'bo ma 'bua ? I nga wa t& na, m& a kulu gbal&.

Ng&ama : K& 'da l& wa 'bo a kpana kuluz&, wa 'bo ma nÊ... g& n&, \$ nÊ b\$a: k& we fi ka k\$ n&, n& k& wa fi kuluz& k\$ n&. N& kuluz& ni, wa a t& t& n&, t& ngbaka t& n&, n& wa a t& m&ati, n& ma ba; tak\$ gaza ny\$ng\$ ma, k\$ a n& ini ma g'a ni nde, n& d&ã t& ngbaka ni ma te t& li dani n& ma ngb&nz& li dani, s& a ma fia da d& de, g'a ni nde. I&, wa ny\$ng\$ ma ny\$nga fala tal&.

Marc : Kuluz& ni, i nga wa t& na, wa a nw& ngbindi do z&manzele, ma i nga boe ?

Ng&ama : I&, wa d& nw&, nw& z&manzele, k& zam\$ g& do zima k& le g&. Tua k& ma a m\$ k& ma kp&ãl& wena, s& n& wa d& ma do kuluz&. N& wa hana gb&ãl& m\$ sa s&, n& wa to ma, n& wa a t& ma. Do t& ngbaka ni, n& wa a t& ma, tak\$ gaza ny\$ng\$, k\$ kp&ã m& ni ma d&a... n'a n& ini ma, n& ma m&a do t& ngbaka ni, n& ma te li dani g'a ni nde. I&, s& a ga a h& g\$ g'a ni nde.

Marc : N& 'do n&, be kpana ni k& wa ny\$ng\$ ma ia ni, n& wa d& do be kpana a ge ?

Ng&ama : Be kpana \$ t& m& seko h& gaza do gaza. N& k& k& a b\$a, gaza do gaza n& k& k& a b\$a. K\$ fala k& bugazan\$ wa t& do ka 'da naa gazan\$ t& i... zam\$... t& nza i ni, n& wa d& n&

be table* d& ng\$ nÊ, n& wa ba ka, n& wa hupu d& ng\$ ma. N'a ba buluti 'da gulusÀ — wa d& be gbālā f&l& kusa, n& wa sa li ma na “buluti 'da gulusÀ” —, n& wa 'bili sanga ka silili, gazan\$ wa d\$ wena, n& wa 'bili sanga n& \$ nÊ... Fai n& gaza do gaza n'a t&, n'a ba ka kpo, n'a do k\$ m& kÐ a. N& wa k\$t\$ sanggoe, n& wa fi k\$ kpana kuluzŹ kÐ a. N'a n&, n'a dungu nu fala 'da a, n'a m\$ ng\$ ny\$ng\$ ma, ní do ní vÀ. K\$ fala wa ny\$ng\$ sŹ, ma n& e ma do, n& bugaza ni a fa Àa tulu, n'a dili k\$ kpana s&mb& do t&l& wa a sanggoe k\$ n& ni, n& a gu ma d& t& i. T&l& n'a gu ma d& t& s&mb&, n'a h\$ do ma, we gese ma hã wuke t& nza i, hã yakaso gaza t& nza i.

Marc : N& nde wa ny\$ng\$ ma ngbóó k\$ kpana kuluzŹ ?

Ng&ama : IŹ, wa ny\$ng\$ ta 'b\$ k\$ kpana kuluzŹ 'da wa.

Marc : N& fala k& m\$ gaza ma e vÀ ni, kpana kuluzŹ ni wa d& do ge ?

Ng&ama : Kpana kuluzŹ wa a ma tak\$, fala k& n& n& h\$ kungbá, tak\$ n& h\$ wá, n& n& y\$ y\$la mandanggoe do wuko, hã wukon\$ nza nga ni, n& wa kala ma sã.

Marc : N& wa na, mbè wukon\$ wa bí n& bî g'a ni nde. Wa bi n& tak\$ wa d\$ t\$a olo n& t& k\$ butu m\$ ni.

Ng&ama : IŹ, k& fala n& n& h\$ kungba ngbóó ni. N& gazan\$ wa d& hã, n& wa y\$ t& wa n& tã ni sÐ bolo fai d& gulu gbagale k\$ butu m\$. N& wa y\$ t& wa do bugazan\$ ni fai, k\$ fala n& sa ma, n& wa 'b\$ na wa g\$ n\$ dā mbito t& n&, n& wa z& 'b\$ n& nu zufa kpo to b\$a ni sã, n& wa d& 'b\$ mbitoe t& n& fala b\$a. N& n& kala wá k\$ya, n& n& y\$ do y\$la ni. Wa g&za... wa s&a te zam\$ g& wa sa li ma nai ndimbo. Wa gba ndimboe, n& bugazan\$ wa s& ma sã, n& wa a ngbengbe go'do n&. N& wa na, n& sã, n& n& kala wá ndala mbangana. Wa d& m\$, n& wa sa li ma na ndala mbangana, n& wa dulu ma do 'bangge. N& n& dulu ní..., n& wa d&..., s& ma n& \$ nÊ...

N& wa n&, n& wa d\$ zÐ, wa d\$a zi zÐ& ia, k\$ zÀ we m\$ ng\$ d& ma ni, wa sa li ki na wa d& eke (??) g'a ni nde. N& wa d& zu m\$ d& fala g& d& nÊ, n& wa d& be mbanggi, n& wa k\$b\$, k\$b\$ ma, k\$b\$ f&l& n& d& fala g& nÊ. Ki ni ma y&ngg& do dati m\$ n&. N& wa 'dafa t& n& di do m\$ zagbālā sã, n& mbitoe t& n& 'b\$ kp&k&l& g\$. N& n& nÊ gbaa, n& wa gbili n& do zam\$ fai, n& n& h\$ suka* le. K\$ wukon\$ wa bi n& k\$ butu i, k\$ wa m\$ ng\$ d\$ t\$a olo n& g'a ni nde. K\$ zÀ we t\$a m\$ ng\$ kutu ma ni, ya wa a wa kala kpana kuluzŹ ni. N& zÀ we t\$a m\$ ng\$ kutu ma ni, nde n& h\$a suka* le i. K\$ n& a n& t& ní ni fai, k\$ n& n& k\$!\$ do fala n& n& y\$ do y\$la hã wa ni, n& bugaza kpo a Ź ti z& biã, k&'d&nggui, a Ź tí z& ma ni, k'a n& z& ma n& wa na: “Wo! Gazan\$ wa h\$a olo n& nza i ia,” g'a ni nde. N& wukon\$ wa yolo k\$ butu i, n& wa ma ng\$ yu wá d& 'da n& nga n&. N& wa t&, k\$ wa n& h\$ ma ni, n& wele k& y\$ t& 'b\$ d& 'do a ni, a kpe sã. N& wa g& wa yÚ y\$la g&& ni, wan\$ ni wa n&, n& wa dungu nu k\$ t\$a be gaza i do.

Marc : N&... k& m\$ gaza ma e vÀ, n& owukon\$ wa n& wa d& do ge ? (Kpana kuluzŹ)

Ng&ama : Wa h\$ do ma d& nza nga, nde n& gazan\$ n& nyÚngÚ m\$ k\$ n& 'b\$ g\$. Wukon\$ wa h\$ do ma d& 'da wa nza nga, k\$ g&n& wa a ny\$ng\$ m\$ mÚ wa k\$ n&, g'a ni nde, ya m\$ gaza m\$ nyÚngÚ 'b\$ m\$ k\$ n& 'b\$ g\$. M\$ fí 'b\$ kÐ m\$ k\$ n& g\$.

Marc : N& wa d& 'b\$ do ge ?

Ng&ama : O! Wa d& t& m& gele kpana k& nza i ni, n& wa 'bo mbé kpana. Wa kálá 'b\$ a kpana k\$ t\$a, n& wa gí do m\$ hã n& g\$. N& wa 'bo 'b\$ mbé kpana iko, k& wa tÊ do kuti n& li we g\$, s& n& wa m\$ ng\$ gi do ny\$ng\$ m\$ k& n& ny\$ng\$ ma ni.

Sa'de wele k& g&, d- m\$ nyúngú ma g\$ ni, ma gbó kÐ n& g\$. Sanggo k& i... d- ma gbó kÐ n& g\$. Iž... sanggo k& gaza nyúngú g\$ ni, d- ma gbó kÐ n& g\$. S& n& 'dikita k& gazan\$ wa ny\$ng\$ ma ny\$nga ni, s& n& ma gbo kÐ n& de. Mbé kpana ni ta 'b\$ s& n& de.

Gulu gbagale a ge nde?

Marc : Wa tɔ na... gbagale a a yaa gazan\$?

Ng&ama : Iɔ, tua k& zufa zi k& gazan\$ wa z&a wa t& nza i, t& k& wa 'bana zi do h\$azɔ ni, ma k& wa kala. N& wa 'bili te b&l&y\$la, n& wa z& k& n& i... Wa n& mi b&l&y\$la n& do'do, n& wa zɔ zufa zi wa z&a do gazan\$ t& k& wa 'bana zi do h\$azɔ ni, n& wa zɔ 'do ma gbaa faii. N& wa 'bili nyaka i... 'd\$k\$d\$k\$ g'a ni nde, n& wa ba, n& wa fi ma z& n& s&, fi d&... N& wa ba 'b\$, n& wa fi gbogbo g& n&, n& wa mba zufa d& t& gbagale, n& wa kpo do nwa inan\$ k& wa s&, n& wa h&nz& d& t& gbagale fala n& kpo. K\$ gazan\$ wa n& he gugusi do g&A wese t&i ni, n& wa zɔ 'do ma n& fai, n& ma \$ d& gbogbo wa ni n&, s& n& wa he do gugusi de.

Marc : N& wa sa li ki na ge? Yaa?

Ng&ama : Yaa! Iɔ, yaa gaza g'a ni, ya ma a zɔ t& gazan\$. K& 'da l& g'a gbagale, l& sa li ma na gbagale. N& wa t&, n& wa fi gbagale s& v&.

Marc : N& zu li k& wa... i nga wa tɔ na zugbulu te k& wa.... ?

Ng&ama : Zugbulu te k& zi wa ma ng\$ wa k\$ buti ni, n& zugbulu te wa tɔ do ma ni. We k& 'da wa i ni, k& wa ma ng\$ wa zi k\$ butu, n& mbe fala do zugbulu te ni, fala wa n& d& do gbagale d& fala ni h& ni, wa n& d& gbagale d& fala ni. Kuti te zi wa ba kumbi fai na wa g\$n\$ gazan\$ ya d\$ d& k\$ likambo * h& k\$ butu i g\$, g'a ni nde ni. N& wa b&l&A zi ma d& fala n& do ina ngbaka 'da wa, d& fala ni. K\$ gazan\$ wa he gugusi seko d& di.

Buluti 'da gulus&

Marc : (Wa 'bili sanga ka) do ge?

Ng&ama : Wa 'bili sanga ka do buluti 'da gulus&. *Marc* : Buluti 'da gulus&?

Ng&ama : Iɔ, buluti, buluti 'da gulus&. *Marc* : Gulu n& na ge ?

Ng&ama : Buluti 'da gulus& g'a f&l& kusa. N& wa d& ma do h& h& wukon\$ na, d- wukon\$ wa s& na m& a f&l& g\$, g'a ni nde. N& wa sa li ma na, buluti 'da gulus&. We k& gulus& h& a 'bili sanga ka g& h& ogazan\$ g'a ni nde. Iɔ, wa gbili do wokon\$ ni. Ya s& na, wa 'bili ma do f&l& kusa iko. N& wa gbili wukon\$ na, wa 'bili ma do buluti 'da gulus& g'a ni nde. N& wukon\$ wa ze, n& wa tɔ bi na ngb&ngb& we.

Kpua m\$

Marc : (Kpua m\$).... m& a ge ?

Ng&ama : M&... k& wa kpo zi t& gazan\$ kpua.

Marc : Kpo... ?

Ng&ama : Iɔ, bugaza, kpasa wi ngb& a d&a gb&l& d&a ni, n& a ba nu t& gazan\$, n& a kpo wa kpua s& v&, s& n& wa n& do d& g'a ni nde. K\$ wa n& n& we n\$ ma do, s& n& wa bulu kpua m& ni de, g'a ni nde.

Marc : N& m& a kpo ni ngb& ya m& a ge ?

Ng&ama : K& wa kpo wa kpua ni, gulu n& tua we k& kpasa wi ni a d&a zi zɔ t& gazan\$ s&, n& a kpua wa s& v& do na, li ki g\$ a, d\$ d& k\$ k\$ butu gaza wili 'da lo ma h& do kpa we, k\$ owele wa g&M& ngba wa do kpangbola, tabi wa d& gele d&a m\$ k\$ butu i g\$, g'a ni nde.

Aka we kpi do kpi

Marc : Be **li'baya** kpo kpo ni, ki ni wa d& zi a ge ?

Ng&ama : L& t\$!\$ zi hã wi la walan\$ k& a le k\$ butu 'da l& i. N& l& he m\$ zu a. A n& 'bana ndu, k'a n& h\$ n& iko, n& l& he m\$ zu a nzee. N& wa n& do a hã Nwa gaza do 'da 'Bagaza gaza, s& n'a n& dungu nù di g'a ni nde. N& Nwa gaza m\$ ng\$ aka a t& li m\$ k\$ butun\$ kpo kpo na: "M\$ ž... ki ni, m\$ ž ti ma nde?" N'a na : "E ž ti ma", ni do ni fai. K\$ fala k& mbe n& ni, k\$ a ž ti ma g\$, g'a ni nde, n& a tia ta 'b\$ do, g'a ni nde. M& k& wa d& k& 'da wa i m\$...

Marc : Ma na, a sa li m& kpo kpo k& wa be hã a ni ?

Ng&ama : Iž, wa ba m\$ ki, n& wa na: "Li n& a ge nde?" Ní sã vÀ.

Marc : Ní a wa g&z& ma k\$... ?

Ng&ama : Wa gÊzÊ zi ma g&za g\$. Do nwán\$ wa n³ ma t& zu ga n& ni sã, nwá ni, n& wa na : "T& zu ga wili ni a ge nde?" N'a sa li ma. "Mbè nwj wa n³ t& li dani zu ga wi ni li n'a ge nde?" N'a sa li ma. K\$ fala k& wa aka a t& li nwán\$ ni sã, k'a sà li ombe n& g\$, g'a ni nde ya a tia ta 'b\$ do.

Marc : **ZÈ biã zu wi** m& a ge nde?

Ng&ama : We duzu l& k& zi okpasa baa l& wa gb& zi wi dô, n& wa z& zi t& 'b\$ biã zu a. Wa gb& wele d& na k& 'Bomele to 'Boyag\$ t\$kala, hã wa gb& a, n& wa 'bili zu a, n& wa si do ma n& wa do ng\$ gba ndaba n& wa z& k& d&nggu. Wa sa li ma na wa z& biã zu wi g'a ni. N& wa y\$ zu m\$ wá y\$a (d\$ngg\$ t& wi).

Marc : Ní a wa z& biã zu wio ?

Ng&ama : Wa z& biã zu wi g'a wa d\$ngg\$ t& wa d\$ngga na, l& nganda wena, g'a ni nde. Lo gb&a ngba lo wele g'a ni nde. K\$ kpasa gaza gb& ta 'b\$ sa'de, n& wa z& ta 'b\$ bža na, a nganda wena, a gb&a kpasa sa'de g'a ni nde. Li m& a d\$ngg\$ t& wi.

Marc : K\$ n& k\$ butu i n& m\$ sa li ngba m\$ do li a g\$?

Ng&ama : M\$ sa li mbé li gaza a dua ni. M\$ tÊ sa 'b\$ ã k& zi nza i ni g\$.

Marc : M\$ sa mbé li gaza ni ?

Ng&ama : Iž, mbé li gaza zi a sa m\$ hã naa a, k\$ a dua ma ni. Iž, sa ki ni.

Marc : Wa 'dafa **nd&ngga** ndenge* n& n& e ?

Ng&ama : Nd&ngga, l& sa li ma na nd&ngga. N'a n& n& we g\$n\$ dă t& n& sã do'do ni, n'a fa mbu, n'a fa mueta do mbito. N& a y\$I\$ mbui dÊ, n& 'do ma n'a y\$I\$ mueta dÊ, n& a y\$I\$ mbitoe d& sã, n'a g&z& ma ni sã, n'a h\$ do ma hã yakaso gaza 'da a ni. K\$ fala k& wa dă we sã k\$ wa t& we to nd&ngga nu 'da gazan\$, g'a ni nde, n& yakaso kpo kpo a ba k& 'da a d& kĐ a.

Marc : Ní a k& wa tĐ na **m\$ ba so we** nu wa d& 'da m\$ s&, gulu ki ni na ge ?

Ng&ama : Ki ni g\$ ya ma 'da l& nga na, m\$ fa hã l&ngg& a tĐ ni, k\$ m\$ kpa ma do ngbóngbó we s& g'a ni nde.

Marc : E, ni a 'da Ogbayan\$ i wa tĐ na...?

Ng&ama : Wa tĐ na :wa ba so n& ba ..

Marc : Wa ba so n& ba ?

Ng&ama : Iẗ, ba so l&ngg& a tĐ ni s& g'a ni nde.

Marc : Aaa! Ina tabi...?

Ng&ama : N& m\$ ba l&ngg& a tĐ hã m\$, g'a ni nde, m\$ ba so ma s&, g'a ni nde, ya a tĐ b&l& hã m\$ iko, g'a ni nde. Iẗ, n& wa ba so ma s&, g'a ni nde.

Marc : N& **mbula sÓá li?**

Ng&ama : K& wa nai, **li m\$ sĐ** ni, tua k& m\$ m\$ ng\$ i..., ma d\$ zi m& g& wena. Tua k& m\$ m\$ ng\$ g\$n\$ wala, k\$ m\$ kpa ngba m\$ do ngba m\$ wi wili, ya a t& d& 'da m\$ nga t&a, ya m\$ tÊ &l& hã a si fala a 'bia do bole 'da a nÊ ni g\$, g'a ni nde. Iẗ, m\$ &l& hã a, n& m\$ &l&, k\$ m\$ &l& si fala gale kĐ a, k'a ba do nga wili kĐ a nÊ, n'a g\$m\$ s& m\$ i g& n& t& fala fio dÔ, g'a ni nde. K\$ fala k& a 'be bole do nga wili kĐ a, k\$ m\$ n& &l& ma, n& m\$ &l& si fala a 'bia do bole ni. K'a kifi, ya dani kpá s& m\$ gã ngboo g\$, g'a ni nde. K\$ m\$ m\$ ng\$... m\$ k\$l\$ do a ia, n& m\$ zu a, zu a ni a k& m\$ ka m\$ tÀ a. N& m\$ ka m\$ tÀ a, m\$ tÊ bìli zu m\$ d& nu nÊ iko g\$. N& m\$ mú ng\$ n& do ma d& 'da a tu tu iko g\$, g'a ni nde. K\$ m\$ n& ni, k'â handa m\$ handa, g'a ni nde, k\$ m\$ kpa s& ngba m\$ do a, k\$ m\$ n& &l& hã a, n'a g\$m\$ m\$ d& fala fio, n& a gb& m\$ dÔ, g'a ni nde?

Marc : Ki ni m& a **mbula sĐa li** ?

Ng&ama : Iẗ... mbula sĐa li. K& zi wa tĐ na m& a mbula sĐa li. We duzu k& l& fa ko nà do ko mú wili, ki ni wa kua ma do wala olo n& sã vÀ, n& wa tĐ mbula sĐa li hã m\$. K\$ fala k& m\$ d& yali ngba wi do ngba m\$, k\$ a t& g&n& 'da m\$ nga, n& li m\$ ma ngándá t& k&n& m\$. M\$ ba wuko ba, n& li m\$ ma ngándá t& k&n& m\$. M\$ ba wuko ba, n& li m\$ ma ngándá t& k&n& m\$, tua k& li m\$ ngàndà t& k&n& m\$ g\$, k\$ mbe, n& yali ngba m\$ z&ngg& tÀ a, n'a sa k&n& m\$ d& kĐ m\$ ni iko. Fai ya m\$ a t& m\$ do yali ngba wi ia nde, k\$ m\$ la s& a do k&n& m\$, k\$ m\$ n& we fa dĐ hã a, n& a te d& ng\$ wuko olo m\$ nga g'a ni nde, k\$ m\$ n& n& we si ma, g'a ni nde, ya wa g\$n\$ sanga t& ngba wa ia. Ma d&l& wena.

Marc : N& fala k& m\$ n& zam\$ n& m\$ kpa ngba m\$ do sa'de, 'dã sa'de zam\$ ni, n& m\$ d& ge?

Ng&ama : 'Dã sa'de we duzu k& tabi a gb& wele gbÊà ni ?

Marc : Iẗ.

Ng&ama : 'Dã sa'de zam\$ i k& na li ki g\$a 'dã sa'de zam\$ i, k& zi gòn\$ wa 'bana ni, k\$ m\$ ta m& 'b\$ do bole 'da m\$, k\$ fala k& m\$ kpa ngba m\$ do... m\$ z\$ 'dã sa'de dati, g'a ni nde, ma wia na, li m\$ sĐ ta 'b\$, g'a ni nde, da d& k\$ li m\$ mb\$k\$ dÔ, n'a do s& dani t& m\$ dati, n'a gb& m\$ dÔ, g'a ni nde. Wa tĐ zi mbula kin\$ ni dati, do mbula sĐa li.

Marc : Ma \$ na k&, n& lia zi k\$ butu i ni, n& m\$ gã zi ndambo*, n& wa tĐa zi l&ngg& hã m\$, we k& 'do n&, m\$ n& **fa wuko**, n& m\$ n& ba wuko ni, wa tÑ l&ngg& ki ni hã m\$ g\$?

Ng&ama : Wa tĐ zi ma tĐa.

Marc : Wa tĐ zi na ge nde ?

Ng&ama : K& zi l& fa do wukon\$ ni, n& b\$l\$ tulu zi bina, wa he'de zi sã a nw; iko. N& m\$ n& 'd\$k\$l'a saf\$ 'da naa a i, g'a ni nde, n& m\$ le zam\$ d& nu ngbaka f\$ 'da naa a i, nu ngbaka f\$ 'da i... 'da naa a i, n& m\$ 'bili nwá yolo tabi nwá 'bete, n& m\$ a nù. N& m\$ dungu d& di

gbaa, n& kpa\$ win\$ wa tÐ hã m\$ na, fala k& wuke m\$ fa a ni, k\$ wèlé m\$ nga wa gb& zi wi 'da a gb&a nde, k\$ m\$ n&, k\$ m\$ dungu nù do a zam\$ i, ya a tÊ zù'dù sa li m\$ g\$. Tua wa zu'du sa li wi zu'du. M\$ n&, n& we tak\$ a zu'du sa li m\$ ni, n& a &f& ku a nÊ,... n& m\$ \$ talaka, n& m\$ ba zu m\$, n& m\$ do d& ng\$ ku a. N&... n'a ba kpa\$ k\$ya ngbaka zi olo kpa\$ win\$ ni, g© n& \$ nÊ..., n'a 'banda* zu'du sa li m\$. K\$ fala k& wèlé m\$ wa gb& zi wi 'da a gb&a, n& wa tÐ fala n& hã a na, li g\$ a, m\$ ÚKÚl'a d& zam\$ i, k\$ fala k& a \$ talaka, k\$ m\$ m\$ ng\$ zu'du sa li a, n& m\$ dumu ti g&l& a do k\$ya ni, n& m\$ gb& a dô, g'a ni nde. N& k& wa tÐa hã a... tÐa hã wuke ni ia ni, tua a kÑ we ba m\$ g\$& ni, k\$ m\$ n& n& 'd\$ki\$ a zam\$ i ni, n& owèlé a zu wa b\$a tabi nal& wa n&, n& wa usu t& wa d& kpo nu f\$ 'da a ni. K\$ m\$ a m\$ n& d& 'da a m\$ zam\$ i, k\$ m\$ do a ti gÀlÀ m\$, k\$ a m\$ ng\$ zu'du sa li m\$ ni, k'a n& dumu ti g&l& m\$ do k\$ya ni, n& a ba zu m\$ ng\$ ku a, n'a fi d& nù m\$, n'a z& nu a : wiiii wi !!!, k'a ni nde, n'a yu d& nza i. N& owele a wa h\$, n& wa gb& m\$ d& fala ni g'a ni nde? Wa tÐ zi 'b\$ mbula n& hã l& na m& ni.

Marc : K\$ k& we fa wuko do wala olo n& ni, n& wa tÐ 'b\$ mbula ki ni hã m\$ ni.

Ng&ama : Iẓ, k& m\$ n& fa a do wala olo n& tak\$ m\$ ba a do k&n& m\$ ni, n& m\$ aka wi nan\$ 'da m\$ t& le ni na, wuke g&, & fa a, tak\$ & ba a ba, g'a ni nde, k\$ tabi a ze le we nu baa a zila nde? Tabi a ze le we nu naa a zila nde? Tabi mosala* sã, tabi a d& mosala* do naa a d&a nde? A d&... a ze le tabi a y&ngg& yali do 'da le mpamba* mpamba* iko nde? N& wi nan\$ 'da m\$ d& t& le ni, wa tÐ na, li ki g\$ a, wuke g&, m\$ zÚ, m\$ bá a, g'a ni nde, ya a nganda wena, k\$ m\$ fá a kpá, g'a ni nde. K\$ fala k& a y\$nd\$ wena, n& wa tÐ na, m\$ tÊ fà a g\$, g'a ni nde. A fa 'b\$ wili na... wi wili nan\$ wa fa 'b\$ a wena, g'a ni nde. N& wa na, m\$ tÊ fà a g\$. Tua k& kpo onya a d& le g& wa fa a wena, g'a ni nde. K\$ a y\$nd\$ wena, k\$ m\$ tÊ fà a g\$. N& m\$ la fala wele ki do, g'a ni nde, n& m\$ n& we fa mbe gele n&.

Marc : Ní a wa tÐ kí ní hã m\$ k\$ butu gaza i ?

Ng&ama : Wa tÐ mbe k\$ butu i tÐa. N& y\$!\$ wi nan\$ 'da m\$, wan\$ d& nza nga ngboo ná owele m\$, baa m\$, tabi mbe nya baa m\$, g'a ni nde, n& wa m\$ ng\$ tÐ hã m\$ na m& ni na, & 'bana zi be zagbala, & n& fa wuko, n& & aka wi na t& wuke, g'a ni nde, k\$ m\$ tÊ fa wukon\$ mpamba* mpamba* iko g\$. (Ní g\$) n& m\$ b- n& yia wuko iko, g'a ni nde. Wa tÐ zi ki ni hã l& tÐa.

Marc : N& mbe mbula zi k\$ butu gaza 'b\$ boe ?

Ng&ama : Mbe mbula 'b\$ z& bina.

Marc : N& k& 'da mbula nga li ?

Ng&ama : Mbula nga li wa tÓ 'b\$ ma d& g\$.

Marc : Ní a **fio kpa gaza** ni, n& owi gazan\$ wa d& ge ?

Ng&ama : K& mbe gaza fe ni ? *Marc* : Iẓ.

Ng&ama : Mbe gaza fe ia ni, n& bågazan\$ sã wa tÓ 'da n& hã h\$azẓ g\$, wa tÓ 'b\$ hã naa gaza g\$. N& wa fo gazan\$, n& wa he kÐa i... fie k\$ butu m\$ do t& wa... he do gugusi t& m& iko. Tã kpo kpo kpo wa he t& m& gugusi d& t& k\$ butu i fai. Ya he kÐa fie hã ni gbaa, n& wa mi fie, mi gaza iko, ya naa š fala n& g\$. N& wa y\$ y\$la d& t& ng\$ zunui wa mi do a ni fai, n& ma... gaza wa... ma l\$ ng\$ m& wa mi da a ni sã vÀ, ng\$ nPi ni sã vÀ do. K\$ 'da fala kungba

k\$ wukon\$ wa bi n& tak\$ n& to ngba n& do wa, k\$ n& h\$ we y\$ y\$la olo wa nza nga ni, ya wa zÚ 'b\$ zuni 'b\$ g\$, wa y&s& ma sâ ia.

Marc : N& k& 'da **fio t\$a** ni ma... okpasa win\$ wa d& zi a ge ?

Ng&ama : K& zi a fe fia ni na, a fe **fio t\$a** ni, nde ma nganda zi wena. Tua wa fe zi fio t\$a, n& wa \$ zĭ k\$ t\$a sâ tã tal& ti ni. N& k& a \$ k\$ t\$a tã tal&, wa z& tulu te. N& wa z& ma sâ, k\$ ma n& n& we 'bu ma ni, n& wa dĭ f&l&nzabele, n& wa 'diki do ma ni sâ, n& i... wa he'de do li a sâ, n& wa d& kondo zu ma d& t& i... d& konde d& t& gbogbo zu a. N&i... n& wa yulu f&l&, tã f&l& i... f&l&nzabele, n& ma n\$ do ngbala g&l& a nÊ... s& n& wa do a ng\$ gba k\$I\$'du i. Wa d& m\$, wa sa li ma na gbà, n& wa do a k\$I\$'du i. N& k&n& a \$ d& ti a ni sâ tã tal&.

Marc : N& wa sa zi li ki ni na ge, kondo... ?

Ng&ama : Iĭ, k& zi ma d& zu gbogbo zu a ni. Wa sa li ki na, wa d&a kondo n& d& gbogbo zu a g'a ni nde. Ma dè zi g\$!... Tã tal&...

Marc : Mbe n& wa sa 'b\$ li n& na '**dikato** ?

Ng&ama : 'Dikato, ĩ. N& wa d& ma d& dati a, N& wa d& na...

Marc : M\$ tĐa s\$ na 'diki ?

Ng&ama : Iĭ, wa sa li ma na... do ngbaka 'da l& nga l& sa li ma na 'diki, g'a ni nde n& wa sa ta 'b\$ 'da wa i na: 'dikito, n& ma 'da l& nga a 'diki na, wa d& 'diki dati gaza g'a ni nde.

Marc : Bon*, k\$ ma...

Ng&ama : K& wa do nu wa ni, l& sa li ma na: **&l&wala**.

Marc : Aaa! Iĭ wa tĐ na **alawa**.

Ng&ama : L& sa li ma, l& sa m& ma do ngbaka 'da l& ngbóó na **&l&wala**; wa dua &l&wala d& nu a, g'a ni nde.

Wele d& m\$ k\$ buti ni a dungu di, n& bugazan\$ wa l\$ngg\$, a yolo d&, a yolo d&, n& mbe n'a yolo d&, ni fai, n& wa h\$ t& fala 'da kpasa wi a n& n&... i... bili n& ba do ga m\$ ni. N& obugazan\$ wa ndi n& sâ d& 'da nwa i ni, k\$ n& y\$a t& n& do sĐ bole, n& wa m\$ ng\$ yaka ta 'b\$ n& do yaka gaza ta 'b\$, n& l& ga do zuma:

"Bili ba ga wi yoo iyo bili ba ga wi yo iyo iyo."

Ya ki ni m\$ n&, tak\$ **bili ba ga m\$** hã ni. S& n& m\$ n&, k\$ m\$ \$ do be gaza ya ngala li bili \$ d& ng\$ nÊ... n& wa nzangba m\$ d& ng\$, n& wa e k\$ wa t& ka go'do m\$ n& wa &f& d& t& li bili i nÊ... N& wa kpua ngbengbe zu wili te ng\$ i do k\$a ndaba. N& wi ma ni a te t& f&l& ngole, n& a m\$ ng\$ gb\$t\$ n&, n& ngbengbe m\$ ng\$ dĐlĐ do k\$a nda'ba wokolo wokolo, n& wa na : bili ba ga m\$, bili ba ga m\$, g'a ni nde. N& mbe di, bugaza m\$ ng\$ he m\$ kpu kpu kpu!!, n& wa na: bili ba ga gaza, k'a he m\$ ni! Ya mbe bugaza a a he m\$ iko, a be gaza k'a he m\$ iko.

Ma n& e ma do s&, n& wa i... m\$ n& 'da wi dĐ k\$ni, k'a n& do nu m\$ sâ, n& m\$ la d& ti gba gb&l& dă i... 'da wa g& ti dă m\$ ni. Fai k\$ ma n& kpa zu n& sâ, n& nwa gaza n& wá 'do. K\$ nwa gaza n& 'do, g'a ni nde, k\$ wa n& do toma nu a do'do ni, n& wa linggi 'b\$ n& nÊ g& dati ni sâ, n& wa kala zufa 'bafu d& k\$ wa, n& wa m\$ ng\$ tĐ na, "goe goe goe", g'a ni nde, n& wa m\$ ng\$ yaka n&... K\$ m\$ na, e gb\$, k\$ e ma yu, k\$ & g\$m\$ tÀ & zam\$, n& wa gbo 'b\$ 'd\$k\$I\$ m\$, t& z& m\$, wa gbo 'd\$k\$I\$ m\$, t& z& wele ki ni sâ vÀ.

K\$ ma s\$kp\$ wá sǎ, 'd\$kl\$ sa fala ny&l& ia, n& wa sa 'b\$ ma n& 'b\$ sǎ, n& wa z& 'b\$ n& do dǎ mbitoe t& n&, tak\$ n& h\$, hǎ n& kpa ngba n& do wukon\$... kpa ngba n& do wukon\$, we he gugusi do wa nza i.

Marc : Iẗ. Ní a k& 'da... \$ n& k& l& tǎa s\$ k& 'da kpasa wi ni k& a wele nu a t& wa t& ng\$ a t& t& fala wa dua do dǎ k\$ni, fala kpasa wi a dungu, n& a wele nu a t& n&. N& k\$ni wa a k\$ kpana wa sa li ma na s&mb&. Wa sa li n& na...

Ng&ama : Wa sa li kpana ni na s&mb&, kpana s&mb&, n& dǎ k\$ni \$ k\$ ma.

Marc : N& kpasa wi a dungu d& di ni ?

Ng&ama : Kpasa wi a dungu d& di, n'a d& nwá tulu le... nwá tulu le k& wa z& zi ma, n& n& gazan\$ n& he'de ma ni. N& wa d& nwá tulu le ni, n& wa fi 'b\$ ma 'd\$ ma... do ngbanza ni... 'd\$ ma, n& wa sa li ma na ngbanza, s& n'a m\$ ng\$ wele do nu a t& m\$ fala ni sǎ. N& a ba nwá tulu le do dǎ k\$ni, n'a z& ma t& m\$ sǎ, n& a fi 'b\$ ngbanza 'd\$ dǎ k\$ni, n'a z& ma t& m\$ do wila nui 'da a sǎ, n& m\$ kulu ng\$ de.

Marc : Ma d&a ia, m\$ d\$a ia ?

Ng&ama : A gb&l& sa'da k\$ni k& \$ ng\$ yangga i, k\$ni k& ng\$ yangga m\$ ni. N& m\$ 'bǎlǎ gbǎlǎ n& t& n& dō, n& wa d\$. Wa fi ma li we fai, n& wa fo mbitoe ni t& n& vǎ, n& t& n& \$ ngala'ba ngala'ba, n& wa na, — mbe n& wa sa li ma na **gb&la** —, wa n& a gb&la zu ga m\$, g'a ni nde. S& n& ngbongbo kpasa wi ni, a ba ga m\$ nÊ... n'a ba sa'da k\$ni, n'a h\$ni do ti g&l& ga m\$ ni sǎ, n& wa \$kl\$ wukon\$ na, wa a gb&la zu ga n&, g'a ni nde.

Marc : Wa a ge ?

Ng&ama : Wa a gb&la. Gb&la ya m\$, gogo n& \$ n& gogo sin\$* wa 'bili do cafe ni. Kpasa win\$ wa d& zi gbulu kpangb\$la, n& wa d& be gogo n& nÊ sǎ ni sǎ, wa sa li ma na gb&la. N& wa na, wa n&a gb&l& ti g&l& ga gazan\$, g'a ni nde. Ya m& a sa'da k\$ni iko, ya m& a gb&la g\$. Hǎn\$ ti g&l& ga m\$ do sa'da k\$ni, nde wa na: wa a gb&la ti g&l& ga m\$.

Marc : N& k& wa e n& wa tǎ na we duzu **kanya** ni, m& a ge ?

Ng&ama : Y& kanya ni m& a gb&la hǎ ni. Tua gogo n& \$ n& gogo kanya ni. Wa d& zi a gbulu kpangb\$la, n& wa g\$m\$ gogo n& sǎ vǎ, n& gogo n& wia kǎ do gogo be sǎ. Wa sa li ma na gb&la.

Marc : N& wa **tamba bele** i nga ni mi ze le ma... ?

Ng&ama : Ǫ ǫ, tamba bele 'da l& nga bina.

Marc : Tamba bele bina ?

Ng&ama : Iẗ, l& ì ti ki ni g\$.

Marc : Tua zi mi ze le zi mbe fala kpo, n& nde wa dÊ ma t& nd\$ti gaza g\$, wa d& ma do gbogbo n&?

Ng&ama : K& wukon\$ wa kǎ we kpa ngba wa do gaza gbàà. Gazan\$ wa \$ tǎ tal&, n& wa h\$ we do mbé li zu wa ni, wa d& ma 'da l& d&a. N& k& 'da fala toma, wa n\$ toma k\$ butu i sǎ, n& wa z& do wa, k\$ wa n\$ toma ni, n& kpasa wi do dǎ k\$ni nu wa sǎ vǎ, n& wa g\$ni 'b\$ 'dǎ mbitoe t& wa, n& wa h\$ we kpa ngba wa do wukon\$ ni, ki ni wa hú do gba k\$ya k\$ wa g\$. 'Da fala k& do gba k\$ya kǎ wa ni, ya 'da fala kungba, wa sa li ki na kungba. K& wa n& h\$ wá

dô, tak\$ wa 'bana do zu wa pii d& nza nga ni, wa sa li ki na kungba. S& n& wa h\$ do gba k\$ya k& wa de. K\$ 'da fala toma ni, n& m& zu wa, wa fana ndasa. Wa g\$n\$ kala m\$ zam\$ g&, n& wa fana ndasa. N& wa n&, n& wa g\$m\$ t\$ k\$ d&ngga, n& wa g\$m\$ t\$ k\$ i... t\$ k\$ do tulukpala, wa sa li ma na: **l& bi g&10**. N& wa si, n& wa nd\$ mbitoe 'do ndasa sâ. N& wa n& nd\$ mbitoe 'do n& sâ, k\$ ma n& n& we kolo ma ni, n& wa z& mbui ng\$ n& sâ, n& wa g&z& 'b\$ ma sâ, ndasa 'da gaza kpo kpo, a do ndasa 'da a zu a. N& wa ÀlÀ k\$afe te zam\$ g& wa sa li n& ma na **nwá gbà kúká**, n& wa d& do gba gb&l& kámbà, n& wa fi ma 'd& tili wa d& ng\$ wiya wa hi'da ma ni, s& n& wa h\$ we kpa ngba wa do wuke 'da fala toma, tak\$ wa he gugusi do wa ni. S& n& wa h\$ wá do ki ni, n& wa z& d& n& gbaa f\$ i do nu ndogo ni ni fai. N& wukon\$ wa l\$ngg\$* do 'do wa sâ, tak\$ wa k&ngg&l& wá be 'da wa. Fala wa Ź do fala fio be 'da wa ma g'a ntango fala k& 'da toma ni. N& wukon\$ wa z& do 'do wa sâ, n& bugazan\$ ni, n& gu do zugolo n& n& ni sâ. N& wi m\$ ba li m\$ d& ng\$, k\$ m\$, n& wa z& 'b\$ m\$ n& ge nde ni. N& n& gu do zugolo n& ni sâ, n& n& bili zu n& ni sâ, n& bugaza kpo na: "Wo gaza! Wa!" N& n& z& k\$ n& do nui gidi gidi gidi, n& n& ta k& n& war war war, n& n& z& k& n& do nui gidi gidi gidi, n& n& ta k& n& war war. N& n& ze le na: "Wo gaza! Wa!" n& wa g\$n\$ wa zuma, zuma gugusi, n& n& he gugusi do wukon\$ t& m& wa zi do 'do n&, we k&ngg&l& be 'da wa ni iko. Fai k\$ a z& be n& a g\$, n'a aka bugaza na: "Ç z& be n& & g\$?" N& wa na, zÚ be 'da m\$ h&, g'a ni nde. A k&ngg&l& be n& a fai, n& wa na: "ZÚ m\$ y\$a ti a", g'a ni nde. Ya n& ba li n& d& ng\$, k\$ wa n& he gugusi g\$n\$ fala tal&, n& bugaza kpo a t& zufa vat&! vat& vat&! n& n& gifi t& n& d& k\$ butu i vu'b&&& ni, ya ma suka* wa i ia.

Marc : N& olo ki ni, k& wa n\$ toma ia ni, n& wa kpolo t& wa k\$ butu i ?

Ng&ama : l&, ma \$ 'b\$ di na z&k&... 'da l& zi dati, n& l& kpolo 'b\$ t& l&, n& l& \$ 'b\$ di ná z&k& gazala, s& n& l& h\$ wa kungba de.

Marc : We t& g& mbula h& n& ?

Ng&ama : l&.

Marc : Nga li mbula ni ? **Mbula nga li ?**

Ng&ama : l&, mbula nga li h& n&.

Marc : S& n&... ?

Ng&ama : 'Da fala kungba ni, s& n& wa d& 'b\$ ndambo* d& k\$ni 'b\$ n& m& ni, ya ki ni a n& yambala y\$la k& n& n\$a toma ia ni. N& n& 'bana t& m& di a yambala y\$la iko fai, k\$ wa g& t& m& y\$la gana wa gana ni, wa t& t& bugazan\$, h& wa z& wa... z& ngangala wa ni t& m& ni iko fai. K& 'da l& zi g& l& \$ sab&l& kpo. Tua k& l& \$ z&k& gazala, n& l& n\$ toma, n& l& kpolo 'b\$ t& l& d& k\$ butu i 'b\$ tak\$ l& h\$ kungba ni, n& l& \$ 'b\$ di 'b\$ z&k& gaz&l&, s& n& l& h\$ wa kungba de. L& h\$ zi k& 'da l& ni.

Marc : Fala ni n& yakason\$ wa i do ?

Ng&ama : Wa a oyakason\$ gbaa \$ na 'do t\$a kuku m\$ ni, n& li \$ n& ti l& g&. N& gazan\$ wa \$ 'b\$ di ná m& m\$ ni. N& wa kpa gaza kpo, n'a t&, n'a n& h\$ d& t& dati bugazan\$ k& wa z& s&l&, n& n& ny\$ng\$ ngb& n& ni, n& wa yolo do 'do ma do zufa. Wa t& zufa n& wa yolo do 'do wa n& sâ, s& n& wa t& do gaza k& d j t&. N& wa na, m\$ **lé kù bìlì**, g'a ni nde. K'a n& le k\$ k& d& wa z& fala g& ni, bugazan\$ i g& n& g& ni, wa a li fala ni d& t& ng\$ a n& ni fai. K'a n& h\$ d& t& 'd\$ li m\$ ni, n& wa h&nza gba gb&l& nwa \$ n&... wa sa li ma na p\$mb\$, n& mbe bugaza kpo wa kpia li, k\$ li ma hana sâ n& ni, n'a ba nw j wa h&nza \$ ní ni, n'a na ma d& ti li i n&...

N& gaza t&, n& wi ba a ni a h\$!\$ wiya go'do a ni, n& a n& fi ma nù do'do ni, n'a na, m\$ lé 'd\$ li i, g'a ni nde. N& m\$ le, k\$ m\$ n& yolo n& d& t& 'd\$ li n& ni, ya bugazan\$ wa yolo, wa tabi zu wa nal&... wa yolo n& ni. N& a ni a fi k& a ti li i, n'a ba nwá ni, n'a z& do sanga li m\$ dusi n&! K'a n& z& do sanga li m\$ dusi n& ni, n& wa ba 'do g&l& m\$ kponga, n& wa lo m\$ d& 'd\$ li i. N& wa g& wa dungu d&, n& a g& a dungu d&, n& wa m\$ ng\$ isi m\$ d& 'd\$ li i, m\$ t& m& do wa watra watra watra ni fai. K\$ ma n& n& we e ma ni, s& n& bugaza wele k& a ba m\$ ni, a so i... nwa wa 'bala ma do gb\$!& d& 'd\$ li n& s&... wa kpia nu li ni, n'a a ma d& zu m\$ s&, n& m\$ la wá d& 'd\$ dia li, tak\$ m\$ f\$!\$ wá t& m\$ i m\$... 'd\$ li k& li ma g& g&la ni. N& m\$ la, n& m\$ m\$ ng\$ f\$!\$ t& m\$ di ná nu t\$a kuku m\$ ni. N& wa ba mbé gaza kpo, n'a le 'b\$ na m& ni. Fai k\$ ma kpa zu n& s&, s& n& n& h\$ d& t& i... wula fala n& i... tulu go'do n&, bugaza 'da m\$ a t&a s& do tuli 'da m\$ ni, n& wa he'de tuli go'do l& s&. K\$ ma n& e wá ma ni, n& wa fo ta 'b\$ n&, n& n& la d& olo oyakason\$ i m\$ ni. N& yakason\$ ni, wa kpa ta 'b\$ wa, n& wa t& ta 'b\$, tak\$ wa kala ta 'b\$ be k\$ali kpasaa ta 'b\$ na k& n& gazan\$ n& d&a ni. N& k& wa a owuko ni, n& ze le m& g&l& wa t& k&da i m\$ kp&k&l& g\$.

Marc : Ní a m\$ t&da na yakason\$ wa... ?

Ng&ama : Tua wa... k& wa m\$ ng\$ t& do n& tak\$ wa f\$!\$ t& n& ia ni, n& yakason\$ wa zú fala ma g\$. Oyakason\$ wa usu wa di gbaa ná m& m\$ ni, n& wa kpa m\$ 'dikita gaza, na d\$ d& k\$, wuko a \$ boe, k\$ wa n& h\$!\$ tulu go'do m\$ tak\$ wa bindi m\$ 'd\$ li i, k'a zú ta 'b\$ bulumbu t& m\$ g\$, g'a ni nde, g'a ni.

Marc : K\$ m\$ hi'da tuli ia n& m\$ h\$ 'da wa i ?

Ng&ama : M\$ he'de tuli do, n& m\$ n&... n& m\$ ni, m\$ lá t& m& do zu m\$ gbaa, n& m\$ n&, m\$ yolo ta 'b\$, ya wukon\$ wa yolo ni. Wa t& do mbe gazan\$ fai, k\$ gazan\$ wa e s&, s& n& wa kpa ta 'b\$ wukon\$, n& wukon\$ wa ma ng\$ kpolo ta 'b\$ n& d& t& i... olo n& 'd\$ li i ta 'b\$ de.

Marc : Ní a wa... k& wa t& na: kala be k\$ali, m& a k& wa z& wa do zufa ni?⁵¹

Ng&ama : Wa n& z& n& do zufa ni, ya m\$ t& lè 'd\$ li i g\$. M\$ t&, n& 'd\$ li ma \$ di \$ n& t& kami&* g&, n& wula fala ma \$ na ti l& g&, n& bugaza 'da m\$ a ba m\$ ni, a k& we z& m\$ b\$a, n'a t& h& m\$ na, & z& s& m\$ b\$a, g'a ni nde, n& m\$ kala k& m\$ d& ng\$ n&... n'a z& z& m\$ b\$a, s& n& m\$ la d& 'da wa g& 'd\$ li i de. Ni do ni s&, k'a k& t& m& we z& m\$ tal&, ma z\$a a. M\$ d& zi 'd& m\$ nza nga wena nde, k'a k& we z& m\$ nal&, n'a z& t& m& m\$ nal&.

Marc : Ma dia, we duzu k& i nga ma...

Ng&ama : K& zi k\$ butu i, n& ny\$ng\$. m& k& n& nyúngú zi g\$& ni, n& n& h\$ 'di, n& wa a l& te h& n& do ti. N& wa 'bili, n& wa z& l& te, n& wa 'bili ma. N& k\$a afe n&, wa Àl& ma Àl&, k& do ina, na da d& k\$ b& té zu m\$ g\$, da d& k\$ m\$ ki ma d& m\$ g\$& ni. N& wa fa ina ni s&, n& ma e, n& m\$ k& zi n& nyúngú k\$ butu i g\$& ni, ná k& sa'de k& n& nyúngú zi a g\$& ni, s& n& wa fa li nwa sa'den\$ ni kpo kpo. G&n& k\$ wa kpa ndala a iko, n& wa ba ndala k& iko ni s&, s& n& wa mba ma li ma kpo, n& wa kala l& te d& 'da ma, n& wa gi s&. Ma n& e ma, n& wa fo k& 'da yakason\$ t& m& h& wa, n& wa fo k& 'da n& gazan\$ t& m& h& n&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ng\$ ma. Bugaza 'da m\$ ni, wa lingi ma t& n& lingi s& v&, na d\$ z&l& ngb&l& 'bílí m\$ g\$, d\$ b\$ té zu m\$ g\$, d\$ m\$ ki ma d& m\$ g\$& ni. N& wa lingi ma t& m\$ s&, s& n& n& mba k& n& kpo, n& n& ny\$ng\$.

⁵¹ Ó Ò! Kàlà bé k&ali m& a k& wa d& ma 'd\$ li i. M& zú p.113.

N& wa ba be h\$azŕ, n& wa do be h\$azŕ sanga n&, k\$ n& ny\$ng\$ s&, k\$ ma n& 'bana be ndambo* sŕ ni, n& n& kulu ng\$ do 'da kĐ hw&, n& n& la be h\$azŕ d& k& kp&l& ma, n& á à mŕlŕ k\$ kpana n& olo n&. Tua wa t& gŕn'a g\$, ni a z&l&m\$ ba s&... z&l& bá s& a g\$, g'a ni nde. N& n& la be h\$azŕ, n& a a mŕlŕ k\$ kpana ma olo n&.

K& 'da l& g& wa dÊ m& ma do s&l& g\$. 'Da l& g&, k& n& yula 'd\$ li i, t& k& wa n& kala be k\$ali-n\$, k\$ ma ia ni, n& wele do wele, n& wa si d& nu t\$a 'da naa wa do baa wa. N& \$ fala ni t& m& na kipi* 'da n& d& fala ni nde, n& n& si s& d& t& fala 'da obaa n& do onaa n& d& di.

Yakaso wele gi n& do gaza ni, n& bugaza ba zi m\$ ni, n& a ba ma a buluti... buluti zi wa g\$n\$ 'b\$ do zu ga n& k\$ butu i ni, n'a gu nÊ... a solo ná m& g&, n& kusi wa gi zi do ny\$ng\$ m& h& n& ni ma h&. N& yakasoe yolo, n& m\$ ÊÊ k\$ m\$ do sala ku yakasoe, n&... n& bugaza 'da m\$ ni, a 'be i... 'be d& kĐ m\$, n'a ba buluti, n'a gba 'do k\$ m\$, gba 'do k\$ m\$ ndirr n&... K\$ a n& gba ma do, n'a ba mbitoe k\$ za m& ni, — m& ni a mbito t\$ k\$ ga m\$ zi a d\$a ma ni —, n'a ba ma, n'a lo ma 'do kĐ m\$ nÊ... n'a y\$l\$ ma... bolo li m\$ nÊ... n'a y\$l\$ ma dati m\$, n'a y\$l\$ ng\$ sila m\$. N& m\$ ni m\$ kulu ng\$, n& mbe n& tili d& olo m\$, n'a d& 'b\$ k& kĐ a 'b\$ ni. A kala t& m& n& gaza b\$a, n& a a d& t& 'b\$ n& — wi ba gaza ni, wi ba n& do gaza ni —, a a d& ta 'b\$ n&. K\$ n& e, gazan\$ 'da a, n& e do'do, n& mbe ngba a t& m& zi a ba wan\$ 'da a ni, a t& ta 'b\$, n& a a gba t& m& 'b\$ 'do kĐ gazan\$ 'da a. Na... gulu ma na, fala k& m\$ g& zagb&la, k\$ m\$ bà kô g\$, n& wa aka a nganda wena na, a a ba zi zŕ t& m\$ g'a ni nde, n& a zi a a gba 'b\$ 'do k\$ m\$, k\$ gulu k& m\$ fa wuko ya m\$ bá wuke g\$& g& ni, a dÊ zi zŕ t& m\$ do ngbongbo wala olo n& g\$, g'a ni nde. K\$ ma k& m\$ dungu anggala g&, g'a ni nde. N& gele ngba a bugaza dÊ ma olo a g\$. Wi zi t& m& ba a, a kala t\$ k\$ ga m\$ ngboo ni, a a gba 'do k\$ m\$. Fala k& m\$ bà wuko g\$, n& wa aka... owèlé m\$ wa aka t& m& a di nganda wena na : m\$ zi a m\$ ba nu t& be n& lo, g'a ni nde, k\$ gulu k& a bá ko g\$& g&, m\$ d&a zi do a n& g& nde ?

Nd\$ti n&.

L&ngg& ng\$ gaza wili

Entretien avec Kona-Lambo ('Bobadi, 18/11/1989)

GulusÀ⁵²

Kona : GulusÀ ma k&. Dati wa 'bili lo bÐ, n& wa 'dafa ma \$ n& bila li sa'de ni. Wa d& l&f& n&, wa d& gbali n&, n& wa d& zã sa'de t& n&.

Marc : N& wa sa 'b\$ li n& na, kpoza ?

Kona : Kpoza g\$... m& a gulusÀ !

Marc : N& k& 'da kpana ni m& a ge ?

Kona : K& 'da kpana ... Wa fa a kpana li, n& wa h&nz& nu ma do ndala d&ngb&, n& wa ba fùtú hĩ, n& wa a be li k\$ bila, n& wa 'banda* h\$!\$ t& n& d& ng\$ kpana li ni. N& ma he m\$ \$ n& sa'de ni. M\$ zeke, n& kili ba m\$. T& fala ni, wa 'dafa ma de wena, n& wa m\$ ng\$ a kÐ wa t& n&, a kÐ wa t& n&, n& ma we yÈngÊ, we yÈngÊ ...

Marc : Wa a kÐ wa t& ge ?

Kona : Wa a kÐ wa t& lo bÐ& ni, n& wa m\$ ng\$ n& yÈngÊ, yÈngÊ... K\$ m\$ z\$, n& kili ba m\$ do'do.

Marc : Ni a, k& 'da lo bÐ do kpana, wa e ma fala n& kpo ?

Kona : Wa 'de ma fala n& kpo. Wa 'de kpana li do 'do n&, do usu m\$, wele wè t& z\$ ma g\$. N& m\$ z\$ a bila li lo bÐ& k& wa 'dafa s\$ sã \$ n& k& sa'de ni. N& nde wa kembe m\$ t& n&, n& wa 'dafa k'a kp&t& g\$. M\$ zØ kuti n& g\$, n& m\$ do gã \$ngbam\$ k\$ sila m\$ n& g& nde ni.

Marc : K& m\$ tÐ s\$ na, wa a be li d& k& zã n& ni, ni a wa d& do ge ?

Kona : We t\$ k\$ wa fi kÐ wa 'd\$ n&, n& wa h\$!\$ do t& futu hi ni, d& ng\$ kpana li ni, we t\$ k\$ ma he m\$: hãã, hãã, hãã..

Marc : N& k& wa sa li n& na, n\$ t\$ k\$, m& a ge ?

Kona : N\$ t\$ k\$ ma 'b\$ a kpo gulusÀ. Tua k&... wa n& g\$n\$ gazan\$ do'do ni, n& t\$ k\$ t& gazan\$ ni, wa yolo g& fio, n& wa d& d& k\$ nw j, n& wa t&, n& wa 'de d& t& ti lo bÐ& s\$ wa 'dafa ma n& ge nde ni we tØkÚ ma h\$ \$ngb\$m\$. N& wa na, m& g& a gbãlã we ... N& ma hã kili hã owan\$ k& wa nÈ kuti gaza g\$ ni ... hã oh\$azi.

Marc : ... do wukon\$?

Kona : Do wukon\$... K\$ fala ni owukon\$ wa wè t& z\$ ma g\$. Tua k& m& a gã usum\$ gã wena.

Marc : N& 'do k& wa h\$a nza ni, n& ogazan\$ wa tÐ 'b\$ hã owukon\$ g\$?

Kona : Gazan\$ wa wè t& wele ma hã wele fala kpo g\$. Wa tÐ 'da n& hã wuko fala kpo g\$. Wuko wè t& ž ti n& g\$.

Marc : N& gÚli m& a 'b\$ kpo gulusÀ ?

⁵² **GùlùsÁ, NòtØkØ, GÚli, Kpózà, 'Dìkìmà** (NgÉlÉmbjilì) : m& a m&n\$ wa d& ma k\$ butu we a kili t& owukon\$ do oh\$azn\$. (p.57) : Pour le sens de ces objets, voir "Croyances et Rites chez les Ngbaka Minagende" p.190. Parfois il y a confusion quant aux dénominations de ces objets. P.ex. comparez l'explication de gùlùsÁ à la page 38 et 57.

Kona : Gúli m& a ... Mbe fala kpo, n& wa yolo g& fio, n& wa 'dafa gele l&ngg&, n& wa m\$ ng\$ s& ohi m\$ kpi kpi kpi kpi iko.

Marc : N& gele l&ngg& wa t& ma tati a k\$ butu i ?

Kona : Gele l&ngg&n\$ vÀ, m\$ ze le s& ma k\$ butu. N& nde t& nza wa t& ma g\$. G&n& k\$ m\$ 'bana be, k\$ wa g\$n\$ m\$, m\$ h\$ nza, m\$ t& ma g\$. K& t& fala ni wa t& mbula na, k&n\$ s& m\$ zila k\$ butu g&, k\$ m\$ t& 'da n& nza i, n& z&l& k\$y\$ ba s& m\$, to z&l& ngb&l&, to gele z&l& kpi kpi kpi k& ma d& g\$ ni, ma a s& t& m\$, g'a ni nde.

Marc : Ki ni ma gba ta zu mi ng\$... li gaza. Fala k& wele le k\$ butu gaza, n& wa e mbé li zu a ni. N& mbe 'da fala kpo, n& mi ze le li ni, ya ma \$ n& m& a li ngbaka g\$ ni. Ni a li k& wa e ma zu gazan\$, ma yula i do ?

Kona : Li k& wa e zu gaza ni ... 'Da fala k& wa g\$n\$ n& k\$ butu gaza i ni, n& n& \$ t& kpo, n& h\$ d& gbogbo z& fala sa fala ni, n& wa na: "N& h\$ d& t& nu ngba nga, k\$ n& e li gaza 'da n&. N& wa sa m& wele kpo ... gaza kpo, a sa ma wi 'da a nza nga, tabi naa a, tabi yaa a, n& a na: "Li gaza 'd& & Kónj-Làmbò".

Marc : Li m\$ a Kona-Lambo. K\$ li gaza 'da m\$ ngboo ni a ge ?

Kona : Ng\$a !

Marc : Ng\$a ? N& wi ia zi ma zu m\$ a wi o nde ?

Kona : Wi ia zi ma zu mi a mbe g& kpasa yamba mi g&, li a a M\$zukàlà.

Marc : N& a kpa li ni i do ?

Kona : Mi ž gulu li Ng\$a k& a ia zu mi ni g\$. K\$ m& a li kpasa nya a zi t& 'b\$ belee.... Li a zi a Ng\$a, n& a 'dia ma d& zu mi.

Marc : Tua k& mi aka win\$ wena, n& wa sa li gaza 'da wa, k\$ m\$ fa gulu n& do ngbaka, n& m\$ fa z&...

Kona : Lin\$ s& k& wa a t& gaza ni, ma yolo t& oyaa wi, k& wa 'de ma ni.

Marc : Tabi ma yolo k\$ l&ngg& k& wa t& ma k\$ butu gaza, n& wa t& ma d& nza g\$ ni ?

Kona : Mbe n& yolo t& gaza

N\$ toma

Marc : L& h\$a d& ng\$ "n& tò mà". N& wa t&da gulu n& h& mi vÀ, k\$ m& g& wa sa li ma na, toma, n& wa fi nu wa ni, m& a ge ? Ma \$ n& nde ?

Kona : Toma ... wa d& ma n&! Dati, n& wa sa mbila h& onaa gazan\$ s&, n& wa ze le, n& wa fi d&\$... wa fi k\$ni 'd\$ li, n& ma h\$, n& wa 'de ma do gbalanza. T& fala ni, n& wa 'dafa d&\$ de wena ... do m\$ s\$kp&. N& wa ba mbee d&\$ k\$ni kpo, k& dia n& ge nde ni ... k& wa n& tombo d& zam\$ m\$ ni, ya obugazan\$ t& m& 'b\$ i m\$ ni, wa 'dafa s& de wena. N& wa 'bili te ... gbà gb&l& wili t& b&l& ka kp&t& g\$. N& wa nd\$ bili, ngala n& ge nde ni. N& f&l& n& a ngàl&. Bon*, 'da fala toma ni, n& wa t& ... gaza kpo kpo kpo a h\$... ma do t& ... do gbogbo z& ... gaza kpo kpo a t& ... 'da fala ni z& wi boe ... wa yolo g& fio, n& wa so d& k\$ni ni, n& wa 'de nu m\$, n& m\$ n\$ ndambo*. N& m\$ n\$ do'do ni, n& wa ba m\$ s\$kp&, n& wa fi nu m\$ be s& ... n& wa la ... wa ba m\$ di ... m\$ la d& t& bili ni ... do k\$ okoe wele ... n& m\$ la d& t& bili i ... n& wa ba m\$, ya m\$ d& kili n& ge nde ni, tua k& m\$ z\$ na, bili g& ma ba s& zu ga &. Tua k& 'da fala ni, wa t& we n& h& gele n& g\$ ni 'b\$ g\$. Dúngú, n& n& gba gbanga do ki ni iko, wa ba

m\$ t& li bili ng\$ i. T& fala ni, n& m\$ m\$ ng\$ bi n& vwángá vwàngà vwǝngǝ, n& m\$ lengge na: “Na e! zu ga & ‘bili do’do.” T& fala ni ‘b\$, wa kala s\$’d\$ k\$ni, s\$’d\$ k\$ni ngu’bu, n& wa d\$ ma s&, n& wa na, bili n& ba zu ga m\$ ni ... n& wa na, lo d& ‘b\$ kpǎ tǝ, do om\$ d& t& zu ga m\$... n& m\$ m\$ ng\$ d& kili iko ... ya ma ngboo bina. Wa ny& m\$ d& t& li bili nÊ, n& m\$ bi t& m& fai fai, n& wa ba m\$ d& nu iko. N& ma kpa zu n& vÀÀÀ ... n& ma e. T& fala ni, aka we yangga g\$... tua k&, ny\$ng\$m\$ n& ge nde ni ... gba zu fala ni bana ... tua m\$ lengge di na ge nde ? K& g& ma h\$a ia g&, & n\$a toma ia g&, & z\$ s& mbe naa &, & kpa s& mbe ngb& & di do ny& & wuko wa g& zi & \$a k\$ butu fai, k\$ & zǝ wa g\$& ni ... & z\$ s& mbe wa s\$& g&.

Marc : N& ‘do n&, n& wa d& ma vÀ, n& wa h\$ nza ?

Kona : ‘Do ki ni, n& nÊ dÊ s& do’do ni, n& wa yolo g& fai, n& fala sa titole ni, ya gaza kpo kpo kpo wa l&ngg&l& wíyá ‘da a: sângá te ... wa z&a ma ... bugazan\$... wele k& a ba m\$ do gaza ni, a ‘dafa h& m\$ de wena ... N’a ‘dafa om\$ ngùngg¼ ... \$ n& kamba ni. Wa sa li ma nai, ndálá mbànggànà. Wa ‘dafa ndasa, wa sa li ma na, gbǝlǝ, n& wa gu zu m\$. N& wa nd\$ dia mbito ngbooo ni ...

Marc : K\$ k& ‘da gbǝlǝ, wa fana ma fana, tabi m& a tulu ?

Kona : Wa fana ma fana. N& gaza kpo kpo... k& wa fana h& m\$ ia ni, n& m\$ yolo g& fio, n& m\$ m\$ ng\$ g\$m\$ t\$ k\$ ndimbó, n& m\$ g\$m\$ d& t& ni fai, n& m\$ t& y&l& ma. Tua k& m\$ ‘dafa t& ‘b\$ ma dati belee wena. N& wa g&z& ma h& m\$ faii, n& ma wé t& m& ‘b\$ do m\$ de n& ge nde ni.

Marc : N& k& m\$ sa li m& k&... mi z\$a ‘b\$ ma t& ‘Bolumbe ni... ma nÊ (ng\$ ngu’du m\$), n& mbé n& ma ‘b\$ ‘do m\$ ni, wa sa li ma na ge nde ?

Kona : Wa sa li ma na, ndálá mbànggànà.

Marc : Ndálá mbànggànà ? Wa d& ma do ge ?

Kona : Wà d& ma do ngùngg¼. Wa ‘bili ngungge s& s& ... gaza kpo kpo, n’a ‘bili ngungge ‘da a ... a ‘dafa t& m& ‘b\$ k& ‘da a. N& wa ba m&tr&* n& ... wa wé ma ni. N& wa ‘banda* gbo ma ... wi ba m\$ do gaza ni a gbo ma. A fa f&l& ... m& a kusa ... n& a lifi sílílí ... t\$ k\$ a ‘dafa, k\$ mbé n& \$ zam\$... k& zam\$ m& a kamba ni ... m& a lóbàkþkj ... lobakuka. M& a te, n& a ÀÀ ma, n’a gbo do zam\$ s&, n’a ba, n’a e ma faii, n’a ‘dafa ‘b\$ ma de k’a kp&t& g\$.

Marc : K& ng\$ ngu’du m\$ ni ... k& ma fi finda ni ... wa d& ‘b\$ ma do f&l& ngungge, tabi wa d& ma do bé te ?

Kona : Wa d& ma do te ngungge. M\$n\$ s& wa ‘dafa ma do te ngungge. N& wa ‘dafa gbālǎ f&l& dé wena, m& a kþsj.

Marc : N& mi zila na, ki ni ma be fala gǝ ...

Kona : Iǝ ... tua do k&, le kpo kpo kpo, ‘da fala k& wa g\$n\$ do gazan\$ ni, n& wa d& t& m& ‘b\$ olo yaa wa k& wa lili t& m& do d& ma ni. Fala m\$ le k\$ butu ‘da Ogbaya, m\$ z\$ s& di a be bok&s&ni* fala ni boe. D& t& k& ‘da wa, do d& t& k& ‘da Ngbaka ma la ngba. M\$ k& s& m\$, ya k& ‘da Ngbaka ma wia kǝ do k& ‘da Manza. Manzan\$ wa d&, n& ma we kǝ do Ngbakan\$. Ngbakan\$ wa d&, n& ma we kǝ do Manzan\$.

Marc : Omanzan\$ wa i do ?

Kona : Manzan\$ k& wa g\$n\$ t& ‘b\$ wa k\$ butu ni.

Marc : K\$ di dǝ ni, Omanzan\$ ni wa i do.

Kona : Manzan\$, m\$ wia we kpa wa si Ndage.

Marc : Iẗ, tua k& 'do Bangui i, Omanzan\$ wa i m\$ 'b\$ boe. Tabi wa kpo win\$ k& i nga nde, mi ì g\$.

Kona : K\$ k& wa tÐ na, m& a gÐ ni, ma be na, hi mú a hi gÐ ni. N& wa d& t& m& 'b\$ 'bili n& sanga m& ni t& 'b\$, we tak\$ ma wé na, hi wa g& a hi gÐ.

Marc : K\$ m\$ z\$... \$ n& k& ombe wa a 'Bobilisi ... hi wa a m\$li t& ?

Kona : Mbe n& wa t& 'b\$ hi m\$li.

Marc : M& 'da fala gaza wa d& ge ?

Kona : 'Da fala gaza ... Mi z\$ t& m& 'b\$ k& 'da wa ... mi lè kÚ buti k& 'da wa do k& na mi ž ti k& 'da wa ni g\$.

Marc : Ni a hi m\$ a gÐ? Kona : Hi mi g& a hi gÐ.

Marc : N& ogb\$gb\$? Kona : Ombe n& wa 'b\$ a hi gb\$gb\$. Mi ì ti ki ni g\$.

Marc : Osiko wa boe ? Kona : Mi zèlè k& 'da wa ni g\$.

Marc : Mi zila na, ombe n& wa t& mbe len\$ k& ză Bwamanda ni boe, n& nde wa i nga bina. N& yélè?

Kona : Mi zila 'b\$ na, ombe n& wa 'b\$ a hi yélè. Wa boe, k\$ wa dØ g\$.

Marc : Bon*, l& 'bana s\$ t& tÐ we m&n\$ k& wa he'de 'da fala gaza, 'da fala k& wa h\$ nza ni. M\$ sa s\$ li "wiya", wiya m& a ge ?

Kona : Wiya m& a tuli k& wa d& ma \$ n& sangatúmbù ni. M\$ he'de t& m& 'b\$ ma ni, wa sa li n& t& m& 'b\$ wiya.

Marc : N& wa d& ma do ge ?

Kona : Wa ÀlÀ ndala ... wa ÀlÀ te ... wa sa li ma na "lóbàkþkþj". Mbe n& wa ÀlÀ tulu ... te kpo wa sa li ma na tulu. N& wa ÀlÀ ma, n& wa z& ma ... Wa ba 'do n& sâ, n& wa z& ma do mbÈlþj. Mb&la g& m& a gogo sa'de. Wa d& ma, n& wa 'dafa de ka kp&t& g\$... gogo f\$!\$. N& wa z& ma, n& wa tata, n& wa 'dafa de wena faiii ... Wa 'banda* furu ma do kusa ... gbala ma d& t& ngb& &, t\$ k\$ ma we m\$. M\$ \$ do dudu wi, a fa na, & d& t& m& 'b\$ ma, k\$ ma dulu, ma gulu zu golo m\$. Tua k& wa na, d\$ zu golo m\$ hú nza g\$, k\$ h\$azi z\$, k\$ z&l& ngb&l& ba m\$ g\$.

Marc : Ma a ni. N& m& k& wa fi nu wa ni m& a ge ?

Kona : K& wa fi nu wa ni ... Mbe n&, wa s& a te. N& wa s& te ni, n& wa gbo s& ... be ma zúrrr. N& wa gbo ma, n& d& k\$ n& ni, wa 'dafa ma de n& ge nde ni. N& wa fi gbālă f&l& de wena. N& wa fi te, n& wa d& t& n&. N& m\$ fi te d& k\$ nu m\$, n& ma ba ... ma h&nz& k\$ nu m\$ do'do ... n& te ni d& k\$ nu m\$ nala ... ya g\$! M\$ k\$ nu m\$ ni, k\$ ma 'b\$m\$ ma 'b\$ma.

Marc : N& m& ni wa sa li ma na ge nde ? Tua k&, ombe wa tÐ na, m& ngboo ni, wa sa li ma na toma ... Tabi gele li n& boe ? M& a d&a m\$ t& n& vÀ ?

Kona : D&a m\$ t& n& vÀ wa sa li ma na toma. (N& m& wa e nu m\$ m& a kpana toma.)

Marc : K\$, m& k& wa fi nu wa ni, m\$ tÐa na, wa s& te. K\$ mi z\$a mbe n&, ma \$ n& be bila ni.

Kona : Mbe n& 'b\$ a bila. N& t& bila ni, wa gbo de holo d& fala ni, n& wa 'dafa 'b\$ ma de wena... sâ... n& wa kpo f&l& t& n&, n& f&l& ni ma ba 'do zala m\$, n& ma ba 'b\$ i. N& k& zi mi

do ma ni, wa s&a 'b\$ a te ... f&l& d& k\$ n& ni ... n& ma k\$ nu mi n&. Ya ž na, m\$ k\$ nu mi boe, k& ma t& 'be t& n&.

Marc : Fala k& wa s& do te ni, wa ba gele te iko, tabi m& a te ge ?

Kona : Wa ba gele te iko, \$ n& k& te ng&l&, tabi k&mb&.

Marc : Te k& ma ng&nd& g\$ ni...

Kona : Ma ng&nd& g\$. Wa we t& s&, n& wa 'dafa ma de wena.

Marc : K\$ fala k& ... fala sa ni, wa h\$ nza ni, wa he'de tulu ni v& ni &...

Kona : M\$n\$ k& s& wa 'dafa ma ni, n& n& kala d& t& n&, do ngba soe toma ni. N& do titole, ma h\$ \$ n& k& fala wese gba s&à, we k\$l\$ do ng\$nga ngb&'d&'d& ni ... n& t& fala ni, áká we wele g\$... N& n& h\$, n& bá zu n& d& nza g\$, n& bá li n& d& ng\$ g\$, n& bili zu n& v& d& t& n&. N& wa 'banda* soko n& 'da fala ni ... Mbe g\$, n& naa m\$ a we t& y\$ ti m\$ do. Tua ombe n& wa g& n& ge nde ni. Mbe fala kpo, n& a do z&l&, n& ma h\$ matata, h\$ likambo* do fala ni. "Ee, & dala d& be n& & de wena. K\$ k& a h\$a, a \$ka n& g&, n& nde?" Mbe g\$, 'da fala ni, m\$ do z&l&, n& wa t& 'da n& g\$... h& naa m\$ g\$. G&n& zu m\$ gba, g&n& m\$ do yu z&, g&n& k\$ m\$ do z&l&, fala kpo tak\$ wa t& na, be n& m\$ zam\$ g& a do z&l& wena ni, wa mb&és& m\$ ng\$ n& fala kpo g\$.

Marc : Ni a, naa m\$ a k&ngg&l& m\$ fai, n& a kpa m\$ g\$?

Kona : A we t& k&ngg&l& m\$. 'Da fala k& n& h\$ d& nza ni, n'a k&ngg&l& s& t& 'b\$ m\$ ni. T& k& n& yolo ni, n& n& yolo de wena, n& wa m\$ ng\$ soko n&, ni do ni faiii... Mbé n&, m\$ n& h\$ n&, n& wa ž ti m\$ do ti.

Bon*, fala k& wa a n& do molongo* ndenge* k& zi wa g\$n\$ do n& s& ni ia ni, m\$ w& t& y\$ ti be n& m\$ g\$. M\$ ž s& na be n& & h& ni.

N& nwa&, wa y& s& ti a g\$, tua k& wa h\$ s& s&, n& wa \$l\$ a \$la. Wa to nd&ngga dati a. N& m\$ t& fai, k\$ m\$ n& k\$l\$ sanga, n& m\$ si 'do do, n& m\$ dungu iko. N& wa m\$ ng\$ y\$ y\$la wena ni gbaa gba gba faii ... n& m\$ t& faiii ... n& m\$ k\$l\$, n& m\$ si 'do do'do. Mbe, n& m\$ &f& zu m\$ w&, n& m\$ he m\$ h&à, n& m\$ si 'do do ... t& m& ni do ni faii ... n& t& m\$ ba we, k\$ dungu, k\$ z& m\$ n& k& n& ni, n& m\$ h\$ w&. 'Da fala ni, áká we yangga g\$.

Marc : K\$ m& k& wa e nu m\$ ni, wa e ma d\$ wukon\$ wa z& nu m\$ g\$?

Kona : D\$ k\$ wukon\$ wa z& nu m\$ g\$.

Marc : Wa z\$ nu m\$, n& ma d& n& ?

Kona : Wa d& t& 'b\$ ki ni, tua k& ma \$ n& k& usu m\$ fala ni, usu bolumbu t& wi. N& wa k& we z\$ nu m\$ g\$, n& wa t& h& m\$ na, m& k& ma \$ nu m\$ 'da fala k& m\$ h\$ ni, d\$ m\$ t& w&lé we do wele g\$. We k& m\$ wele we do wele, n& kpolo ma h\$ n& t& m\$. N& nu m\$ ma fele s& ... nu m\$ ma fele s&. N& n& ze le ni s& ia ni, k\$ n& h\$ ni, n& ma d& nu m\$ ni, m\$ w&lé we g\$.

Marc : K\$ wa y\$ y\$la ni fai, n& wese g&, n& wa kpolo t& wa k\$ butu i ?

Kona : N& n& kpolo t& n& k\$ butu i. K\$ n& d& di d\$ wena wena g\$, n& d& h\$ ng\$ osa g\$.

Marc : T& nza nga ?

Kona : T& nza nga. N& w& t& d& sa fala ni g\$. N& d& tabi ndambo*, n& n& kpolo t& n& k\$ butu i.

Marc : N& ki ni n& dungu do naa n&, tabi ... ?

Kona : N& h\$, n& n& yolo do gaza n& 'da fala ni. N& wè t& dungu di do naa n& g\$... n& wè t& dúngú do naa n& g\$. N& n& yolo ndambo*, n& wa z\$ n& vÀÀ sâ... N& ka boe, n& n& z\$ kan\$ ni tuuu, n& ma e, n& n& kpolo t& n& d& olo n& k\$ butu i. K\$ n& n& h\$ i m\$ ni, n& n& m\$ ng\$ d& yangga. Fala k& gaza kpo d& s\$ foti* nza nga nde, a dÈ m\$ de g\$ nza nga nde, n& wa n& h\$ k\$ butu i ni, n& wa yolo g& fio, n& wa z& 'b\$ a fala ni. Wa hã zufa hã a ... na: "M\$ zila sâ, m\$ d&a ni we ge nde ? Mbe wa na, wa z& m\$ zafa tal&. M\$ kala kĐ m\$ d& ng\$, n& wa z& m\$ ní ...

Gaza 'bua kula do gaza nd\$ m\$

Zuza-Ngwalo ('Bogal&ngba 15.02.89)

Mi kĐa we tĐ we gaza 'bua kula do gaza nd\$ m\$. Dati ngboo wa kala l& vÀ, n& wa a l& k\$ butu. N& l& \$ i m\$ tabi z&k& ngb&'d&'d& tabi z&k& kusi, n& l& h\$ nza. L& a gaza, n& l& y&ngg& do gba tulu iko fai. K\$ fala k& wa n& f\$I\$ l& 'd\$ li ni, n& wa z& l& 'd\$ li m\$ wena, we tak\$ sila l& ma n\$.

K\$ l& h\$a nza olo f\$I\$ wi ia, n& n& g&, n& n&a zi gaza 'bua kula ni, wa e t& n& iko, n& wa f& kula zu n&. N& wa g& wa g& g&, sila wa n& n& ni, wa nd\$ wa do n\$, n& wa k\$ mbe n&& dati wa, n& wa k\$ sala nyanga wa, n& wa k\$ ng\$ ngu'du wa, gulu n& na, wa bÀ m\$.

BÀ m& wa bÀ ni : wa nyÚngÚ m\$ kili kili g\$. Ny\$ng\$m& 'da wa ya odambu, do sanggo k& ma ku kula, s& n& wa ny\$ng\$ de. Wa nyÚngÚ ngbi g\$, gulu k& na, dÜ t& wa 'danga iko g\$. Gaza nd\$a n\$ ya ki ni.

N& gaza 'bua kula a ny\$ng\$ m&n\$ vÀ iko, n& nde a bÀ m\$ kili kili \$ n& k& 'da gaza nd\$a n\$ g\$. Ma h& mi tĐa gulu n& h& n&, be 'Bogal&ngba vÀ ni.

Be tala nu l&ngg& a tĐa ni ma h&. Gulu k& wa nyÚngÚ m\$n\$ ni g&& ni. Okpasa win\$ g&, k& wa g& g&, li wa Ź m\$ Ź ni, wan\$ ni wa wia li bÀ m\$. N& obe, wa a be iko, t& zu wa s& ng\$ k& nai wa ny\$ng\$ ma ni, ma s& bina.

Ní a ben\$ ni, wa a kula zu wa, n& wa ny\$ng\$ mbe ndambo* m\$n\$, n& tala k&n\$ k& na, wa wè li ny\$ng\$ n& g\$ ni, wa bÀ ki ni, gbaa nd\$ti k&... Kpasa wan\$ wa y&ngg& gbaa, k\$ ngangga k& wa n& a do m& ni... l& te h& wa ni, ma g\$a di nai, wa mba ben\$ ni vÀ, n& wa fa sa'de : f\$I\$, do d\$k\$, do ngbia, do ngbamu, do ngbi, do mbànggà n& do yele. N& wa mba m\$n\$ ni vÀ. N& kpasa wi ni, a le zam\$, n& a zu'du liÀ te vÀ, n& a h\$ n& ma. N& k& a h\$a do ma ia ni, n& wa gi ma do g&A wese gbaa, n& ma \$ ng\$. N& fala sa, n& wa ngbolo gazan\$ vÀ, n& wa lu ka d& t& n&, n& wa do ma t& li gba fanda ná m& g&, n& wa mba vÀ kpo, n& wa ny\$ng\$ vÀ. N& k& mÚ ng\$ wa ng\$, n& wa k& ng\$ wà. Ma s\$kp\$ ia, n& m\$n\$ ni vÀ wa 'banda* ny\$ng\$ ma iko. Ní g\$, n& wa kpa z&l& m\$ t& n&. Wa dÈ ní g\$, n& t& wa 'danga vÀ, z&l& ngb&l& ba wa, n& z&l& k\$y\$ te t& wa, n& t& wa 'bili, n& mbee t& wa f& mbu mbu vÀ. Wa sa li ki ni na, z&l& gaza.

Osa'den\$ wa h& : yele, f\$I\$, ngbí, mbanggana, siko, d\$k\$, ngbamu, ngbia...

Ok\$y\$n\$ wa h& : 'b\$a k\$y\$, z&k&'d&ngg&. A ny\$ng\$ l\$, ya a nyÚngÚ t\$I\$ n& g\$, a ny\$ng\$ kula n&. A ny\$ng\$ kpakala, b&b&l&, ngangge.

IV. L&ngg& ng\$ gaza wili

Entretien avec Zabusu André, Tigole et autres à 'Bobazolo Ndongo 25/6/1989

— 'Bagaza gaza a wi o nde ?

* 'Bagaza gaza a be k& wa g\$n\$ a dati ni.

— Ne tœ 'da a ge ?

* Toe 'da a we g\$n\$ ngbangga 'da ongba a gazan\$. K& wa kpa likambo*, n& wa aka a, k'a tð na, wa zÊ wa, n& wa z& wa. K'a tñ ni g\$, n'a bÀ ia, ya wa zÊ a g\$.

— Ne a ɔ zu a kpo ? * lž, a \$ zu a kpo.

— Ne wa ze le a wena ?

* Wa vÀ wa wia we ze le a. We duzu k& a bÀ ny\$ng\$m\$ ia, n& wa ny\$ng\$ s& m\$ g\$ vÀ ni.

— Ne wele kε wa gɔnɔ a dε 'do a ni, wa sa li a nai ?

* Wa sa li a na nwa gaza.

— Ne to 'da nwa gaza a ge ?

* A ni a d& t& 'do 'bagaza gaza. Toe 'da a wa 'bili 'b\$ we 'da gazan\$... s& n& wa tombo wa hã 'bagaza de.

— Ne kanggala a ge ?

* Kanggala m& a s&a te. Wa s& ma, n& wa do ma kð gaza, ya gaza a y\$ y\$la wena ni.

— Ne wa sε ma ɔ nei ?

* Wa s& ma te s&l& ni, n& go'do n& \$ bata, n& wa e ngbengbe t& n&.

— Ne ma kɔ butu gaza kpo iko, tabi ma dεle wena ?

* Ó Ò, ma kpá zu gazan\$ vÀ g\$. Ma we duzu gaza k& a ž ti y\$ y\$la wena ni.

— Ne gaza kε a ĩ ti yɔ yɔla wena ni, wa sa li a nai ?

* Wa sa li a na gaza kanggala.

— Ne mi zila mbe li wele kpo, wa sa li a na "S&but&li". S&but&li a wio ?

* Ð Ð. Wa g& a \$ k\$ butu, wa y\$ y\$la wena ni, n& wa sa li mbé n& na, gaza lundu. Wa kpo ma d& 'do a, n& wa d& kamba n& nÊ kamba ni.

— Ne ma dε to ge ? * Ma d& t& li 'do wa, n& ma yaka wena.

— Ne wa sa li ma nai ? * Wa sa li ma na lundu.

— Lundu ? Ne wa dε ma nei ?

* Wa d& f&l& n& nÊ kamba ni. N& wa kpo sala k\$la t& n&. N& wa g&z& t& n& do fÀ m\$, fÀ m\$ n& a pembe*.

— Ne mε kε wa sa li nε na "sumbu", mε a ge ?

* Sumbu m& a do sa'de. Wa ÀlÀ ndala do sa'de n& wa yulu te t& k\$ n&. N& wa yaka ma yaka, n& wa y\$ do y\$la.

— Ne ma 'bɔ tε kɔ butu gaza boe ?

- * Ma t& k\$ butu gaza. Wi a wele k& a kpe d& 'do kanggala ni.
- Ne bugaza a wio ?
- * Bugaza a wele k& wa g\$ n\$ a dati, n'a h\$ a nza, n'a y& y& ngga, n'a ba gaza ni, n'a \$ do a k\$ butu m\$ ni. A a kala ny\$ ng\$ m&, n'a n& n& hã wa.
- Ne gbàbèlè a wio ?
- * Ogbagb&l& a obugaza wa yaka gazan\$. Wa yaka gazan\$ ni, tak\$ wa d& kili.
- Ne mo zila mbe ke wa sa li ne na longgo ? Wa de ma o ne ndogo ni. Fala ke ogazano wa kô we kâ wala, d\$ wukon\$ wa z\$ wa g\$, n& wa d& m\$ \$ n& ndogo ni, n& ma kâ wala n& wa sa li n& na longgo. N& gazan\$ wa la do ti n& we kâ wala, d\$ wukon\$ wa zú wa g\$. Ma i nga boe nde?
- Li me a ndogo, me a ngba.
- * Ma ni. Ndogo ma t& 'b\$ k& wa zĩ 'do butu gaza. N& mbe 'da fala kpo wa d& 'b\$ m\$ \$ n& ndogo ni, n& ma kâ wala, n& gazan\$ wa la do ti n& we kâ wala ...
- Ne wa sa li ki ni na ndogo ... ngba ...?
- * Iĩ, mi z\$ na, ma 'da gaza k\$ la, wa sa li n& na longgo.
- Gaza ngakola goe ? ... * Wa t& 'b\$ do tÀ &.
- Ne fala ke wa gonc wa ia ni, ne wa o 'bo zeké ne, se ne wa no toma de ?
- * Mbe wa \$ z&k& kusi, n& mbe wa \$ ngb&'d&'d&.
- Ne no toma ngboo ni m& a ge ?
- * M& a tak\$ wa we li wa hã onaa wa, k\$ wa z\$ wa, tua k& wa g\$ n\$ wa ia, n& naa wa zú 'b\$ wa g\$. N& wa n& n\$ toma, n& wa ba wi wili hã wa ...
- Ne olo ke wa n\$ toma ia ni, n& wa \$ 'b\$ wena ?
- * Wa n\$ a toma ia, n& fala sa, n& wa h\$, n& naa wa z\$ wa vÀ, n& wa kpolo t& wa.
- Ne "ho kungba" me a ge ?
- * Kungba ? ... N& nde wa wélé we do wukon\$ 'b\$ g\$. Wa kpolo t& wa, n& wa \$ i m\$, n& fala sa wa y& ngg& do nza wa ... n& wa y& ngg& do naa wa vÀ, n& wa si d& t& i m\$, we duzu be tala m\$ gaza hã wa ... tĐ mbula hã wa.
- Ke 'da ho kungba ni ma ngboo a ge ?
- * M& 'b\$ a kpo mosala* 'da gaza. N& wa tĐ 'b\$ hã wa na: "M\$ h\$ nza nga, n& m\$ d& m\$ nÊ, m\$ yolo, n& li m\$ só ndenge* n& nÊ ni ..."
- Ni a me a tala mbula wa tō hã wa ni ? * Iĩ, m& a tala mbula.
- Ne ki ni ma e, ne wa h\$ de ? * N& wa h\$ d& nza nga de.
- Ni a 'do ke wa nca toma ia ni, ne wa o 'bo zeké ne, se ne wa ho kungba de ?
- * Mbe wa \$ z&k& b\$ a, mbe n& wa \$ z&k& tal& 'b\$.
- Nia fala ke wa ne **h\$ nza** ngboo ni, n& wa d& ge ?

* Wa d& gba li m\$ d\$. N& win\$ wa t& d\$ wena, n& wa t& y\$ y\$la. N& kpo z&k& ogazan\$ wa h\$ ni, n& win\$ wa \$m\$ t& y\$ y\$la, n& ogazan\$ wa h\$, n& wa m\$ ng\$ y\$ y\$la, tak\$ wa z\$ wa ...

— Ne mi zila ‘bo na, ko butu gaza ni, wa **n& n\$ f\$la**. M\$ ze le mbe ki ni ? N& n\$ f\$la ...

* Ki ni ‘da l& nga bina.

— Wa a nwá te d& t& wa vÀ ni ...

* A kpólò ... wa n& we **à kpólò**.

— Ni a à kpólò mε a ge ?

* A kpolo m& a kÊ g&: m& a m\$ olo yaa wa ... yala z& m\$... Na d\$ wukon\$ wa kpa wa, k\$ t& wa dÊ do dani kili kili g\$. Dani k& ma ‘bili t& wele ‘bili ni. Wa sa li n& na, z&l& ngb&l&.

— Ni a fala kε wa a kpolo ni, nε wa dε ngboo a ge ?

* Wa yolo, n& wa ‘bili nw i, n& wa a t& wa vÀ, n& wa he m\$: íĐ, íĐ, n& win\$ wa t& m\$m\$ wa, n& wa t& la do ‘da le, n& wa a nwá nù, n& wa ma yu, n& wa le zam\$.

— Ni a, ma tε fala wa ‘bana ko butu gaza ni ?

* I&, wa ‘bana k\$ butu gaza.

— Ko fala kε wa ho ni, nε wa yengge do ‘da le ni ...

* Wa ba do ‘da le ni gbaa ... n& wa h\$ do nu ngba, n& wa a nwá nù, n& wa le zam\$...

— Ne tε fala ni wukono wa zó wa g\$, tabi wa ...

* Wa t& ndi wukon\$ d& zam\$... owukon\$ wa t& ze le n& ... hia m& wa he ni ...

— Ne wa dε ki ni we ge nde ? * Wa d& ni ... m& a m\$ olo yaa wa ...

— Do ko ze le bá wa g\$?

* I&, d\$ z&l& bá wa g\$. We k& yaa wa d&a zi t& ‘b\$ ni, ma na wa d& ni fai.

— Ze le gaza ? * I&, z&l& gaza.

— Ze le gaza mε a ge ? * M& a z&l& ngb&l&.

— Ne mbé nε ‘bo boe ? * Mbe ‘b\$ kpólò h\$ do li ‘do a do tÀ a vÀ.

— Ma vÊ a ze le gaza ? * Z&l& gaza kpo ma hã ni. Do z&l& mbangana ‘b\$.

— Ne we **f\$la t& gazan\$** wa d& ge ?

* Dati k& wa yolo k\$ butu, wa h\$, wa \$ z&k& b\$a, n& wa kala s&l& b\$a, n& wa n& n&, n& wa h\$ nu li m\$, n& wa z& s&l& ni, n& wa yulu nwá d& t& k& zã n&. N& wa na: “Be, m\$ tÊ, m\$ lé ... lé bilí ..” N& wa ba a, k\$ wa n& da a d& ti s&l& ni, n& wa ‘banda* z& a do zufa, n& wa fi a ‘d\$ li, n& wa f\$la tÀ a vÀ. Ya wa kala ok\$y\$ n\$ k&n\$ a ny\$ng\$ zi wa g\$& ni vÀ, do ndala sa’de, fila sa’de do tã sa’de, n& wa gi ma. N& wa mba do om\$ndaban\$ vÀ d& nu kpana n& kpo, n& wa ny\$ng\$. N& wa n& ny\$ng\$ ma vÀ, n& wa kulu ng\$, n& wa he m\$. N& wa n& he m\$ zu wa, n& wa ba kpana n&, n& wa do t\$a. N& wa ba buluti wa g\$ n\$ do wa ni, n& wa gba ngolo nu wa, n& wa y\$la mbito t& n&. N& wa ba mbitoe wa k\$a ngolo nu wa ni, n& wa a k\$ za sa’de, n& wa fi ma d& t& ngbala g&l& wa, nde wa lifi f&l& wa ndua t& za sa’de ni. N& ma \$ ni gbaa. N& ma \$ ni gbaa, ma n& e k\$ n&, n& wi ba a do gaza ni a yolo, n& a t&, n& a fo ma, n& a da zam\$.

- Ko mɔ tɔ sɔ na: “Mɔ le ti bɪlɪ”. Bɪlɪ mɛ a ge ?
- * M& a s&l& wa kala b\$a, n& wa ẓ kulu wala i, n& wa ẓ kulu wala i. N& m\$ dulu ti n&, n& wa sa li n& na, bɪlɪ.
- Nɛ wa a ina ‘do li g\$ nde ?
- * Wa a ina g\$. Wa kpe nu n&, n& wa yolo, n& wa m\$ ng\$ f\$l\$ do wa ‘d\$ li. N& wa z& wa, n& wa na: “M\$ zélé s& ‘b\$ lo g\$. M\$ h\$a nza nga, zu m\$ nganda ia, m\$ zélé s& ‘b\$ we nu naa m\$ g\$, n& m\$ n& y&ngg& yali hia wi ‘da m\$ ni”. N& wa m\$ ng\$ z& wa ... we duzu k& ... (A. bè k\$ali!) ... N& wa sa li z& wi ni na, be k\$ali.
- Be kɔali mɛ a kɛ wa zɛ wa ni ?
- * ḷ... k& wa z& wa do zufa ni. Wa na: “M\$ kala be k\$ali !”
- **Ndakala** m& a ge ?
- * M& a s&a te wa s&, n& wa do t& li wi we y\$k\$l\$ do be gazan\$ k& wa bi t& wa we h\$ d& nza nga we naa wa ni. N& wa n& gu li wa do‘do, k\$ wa n& z\$ n&, n& wa na: m& a sa‘de. N& obe gazan\$ wa hÚ ‘b\$ g\$.
- Nɛ wi gu ma li a ni a wio ?
- * M& a bugaza. A gu li a, n& a dungu t& li wala nga. N& wa a ben\$ d& t& dati a, k’a n& we y&ng&l& li a ni, n& wa na, m& a sa‘de, a kala lo kala. Nde ben\$ wa hÚ ‘b\$ g\$.
- Wa dɛ ma nza nga ?
- * Do li wala buti ... d& k\$ n& ... do li wala m\$ le do ma ni.
- We le kɔ butu gaza ni, **ngba ma n& ge nde** ?
- * Li mbe “gba ngba”. D& ‘do n& m& a “ngba fio”. D& ‘do ngba fio a “ngba kpasi”. M& a ngba tal&.
- Ni a kɛ dati ni, fala kɛ mɔ yolo li wala ni, nɛ kɛ dati mɔ le kɔ nɛ ni m& a ge ?
- * M& a gba ngba.
- Nɛ kɛ ‘do nɛ ni ? * Ngba fio.
- Nɛ kɛ ‘do nɛ ? * Ngba kpasi.
- Aaa ! Ombe wa tɔ na, dati a ngba kpasi, nɛ kɛ ‘do nɛ a ngba fio, sɛ nɛ mɔ le kɔ butu de.
- * Ma ni g\$! ‘Da l& nga ma ni g\$!
- Ni a kɛ dati wa sa li nɛ na gba ngba. Gba ngba ma d& to ge ?
- * Gulu n& we duzu pekisa* wukon\$... D\$ wuko hÚ do ki g\$. Wa to do ndangga mú wa iko.
- Wukonɔ wa wia we le kɔ ki ni ?
- * Wa lé g\$, wa yolo do ‘do n& ... N& wa m\$ ng\$ we le we to do ndangga mú wa.
- Gulu **y\$la kanggala** a ge nde ?
- * Y\$la kanggala, m& a gaza, n& a y\$ y\$la wena. N& wa s& te, n& wa g&z& m\$ t& n& do pembe, n& wa kpo sala k\$la t& n&, n& wa a ngbangba, n& a y\$ do y\$la. N& wa sa li n& na y\$la kanggala.

– Nε **y\$la sumbu** m& a ge ?

* Sumbu m& a do sa'de. Wa yolo, n& wa ÀlÀ ma, n& wa fi d\$ te k\$ n&. N& a kpe d& 'do kanggala, n& a m\$ ng\$ y\$ ma t& pi n&.

– Mɔ tɔ mbe gulu we **fele!**

* Fele m& a k& wa yolo, n& wa nd\$ n\$ gaza ... wa nd\$ gaza do n\$, n& wa kpo yika tÀ a. N& a k\$!\$ fala tak\$ wa g\$n\$ a ni, n& wa sa m\$ 'da fele t& li gba fanda, n& obugaza wa h\$!\$ tulu go'do wa vÀ, n& wa kala zufa, n& wa 'be nu n& d& kÐ wa, n& wa ga zuma:

A ngam\$\$, ngam\$ lia o ngam\$ o ..

a waya aa, a waya a a , be m\$ zÚ fala fele ...

a ngam\$\$, ngam\$ lia o ngam\$ o ...

a waya aa, a waya a a, be m\$ zÚ fala fele ...

a gbagãlã wi o o kongo o o ... gbangãlã wi o oo kongo ...

gbangãlã wi o o, o kongo o o ...

– Tigole, m\$ tÐ mbe gulu we **bžã ng\$!**

* M& a m\$, baa m\$ ko m\$, k\$ m\$ n& gã ma, m\$ wia wele, li m\$ s\$a ia, n& ngba soe kpo, n& a mbese k&n& & na, gaza boe, wa n& a g&la gaza t& m\$ be ni. N& wa a g&la gaza t& m\$. Wa z& m\$ do titole, n& wa nd\$ m\$... wa nd\$ m\$ do n\$ vÀ, n& m\$ he'de tulu ... wa k\$b\$ tulu, n& wa k\$ te'de vÀ do kula. N& k& wa nd\$a m\$ ia, n& m\$ dungu ni gbaa, wese gÀ, n& wa ng&m& n& obe gazan\$ vÀ. N& wa e biã, n& wa 'banda* z& ma nÊ, n& wa ba zuma d& ng\$ t& y\$ ma: "E tawina e bžã ng\$ e lundu e ...". N& n& m\$ ng\$ 'bete 'do n&, n& gbini 'do n& gbini, n& n& m\$ ng\$ y\$ y\$la gbaa, n& obugazan\$ d& 'do n&. S\$kp\$ y\$a n& vÀ, ma s\$kp\$ d& fala ni, s& n& n& p&s&, n& wa na, n& si, n& n& \$ nu. N& n& le, n& n& nu t\$a de.

– Nε ī ti gulu **ndalagba** ?

* Ndalagba m& a zufa mÚ ogaza ngak\$la, wa z& ma do ogaza wili. N& nde ma 'da l& nga bina. Ndakisa ma: m& a k& oben\$ le g& wa d& ma, n& wa h&nz& d& t& ngb& &, n& ma a gã \$ n& nu kÐ mi g&. N& wa lifi f&l& d& zu n&, n& ma dulu wena. Wa to zã n& kpo, n& ma dÐÐ ny&l& wena ... ma dÐÐ nganda wena. Hã m\$ a ndâu n& m\$ zeke ma iko.

– Nε gulu mε kε wa sa li nε na toma ni ngboo a ge nde ?

* Gulu n&, dati n\$ toma, n& wa l&ng&l&, n& Bugaza 'da m\$ a s& ma vÀ, n& a do nu m\$, n'a 'bo f&l& ... a 'bo nu n&, n& a yulu f&l& t& n&, n& 'da fala k& n& n\$a toma do'do we h\$ we y\$ y\$la nza nga, sanga wukon\$, n& m\$ ba ma, n& m\$ gu d& nu m\$, n& m\$ ny\$ng\$ f&l& n& k\$ n& ni, n& m\$ m\$ ng\$ y\$ do y\$la, na d\$ wukon\$ wa zÚ nu m\$ g\$. Hã fala k& wa f\$!\$ m\$ do'do, s& n& wa we nu m\$ t& wukon\$ de. We duzu k& wukon\$ wa z\$ nu m\$, n& nu m\$ fele n&.

ZUMA GAZA

Zuma g\$ n\$ gaza (K\$ ngb\$-Dawili)

H\$ n\$ nu a nu o baa fe g\$, h\$ n\$ nu a nu o baa fe g\$.

H\$ n\$ nu a nu o naa kĐ g\$, h\$ n\$ nu o naa kĐ g\$.

H\$ n\$ nu a nu o daa fe g\$.

H\$ n\$ nu a nu o daa kĐ g\$.

Zuma g\$ n\$ gaza (K\$ ngb\$-D\$bili)

Yamba o, yambaa o o o (2), yamba a, ng\$ li o o yamba o o

bind& wa z\$a yamba o, 'bagaza t& ni o ... yamba o ...

bind& wa z\$a yamba o ... gulusÀ be kunda, yamba o ...

bind& o wa z\$a yamba o ...

naa a he ni, baa a he ni: da kĐ m\$ tÀ a... g\$ n\$ zu ga a.

Zuma yaka gaza

A ndulungu ee mbamba ndulungu ... a ndulungu ee mbamba ndulungu...

Do m\$ n& d& olo ni hó hò hó hó ... oo m\$ n& d& olo ni hó hò hó hó...

m\$ kpa de m\$ mÚ m\$ hó hò hó hó ... (vÀ fala 2)

Zuma yaka gaza

Iy\$ kĐ bia oo iyo kĐ bia oo

manda'ba te kĐ bia oo iyo oo kĐ bia oo (2)

manda'ba te kĐ bia.

Tâ 'bango, be gaza tâ 'bango hoho o gaza fio à baba o gaza

fio o u ba e o gaza fioo ..

be gaza tâ 'bango, gba gaza tâ 'bango u ba ba ba o o fio o

u ba e o o gaza fio o o a baba o o gaza fio o o e e e ...

Zuma gba bili

(Mi n& tĐ a gulu gba bili, k& wele wa n\$ toma, n& wa h\$ do ma nza ni:)

Bili ba ga wi o iyo o ... bili ba ga wi oo oo (2)

ma ba ng&la o iyo o ... ma ba ga wi oo oo.

Bili ba ga wi o (2) ... ma ba ng&la a o o (2).

(Ma suka* n& vÀ k& wa d& do l& g& zam\$. Bili ba zu ga l& ba, n& wa a gb&la te'de.)

Zuma gugusi (T\$ad&la)

Be m\$ 'bana sŽ, m\$ tĐ fala gaza, tĐ g\$, tĐ g\$ e

manda'ba e m& a fala gaza e ...

Be m\$ 'bana sŽ, m\$ tĐ fala gaza, tĐ g\$, tĐ g\$ wiya

see mi a gaza e ... gaza danga gila ngo éè woyo

mi a kpo be ... manda'ba o ... mi a gaza e ...

Zuma gugusi (T\$ad&la)

Wá gaza wá wá gaza wá!

a ba a ho ho, a liango o ho ho (2)

e gaza wili tĐ fala toma, n'a fe n& o o

o gaza wili tÐ fala toma, n'a fe n& o ...

Chapitre II. GAZA MANDANGGO

Ce chapitre est constitué de textes écrits par Zagbalafio-Gbamboko, complétés par des entretiens dans les villages de 'Boyele (février 1992) et à la paroisse de 'Bobito (8.3.1995).

Les interlocuteurs furent : Zagbalafio 1 et 2, Welenu et autres à 'Boyele-centre; Z\$mb&a et autres anciens à 'Boyele-NwagĐ: les anciens du village 'Boyele-'Bogbas\$ngga et Kake-Selengbe à la paroisse 'Bobito.

I. 'Dafa m\$ gaza

1. Gulu k& wa g\$n\$ ben\$ do gaza

Marc : Aa Z\$mb&a, gulu k& wa g\$n\$ ben\$ do gaza we ge nde?

Z\$mb&a : M\$ aka di gulu gaza 'da l& wi wili g\$? M\$ aka a dia. Bon*, l& n& ndo n& ni. Mi aka s& ta 'b\$ m\$ ng\$ m\$ kpo. M\$ a wi wili g\$? N& s& g& m\$ a soda g\$? N& k& soda wa n& ni, wa kala wele do soda ni, n& wa n&, n& wa a wa, fo wuko bina. N& wa kpšš soda na, wa h\$ wi wili, n& li wa sĐ, wa h\$ soda ngboo g\$?

Wa aka t& 'b\$ l& Ngbakan\$ ni. Ben\$ kĐ l& ngboo ni, ben\$ kĐ l& ni, k& wa gā ia, n& wa la do l&ngg& dia g\$ dia g\$ dia g\$ ni &, n& l& d& wa ni gbāa, n& wa kpa l& okpasa n&. N& l& tĐ na, ben\$ wa gā, wa d&l& k\$ le ia, k\$ l& g\$n\$ wa do gaza wili. Gaza wili ngboo ni, ma t& 'b\$ ná to soda ni. N& l& kpšlĩ wà kpílĩ na, wa h\$ wi wili.

2. Ba zā zu we

Zagbālāfio - Gbamboko

We d& m\$, n& ma s\$kp\$ do dia n&, ma wia na, wi k& a n& d& toe ni, a dungu nù, n& a lengge ng\$ m\$ a n& d& n& ni. Fala k& a z\$ na nde, toe ni ma a gā, n& ma nganda 'b\$ wena, ma wia na, a sa m\$ hā onya a, n& wa ba zā zu l&ngg& ni do wa, s& n& wa kpa s& dia hā zā d& toe ni na, ma e do dia n&. Mba g\$, oyaa l& wa tĐa do gba l&ngg& na: "Lì ma n&a zu & kpo, n& ma gā". N& mbé n& 'b\$: "Kpo kĐ kpo ba diÀ g\$".

We duzu ma ni, ma k& zÊ dati, fala k& oyaa l& wa kĐ we g\$n\$ gaza nde, ma wia na, wi kpo sã m\$ hā onya a, n& wa ba zā zu l&ngg& n&. K\$ fala k& nu wa wia kĐ ia, s& n& we n& ma h\$ nza de.

Marc : N& wi k& a sa m\$ hā onya, we ba zā zu l&ngg& ni wi a wio nde?

Zagb : Wi a wi k& a ba linggam& we g\$n\$ gazan\$ ni dati, n& wa sa li a na, "Wi ba kungba gaza." Mbè, a z\$ na, be 'd& & gā ia, k\$ m\$ wia na, & g\$n\$ a do gaza. N& mbe onya wa n& ze le we n&, n& wa na : "Ɔ na k& nya lo n& g\$n\$ be 'da a, ma wia na, lo tombo ta 'b\$ oben\$ 'da lo, n& wa mba do a, n& wa z& wa fala n& kpo, n& wa g\$n\$ wa fala n& kpo."

Ní a wi ba kungba gaza a wele k& a ba linggam& we d& m\$ gaza dati, n& m\$ gaza ndua d& ng\$ a ni. N& a n&, n& a kpa kpasa wi k\$ le, n& a tĐ 'da n& hā a. N& wa sa m\$ hā okpasa win\$ k\$ le, obaa ben\$ k& wa n& g\$n\$ wa ni, n& wa ba zā zu we n&.

N& wa tĐ ma ni gbāa, n& ma we nu wa okpasa win\$ do'do, n& wa n& we z\$ pala zam\$ 'di, n& wa ma ng\$ 'dafa we n&. N& a tĐ hā wa na: "Wele do wele a le zam\$ we fa ny\$ng\$m\$ g\$n\$ do gazan\$ ni". Ki ni m& di a "'Dafa om\$ gaza".

3. 'Dafa om\$ gaza

Wi wili kpo kpo do wuko 'da a wa wia t& d& a nga we kpa ny\$ng\$m\$ g\$n\$ do be 'da wa. Wi wili a wia t& le zam\$, we nd\$ bili, we gb& sa'de, tabi we da gâl". Wuko kpo kpo a wia ta m& 'b\$ we n& k\$l\$ li, we gala li, tak\$ na nde, a kpa k\$y\$ we gi s& ma 'da fala gaza ni. Gaza ni (wi k& wa n& g\$n\$ a ni), fala k& a " 'b\$ ti yali zam\$ Ÿ nde, ma wia na, wa mba do baa a fala n& kpo, we y&ngg& yali ni tak\$ na nde, wa we s& kpa ny\$ng\$m\$ \$ a dia na, d\$ a d&a k\$ sape ba li wa t& d& m\$ gaza ni g\$.

II. 'Dafa k\$ butu gaza

1. Wa n& z\$ pala zam\$ i, n& wa ba kómbò

Zagb : Ní a dati wa k\$ butu, wa kpa s& wele k& wa sa li a na, wi ba kùngbá gaza, ma ni g\$í? Bon*, wi ba kungba gaza ni, a kpa ngba a do tala kpasa win\$, wi 'dafa nu le ngboo ni do'do, s& n& wa ba zã zu n&. K\$ k& wa b; zã zu n& ma ia, n& dati wa n& s& we z\$ k\$ buti. M\$ tð mbe ki ni s&.

Z\$mb&a. L& tð g& na, l& g\$n\$ sanga n& nÊ! Wa n&... n& wi ba kùngbá gaza ni a n&, n'a ba n& dugbu 'da a, n'a s&l& nu i k\$ butu i g\$í? N& dati s&l& nu buti ni, ma wia na, gã kpasa wi le a t&, n& a z& wi ba kungba gaza ni do zufa, s& n& a e kð a t& mi ina k\$ butui ni, s& n& a ndo wa k\$ butui de. Ní g\$, n& kpawe ma h\$ s& wena.

K\$ fala k& kpasa wi k\$ le ni bina, n& wa sa m\$ hã be zã kpasa wi ni, n& a t&, n& a z& nu g&l& kð wi ba kungba gaza ni, s& n& a mi ina, n& a ndo wa k\$ butui de.

A s&l& ni vÀ do'do, a te kómbò, te kómbò. Nde a dÊ s& be mobulu g\$. N'a wa nu n& ni, n'a pi kombo 'da a. N'a wa níí ngmá, n& ma s\$kp\$ ma.

K\$ a kpà m\$ nÊ gele m\$ 'diko g\$, nÊ m\$ gbal& g\$&, n& nde k\$ butu l\$ngga ia. N& gazan\$ wa n& n& d& m\$. N& k& we bÀlÀfanda we h\$ nza g&, k& we e gulu ngambe nza nga we to pele t& n& ni, ki ni kpi.

Zagb : Fala k& a tia kúmbù, n& ma \$a do dia n&, n& fala a ndua do ma ni, fala ni wa d& s& do fala ni n& nde?

Z\$mb&a : Fala k& a tia do kombo m& a k& a ngboo a ndua n&, n'a pi kombo fai na, m& g& & n& s&l& n& ni, & s&l& ni, n& t& ben\$ \$ a nga, na nde g\$. N'a pi kombo ngmá, n'a s&l& m& ni vÀ, s& n& a e wá do di ni kð obunan\$ ni, n& wa m\$ ng\$ wa ma, wa ma vÀ, s& n& wa wa k\$ butu e do'do de.

'Boy : Wa h\$, n& wa la d& se'de, wa h\$, n& wa la d& se'de, we k& a pi kombo, n& ma l\$ngg\$* ia. We k& wi ba kùngbá gaza ni, a 'dafa, a s&l& nu n& ia.

Marc : Ina k& a mi di ni m& a ina ge ?

Zagb : Ina wa mi ni m& a "dã 'bisi" (we 'b\$ a y\$la gaza). Wa 'bili nwá n&, n& wa mi ti nù, n& wa futu ng\$ n&, s& n& wa ndo wa k\$ butu de.

(Fala k& wa wa m\$, tabi wa d& t\$a, tabi a we k& ma b&l& m\$ nde, n& nde ma kÚlÚ s& t& n& fala kpo g\$. Ma \$ n& kolo le ni.)

Marc : Wa tða na, wi ba kungba gaza a n&, a z\$ k\$ butu, n& a ma ng\$ s&l& nu n&, k\$ fala k& a kpà gele m\$ si tÀ & g\$, s& n& a te kombo de. Ní a gele m\$ si tÀ & a wia t& kpa ma ni m& a ge nde?

Kake : Dati, wi ba kungba gaza a n& we z\$ pala n& na, lo d& ni. N& wa n& do kpasa win\$, n& wa soko vÀ. Wa n&, wa kpa gò, ki a de kÊ, wa kpa ndà'bà, ki a de kÊ. Wa kpa sábalíkØkØlí

nwà, ki ni ma wè g\$, wa la ki ni do'do. Wa gúnú s& gazan\$ di ni g\$, wa la ki ni do'do, n& wa fa gele pala n& wa d& ma.

2. Wa z& gbagale, n& wa 'dafa om\$ t& n&

Marc : N& k& wa t& na wa bàlÀ k\$ butu, wa d& ma n& nde?

Kake-Selengbe : Wi ba kungba gaza a n& dati we z\$ fala ni, n& a wa. K\$ a z\$a na, ma dungu a de, n& a kpa mbe te di ni kpo, n& a wa gulu n&. N& a te kombo n&, n& wa 'dafa gbagale d& t& gulu zu gbulu te k& g&.

Wa ba bàlÀfanda, n& wa v& wa ngbolo d& t& bàlÀfanda. N& wa fa p&l& 'd\$'d\$k\$, do nyaka bad&ngb&, do kánà. N& wa z& bàlÀfanda, n& wa kasa gulu n& do p&l& 'd\$'d\$k\$.

Zagbâlâfio - Gbamboko

Fala k& wa kpa ny\$ng\$m\$ gaza v& ia, ma wia na, wi ba kungba gaza a sa m\$ h& otala onya a v&, n& a mbese wa we tâi k& wa wa s& k\$ butui ni. N& ongbongbo kpasa win\$ wa n&, n& wa le zam\$ \$ a ny&l&, k\$ wa z\$a na nde, fala ni ma a dia nde, n& wa z\$ mbe be te k& ma g& wia d& t& n& ni, n& wa wa gulu n&, n& wa 'bili zu n&.

N& wa 'bili f&l& 'd\$'d\$k\$, n& wa kasa d& gulu te ni, fala n& kpo do te bàlÀfanda, k& wa kasa d& gulu 'bili zu te ni. Fala wa d&a ni ia, n& wa la, n& wa si. Ki ni ma be na: "Wa bàlÀ butui ni ia".

Ma la 'do tâ d&l& g\$, n& wa sa m\$ h& obaa gazan\$ v&, n& wa n& fala n& kpo do ogazan\$ ni, we wa k\$ butui ni. Fala k& wa wa ma ia, n& nde wa túlú s& ma g\$. N& wa la, n& wa si, gbaa 'b\$ 'da k& na, wa to do ndoko nu butui ni.

Dati k& na wa wa li wala butui do dia n&, ma wia na, wa to ndòk& dati, s& n& wa \$ ti wa li wala ni de. Ni g\$, n& owukono do ogele manda'ban\$ wa k& s& m\$ d& k\$ butui i iko.

'Boyele - Nwag&

Marc : N& dati wa k\$ butu i, wa z& te g\$?

Z\$mb&a : K& k\$ buti 'di? K& k\$ buti 'di l& z& te z&. L& z& m\$, n& l& d& da, d\$ a kolo ma álá t& l& g\$, n& l& dungu d& ti n&.

Wele : Dati k& gbàà... k& z& te... A aka k& 'da y& j.

Z\$mb&a : Dati gbàà ni, n& wa n&, n& wa bàlÀ... bàlÀ bàlÀ. L& fa m\$ olo yaa l&, n& l& 'dafa n&.

Marc : Ma kpo k& gele fala wa sa li n& na gbàgàlè?

Z\$mb&a : Ma a ni! Li len\$ d&l& wena. Mbe li ngbakan\$ kpi kpi ni, wa d&l& wena.

Marc : N& wa fa ngboo a te ge? 'Boy : Wa fa bÁlÁf&j&nd j.

'Bogbas\$ngga

'Bogb : We g\$n\$ gaza, n& wi ba kùngbá n& boe. N& k& a b j kùngbá gaza ni, n'a y&ngg&, n'a n&, n'a z\$ k\$ buti v& do'do. Ma n& s&kp\$ n& do'do, bon*, n'a siki tà a, n'a t& we n& h& onya a k& wa n& g\$n\$ ben\$ 'da wa ni, n'a t& we n& ngmá. N& wa kifi t& wa 'di m\$, n& wa n&, nde wá f j k\$ buti, wá kp j ia, n& wa n&, n& wa z\$ k\$ buti, n& wa wa pala n&, korr n& ngmá.

N& wa 'bili te n&, wa e, n& wa z\$ m\$ ngee, n& wa d& m\$ ina n&, wa kpú kpúà. N& wa kpo, n& wa bàlÀ d& t& te n&. Wa bàlÀ ma. Wa ba 'd\$'d\$k\$, n& wa &nz&. N& wa ba bÁlÁf&j&nd j, n& wa 'be t& n&, n& wa z& d& pala ni. N& wa &nz& ma ngmá. N& kpá pala sa, n& wa 'banda* wa k\$ buti.

Marc : N& te ni, wa sa li te ni na ge?

'Bogb : M& a gbàgàlè!

Marc : Gbàgàlè? 'Bogb : IẸ!

Marc : N& wa zĩ ma d& gbogbo butu?

'Bogb : Gbogbo butu ngboo ni!

Marc : Wa zĩ ma dati, s& n& wa wa de?

'Bogb : M& a te, n& wa 'bili zu n& 'bili. Wa 'bili zu n& ngmá, n& wa banza ma vÀ do'do. n& wa siki t& wa, n& wa &nz& ma ngmá, ma n& e do'do, hã wa n& e n\$ t& gazan\$, wa e n\$& t& wa, wa n& g\$n\$ gazan\$ vÀ do'do, n& wa d& gbagale 'da wa.

3. Gulu gbagale do om\$ t& n& na ge nde?

'Boyele-NwagĐ

Marc : M\$ tĐa na, wa fa bÀlÀfanda, ní wa wè t& fa gèlé te g\$?

'Boy : Wa fá gèlé te g\$, wa fa bÀlÀf j nd j, n& wa zĩ.

Marc : Ní a wa saka bÀlÀfanda we ge nde?

'Boy : L& saka t& 'b\$ ma, we k& m& t& 'b\$ olo oyaa l& wa 'dafa m\$ nú le 'da wa na, le 'da lo \$ do dia n&, d\$ likambo* dÊ t& n& g\$ ni.

Marc : 'Da fala k& oyaa n& wa d& zi do m\$ ni, wa d& zi do gulu n&?

Z\$mb&a : Wa d& do gulu n&. N& l& d& t& 'b\$ do gulu n& olo oyaa l& ni gbaa, n& l& d& do gulu n& 'b\$.

Marc : Ní a m\$ zèlè mbe gulu k& oyaa n& wa tĐ hã m\$ g\$?

Z\$mb&a : Mi n& 'b\$ n&a g\$? Mi a gaza g\$?

Marc : K& wa saka te ni ngboo ni gulu n& nai?

Z\$mb&a : Wa saka te ni ngboo, we k& m& a te, mosala* 'da ma, ma t& 'b\$ nÊ d\$nd\$I\$ kĐ m\$ k& m\$ y&ngg& t& 'b\$ do n& ni g\$? Bon*, m& a te olo yaa l& t& 'b\$, n& wa ba, n& wa mi, mi ma ia, bÀlÀfanda. N& wa bÀlÀ ma do'do, n& wa fa m\$ bÀlÀ olo yaa l&, n& wa a gulu n&, d\$ kpa we hÚ g\$.

'Boyele : Ten\$ zam\$ g& d&l& wena... n& aka we 'da m\$ ni... ten\$ zam\$ g& d\$ wena. n& gulu k& wa n&, n& wa p\$n\$ bÀlÀfanda... te li n& hà ni, we k& m& a m\$ olo yaa l&. N& ma a m\$ 'dafa do le na, wa d& le 'da wa, n& le 'dángá s& g\$. N& wa bÀlÀ we kala bulu ben\$ g& vÀ, wele do wele wa ko s& obe, d\$ le 'dángá g\$.

Marc : Ma a ni! K\$ kuti wi k& sanga oyaa n& a n& saka te ni, bÀlÀfanda, we k& a z\$a tabi na, t&l& t& te ni, ma we do toe k& l& kĐa we d& n& ni de wena, ma k& wa na, lo sáká s& gele te g\$, lo saka s& fai a bÀlÀfanda ni, n& zèlè mbe ki ni g\$? Okpasa win\$ wa tÑ mbe ki ni g\$?

Z\$mb&a. A saka bÀlÀfanda, n'a mi, n'a fa gele m\$ ki ni, n'a a gulu n&.

'Boyele : Gulu n& ma \$ nÊ! M& aka we 'da m\$ m\$ aka fai ni. Gulu n&, we k& \$ n& m\$, wele a kua m\$... u? Wele a kua m\$. Hã m\$ k& yaa m\$, wi ko baa m\$ ni, a dÊ zi ma, n& li m\$ \$ d& t& n& ni. N& we g\$n\$ m\$, n& wa fa te, li n& hà na, m\$ d& ni, n& nde li oyaa l&, l& élé s& ma g\$. K\$ yaa l& wa a wa ndua zÊ 'dafa n& wi a wa.

Marc : Ni a oyaa n& wa saka zi te ni, n& wa tñ zÊ gulu n& na, l& saka te ni we duzu k& k& g&, wa tñ zi gulu n& hã n& g\$?

Z\$mb&a : Gulu n& m& a m\$ nú le 'da wa, m\$ nú le 'da wa!

Mbuam\$ Catharina - 'Bobadi

Marc : Te bÁÍÁÍ&fjndj tabi bÁÍÁÍØlà ma be na ge nde ?

Cath : BÁÍÁÍØlà m& a te k& ma gbã kÐ &, n& ma do wila fala sanga n& boe, ma toso ngb&. N& nwá n& gã d& 'do, ma p&s& ndambo*, n& ma hã kÐ & nÊ.

N& m\$ k& \$ n& k& nu f&l& kula ma d&l& d& dati, ma do bia we, n& ma hã kÐ &, kasi* ma lá ny&l& g\$, ma 'bana d& t& kili t& te ni, s& n& ma m\$ ng\$ gbala n&. Ma gbala ng\$ ngb& & gbala. Mbe n& h\$, n& ma tata, mbé n& h\$, n& ma tata, \$ n& k& m& a nu f&l& kula ni.

Gulu n& hã ma bia zi li wala hã oyaa l&, n& wa zÚ ma sanga ogele ten\$ vÀ nÊ te k& ma wia we d& to hã wa, ma wia we gala wa de wena.

- 'Da fala k& wa n& n& we d& mbé le, n& wa ndo ng\$ nu n& do bÀÍÀÍ\$la.
- 'Da fala m\$ d\$, n& wa 'bili bÀÍÀÍ\$la, n& wa zÍ, n& wa ndo d& m\$ dÐ&.
- 'Da fala g\$n\$ gaza wili, n& wa zÍ bÀÍÀÍ\$la.
- 'Da fala g\$n\$ gaza wuko, n& wa zÍ bÀÍÀÍ\$la.

Wa 'bili gele te iko. We k& wa Í na, do te ni ma ba dia m\$ hã lo, n& ma ba dia linggam\$ hã lo, n& ma ba ndakisa. Wa k& na, kpak\$ nu f&l& kula ma kponga, n& ma n& d& dati, n& d& dati, n& d& dati, ya ikita na ge nde? Wele wa 'bu zi g\$, wele kponga.

Sabuli-Ngandali (Libenge moke)

Marc : Ma k& we 'dafa gbagale t& k\$ butu gaza, n& wa saka t& 'b\$ bÀÍÀÍfanda, we k&, \$ n& k& m\$ a m\$ 'dafa nu m\$, ma 'dafa t& 'b\$ k\$ butu gaza, d\$ kpa we hÚ di ni g\$, n& gele 'dã m\$ kpá ben\$ ni k\$ butu g\$. K\$ mi aka m\$, Sabuli, k& 'da gbagale ngboo ni, d&a to t& n& m& a ge nde?

Sabuli : Oyaa l& wa z\$a zi gbagale \$ n& yaa wa ngboo ni. Ma k& wa sa 'b\$ li n& na "Yàj". N& ma \$ d& gbogbo buti, n& ma z\$ m\$ t& ogazan\$, n& ma mba wa vÀ kpo. Ma be na, m&n\$ k\$ butu vÀ ma d& tÀ & d& ti ni, n& wa d& m&n\$ vÀ do mba m\$. N& nu t& gazan\$ vÀ \$ d& di ni. Wa t& 'b\$ do zufa 'da gaza kpo kpo, n& wa zÍ ma d& gulu gbagale, n& wa fi kolo 'do n&, n& wa tele. Hã pala k& wa n& z& m\$, k\$ m\$ 'be t& gbagale, n& nde wa zÊ 'b\$ m\$ g\$.

Kake - Selengbe ('Bobito)

Marc : N& d&a to 'da 'd\$'d\$k\$ m& a ge nde?

Kake : M& a m\$ olo yaa l&, we amba kpa we na, wa g\$n\$ gazan\$, n& wa \$ k\$ butu, n& wa dungu vÀ a dia. K\$ wa h\$ nza, n& wa y&ngg& vÀ \$ na 'd\$'d\$k& k& l& kasa gulu bÀÍÀÍfanda g& y&ngg& ni. N& wa \$ fai, n& zu wa kutu mbu.

Marc : Ma be na, wa kpo wa kpua, wa kpo ogazan\$ kpua ?

Kake : Wa kpo ki ni do nyakã d&ngb&. Wa kpo d& gulu bÀÍÀÍfanda, wa sa li n& na nyakã d&ngb&.

Marc : Ní a bÀÍÀÍfanda boe, 'd\$'d\$k\$ boe, nyakã d&ngbe boe, n& wa mi 'b\$ gele ina ti n&?

Kake : Ki ni a kánà. M\$ Í ti kánà?

Marc : Kánà m& a wala te, ma nganda wena.

Kake : Ọ̀À, ma nganda wena. N& wa mi mba do ma, n& wa mi gulu n& na, zu gazan\$ \$ a nga fai. Wa mi kánà, n& wa e bÀlÀfanda d& ng\$ kana, n& wa h&nz& f&l& bad&ngb& vÀ. N& ma e, n& wa ba 'd\$d&k&, n& wa h&nz& d& ng\$ n& vÀ, n& ma e, n& wa to gulu n&, ya ma ia.

4. Wa m\$ k\$ butu gaza

Zagb : Ní n& nde, fala k& wa n& we s&l& nu n& ni, ndo nyanga wa k\$ butu ni, wa s&l& do gele w\$ k\$ s\$ iko, tabi wa ndo do gulu te?

Z\$mb&a : K& m\$ aka ni, l& n& ng\$ we kpo do kpo ni. We k& ma ele m\$ wele, n& ngba m\$ poe m\$. K& a n& n& ni &, n'a n&, n'a z\$ pala te n& ni. N'a s&l&, n'a s&l& ti n& ni, fala k& a ndua n& t& t& n& ni... n& wa 'dafa mosalan\$* t& n& ni, nde wa s&l& nu le ia, nde wa wá s& s& g& ma é do ti g\$. A pi kómbé ngmá, n'a s&l& ni fala ni. Nde kombe l\$ ngga ia ni &, n'a wa ni, n& ma é do ti g\$, n'a si.

N& wa we wá ntango, n& wa n&, ya wa bÀlÀ ia, n& wa wa k\$ buti ni vÀ, n& wa k\$ buti ni s\$kp\$ ma. Wa wa k\$ buti vÀ, n& ma s\$kp\$, n& wa d& da k\$ buti ni vÀ do 'do, n& nde wa bÀlÀ ia, d\$ likambo* hÚ k\$ buti g\$. N& gazan\$ wa y&ngg&, n& wa kpa m\$ a dia, wa kpa sanggo, n& wa gb& ma a dia, gulu n& na, d\$ zu gaza kpo gbá g\$. Gulu k& wa bÀlÀ ni a ni. M\$ olo yaa l& ni a ni!

5. To ndoko

Texte : Zagbalafio-Gbamboko

Dati to ndoko, ma wia na, naa gaza kpo kpo a d& d& k\$ni, n& a gi ny\$ng\$m\$, n& a n& n&. K\$ fala k& owi wilin\$ do owi ba gazan\$ wa tua ndokoe ia, n& wa kala ony\$ng\$m&n\$ ni, n& wa la do ma d& k\$ butu i, n& wa ny\$ng\$ ma vÀ, s& n& wa n\$ 'b\$ d& do 'do, n& wa h\$ we si nu t\$a 'da wa de.

Wa fa ote bÀlÀfanda, n& wa 'bili ma, n& nde wa fô onwa zu n& g\$. N& wa kala ma, n& wa z& ma gb- gb-, n& wa z& 'b\$ ogele te k& wa 'bili zu n& wia k\$ ni, n& ma \$ a ngala d& gbogbo z& te bÀlÀfandan\$ ni, n& nde ngala n& ma wè k\$ do bÀlÀfanda g\$.

N& wa 'bili osanza te, tabi b\$ l\$ m\$ 'bete, n& wa t\$ ma do nyanga n& ni kpirr vÀ. N& wa fa woko b&, n& wa kpo ma d& nu butui fala k& wa le n& d& k\$ butu m\$ ni, na d\$ a d& ni, k\$ owukon\$ do ogele manda'ban\$ wa ka m\$ d& k\$ butu i g\$.

T& fala to ndoko ma wia na, obunan\$ wa d& ndoko tal& t& 'da li wala, n& d& k\$ butu i. Ki ni wa sa li n& na: "Ngba". Dati h\$ k\$ butu, n& m\$ le s& do nu butu, n& m\$ h\$ t& ngba k& dati, wa sa li n& na: "Ngba kpasi". Fala k& wuko tabi manda'ba a le, k\$ a h\$a t& ngba ná ni, k\$ fala k& buna a kpà a g\$, k\$ a gili tÀ a, n& nde ma d& m\$ g\$.

Ngba k& b\$a wa sa li n& na: "Ngba fio". Fala k& manda'ba a lia, k\$ a h\$a di ni ia, n& buna a kpa s& a t& m& a d& di ni iko. Do fala ni ma wia na, buna ni a ba a, n& a he m\$ zu a, n& otala bunan\$ wa usu ogazan\$ ni vÀ, n& wa t&, n& wa mba t& manda'ba ni, n& wa ndo ga zuma, do z& makoto (biã) ng\$ a, n& wa g\$n\$ a do ti, s& n& ogazan\$ wa n&, n& wa z\$ a t& ng\$ li gaza i de.

Ngba k& tal& wa sa 'b\$ li ma na: "Ngba fio". Ki ni m& a ngba k& d& k\$ butu i ngboo. Kuti ngba fioe ni m& a fala k& wa e do y j k& wa sa li a na: "G\$li" tabi "GulusÀ" ni. Wa e li otala ngban\$ b\$a ni na, ngba fio, tua k& fala m\$ h\$a di ni ia, n& nde m\$ lia k\$ ngam\$ do fio ia.

Marc : N& ngba k& wa sa li n& na "&l& ngba" ni, ma bina?

Zagb : I&, t& mi ila! M\$ le do ngba kpasi, n& m\$ h\$ t& &l& ngba, k\$ m\$ &l& di ni, s& n& m\$ h\$ t& ngba fio de. Wa d& ki ni, d\$ wuko tabi manda'ba a h\$ t& nu ngba kpasi, k\$ a ka m\$ k\$ n&, k\$ zÚ k\$ butu i g\$.

III. Ndo nyanga m\$ gaza

1. E n\$ t& gazan\$ do à g&la gaza

Zagbalafio-Gbamboko (texte écrit)

We e n\$ t& gaza ma wia na, do tutole belee, n& wi ba kungba gaza ni, a kulu ng\$, n& ombe kpasa win\$ k& wa 'dafa m\$ k\$ butui ni, wa t&, n& wa dungu nù d& nu t\$a 'da a i. N& ombé ben\$ k& wa n& g\$n\$ wa d& ti k& wi ba kungba gaza ni, n& wa dungu nù fala n& kpo do owi nu f&l& kulan\$, n& ogba z& win\$ ni wa t& na: "Gaza m& m\$ olo yaa l&. K\$ k& n& n& n& ma ni, ma wia na, n& \$ s& fai do nga t& n& gbaa na nde, n& h\$a do nza k\$ butui do dia n&". Fala wa t\$a ni ia, n& buna 'da 'Bagaza gaza a kulu ng\$, n& kpasa wi ni kpo a **da gbali kand\$**, a t& z& zufa ('bafu), n& ma wele gba\$. Do fala ni, n& 'Bagaza gaza a kulu ng\$, n& a kala k& a d& ng\$, d& gbogbo zu a, n& buna 'da a z& a do 'bafui gba\$. T& fala wa z& zi buna ni zufa kpo t& fala e n\$ gaza t& a nde, ma wia na, a z& t& m& 'b\$ gaza 'da a ni zufa kpo.

'Do k& wa z&a 'Bagaza ia, n& 'do n&, n& ɔn\$gaza a kulu ng\$, n& buna 'da a z& ta m& 'b\$ a. 'Do ɔn\$gaza, n& wa z& Nwagaza, s& n& wa ma ng\$ z& otala gazan\$ ni de. (Ombe wa t& na, wa z& gazan\$ v& do 'do, s& n& wa z& Nwagaza ng\$ go 'do de.)

Marc : N& k& wa t& na, wa a g&la gaza, gulu ki ni na ge nde?

Zagb : A g&la gaza ma mba kpo do e n\$ t& gaza. Wa 'ba'ba f&l& fande, n& wa kpo ng\$ 'baka gazan\$, n& a ndo yambala y\$la bi& ng\$ i dati k& na, wa z& a do zufa, we e n\$ gaza t& a. K\$ fala k& wa z&a gazan\$ ia, ma wia na, wa fa kúlà do n\$, n& wa nd\$ do t& gazan\$ ni v&. N& wa ba zufa ('bafu), k& wa z&a do wa ni, n& wele do wele a ba k& 'da a d& k& a. Fala k& a n& dungu nù, n& a dungu d& ng\$ n&, n& wa t& do ny\$ng\$m\$ h& wa (k\$y\$ tabi sa'de), n& wa ny\$ng\$ ma de.

Fala k& wa ia n\$ gaza t& gaza ia, n& nde gaza ni a ny\$ng\$ s& 'bo nwá sanggo g\$ gbaa na nde, wa g\$n\$ a do gaza do 'do, s& n& a ʒ ti ny\$ng\$ nwá sanggo de.

Fala k& wi k& a n& ba gaza ni, k\$ a bà kuti gaza dati g\$, ma wia na, baa gaza ni a z& wi k& a n& ba be 'da a do gaza ni do zufa, s& n& a ʒ ti z& gaza k& a n& ba a ni de. Ki ni ma be na nde, baa gaza ni a h& ngawi 'da a h& wi ba gaza ni na, a s& a wi k& a n& t& s& mbula h& be 'da & ni.

Do g&A wese, n& ogazan\$ v& wa mba ngba wa t& fala kpo 'b\$ do onaa wa do obaa wa do ogele win\$, we y\$ y\$la bi& ng\$ i gbaa, k\$ fala k& t& ndo t& n&, s& n& wele do wele a si d& fala a \$ n& ni de.

Gaza a wè 'b\$ t& dungu ng\$ gele m\$ dungu, tabi \$ 'b\$ ng\$ gele m\$ \$i g\$. Tati a ng\$ gbili gua, s& n& a dungu ng\$ n&, tabi do m\$ \$i k& wa ia h& a na, a \$ ng\$ n& ni, s& n& a \$ ng\$ n& de.

Wi k& wa ia n\$ gaza t& a ia, a wè 'b\$ we he'de dia tulu tabi tulu ng\$ g\$. 'Da oyaa l& wa hé'dé zi a k\$a tulu le k& wa z& ma z&a ni. D& ngangga wa he'de a k\$'b\$ tulu, tabi kupe, n& wa nd\$ kula do t& n& v&. N& ma wia na, t& kpo kpo, n& gaza ni a f&l& t& a do kula.

Wi k& a wia t& ba gaza, a t& \$ a 'Bakab&l& tabi S&but&la g\$. A \$ a wi k& wa t\$!\$ m\$ gaza h& a v& s&. N& wi k& kuti be 'da fia ni, a wè 'b\$ t& ba gaza g\$.

Wi ba gaza a wè t& mba ng\$ m\$ \$i fala n& kpo do wuko g\$. Tabi wi a baa be, k\$ a a ba be 'da a do gaza nde, n& a k& sanga m\$ \$i do wuko 'da a. Gulu k& oyaa l& wa k& zi wena na nde, wi k& a n& ba gaza ni, a \$ do anggala g& a ni. Mba g\$, wi k& a \$a do wuko ia, k\$ a f\$!\$ dani t& gaza ia, n& dani ni ma g& g& d& dati iko, n& nde ma ʌ g\$.

'Boyele - Nwagb

Zagb : Ma h\$ t& mbé kĐ tã, n& wa n&, n& wa wa tala k\$ buti ni vÀ, n& ma e do'do, n& wa d& da, ma ni g\$? Bon*, n& k& nza nga ni, m& wa wia we d& do ogazan\$ ni a ge nde?

Z\$mb&a : K& nza nga, wa wa k\$ butu ia, n& wa e n\$& t& gaza g\$? We k& wa wa k\$ butu, n& wa e n\$ t& gaza g\$? Wa n&, n& wa e n\$ t& gaza, we k& wa wa k\$ butu ia. N& gaza wa kala kĐ wa d& ng\$, n& buna 'da a, wi ba a ni &, a z& zã wa do zufa, z& zã wa do zufa... we k& a zélé we nu a g\$& ni... z& zã do zufa. N& wa nd\$ a do n\$. N'a y&ngg& wá do n\$& ni t& m& t& y&ngg&.

Marc : N& wi k& wa z& a dati ni a wio?

Z\$mb&a. : Wi k& wa z& a dati a 'Bagaza gaza. Buna z& 'Bagaza gaza (wi ba kungba dati n&).

Marc : N& nde dati k& na, wa z& 'Bagaza gaza ni. N& wele k& wa z& 'b\$ a dati ni a wio?

Z\$mb&a. Wi k& wa n& e a do S&fu, mokonzi 'da gazan\$ ni, wa z& a dati. Ma ni g\$?

'Boy : Wi k& wa z& a dati gbàà wi a buna. 'Do buna b\$a k& g&, n& wa h\$ wá ng\$ 'Bagaza gaza k& wa n& g\$n\$ a dati gbàà ni. (... A h\$a ng\$ we ni...) Tal& n&, n& wa z& wi k& wa sa li a na, Òn\$gaza. S& n& wa ndo wá tala wan\$ ni, we z& wá wa de. N& mbula n& t& 'b\$ boe na, wa z&a zi mi kpo nde, n& mi z& gaza 'da mi kpo. Wa z& zi mi t& e n\$& t& mi... wa z& zi mi b\$a, n& mi z& gaza 'da mi b\$a. Ma la do wala olo n& ná m& ni.

Marc : N& nde k& ng\$ go'do ni? 'Bagaza a a wele k& dati. Òn\$gaza a wele k& b\$a. N& 'do n&, wele k& suka* n& ngboo ni li a 'b\$ boe?

'Boy : Li a boe! Wa sa li a "Nwagaza" g\$?

Marc : Ma ni! N& nde t& mbe falan\$ wa tĐ ni, n& mbe falan\$ wa bÀ 'b\$ dô, n& wa tĐ na, ma ni g\$, n& ma la ngba. Ma k& mi aka ni, tak\$ mi Ĵ fala n&.

Z\$mb&a. : Ma t& 'b\$, \$ n& k& wa e kapita, n& wa sa notable* g\$? Ma k& Nwagaza t& 'b\$ boe. Wa n& d& m\$ d& ni, n& wa aka notable d& k\$ clan na: "M& d& a dè g\$, l& n& d& n& n& nde?" K\$ a na: "Ç bÀa!" N& nde a bÀa. Ma k& wa aka t& 'b\$ nwa gaza: "Ç n& d& do gaza na ndeo.." K\$ a tĐ na: "Ç kŊ g\$!" N& wa z& t& 'b\$ a g\$, s\$k\$ nwa 'da wa kĐ s&. Ma 'bana d& k\$ l& s&\$ g&. M& t& m& 'b\$ piii wi p\$m\$ do le, kapita boe, nwa boe, s&fu boe...

2. Ala biã zu gazan\$

Zagbâlâfio-Gbamboko (texte écrit)

Fala k& wa ia n\$ t& ogazan\$ vÀ ia, ma wia na nde, wa saka tã kpo, we ala biã zu wa. Fala k& wa Ĵ na nde, bind& m& s& a tã ala zu ogazan\$ nde, ma wè na nde, do tã ni, n& gaza kpo a Ú ng\$ m\$ \$i fala n& kpo do naa a g\$. A \$ fala n& kpo do baa a, tabi ongba a gazan\$, fala n& kpo do buna 'da wa.

Do tã dati ala biã ni, ma wia na, owi nan\$ 'da wi k& a n& g\$n\$ be 'da a do gaza ni, wa t& do dĐ, do ny\$ng\$m\$. N& baa gaza ni do naa gaza ni wa fa 'b\$ dĐ do ny\$ng\$m\$, n& wa mba li ngba wa kpo d& nu t\$a gaza ni, n& wa n\$ dĐ& ni do ny\$ng\$ ny\$ng\$m& ni gbaa, k\$ wa z\$ na nde, zã wa hÀa ia, n& wa ndo ga zuma do y\$ y\$la gbaa. K\$ wa z\$ na nde, ma h\$a gbogbo tã ia, n& wa ndaka owukon\$ vÀ d& k\$ t\$a, n& m& 'bana nza tati a obaa gazan\$ ni do obunan\$ iko.

Fala k& wa z\$ na nde, ok\$lan\$ wa k\$l\$ t& he m\$ ia, ma wia na nde, obunan\$ ni, tabi obaa gazan\$ ni wa le k\$ t\$a g&\$o, n& wa 'be ogazan\$ ni li yala d& ng\$ g&\$\$. N& ogazan\$ wa kulu ng\$ do tã nu wa, n& wa h\$ nza, n& wa n& t& fala k& wa n& zĴ do "ngambe" ni. T& fala ni, n&

nde wele kpo kú kú'dà g\$, n& wa wele 'b\$ we g\$, na d\$ a d& ni k\$ wukon\$ wa ž fala wa t& m&
k& wa d& ni g\$.

a) Zĩ ngambe

Dati k& na wa ala do biã zu ogazan\$ ni, ma wia na, wa n&, n& wa 'bili te "bÀlÀfanda", n& wa 'bili be te "banagaza", n& wa 'bili f&l& 'd\$'d\$k\$, do f&l& ngolo, n& wa usu ma na nde, d\$ a d& ni k\$ wuko kpo, tabi manda'ba kpo a zú g\$. K\$ fala k& wa ndaka owukon\$ vÀ d& t\$a ia, n& okpasa win\$ wa n&, n& wa kala om&n\$ ni, n& wa t& n&, n& wa e ma t& fala k& wa n& zĩ do ngambe ni. (Wa d& ki ni do sanga z&.)

Fala k& ogazan\$ ni wa h\$a nza vÀ ia, n& wa linggi fala wa n& zĩ do ngambe ni takpa, n& wa solo nù, n& wi 'dafa m\$ gaza (kpasa wi kpo) a ba dugbu, tabi k\$ya, n& wa mba t& te n& do 'Bagaza gaza do Ɔn\$gaza, n& wa 'donggo do kĐ. K\$ ma 'du, n& a ba te bÀlÀfanda ni, n& wa mba t& n& do 'Bagaza gaza do Ɔn\$gaza, n& otala gazan\$ vÀ wa 'be zã te n&, n& wa ba ma d& ng\$, n& wa zĩ ma d& k\$ kĐ ni.

N& kpasa wi ni, do 'Bagaza gaza, do Ɔn\$gaza wa kala be te banagaza ni, n& wa yulu ma d& gulu te ngambe ni. N& wa ba f&l& 'd\$'d\$k\$& ni, n& wa h&nz& do gulu te ni, n& wa mi a nga na, d\$ a d& ni k\$ ma té g\$. Do fala n& ni, otala win\$ vÀ wa ka m\$ d& t& wa ka iko.

b) Ngbongbo ala biã

Fala k& wa zĩ ngambe ia, n& okpasa win\$ vÀ wa mba nu wa vÀ kpo, n& wa dama fãlĩ fééé, n& wa z& kĐ wa fala n& kpo do nù la'ba-la'ba- la'ba, n& wa dama 'b\$ mbé fãlĩ ni, n& wa a kĐ wa 'b\$ do nPi la'ba- la'ba la'ba, s& n& wa vÀ wa kulu ng\$ do 'da kĐ fala n& kpo de. Do fala ni, n& owi z& biã\$ wa a kĐ wa li makoto do gba biã t& z& n& gbulu gbulu gbulu gbulu gbulu ngú (2) gbulu gbulu ngú (2) ni do ni. N& do 'da fala n& ni, n& ogbabun\$ do ogazan\$, fala n& kpo do obaa wa, wa kpe kpo t& la k\$ butu i.

Fala k& wa la, k\$ wa h\$a k\$ butu i ia, n& ogazan\$ vÀ wa dungu nù, n& obunan\$ wa dã we. N& owin\$ ni vÀ wa dungu do go' do wa gbaa na, fala sa nde. Fala k& ogazan\$ wa h\$a k\$ butu i ia, n& otala owi wilin\$ k& wa 'bana s\$ nza ni wa ndo z& biã "sambia", n& owukon\$ wa zele, n& wa h\$, n& wa ndo y\$ y\$la do wa gbaa 'b\$ 'da sa fala.

3. 'Dafa om\$ gaza

Zagbãlãfio-Gbamboko (texte écrit)

Fala k& owin\$ do ogazan\$ k\$ butui wa dungu gbaa, k\$ fala sa ia, n& kpasa wi (wi 'dafa m\$ gaza) ni, a ndo tĐ hã owi ba gazan\$ na: "Wele do wele a n&, n'a ndo 'dafa m\$ kpo do kpo we gaza 'da a, nÊ k& owi ba n& do gaza wa d&a zi ta 'b\$ do n& ni".

Do fala n& ni, n& wele do wele a ndo fa m\$ gbàgbj we s& do **kpili** do 'da zu gazan\$ k& a ba wa ni. Do d& **dàmbj**, do fa **langbasabele**, do **kusa gbal&**, do 'bili te **k&ngg&m\$**, do 'dafa m\$ \$i 'da gazan\$ 'da a.

Fala wese ndo gba n& ni, n& wa sa m\$ hã **os&but&lan\$**. N& wa h\$, n& wa a wa t& tulu w\$k\$s\$n\$ k\$ butui ni do kĐ wa. Fala wa kpa zugbulu te nde, n& wa zu'du ma do kĐ wa.

Fala **ogb&lingbangbon\$** wa boe nde, n& nde wèlé ngam\$& a k& 'da wa iko. Tua owele wena wa z&l& s& t& wa wena. Mbe n& wa e wa t& zã sabele, tabi 'dafa k\$ butui na, ma \$ a sa nde. M&n\$ ni s\$ a d&a to na, obunan\$ wa a wa d& ma, k\$ wa hã ma hã **os&but&lan\$** do ogb&lingbangban\$ we ba do ngam\$ hã wa iko.

'Do k& wa z&l& t& wa do d&a ton\$ ni, 'b\$ do z& wa do zufan\$ ni ia, n& wa sa m\$ hã wa. N& wa t&, n& wa dungu nù. N& obunan\$ ni wa ndo aka nu wa we oy\$a ti d&a m&n\$ k& wa d&a zi ma nza i ni. Wele k& 'dã m& 'da a ma li wena, n& wa z& a do zufa a d&la. Wele k& zu a nganda wena, n& **mbanggana** ny\$ng\$ a do li gbili tà a vÀ. Wele k& 'dã m& 'da a ngboo bina, n& wa z& a do **kpozunggolo** tabi **galakanzi** (s&ngg&f\$l\$).

'Do kin\$ ni vÀ, n& wa mba ogb&lingbangban\$ fala n& kpo do ogazan\$ ni, n& wa ndo tÐ mbula hã wa. Wa dala nu wa hã wa wena na: "Om&n\$ k& wa z\$a zam\$ m\$ ni, k\$ fala k& a h\$, k\$ wa tÐ we n& hã onaa wa, n& onaa wa vÀ wa fe s&, n& 'dã z&l& ma ba s& 'b\$ wa, we duzu k& wa tÐa fala gaza".

Olo k& wa tÐa mbula hã wa vÀ ia, n& wi ba gaza (buna) kpo kpo a h\$, n& naa gaza kpo kpo a kala lã ka b\$a b\$a do sanggo n&, n& a fi k\$ koe 'da a, n& a n& do ma k\$ butu i. Mbe kpo lã ka ni we duzu gaza, n& mbe kpo we duzu buna 'da gaza ni. Ogazan\$ wa ny\$ng\$ do ongba wa fala n& kpo, n& obunan\$ wa d& 'b\$ ni fala n& kpo.

Fala k& wa ny\$ng\$ m&n\$ ni vÀ ia, n& obunan\$ wa n& 'da onaa gazan\$ nza i, n& onaa gazan\$ wa fa kúlà hã wa, n& wa t& we nd\$ do t& ogazan\$, tak\$ wa we to be pele.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Zagb : Wi k& wa z& a dati a 'Bagaza gaza, n& wa e n&\$ tÀ a dati g\$? B\$a n& Ñn\$gaza, n& tal& n& a Nwagaza. Hã wa ia n&\$ t& gazan\$ vÀ ia, n& 'do n&, n& wa d& a ge nde?

'Bogb : 'BÚ be sš! L& t\$a s\$ d& na, dati gbàà, we e n&\$ t& gaza, we z& 'Bagaza gaza ni, n& wa z& buna.

Zagb : Wa z& buna dati. Fala k& wa z& a kpo, n'a z& t& 'b\$ gaza kpo. We k& a 'bana zi do gaza, wa z&a a kpo nde, ma na, a z& s& gaza 'da a kpo.

'Bogb : Wa z&a gazan\$, wa ia n&\$ t& wa vÀ ia, n& wa ma ng\$ fa m&n\$ ma gala s& 'da fala g\$n\$ wa do gaza ni. Wa fa, n& ma we ntango* we g\$n\$ wá gaza ngboo ni &, n& wa n& we s& kpili. 'Do k& wa ia wá n&\$ t& gazan\$ ia ni, n& d& 'do n& di a s& kpili.

Wa we tã nÊ ni, n& wa s& kpili, we tã to ndoko dati. Wa we tã wá 'do n& ni &, n& wa to ndoke dati, wa to ndoke k& dati. Ma n& we e n&, n& ale* li m&n\$ wia wá ia, n& wa s& kpili, n& wa wa zam\$ 'di.

Tua we s& kpili nÊ s&& g& wá do titole, wa s&a wá do'do ni &, n& wa ala biã zu wa, n& wa s& kpili. K\$ ma n& gbo sanga z&, n& wa wá zam\$ 'di, k\$ buti zam\$ 'di.

(We s& kpili, k\$ wese h\$ gbogbo zu, n& obunan\$ wa kala 'bafã d& kÐ wa, n& wa ndaka owukon\$ vÀ. K\$ wa yu ia, s& n& wa h\$ do gazan\$ we to pele de.)

Marc : We s& kpili, n& wa s& kpili i do?

'Bogb : Wa s& k\$ butu zam\$ 'di, nde wuko hú se'de g\$.

4. To be pele

Zagbãlãfio-Gbamboko (texte écrit)

Dati k& na nde, ogazan\$ wa h\$ we to pele ni, ma wia na, otala ogbabun\$ wa h\$ nza 'di we ndaka owukon\$ do omanda'ban\$ d& gele fala \$ a ny&l& na, d\$ a d& ni k\$ wa zÚ fala to pele g\$. N& k& wa z\$a na nde, owukon\$ wa yu ia, n& mbe kpasa gbabu kpo a t& do du fele — wa sa li f&l& ni na **nánggè** —, n& a 'be nu f&l& ni, n& ogazan\$ wa 'be gbogbo zã f&l& ni, fala n& kpo do buna 'da wa. Gaza a kpe d& dati buna 'da a, n& wa ma ng\$ ba nyanga wa do 'da kÐ, t& h\$ do nu butu d& nza, we n& d& t& gulu ngambe i.

K\$ wa h\$ i m\$, n& wa fi kolo kolo (*cercle*), n& wa gu nù, n& kÐ wa ma 'bana d& t& f&l& ni, fala n& kpo do 'bafu 'da wa. N& wa ba f&l& mba do 'bafui d& ng\$, n& wa to do nù, ni do ni. M&n\$ ni wa d& ma vÀ do 'da kÐ, mbe wele kpo hú ng\$ 'do t& n& g\$.

Fala wa d&a ni, do ga zuma fala n& kpo do z& biã ia, n& wa kulu ng\$, n& wa b\$!\$ t& wa, n& f&l& ni ma \$ d& sala ku wa, n& wa ma ng\$ bálà d& dati, t& y\$ y\$!a, do ga zuma fala n& kpo.

Fala k& biã pele ma 'danga, n& nde wuko a boe, tabi manda'ba a boe. N& obunan\$ wa le k\$ t\$an\$ we fa wi ni gbaa na, wa kpa a, n& wa ndaka a, do z& a do zufa gbaaa na nde, wa ia a a ny&l&, s& n& wa gili t& wa we to pele de. Do 'da fala ni, n& pele \$ v& a dia gbaa na, ma s\$kp\$ do ma nde. Hã fala wa z\$a na nde, gbandolo ma h\$a, n& wa ama t& to pele, n& wa ndo z& biã sambia. N& owukon\$ wa zeze, n& wa ž na, pele ma i ia, n& wa si d& nu t\$a olo wa nga. Fala k& pele ma e ia, n& ogazan\$ wa si d& nu t\$a 'da owi ko wa. N& wa dungu nù ng\$ gbili gua, n& nde wa kÓ 'b\$ we ka m\$ li naa wa g\$. Fala k& naa wa sa m\$ hã wa, n& nde wa kÓ we kÐ nu wa g\$, tua k& wa ndua h\$ wi wili ia. Fala wa n& le t\$a we \$ nù, ma wia na, ogazan\$ wa \$ fala n& kpo. Wa t& Ø ng\$ m\$ \$i do naa wa g\$, na d\$ a d& ni k\$ fala wa n& kulu ng\$ do sanga z& we la d& ng\$ tulu i, k\$ onaa wa wa íngí fala wa g\$.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : Bon*, m\$ tÐ mbe k& 'da to fele.

'Bogb : To fele a zawayá g\$í? N& wa 'bili te ngámb¼ zam\$ 'di, do bÀlÀfanda, do 'd\$'d\$ k\$. N& wa t&, n& wa fa fala n&, n& wa z\$ m\$ nge, n& wa zã k\$ n& ngmá. N& wi 'dafa le, a fa m\$ gbáá, n& ma s\$kp\$, n'a z\$ m\$ nge, n'a mi ti gulu n&. N& a ba ngambe do m&n\$ ni v&, n& wa e d& ng&ngg&l& n&.

Marc : N& wa d& ma i do?

'Bogb : Wa d& t& gbogbo le g\$í? N& wa 'banda* wá d& di ni, n& gazan\$ wa yolo k\$ butu m\$, wa h\$ ni, n& wa n&a we s& kpili. N& wa h\$, n& wa m\$ ng\$ to zawayá zu wa. N& k& wa tua zawayá zu wa ni gbaa, ma s\$kp\$ do 'do, n& wa p&sa. N& pala sa wa si ng\$ tulu.

Marc : N& k& 'da to fele ni, wa d& ngboo a ge?

'Bogb : K& 'da to pele? Wa to t& 'b\$ zu gazan\$ g\$í?

Marc : Wa to ge?

'Bogb : Wa y\$ y\$la g\$í? N& makote 'b\$ boe, makote 'b\$ boe. N& wa m\$ ng\$ z& ngba wa. Wa m\$ ng\$ to pele, wa m\$ ng\$ z& makote, n& wa m\$ ng\$ ga zuma n&:

"Ndélèè, ndélè ia, ndélèoo...
aa wiya... aa wiya, be wa zÚ pala to pele g\$
Ndélèè, ndélè ia, ndélèoo...
aa wiya... aa wiya, be wa tÓ pala to pele g\$...
Gbanggala wio... oo bonggo... gbanggala wio?
o bonggo oo, gbanggala wio... o bonggo o o."

M& ni wa z& ngba wa nu n& wena. N& wa ga zuma ni gbaa. N& ki ni s\$kp\$, n& wa na, gazan\$ wa si. Wa p&s& gazan\$, n& wa 'banda* wá ga zuma wá ng\$ sambia t& m& t& y\$ olo gaza lo.

N& gulu ngambe k& wa ia t& gbogbo le ni, wa g\$n\$ do gazan\$ gulu n& hã ni. N& nde nganda n& wena a k& k\$ butu zam\$ i.

Marc : Wa tÐa na, be fele boe, n& gba fele 'b\$ boe?

'Bogb : Wa to be fele dati, n& pala sa wa to gba pele de. N& pala sa wa g\$n\$ wa.

5. Si ng\$ tulu

Zagbālāfio-Gbamboko (texte écrit)

Si ng\$ tulu 'da ogaza wili ma si do tÀ & do k& 'da ogaza wuko. Mba g\$, t& ng\$ tulu 'da ogaza wuko wa y\$ y\$la i m\$ wena, n& nde k& 'da ogaza wili wa yÚ y\$la t& n& g\$. M& a fala ba do ngam\$ hã wi lá zala do wi bÀ mbula. We duzu n& ni, owukon\$ wa lengge na nde, ma wia k\$ do k& 'da lo, n& nde ma hã a ni g\$.

a) La ng\$ tulu

Do fala k& k\$lan\$ wa hé m\$, n& obunan\$ do obaa gazan\$ wa tunu ogazan\$ g&\$\$. N& wa kulu ng\$, n& wa h\$, n& wa n& d& t& ngambe i. N& okpasa win\$ wa mba do otala owi wilin\$ vÀ d& t& ngambe ni. N& wa yolo be s\$, n& wa 'dafa om\$n\$ t& ngambe ni, n& wa la do ogazan\$, do ogb&lingbangbon\$, do os&but&lan\$ vÀ d& ng\$ tulu i.

Fala n& mú wa, ma wia na, ogbabun\$ wa kpe dati do ng\$ go'do, n& ogazan\$, do ogb&lingbangbon\$, do os&but&lan\$ wa kpe d& gbogbo wa.

K\$ wa la, k\$ wa ny&l& wena ia, n& otala gbabun\$, k& wa 'bana s\$ t& k& zã ngambe nga ni, wa ndo z& makoto, do ga zuma, n& owukon\$ wa zeze, n& wa h\$ nza. N& nde wa ì fala k& oben\$ 'da wa wa la do ma ni g\$.

Fala la mú gazan\$ d& ng\$ tulu 'di, ma wia na, ogbabun\$:

- wa kala obe gazan\$ d& ng\$ zu 'baka wa, tua we k& oben\$ wa wè t& n& n\$ t& zam\$ do tã li wa g\$;
- wa \$ do koe ba ny\$ng\$m& 'da ogazan\$ 'da wa d& 'baka wa;
- wa \$ do we (gbulu gua) d& k& wa na, fala k& wa h\$ t& ng\$ tulu i, n& wa dã hã ogazan\$, k\$ wa \$ 'b\$ ma na nde fala sa s&.

b) M&n\$ wa d& ng\$ tulu

Fala k& wa h\$a ng\$ tulu gaza i ia, n& ogbabun\$ wa ma ow\$ks\$s\$n\$ do nyanga wa, n& ombe n& wa ma ng\$ gbini obe ten\$ do k& wa na nde, ma h\$ sa fala tak\$ ogazan\$ wa dungu n&.

Fala k& fala ma sa vÀ ia ni, n& wa kala os&but&lan\$, do ogb&lingbangbon\$, n& wa ndo z&l& t& wa nganda wena:

- wa aka nu wa do z& wa do zufa.
- wa e wa t& zu'du oliã ten\$ do ÀlÀ k& wa.
- wa ẓ odã kolonggo (te ngulu) li wa, ni do ni.

Obunan\$ wa ta 'b\$ t& z&l& ogazan\$ 'da wa do t& mbula hã wa, do ẓ 'b\$ dã kolonggo li wa.

Wa d&a do wa ni gbaa, k\$ wese n& h\$ ng\$ ni, n& wa dungu nù, n& wa ba lã ka k& 'da gaza kpo kpo d& nza, n& wa ndo kÀ hã ogazan\$ na, wa ny\$ng\$.

Do 'da fala k& wa t& z&l& t& ogazan\$ ni, ma wia na, buna kpo kpo a d& "ndasa kindi" we gu zu gaza 'da a, do fa nwa b&, n& wa gba sanga n&, n& wa dulu do 'b j nggè d& t& ogazan\$.

Fala k& ogazan\$ wa ny\$ng\$ m& vÀ ia, ma wia na, wa n& do obunan\$ 'da wa, n& wa f\$I\$ t& wa, n& obunan\$ wa nd\$ kula t& wa vÀ, n& wa gu ndasa kindi ni zu wa vÀ, n& wa ndo h\$ n& we to gba pele.

Dati h\$ mú ogazan\$ do os&but&lan\$ do ogb&lingbangbon\$ ni, ma wia na, wa ẓ 'b\$ kolonggo li wa kpo kpo vÀ, n& wa ny\$ng\$ 'b\$ "mbanggo zu dafa", s& n& wa ẓ ti h\$ n& de.

'Boyele - Nwag&

Marc : N& wa n& n& ng\$ tulu 'da fala ki nge?

Z\$mb&a. : Wa s& kpili do'do, s& n& wa n& ng\$ tulu de. Wa s& kpili ngmá, wa to be pele nza nga do'do, n& sanga z&, n& l& la do wa ng\$ tulu 'di.

Marc : N& ng\$ tulu ni, ma wena t& i do?

Z\$mb&a. : Ng\$ tulu do zam\$... zã gaza.

Marc : Ma k\$I\$ do li?

Z\$mb&a. : Ma k\$I\$ do li! Do k& wa n& n& we f\$I\$ t& l& do wa vÀ, s& n& wa d& zagbâlã a de. Wa f\$I\$ wa vÀ, n& wa nd\$ wa do kúlà, n& wa gu ndasa kindi zu wa. N& wa gba nwá bÐ tabi nwá 'bete, n& wa dulu hã ogazan\$ do 'bangge, s& n& wa ž ti h\$ do wa d& nza de.

'Boy : D\$ g&l& wa kóló do w\$ li g\$.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : K& wa si zam\$, ng\$ tulu, ní a ng\$ tuli ni ma k\$I\$ do li?

'Bogb : Iž, ma kÚÍÚ do li, ma kÚÍÚ do li. N& wuko kÚÍÚ 'b\$ di ni g\$. N& wa h\$I\$ tulu go'do wa ni vÀ ni, n& wa ma ng\$ z& wa, n& wa ma ng\$ tÐ mbula hã wa. Ki ni vÀ wa be hã wa m& a sÐa li. N& wa fo kili t& gazan\$ na: "M\$ a wi wili nde, n& m\$ t& dÈ kili nÈ m\$ a wuko ni g\$, nde li m\$ sÐ. M& a ngam\$, n& m\$ tÊ yu ma iko g\$."

Wa d& zi hã wa kpak\$ na, wa be hã wa a sÐa li. Wa tÐ mbula hã wa na: "M\$, m\$ h\$a wi wili ia nde, n& m\$ \$ do kpã sila. M\$ a nga, n& m\$ n& we n&, tako na m\$ la... m\$ n& ng\$ m& ná ni." Ki ni m& a wa sa li n& na tulu, m& a tulu. Wa si ng\$ tulu, tak\$ wa be kpã sila hã wa.

N& m& k& wa d& ni na, m& a gã dã sa'de nde, hã m\$ zeze, n& m\$ t& 'b\$ a wi wili, n& m\$ t& yù ma g\$. N& kili n& ba ben\$ ni, kili ba ben\$, wa m\$ ng\$ z\$ ma, n& wa na: "M\$ zÚ, m\$ h\$a wi wili ia, n& m\$ kpālã sila m\$. M\$ t& yù \$ n& m\$ a wuko g\$." Gulu k& wa siki t& wa zam\$, n& wa d& m& ná ni, ma hã ni!

N& wa be nai, m\$ a wi wili, n& wa h\$I\$ tulu go'do wa vÀ ni na, m\$ h\$a wi wili ia nde, n& m\$ t& Ø n& wuko g\$. Gulu si ng\$ tulu 'da wa tak\$ na, we be kpã sila hã wa... hã oben\$.

6. Gba pele

Zagbâlãfio-Gbamboko (texte écrit)

Fala h\$ mú wa we to gba pele, n& nde wa hÚ do nu buti g\$. Wa yolo do gele fala, n& wa l\$ngg\$* 'do ngba wa, n& wa ndo ba nyanga wa do 'da kÐ do 'da biã k& wa z& ni t& t& n& d& gulu ngambe i.

Dati h\$ mú wa, ma wia na, ombe bunan\$ wa h\$, n& wa ndaka owukon\$ do otala manda'ban\$ vÀ, s& n& wa h\$ we to pele de. Wa to gba pele gbaa, s& n& wa da t& wa t& n& de.

Fala k& ogbabun\$ wa d& w\$ t& pele wena, ma wia na, fala k& wa to 'bili t& pele kpo, k\$ ma e, n& wa kala ogazan\$ vÀ, n& wa a wa ti gÓIÀ, na d\$ a d& ni k\$ wa mbÚKÚ t& li wese g\$. N& ogbabun\$ wa a wa to pele tati a wa 'diko. N& fala k& 'do pele ma ny&l& wena fai, k\$ tak\$ na nde wa da kÐ wa t& n& dÐ ni, ma wia na, kpasa wi k\$ le kpo, tabi wi ba kungba gaza, tabi nwa ng\$ le a n&, n& a \$ nù ti biã pele wa z& ni, s& n& otala win\$ wa ž na nde, a kÐa na, pele ma e ni de. Fala wa tua gba pele, k\$ ma ia, k\$ tak\$ na nde, owukon\$ wa ž na nde, pele ma i ia ni, ma wia na, ogbabun\$ wa ndo z& biã sambia. K\$ fala k& owukon\$ wa zeze, n& wa ž na nde, pele ma ia ia, n& wa ndo si d& nu t\$a 'da wa. N& do gÀa wese 'do pele, tabi do tã ma wia na, gaza kpo kpo a \$ do naa a ng\$ m\$ \$i kpo. Tua k& wa n& g\$n\$ sanga t& ngba wa do a g\$n\$.

Tabi fala k& kpasa wi k\$ le a z\$, k\$ ma wè li a g\$, ma wia na, a kala ogazan\$ do ogb&li-ngbangbon\$ vÀ, n& a \$ do wa fala n& kpo, do hã ina hã wa na wa ny\$ng\$, n& sila wa kpālã na, d\$ a d& ni k\$ kili bá wa g\$.

'Bogb : N& gba pele ni... pala sa ni, n& wa si ng\$ tulu. Wa si ng\$ tulu i, n& wa yaka wa ng\$ tulu i gbaaa, n& ale*, n& wa d& m\$ do wa d& zu wa zÈ zÈ zÈ zÈ. N& wa h\$ do ma. K\$ wa hÚ do ma ia, n& wa ndaka owukon\$ vÀ gbaa, n& wukon\$ wa e d& 'da le vÀ, d& zam\$. N& wa e wa ndâu, wa kã wa gbaa, n& wa e wa ndâu, n& wa kã owan\$ g& gbaa, s\$k\$ g&n& wa ma ng\$ to pele, hã wuko usu hã t\$a g&, n& pele 'danga. N& wa z& wuke ni di gbaa, s& n& wa to gba pele de. ÇÀ... n& k& we gba pele, wa si ng\$ tulu. Wa si ng\$ tulu, wa kã wa kã.

Marc : Ma 'b\$ vÀ a y\$la?

'Bogb : ÇÀ ma vÀ y\$la... ndélè, ndélè.; wa ga zuma ni:

"Aa ndélèè... ndélè ia o, ndélè o...

aa wiya oo... aa wiya, be wa zÚ pala to pele...

aa ndélèèèè... ndélè ia o, ndélè o a wiya o o...

aa wiya, be wa z\$ pala to pele...

aa gbonggo... gbangalã wio gbonggoo o...

wa kã baa aa gbonggo wa kã baa...

N& wa h\$I\$ tulu go'do wa vÀ, wa dungu do wolo zu ga wa 'diko, we k& wuko wa kÚlÚ s& di ni g\$. Wa ndaka owukon\$ vÀ, we k& wa h\$I\$ tulu go'do wa vÀ. n& wa do zu ga wa, n& wa kpo f&l& se'de (t& ga wa). N& nsima* vÀ ni, wele ki he m\$ huu mi, n& ngba a n& kÐ nu a, n'a kala kÐ a d& ng\$, n& wa z& ngba wa. N& mbe kpo tÐ na, wa z& a 'bu, n& wele k& a z& ngba a 'bu. N& a ni a gifi tÀ a, n'a z& ngba a 'bu. Ni gba gba gba gba gba. 'Do n& ny&l& n&, n& wa na, fele ia, s& n& wa p&s& de.

IV. Ngba soen\$ g\$n\$ gaza

Zagbãlãfio-Gbamboko (texte écrit)

Tã dati g\$n\$ gaza, ngba soe to gba pele, do gÀa wese, n& naa gaza, tabi mbe wi na 'da gaza kpo kpo a ba wili k\$la, n& a t& n&, n& a wele do ma t& gaza k& wa n& g\$n\$ a ni, n& wa gb& a, n& wa gi a hã gaza na, a ny\$ng\$ ma do tutole dati k& na nde wa g\$n\$ a do gaza ni.

Do tutole belee ma wia na, wa e li li we, k\$ ma ba we mboo, n& wa a do zã gaza kpo kpo. 'Do n&, n& wa e 'b\$ gele li li we, k\$ ma ba we, n& gaza kpo kpo a f\$I\$ do tÀ a, s& n& a h\$, n& wa nd\$ a do kula mba do n\$ vÀ, s& n& a dungu nù we ny\$ng\$ m\$ de. N& dati k& na, wa la do gaza we g\$n\$ a, ma wia na, naa gaza do owi nan\$ wa wele nu wa t& gaza ni, n& wa kpo ndungbulu tÀ a do'do, s& n& wa la do a de.

1. Yaka gazan\$

Do pala n& ni, n& nde obunan\$ 'da os&but&lan\$, fala n& kpo do os&but&lan\$ wa n&, n& wa le k\$ butu i, n& wa 'bana d& t& ngba fio ni, n& wa ndo ga zuma yaka do gaza gbaa 'b\$ 'da k& na nde wa g\$n\$ ogazan\$ vÀ s& wa le d& k\$ butu i de. N& ombe gbaun\$ wa kã ng\$ ndokoe t& yaka ma nganda wena, do ga zuma yaka gaza:

1. Ngba m\$ zagbãlã si ti bili,

a si ti 'balo m\$ n& n& nÊ a m\$ n& ngele o: o o ngele o ngele (2x)

a ba e: o o ngele o ngele

dani tÀ e: o o ngele o ngele

kpäbale o : o o ngele o ngele

a a ng&la o: o o ngele o ngele.

2. Tútúlɓ é ¼ tɓtɓɓ bɓ ngba wi e: ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́

Tútúlɓ é ¼ tɓtɓɓ gaza kɗa e : " " " "

wa n& ba e : ɔ́ ó... wa n& ba naa a kó g\$: ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́

wa n& ba e : ɔ́ ó... wa n& ba baa a kó g\$: ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ɔ́

3. Ndikima si ti 'baloe a be m\$ z\$ a pala ng&la a, ndikima si ti 'baloe...

G\$li ee g\$li o ya, g\$li ee g\$li o ya...

2. La mú gaza na wa g\$ n\$ a

Fala wa z\$ a na nde, wese g\$ n\$ gaza ma wia ia, n& wa ba 'Bagaza gaza, n& wa n& do a nu butu i. Do fala n& mú a ni, n& wukon\$ vÀ wa n& d& nu butu i, n& wa fi kolo kolo kolo.

K\$ k& 'Bagaza a h\$ a nu butu i ni, n& a yolo nù, n& wa e 'bafu kD a, n& buna 'da a a kala kD & d& ng\$, n& 'Bagaza gaza a z& a. Do fala n& ni, n& obunan\$ k& wa t& ng\$ ndokoe ni wa he m\$ na: "Nyonggo na nyonggo". N& buna ni a b\$ l\$ kD a olo n& d& nù, n& a 'be nu kD gaza 'da a ('Bagaza), n& a la do a d& k\$ butu i, n& buna ni a m&n& li a h& gaza 'da a we be na, a kpa s& ngam\$ olo z& wi k& a z& a do & ni. H& fala k& owi yaka gazan\$ wa z\$ a na nde, 'Bagaza gaza a ndua le n& ni, n& wa ma ng\$ ga zuma mbese wi zole:

A a a n& ni e : i ó ò... a a a n& ni e o: ɪ ɔ́ ó...

bili ba ga wi e: i ó ɔ́... bili ba ng&la èè: i ɔ́ ó

Fala k& gaza ni a le, k\$ a n& h\$ 'do ndokoe i ni, n& a kpa ombe os&k&k& obunan\$, owan\$ k& wa wè we k& ng\$ ndokoe g& bi, n& nde wa l\$ ngg\$* h\$rr b\$ a b\$ a. N& wa ni wa ma ng\$ he m\$ zu gaza ni na: "S&but&la! S&but&la!", n& wa ma ng\$ d& a yíkí yíkí yíkí. N& do fala ni, n& buna 'da gaza ni a h\$ l\$ tulu go'do gaza ni do'do, n& a n&, n& a h\$ t& ngba fio k& g\$li t& n& ni. K\$ a n& z\$ a, n& a d& kili, n& wa ili a d& dati, k\$ a la fala 'da a ni do'do, n& wa 'be nu kD a, n& wa la do a d& 'da wi zolo i. Do fala n& ni, n& okpasa gbabun\$ wa ma ng\$ ga zuma na:

N&la nu a nu e e d& a yú g\$... (2x)

Bɓ a la bili e e d& a yú g\$...

Bɓ a manda'ba e e dɓ a yú g\$...

Wi wili a konggo e: a wia o...

Obizā m\$ z\$ kuta : a wia o...

Obizā m\$ z\$ ngbala: a wia o.

3. Fi mbu'da m\$ nu gaza

'Boyele-'Bogbas\$ngga

Marc : N& dati k& wa n& g\$ n\$ wa ni, wa h& 'b\$ ina h& wa wena? Wa ny\$ng\$ 'b\$ li& te g\$?

'Bogb1 : Wa ny\$ ny\$ng\$! Wi zole, wi k& a g\$ n\$ wa...

'Bogb2 : Aa sango, m\$ zú, k& wa tD we n& g&. Wa z& afe kɔ́yǒlǒ, n& wa fa 'b\$ mbe nwɔ́ di ni, n& wa mba do nwá bandagaza, wa mba do nwá bandagaza, n& wa fa, n& wa pi afe káyólé, n& wa ba 'bili kùngbɔ́ ngmá, n& wa ba afe kayole, n& wa mba, n& wa gba sanga n&. N& wa ba, n& wa fi nu gaza, n'a ny\$ng\$ – mbànggó tè (= kayolo) – n'a ny\$ng\$ ma.

Marc : N'a ny\$ng\$ ma, n& ma d& do a ge?

'Bogb2 : A ny\$ng\$ t& 'b\$, n& li a sD g\$? A ny\$ng\$, n'a \$ do kpā sila, d\$ a dÊ kili g\$. We k& káyólé ni ma d&la wena. M& a te zam\$ ge ma d&la wena, ma \$ n& màndànggálɔ́ ni.

'Bogb1 : N& bandagaza ni, do m&n\$ ná ni, a ny\$ng\$ tak\$ na, a \$ do kpã sila, d\$ d& k\$ a z\$ m\$ k& ma a nga, n& kili bá a, n'a yú d& iko ni g\$. We k& m& a ina, ma hã kpã sila. Tua k& fala k& m\$ z\$ m\$, n& kili ba m\$ ia, n& m\$ yu s& iko. Hã k& wa ny\$ng\$ m& ni, n& wa \$ do kpã sila.

Zagb : Mbe 'b\$, n& wi ba gaza a ny\$ng\$ nwá bandagaza ni, n'a kpã ng\$ sila gaza 'da a, do dati à.

Kake-Selengbe ('Bobito 7.3.95)

Marc : Longin, m\$ ĩ ti mbe inan\$ wa a k\$ mbu'da m\$ nde?

Kake : Ina n&? ĩ, m& a nw ĩ, wa to do... fo sindi bina, n& wa to do gbãlã m\$.

Marc : N& mbe nw ĩ k& wa fa ma ni m& a nwá ge? M\$ t\$!\$ mbe onwán\$ k& m\$ ĩ na, wa fi ma k\$ mbu'da m& ni.

Kake : Banagaza, ma a ni! N& ngbindi 'b\$ boe.

Marc : N& mbe oliã te? K& m\$ sa s\$ li n& we duzu... k& ma nganda wena ni?

Kake : A ny\$ng\$ liã te, gi liã t&, n'a ny\$ng\$: liã ngbindi, liã Àdanit\$!\$, liã... alat\$k\$. ĩ, liã alat\$k\$, do... kalazātolo.

Marc : Kalazātolo m& a ge?

Kake : M& a w\$k\$s\$ ma fo do nu, n& nde wese to wena, ma fé g\$. Ma 'do t\$a g& boe. Wena l& sa li n& pii na, kalazātolo. N& wa ny\$ng\$ liã n&.

Marc : Mi h\$ 'b\$ d&, s& n& m\$ be ma hã mi. N& k& a fi g&l& k& a ni m& a ge?

Kake : M& a bad&ngb&. N& a gba sanga n&, n'a kpo nu k& a, n'a kpo 'b\$ t& nyanga a. N& ma hã ngawi hã a.

4. G\$n\$ gazan\$

Zagbãlãfio-Gbamboko (texte écrit)

Fala k& wa h\$a do gaza ni dati wi zolo ia, n& wi zole ni a 'be t& ga gaza ni, n& a n\$n\$ do ÀlÀ k& a, n& a gb\$t\$, n& a da k& a t& n&. K\$ fala k& a z\$a na nde, olo ÀlÀ k& a ni ma wia d& fala k& a g\$n\$ s& a, n& ma \$ a dia ni, n& a n\$n\$ 'b\$ kpo kpo fala ni, n& a gb\$t\$ d& 'da a nga, n& a ba buluti 'da a, n& a 'bili do ma do ti. Ki ni wa t& na: "A tua kpã bàl¼!"

'Do n&, n& a ba buluti 'da a, n& a yolo do si nu do'bolo ga gaza ni, n& a gba sanga ng&la ni b\$a. Fala k& ma h\$a t& kpana li zu ga gaza ni ia, n& a 'bili mbee ng&la ni si nù, n& a 'bili 'b\$ mbee n& 'b\$ ni. K\$ fala k& ma h\$a nù b\$a n& ia ni, n& a 'bili ti n&, n& ma h\$ b\$a n&, n& a da k& a. Wa sa ki ni na: "A À ng&la"! A da k& a, n& gaza a kulu ng\$, n& wa 'be nu k& a, n& a n&, n& a dungu nù ng\$ m\$ dungu k& wa d&a hã a t& ng\$ li gaza i ni.

Fala k& wa g\$n\$ 'Bagaza gaza ia, n& 'do a, wa g\$n\$ 'b\$ Ɔn\$gaza, n& 'do a wia Nwagaza, s& n& wa g\$n\$ otala gazan\$ vÀ de.

'Boyele-Nwag&

Marc : Ní a kpo soe k& wa g\$n\$ wa... wa t&a ki ni ia, l& tó s& 'b\$ ki ni vÀ g\$... Wa g\$n\$ a ia, n& wa la do a, n'a dungu i do?

'Boyele : N& a n&, n'a dungu t& pala k& wa 'dafa hã a na, a dungu n& t& n& ni.

Marc : N& wa 'dafa ge?

'Boy : Wa 'dafa m\$ kombo, gbá te kombo. Te nÊ l& dungu ng\$ n& k\$ t\$a sambala ni, Wa na ma a dia, n'a dungu ng\$ n&. N& wa e m\$ 'do a nga nÊ giti, n& a dungu ng\$ n&.

Marc : Wena wa g\$ n\$ wa do ng\$ nga ge? Tabi do midi, tabi 'do midi be s\$...

Z\$mb&a. M\$ aka de wena. We k& wa t& g\$ n\$ wa g\$ ni, n& sila m\$ baa be t& 'b\$ \$ dia g\$. Bon*, k& m& n\$ ma ia wá di ni, wa n& g\$ n\$ wa ni, hã wese gba gbaa ni, ma n& n& d& ng\$ d& nÊ, n& m\$ na, d\$ dâ wese dÊ, k\$ wa n& g\$ n\$ 'b\$ be 'd& &, d\$ wese dÚ a g\$. (Tabi, d\$ t\$ k\$ tÀ a húlú d& nù wena do li wese ni, k\$ a mbÚkÚ tabi a álá g\$.) N& wa g\$ n\$ a pala n& nÊ ni. K\$ wese m\$ ng\$ dālā n&, nde ma i ia. Wese t& ngàndà g\$, d\$ mbe a mbÚkÚ t& wese g\$.

Marc : N& kpo soe k& wa g\$ n\$ wa ni, wa dÊ ina t& n& g\$?

Z\$mb&a : Kpo soe wa g\$ n\$ wa ni? Wa d& m\$ olo yaa l& d& a na, a dungu do kpã sila.

'Boy : L& d& ina olo oyaa l& \$ n& ngbindi m\$ tÐ s\$ we n& d& ni. N& m\$ kpã ng\$ sila a, n& m\$ kpã d&, m& a m\$ benisa* olo yaa l& hã ni. N& m\$ n\$ mbé n& t& gb& ng& m\$. M\$ k\$ bolo g\$ i?

N& m\$ fa n& ngbindi we kpã ng\$ sila a, nÊ k& l& tÐ s\$ 'b\$ we 'da ngbindi d& ni. N& m\$ ny\$ ng\$ ni ngmá, n& m\$ kpã mbe ng\$ 'baka a. N& mbe 'b\$ a sila k\$ la, n& mbe 'b\$ a te sila k\$ la. N& m\$ kpã d&, d\$ sila a gÚnÚ g\$, n& sila a \$ do kpã sila, n& wa g\$ n\$ do a de.

M\$ n& bolo, n& m\$ d& di a ge? M\$ n& bolo, n& m\$ d& ina olo yaa wi g\$ i? Kpo gaza a bolo g\$ i? Hã m\$ g\$ n\$ be, hã a zĴ nù ia, s& n& sila m\$ baa be te nù de. M\$ fa n& ina olo yaa l&, n& wa 'banda* do d&, n& wa 'banda* do d& na, sila a \$ kpã. N'a n&... a yolo ia, n& a dÊ 'b\$ m\$ kábá kàbà kĵ bĵ kábá kàbà kĵ bĵ kábá kàbà kĵ bĵ 'b\$ g\$ (d\$ a bí nganda wena do y& k& tÀ a d& gele pala 'b\$ wena g\$).

Marc : N& ma h\$ gÀ wese tĀ, n& a \$ nù? K\$ we \$ nù ngboo ni a \$ ng\$ ge?

'Boy : Wa \$ ng\$ gbá kombo k& wa na ma d& nù a dia t& ti da 'di ni. Ma \$ n& kombo k\$ t\$ a sambala wa gba di de wena g\$ i? N& wa na m& ni a de. N& a & f& tÀ a, n'a \$ ng\$ kombo a de. Wa gba sanga kombo, n& a \$ ng\$ n&.

Marc : N& buna ka zā a boe?

'Boy : M\$ buna, m\$ ka zā n& boe, n& m\$ k& ngg& l& a, d\$ a Ú 'dā \$ i g\$. M\$ ka m\$ tÀ a na, d\$ a d& ni k\$ a mbá ku a do ngb& &, k\$ li dani ó t\$ k\$, k\$ ma d& mā g\$, \$ n& k& m\$ Ĵ 'b\$ gulu n& Ĵ ni.

'Boyele 'Bogbas\$ ngga

Marc : Bon*, n& olo ki ni ma la nÊ, s& n& wa le k\$ butu we g\$ n\$ wa de?

'Bogb1 : Pala sa! Wa \$ tĀ kpo, n& fala sa, n& wa 'banda* g\$ n\$ wa. Wa g\$ n\$ wa, fala sa, n& wa g\$ n\$ wa.

Marc : Ní a wele k& wa n& g\$ n\$ a dati ni a wio?

'Bogb1 'Bagaza gaza!

Marc : 'Bagaza gaza? N& wa 'bana vÀ d& nza?

'Bogb1 N& wa ba a zu kpo. .

Marc : N& wa ba a zu a kpo, n& wa le do a? (ĴĴ) N& wa d& ngboo a ge?

'Bogb1 : K& wa lia do a? Mi n& tÐ ma ni g\$ i? A tÐ s\$ na, l& d& ge, l& ndaka owukon\$ d& g& g\$ i? K& wa h\$ do 'Bagaza gaza ni, n& wi zole boe. N& wi zolo boe ni, n& wi ni, n& wa t& do a, n& wa e a nù. N& wi zole 'bana di 'diko. N& wa 'be a, 'be a nÊ... 'be nu ga a ni n\$. N'a z\$ m\$ ngee, n'a 'banda*, n'a to kpäbàlè do' do. N'a 'banda* di ni, n'a À zu ga a ni gbaa, n'a g\$ n\$ a nííí, n& ma la kpana zu ga a. N& 'do n&, n& wa ba Ɔn\$ gaza, n& wa g\$ n\$ 'b\$ a ni. N&

wa 'banda* wá kala wá gazan\$ d& i nga we g\$ n\$ wa, g\$ n\$ wa, g\$ n\$ wa. N& ndenge* ki ni wa g\$ n\$ wa vÀ, n& ma wia wá ia, nde ma i ia.

5. Ng\$ li gaza

Texte Zagbãlãfio-Gbamboko

T& ng\$ li gaza, gaza kpo kpo a dungu ng\$ m\$ dungu 'da a do go'do a gbaa na nde, wese gÀa, s& n& wa kulu ng\$ we n& we dungu nù k\$ butu i de.

Gaza kpo kpo a dungu nù, n& a tã ku a d& 'do, n& buna 'da a ba be sala, li n& a "langbasabele", n& a e ma d& ti ga gaza ni, n& ga a ma dungu d& ng\$ n&, n& wa 'bi nwá "ngbìndi", n& wa e ma d& t& ngbala ga gaza ni do be sala ni, n& t\$ k\$ olo dani gaza ni ma ndo hulu d& ng\$ nwá ni d& nù.

Do gÀa wese, n& buna kpo kpo a kala om&n\$ b\$ a ni, n& a 'dafa fala n& de wena na nde, d\$ a d& ni k\$ ma yú g\$, tua k& m& a nu zĩ t& gaza ni. Mba g\$, fala k& ma y\$ ia, n& buna ni a kpa s& gã ngbanga nganda wena, we duzu k& ma wia 'b\$ di ni na, wa y\$ i\$ 'b\$ 'da li dani gaza ni, n& wa kp\$ 'b\$ t\$ k\$ n& do mbé n&. Ki ni m& a kpa ngam\$ fala b\$ a.

V. Om&n\$ wa d& 'do k& wa g\$ n\$ wa ia ni

1. A li dani gaza

'Boyele - NwagĐ

Marc : N& fala sa titole belee, n& wa d& ge?

Z\$mb&a. : K& l& n& pi t& l& di ni, k\$ g&n& k\$ m\$ \$ ng\$ mb&to, m\$ fa mbe ina we i do m\$ t& fala wa gba m\$ ni g\$ i? N& m\$ d& gaza t& 'b\$ ni, d\$ li dani mbúlú g\$. Wa d& ni, n& ma À. M\$ é s& a iko g\$, d\$ li dani mbúlú g\$. Titole belee ni, n& wa a lì lí dani na, ma À... we lì.

Marc : Wa so ma do ge?

Z\$mb&a. : Wa so ma do k\$ a nda'ba. M\$ ba k\$ a nda'ba, n& m\$ so kau, n& m\$ a li n&. A n& bi n&, n& wa 'be a, d\$ ma á t& gele tÀ a, k\$ tÀ a dófó g\$. N& m\$ so kau, n& wa a li n& níí. N& wa fa wá ina, n& wa a li n&, s& n& a dungu nù de.

Marc : N& gulu k& wa so do k\$ a ndaba ni we?

Z\$mb&a. : Wa so 'diko g\$, d\$ m\$ pí kĐ m\$, k\$ m& tabi a nw j, k\$ nw j fe hio iko g\$, k\$ ma dú kĐ m\$ g\$. D\$ m\$ á tÀ a, k\$ a kpá 'b\$ gele dani g\$. M\$ 'be go'do k\$ a nda'ba, n& m\$ a d& t& n& nzÀ... m\$ olo yaa l&.

Marc : N& 'do n&, n& wa fa 'b\$ ina?

Z\$mb&a. : Wa d& ni d&, n& l& fa ina olo yaa l&, n& n& d& n&, kpak\$ dani À g\$ i? M\$ kpa dani, n& m\$ n& lopitalo, n& wa k\$ fila ina t& n& na, dani À g\$ i?

Marc : Wa fa wena a ina ge? ZÊ dati 'da oyaa n&, fo fila ina zÊ bina.

Z\$mb&a. : K& fo zÊ fila ina bina ni, n& wa fa nwá te, n& wa gi, k\$ ma gbala, n& lí n& \$ mbĩ, n& wa a li n&.

'Boy : Wa fa a nwá bëlë, do nwá t¼bònggò, n& nwá bate, n& wa mba, n& wa gi, n& ma gbala, n& li n& \$ ngbà'dànzèlè. N& wa a li n& ngmá, n& wa d& ni na, ma mb\$ k\$... 'Do n&, n& wa l\$ mb\$ t& n& nzÊ. N& wa fa Àa tulu k& ma dia, n& li n& sa, ma ba ndi g\$.

Marc : K\$ zÊ dati, fo tulu k& d& g& ni bina, n& m& wa &nz& zi do li dani a ge nde?

'Boy : Tulu olo yaa l&. Mbe n& a ngù'bà... li tulu n& a ngù'bà. L& mi mi... tulu olo yaa l&, l& mi mi. M& a tulu le, n& wa ÀlÀ, n& wa z& nzÉ&, n& ma mb\$&k\$. N& wa ba, n& wa y\$I\$ sanga n&, n& l& d&, n& wa vwanda li n&, n& wa &nz& n&.

Marc : Wa sa li n& nai? → 'Boyele : Dàmb j !

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : Bon*, n& we f\$I\$ li dani ni, n& wa d& n& n&? Wa f\$I\$ ma do ti, tabi wa...

'Bogb : Ɔ ɔ! Wa g\$n\$ wa, wa g\$n\$ wa, n& wa fúÍÚ ma do kpo se n& g\$.

Marc : Kpo soe ni, n& wa d& ge?

'Bogb2 : Wa &nz& wa ni, n& kpa pala sa ni, kpa pala sa ni, n& wa e bawe lì, n& wa yala ma, n& wa f\$I\$ li dani n& ni ngmá. N& ina boe, n& wa k\$ li n& de. N& nde wa g\$n\$ wa nÊ, n& wa dungu, n& 'da kala s&, n& wa fúÍÚ wa ni fúÍÚ g\$. Wa \$ ng\$ kpa pala sa, s& n& wa f\$I\$ wa de. K& sila bankoko* ni &, wa g\$n\$ gazan\$ do'do, n& wi k& a ba gazan\$ ni, kpana... kpana 'da wa do 'da zu gazan\$ wa d&a do 'da zu wa ni, kpana 'da wa do 'da zu wa ni. N& wi ba gaza a n&, n'a fa zu nw j... oli nw j kpo kpo kpo wa a do dani ni... n& a fa gbaa, n'a gi do kpana ngbaka ni, n& wa ba k\$a nda'ba, n& wa fi t& 'd\$ l&. N& nsima* dani 'bana do t\$I\$ n& ni, n& mbe gazan\$ wa &nz& wa &nza, n& wa ba wa ba, s& n& wa a li ina d& li dani de.

N& wa ba k\$a nda'ba ng&ngg&l& gaza ni... A bi wena nde, n& wa ba a gba'da, n& wa so li ina ni do k\$a nda'ba, n& wa ma ng\$ so d& zu ga a. N& wa ga zuma: "Sulunggu, gaza sulunggu u u.." N& a t& bi n&, n& wa t& ba a di ni... n& gaza bi wena ni, ma na wa t& a dani 'da a ni, n& wa ba a ba, s& n& wa a li dani de. Ní gbaa na li n& ma ng\$ fele n&, s& n& ma ma ng\$ tala n& we À n& ni, s& n& wa é 'b\$ li ba we wena g\$ de, ma wu wuka 'diko.

Do pala n& zi 'da bankoko*, kpana ngbaka boe. N& wa fa zu ina n& fai. Ombe li inan\$ ni a mbàmbàhau, tabi túnggùtúnggù. (Ki ni m& a li nwá zu inan\$ kpi do kpi, k& wa mba ma v& k\$ kpana kpo, n& wa gi, n& wa a li dani ni.)

Marc : N& mbé n& ge?

'Bogb2 : Ma kpi kpi... oli n& d&l& wena, nwá k& wa a do dani, n& ma À ni. N& nde wa t& k& do fila ina k& d& g& g\$. Ma h\$a d& ngangga 'diko. K\$ k& 'da oyaa l& ni, wa a zi do kpana ngbaka, do ina ngbaka, do zu onw j zam\$.

Marc : Ní a wa dÊ zi ma do kpo soe ni g\$?

'Bogb2 : ÇÀ, wa a gbaa, n& mbe g\$ ma la z&k&, k& t& wi dè g\$ ì, ma la z&k&, s& n& ma À de...

Marc : K\$ mi aka na, ki ni wa d& ma kpo soe k& wa g\$n\$ wa ni, tabi fala sa, s& n& wa d& ma de?

'Bogb2 : ÇÀ, fala sa! N& wa fa mb\$&k\$ inan\$, n& wa ba kpana ngbaka, n& wa a li k\$ n&, n& wa a ma ni.

Marc : Kpo soe k& wa g\$n\$ do wa ni wa...

Zagb : Kpo soe k& wa g\$n\$ do gazan\$ nÊ s&& g& ni, ma na buna kpo kpo n'a n&, n'a fa li nwa k& a n& n& gi s& we f\$I\$ do gaza 'da a ni. N& wa fa mb&ókú n&. Ma n& h\$ do sanga z&, n& wa gi, ma n& h\$ do tutole, nde ma gbala ia, n& wa 'banda* f\$I\$ do gazan\$ de.

Marc : Ní a do t& n& ni, n& gazan\$ wa \$ talaka iko?... Žž... Wa t& dÊ ina t& n& g\$?

Zagb : lŽ, ina bina. Wa k&ngg&l& wa.

'Bogb2 : Wa ba te, n& wa 'bili ma, n& wa zĩ te n&, wa zĩ te h\$rr... (k&ngg&m\$). N& gazan\$ wa \$ nu, n& wa yulu nyanga wa k\$ te. Wele k& wa ba nyanga a ni, n& wa yulu k\$ te, wele k& wa ba nyanga a ni, n& wa yulu k\$ te. N& bunan\$ 'da wa ni, wa t& y&ngg& ng&ngg&l& wa gbaa fala sa, d\$ be gaza a bá nyanga a, n'a ba, a tó li dani n& ni g\$.

Marc : Ní a wa d& ina ni fai z&k& kpo, s& n& ma À de?

'Bogb2 : Iĩ, k& wi tÀ a dè g\$, n& ma \$ z&k& kpo...

Marc : N& wa &nz& do ge?

'Bogb1 : Wa &nz& do dàmbj ! Wa z& zi tulu, tulu le, n& wa gba do da zu gazan\$ ni. N& wa gba k& g& nÊ, n& wa gba k& g& nÊ. N& wa &nz&, n& wa k\$'b\$ d&, n& wa k\$'b\$ d&...

Marc : N& tuli ni wa sa li n& nai?

'Bogb1. Dàmbj ! N& wa na oina wa gi ni, wa ba, n& wa na do li dani. Ikita nwj iko, n& wa d&. Ina mbunzu ma t& hõ zi g\$& ni. N& wa &nz& do nwá k& wa gi ma ni. N& wa ba, n& wa &nz& do kpana li zu ga gaza, n& wa e m& wa gba, wa sa li n& na damba, do p&l& ni, wa ba, n& wa k\$'b\$ do zu ga gaza, n& wa kasa t& go'do a a do p&l& k& wa kpua ma 'd& tili a ni, n& wa k\$'b\$ i nga, n& wa k\$'b\$ i nga, n& nu n& k& be ng\$ n&.

Hã gaza tÀ a dè g\$, t& hulu do t\$ k\$, ma n& hulu n&, n& wa na, wa n& wa e li lí we. N& wa n& we a do a. We k& tÀ a dè g\$... dani tÀ a dè g\$, k\$ t\$ k& t& hulu 'b\$ ma ni, a ni wa t& à â piii. Mbe g\$, n& wa a ni pala tal& li wese kpo. K& wan\$ t& wa a de ni, n& wa a pala b\$a li wese kpo.

Marc : N& wa d& ni fai z&k& kpo b\$a, s& n& ma À de?

'Bogb1 : Iĩ, kuti k& g& zi ma... mbe g\$ n& wele k& tÀ a \$ de, n& ma \$ z&k& kpo 'diko. Tabi mbe g\$ n& tÀ a \$ de, n& mbe g\$ ma \$ p\$ s\$ tal&.

Marc : N& 'do z&k& kpo ni, ma À ia, n& wa d& ge?

'Bogb1 : 'Do z&k& kpo, ma ia, n& wa na, wa sa li n& na, wa n& n\$ toma.

Zagb : Mbe di ni, mi do aka we ng\$ we m\$ tĐ s\$ we d&. Mbe li ina f\$I\$ gazan\$ ni, n& mi z\$ na, l& á zi 'b\$ nwá bàtè 'da n& g\$. Wa fa nwj \$ na gbózi kŋnggà...

'Bogb1 : Gboz& k\$ ngga, m& ma fanga n& ge nde ni. Ɔk&... Ñk±, bülù... nwá bülù... Wa mba vÀ ni g\$ i? Wa sa li li n& na, mbàmbàh&ũ g&, k\$ wa a ma li dani g& a ni. Bon*, olo n& l& fa 'b\$ nwá gbìnìkÊsÊ, gbìnìkÊsÊ k& ma gbini kili kili kili ni. N& mba m\$n\$ ni... mbe tala n& ma d&la. L& la ng\$ mbé n&... nwá mbànggì, k& wa gba do ma'baya. N& wa gi m&n\$ ni vÀ, n& wa sa li n& na, naa kua ge... we k\$a nda'ba, we e ng\$ n&.

Marc : Wa sa li n& nai?

'Bogb2 : 'Búndúk& k&, 'búndúk& k&... gba gb&l& k\$a nda'ban\$ g\$ i... nda'ba yumu... Wa yulu 'd\$ li, n& wa m\$ ng\$ so k\$ kpana li. N& wa so do k\$a nda'ba we?

'Bogb1 : Wa so do k\$a nda'ba na, d\$ ma dÚ zu kĐ l& g\$ i? We li, wa so do k\$a nda'ba, we ina...

Marc : K\$ m\$ ba 'b\$ bula, n& ma dŬ n& kĐ m\$?

'Bogb2 : Wa á do gÀa n& g\$! Ma a anga!

'Bogb1 : Wa e we go'do kpana ni, n& wa so, n& wa a t& zu ga m\$...

Marc : N& ma do gele gulu n& bina? Wa saka k\$a nda'ba ni we ge nde?

'Bogb1 : M& a ndà'bà yúmú... K\$a nda'ba yumu...

Marc : Wa saka ki ni ngboo ni we?

'Bogb1 : We k& ma a g&. Wa so, n& wa a, s& na ma wia li dani t& zu ga a de. Li k\$ n& \$ a g&.

Zagb : T& n& ila! L& ĩ ĩ na, nda'ba m& a sa'de nga zu. Ma na wa ba k\$a nda'ba yumu, n& wa a do dani t& gazan\$ na, t& wa \$ a nga. We k& wa wia t& ba wuko, n'a ko be z& do dia n&, n& wa \$ a nga.

2. Inan\$ wa a do dani gaza

Zagbālāfio - Gbamboko (texte écrit)

Fala k& obunan\$ wa z\$a na nde wa g\$n\$ ogazan\$ vÀ, k\$ wa dungu vÀ \$ a dia nde, ma wia na, buna kpo kpo a n& we fa ina k& a wia t& gi ma, n& a f\$I\$ s& do dani t& gaza 'da a ni.

Om&n\$ k& wa wia t& fa ma a: nwá gbozak\$nga, bele, Ók±, bùlù, bate, gbinik&s&, mbanggi do te'bonggo (tandaguzi). N& wa e ma, k\$ do sanga z&, n& wa mba ma vÀ, n& wa gi, k\$ ma gbala, n& do tutole, n& wa f\$I\$ do dani 'da ogazan\$. Wa sa li m&n\$ ni vÀ na "mbambahãü" tabi "túnggùtúnggù".

Marc : N& fala ogazan\$ wa dungu tak\$ wa f\$I\$ li dani ni, ma i do?

Zagb : M& a t& fala wa g\$n\$ zi do wa ni. N& wa sa li fala ni na: "ng\$ li gaza". Do titole belee, n& obunan\$ wa tunu ogazan\$ 'da wa, n& wa n& do wa d& t& ng\$ li gaza 'di fala k& wa g\$n\$ z& do wa n& wa dungu z& t& n& ni. N& gaza kpo kpo a dungu d& ng\$ m\$ dungu 'da a, n& buna 'da a a t&, n& a solo nu d& dati gaza ni we f\$I\$ li dani 'da a.

Do fala ni, n& buna kpo kpo a ba "'bundúkPkj" (k\$a nda'ba nyumu) d& kÐ a, n& ba gbulu gua we, n& a e ma d& go'do gaza 'da a ni, n& a ba 'bundukuka ni, n& a so do ba we li ina k& ma anga sala li we i ni, n& a sulu ma d& li dani t& gaza ni. K\$ fala k& ma d\$ gaza ni, do ngb&nz& a ni, k\$ a n& ngb\$ go'do a d& 'do, n& gbulu gua we ni ma d\$ go'do a.

Do fala ni ma wia na, buna 'da a a z& a do galakanzi ni do ni na nde, li dani ma sa vÀ, s& n& a ba mbe nwá bate k& ma 'd\$ li ina ni, tabi nwá ngbindi, n& a na ma d& li dani ni. N& a ba damba, n& a h&nz& do 'do n&, n& a ba nu f&l& n&, n& a k\$b\$ ma t& "kusa gbal&" k& ma d& 'd& tili gaza ni. N& buna ni a z\$ na nde, ga gaza ni ma a b\$I\$ nde, s& n& a e gaza 'da a, n& a kulu ng\$ we la d& k\$ butu i de.

Wa d& ni tâ kpo kpo gbaa na nde, dani t& ogazan\$ vÀ ma Àa, s& n& wa la fala d& ni de. Li wese kpo, n& wa f\$I\$ li dani 'da ogaza fala b\$a: tutole do gÀa wese.

Zuma f\$I\$ dani: Súlúnggú:

Súlúnggú ó ò mbamba sulunggu ð ó ð

Sulunggu wa ga z& z& sulunggu ð ó ð

Manda'ba yu gaza ó ó ð ð ò ó ð

Nu m\$ nu ngbia " " " "

Nu m\$ n& mb¼ngg¼ " " " " .

3. Ogazan\$ wa ny\$ng\$ ka kuluzĩ

Zagbālāfio - Gbamboko (texte écrit)

Fala k& naa gaza kpo kpo a z\$a na nde, wa g\$n\$ be 'da a ia, n& a n&, n& a fa 'bua k& wa sa li n& na "kataala", tabi nwá zam\$ k& wa sa li n& na "zimandele", n& wa to, k\$ ma 'bu, n& wa gi,

n& wa a tÐ t& n& ba wena. N& wa hana 'b\$ gbālā sa, n& wa to, n& wa a tÐ t& n&. N& wa lu ka n&, n& wa fi ma k\$ ua gbala be sš, n& wa tombo do ma hā gaza kpo kpo, n& wele do wele a ny\$ng\$ k& 'da a.

Wa gi kuluzĩ fala b\$a. Dati do gÀa wese olo g\$n\$ gaza. 'Do n& do tutole k& fala sa ia ni. N& fala k& wa ny\$ng\$ ka kuluzĩ ia, n& wa kala obe ua gbalan\$ (kpanan\$ ni), n& wa e ma t& ti Yàj: Gbagale. N& nde gulu k& wa gi ka kuluzĩ hā ogazan\$, we gb& nga dani k& wa g\$n\$ do wa ni na, ma À dÐ.

'Boyele - Nwagò

Zagb : L& n&a n& fai. N& fala sa, n& wa g\$n\$ wa de. Bon*, ní a 'do k& wa g\$n\$ gaza...

Z\$mb&a : K& wa g\$n\$ wa do'do ni, k\$ fala sa, wese gÀ ni &, n& wa sa li n& do kúlúzĩ. Gaza kpo, n& wa 'bo be kpana k& kÐ a zu a kpo. N& wa h&nz& ka n& h&nza, n& wa d& be ma, n& wa sa li n& na kuluzĩ. N& tÐ ba t& n& wena. N'a ny\$ng\$ ma we duzu t\$k&, d\$ ma gúnú d& ti gulu a g\$. Wa sa li n& na kuluzĩ.

Marc : Ina k& wa d& k\$ n& a ge?

Z\$mb&a : Kàtàlà! Wa to bi gbaa, n& ma 'bu, n& wa d& ma do ngbØtØ. N& tÐ ba t& n&, tÐ ngbaka ngboo ni, n& ma ba 'b\$ t& n&, n& wa d& ma do kuluzĩ... Gaza kpo do kpo, kpo do kpo vÀ, wele mba 'b\$ t& n& ni g\$. Kuluzĩ! Gulu n& mba g\$, we k& a ny\$ng\$ t& 'b\$ ni, n& ma m\$ ng\$ le k\$ tÀ a a nga na, d\$ t\$k& gúnú d& ti gulu a g\$, n& ngànggá tÐ& ni pi tÀ a k\$ t\$k&, s& n& ma gb& nga dani ni, s& n& dani À dÐ de. N& wi ba a do gaza a k\$t\$, n& a e d& kÐ a, n'a ma ng\$ ny\$ng\$ wá ma.

Marc : Ní a kuluzĩ wa d& fala b\$a? *Z\$mb&a* : Iĩ, wa d& pala b\$a.

'Boyele 'Bogbas\$ngga

Marc : N& 'do k& wa g\$n\$ wa ia ni, wa g\$n\$ wa vÀ ia ni... ?

'Bogb1 : 'Do k& wa g\$n\$ wa ia ni, n& wa sa li n& a kuluzĩ. N& wa gifi t& wa, n& wa d& ki do k\$ butu i. N& wa 'bo be kpana, wa 'bo be nÊ m& ni solololo... kpana kuluzĩ. N& wa 'bo be kpana n& m& ni sololo ni. N& naa wa a d& ma do nga tÐ, 'bànggá t& tÐ m\$ngba mba. N& wa fa be ma, n& wa d& t& k\$ kpanan\$ ni vÀ, n& wa &nz& be oka n& nÊ, kpa do 'da zu gazan\$ vÀ, n& wa n& n& d& k\$ butu 'di.

N& wa n& n& we d& ma, nde wa 'bili zufan\$ zi gazan\$ wa y&ngg& zi n& ni... wa n& n& we kala ma, we &nz& do gbagale, we 'bili ma, hā kpak\$ kusa 'da wa, n& wa kala, s& n& wa a d& ti n&. N& wa kpua wa do be sala t& zam\$ m\$... t\$k\$ ki ni, wi k& a ba a do gaza ni a gifi tÀ a, n'a ba, n'a &nz& t& zu te, n& ma kpa do 'da zu gazan\$ vÀ. N& wa n&, n& wa ny\$ng\$.

(N& gaza kpo kpo a do ka kuluzĩ d& kÐ a. K\$ fala k& ma h\$a do tutole, n& wa kala zufan\$ k& ogazan\$ wa y&ngg& zi n& nza nga ni, n& wa h&nz& d& t& te k& wa 'bili zi do zu n& 'da fala wa wa k\$ butui gbàà bi, n& wa kala obe kpana kuluzĩn\$ ni, n& wa a ma vÀ d& t& ti gbagale ni. K\$ fala k& ogazan\$ wa kÐ we nd\$ bili nde, n& wa kala okusan\$ 'da wa, n& wa a ma ti gbagale ni. K\$ fala sa, n& wa kala, n& wa n& we nd\$ n& de.)

Wa n& ny\$ng\$ kuluzĩ vÀ do'do, n& wi k& a ba wa do gaza ni, a n& ba s& mbe nu tuli k& wa kp\$a do wa t& i nga, t& ti... t& sala ni. N'a mba do t\$k&, n'a &nz&, n'a be do f&l& kusa, n'a ba, n'a pi g&l& gaza wele k& a ba a do gaza ni.

Hā ma n& gbo s& z\$I\$ k& wa n& f\$I\$ mbito t& wa ni, n'a ba m& ni, n'a d\$. n& nsima* a ba m& ni g&l& gaza 'da a ni na, d\$ d& k\$ & ba a do gaza, d\$ d&... a ba t& 'b\$ wuko, n'a ko do be de. N& a ni a d& t& m& 'b\$ ni vÀ, s& n& gaza a ma ng\$ t& 'b\$ y&ngg& iko de.

K\$ fala k& gaza bà wuko g\$, n& nde wi a m\$, m\$ a m\$ kanga a wi a m\$. M\$ a m\$ kanga a ni, n'a ba wuko.

4. G\$n\$ dā mbito

Zagbālāfio - Gbamboko (texte écrit)

Fala k& wa g\$n\$ gazan\$ ia, k\$ fala sa, n& yakaso kpo kpo, n& a n&, n& a fa kula te ngungge, n& a si n&, n& a d\$ ma, k\$ ma ngutu, n& a to do mbito, n& a zĩ be li s\$ t& n&, n& a 'bo ma, n& a e ma, 'b\$ 'da tã g\$n\$ dā mbito.

'Do tã b\$a olo k& wa g\$n\$ ogazan\$ ia ni, n& do tutole belee, n& wi 'dafa om\$ gaza, a kulu ng\$, n& a sa m\$ hã ogazan\$. N& wa t&, n& wa fi zu gbulu te k& wa 'bili zi zu n& gbàà, t& dati wa k\$ butui ni kolo kolo kolo. N& 'do k& wa fi kolo kolo ia, n& a ba 'bafui 'da 'Bagaza gaza, n& a yulu go'do n& nù. N& a ba 'b\$ k& 'da Ɔn\$gaza, n& a zĩ 'b\$ ni, kpo do kpo do 'da zu gazan\$ vÀ. K\$ ma e, n& wa vÀ wa kulu ng\$. N& buna kpo kpo a h\$ d& li fanda k\$ butu ni, n& a sa m\$ hã gaza 'da a, yolo do ng\$ 'Bagaza gaza, n& a z& a do zufa kpo tabi b\$a, na olo k& wa z&a zi ta 'b\$ do a 'da fala gaza 'da a ni.

N& gaza ni la, n& a yolo do gele fala, ni do ni gbaa na nde, ma kpa zu ogazan\$ vÀ, s& n& wa ndo nd\$ wa do mbitoe de. N& tala mbitoe ni, gaza ni a tombo do ma hã yakaso⁵³ 'da a na, a nd\$ ta 'b\$.

Gaza k& zala a la wena ni, n& wa z& ta 'b\$ a a d&l&. Fala ni, m& a ngbongbo tã ndo nyanga tđ do mbula hã ogazan\$ a ni. K& 'da ogb&lingbangbon\$ wa fe z&a wi do kpo soe ni fia.

Fala k& wa g\$n\$ dā mbito ia, n& naa gaza kpo kpo a tombo do dia ny\$ng\$m\$ (k\$y\$ tabi sa'de) hã gaza kpo kpo. N& obunan\$ wa mba li ny\$ng\$m&n\$ ni vÀ kpo d& ng\$ ndaba ny\$ng\$ do m& 'da gazan\$. N& ogazan\$ vÀ wa t&, n& wa dungu nù, n& wa 'bili sanga kan\$ ni, n& wa kÀ hã ogazan\$ kpo kpo, do sanggon\$ vÀ hã wa. N& ma wia 'b\$ na, naa gaza kpo kpo a tombo 'b\$ do dđ k\$ni t& k\$ butu i. Wa sa li ki ni na "**dđ kpua nyaka**".⁵⁴

'Boyele - Nwagđ

Zagb : Mbe di ni a k& mi z\$ na, wa g\$n\$ gaza ia, n& 'do k& a k\$ butu m\$ ni... we duzu k& 'da ny\$ngam&n\$ bina... n& nde 'do n& ni, n& wa d& we duzu gazan\$ ge nde?

Z\$mb&a : Ma h\$a ng\$ mbito, we k& wa ny\$ng\$ kuluzĩ ia. Hã k& wa n& e wá mbito t& wa ni &... sÈmbÉ n& le wá ma g& a ni.

N& wa z& ogazan\$. Wele ki ni n& wa z& a. Buna 'da a z& a... z& t& m& a b\$a, n& wa z& b\$a ni vÀ, n& wa ba wá mbito, n& wa e tÀ wa ni ngmá. N& wa ba tala mbitoe ni, n& wa h\$ do n& hã yakason\$ k& wa n& gi s& gaza nza nga ni. N& wa z& t& 'b\$ yakasoe, n& wa tđ mbula hã a : "Atatiđ* we duzu dā d&la! Atatiđ* we duzu yálÊ 'da m\$, we k& m\$ d& yal& wena, na ndeo. Be we s\$ di ni, n& m\$ n& f\$mb\$ a, n& m\$ z\$ s&." N'a kala kđ a d& ng\$, n& yakasoe, boko be n& ni, n& wa z& a do zufa, n& wa e mbito tÀ a... wi k& n& gi s& gaza ni.

Marc : N& mbito ni wa kpa ma i do?

Z\$mb&a : Wa fa 'da l& Ngbakan\$ zam\$.

Marc : Wa fa a te ge... na wa d\$ ma, n& wa d& do mbito ni?

Z\$mb&a : M& a ndÂÎÂ, do ngùngg¼.

⁵³ Fala k& fo boko be we dungu yakaso gaza ni bina, n& naa gaza do tÀ a, a dungu yakaso be 'da a.

⁵⁴ Ny\$ng\$m& 'da obunan\$ do ogb&lingbangbon\$ ma do tÀ &.

Marc : Wi d\$ ma do mbito a wio?

Z\$mb&a : Wi a yakaso. S& n& wa n&, n& wa e tÀ a. N& wa h\$ 'b\$ do tala n& we k\$ 'b\$ t& yakasoe de ni.

Marc : N& t& mbe falan\$, t& mbe len\$ 'do Karawa i, 'da fala nd\$ mbito, n& wa d& 'b\$ be dÐ k\$ni, n& wa n\$ 'b\$ t& n&. N& wa sa li n& na dÐ mbito. 'Da n& nga wa d& 'b\$ ma d&a?

Z\$mb&a. : K& 'da l& nga l& nd\$ mbito iko.

Zagb : Fala k& wa ndua zi wa k\$ buti gbàà ni, wa ndua zi s&l& k\$ butu, wa tÐ s\$ na, ma s\$ do ti gulu te g\$? Bon*, fala k& wa g\$n\$ dā mbito ia ni, n& m& wa d& 'b\$ di ni fala ni a ge nde? We duzu gulu te ná ni?

Z\$mb&a. : Bon*, m\$ aka a dia. L& n& tÐ... l& Ngbakan\$ l& ž vÀ g\$? We k& l& wele n& ngboo, gele m\$ k\$ l& bina. Gbali l& vÀ, l& bugaza vÀ g\$? Wa kala s& zufa k& wa z& zi do wa, n& wa e n\$ t& wa ni, n& wa d&a do wa t& e mbito t& wa ni. N& wa kala vÀ, n& wa n& t& fala k& wa ia zi n& wa sa li n& do ngo ... m& a gbagale.

'Boy : N& wa d& m& ni vÀ, n& wa **to ngele**. N& wa 'bili zu zufa. N& wa kala kpana wa d&a do kuluzž do da zu gaza kpo kpo kpo, n& zufa do da zu gaza kpo kpo kpo. N& wa kala kpanan\$ ni... kpana kuluzž, n& wa gu d& ti gbagale ni. Wa gu kpana d& ti n& ni. We k& kpana dÊ 'b\$ sa g\$.

N& gazan\$ wa boe, wa gu wá di ni vÀ. 'Do k& s&mb& t& s& wá ni ma a ni. N& wa h&nz& m\$n\$ ni vÀ do'do, n& ale* ma suka* di ia. S& n& gā s&mb& ni ma h\$a wá, n& ma kpa wa de. Wa kÀ do da zu wa ni. Ma d&l&, n& wa t&, n& wa mba ngba wa b\$a, wa ny\$ng\$ ka b\$a. Wa 'bili n& sanga n& sš sš sš, we k& gaza dÚ ngb& & g\$. N& wa ny\$ng\$, n& ma kpa nu wa iko. Wa dÚ ngba wa se'de g\$.

'Boy : L& h\$a ng\$ ki ni, hā l& ze le ni. D\$ l& gbó 'b\$ gbogbo zā n& 'diko g\$.

Z\$mb&a. : Ma hā ni! Ma m\$ tÐa vÀ ni.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

'Bogb1 : Mbito, wa nd\$a wa do mbito. K& wa g\$n\$ wa vÀ ia ni, hā wa d&a kuluzž wa ia, n& oyakason\$ nza nga ni wa d\$ mbito, n& wa tombo... n& wele do wele n'a tombo hā gaza 'da a. N& buna 'da a ni, a gifi tÀ a, n& a a nd\$ tÀ a. Gulu n& we k&, gazan\$ kpo kpo wa do buna 'da wa. N& buna 'da wele ki ni a ba t& 'b\$ mbitoe, n'a k\$ t& gaza 'da a. Wele ki ni a ba mbitoe, n'a k\$ t& gaza 'da a.

Hā fala n& sa n&, n& bunan\$ ni wa n&, n& wa 'bili sēlš, n& wa t&, n& wa d\$ ma. Wa d\$ t& n& vÀ, n& wa ma ng\$ g&z& ma. N& li ki ni a nd&ngga, kpak\$ yakason\$ wa to s& t& nu ndoko nga. Wa ga s& zuma do zu li gaza 'da wa. Wele do wele n'a ga t& 'b\$ zuma do li gaza 'da a. N& wa d& nd&nggan\$ ni, ma n& e n&, n& wa tombo hā yakason\$ 'da wa. N& yakason\$ wa t& t& nu butu do gÀa 'da wese, n& wa kala nd&nggan\$ ni, n& wa kÀ hā wa. N& gaza 'da m\$ g& a s& nd&ngga 'da a t& m& hÀ, a n& ga t& m& zuma, n'a ga t& m& do li gaza 'da a k\$ butu 'di.

5. E li gaza

Zagbālāfio – Gbamboko (texte écrit)

Fala oyakason\$ wa nd\$a mbitoe ia, ma wia na, wa n& vÀ we gala li, tak\$ wa gi s& hā ogazan\$ we e do li wa s& do gÀa wese ni. N& do gÀa wese tāi g\$n\$ dā mbitoe ni, n& ogazan\$ do

ogb&lingbangbon\$ wa n& d& k\$ ndoko i, we e li gaza 'da wa. Wa n& fala n& kpo do obunan\$ 'da wa. N& onaa gazan\$ wa 'bana k& 'da wa d& 'do butu nza i, fala n& kpo do oyakason\$.

N& 'Bagaza gaza a sa m\$ hã naa a do li a, n& naa a a kÐ, n& a tÐ hã naa a na: "Mi la li Dembe ia, k\$ mi h\$ do 'Bagaza e e!" N& naa a kÐ. Do fala n& ni, n& buna 'da a a gba zu kpili k& a s&a zi ni, n& a e kãlŷ we sanga n&, n& a e li nzabele, n& a da, n& ma la kÀ&&. N& wukon\$ do otala wi wilin\$ wa he m\$ zu n& nz¼ee.

'Do a, n& Ɔn\$gaza a h\$, n& a d& 'b\$ ni. 'Do a ni, n& ogele gazan\$ wa t&, n& wele kpo yolo, n& a sa m\$ hã naa a, n& naa kÐ, n& a tÐ na: "Mi la li Nagifi, k\$ mi h\$ do S&ng&a e!" N& naa a kÐ, n& buna 'da a da kpili, n& ma la kÀ&&, n& wa he m\$ zu n&, n& a la. N& onaa gazan\$ do oyakason\$ wa ndo ta 'b\$ to ndangga t& nu butu nza 'di. N& wa ga zuma na :

'Bagaza e be mÚ e a be mÚ ŷ ti g&l& nde g&l& e e wa i y&la e e...

P&nz& e be... (Wa mbese ki ni a ogazan\$ na, lo h\$ we to ndangga ia.)

'Bagaza mi si wá e e :

ǒ ó ǎ... P&nz& mi si... (Wa mbese ki ni a ogazan\$ na, ló ṣ.)

Ndo do ngba soe ni, naa gaza tabi yakaso a kÓ we ze le wala g&l& gaza 'da a, ma wia na, a tombo do mbili tabi a gi sanggo sa'de tabi k\$y\$ hã gaza ni, n& do gÀa wese tã, n& gaza ni a yolo d& t& k\$ ndoko i, n& a ndo wele do we hã a de. N& nde naa a tabi yakaso 'da gaza ni a zÚ s& tÀ a z\$ a g\$.

Do ngba soe ni, ma wè 'b\$ na nde, m\$ k& ma filà ni ma le 'b\$ k\$ butu i g\$. Wi k& a le do fele m\$ i m\$, a wia t& kpa ngbanga a gã. Ogazan\$ wa wè 'b\$ t& ny\$ng\$ fele 'bete, tabi sa'de dua, zamb&l&, f\$!\$ ni do ni g\$.

'Boyele - Nwagò

Kpasa wi : Wa ny\$ng\$ kuluzŷ 'do tã b\$a, n& do tutole, n& wa e mbito t& wa ni. Wa e mbito t& wa k\$ butu i, k\$ ma n& e n&, n& do gÀa wese, wa n& d& nu ndoko i. N& yakason\$ wa t&, do naa gazan\$ wa t&, kpak\$ wa ze le li gaza 'da oben\$ 'da wa. N& wa ze le 'b\$ g&l& ben\$ 'da wa we ŷ na, 'do tã b\$a g& na, be 'd& & boe nde? N& wa ze le li wa.

Wa s& kpili kpo kpo do da zu gazan\$. Hã wa sa m\$ hã gazan\$... gaza a sa m\$ hã naa a, n& naa a kÐ. N'a na: "Ç lia zi k\$ butu do k& g& hÀ, & h\$ s& nza, n& li & m\$ sa n& g& hÀ." N& wa da kpili ni. M& a ã li a a da zam\$, n'a da kpili, nde we nú n&... wa da kpili, n& ma te zam\$.

N& Ɔn\$gaza h\$, n'a sa m\$... ni do ni gbaa na ma kpa zu wa. N& wa da kpili do da zu wa kpo kpo kpo vÀ. N& wa kpolo wá t& wa d& k\$ butu i. N& yakason\$ wa m\$ ng\$ to wá dangga nu wa do fala n& ni, do mbé li k& wa zila li gaza k\$ butu i. N& wa m\$ ng\$ d& yangga, n& wa m\$ ng\$ ga do zuma t& nu ndoko m\$. K& l& sa s\$ di ni a ki ni.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Kpasa wi : N& yakason\$ nza nga vÀ, n& gÀ 'da wese n& ogazan\$ wa n& we e li wa. K& wa \$a k\$ buti m\$, n& wa n& we e li gaza 'da wa.

Bon*, n& kpili k& wa s&a, wa t\$a na, m& a be pele, wa tua do be pele ni, n& obunan\$ 'da wa wa kp\$ ni, n& wa kala ma d& kÐ wa, n& wa n& t& 'do butu m\$. N& wa ba kãlŷ we, gbulu gua we, n& wa n& n&. N& nsima*, a ni a sa m\$ hã naa a do li gaza 'da a. N& a yulu we t& kãlŷ we, n'a da, n& ma la kÀ&&, n& wa he zu a vwuuu. N& wele ki, n& wele ki la t& 'b\$ k\$ buti i, n& mbe n& h\$, ní gbaa, ma n& kpa zu wa vÀ, s& n& wa si d& k\$ butu i.

N& ale*, nd&ngga wa kÀa s\$ ni, oyakason\$ wa kala ma t& ga do zuma, t& ga wá do li gaza 'da wa. Wele do wele a t& m& t& ga do li gaza 'da a t& k\$ butu m\$ ni. N& wa m\$ ng\$ to wá nd&ngga ni hurr hurr... wele do wele n'a ga t& m& do li gaza 'da a... nya a, tabi nya a, tabi

naa a nde, n'a m\$ ng\$ ga do li gaza ni. Ale*, s& n& wa si wá k\$ butu i... ale* wa si wá k\$ butu i.

N& sanga z&, n& wa e m\$, li n& gugusi t& nu wa. N& obunan\$ wa t& hiri d& t& ka z& wa. N& wa gifi t& wa, n& wa ba zuma ngbatùma, n& wa ga zuma gbaa, wa n& fi wá nu a nù, n& gazan\$ wa k& wá. N& ale*, n& wa he ngbatùma. Gbo sanga z&, n& gazan\$ wa he ngbatuma. N& naa wa wa m\$ ng\$ ze le k& 'da wa. H& wa ma ng\$ to nd&ngga nza nga, t& m& 'b\$ nza nga, n& ogazan\$ wa m\$ ng\$ k\$ t& 'b\$ zuma ngba toma t& m& 'b\$ t& k\$ butu nga t& he n&.

Zagb : Wa g\$ n\$ gaza, n& ma la t& n& nde kpa k\$ we e mbito t& gaza? S& n& wese g&, s& n& wa t& ti e do li wa ni de, ki ni ma la t& n& nde? We k& l& b& l& s\$ ng\$ fala ná ni.

Kpasa wi : K& wa g\$ n\$ wa? K& wa g\$ n\$ wa do'do ni, n& k& wa \$ n& di ni... wa \$ n& g\$ i! N& k& wa n& e li wa ni m& a k&, kpa fala sa ni, nde wa z& a wa. Wa z& a wa, n& wa e mbito t& wa, wa z& a wa, n& wa e mbito t& wa, n& wese n& we g& n& ni, n& wa z\$ m\$ nge, n& wa m\$ ng\$ e li wa g\$ i! N& nde wa \$ n& tal&, wa ba yaa wa, wa ba gbagale 'da wa ia g\$ i? Wa \$ t& tal& g\$ i!

Marc : Wa ba wio?

Kpasa : Gbagale 'da wa. N& wa kasa m\$ te'de n& ni, n& wa bili, wa bili, wa bili n&. (Wa bili a ozufan\$ k& wa z& a zi do ogazan\$ ni.)

VI. K\$ butu gaza

1. Onwan\$ k\$ butu

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

'Bagaza do On\$gaza wa a onwa k\$ butui ni. Fala k& wa t& we, ma wia na nde, owele v& wa d& olo nu wa.

Marc : N& gbagun\$?

'Bogb1 : Wa a nwa g\$, n& nde wa a owi z\$m\$ t& gazan\$, n& wa be m\$ gaza h& wa.

Marc : K\$ we saka gbagu na, m\$ g& m\$ dúngú gbagu, n& wa saka wio?

'Bogb1 : Wa saka wele k& a n& a zi gaza ni, n& wa t\$la m\$ gaza h& a v& ia, s& n& wa saka a na, gbagu a g&. N& s&but&la bá gaza g\$.

Marc : N& kuti be 'da a fe g\$?

'Bogb1 : Kutu be 'da a fé g\$ ni, n& wa saka a na, a ba gaza.

Marc : Wele k& kuti be 'da a fia ni, n& wa...

'Bogb1 : A bá gaza g\$! We k& dati a g& 'd i n g i do'do.

2. Be kpongbo

Zagb&lfio – Gbamboko (texte écrit)

Wa e be kpongbo, n& wa g&z& om&n\$ k\$ buti ni d& li n&. K\$ fala k& gele wele k& a yula gele fala ni, k\$ a h\$, n& wa ba h& a, n& a ndo t\$la li om&n\$ k& wa g&za ma ni. Fala k& a te, n& a kpa ngbanga. Wa z& a do zufa, n& wa z&l& 'b\$ t& a d& ng\$ n&. Fala k& a kpa v&, n& wa h& a fala h& a, n& a dungu nù, n& wa t& do ny\$ng\$ m\$ h& a, n& a ny\$ng\$.

Ma wia 'b\$ na, a n& we t\$!\$ zu ogazan\$ t& gbagale 'di: ozufan\$ wa d&a do gbagale ni. N& wi ni a wia we t& mbula h& ogazan\$, tabi a wia 'b\$ we be zuma do y\$la h& ogazan\$. Fala k& a z\$a na nde, wa à om&n\$ k\$ butui do li n& g\$, ma wia na, a ba nu a h& ogazan\$ na wa 'dafa ma.

3. Om&n\$ wa d& ma we a kílì t& owukon\$ do omanda'ban\$

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

G\$li, GulusÀ, Kpoza, N\$t\$K\$

Marc : GÚlì m& a ge nde?

'Bogb1 : Sango, wa ba kpana lì, wa &nz& nu n& do ndala, n& wa ba futu kpili, n& wa h\$!\$ t& n& do zu k& wa, n& ma wele h& h& h& h&... Gaza n& h\$ n&, k'a gbanga bute, n'a b&la ng&ngg&l& m\$ wa ia n& ni. H& a ka m\$ t& a, n'a g\$m\$ zu a 'diko. N'a ma ng\$ 'be do be kpili, n& ma ma ng\$ wele û û û... GÚlì a ni: gÚlì gÚlì...

Marc : Wa sa li n& na ge? 'Bogb1 : Wa sa li n& gÚlì.

Marc : I m\$ ni, wa sa li n& na, gùlùsÁ.

'Bogb1 : GulusÀ t&! N& l& sa k& 'da l& ni na gÚlì. M& a kpo l& sa t& m& 'da l& nga na gÚlì.

Marc : N& kpóza a wio?

'Bogb1 : Kpóza? Kpóza m& a afe te, wa s& s&a. Wa s& ní gbaa, n& ma h&sa. N& wa l&ng& g&l& n&. N& wa lifi f&l&, n& wa z\$ m\$ nge, n& wa kpo te'de, n& wa kpo t& te. N'a si 'do t\$a i, n'a la, n'a zifi n&. A zifi n&, a zifi n&, a zifi n& gbaa, a n& n& we zifi n&, n& ma wele h& h& h& h& h&... m& a kpoza. (N& wa sa 'b\$ li n& n& ng&l&mbali.)

Marc : N& n\$t&K\$ a wio?

'Bogb1 : N\$t&K\$ k& wa &nz&... wa &nz& nu kpana lì. Wa a lì k\$ n&, n& wa &nz& nu n& do ndala. N& wa ba futu kpili, n& wa ndo h& t& n& do zu k& wa, k\$ wa ma ng\$ d& n&, n& ma wele h& h&.

Marc : M& a kpo gÚlì?

'Bogb1 : I&, n& wa t& h& naa wa nza nga na: "K& g\$li t& n\$ t\$K\$ be n& m\$ zam\$ g& wè g\$!" N& nde m& a kpana lì. Wa ba, n& wa &nz& nu n& do ndala, n& wa a lì k\$ n& a g&. N& nsima* ma m\$K\$... ndala m\$K\$, n& wa m\$ ng\$ d& do futu kpili, wa h\$n\$ do futu kpili, n& ma wele h& h& h&... N& wa t& h& naa wa nza nga na, sa'de n\$ t\$K& h& ni.

4. Wa t& do ny\$ng\$m\$ h& gazan\$

Zagb&l&fio – Gbamboko (texte écrit)

T& nu butu nza 'di, wa e ua sani, tabi ua gele m\$ k& ma d& d&D& ni. K\$ fala k& naa gaza tabi yakaso a t& do ny\$ng\$m\$, k\$ fo buna tabi gbaa we ba ma k& a bina, ma wia na, a ba te, ne a z& do ua m& ni n& nga. K\$ fala k& ogazan\$ do obunan\$ wa zele ma ia, n& wa he m\$ na: "èé wukoe, ngbóngbó pĩ we ge?" Ki ni n& wukoe a Ì na nde, wa ingi fala & ia. Do fala ni, n& buna kpo a w&l& t& a d& nu butu i we ba m& k& wukoe ni.

T& nu butu gaza, ma wia na, naa gaza kpo kpo a z& bi b\$!\$ te. K\$ fala k& a t& do ny\$ng\$m\$ h& gaza nde, n& a ba **kali** ná ni, n& a fi ma, n& ma le d& k\$ te k& a z& ni, we ingi na nde, a dala be 'da a do ny\$ng\$m\$ fala d&l& wena ni. Wa t\$!\$ kali 'da naa gaza kpo kpo we Ì ti nganda 'da a.

Fala k& buna tabi ghabui ni a h\$a do m& k\$ butu i, ma wia na, a sa m\$ hã wele m& ni, n& a tð na: "H³nyà Mb&mbo!" tabi "Lambo". N& wele n& a kð: "Ee tðlð!" N& a tð hã a na: "M& 'da m\$ kÊ!" N& wi ba ny\$ng\$ m& ni a n& do ma, n& a e ma d& fala ogazan\$ wa ny\$ng\$ do m& ni. M& tabi a bð, tabi kumba tabi ka'dangga, n& a ba ma hã buna 'da gaza ni, n& buna ni a e ma hã gaza 'da a. Do fala n& ni, n& otala ghabun\$ do ogazan\$ wa z& kð wa labalabalaba...

T& k\$ butu, fala k& m& tabi a d\$a ka'dangga tabi d\$a bð, ma wia na, wa gbini sanga n& sş sş d& kð gazan\$ vÀ. Wele kpo a we t& ny\$ng\$ m\$ mú a zu a kpo 'diko g\$. Ki ni ma be a d&a na!

We 'da ny\$ng\$m\$ k& ma dè g\$ ni

K& 'da ny\$ng\$m\$. Fala k& wa t& do ny\$ng\$m\$ hã gazan\$, n& nde ny\$ng\$m& ni dè g\$, n& wa gese n& ny\$ng\$m& vÀ na, l& nyÚngÚ s& g\$, na d\$ zã wa zÊÊ g\$. "Lo do ina bina, k\$ gulu k& n& gi ny\$ng\$m& a dé g\$ we ge nde?" Ya ki ni a k& 'da wa nza di.

VII. Mbe m&n\$ wa d& k\$ butu gaza

1. Mbula k\$ butu gaza

Zagbãlãfio – Gbamboko (texte écrit)

T& k\$ butu i ma wia na, obunan\$ wa ndo tð mbula hã ogazan\$, do aka nu wa ng\$ y\$a ti d&a m&n\$ k& wa d& zi nza 'di ni. Fala k& gaza a d&a zi 'dã m\$ kpo nde, ma wia na, wa aka nu a na: "M\$ zi t& nza 'di, n& m\$ bÀa zi we n& to nu mi" tabi "M\$ dã zi mi do d&la. Mi g\$a zi m\$ kð m\$, n& m\$ d\$a zi do mi. K\$ m\$ 'b\$ kÊ g\$ nde?" N& ma wia na, wa sa'ba zala gaza ni, wa n\$n\$ zala do ÀÀ kð wa, n& wa ngbolo zu a.

Wa tð mbula hã gaza kpo kpo na nde:

- Fala k& m\$ h\$ nza 'di, k\$ m\$ kpa ngba m\$ do buna tabi ghabu kpo nde, ma wia na, m\$ fana a, n& m\$ dŹlŹ fala tÀ a.
- M\$ t& gèsè 'dã nu k\$a l&ngg& hã okpasa win\$ do ogele wele g\$.
- M\$ t& nØ dã ina we gb& t& m\$ fala k& sila m\$ ma nðlð ni g\$.
- M\$ t& è olo dani gaza 'da m\$ hã owuko do omanda'ban\$ g\$. KâlŹ t& m\$ ma t& h\$ nza g\$.
- M\$ kpa t\$a nu k\$ya ia, ma wia na, m\$ t& dúngù do kili fala k& m\$ kpa ngba m\$ do 'dã sa'de tabi gð ni g\$.
- M\$ t& yÊlÊ gogo m\$ d& nza we m\$m\$ m\$mu fai nÊ wuko g\$.
- M\$ t& ØngbØ nÊ wuko g\$.
- M\$ t& nØ dð n& ma ba m\$ g\$.
- M\$ t& Ø wi d& y&l& we d&a to g\$. (sulu wi)
- M\$ t& dúngù fai t& k& zã wuko g\$, we k& wa sa li m\$ na, wi wili.
- M\$ t& fà wuko 'da ngba m\$ tabi nya m\$ g\$. We k& m& a gã 'dã m\$.
- M\$ t& fà wuko k& a a wi na mú m\$ g\$.
- M\$ t& 'bìlì b&l& g\$. Tua k& wi 'bìlì b&l& a a wi zu m\$.
- M\$ t& bà 'bia do 'dã wele g\$.
- Fala k& wele a tombo m\$, n& m\$ t& nÊ g&\$ \$ n& kpasa wi g\$, n& nde m\$ g\$ n\$ g\$a, tabi m\$ yu yu.
- M\$ t& Ø yala fai g\$. Fala k& k\$la he m\$, n& m\$ kulu ng\$ dð we la d&a to 'da m\$.
- M\$ t& dÊ kili y&ngg& yali tã g\$.
- M\$ t& dÊ sila ny\$ng\$m\$ hã ngba m\$ g\$. Mbe g\$, n& nde a do w\$.
- Wele a tð we hã m\$, n& m\$ t& kŹ Ź g\$, nde m\$ ba só we nu a d& 'da m\$ s&.

Ombulan\$ ni m& a mbula 'dafa dungu 'da wele do dia n& d& 'da ngba wele. M& a mbula "KĐ ngba wi", "d&a na", do "d&a to", do "sĐa li".

T& k\$ butu i, gaza a wè t& he'de tulu g\$, na d\$ a d& ni k\$ ma kpolo li dani gaza tÀ a g\$. Tulu k& wa he'de ma tati a "d&mbj" k& wa h&nz& do li dani gaza ni, do "kusa gbal&" k& wa kpua 'd& tili gaza, n& wa k\$b\$ nu f&l& damba d& t& n& na nde, d\$ a d& ni k\$ ga a ma wÊnggÊ g\$ ni 'diko.

T& k\$ butu ma bÀa zÊ ngba wi do kÓ wi. Fala k& ogaza b\$a wa mĐ mĐlă, ma wia na, wa fo wa b\$a n& d& k& ză Yàj 'di, n& wa hă 'bafu (zufa) hă wa. N& wele ki a kala kĐ a d& ng\$, n& ngba a z& a. 'Do n&, n& ngba a ni a z& ta m& 'b\$ wele k& a z&a s\$ a ni. N& wa fana nu kĐ ngba wa, n& wa la, n& wa dungu nù.

Fala k& ombe gbabu (buna) b\$a wa kpa we, n& wa bi bolo, ma wia na, 'Bagaza gaza a z& biă k& ma be sa m\$ ni, n& otala gbabun\$ vÀ wa tÊ d& k\$ butu nga, n& wa z& ngba wa gbaa, n& ogazan\$ wa z& 'b\$ ngba wa ni. N& wa kala gbulu zufan\$ ni, n& wa n&, n& wa a ma d& ti wa ni, n& otala bunan\$ vÀ wa gasa t& owin\$ b\$a ni, n& wa ndo z& wa do zufa olo nu okpasa win\$ k& wa kĐa na wa z& do wa ni, s& n& wa da kĐ wa t& wa de.

Fala k& wa kpa wuko kpo, nde a g&a zu a do nu ndokoe d& k\$ butu 'di, ma wia na, ogazan\$ wa z& ngba wa do zufa, n& ogbabun\$ wa z& 'b\$ ngba wa, n& wa kala gbulu zufan\$ ni, n& ogbabun\$ wa n&, n& wa a ma d& nu t\$a 'da wukoe ni. A Ú tă d&l& g\$, n& z&l& ma ba a, n& a fe, tabi li a ma l\$, tabi a y\$nd\$ 'b\$.

Fala k& mbe gbabu kpo a tĐa 'dă we k& ma k\$ butu 'di ni hă wukon\$ nza 'di, ma wia na, wa z& a do zufa gbaa, n& wa h\$l\$ tulu tÀ a, n& wa nd\$ a do mbito. N& a \$ k\$ butu 'di we duzu tă gaz&l& mbe kpo, s& n& wa f\$l\$ mbitoe tÀ a, n& a h\$ nza de. Ki ni a fe z& wi fia, n& ngam& k& wa ba hă a ni ma la k& 'da ogazan\$.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : ZÊ dati ni wa \$ zi k\$ butu z&k& n& nde?

'Bogb1 : K& zi ni, mi n&a do obaa mi fala n& kpo ni, l& \$a z&k& 'bu ng\$ n& b\$a, sab&l& kpo. Wa \$ z&k& gazala, n& wa n\$ toma, n& wa \$ 'b\$ olo z&k& n& z&k& gaz&l&, s& n& wa h\$ nza de. N& nde wa mi tukia, tukia t& hØ g\$.

Marc : N& gă mbula ngboo wa tĐ hă gazan\$, wa tĐ ma i do? N& wa tĐ ma 'da fala ki nge nde? Mbula gaza ngboo ni, **mbula nga li**.

'Bogb1 : Mbula gaza ma z\$ wi k& zala a la t& le nga wena. A zélé baa a g\$ ni. S& n& baa a kamba a hă buna 'da a na: "A zélé & g\$, m\$ zÊ a wena, n& m\$ tÓ mbula hă a we duzu & wena. We k& nza nga & tĐ mbula hă a, nde a zélé g\$. A n& h\$ d& nza 'di, we duzu &, & tĐ s& we, nde a zélé s& g\$. Ç tĐ na, l& d& to do a, n'a zélé s& g\$. N& m\$ zÊ a ngj."

N& m& ni, n& wa 'bili obe m\$, li a n& og\$&ban\$, n& wa hu zu n&, n& wa &nz& gba gb&l& lă n& \$ nÊ, n& zu n& a gânzàkàlà. K\$a a ba d& kĐ a, n'a m\$ ng\$ z& do gaza: "M\$ wukusu wi, m\$ h\$ d& nza, m\$ d& 'b\$ m&n\$, m\$ d& nza i a ge nde?"

N& mbe ngba se kpo, n& baa a tĐ na, a z& a do 'bàfé, gba dulu zufa. N'a na, a kala kĐ a d& ng\$. Hă a kala kĐ a d& ng\$, n& baa a tĐ na, a z& a m\$l\$, n& wa z& s& a m\$l\$. N& baa a tĐ na, buna a z& a olo nu & ni, s& n& buna tĐ t& 'b\$ na: "U â, & zÊ a m\$l\$ g\$." N& mbe g\$, n'a z& a b\$a.

Gaza dÊ 'dă m\$ g\$, n& mbe g\$, n& wa tĐ na, wa z& a kpo, n& wa z& a kpo iko. A d& 'dă m\$ nza nga wena, wa tĐ na, wa z& t& m& a, wa linggi a, wa z& a z&a gbaa, n& mbe, ozufan\$ ma wala kĐ wa vÀ. We ke zala a la nza nga wena.

K& oyaa l& wa d& zi do l& g& a ni. M\$ ze le t& 'b\$ baa m\$ wena, n& wa zÊ s& t& 'b\$ m\$ k\$ butu i wena g\$.

'Bogb2 : Om&n\$ vÀ wa be ma kpo kpo kpo na, k\$ butu m\$ hÀ m\$ hÀ, k\$ butu li m\$ kpo kpo hÀ. N& fala k& ma fele wena, wa be mbula hã gaza ngboo na, m& fele tÀ a ni m& a fala n\$ toma we h\$ nza. We k& n& n& h\$ nza nga, n& li n& n& gbo do baa n& do naa n& hÀ. Kasi* fala ná ni ma fele do gaza wena, li n& fele do fala ni ngboo... wa tÐ na, wa n\$ g& toma, fala ná ni, fala m\$ gaza fele n& ni.

Marc : N& m&n\$ ngboo ni wa be hã wa wena wena a ge?

'Bogb2 : K& wa k\$ butu m\$ ni? Wa t\$!\$ om&n\$ kpo kpo k& na, m\$ k& m\$ gaza m\$ h\$ nza, m\$ le k\$ gele butu, n& wa be m\$ hã m\$, ná kÈnggÈmØ, ongÈl j, dàmb j, ok&n\$ ni wa be hã wa vÀ dati do'do, s& n& wa h\$ de. K\$ ma h\$ fala we h\$ nza nde, ki ni we tÐ mbula hã wele we nza nga hã wa de.

Marc : N& \$ n& k& mbula ng\$ ba wuko, tabi d& t\$a, do k&n\$ g& ni, wa be ma g\$?

'Bogb1 : Wa be ma vÀ do fala n\$ toma ngboo ni. We k& m\$ h\$ n& nza nga, n& mbe m\$ y&ngg& n& do 'da le 'diko. N& mbe di, m\$ y&ngg& s& t& y\$ y\$la. M\$ nÊ s& we ba wuko g\$, m\$ kÓ s& we tosa* naa m\$ g\$, m\$ kÓ s& we tosa* baa m\$ g\$. Nya baa m\$ sa m\$ hã m\$ we tombo m\$, nde m\$ kÓ g\$. Hã m\$ zÚ, h\$ mÚ m\$ nza we d& n& hÀ. Wa 'banda* d& fala ná ni, n& wa e a do mbula ná ni d& fala ni.

Zagb : K\$ butu m\$ ni, ma na wa yambala nd\$ bili hã wa, wa yambala d& to kpi do kpi do k& na, wi wili a h\$ s& nza, hã a ba wuko 'da a, n'a dÊ, n& nde a hÚ sulu wi g\$. Ton\$ vÀ k& na obaa wa wa d& ma ni, n& wa yambala hã wa i m\$ do ti. Ma na wa ž ti d&a to.

We k& fala k& m\$ 'bana do gaza iko, k\$ m\$ kŊ we d& to g\$ gbaa, k\$ wa f\$!\$ m\$ ia, nde m\$ š s& ti d&a to g\$, m\$ sulu n& wena. K\$ fala k& m\$ 'banda* d& to do fala gaza 'da m\$ ni, n& li m\$ hasa s& do d&a ton\$ vÀ. N& nde t& k\$ butu ni, ma na wa be d&a ton\$ vÀ k& wi wili a wia t& d& ma na, a s& nu t\$a 'da a do k&n& a do ben\$ 'da a, n& ma \$ vÀ do dia n&, n& wa be hã a.

Marc : Ma a ni?

'Bogb1 : lž, ma ni! N& mbe, wa g\$n\$ n&, n& n& h\$ 'b\$ nza nga, hã m\$ zélé mbula g\$, k\$ wa n& g\$n\$ mbé gaza, n& wa handa m\$, n& obuna 'da m\$ wa n&, wa kpa 'b\$ m\$ k\$ butu i, k\$ wa n& z\$ m\$ k\$ butu i ia, n& wi ba zi m\$ do gàzá ni, a kamba* m\$. N& k& a h\$a nza nga, a dÊ de m\$ g\$...

Owan\$ wa n&a zi gaza dati ni, k\$ wa na, wa kamba* m\$ d& ti gbabunan\$ na: "N& 'bílí we 'da a, we k& a h\$a nza nga, a d& m\$ nÊ, a d& m\$ nÊ, a dÊ de m\$ g\$."

N& ogã bunan\$ ni wa dungu nù ni, wa tÐ gbaa, n& wa na: "Ma ni, wa zÊ a." N& wa na, wa we zufa n&. Hã mbe g\$, n& wa na, wa z& a m\$I\$. N& wa z& a m\$I\$. N& a n& h\$ nza nga, a n& d& di 'dã zã nza nga, n& wa na, wa dungu nù, d\$ d& a h\$ 'b\$ nza nga, k\$ a dÊ 'b\$ g\$. N& a dungu nù gbaa, k\$ bunan\$ wa n& h\$ n&, s& n& wa kpe do a, n& wa h\$ nza de. We k& a dÊ m\$ nza nga olo gaza 'da a dé g& g& g'a ni. K\$ wa n& g\$n\$ 'b\$ mbé gaza, wa n& kamba...

2. Gazan\$ wa s& ndangga hã yakason\$

Do fala k& wa g\$ n\$ dā mbito t& ogaza ia, ma wia na, buna 'da gaza kpo kpo a le zam\$, n& a 'bili te "gilà" tabi "sèl" tabi "kòmbò", n& a h\$ n& we s& do ndangga hã naa gaza 'da a tabi hã yakaso gaza 'da a.

Fala k& buna kpo kpo a h\$a do te k& a 'bili ni ia, n& a ÀÀ k\$a t& te ni, n& a dā li we. K\$ ma ny& v& v& ni, n& a ba te ni, n& a fi li we, k\$ a z\$ na nde, t& te ni vÀ ma ngutu ia, n& a ba ma d& nza. N& a ba Àa tulu, n& a dili do t& n& vÀ, n& a dungu nù. N& a ba te, n& a fende ma ng\$ ku a. N& a ba be k\$ya k& nu n& a t\$a ni, n& a ndo g\$ n\$ do dā t& te ni na, ma kpa t& n& vÀ.

Fala k& obunan\$ wa z\$a na nde, wa d&a ndangga, k\$ ma d&l& wena, n& wa tombo hã oyaka-son\$, n& yakason\$ wa gala lì, n& wa gi k\$y\$, n& wa tombo do ma hã ogazan\$, s& n& obunan\$ wa kala ondanggan\$ ni, n& wa tombo ta 'b\$ do ma hã oyakason\$ de.

3. He gugusi do to ndangga

Zagbālāfio - Gbamboko(texte écrit)

a) Ogazan\$ wa he gugusi.

Ogazan\$ wa he gugusi do tutole, do gÀa wese, tabi do fala k& kolo ma t& t&a ni :

* Do tutole fala k& fala ma ndo sa n&, ma wia na, mbe gbabu tabi buna kpo a tunu ogazan\$ vÀ. N& wa kulu ng\$, n& wa n&, n& wa ẓ̣ Yàj (Gbagale) takpa. N& mbe buna tabi gbabu kpo a si li makoto, n& a ndo z& n&, n& nde kpo gbabui s\$ ni wa ndo ga zuma gugusi, fala n& kpo do ogazan\$, do y\$ y\$la wala kpo gbaa na nde, wese ma ndo gba n&, n& sala nu wese ni ma le t& zā k\$lan\$, s& n& wa ama t& n& de.

* Do gÀa wese fala k& ogazan\$ wa ny\$ng\$ m\$, k\$ zā wa hÀa ia, n& buna kpo a sa m\$ hã wa, n& wa kulu ng\$ we n& we ga gugusi gbaa na nde wa mb\$ka, s& n& wa n& we dungu nù, we d& gele d&a sa de.

* Do fala k& kolo ma t&, n& ogazan\$ vÀ wa h\$ nza we f\$!\$ t& wa, tua we k& m& a gā mbula na, gaza kpo tÊ fØlØ tÀ a do gele lì g\$, tati a do li kolo k& ma t& t&a ni. Do fala n& ni, n& wa ga s& zuma gugusi gbaa na nde koloe ma g\$ n\$, s& n& wa n& we dungu nù de.

Zuma gugusi:

1. Bangga bangga a dóma o, a dóma ò ó
ya 'Bagaza e m\$ a ba bili wa tua kpäbalé
ya ndulu o, aa Liangga o, yakaso gi n& ng\$ n& da a ðòó,óóð
Bangga bangga a doma o, a dóma ò ó
ya S&but&la e m\$ a manda'ba wa tua kpäbalé
ya ndulu o, a Liangga o, yakaso gi n& ng\$ n& da a ï...
2. Hüú kanggala mangga o mangga, ñ l- ya o,
a n\$ ya o, a mbele ma gaza n& ma dulu u
n& gaza Liangga ó ò bia dó,
ó ò bia ó ò mbamba wili ng\$ ð ò:
ò ó ó ó ò lia ò ò, ó ò lia ò ò.

b) Oyakason\$ wa to ndangga.

Oyakason\$ wa to ndangga 'da wa fai do gÀa wese t& nu buti 'di. N& fala k& kolo ma t&a ia, ma wia 'b\$ na nde, yakaso kpo kpo a f\$!\$ tÊ a do lí n& ni. Tua we k& wa wè t& f\$!\$ 'b\$ t& wa

do gele li g\$, tati a do li kolo 'diko. N& fala k& wa f\$!\$ t& wa ia, k\$ koloe ma t& t&a fai ni, ma wia na, wa kala ndangga 'da wa d& k& wa, n& wa n& we to ma t& nu butu 'di gbaa na nde koloe ma g\$n\$ s&, n& wa si we nd\$ mbé mbitoe de.

Fala k& kolo ma t& do gba wese, s& n& oyakason\$ wa d& ni de, n& nde do t& g\$. K\$ k& 'da ogazan\$, fala k& kolo ma t& do t&, n& ma wia fai na, wa kulu ng\$ we h\$ nza d& ti kolo 'di we f\$!\$ t& wa do ga gugusi. Gaza kpo a wè t& z\$!\$ t& fala ga gugusi g\$. Ní g\$, ma wia na, a kpa zufa.

4. Mbula ng\$ gb& sa'de

Zagbālāfio - Gbamboko(texte écrit)

Do gba wese do kpo soe k& wa g\$n\$ do dā mbitoe ni, ma wia na, gaza kpo kpo tabi gb&lingbangbo kpo kpo a le zam\$, n& a z& taku, tabi a d& k\$ba, tabi a nd\$ bili k\$a, tabi bili zula. K\$ fala sa do tutole belee, n& gaza kpo kpo a n& we z\$ k& 'da a.

Fala k& wele ki a kpa tabi fĀa zula b\$a do yi'da kpo nde, n& a kala wa d& k& a, n& a t&, k\$ a n& k\$!\$ k\$ butu nga, n& a he m\$ do zu li buna 'da a na: "Hūuu mi gaza 'da Lambo, mi gb&a d&ngb& b\$a do ngbia kpo!" N& a n&, n& a a wa d& ng\$ gbagale ni. Wele ki h\$, n& a d& 'b\$ ni, ni do ni na nde, ma kpa zu wa vĀ, s& n& wele do wele, tabi buna do buna a kala ozulan\$ 'da gaza 'da a ni, n& a d\$ wa, n& a s& wa nu sanza, n& a e wa ti da 'di de.

Gaza kpo kpo a wè t& ny\$ng\$ sa'de k& a gb&a a do k& a ni g\$. Wi a buna 'da a, a a a ny\$ng\$ ma, n& gaza a ny\$ng\$ ta 'b\$ a sa'de k& buna 'da a a gb&a a ni.

Fala k& mbe k\$ gaza kpo gb&a gā sa'de, a t& h& do a d& k\$ butu nga do ti g\$. Ma wia na, a usu a d& k& zā butui ni, n& a t& we n&, n& obunan\$ wa a wa n&, n& wa ba sa'de ni, n& wa t& do a d& k\$ butu nga. Do fala n& ni, n& wa z& biā zu wi, n& wa ga gugusi ng\$ sa'de ni, s& n& wa ĩ ti d\$ a de. Ní g\$, k\$ fala k& gaza k& a gb&a sa'de ni, k\$ a h\$a do a d& k\$ butu nga 'diko, ma wia na nde, wa z& a do zufa, wa z&l& tĀ a, n& wa t& hā a na, a hé k&a sa'de k& a gb&a a ni. Fala k& mbe gaza kpo a gb&a sa'de s&si, tabi zĭ, n& obunan\$ wa 'bili du te, n& wa h&nz& zĭ ni d& t& n&, n& ogazan\$ ni wa ba a do ngbango, n& wa ndo y&ngg& t& k\$ butui ni. Do fala n& ni, ma wia na, wa z& wa do zufa nganda wena, do z&l& t& wa nganda wena ni. Ki ni ma be na, m\$ a wi wili, ma wè do k& m\$ m\$m\$ ngba m\$ k& a k\$ ngam\$ ni g\$.

Sa'de a la k\$ buti ni, tabi n&& nde, gaza kpo t& hè m\$ na, ee sa'de, tabi, ee n&& g\$. Ní g\$, n& wa t& na: "M\$ a m\$ ba a t& do a." Ki ni wa z& 'b\$ m\$ la li.

Fala k& sa'de tabi n&& a le nde, n& wa he m\$ na: "Èé ú ĭ!" Ki ni ma be na, m& ma la ni a sa'de.

Fala k& wele kpo a n& sa m\$ hā ngba a, n& a t& sa m\$ do li ongba a ni g\$. Fala k& li ngba a na P&nz& nde, n& a sa m\$ na "Hányà P&nz&!" N& nde P&nz& a kÓ s& na, ò ó g\$. A k& s& ta 'b\$ na "E t&ĭĭ!"

N& mbè 'b\$ m\$ kpo a kĒ: gaza kpo kpo a wè t& fi k& a li we g\$, tabi a t& bà nyanga do ng\$ gua we g\$ gbaa na dani Ā s&.

'Boyele - NwagĐ

Zagb : Wa wia we ĩ fala k& na, gaza, tabi gazan\$ k\$ butu g& wa gb&a sa'de do wala 'da ge?

Kpasa wi : Gaza k\$ butu i, hā wa gb&a sa'de, n& m\$ a nza nga, m\$ buna. N& wa ¼ n& k& wa li biā zam\$ 'di, n& wa z&, n& wa m\$ ng\$ y\$ zu sa'de. N& wa m\$ ng\$ y\$ zu sa'de k\$ butu 'di. Ya m\$ nza nga, m\$ ĩ s& t& m& 'b\$ na, ogazan\$ wa gb&a sa'de, n& nde wa t& y\$ zu sa'de. Ki ni hā ni.

Wa sa li n& na, biã zu wi. Wa z& biã zu wi. Wa t& y\$ zu sa'de ni. Hã m\$ buna gaza, m\$ nza nga, m\$ ingi s& na, ogazan\$ wa gb&a sa'de. Ata* wa h\$ do sa ge nde, n& wa z& n&, ata* wa h\$ do sa ge nde, n& wa z& s&.

Bon* fala k& ki ni d& 'b\$ t& & do'do, k\$ yakasoe nza nga ni gi m\$. K\$ wa n&a, n& wa h\$a k\$ butu i, k\$ wa ba ina se'de, n& wa gbutu biã. Hã wa z& biã zam\$ 'di, n& l& nza nga, l& ž na, likambo* k\$ butui. Hã m& a ina g\$, m& a k& 'b\$ a y\$ zu sa'de, n& wa z& biã zu wi, n& wa m\$ ng\$ y\$ zu sa'de, l& ž t& 'b\$ na, gazan\$ wa gb&a sa'de.

5. Wa kpa we k\$ butu 'di

'Boyele - NwagĐ

Z\$mb&a : Mbe t& m& 'b\$, n& be mobulu*, we k& bunan\$ wa kpa t& 'b\$ we ngbala wa. N& wa z& ngba wa gba gba gba. N& mbé n&, gazan\$ wa t\$mb\$ k\$* t& 'b\$ do'do na: "N& 'b\$ a bunan\$ 'da lo, k\$ gulu k& n& nde?" N& wa z& ngba wa gbo gbo gbo do zufa: "We k& l& do n& zam\$ 'di, nde ma wè do wala mak&l&l&* g\$!" N& wa z& ngba wa do zufa.

'Boy : N& g\$n\$ sanga n&! M& we ž ti mosala* 'da wa m& a ga zuma ng\$ n&. Wa ga zuma ng\$ n& na: "O, m& a likambo*! Gazan\$ wa kpa we, wa z& ngba wa g& na ndeo."

'Boy : Bon*, sango, mbe 'b\$ m\$ kpo we 'da gaza ni. Mbe gazan\$ wa g\$n\$ zi wa, wa a wa k\$ butu ia, n& nde ná k& wa ia mbito t& wa v& ia ni, n& nde naa wa nza nga do baa wa, wa kpá we g\$. We k& 'da fala k& wa kpa we, n& gazan\$ k\$ butu m\$, wa z& ngba wa gbaa, n& wa bi nza 'di. Wa bi ma nza m\$, we duzu kpa we, we duzu k& ma wè na, wa kpa we g\$. Hã wa kpa we ni, n& wa bi, n& wa z& 'b\$ ngba wa fai gbaa. N& wa gifi t& wa, n& wa le k\$ butu do'do, n& ma wia di na, naa gaza ni, wa aka gulu n& na: "Wi pi likambo* k\$ ngbala ngba kpa we, wi ndua kpa we ni a wio nde?" Ma \$ do naa gaza nde, n'a futa hã gazan\$ (a futa hã wa d\$ k\$la). A futa hã wa do k\$la, tabi dl sa'de k& ma wia na, wa ny\$ng\$ ni... sa'de k& wa nyÚngÚ t& 'b\$ g\$ ni g\$... sa'de k& ma wia na, wa ny\$ng\$ ni.

6. Ɔ ngó nwá gázá do kpolo ghabula

'Boyele - NwagĐ

Z\$mb&a : Gaza do gaza wa \$ ng\$ nwá gaza do ngba wa b\$a b\$a. Gaza do gaza wa \$ ng\$ nwá gaza n& l& do m\$ g\$! N& wa sa li ki ni na, m& a 'bia 'da gaza. Mba g\$, owa zu wa b\$a wa dungu s& fala n& kpo t& fala k& wa n& ny\$ng\$ m\$ ni. N& fala k& nganda mbula ma h\$a k\$ butu na nde, ogazan\$ wa z& ngba wa nde, n& ogazan\$ k& wa o'bian\$ ni, wa \$ ng\$ nwa gaza ni, wa z& s& ngba wa tati n& a wa zu wa b\$a. N& nde wa z& ngba wa do ogele n& k& wa Ú ng\$ nwá gaza do wa g& ni g\$.

Tabi n& kpa we nde, n& 'bia m\$ a kala kĐ a d& ng\$, n& mbè n& m\$ z& a gazala. N& m\$ kala ta 'b\$ kĐ m\$, n& m\$ e zu m\$, n& a z& m\$ gazala. N& n& z& ngba n& ni gbaa, n& ma suka* 'diko.

'Bagaza gaza z& b\$a, n& l& z& n& nal& nal& v&. Nwa gaza z& b\$a, n& l& z& n& nal&. We k& a mokonzi* 'da l&. K\$ k& wa z&a ngba wa ia, ma wia di na, wa d& kili 'Bagaza gaza wena, \$ n& k& l& d& kili n& ogã win\$ ni, we k& wa a gã nwa. K\$ m& n& kpa likambo*, k\$ wa bÂa na, l& zÊ s& ngba l& g\$, n& l& dÊ s& 'b\$ m\$ g\$. We k& wa a mokonzi*, wa bÂa.

Hã m& a buna ba m\$ d& kĐ a, n& 'Bagaza, n'a aka a dati na: "Ç n& z& gaza!" "M& d& a ge nde? K\$ m\$ n& z& a, m& d& a ge nde? Ç kŊ g\$!" N& buna ba, n'a fi nù, we k& a mokonzi ng\$ l& hã ni. Wa kpa t& m& we ngbala wa: "L& n& dungu 'dã dungu nde?" N& wa z& ngba wa, n& makote wele. Makote* wele nde, ya ki a z&a ngba wi.

Kpasa wi : Gele ngba a zÊ ngba a do gaza g\$. Wa mba ng\$ nwa gaza do a, s& n& wa z& ngba wa do a de.

Zagb : We \$ ng\$ nwá gaza ni, ma wia kÐ do k& 'da batisim\$* k& na, m\$ kpa n& wele k& li a s& Albert, n& li m\$ t& 'b\$ Albert, n& n& h\$a nd\$ kpo ni. K& 'da \$ ng\$ nwá gaza kpo, ma na m& ni. Tua k&, fala k& m\$ \$ ng\$ nwá gaza do ngba m\$ kpo nde, n& n& kÐ s& ngba n& do a wena. N& kpá s& we sanga t& ngba n& do a g\$, oben\$ 'da n& 'b\$ g\$, tabi ge nde g\$. Mbe gele 'dã m\$ ma hú s& k\$ n& do a g\$, tua k& m& a "na t\$k\$".

Marc : Gulu ná t\$k\$ ma a ni?

Zagb : We k& ma yula k\$ kÐa zã k\$ kili t& wi 'da wele. Fala k& wa k\$ ngam\$.

Marc : Gulu **kpolo gbabula** gulu n& nai?

Zagb : Kpolo gbabula m& a kpolo ny\$ng\$m\$ do ngb& &. M& a dia ny\$ng\$m\$ k& wa gi, n& wa tombo do ma hã ogazan\$, n& gaza kpo kpo a ba k& 'da a, n& a hã hã ngba a. N& ngba a a ba ta m& 'b\$ k& 'da a, n& a hã ma hã a, n& a ny\$ng\$.

Z\$mb&a : Gulu kpolo gbabula ma n! Nya mi HÀ g\$? Nya mi HÀ, n& l& \$a ng\$ nwá gaza do a d& b\$a. L& do a di b\$a g\$? N& ata* m& a mi nde, tabi m& a k&n& mi nde, n'a gi sa'de, a gi sa'de de wena, n& ma a gã. N& ale*, n'a n& t& 'b\$ do n&, n'a hã t& 'b\$ hã a. N& a t& 'b\$ g&, n& nde ki ni a nde, naa a gi t& 'b\$ sanggo a gã, n'a hã hã mi. N& & ba t& 'b\$ ma, n& & wele nu, n& & m\$ ng\$ ny\$ng\$ n&.

Ma we do wala 'da dÐ, n'a a do kupal& nz&ngb&, nu n& nÐÐ ngèlé ngèlé ngèlé ni, n'a ba hã mi t& 'b\$, n& mi ba hã baa mi do naa mi. Wa a t& 'b\$ ma, n'a ba. Nde ny\$ng\$m\$ ni, tabi dÐ& ni a kpolo gbabula a ni. We k& l& do a, l& h\$a wele kpo ia. L& kpá 'b\$ we ngbala l& do a 'b\$ g\$.

Zagb : Kpolo gbabula ni ma be na, m\$ a nya mi k& l& dungu do m\$ ng\$ nwá gaza g&, l& s& do m\$ do d&a na fai gbaa nd\$ti n& a fio, gulu n& hã ni.

7. 'Da fala gaza fe k\$ butu

Zagbãlãfio – Gbamboko(texte écrit)

ZÊ dati, fala k& gaza a fia t& k\$ butu 'di ia, n& wa mi a d& zam\$ m\$, n& nde wa tÔ we n& hã naa a g\$. K\$ fala k& ogazan\$ wa n& h\$ nza ni, n& mbe gbabu kpo a yu, n& a n&, n& a kpÐÐ kondo zu t\$a 'da naa gaza ni. Do fala n& ni, n& naa gaza Ĵ na, be 'd& & fia do'do. Do fala ni, baa gaza a wè 'b\$ t& he kÐa a g\$. Tua k& s\$kp\$ he kÐa t& gaza ni a tã k& wa hia zi a do fala g\$n\$ a ia ni.

Do falan\$ ná ni, onaa gazan\$ wa 'danga zÊ tala ogazan\$ do 'dã ina wena olo fio be 'da wa. Mbe g\$, n& ba ngba wi ma 'danga 'b\$. D& ngangga, fala k& gaza a do z&l&, ma wia na, naa a a ingi fala n&, n& wa fa ina we kpasa do a.

'Boyele - NwagÐ

Marc : Wa \$ n& di k\$ butu ni gbaa, n& 'do n& ni?

Z\$mb&a : Wa \$ n& di ni. K& gaza a k\$ butu i, n& tÀ a z&l& k\$ butu 'di, n& naa a š fala n& g\$, n'a fe ni? A fe, n& nde ma do mobulu* wena. Naa a zélé s& we n& g\$. N& buna 'da a ni t&, n'a kã d& zu t\$a kala kala kala, n'a h\$ ng\$ 'di, n'a kpÐÐ kondo zu t\$a, n'a fi nù. K& do ntango* h\$a nza. K& 'da l& zi g& hã ni. Hã mbe k& d& ngangga g&, n& ma d&, n& nde wa úsú 'b\$ we n& g\$, n& we z&l& t& gaza ni, ma h\$ zala naa a do ti 'diko.

N& nde k& 'da l& zi g&, gaza kpo a fia, n& naa a g& gi t& m& gaza 'diko... gi gele gaza 'diko gbaa, ma n& h\$ ntango* h\$a nza, s& n& buna 'da a ni a b&la, n'a k& n& d& gbaa, n'a kp&D& kondo zu t\$a, n'a fi n&. N& naa a t& na : "Ç gi gele gaza 'diko nde? N& be n& a g& fia m& 'b\$ nde?" K& zi g& a ni. Wa kp&D& kondo zu t\$a.

Marc : Ki ni a d& ma do 'da fala h\$ nza? Žž! N& k& wa 'bana k\$ butu, n& naa a š s& fala n& g\$?

Z\$mb&a. : Naa a š s& fala n& g\$, n'a gi gaza 'diko. N& buna 'da a ba zi a ni, a t& t& m& 'b\$, n'a fa ny\$ng\$m\$, n'a n& n& 'diko. N'a na: "Be boe nde?" N'a k&: "A boe!" N& a gi ny\$ng\$m& h& ogele gazan\$ gbaa, k\$ ma h\$ w& fala h\$ m& wa nza ngboo, s& n& wa ingi s& na, mbe gaza kpo fia de.

K& fala n& de zi wena. K\$ k& d& k\$ zairois* g&, s& n& we n& ma h\$ d& nza nga na, gaza fia, n& ma h\$ likambo* de. Ya ki 'b&n& 'b\$ g\$. Wa t& na: "B& a d&, b& a d&, l& do a nu t\$a ina." K\$ k& 'da l& zi g& a ni g\$.

Kake-Selengbe ('Bobito 8.3.95)

Mbe gaza fe k\$ butu, k\$ ma h\$ 'da fala h\$ nza k\$ butu, n& ongba a wa ngbongbo ngba wa v&, n& wa n&, n& wa f\$I\$ wa 'd& l& i v&, n& wa h\$. N& wa t& mbito, n& wa he'de w\$I\$, nw& b&, t\$I\$ nw& b&, n& wa gba d& t& wa v&, n& wa dulu mbe do 'bangge. N& wa g&z& t& wa v&... do t& n&, do p&mb&*, p&mb&*, p&mb&* v&! N& wa e wa k\$ wili t\$a, e wa k\$ wili t\$a.

H& kp& pala sa, n& wa n& we f\$I\$ wa v&, n& wa t&, n& wa kpolo 'b\$ t& wa k\$ wili t\$a nga, nw i nu wa v&, n& wa e wa k\$ wili t\$a nga.

N& wa 'bana di, n& wa ba nw& ni nu wa, nu wa, nu wa, do falangga kpo kpo v&. N& wa kpo ngbengbe nyanga wa, n& wa y&ngg& n&, na d\$ d& ni a b\$z\$ wele k& ngba wa fia ni, h& a y&ngg& 'd&k\$I\$ wa g\$. A n& ze le ngbengbe, n'a yu, n'a n& ze le ngbengbe, n' a yu v&.

Marc : N& a n& z\$ wa, n& a ž ti wa g\$?

Kake : A ž ti wa g\$, ma ni, žž.

8. Kpasa gaza a fa wuko nza nga

Zagb : L& z\$a na nde, 'da oyaa l&, mbe gazan\$ k& wa g& g& n& l& g& ni, n& wa zi k\$ butu. N& wa fa zi wukon\$ 'da wa nza nga ni do wala 'da ge nde?

Z\$mb&a. : Bon*, m\$ aka 'b\$ ni, m\$ h\$a ng\$ fala n& a dia. Fala k& wa fa zi wuko, wa yolo k\$ butu, wa fa wukon\$ nza nga ni na, wa ba wa do k&n& wa. Bon*, wa 'bana ng\$ t\$k\$, nde wa h& s& g\$. Wa 'bana, dani t& À g\$, nde wa h& g\$.

Gb&á, k\$ wa n\$a toma n& k& l& t&a s& d& ni, wa n\$ toma do'do, n& buna 'da a ni w& a nza nga wia... w& a nza nga, s& n& a h\$, n'a fa wuko nza nga de. Nde wa h& 'diko g\$. S&k\$ wa n\$a toma v& ia, wa z\$a t& wa, t& k& wa z\$a bele naa wa ia, n& wa h\$a d& li naa wa v& ia, n& wa we wa wia. Wi ba kon\$ ni, n& wa we wa ngu'du k&n& wa wia. N'a \$ ng\$ wukoe ni gbaa, k\$ sanga z&, n'a h\$, n'a si. K\$ fala ma sa, n& nde a k\$ butu 'di, na d\$ owukon\$ do omanda'ban\$ wa z& a g\$.

VIII. Tala d&a m&n\$ dati h& nza k\$ butu

1. To f\$I\$

Tā nāl& dati h\$ mÚ ogazan\$ d& nza ma wia na, buna kpo kpo a 'bili woko bĐ (kula nwa bĐ), n& a t& n&, n& a h&nz& ma \$ n& bati f\$!\$ do 'da du t& gaza 'da a tak\$ na, a he'de, we h\$ we to do f\$!\$ 'da a.

N& fala sa tutole belee (tā tale dati h\$ mÚ gazan\$ ni), k& ben\$ wa 'bana li yala ni, n& buna kpo kpo a he'de m\$ woko bĐ& ni d& t& gaza 'da a. N& obunan\$ wa mba do ogazan\$, n& wa h\$ nza do zu t\$a si ng\$ ('da le si ng\$).

N& ombe bunan\$ wa ba matālā, n& wa ma ng\$ dama ma t& la do ogazan\$ wala kpo. N& wa ma ng\$ yu do 'da le do nu t\$an\$, t& ma okusin\$ k& owukon\$ wa d&a ma t& nu di nza 'di ni we gi do ny\$ng\$m& hā wa ni d& nū. N& wa la ni gbāa, k\$ wa h\$a t& nd\$ti le 'di ia, n& wa h\$!\$ m&n\$ t& wa ni, n& wa da d& nū m\$, n& wa le zam\$, n& wa la d& k\$ butu 'di. N& wele k& a a kpasa gaza ni, k\$ a kpia ng\$ go'do, n& a ndo s& y\$ y\$la gbāa na nde, a h\$a n& t& nd\$ti le 'di, s& n& a h\$!\$ m\$ woko bĐ& tā a, n& a le zam\$ de.

Ng\$ gulu f\$!\$

Fala k& ogazan\$ wa h\$a k\$ butu 'di ia, nde wele kpo k\$ butui ni a wélé s& we kpo g\$, tabi kÚ'dá g\$ gbāa na nde wese ma gāa s& n& de. Buna k& a kĐa we n& we ba ka hā gaza 'da a ma wia na, a le do zam\$, s& n& a h\$ d& nza 'di de. A wè t& h\$ nza tabi le do nu butu g\$. Do fala ni naa gaza kpo tabi yakaso kpo a h\$ nu butu 'di g\$.

'Da fala ni ma wia na, buna kpo kpo a g&z& t& om&n\$ 'da gaza 'da a do mbito tabi mbu tabi kula, ni do ni. Om&n\$ k& wa wia t& g&z& ma a: gba k\$ya, s&l&, 'dikato, t\$ma do nganya ni do ni.

Fala k& wese gāa ia, n& ogbabun\$ wa dama matālĭ do ga zuma do he m\$, s& n& owukon\$ wa ĭ wá na nde, wa yolo ng\$ gulu f\$!\$ 'di, k\$ wa h\$a ia de.

'Boyele - NwagĐ

Marc : N& tĐ mbe gulu to f\$!\$.

Z\$mb&a. : Bon*, k& 'da to f\$!\$, n& yolo wá ma... n& yolo d&, n& k& na, bind& ni, s& a to f\$!\$ t&, n& n& fa nwá wòkó bĐ, nwá wòkó bĐ. N& n& d& f&l&, n& n& gbo k\$ n&, n& mbe f&l& d& zu 'baka m\$ d&. N& k& t& zu m\$ nga g&, n& wa t\$ m& ni t& n& kòlò kòlò kòlò kòlò gbāa, n& m\$ m&ka* d&, n& ma dungu de. N& k& zu nga, n& wa to woko bĐ t& n& yélé yélé yélé, n& wa t\$ yélé yélé yélé. K& 'da be nde, n& wa to k& 'da be. K& 'da kpasa n&, n& wa to k& 'da kpasa n& vÀ vÀ vÀ vÀ gba gba gba. Ma n& h\$ wá sanga z&, k& k\$la he m\$ gbàà, ma n& g\$ n& dā ni &, ale* n& to wá f\$!\$. N& n& la do k& nu butu, n& to f\$!\$ wá n& yíkí yíkí yíkí yíkí...

Marc : N& h\$ nza k\$ butu?

Z\$mb&a. : N& h\$ vÀ k\$ butu do'do, n& n& ba 'da le ni kpo. N& h\$ wá k\$ butu d& nza wá, n& n& m\$ ng\$ to wá f\$!\$. N& mbe kusin\$ wa gi zi do n& ni, n& n& mbi kusin\$ do'do. Kpasa wele k&, n'a d& nĒ, n'a d& n& nde, n& bati a d& nĒ... Wa h&nz& bati a do woko bĐ d& nĒ na, wa š s& ti m\$ ĭ g\$. G&n& k\$ naa m\$, n& m\$ yíkí nĒ. N'a na: "E, f\$!\$, e f\$!\$!"

N& 'da kala n& sala n&, n& wa gbini, n& wa gbini k\$ buti, n& wa gbo ka zā buti do gbogbo zā le. N& n& to f\$!\$ ni gbo gbo gbo gbo gbāa. N& n& h\$ di, n& n& h\$!\$ m&n\$ t& n& do'do, n& m\$ pi t& m\$ zam\$. M\$ h\$!\$, n& m\$ pi t& m\$ zam\$. M\$ h\$!\$, n& m\$ pi t& m\$ zam\$ d& nu ngba le i. N& n& zĭ 'b\$ t& n& gbo gbo gbo gbāa, n& n& t&, n& usu yú yú yú yú gbāa we t& 'b\$ t& k\$ butu 'di. Wa lu wá ka, n& wa ba hā buna 'da m\$. N'a le bi 'di m\$, n'a gb&l& do may&l&* gba gba gba, n'a kpa m\$ 'di, n& n& fana we. Bunan\$ wa d& 'b\$ zam\$ zam\$.

Ní gbo gbo gbo, ma n& gbo wá sanga z& ni &, n& wa na: "Gazan\$ wa y&ngg& t& ng\$ gulu 'di. Wa to z& to f\$!&, wa yolo to f\$!\$, wa t& s&, wa t& s& we ... sila sa'de f\$!&."

N& matáíŕ... matáíŕ, wa dama d& li wala g& olo n& zam\$ g& lùú lùú... zam\$ wirr... N& wa ngb&l& gba gba gba gba gba, wa n& kulu 'di, wa h\$a 'di. N& wa na: "Wa m\$ ng\$ si do sa'de f\$!&! Wa m\$ ng\$ si do sa'de f\$!&!" N& n& le wá d& k\$ butu m\$ nÊ. N& wan\$ wa ng&m& s\$ t& wa zam\$, wa... hiam\$ wele gbu gbu n& ngb& & kpókóló kpòkòlò... z&l& t& 'b\$ nae n& ngb& & kpókóló kpòkòlò... n& fala sa wá ma. M& a may&l&* 'da l&. To f\$!& ia ni.

N& s&& g& wa d&a wá ni &, wa ú s& 'b\$ k\$ butu 'b\$ g\$. Wa d&a wá di gbaa, ma n& we wá do'do, n& wa t& wá di, n& n& 'dafa wá t& n& do mbito, n& a t& m\$ 'da n&... do mbiliwili.

We k& l& t\$ 'b\$ m\$ nÊ mbiliwili, l& e ma l&ndÉ ni. N& l& d& k& 'baka l&, n& l& t\$ 'b\$ ma, n& ma d& y&ngg& y&ngg& ni. L& 'dafa do ngbengbe kéré kéré kéré kéré... 'dafa ki ni v&.

We k& zu n& g& bina, wa sa li n& na, 'diki ... ki ni v& ? nu m\$. N& gb&l& \$ 'b\$ di ni gbo gbo gbo gbaa... N& wa m\$ ng\$ to ndangga t& nu butu wá ni &, n& ale* ...

Ta mi ele ng\$ m\$ kpo &. K& n& yolo wá n& m& ni, k\$ kpo se n& yula i m\$, n& h\$a wak& ia ni, n& wa pi we t& da 'da n& ni, wa d\$ wá da k\$ butu hirr... M&n\$ ni ma b&l&, n& n& tulu d& zam\$ i ny&l& ny&l&, n& olo n& sa f&ÊÊ f&ÊÊ f&ÊÊ f&ÊÊ, n& wukon\$ wa š 'b\$ fala n& g\$. S& n& n& e wa, n& n& h\$ wá nza wá de. Wa t& wá, wa n& bi n&, n& n& usu t& n& ny&l&, n& wa bi wula t\$a 'di m\$ olo n&, n& wa hÚ wá kúdùkù kúdùkù kúdùkù... n& wa yu 'b\$ we za'da 'da n& 'di.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

'Bogb1 : Wa to f\$!\$, nde wa k\$la di we h\$ nza. Mi zi a be gaza, wa ba gazan\$, wa g\$n\$ zi mi do baa mi fala n& kpo. Wa ba zi mi, n& wa na: "A ni a naa be." Wa kusu mi li 'do wa. N& wa d& m\$ bÐ, n'a gu zu &, n'a &nz& nu & gbaa, n& bati n& \$ n& bati f\$!\$ ni. Hã m& a be, n& gaza... kpa\$ gaza, n'a ba m\$ be gaza, n'a bili m\$ d& li 'do a. N& m\$ woko bÐ& ni ma zipa kpa m\$ v&. Hã wa n& z\$ wele ki ni, t& k& n& h\$ gbaa, n& n& t& do zu t\$a, s& n& n& ma ng\$ ba 'b\$ gbaa we t& do zu t\$a i, we si k\$ buti olo n& nga de ni.

N& wa na: "Wele k& g& a wi naa be. Wele ki ni a do be ngu'du a, a do be 'do a!" N& nde wa ba, wa kala n& be gazan\$, wa bili n& li 'do wa v&. N& wa ba do 'da le kpo, wa yu 'b\$ v& yu. Wa zÚ wa g\$, we k& wa d&a m\$ woko bÐ, wa zipa* t& wa gbaa, do nyanga wa v&. Ki ni mi n&a gaza, n& l& tua f\$!\$ ma hã mi tÐa ni.

Marc : N& ki ni wa sa li n& na to f\$!\$?

'Bogb1 : To f\$!\$!

Marc : N& wa sa li n& na to f\$!\$ we?

'Bogb1 : To f\$!\$, we k& wa &nz& m\$ bÐ&, n& wa d& zu n&, wa bili zu n& kpòkú nÊ bati f\$!\$ ni. N& wa gu zu gazan\$. Hã wa m\$ ng\$ n& n& ni, n& bati n& m\$ ng\$ d& ná bati f\$!\$ ni zam\$ g& ni. N& wa ba do 'da le kpo. Wa yolo k\$ butu i, n& wa ba do 'da le, h\$ gbaa, n& wa do nd\$ti t\$a. Ni gbaa, n& wa n&, n& wa le 'b\$ zam\$, n& wa a m\$ woko bÐ& ni d& nu ngba m\$, n& wa le do k\$ l\$ngg&* 'da wa k& wa y&ngg& n& zam& ni. Gbaa, s& n& wa te 'b\$ k\$ buti 'da wa nga. S& n& olo n&, n& wa ŕ ti h\$ nza de.

'Bogb2 : A la mbe k\$ n& ni kpo. Do fala wa d& m&n\$ v& ia ni, n& onaa gazan\$ do obugazan\$ wi wilin\$ ni, wa zu'du yòlò d& kÐ wa, n& wa na, l& bí bolo. N& wi wilin\$ t& 'b\$ wa ba dingba yole ni, n& wa da t& 'b\$ hã onaa gazan\$. N& naa gazan\$ t& 'b\$ wa ba k& 'da wa, n& wa da hã wa, we be na, l& a k\$ butu do ben\$ 'da wa, l& h\$a wi wili ia, n& nde l& n& s& ng\$ n& wukon\$ fai. Wa sa 'b\$ to f\$!& ombe 'b\$ m& odingba yole ni.

'Bogb3 : Sango, m\$ aka na, gulu to f\$!\$ na ge nde ni. We k& ma bia na, wa ba do 'da le we be na, k\$ butu k& l& do ma g&, fio fè k\$ n& g\$. Gazan\$ vÀ wa g\$ n\$ zi wa g&, li wa vÀ hÀ. Ma wa ba do 'da le, n& wa be t& wa kpo kpo, n& wa la do ma ni, we t\$!\$ nombre* 'da wa na, ben\$ 'da lo wa vÀ dia. We k& ma h\$a zi falan\$ ni, n& wa t&, n& wa kpDlD mbe kondo, n& wa tÓ na, gaza 'da m\$ fia, nde wa tÓ zi gulu n& hã wa g\$.

Marc : N& "à kpólò" ma 'b\$ boe? N& zila mbe li ki ni: à kpólò? Ma wia kD ndambo* do k& n& tDa ni, n& nde ma...

'Bogb1 : We k& mbe k&s&na* t& 'b\$ le do le. K& zi gbaa l& zèlè mbe li m& ni g\$.

Zagb : We k& zi t& 'Bosuma m\$ ni, n& nde a kpolo ni, ma n&a d& t& 'do to f\$!\$. Ní a ma si do tÀ & be s\$ we d&a m\$ n\$ iko. We k& l& tDa zi do responsable Linganda ni, n& nde wa sa li n& i nga na, m& a to f\$!\$. K\$ k& 'da wa m\$, s& n& wa tD na, a kpolo de.

K& 'da to f\$!\$ wa ba do 'da l& gbaa, n& wa h\$ t& nu mba li m\$, ma na, wa kala om\$n\$, owoko bDn\$ k& s\$ wa he'de t& gazan\$ ni, n& wa h\$!\$ t& wa, n& wa da nù. N& wa le zam\$, n& wa la k\$ buti i. (N& wukon\$ wa ž fala n& g\$.) Ki ni do ngba soe ni, gaza kpo wélé we g\$. Hia m\$ kpo ma dÓlÓ k\$ butu ni g\$. N& owukon\$ wa tD na, wa vÀ wa t& ng\$ gulu f\$!\$ i. N& wa dungu fioo do 'da fala ni. (Gulu f\$!\$ m& a fala k& wa dã we ti sa'de f\$!\$ k& wa gb&a a ni.)

Zagb : Wa tD na: "Wa ng\$ gulu f\$!\$." N& nde wa dungu d& t& k\$ butu ni, wa wélé we g\$. Wele k& k\$'da ba a, n'a n&, n'a e nu a k\$ kD, n'a k\$'d\$ i m\$ de. Ki ni hia m\$ kpo dÓlÓ g\$, giti m\$ ma dÓlÓ n& nde ni g\$. Obunan\$ wa n&, n& wa kala ka kD wukon\$ nza nga, n& wa sa'ba do gele fala, n& wa t& n& gbaa, n& wa hã hã gazan\$ de.

Ní fai, wese gÀ, s& n& wa kulu ng\$. N& wi k& a 'dafa nu buti ni a hã nu a, n& wa 'banda* kala oten\$ wá. N& wa n& he m\$ kili kili, n& wa tD na, wa yolo ng\$ gulu f\$!\$ i, k\$ wa h\$a wá ia. S& n& wi matálž ni a 'banda* dama n& t& t& n& d& k\$ butu... gaga... t& t& n& d& k\$ butu. N& wa tD na: "M\$ zÚ, wa yula i m\$, wa t& si n&." N& nde wa s\$ belee boe.

Do ngba soe ni, n& nde buna kpo kpo t& g\$ n\$, t& 'dafa mbiliwili 'da gaza 'da a. K\$ wa to mbito, tabi ma \$ n& kula ni, do mbu, n& wa zanga li, n& wa 'banda* 'dafa t& mbiliwili ni, t& g&z& do ma. N& wa 'bili nwá bD, n& wa a m\$ n\$ t& ng&ngg&l& na, wese to d& t& n&, k\$ ma kolo. Fala k& ma kula ia, n& wa kala, n& wa gālã ng\$. Hã gazan\$ wa n& h\$ nza, n& wa gālã d& t& wa. N& mbe k& ng\$ 'baka wa... 'dikaton\$ ni. S& n& wa h\$ do ma, do toma, n& wa e d& nu wa ni. S& n& ngba se k& 'da to f\$!\$, m& a ngba se g&z& do om&n\$ ni vÀ. N& wa tD 'b\$ mbula si ng\$ yu kili ogbabun\$ vÀ.

2. Tamba bele naa wi

Zagbālāfio – Gbamboko (texte écrit)

Do tutole 'do k& ogazan\$ wa n\$a toma ia, n& gazan\$ vÀ wa t&, n& wa mba li ngba wa d& 'do ndokoe ni. N& mbe buna kpo a ma ng\$ z& makotoe* hã wa, n& wa t& do l\$ngg\$* n&, we tamba bele naa wa. Dati naa 'Bagaza a t&, n& a gu do zugolo a d& nu butui ni, n& ka do sanggoe ma d& k\$ s&mb&n\$ b\$a ni, n& wa a bā we, gili n& b\$a, d& dati a. N& 'Bagaza gaza a ndo y\$ y\$la do gba k\$ya d& kD a. N& a t&, n& a h\$ d& nu butui ni do nza m\$, n& a kpa naa a, do s&mb&n\$ b\$a ni, do gili bā we b\$a, d& dati a.

N& gaza a ba gba k\$ya 'da a, n& a dž zu n& t& bui k& wa a ma d& ka zã s&mb&n\$ ni. N& a dž 'b\$ ma do ng\$ ka, n& a k\$ t& ng\$ bele naa a, n& a y\$ y\$la t& si do 'do a d& k\$ butu 'di. 'Do a ni wi a Ɔn\$gaza, a t& ta 'b\$ we tamba bele naa a... 'do a tala ogaza kpo do kpo gbaa na nde wa ia vÀ s&.

Ny\$ng\$m\$ tamba bele

Fala k& gazan\$ wa tamba bele vÀ ia, ma wia na, naa gaza kpo kpo tombo do ka b\$a b\$a do dÐ k\$ni hã ogazan\$ t& k\$ butu 'di. Mbe ka k& 'da ogazan\$, n& mbe n& kpo a k& 'da obunan\$ do ogbabun\$, mba do owi g&n&n\$ k& wa t&a we z\$ n\$a t\$ma 'da ogazan\$ ni.

N& fala k& ogazan\$ wa n& ny\$ng\$ m& ni, ma wia na, wa vÀ wa dungu fala n& kpo d& ng\$ m\$ dungu k& obunan\$ wa d&a hã wa ni. Gaza kpo wè t& yolo do nyanga a we ny\$ng\$ do m\$ g\$. Ma wia na, wa vÀ wa dungu nù dungu. K\$ wa dungu, n& zugolo wa ma \$ d& ng\$, do k& na nde wa wia s& t& kulu ng\$ dÐ ni. N& fala k& wa ndo ny\$ng\$ m& ia, ma wè na nde, 'bálá ny\$ng\$m\$ ni ma kÚ t& li nwa kÐ wa g\$ (tambala kÐ wa g\$). K\$ fala k& wa ny\$ng\$ m& ia, n& wa he m\$ na: "A Gaza!". N& wa kÐ 'b\$ na: "Na!". Do fala n& ni, n& wa vÀ wa kulu ng\$ fala n& kpo, n& wa p&s& we la d& ti da \$i 'di.

N& do t&i 'do k& wa tamba bele ia ni, ma wia na, obunan\$ wa d\$ da \$i do om&n\$ k\$ butui ni vÀ do'do. Ma wè 'b\$ na, m\$ kpo 'bana g\$, tati a om&n\$ k& ogazan\$ wa he'de s&, n& wa h\$ n& d& nza ni 'diko.

Z\$ zu ka

Marc : N& k& wa tÐ na, wa n& we z\$ zu ka, m& a ge?

'Bogb1 : K& we z\$ zu ka?

'Bogb2 : Ngba soe k& wa d& m& ni ia, k\$ wa to pele...

'Bogb1 : K& dani Àa ia, k\$ kpak\$ na wa to pele ni, 'da fala n\$ toma, s& n& wa z\$ zu ka de.

'Bogb2 : N& nde wa zÚ zu ka t& ki ni g\$, tua k& wa 'bana k\$ ngam\$. Wa hÚ s& d& nza m\$ we ny& zu wa 'da naa wa we z\$ zu ka g\$.

Marc : Dani ma À vÀ do'do s&, s& n& wa d& ki ni de?

'Bogb1 : I¿, s& n& wa d& ki ni de.

Marc : K\$ we z\$ zu ka ni, n& wa d& ngboo a ge nde?

'Bogb1 : K& 'da z\$ zu ka? K& t& nu butu zam\$ 'di? K& wa yolo di ni, n& wa z\$ zu ka nÊ ni? Ki ni wa y\$ mandango, n& wa n&, n& wa z\$ zu ka 'da naa wa nu butu nza 'di.

'Bogb2 : Wa sa li n& na, "Tamba bele. Tamba bele naa wi". Wa n& z\$ t& bele naa wa. K& naa a gu nu vÀ, n'a y\$ y\$la kélé kélé kélé kélé d& zam\$ 'di... gu 'da a zam\$ 'di. N& zu a i m\$ ni, n'a n& gbaa, n'a n&, n'a h\$ d& 'do ndogo m\$ nÊ, n'a z\$ wá bele naa a ni na, a t& d& boe. K'a z\$ tÀ a, n& naa a z\$ tÀ a, n'a m\$ ng\$ y\$ y\$la dati be 'da a. N'a lengge bi na: "M& d& be 'd& &?" N'a z\$ be kÐ a, n'a kpa yangga. N'a kpolo tÀ a, n& mbé n& h\$ de. N& 'do n&, n& wa yapa... wa yapa s&mb&. Ki ni l& h\$ n& ng\$ n&. Sila naa gaza te wá nù na, be n& & a kÊ, & z\$a mbe tÀ a ge nde? N& wa n\$ wá toma, wa z\$a bele a ia.

3. 'Dafa om\$ bisa t& gazan\$ we h\$ nza

Zagbãlãfio – Gbamboko (texte écrit)

Fala k& obunan\$ wa z\$a na nde, ogazan\$ wa k\$l\$ t& h\$ nza ia, ma wia na, wa 'dafa om&n\$ k& ogazan\$ wa he'de s& d& t& wa we h\$ we y\$ do y\$la nza 'di ni. Ma wia na, buna kpo kpo a d&:

- 1) Tulu t& gaza 'da a. ZÊ dati wa ÀlÀ tulu le, n& wa z& ma, n& wa fulu ma, n& gaza a he'de. D& ngangga g&, n& wa fa saki (kâlžnya) n& wa fulu, n& wa fi f&l& k\$ n&, n& gaza a he'de ma.
- 2) Gba k\$ya k& wa kpo s& ngbengbe d& go'do n&, s& n& gaza a ndo yaka ma do 'da biã mandanggoe ni de.
- 3) S&l& k& gaza a 'be s& ma do gale kĐ a.
- 4) Be k\$ya k& wa fi f&l& t& k\$ n&, n& gaza kpo ma 'd& tili a, n& k\$ya ni ma \$ fai d& ng\$ go'do a 'da fala y\$ y\$la. K\$ya ni ma a be buluti k& wa g\$n\$ zi do a ni.
- 5) Nganya tabi mbiliwili k& a fi s& g&l& a, n& ma bili gbaa we h\$ nù.
- 6) 'Dikato k& a fi s& 'baka a k\$ n&, n& ma \$ d& ng\$ 'baka a ni.
- 7) T\$ma k& gaza a ny\$ng\$ s& d& nu a na nde, d& a d& ni k\$ wa zÚ 'do gogo a g& ni. Wuko k& a kĐ we zeze we nu gaza ni, ma wia na, a hã m\$ hã gaza, s& n& gaza ž ti wele we hã a de.

Tã tal& dati h\$ mÚ gazan\$ d& nza ma wia na, wa hÀlÀ onaa gazan\$ na nde, wa t& do dĐ "kpua yaka". Ki ni ma be we tĐ na nde, d&a m\$ gaza ma ia vÀ ia, k\$ gazan\$ wa n& h\$ nza h\$a.

IX. 'Da pala h\$ nza k\$ butu

1. Gbà bílí do n\$ toma

Zagbãlãfio – Gbamboko (texte écrit)

Tã b\$a dati h\$ mÚ ogazan\$ nza, ma wia na, obunan\$ wa 'dafa fala \$i hã ogazan\$ t& k\$ ngba kpasi 'di. N& do gÀa wese tã, n& buna kpo kpo do gaza 'da a wa n&, n& wa \$ 'di m\$. N& otala gbabun\$ wa 'bana k& 'da wa d& k\$ butu 'di, we nd\$ gba bili hã ogazan\$. N& do tã ni, n& obunan\$ do ogbabun\$ wa ndo ga zuma sĐ bolo hã ngba wa gbaa 'b\$ 'da tutole fala ogazan\$ wa n& ba do gba bili ni.

K\$ fala ma ng\$ sa n& ia, n& ogazan\$ wa l\$ngg\$*, n& wa n& we ba gba bili. Dati 'Bagaza gaza a n&, n& a kâ d& li gba bili t& ng\$ 'di, n& a dungu nù. N& wi 'dafa m\$ k\$ buti a n&, n& a ba ga gaza ni, n& a h\$l\$ t& ma do mbito ina, n& a ba wala kana, n& a ngbolo do zu gaza ni, do ng\$ sila a, do zu 'baka a, n& a tĐ na: "M\$ \$ do nga t& m\$ fai, n& m\$ ko obe wena." N& 'do n&, n& a ba ngbanza, n& a fi ma k\$ dĐ k\$ni ni, n& a kpã ma d& sanga li gaza ni, n& gaza a žlž.

Do fala n& ni, n& nde ogele gbabun\$ wa l\$ngg\$* b\$a b\$a do 'bafu d& kĐ wa. Ma wia di na, gaza ni a yu do k\$ wa ni, n& obunan\$ wa ma ng\$ z& a do 'bafuin\$ kĐ wa ni. K\$ a n& h\$ t& nd\$ti fala 'da ogbabun\$ ni, n& a kpa s& mbe gba bu kpo, n& nde a do ngb&s& d& kĐ a, n& a mbí, n& a fi nu gaza ni.

N& gaza ni a n& la gba bu ni do'do, n& a le 'b\$ mbe n& k\$ gele l\$ngg\$* obe gbabun\$ (owan\$ wa t& bà gaza g\$ ni), n& owan\$ ni wa ma 'b\$ ng\$ z& gaza ni. K\$ fala k& a h\$a nd\$ti wa ia, n& a kpa s& 'b\$ mbé gba bu kpo, n& nde a do dĐ k\$ni d& kĐ a, n& a e nu gaza ni. N& a n\$ be sš 'diko, n& a la.

K\$ a n& le ti da 'di, n& a kpa 'b\$ ngba a do okpasa win\$, n& nde wa do galakanzi d& kD wa, n& wa ma 'b\$ ng\$ z& 'b\$ a do ma fai na nde, a h\$a t& fala dungu 'da a. S& n& buna 'da a a t&, n& a ndo tD tala mbula hã a de.

- Wa sa li kuti l\$ngg\$* obunan\$ ni na "ogbabilindi" tabi "logbo". Wa do gba du zufa d& kD wa.
- Wa sa li ob\$a l\$ngg\$* obunan\$ ni na "obekoe". Wa do zufa k& ma 'bana sanga ni d& kD wa.
- N& wa sa li otal& l\$ngg\$* obunan\$ ni na "ondíl'bí"⁵⁵. Wa do s&ngg&f\$I\$ d& kD wa. S&ngg&f\$I\$ tabi galakanzi ma \$ n& m\$ mili do m\$ ni.

'Do k& 'Bagaza gaza a ba gbabili ia, n& On\$gaza a k& d& olo a. 'Do n&, n& tala ogazan\$ kpo do kpo gbaa kpa zu wa vÀ. K\$ fala k& wa ba gbabili vÀ ia ni ma wia na, obunan\$ wa tD tala mbula k\$ butu nganda wena hã wa.

N& wa tD hã wa na: "D\$ a d& ni, k\$ wa tó fala gaza hã onaa wa do omanda'ban\$ g\$. Fala k& wa tD 'da n& hã naa wa, n& naa wa a fe s&, n& gaza ni do tÀ a a kpa s& 'b\$ 'dã z&l&."

'Boyele - NwagD

Marc : L& z\$ na, l& h\$a di ni t& ng\$ n\$ toma. N\$ toma m& a ge nde?

'Z\$mb&a : K& 'da **n\$ toma**? Bon*, k& 'da n\$ toma, wa n\$ gbaa, n& wa h\$ nza piii. L& h\$a ng\$ n& g\$? K& 'da n\$ toma, k& 'da n\$ toma, m\$ pi n& dD, n& wa d& mosalan\$* ni vÀ : ny\$ng\$m\$ boe... n& dD k\$ni... n& ny\$ng\$m\$ boe. S& n& n& gazan\$ n& y&ngg& ma, n& n& gb& ni, n& wa gulu gulu... gulu gulu... we duzu k& ny\$ng\$m\$ s& wena.

N& n\$ toma do li & ni, n& wi ba gaza ni, wi 'da m\$ a gi s& t& 'b\$ ny\$ng\$m& ni wi a a, we k& a wi p\$m\$ m\$... mosala* nganda wena. Ní gbaa, ma n& we wá ntango* n& ni e, n& do kati sanga z& ni 'diko, n& n& ndaka gazan\$ d& t& ngu'du ndoko nga, n& wa ga di a zuma 'bako. N& n& bunan\$, n& t& 'b\$ t& ga k& 'da n&, zuma ngawi... ga zuma sD bolo... ga zuma ngawi hã wa. N& gazan\$ wa t& ga t& m& 'b\$, wa ga zuma do 'da n& ni, we k& l& n& f& wa hã ni.

Bon*, ma n& h\$ wá fala ni yerr ni &, n& n& gazan\$, do bunan\$ ni &, n& n& si wá d& i m\$, n& n& 'bili mb\$ k\$ zufa galakanzi. We k& wa sa li n& na galakanzi, n& wa h&nz& go'do n& h&nza. N& gazan\$ wa yolo k\$ ngba 'di, n& wa l\$ngg\$*, wa l\$ngg\$* wá ma gbaa do 'do nga.

N& 'Bagaza gaza t&, n'a t&, n'a k\$I\$, k\$ a n& la n& ni, n'a dulu zu a kpo. N'a m\$ ng\$ b- n& b- n& b- n&. N& buna 'da a h\$, buna 'da a h\$ 'b\$, n& a ba a, n& a e a ng\$ gba bili. S& n& 'do n&, n& wa ... n'a ba gba bili. M\$ ž ti wala n& 'da gba bili g\$?

N& a ba wá gba bili, k'a n& žlž wá li gba bili, we k& a n& **ba gba bili** ni, n& ng\$ tÀ a wele ngwe ngwe ngwe ngwe... ngbengbe zu te ni, ngbengbe zu te ni, n& nde buna gaza ng\$ te ni, n& wa na, a yaka zu n&. N& a yaka zu te ni a t& 'b\$ do 'do nga, na d\$ wa zélé hiam\$ g&l& a nza 'di g\$. N& l& f& wá do zufa 'da naa wa 'di, d\$ naa wa zélé g\$.

K'a n& žlž zu gba bili wá do 'do, n& wa n&, wa le k\$ molongo*, n& ale*, a kala 'b\$ kD a d& ng\$, n& buna 'da a **z& a hau, z& a hau**, n'a n&, n'a dungu nù. N& 'da kala, n& mbé n& gbo do yu, k\$ gbālā t& a t& 'b\$ a sDa nde, n'a yu a nga, n'a pi tÀ ti da 'di, s& n'a dungu nù de.

K\$ wa n& dungu ti da 'di, n& ogbabilindin\$ wa m\$ ng\$ to a, gbabilindin\$ wa kpa t& 'b\$ a zu a kpo: "M\$ hÀ? M\$ h\$a? M\$ h\$a?" Dusi... n& wa z& a, n& a a sikasika, n& wa m\$ ng\$ f& 'b\$ a.

⁵⁵ **gbàbìlindì** (mouche maçonnerie); **lógbō** (guêpe bleu-noir métallique); **békòé** (petite guêpe, nid comme un sac); **ndílì'bí** (maringouins) : les "buna" avec leur fouet en mains pour frapper les initiés sont comparés à des insectes à piqure douloureuse.

— Ogbabilindin\$ wa m\$ ng\$ to a, gulu n& na, obunan\$ k& wa do galakanzi d& k& wa ni, n& wa ndo z& wele ki ni. N& wa t& aka nu a na: "M\$ hà nde? M\$ h\$a nde?" N& wa t& z& 'b\$ a. —

"Wese wena, pardon*, m\$ mbÚKÚ mi, m\$ mbÚKÚ mi!" "K\$ m\$ n& h\$ nza 'da naa m\$ 'di, n& m\$ y\$nd\$ s& 'b\$ &. Ç d&a ngbá 'diko! M\$ m&ka*! M\$ t& mÈkÈ 'b\$ g\$. Hã m\$ kulu ng\$!" N'a kulu ng\$, n'a kala k& a d& ng\$, n& wa z& 'b\$ a. N& m\$, sila m\$ te fâ. N& mbé n& gbo ni, n& wa z& a ni. N& mbé n& gbo ni, n& wa z& a ni gba gba gba. N& 'Bagaza gaza do nwa gaza wa ia s\$ wa dati ia, n& wa z& wan\$ ni gbaa, n& wa kulu ng\$ wá do'do s&.

N& wa t& wá, n& wa dungu nù. Nde wa n\$a wá toma ia hã ni. Ki ni wa n& h\$ nza ni vÀ ni g\$í? N& wese n& gÀ n&, n& wele k& a wia we ba wuko ni, n& wa h\$ do buna 'da a nza, n& a e a nu t\$a wuko 'da a, n'a \$, k\$ sanga z&, n& a gili tÀ a t& k\$ butu 'di de.

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Kpasa wi : K& 'da **n\$ toma**, m& a m\$ kÍ. Ma \$ gbaa, k\$ ogazan\$ wa k\$I\$ fala h\$ nza ni, n& onaa gazan\$ wa d& d& k\$ni. N& wa yolo, n& wa zÍ sàlà. Wa ba sala, n& wa zÍ, n& wa da. N& wa nd\$ bili, wa nd\$ bili... Wi zÍ sala n& wa nd\$ li bili d& nÈ... k& wa na, **bili ba ga m\$** ni. Wa nd\$ bili bili d& d& nÈ. K\$ wa n& d& d& k\$ni i m\$, n& wa ba d& k\$ni, n& wa t&, n& wa e d& t& pala gba bili n& ba zu ga a ni. N& ogazan\$ do obunan\$ wa ia vÀ d& t& k\$ butu nga ia.

Bon*, n& wa ba 'Bagaza gaza k& wa g\$n\$ zi a dati ni, n'a n\$ toma dati. A be gaza nde, n& wa ba a ng\$ g&l&. N& wa t&, n& wa e a ng\$ g&l& n&, n& wa ba ga a, n& wa e t& bili ni... wa yulu li bili. N& a ni a la. N& wa ba 'b\$ Ñngaza, n& a la. N& wa t\$I\$ gazan\$ ni gbaa, gazan\$ wa n& e n&, nde wa n\$a t& 'b\$ toma ia hã ni. S& n& wa gifi t& wa, n& wa ba d& k\$ni ni, n& wa n&, n& wa e zu gulu ngambe t& zam\$ 'di. N& wa e wá d& ni hã obunan\$, n& wa n\$ ma vÀ. N& nde wa n\$a wá toma ia ni.

N& fala n& sa n&, n& naa gazan\$ wa kala d& k\$ni nza m\$ ni d& zam\$ nga vÀ. N& obaa gazan\$ wa vÀ li wa we vÀ d& zam\$ m\$. Bula ka 'b\$ boe, n& wa ny\$ng\$ di ni gbaaa, nde wa n\$a toma ia, s& n& wa h\$ nza. n& mbe g\$, wa \$ 'b\$ olo n&, s& n& wa zÍ ti h\$ we to wá f\$I&.

2. Om&n\$ k& gazan\$ wa he'de d& t& wa 'da fala h\$ mú wa nza ni.

Kake-Selengbe Longin ('Bobito - février 95)

Marc : M&n\$ ogazan\$ wa e t& wa 'da fala h\$ mú wa nza ni m& a ge nde?

Kake : Ogazan\$ wa k\$Ia fala h\$ nza, n& gbabun\$ do gazan\$ wa ma ng\$ 'dafa om\$ bisa gaza belee. K\$ wa n& h\$ nza, nde mb\$ k\$ n& boe.

- Wa e '**balo** ng\$ zu 'baka wa. Wa s& ma do sël", n& wa g\$n\$ dā se'de, ma de wena. N& mbee k& wa a e 'balo 'b\$.
- N& wa e **mbÈnggi** nu k& wa. Wa s& 'b\$ do sël" de wena. N& mbee nu k& wa, wa e 'b\$ mb&nggi. N& k& nyanga wa, wa e nyanga wa a mb&nggi. Wa d& do afe kuluwa, n& wa kasa nyanga wa, n& wa g&z& se'de, n& ma de wena. Mbee k& 'b\$.
- N& k& zala wa ni, wa sa li ki ni na **bìndòlò**. Wa s& do sël", n& wa gbo holo worr de wena, n& wa g&z& vÀ, n& wa gbo holo k\$ n&. N& wa ba zala a, n& wa &f& d& k\$ n& nga. N& wa ba bi te, n& wa yulu d& t& holo zala a k& wa gbua ni, n& ma kpe nu k\$ zala. N& wa d& 'b\$ t& mbèé kÈ.
- N& wa 'b\$ do **s&l&** k& wa. Wa s& 'b\$ do te, n& wa g&z& se'de, ma de wena. Do s&l& 'b\$. Wa s& do d&ngga.
- N& wa d& ndasa, wa sa li n& na, '**dikàtò**, n& wa e zu wa.

Marc : N& wa d& 'dikato ndenge* n& n& nde ?

Kake : Wa ÀlÀ afe kúlúwà, n& wa e li wese, wa gba sanga n&, n& wa e zu wa, n& wa pende ng\$ k& nÊ, wa 'dafa 'dikato ng\$ n&. Hã wa ma ng\$ y\$ y\$la ni, n& ma pi nÊ nÊ nÊ nÊ, n& ma de wena.

Marc : N& wa tÐ na, wa fi do m\$mb& t& n& ?

Kake : ÇÀ, do m\$mb& bina, n& wa e do kulu'du.

Marc : N& ngáyà wa d& ma do ge?

Kake : Wa d& ngáyà do be te ngbØk¥. Wa gb&l& se'de vÀ, wa a li wese, n& ma kolo, wa 'bili sanga n& ngété ngété ngété ngété ni vÀ, \$ n& cm 5 tabi 6. N& wa k&s& si g&l& n&. N& wa lifi f&l& kusa, n& wa e ng\$ n&, n& wa to do ndoko, to to níí vÀ, n& ma e, n& wa fulu d& t& a. Wa fulu ma wia gbālā ngu'du a ni, n& wa e ibàkà.

Marc : Ibaka m& a ge nde?

Kake : Ibaka m& a te, wa s&, n& ma vÀ ngi ìw j k j. Wa e d& gbālā ngu'du wa, n& wa g&z& vÀ de wena. N& nu p&l& k& nai wa y\$ y\$la gbaa, n'a n& h\$la ma ni, n& nu p&l& n& se'de. Hã a n& h\$la nÊ, n'a fo 'baka a k\$ n&.

Marc : N& m\$ tÐa na, mbee n& ma \$ du du, n& wa sa li n& na mbiliwili.

Kake : K& dulu wena ni, n& wa sa li n& na, mbiliwili, n& k& ma 'bana sanga, ma ba d& t& kpikili nyanga a ni, wa sa li ki ni na, ngáy j.

Marc : Ní a mbiliwili ma we duzu wio ? Kake : We duzu kpasa gaza.

Marc : N& ngáyà we duzu wio ? Kake : We duzu obe wan\$.

Kake : N& wele k& a he'de k& ma dulu wena ni, a n& g\$m\$ k\$ya, n& wa ga zuma:

Wili m\$ a fioo... d\$la k\$la ti mo io io ...

wili m\$ a fioo... d\$la k\$la ti mo io io

'Bete ngbenggele, 'bete b\$a, zu 'bete bina io io

'Bete ngbenggele, 'bete b\$a, zu 'bete bina io io.

Hã a n& g\$m\$ banga yÈngÈnÈngÈnÈngÈ, n& buna 'da a da kÐ a t& mbiliwili, n& ma yala ngu'du a ni karr nÊ. K'a m\$ ng\$ yu n& ní ni, n& kalža he m\$ di wena, wa he kalía zu a de wena, n& ma de t& wa wena. Ma hã wa ia li n& na mbiliwili.

Marc : N& m\$ tÐ s\$ 'b\$ k& 'da li k& wa so, n& wa sa 'b\$ li mbiliwili t& n& ?

Kake : ÇÀ, k& na li ba we, n& wa so do k\$a nda'ba, we a t& li dani, wa a swoo ni, wa sa 'b\$ li ki ni na mbiliwili. N& kpo kpo 'b\$ ni, k'a so 'b\$, n'a a 'b\$ swoo ni, wa sa li ki ni na, sölönggö.

Marc : N& nde ngbongbo gulu mbiliwili ngboo ni m& a ge nde?

Kake : S& g&, m\$ a gaza, hã wa g\$n\$ m\$, n& d&a to t& m\$, ma Ø na k& 'da manda'ba g\$. Ma la d&a to t& manda'ba zi ni ia. S& g& wa sa li m\$ na gaza wili, wa sá s& 'b\$ m\$ di ni na manda'ba g\$. We k& m\$ h\$la tulu manda'ba t& m\$, m& zi a kúlá, m\$ f\$la ia, n& m\$ tâ mbito kpìngbìlš. N& wa aka n& na: "Tâ mbitoe ni, \$ n& t& mbiliwili g\$ nde?" N& wa kÐ wa "wàw !" N& wa aka 'b\$ na: "Tâ mbitoe ni, \$ n& t& mbiliwili g\$ nde?" N& wa kÐ wa "wàw!" N& wa na: "N& zÚ ma ni! N& tâ t& n& \$ n& t& mbiliwili ni, n& la d&a m\$ t& manda'ba t& n& zi ni vÀ ia," na ndeo. Na wa kÐ: "Wàw!" Gulu n& hã ni."

3. We 'da kpana tuma

Marc : N& kpana tuma k& wa e nu wa ni, wa d& ma do ge ?

Kake : Wa s& do s&!, n& wa dili ti ngu'du n& vÀ, n& wa g&zz& vÀ, wa 'bili d& se'de, wa 'bili d& se'de, wa 'bili d& se'de, wa 'bili d& se'de, n& wa g&zz& vÀ, fÀa n&, fila n&, t& n&, se'de vÀ. N& wa gbo wolo t& n&, n& wa d& ndágØlØ. M\$ ž ti ndágØlØ?

Marc : Mi ž ti n& g\$.

Kake : M& a f&l&. N& wa d& do ndágØlØ, ndágØlØ nííí, h\$ nd\$ti n&, n& wa ny\$ng\$ d& t& nu wa.

Marc : N& ma \$ n& k& ma n&l& d& t& nu wa ?

Kake : Ma n&l& d& t& nu wa. H& ma \$ do ã gb&l& d&a n& zÊ dati ni, n'a 'donggo k\$ n& 'dungga. H& d& ngangga g& ni, wa 'dónggó 'b\$ k\$ n& g\$. Wa ba, n& wa e t& m& mafu* 'b\$ iko.

Marc : N& wa d& ki ni, dÜ wukon\$ wa zÚ nu wa g\$?

Kake : lŽ, dÜ wa zÚ nu wa g\$.

Marc : Tua k& wa z\$ nu wa, n& ma d& n& e ?

Kake : M& a dŽlŽ fala t& a iko. S& n& wese n& g& n&, n& wa na, osia wa t&, h& wa ba tuma nu a, n& ndeo. N& zi dati m& a falanga kpo, n& wa ba tuma nu a, falanga b\$a, n& wa ba tuma nu kpasa wele k&. M& a be, n& wa ba do m&ya.

4. Ogazan\$ wa h\$ nza

Zagb&l&fio – Gbamboko (texte écrit)

Fala k& wa d\$a om&n\$ vÀ ia, k\$ fala sa ia, n& wa dungu, k\$ wese h\$a ng\$ ia, n& ogazan\$ do ombe bunan\$ wa le do gele fala, we h\$ d& nza 'di, n& ombe bunan\$ wa mbese onaa gazan\$, n& wa t& we bi ogazan\$.

K\$ wa h\$ k\$ butu 'di, n& nde ogazan\$ vÀ wa h\$a ia, n& wa h\$ d& olo wa 'diko. Do fala ni, k\$ wa n& gbanga n&, n& nde ogazan\$ wa t& y\$ y\$a nza 'di, n& wa ma 'b\$ ng\$ yu d& 'da wa 'di. Kuti y\$a 'da ogazan\$ wa y\$ ma t& nu t\$a 'da kpasa wi k\$ le tabi nwa ng\$ le. 'Do n&, n& ombe gazan\$ wa n& ta 'b\$ 'da ombe wi na 'da wa t& k\$ gele le we y\$ y\$a 'di m\$. 'Do n&, n& wa ž ti si ma, tak\$ wa f\$l\$ wa do ongba wa de.

Gaza k& a h\$a nza k\$ butu ia, ma w& na, a le k\$ t\$a mÚ naa a g\$, a t& d± we nu gua g\$, a t& dÈ m\$ nÊ k& z& a k&a 'diko g\$, gbaa na nde wa we zu a k\$ t\$a 'da naa a, n& wa we k& a t& gele m&n\$ s&.

Y\$a mandanggo

Marc : N& k& wa t& na, wa y\$ y\$a mandanggo, wa y\$ ki ni 'da fala ki nge?

'Boy : Wa y\$ ki ni 'da fala h\$ mÚ wa nza ni. Wa h\$ nza do m&nd&nggò, yÜl j m&nd&nggò. Wa yolo k\$ butu, n& wa y\$ y\$a gbaa, n& wa h\$ t& li fanda 'da wi z& makoto. N& a z& h& wa gbaa, wa y\$ mandanggo. N& bugazan\$ wa kala wa, n& wa a k\$ wili t\$a. N& wa \$ k\$ wili t\$a ni, n& fala sa, n& wa y\$ 'b\$ mandanggo ni gbaa, s& n& wa k& wa t& k\$ t\$a 'da naa wa de.

X. Nd\$ti m\$ gaza

1. F\$l\$ ogaza do oyakason\$

Zagb&l&fio – Gbamboko (texte écrit)

Do sanga z&, n& obunan\$ do ogazan\$ do oyakasan\$ do ogb&lingbangbon\$ wa vÀ wa la 'd\$ li 'di. K\$ wa n& k\$I\$ do 'di m\$, n& ombe buna b\$a wa yu d& dati t& nu li 'di do s&l& b\$a do nwa 'bete. N& wa e zu s&l&n\$ ni, n& ma kpa ngb& &, n& wa p& nyanga n& d& 'do. N& wa zĩ m\$ 'beten\$ b\$a ni do 'da s&l& ni na nde, ogazan\$ do oyakason\$ wa la do k\$ n& ni, s& n& wa n& we le 'd\$ li we f\$I\$ t& wa de. Wa sa li ki ni na "gbà bìlì".

Fala k& gaza ni, tabi yakasoe ni a la do k\$ n& ni ia, n& buna 'da a ni a hÀlÀ a we f\$I\$ tÀ a. K\$ fala k& a n& zĩ tÀ a zĩ ni, n& buna 'da a ni a ili a d& 'd\$ li 'di, n& a te 'd\$ li, n& buna 'da a a le 'do a 'd\$ li m\$, n& a ba zu gaza ni tabi yakasoe ni, n& a isi a d& 'd\$ li 'di gbaa na, ma wia do a, s& n& a da kD a tÀ a. N& a 'be a, n& a f\$I\$ a do dia li k& li n& a sa ni de.

Fala k& ogazan\$ do oyakason\$ do ogb&lingbangbon\$ wa f\$I\$ t& wa vÀ ia, n& wa h\$ nza. K\$ fala k& wa ma ng\$ he'de tulu t& wa ni, n& obunan\$ wa la, n& wa l\$ngg\$* d& k& zã owi s&l&n\$ s\$ ni b\$a b\$a do zufa d& kD wa. K\$ fala k& gaza tabi yakaso tabi gb&lingbangbo kpo a n& la n&, ma wia na, a la do k\$ l\$ngg\$* wa ni. N& wa ni wa ndo z& a do zufa gbaa na nde a yu, k\$ a h\$a s\$kp\$ l\$ngg\$* wa ni s&.

Kake-Selengbe (Bobito 7.3.95)

Marc : K& wa tD na, **kala be k\$ali** ni, m& a ge nde?

Kake : Ki ni 'da fala f\$I\$ gazan\$. Dati, do sangaz& belee, n& wa n&, n& wa h\$ 'd\$ li m\$, n& wa kala be k\$ali. M& a yala zĩ m\$! Yala zĩ m& t& wa, mbitoe wa nd\$a zi ni. N& wa fa gb\$ngg\$ ni vÀ, n& wa n& n&, n& m& 'bana di ni a wa la kala be k\$ali vÀ, n& ma s\$kp\$.

Marc : Ní a kala be k\$ali m& a k& wa...

Kake :... bindi wa... bindi wa 'd\$ li. M& a be, n& wa bindi a pala b\$a, li a sD sDa, n& wa bindi a pala tal&, kpasa n&, n& wa bindi a pala m\$I\$.

Marc : Ki ni m& a kala be k\$ali?

Kake : Iĩ, kala be k\$ali. N& gbam\$sanggele k& wa hi'da ni, wa fo ma t& wa vÀ do'do, fo t& wa vÀ, n& wa he'de fila ndonggo kpangbangba, n& wa si do wa.

Marc : N& gba bìlì?

Kake : ÇÀ, gba bìlì, wa bili, m\$ dulu, n& wi f\$I\$ n& ni, bāna 'da n& ni a boe. N& vÀ nde, n& kpo kpo kpo do bāna 'da n& vÀ. N& n& le n&, n'a yala zĩ n&... galakanzi rasa rasa rasa...

Marc : Galakanzi m& a zufa?

Kake : Zufa, n& ma kpa t& n& vÀ&, do yakason\$ ni vÀ. N& ma s\$kp\$, n& wa h\$ wá le nga wá, n& n& wá k\$ t\$a 'di.

Marc : K\$ be t\$a?

Kake : K\$ be t\$a i. N& wa f\$I\$ wá zu n& do gb\$ngg& ni vÀ&, n& n& h\$ wá. N& yakasoe 'da n& ni, k& a dungu yakasoe 'da n& gbaa, n& n& h\$a do nza, n& do z&l& bina, gaza kpo fè k\$ butu g\$, gaza kpo kpà z&l&m\$ g\$ ni, n& wa t&, n'a yolo, n& kusi ná m& g&, n'a yolo.

N'a na : "M\$ ÊfÊ nga wili kD m\$ g& do sala ku a!" N& wa gba, n& wa d& mbitoe, n& wa k\$ se'de. N& wa gba gulu 'bangga m\$, n& wa d& mbitoe, n& wa k\$ se'de. N& wa gba dati m\$, n& wa d& mbitoe, n& wa k\$ se'de, wa gba ng\$ sila m\$, n& wa d& mbitoe, n& wa k\$ se'de. Ma a ni!

Marc : Ní a, yakaso a yolo, n& a tã ku a?

Kake : A yolo do b\$I\$ n&... yolo ná m& g&, yolo nÊ...

Marc : N& kusi ma i do?

Kake : Kusi d& dati a, d& dati a ngboo. N& m\$ &f& k& m\$ do sala ku a ni, n& wa gba, n& wa ba, n& wa gba ni vÀ... yala z& m\$, na d\$ d& ni a m\$ ng\$ da s&l& hã sa'de, n& ma kÚt'â g\$.

Marc : Mi zila na, wa ba 'b\$ s&l&, n& wa yulu d& sala ku yakaso?

Kake : I&, s&l& 'b\$ boe... ba s&l& n& wa e. Wa e ma, n& wa gba... M\$ y&ngg& n& di ni, n& m\$ kpa de m\$, de m\$, de m\$, de m\$ vÀ. M\$ nd\$ bili, n& ma ba, m\$ da nzabele, n& m\$ nd\$I\$ sa'de, m\$ z& ngumbe, n& m\$ nd\$I\$ sa'de, m\$ da gal&, n& ma ba sa'de vÀ...

'Boyele – NwagĐ

Marc : N& olo ki ni ma la 'b\$ nÊ, s& n& wa f\$I\$ wa de?

Z\$mb&a. : Ma la... wa y&ngg& ni gbaa, n& ma la t& tal&, n& wa f\$I\$ wa vÀ. N& wa nd\$ wá kula t& wa, n& t\$k& 'da wa zi ni, wa a k\$ z& sa'de ngmá, n& wa a g&l& wa, g&l& wa, a g&l& wa... t\$k\$ t& wa wa g\$n\$ zi wa zam\$ i ni (k&nggÚlà).

Marc : N& 'da fala f\$I\$ wa ni, n& wa z& 'b\$ wa do zufa?

Z\$mb&a. : 'Da fala f\$I\$ wa ni, n& wa z& wa do zufa.

Marc : Ní a wa n& do m\$I\$ngg\$* ...

Z\$mb&a. : ... 'd\$ lì i, n& wa f\$I\$ wa 'd\$ lì i. N& wa h\$ d& nza nga, n& wa le k\$ gba bìlì, n& wa m\$ ng\$ z& wa, z& wa, t\$k\$ li wa só s&.

Marc : N& k& nu lì i, n& wa d& 'b\$ ge?

Z\$mb&a. : Nu lì i wa gbangga. Wa gbangga gbaa, n& wa le k\$ l\$ngg&, t& z& wa. Wa f\$I\$ wa, n'a h\$ nza nga, n'a le k\$ m\$I\$ngg&*, n& wa na, a le k\$ bìlì, n& wa z& a ...

Marc : Kala obe k\$ali?

Z\$mb&a. : Kala obe k\$ali m& a k& wa bindi a tí lì, bindi a ti lì fala tal&.

Marc : N& wa sa 'b\$ li bìlì t& n&, n& wa d& ge?

Z\$mb&a. : Bìlì, k& a le k\$ gba bìlì, a l& k\$ bìlì. N& a la do yu, n& wa m\$ ng\$ z& a do zufa.

Marc : N& mbe n& a do hã wena, n'a...

Z\$mb&a. : ÇÀ, wele k& tÀ a hasa wena, n'a yu do 'do wa.

Marc : S& n& a le 'd\$ lì?

'Boy1 : G\$! M& a k& a yolo 'd\$ lì, k\$ a n& h\$ ma ni.

Marc : Aaa, a yolo 'd\$ lì we h\$ nza ni?

'Boy1 : I&... a la do gbogbo wa. Wa f\$I\$ a do'do ni, n'a h\$ we t& d& nza nga.

Marc : N& wi f\$I\$ a a wio?

'Boy1 : Wi f\$I\$ a a buna 'da a. K\$ buna 'da wa kpo do 'da zu wa ni. N& wa t& 'b\$ t& 'd\$ lì m\$.

Marc : N& wa a 'b\$ ina 'd\$ lì ni?

'Boy1 : I&, wa kpe nu lì, n& wa a ina 'd\$ n& we f\$I\$ do zu wa.

Marc : Ina ge?

'Boy1 : Wa gb&l& ote... 'Boy2 : Wala ḳiṇj̣, wala ḳiṇj̣ zam\$ g&. Wa gb&l& kana, n& wa yolo, n& wa gb&l& ogbabili, do g̃ngg̃, do gbālā kángà do g\$ngg& ni... kókóló... Wa a 'd\$ l̄, n& wa f\$!\$ do zu wa, t\$!\$ zu wa nganda, zu wa nganda, d\$ wa fé s& wena g\$.

2. Ogazan\$ wa ny\$ng\$ gbate

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : S& n& wa h\$ nza, n& ki ni ma suka* ia?

'Boy1 : l̄, wa si nu t\$a 'da naa wa...

'Boy2 : Wa sí nu t\$a do ti g\$. Wa n&, n& wa 'bili liā te, oli liā te kpo kpo kpo gbaa, n& wa mba li wa vÀ, n& wa gi liā te gbaa k\$ kpana. N& wa z\$ m\$ ngee, n& wa mba gazan\$ vÀ, n& wa 'banda* ny\$ng\$ n&. K\$y\$n\$ wa d& ni, m& k\$y\$ wa nyÚngÚ s& g\$ ni kpi kpi kpi kpi vÀ, n& wa mba vÀ, n& wa gi : omab&, ogālā, o'b\$a k\$y\$, tabi do s\$ngg\$, ní do ní.

N& of\$!\$, yélè, n& odua, ngbìj̣, ofila sa'de vÀ. N& wa mba, n& wa gi ma, n& wa ngbolo wa d& te'de, n& wa ma ng\$ gi ma. Wa ny& nu wele k&, n& wa n& fi nu wele k&, n& wa he m\$ zu a. Ní gbaa, ma n& e do'do... Wa gba 'do ḳ wa ia, n& ale*, wa p&s& d& nu t\$a, wa kã wa d& nu t\$a 'da naa wa, n& nde ma ia.

Zagb : Ma 'bana, ma 'bana! Wa ny\$ng\$ gbàtÈ ma e do'do, n& wa ba s&l&, n& wa e k\$ gaza ni, n'a da. Fala k& ma z̄ nù, n& wa ṭ na, a tua. K\$ fala k& ma la do 'bata n& do nù iko, n& wa na, a tua 'balo zã g& iko, ma k\$t\$ do'do ni.

Marc : K\$ fala k& ma k\$t\$ do'do ni, n& ma d& n&?

Zagb : Ma suka* ia! N& wa na, g&l& ḳ a ma hásá s& ngboo g\$. A kpa sa'de, hã a da s&l&, n& a k\$t\$ n& iko. N& sa'de a yu n& 'diko.

Zagb : Dati a z̄ s&l& ni, n& yakaso a t&, n'a yolo, n& s&l& ba t& sala kã a, s& n& gaza ni a gb\$t\$ s&l& sala kã a ni... yakaso 'da a ni, s& n& a z̄ ti da n& de. N& nde a bá d& nù, n'a da iko g\$. N& nde wa yulu ma nù t& sala kã yakaso 'da a ni. A ta nyanga a, n& wa yulu t& sala kã a nÊ do'do, n& gaza t&, n'a gb\$t\$, s& n& a gala ḳ a d& ng\$, n& a da de.

Zagbālāfio – Gbamboko (texte écrit)

Fala k& ogazan\$ do oyakason\$ wa la we f\$!\$ t& wa ia, n& okpasa win\$ wa gi liā te, k\$ ma gbala, n& wa fo d& nza. K\$ fala k& owan\$ ni wa yolo 'd\$ l̄ 'di, k\$ wa h\$a ia, n& wa kala om&n\$ k& wa wè zi t& nyong\$ ma do 'da fala gaza g\$ ni, n& wa a ma 'd\$ l̄ ina ni, n& wa gi. K\$ ma mb\$k\$, n& wa e nù, n& wa lu ka n&, n& wa hã k& 'da oyakason\$ hã wa do tÀ &, n& ogazan\$ wa ny\$ng\$ ta 'b\$ k& 'da wa. Wa e na nde ma gÀ gÀa g\$, n& nde wa ba do kpana n& li we 'di, k\$ wa n& we e nù nÊ 'diko ni, n& wa ndo ny\$ng\$ ny\$ng\$ 'diko na nde, d\$ a d& ni k\$ wese ma h\$ ng\$, k\$ ma kpá wa di ni g\$.

Kake-Selengbe ('Bobito 8.3.95)

Marc : M\$ ṭa z& na, wa n&a do gazan\$ 'd\$ l̄, wa kala be k\$ali, wa lia gba bìl̄, n& wa fo gbm\$sanggele go'do wa, n& wa he'de fila tulu, n& wa si do wa le nga. N& wa le k\$ be t\$a, n& wa f\$!\$ zu wa do gb\$ngg&, n& wa h\$ nza. N& yakaso 'da wa a yolo, n& m\$ &f& ḳ a sala ku a, n& wa gba... ní do ní, we yala z̄ m\$. N& nde ki ni wa ny\$ng\$ di gbate ia?

Kake : G\$! Wa t& nỹng̃ g\$. Wa 'bili liā te n& vÀ, ma li we. Ma li we, n& wa na, tã ni, n& wa ny\$ng\$ n& gbate na nde\$. N& di ni wa ny\$ng\$ a dambu.

Marc : Wa ny\$ng\$ a dambu, ní a gbate wa nyÚngÚ do kpo soe ni g\$?

Kake : Kpo soe ní g\$! Wa ny\$ng\$ a dambu, n& wa sama a ka. Wa nyÚngÚ s& mulu sa'de s& g\$. Dambu, wa á tÐ se'de g\$... á tÐ se'de g\$. N& wa nd\$ wa do kúlà l\$ngb\$\$ vÀ... nd\$ a do kula ni gbaa, wa we na, z&k& kpo... n& d& n& z&k& kpo, ma a ni. Hã d& ngangga g& ma 'b\$ bina.

Marc : Ní a wa \$ 'b\$ z&k& kpo, s& n& wa gi liã te de?

Kake : S& n& wa gi liã te de.

Marc : N& wa mba osa'de...

Kake : ...kpi kpi kpi sa'de vÀ, kala osa'de vÀ... ok\$y\$ vÀ... N& m\$ wa pì se'de g\$, a yele do f\$I\$. Ma ni.

Marc : Ní a gbate ngboo ni...

Kake : Ma ni! Gbate ngboo a ni. Wa pi zÀlÀ se'de, liã zÀlÀ, n& ny\$ng\$ do'do, n& n& dungu ni. N& t& , n& d& wuu wena, gb&ng&m\$ pi ni, n& wa pi ákázín j de, n& n& ny\$ng\$. M\$ n& ny\$ng\$ t&, m\$ áká g\$, n& m\$ ba, n& m\$ ny\$ng\$ iko. Gbaa, be zã m\$ gã, wa \$ nÊ, wa sa li f\$I\$ do yele, s& n& wa a yele liã te hã n&, n& n& ny\$ng\$ wá. Ya ma s\$kp\$ ia, mbe m\$ 'b\$ di bina.

Gbangba 'da wen\$ wa tÐa ni

Zagbãlãfio – Gbamboko (texte écrit)

Fala k& wa g\$n\$ zi gaza ni, n& wa é zi sala k& li n& a langbasabele ni t& ti a do nwá ngbìndì fala n& kpo, we t\$ k& ni. N& buna kpo kpo a gb&l& zi sala te langbasabele ni, n& a mba ma do nwá ngbìndì ni. N& zi do t& g\$n\$ d& mbìto ni, a h&nz& zi be lã n&, n& a fi g&l& gaza 'da a ni. K\$ ma h\$ t& fala nd\$ti m\$ gaza ni, n& ma wia na, a ba ma hã kpasa wi (wi 'dafa m\$ gaza), n& a d\$ ma vÀ, n& wa mba ma d& k\$ zã sa'de kpo.

K\$ fala k& ogazan\$ wa ny\$ng\$ gbat& ia, ma wia na, dati ngboo yakaso 'da 'Bagaza a t&, n& a yolo, n& a tã sala ku a, n& wa ba s&l&, n& wa yulu do sala ku a ni d& nù. N& 'Bagaza a t&, n& a bili d& nù d& sala ku yakaso 'da a ni, n& a 'be t& s&l& ni do kÐ a b\$a n&. N& gbabu kpo a t&, n& a ba gogo gÐ, n& a y\$I\$ do sala nga wili kÐ gaza ni, n& a y\$I\$ 'b\$ dati a do 'bangga a, do ng\$ sila a, n& a ba mbìto ina ni, n& a k\$ li danin\$ ni vÀ.

K\$ ma e, n& 'Bagaza a gb\$t\$ s&l& k& ma d& sala ku yakaso 'da a ni, n& a da ma na, ma zÿ nù, n& gele buna a n&, n& a gb\$t\$ ma, n& a t& n& we zÿ ta 'b\$ sala k& yakaso 'da Ɔn\$gaza, ni do ni gbaa na nde ma kpa zu wa vÀ, s& n& wa p&s& de.

3. We zu gazan\$ k\$ t\$a 'da naa wa do we kÐ wa t& om&n\$

Kake -Selengbe

Marc : K& wa tÐ na, wa we zu gazan\$ k\$ t\$a 'da naa wa, n& wa we kÐ wa t& om&n\$, wa d& ma t&l& t& n& n& nde?

Kake : Ma la, wa sa zi dati ni, t& gazala ng\$ n& kpo, n& wa we zu wa k\$ t\$a 'da naa wa. N& wa we kÐ wa t& nu gbulu gua, n& wa we t& nu di 'da baa a. N& wa we kÐ a t& so li k\$ kpana lì, do pi kÐ a ng\$ yínggìlì, do nu yàngg j, do ny\$ng\$ m\$ k\$ bila, do n\$ lì t& bila lì, nu bila k& ma a dia ni.

Marc : N& wi d& ma a wio nde?

Kake : Wi a buna 'da a, buna 'da a, gele wele g\$. Titole belee, n& buna t&, n'a n&, n'a d& b& sala kusi 'da naa a ni. N'a t&, n'a k\$ dati a, n'a k\$ ng\$ sila a, n'a 'be nu kÐ a, n'a n&, n'a

n&, n'a e kÐ a t& gbulu gua we, dati baa a ni. N'a t& do a, n'a e kÐ a t& nu yangga, n'a e kÐ a t& yinggili, n'a e kÐ a 'do yangga, N'a e kÐ a t& so lì, ba bila lì, n'a holo kÐ a, kÐ a b\$ a n& nÊ, n'a so li k\$ kpana lì 'di, n'a ba d& nza.

Gulu n& na : "M\$ zÚ & ! Kpolo ka zã go'do & bina, kpolo ka zã go'do & bina. Nu & fèlè g\$, mbanggana 'dàngà kÐ & g\$, be kungba dÊ nyanga & g\$, dati & gbìnì g\$. Ç h\$ a nza, n& buna 'd& & a 'dafa & de wena, n& & ba wuko dÐ, n& dati & gbìnì g\$, n& ala zã bina. M\$ d& s& mbula g& piiii ni," na ndeo. N& gaza 'da a ni ba wuko, n'a ko be. 'Danga be bina, ala zã bina, wa dungu vÀ dia iko. Hã kpolo ka zã go'do m\$, m\$ tÐ mbula hã gaza, a zélé s& g\$. Mbangana 'danga m\$, m\$ tÐ mbula hã gaza, a zélé s& g\$.

Marc : Ní a k& wa we kÐ a t& m&n\$ ni, ma \$ n& k& a dÊ kuti n& g\$, n& nde a d&a zi m&n\$ ni vÀ ia.

Kake : A 'bana zi do manda'ba ni, n'a d&. N& k& a n&a gaza ni, n& wa ma ng\$ doko m&n\$ kpo kpo kpo hã a vÀ na, a ž ti n& vÀ. Hã do 'do, hã a ba gaza, n'a be hã gaza ta 'b\$ ni.

Marc : N& we duzu mbe gele d&a ton\$, \$ n& k& wa m\$, do g\$m\$ te, do d& t\$a, wa we 'b\$ kÐ a t& n&, tabi wa d& ki ni do 'do ?

Kake : Ki ni do 'do. A 'bana le nga, n& wa n& do a, n& dũgbp hÃ, n'a we kÐ a t& gulu te, n'a ba kp&n&m\$, n'a we kÐ a t& gulu te, a yala žž n& vÀ ia. A ba nzabele, n'a e kÐ a, n'a &f&, a ba s&l&, a we nÊ, a yala žž n& ia. A ba ngumbe, n'a we nÊ, a yala žž n& vÀ ia. M&n\$ vÀ ngi, a be hã a vÀ ngi, m\$ kpo zÚlÚ a g\$.

Marc : N& 'do k& wa g\$n\$ m\$ ia ni, n& 'do n&, tabi 'do z&k& gazala, tabi sab&l& kpo, n& m\$ ba wuko ni, n& m\$ n& d& t\$a, n& nde m\$ dÊ mbe kuti t\$a g\$ ni, n& wa we 'b\$ kÐ m\$ t& n&?

Kake : Ki ni da dÐ m\$ iko, ki ni a da dÐ wila we iko. Ki ni m\$ n&, n& m\$ sa m\$ hã bugaza 'da m\$: "NÊ, m\$ wá pala t\$a hã &." "M\$ n& d& t\$a do nde ?" "BØbá tÐa na, & nÊ, & d& t\$a pala g&." "N' a nai : "HÀ, ma de ! Hã bind& titole, n& & n& s& we wa pala t\$a."

N& we wa m& ni, a Ú ng\$ te do wuko 'da a g\$, a \$ zu a kpo, n& wuke \$ zu a kpo. N& pala sa, n'a súpú nu a g\$, n'a ba dugbi, n& la mú a a ni. N& a n&, n'a wa, n'a wa, n'a wa, n'a wa, n'a wa. N& mbè di, n'a s&l&, n& kâu, n'a g\$m\$ nda'ba, n'a nai : "Ižž, k& e kÐa g& a ni, m& a dia kpasa". N'a ba, n'a ngbolo do zu a nííí, n'a ngbolo do zu wele t\$a, k& a n& d& t\$a nííí, n'a ba nda'ba, n'a e.

Hã mbe di, hã a n& wa 'b\$ olo n& nííí, 'do a n& ny&l& bi sš, n'a gb& gÐ dangborona, n'a na: "Ižž, zÚ k& e kÐa g& a ni ! Ki ni ngboo e kÐa g& a ni." N'a ba gÐ& ni, n'a na : "Du du nwa 'da m\$ HÀ, m\$ ba a d\$nd\$I\$ kpo kÐ\$ t& t\$a 'da m\$ na ndeo. N& do k&n& m\$, n& ba a d\$nd\$I\$ kpo kÐ\$ ni ya m& a dā we, n& \$ n& t& m& ni fai, n& mbu kutu zu n& do wuke wele t\$a ni." Ma a ni.

Marc : N& mbe 'da fala kpo, wele k& a wa fala ni, a wia we h\$ ng\$ m\$ k& ma dè g\$ ni ?

Kake : Ižž, a h\$ ng\$ sangbawik\$ k\$linwa, n'a la pala t\$a ni do'do, a t& wà g\$. A kpa tana, ya a t& wà 'b\$ pala t\$a ni 'b\$ g\$. Hã a n& gu nù we wa n& ni, n& kanya, n'a g\$m\$ kÐ a, tabi a g\$m\$ nyanga a, n'a la pala t\$a ni do'do, a t& wà 'b\$ g\$. We k& a d& t\$a di ni, nde ma 'danga ia. A fè g\$, n& be zã a wa fe n& di ni piiii iko. Ma a ni, gulu n& hã ni.

Marc : N& we 'bili te nyanga t\$a, n& buna 'da a a n& 'b\$ do a ?

Kake : A zu a kpo, n'a n&, we k& wa wa zi pala t\$a i nga, wa kpa dia kpasa n& ia. N'a n& di we 'bili 'b\$ te t\$a, n'a 'bili 'b\$ níí, a n& ka 'b\$ m\$, n& nde ndaba hÃ. N& a ba, n'a n& n& hã baa aa, n'a na : "B\$ba, e n&a s\$ 'b\$ we 'bili te t\$a, n& e 'bili b\$a, hã e n& ka m\$, n& nda'ba hÃ

!" Na baa a ba, n'a na: "lž, be 'daa, nga zu hã ni !" N'a ba, n& ná k& m\$ yú ti kpasa wi g\$ ni, n'a n&, n& a fa m\$ nga zu, n& wa gi n&&. N& do titole belee, n& wa ny\$ng\$ gbaa, n& wa kulu ng\$ waa ! Ma ia ia.

Aka we ng\$ gaza mandanggo

Wa ndo 'dafa m\$ gaza do z&k& 'da ge?

Entretien avec les anciens de 'Boyele et avec Kake-Selengbe (voir p.69)

Kake : Wa ndo do z&k& 'da 12. N& wi ba kungba gaza ni wa n&, n& wa ma ng\$ fa pala k\$ buti na, wa dungu s& Bonane* do'do, n& l& wa k\$ buti. N& wa ma ng\$ ba z& zu we n& do okpasa ngba wa ni v&, n& wa ma ng\$ fa zu wa ng\$ fala k& na, wa n&, wa wa s& k\$ buti se'de ni :

"Tabi gbogbo z& le? " → "U è, li wala li nu ngba le, ma wè g\$!"

"N& k& 'do t\$a 'da m\$ ni?" → "I&, z& kundu m& ni ma de wena. E lia zi k& n&, n& nde ma dia."

"N& wala zi i m\$ ni ma boe?" → "Ma kpia!"

"N& k& zi i nga?" → "Ma kpia!"

N& wa n&, n& wa le gbaa, n& wa na, ma wia do d&. N& wi s& lin\$ wa le, we wala zi i nga n& ni, n& nde ma kpia, wa le we k& i nga n& ni, n& nde ma kpia, 'biti wuko se'de bina, n& wa wa k\$ buti di ni.

Marc : N& ogazan\$ wa \$ k\$ butu z&k& n& nde? ∅ n& m\$ g& m\$ \$a z&k& n& e?

Kake : Mi \$a sab&l& kpo.

Marc : ∅ n& k& obaa m\$ z& dati ni, wa \$ 'b\$ sab&l& kpo.

Kake : Ma ni! N& 'da fala k& l& zi k\$ butu ni, n& mbunzu L&ta, zi li a K\$y ni, k& a zi... wa na, wa kua & t& Karawa, n'a le k\$ buti 'da mi.

Marc : A mbunzu?

Kake : Mbunzu! L&ta! N& l& n& yu n&, n'a t& do nu ngbaka na : "Yú g\$, yú g\$, yú g\$!" N& nya mi, kpasa wi ti mi, li a a Maurice Ndubu, n'a na : "Pirr o! Pirr o! Bugaza nza g& bina nde? Na e! Mbunzi lia k\$ butu nga g&, bugaza nza g& bina nde... ? Pirr o!"

Win\$ le nga g& wa ze le v&, n& kili ba wa, n& wa na : "M& a mbunzu, k\$ a lia ia, ni a o, l& n& d& pala ndaka a n& nde? N& kili ba wa do'do. Ma a ni!

Gulu a g&la gaza a ge nde?

'Boyele - 'Bogbas\$ngga

Marc : Wi k& wi 'da a fia ni, a a g&la t& a. Ní a gulu a g&la gaza ni a ge nde?

'Bogb : We k& gaza a fio! Gulu k& wa e g&la t& a. N& wa e g&la t& a, a y&ngg& do g&la, do zufa wa z&a do a ni gbaa, s& n& wa nd\$ kula, n& wa g\$n\$ a de. We k& gaza a fio.

Marc : Gaza a fio ndenge* n& n&? **'Bogb1 :** T\$ k\$ t& a hulu s&, t\$ k\$ t& a hulu s&!

Marc : Ma k& wa t& na, gaza a fio? **'Bogb1 :** I&! K\$ wa g&n& a dé g\$, n& mbe, n& a fe.

Zagb : L& ia z& k\$ vocabulaire* k& 'da g&la ni, n& wa t& na, g&la m& a dungu 'bako do lengge wi na 'da m\$ k& a fio ni. Ní a, wi k& a k&a we n& gaza ni, ma na a dungu t& 'b\$ do 'bako, n'a 'banda* lengge ngam\$ gaza k& a kpa s& wá ma ni, dati k& na wa d& a do gaza ni. Ma na a dungu g&la, n'a 'banda* lengge na: "M\$ zú, ng\$ngga mi n& kpa wá ni v& ni!" H& fala k& a d&a g&la gaza do dia n&, s& n& wa k\$ kula ni t& a de. K\$ mbe, a d& ni, n'a yu iko, ma be na, sila a ngàndà g\$.

Marc : K\$ mi zila 'b\$ k& 'da gaza wuko wa d& 'b\$ ni, a \$ 'b\$ g&la gaza. N& mbe n& a t&da na, l& dungu g&la olo k& zi dati ni, k& wa t& g&on& l& g\$ ni, k& l& 'bana zi do h\$azi ni, ma v& ma fia ia. Ma l& dungu g&la olo n&.

Zagb : Ma 'b\$ boe? ɔ n& k& m\$ zi a m\$nda'ba, n& k& 'da m\$nda'ba ni ma fia ia.

Gulu b&À&fanda k& nza nga do k& k\$ butu (gbagale)

Marc : Gulu k& wa saka te b&À&fanda we e do yaa we ge nde?

Nwag& : Sango a aka na, gulu b&À&fanda k& zi oyaa l& wa n& g\$n\$ gaza, n& wa 'bili, n& wa z& ni, n& we wa t& ng\$ n& nai, l& d& ni tak\$ na, wa d& s&, n& ma d& do be gazan\$, n& win\$ wa z& ti 'biti n& ndenge* n& n& nde? We a aka we ze le fala n& ni. We k& te wa d& iko g\$, wa d& gulu n& boe. G& gulu k& te ni wa saka ma ni, ma na ma d& do we le a ge nde?

Nwag&2 : Na d\$ di, n& wan\$ i m\$ ni wa t&, wa kp& we do wan\$ g& g\$. Owan\$ wa yolo n&, wa t& nde, n& wa t& kp& we do wan\$ g& 'di nga g\$. Wa kpo wa kpua, wa kpo wa kpua do be p&l&, d& t& gulu n& ni. Wa ba mbe f&l& ni, n& wa e d& t& ti ngambe n& ni... kpo nu win\$ k& wa n& t& y&la k\$ le ni.

A. : D\$ wa h³ likambo* di ni g\$!

Nwag&2 : D\$ wa d& likambo* g\$. Wa n& t& n& ni, k\$ we le k& a 'dafa s\$ we d& likambo* ni, n& a t& ia, n& ta zu a &lé ng\$ k& & n& d& s\$ ma ni do'do. Gulu b&À&fanda g& a ni.

Marc : B&À&fanda ni m& a g& te? K& zam\$ i ni, te ni ma \$ n&?

A. : Ma \$ n& ku m\$ g&. N& mbe 'bana sanga \$ n& nu k& m\$ g&. K\$ m\$ k& na, m\$ n& gb\$t\$ d& le nga, n& m\$ t& 'b&lí gba gb&l& k& g\$, m\$ 'bili k& ma b&\$ a dia ni, n& wa gb\$t\$, n& wa t&, n& wa mi ma de.

Marc : N& m& a nga te? Ma nganda wena tabi... ?

A. : l&, nw& n& a g& p&p&l&p&l& ni. Ma de te wena, nw& n& a p&p&l&p&l& ni.

Marc : N& te n& ngboo ma nganda wena?

A. : Te n& t& 'b\$ \$ na gele te 'diko ni, n& nde ma ng&nd& kp&kp&\$ g\$. Te ni ma de wena, we k& ma d& 'b\$ ni, n& ma 'b\$ 'b\$ ma, we k& m& a mb\$k\$ te ma. Nw& n& a p&l&p&l& ni. M& a m\$ nu le olo yaa l&.

[B&É&f&nd& m& a te zam\$ g&, ma gb& k& & wena, n& nw& n& \$ du... m& z& p.73. Mb& w& mi b\$ ma k\$ butu gaza. ki ni n& nde wa sa li n& na "gb&g&l&" tabi "yaa": m& z& p.71-72]

Ndaba 'da ogazan\$

Marc : N& wa t& 'b\$ we ndaba k& 'da ogazan\$ k\$ butu i, k& wa a do ny\$ng\$m&n\$ ng\$ n& ni, ma boe nde?

Kake : Ma boe, wa d& ma ka z& gbagale. Wa d& ndaba, m& a du du ng&éng&. N& wa d& di ni, n& wa z& n& ma z&, wa 'dafa. N& k& wa a ny\$ng\$m& ng\$ n& ni ma boe. N& k& 'do n&, n& k& g& d&, n'a dungu ng\$ k&, n'a pi k& a, n'a ny\$ng\$ m\$ ng\$ n& n& olo li m&za ni.

Marc : N& a wa d& 'b\$ \$ n& k& wa d& gele ndaba ka z& nu t\$a ?

Kake : Ma la ngb& &. Wa a d&la, n& wa d& du du, we le wa ng\$ k& m&\$, we le wa ng\$ k& m&\$, we le wa ng\$ k& m&\$, wa ka m\$ li ngba wa.

Gulu ngba fio do ngba kpasi a ge nde?

Marc : Fala k& wa d& butu gaza, n& wa d& ndogo, n& fala le do ma ni, ngba boe. Ngba k& dati ni li n& a ge nde?

'Bogb1 : Ngba kpasi. K& m\$ yolo 'do ndogo i nga, n& m\$ le d& i m\$, n& m\$ h\$ t& ngba kpasi.

Marc : N& 'do n& m\$ h\$ t&...

'Bogb1 : Ngba fio.

Marc : Ngba fio s& n&...

'Bogb1 : M\$ lia ia, ya m\$ lia ia.

'Bogb2 : M\$ \$ manda'ba, hã m\$ lia a, suka*... M\$ h\$a t& ngba kpasi, hã m\$ n&, m\$ kã ngba fio, — fala m& grand* tÐ s\$ d& na, sa'de he m\$ huu huu huu huu ni, bon*, g\$li he do m& ni —, k\$ m\$ h\$a fala ni ia, n& suka*, buna kpa m\$ fala ni, m\$ \$ manda'ba, wa g\$n\$ n& m\$ do li wese n& iko.

Ngba fio, m\$ h\$ ngba fio, hã m\$ 'bana t& ngba kpasi, hã sila m\$ yamba m\$, m\$ kpolo t& m\$ 'do, m\$ l\$ngga*...

'Bogb1 : Wele zÚ s& m\$ g\$, we k& ngba n& boe, wele zÚ s& m\$ g\$.

Aka we ng\$ oinan\$ k& wa d& do to 'da fala m\$ gaza.

Dati k& na wa t& gŋnŋ wa g\$

Marc : N& k& wa tÐ d& na "Mbanggo zu dafa" ?

Kake : L& sa li n& na "mbànggó tè". Do nu ngbaka 'da l& "mbànggó tè". Ma dālā wena.

Marc : N& k& wa ny\$ng\$ ni m& a ge nde? Tabi nwá n&, tabi liã n&, tabi ge ?

Kake : Káyóló.

Marc : M& a afe te ? *Kake* : Afe te...

Marc : N& wa mba afe te do... ?

Kake : Wa mba do nyakã "bàtè", gã k& \$ n& zu kÐ mi g&. Wa mba káyóló, n& wa mba afe 'bòlŋggòlò, n& wa pi k\$ nu gaza. N& wa ba kumba, n& wa pi ng\$ n&, n'a ny\$ng\$. N& sila a dungu, kili bá 'b\$ a pala kpo g\$. A n& we t\$a nu m\$ nÊ, n& kili bá 'b\$ a g\$.

Marc : Ní a m& a k& wa tÐ na : "Wa pi mbu'da m\$ nú a" ?

Kake : ɔ̃. Mbu'da m& m& a k& wa 'bana nza nga ni. Wa 'bana, wa ia n\$ gaza t& wa, n& wa pi mbu'da m\$ nu a. N& k& ng\$ tulu m\$ ni, wa pi do mbànggó te, s& n& wa dungu a nga, n& kili bá wa g\$ de.

'Do k& wa g\$n\$ gazan\$ ia ni

Zagbl : Mi do aka we ng\$ we k& m\$ tÐ s\$ d&. Mbe li ina f\$l\$ (do li dani) gazan\$ ni, n& mi z\$ na, l& á zi 'b\$ nwá bàtè 'da n& g\$, wa fa nw j \$ na gbózòkŋggà... MØ zÚ p.88

Marc : N& nde k& 'da ngbindi ma wè t& z\$l\$ fala kpo g\$ ni. Ní a ma d& to ge nde?

'Bogb2 : K& 'da ngbindi? Mbe nwá zam\$ g&, wa sa li n& na ngbindi. Wa g\$n\$ nwá ngbindi ni... baa l& wa g\$n\$ zi, n& wa to, tabi wa ny\$ng\$ ma, n& wa kpã t& wele. (A. : Wa to do gbālā m\$.) Wa ny\$ng\$ ny\$nga nde, n& nde m& a d& ni m& a m\$ fai wa d& ni d&a. Kasi* m\$

be ti kɔ̃ a a n& be m& ni hã a, n& a na: "Ngbindi g& nai, & n& d& n& ni, n& sila a fé ngbìndilindí, da d& k\$ kili bá a g\$. Ma k& dÈ m\$ ná m& we g\$n\$ a ni, n& wa d& ngbindi ni, s& n& t\$a nu m\$ a n& kpa n& ni, a t& dÈ kili g\$, sila a t& tò g\$, a t& hè g\$, a kunu sila a. K\$ fala m\$ n& g\$n\$ gaza nde, n& m\$ d& ngbindi, n& m\$ d&, n& m\$ kpã ng\$ sila a.

Toe 'da gbɛ́lí kàndòlò

Kake : Gbali kandolo ? Wa ba kãlẓ we, n& wa gba nu kpili, n& wa e se'de. N& wa z& a, n& wa na: "'Dã m&n\$ vÀ k& na, d\$ n& kpá ma k\$ butu 'di g\$ ni, ma & n& da ma zam\$ g&, do zu li k& wa z&a do m\$ ni." 'Dã m&n\$ vÀ, n& a da kÀÀÀÀ, n& ma te zam\$. A e kãlẓ we nu kpili, n& a e li nzabele, n'a da kÀÀÀ.

Marc : N& kpili a da ma ni ma \$ n& e ?

Kake : M& a hi, gba hi. A ngoe ma ia, n'a gba nu n&, n'a e kãlẓ we, n'a e se'de, n'a zẓ zu a nÊ, n'a na: "'Dã m&n\$ k& & e s& t& n& vÀ, d\$ n& kpá kunda k\$ gaza wili g\$ ni. Ma & n& da zam\$ g&," na ndeo : kÀÀÀ... n'a da zam\$.

Gulu dÐ kpua nyakã

Kake : DÐ kpua nyakã m& a k&, wi zole kpo nyakã do zu li gazan\$ kpo kpo kpo ni. N& a bulu vÀ, n& pi k\$ gbÚnggÊ, n'a f\$I\$ do zu gazan\$ kpo kpo kpo vÀ. N'a so sš, n'a e nu gaza wele ki, a e nu 'Bagaza gaza kuti, n'a so, n'a e nu wele ki, n'a e nu wele k& 'do a ni gbaa vÀ, ma e, n& bunan\$ wa m\$ ng\$ n\$ wá ma.

Wa n\$ ni gbaa, n& ma e, n& wi zole ba gb\$ngg& ni, k& a f\$I\$ do zu wa na, n'a ba gb\$ngg\$, n'a n& n&, n'a a 'd\$ fua li, n& ma fo si g\$ t\$. Ma a ni ! DÜ n& kpá z&l&m\$ g\$. N& h\$ nza, n& n& ko be a de. D\$ wele kpo fé k\$ butu gaza wili g& g\$. Ma a ni !

Marc : N& nde wi zole kpo nyakã zu gazan\$ kpo kpo vÀ, a kpo ma dati k& na wa t& le k\$ butu g\$ ni, tabi wa le do'do, s& n& a kpo de ?

Kake : Wa le k\$ butu s&, s& n& a kpo do zu li gazan\$ kpo kpo kpo. K\$ wa e mbitoe t& wa ni kpo kpo kpo vÀ, s& n'a bulu.

Marc : M& a nyakã kpo we duzu gazan\$ vÀ nde ?

Kake : Iẓ, du du n& kpo, n& a kpo kpo do zu li wa kpo kpo vÀ.

Marc : Ma k& do fala ni, n& onaa gazan\$ wa t& do dÐ, k& wa sa li n& na, dÐ kpua nyakã ?

Kake : Ma a ni !

Gulu k& fila m\$ lé k\$ butu gaza g\$ we ge nde?

Kake : Fila m\$ lé g\$, we k& ma \$ n& t\$k\$ ni. Fila m\$ lé g\$, fila tulu, fila souliers lé g\$, dÜ t& gazan\$ féfé, k\$ wa kpa z&l& ngb&l& g\$. Ma le a tã kÊ.

Marc : N& fila sa'de ma lé 'b\$ g\$?

Kake : Fila sa'de ? Fala k& wa bálà vÀ, s& n& fila sa'de ma le. N& fila sa'de k& ma le ni a k& gazan\$ wa gb& ni, n& nde k& nza g\$.

Osanggon\$ wa gi do ka kúlúz"

Marc : M\$ tÐ s\$ we 'da kuluzẓ, n& nde m\$ tØlØ s\$ li sanggon\$ wa gi n& ni g\$?

'Bogb1 : M& a kɪtɪlɪ kɪtɪlɪ iko... kɪtɪlɪ k& ma h\$ t& te... 'bua, k& ma h\$ t& te kÊtÊkpÊÎÊ. Wa sa li n& na, katale.

Marc : Ma wa gi ma k\$ kpana? 'Bogb1 : K\$ kpana kúlúžš ni...

Marc : N& wa lu ta 'b\$ be ka sš? 'Bogb1 : Iž, n& wa &nz&. (Wa kala k\$ni li yànggɪ, n& wa á 'd\$ li a g\$, n& wa to, n& wa lu do ka n& 'diko.) Wa mba do gbālā sa... gbālā sa ngbaka.

Gulu kpana toma nu gazan\$ ni a ge nde?

'Bogb1 : A t& wèlè we do osia a... K& m\$ n& k& na, masÀ a do onya masÀ a ni, k\$ wa n& wele ma, n& wa futa a futa, n'a ba nu a. N'a hā mbili hā a nÊ, n& a ba hā buna 'da a, n'a ba nu a, s& n& a wele we do a de. K\$ fala k& m\$ fùtā g\$, n& nde wa bá s& m& ná ni nu m\$ g\$. M\$ t&, m\$ wele we hā a gbaa, n& nde a gésé we hā m\$ g\$. Wa sa li n& na toma.

Marc : Ma k& wa e ma nu a ni?

'Bogb1 : ... e nu a ni! Ma pekisa t& 'b\$ omasÀ a, owin\$ k& a h\$a nza gaza, hā a g\$n\$ ngbala do wa wena, hā wa \$a k\$ butu sab&l& kpo, hā a h\$a nza ni, ma wia na, a h\$ do toma nu a. Hā a h\$a do toma, hā a kĐa na, nya mi g& a n& wele we do mi, n& a ba mbili, n'a hā hā bugaza 'da a ni, n'a ba toma nu mi, n'a pi nù, s& n& a wele we do a de. K\$ ní g\$, g&n& k\$ a tĐ we hā mi gbaa, mi a mi zeke g& ni, nde & gésé we hā a g\$.

Zagb : Gā gulu n& boe! Fala k& a 'bana zi do manda'ba nza nga ni, a dÊ zi m\$ tÀ a t& m& ni ú n& wuko ni. Bon*, a \$a zam\$ g& gbaa, n& a z\$a m\$ kpi do kpi ni, gogo a ma wè t& h\$ nza fala kpo, k\$ wele a z\$ ma mpamba* iko g\$. Dia fÀ na, toma ni keke t& nu a. Fala k& wele a s&ng&l& do a, k\$ a kĐ wele we do a, ma na a g\$n\$ ma g\$na, olo ngam& k& a z\$a t& 'b\$ i m\$ ni do'do, s& n& a ž ti fo nu a, n& a wele we de.

Aka we ng\$ wi zolo, do wi ba koe zolo

Zagb : M\$ tĐ s\$ na, wa to ndoko do'do, n& fala sa wa ala biā zu gazan\$ do sanga z&. N& do titole, n& nde wa k\$ butu i, wa s& kpili. 'Do n&, n& wa h\$ nza 'do midi, n& wa to be pele. K\$ wa h\$a nza ni, wa \$ do tāi ni, n& fala sa ni, wa la ng\$ tulu. Wa la do sanga z& ng\$ tulu do zam\$ i... nù li. N& wa h\$ nza do 'do midi, n& wa to gba fele. N& fala sa, n& wa g\$n\$ wa. K\$ ní a, k& l& ndua, l& h\$a ng\$ gaza, l& d& tabi ni a ge nde, t& g\$n\$ gaza ni?

Marc : Wele k& a g\$n\$ wa do gaza ni, wa sa li a nai? 'Bogb2 : Wi zòlò!

Marc : N& wi k& a gala a t& n& ni a 'b\$ boe?

'Bogb2 : Wi k& a gala a t& n& ni a boe. B\$í 'da a... Wi ba koe zole t& 'b\$ boe. Aide 'da a boe.

Marc : Li a boe? A t& 'b\$ wi 'be m\$ zole... wi ba koe zole. 'Bogb2 : A wele 'diko.

Marc : Wi k& a sulu a t& n&, tabi... ?

Zagb : A gbaka a do ma. Ma si t& 'b\$ tÀ & ni we duzu Ngbaka. N& nde i nga l& tĐ na "Wi ba koe zolo". A wi gbaka wi zolo. Tua 'do n&, n& a g\$n\$ s& 'b\$ gaza. We k& wi zole a e s& t& 'b\$ g\$n\$ gaza kĐ a. Ní a a y&ngg& do a \$ n& k& a be hā a a kelasi* ni. Hā fala k& a z\$ vÀ, n& 'do n& t& 'b\$, mbé gaza 'b\$ boe, n'a e t& 'b\$ kĐ a, n'a 'banda* t& 'b\$ g\$n\$ t& 'b\$ ma. S& n& a ba t& 'b\$ wi ba koe zolo zu 'baka a de. N& nde ki ni ma si tÀ & be sš do wi ba koe zolo, do sulu n&. We k& m& a Ngbaka ng\$, ma si do tÀ &.

Onwan\$ k\$ butu gaza

Kake : 'Bagaza gaza a nwa ng\$ gazan\$ k\$ butu. Wa zele nu a wena. N& 'do a ni a ɔn\$gaza. N& 'do a ni a kosolo nwa, a tal& wele k&. N& kosolo nwa, tabi nwa gaza a wele k& wa g\$n\$ wa vÀ do'do, s& n& wa g\$n\$ a de.

Marc : N& k& zā wa ni, obunan\$ boe. N& nde mi z\$ a mbe kpasa wi kpo t& k\$ butu i. Tabi wi a nde? Tabi wa saka mbe kpasa wi kpo we z\$ m\$ t& wa vÀ nde?

Kake : 'Da l& m\$ ni, okpasa win\$ vÀ wa wi z\$ m\$ t& gazan\$. Kpasa win\$ vÀ wa y&ngg& we nd\$ bili, wa y&ngg& mbe we da galž, do da nzabele, n& wa do wa pii. L& mba do wa vÀ a wele butu. N& buna 'da gazan\$ kpo kpo kpo vÀ a boe. Gaza kpo kpo a do buna 'da boe.

Marc : N& kpasa win\$ \$ n& m\$ g& ni, wa le 'b\$ we be mbula hā wa?

Kake : Wa le we tð mbula, s& n& ma dungu do de n& de. Hā fala k& wa lè g\$, n& be a be gbabun\$ iko, ð ð ð ma wè g\$. Be zagbālā h\$ i, n'a y\$ a mbula do'do, n'a kpa 'bafu nal&, s& n& a la fala n&.

Gàzà nùkú m& a ge nde?

Kake : Gàzà nùkú ? Wa g\$m\$ dÈngg j , we e n\$ t& gaza t& n&, we e g&l& gaza t& n&. Wa g\$m\$ gā dèngg j gā wena k& kùnggúlú n& boe. N& ma te nù, n& 'Bagaza gaza bālā, n'a zž ng\$ n&, wa z& a 'bafu b\$a. N& n& tala gazan\$ vÀ ni, n& bālā, n& zž d& olo a ni, n& wa z& n&. Wa z& a kpo, n& wa z& n& b\$a b\$a b\$a. Hā wa z& a b\$a, n& wa z& n& tal& tal& tal& vÀ.

Marc : Ní a gaza nùkú a wele k& a g\$m\$ zi te ni?

Kake : K\$ wa z& wa kpo kpo do'do, n& wa vÀ wa s& ma, n& nyanga n& \$ n& nyanga mbalata ni. N& ma yolo, n& wa gba ng\$ zā n&, n& wa ma ng\$ z& do biā.

Wi dungu yakaso a wio nde?

Z\$mb&a. : Wi dungu yakaso a wi a nya m\$ wuko n&.

Marc : Boko nya m\$, wele k& a t& bà wili g\$, tabi a ba 'b\$ wili, n'a dungu 'b\$?

Z\$mb&a. : Wele k& a bà wili g\$. K\$ a bá 'b\$ wili, n& a dúngú 'b\$ g\$. A k\$l\$ fala ba wili ia, n& a dúngú 'b\$ g\$. D\$ a gí ny\$ng\$m\$ hā a do ndí g\$.

Marc : Ní a wa ba be k& a t& ì ti wili g\$?

Z\$mb&a. : Iž, wele k& a t& ì ti wili g\$ ni.

Zagb : N& mbe 'b\$ a naa gaza. Naa gaza, fo boko be bina, n'a dungu yakaso be 'da a. We k& wa wia we z& a do 'bàf%, n& m&n\$ vÀ k& yakaso a d& ni, a d& ta 'b\$. A nd\$ ta 'b\$ mbito do wa, n'a n&, n'a to nd&ngga do wa. Wa tð na, yakaso fa ki ni, n'a d& ta 'b\$. Tua k& a do boko be ti a na, a dungu yakaso bina.

Marc : Ní a naa gaza ngboo ni?

'Boy : Iž, naa gaza ngboo, a wia we dungu yakaso 'da a.

Gàzà kànggálà do gaza lɓndɓ wa wio nde?

Z\$mb&a. : Gaza kangala? Gaza k& a ž ti y\$ y\$la a dia, n& a a kpasa n&. G&n& k\$ a 'b\$ a be, k\$ a sða nde, n& wa sa li a na gaza kangala.

N& wa s& te n&, s& te n& gbaa, n& wa 'dafa a de wena. N& wa gbo, n& wa gbo ni ngmá, n& wa a ngbengbe t& go'do n&, n& wa e nge t& go'do n&. Wa sa li a na kangala.

N'a yambala y\$ y\$la n& gbaa, n'a ž ti y\$ n&. N& wa ba be, wele k& a sð sða ngboo ni, n& wa e ng\$ kele 'da a. Ma we do wele kpo nde, n& wa e do wele kpo. Ma we do wele b\$a, n& wa e do wele b\$a.

N& a he m\$ na: "Bànggóe bànggóe bànggóe bànggóe... Bànggóe m\$ ng\$ d& n&. N& Kanggala.." (M& a hia m\$ d\$ngg\$ do t& wi 'da fala y\$la gaza.)

N& m\$ z\$ ma, n& m\$ na: "E! K& g& de m\$ hà nde!" Wa sa li ki ni na, gaza kanggala.

N'a yu kp& kp& kp&, n'a da, n'a yu gbo gbo gbo, n'a k& z& nù, n'a d\$ngb\$ tÀ a. A yu, n'a d\$ngb\$ tÀ a, n'a na: "Wi a mi Z\$mb&a, wi a mi, wi a mi Z\$mb&a! Mi d\$ngg\$ t& mi do li mi, we k& li mi a Z\$mb&a".

Wa sa li n& na: "gaza kanggala". K'a y\$ gba gba gba, k'a mb\$k\$, n& gbatole 'da a ba t& 'b\$ ma. N'a m\$ ng\$ y\$... N& wa sa li n& na, gaza kanggala.

(N.B.: Gbatole wi a wi k& a y&ngg& do wi ni fala n& kpo, n& a z\$ m\$ tÀ a, tabi a y\$ y\$la do a fala n& kpo ni;)

Marc : N& **gàzà lɔndɔ** a wio nde?

'Boy : N& gaza lundu 'b\$ boe. A y\$ y\$la wena, a y\$ y\$la wena. N& wa e lundi d& 'do a. Ma \$ du du nÊ. N& wa yulu sala k\$la t& n&, wa yulu sala k\$la t& n& de wena. N& wa g&z& gaza ni vÀ, n& wa d& m\$ n& nga, n& wa &nz& do z& m\$ d& t& d& nÊ.

Wa e zuma t& n&, n& wa ga: "Ee lundu ee ee oo..." Ma n& e n&, e n&, n& ma d& kpe kpe kpe.

'Boy : Bon*, k& zi g& m& a **sùmbɔ**. N& wa ba m\$ di, n& wa sa ángg¼¼. Wa 'bili te, n& wa t\$ ti ánggélé... yélé yélé yélé yélé. N'a fa gba gb&l& gbam\$sanggele, n'a &nz& z& a n\$.

N& sùmbí k& a g&, m\$ z\$ di, nde m& a áng¼¼. N& k& a mba t& n& 'di nga nÊ. N'a ngb&l&, a ngb&l&, n& ngba a 'di m\$ nÊ ni. K\$ wa kpa ngba wa ia, n& wa dungu wa z& gbaa ... n& wa z& nÊ l& i nga n&, n& l& z& do m\$ gbau gbau, n& l& a nù, n& l& h\$ n& n&.

N& gbatole na: "Wa t& na, t& na, m\$ wuko, m\$ wuko, m\$ wele g\$ g\$ g\$..." A t& na, m\$ wuko, n& m\$ h\$ i nga nÊ... gba gba gba gba, n& l& n& kala do m\$. M\$ wele hukuu (?), n& m\$ h\$ n&, n& m\$ t&. M\$ wele hululu, m\$ te, nde sumbu 'da a la m\$. Ya k& 'da l& wilin\$ l& d& g& ma h& ni."

Marc : M\$ ga 'b\$ s&. 'Boy : "Sùmbí dangga, io dangga o dangga.."

Marc : Wa d& lundi k& wa e li 'do gaza ni do ge?

Zagb : M& a be te, n& wa h&nz& d& 'd& tili a k& d& dati, do k& d& 'do, n& wa he'de tulu h& a, n& wa fi do ng\$ n& ni vÀ, n& nde wa zÚ t& n& g\$.

Gulu gaza sùmbɔ a ge nde ?

Marc : Mbe 'da fala kpo, n& mi ze le li gàzà sùmbɔ, ma 'da n& g& boe nde ?

Kake : lẏ, gàzà sùmbɔ: sùmbú dᵢnggᵢ, sùmbú gbibili, sùmbú zẏndø. Ma dālā wena, sango, dālā wena. M\$ zÚ m&! Ngele k& wa, wa y&ngg& n& g& a ni. N& gᵑnggø... te, li n& a gᵑnggø, m\$ ž ti n& ?

Marc : Mi zila li n&.

Kake : Gã n& ná ganggala mi g&. N& wa gba sanga nal&, n& wa na ti ngu'du n& nal&, n& wa fulu do ngòlō vÀ. N& pala k& a k& a 'be do 'do n& nÊ nÊ ni, n& k& a k& nù nga nÊ ni, ma a ni. N& wa 'dafa wa do ina n&, ina n& ina n& ina n& vÀ. Ma e, n& wa t& ny\$ng\$ liā ten\$, t& ny\$ng\$ ma, t& ny\$ng\$ ma, t& ny\$ng\$ ma fai, n& wa t& gba wa do kpia m\$ n&, kpia m\$ n&, kpia m\$ n& vÀ. N& k& na, wa yula ng\$ tulu, wa h\$a, k\$ wa zu wa nal&, wili tolo 'da wa ni do wa nal& ni vÀ.

Wili tolo gbu u u u u, wili tolo gbu u u u u: "A tɔa m\$ dé g\$, a tɔa m\$ dé g\$, a tɔa m\$ dé g\$." Wili tolo gbu u u u u, wili tolo gbu u u u u : "A tɔa m\$ dé g\$, a tɔa m\$ dé g\$, a tɔa m\$ dé g\$. A tɔa na, m\$ a ni, 'bala yiki iko. A tɔa na, m\$ a wi lu ka iko, gbu, gbu, hú m̩ hú m̩, kpɪrr ó, kpɪrr ó." N& ngba a sùmbí ni kɔ d& na: "Si d& i m\$ ni, kpɪrr ó, kpɪrr ó ! Si d& i m\$ ni, kpɪrr ó, kpɪrr ó!"

Wele k& ba ngele 'da a, wele k& ba ngele, n'a n&, gba tole boe, gba tole 'da wele k& m\$ ni boe. N& wa t&, n& wa kpa ngba wa, n& wa m&fÀ, n& wa m&fÀ. Hã pala k& wa z&, hã ma wè g\$ &, wa z&, ma wè g\$, n& gba tole t&, n& a le sanga wa nÊ, n& gba tole le nÊ, n'a le nÊ, nde ma wè g\$& ni, n& wa yapa wa.

We k& wele k& kili tÀ a gã wena, n& wele k& kili tÀ a g± g\$, hã a z&, hã pala k& kilo* a n& ng\$ a wena &, dʒ 'da a ma n& ng\$ a, n'a pi s& a nù. N& gba tole t&, n'a le sanga wa, a le we amba wa a ni. N& wa gba nu wa do ina n& vÀ s&. N'a le ngbala wa nÊ, n'a le sanga wa nÊ. Hã a tɔa, a n& h\$ d& gbogbo wa, a n& kala kɔ d& t& ng\$ nÊ, n& wa ba ngele, n& wa e ngele pala g&, n& wa e ngele d&.

N& a ba, n& a n& n& yà yà yà yà yà níí, n& wa n&, n& wa e a nù. N'a he m\$ gbu wu wu wu wu wú... amba sanga wa a ni.

Ní fai fai fai fai fai gbaa, ma e, n'ale*, wi d& wa do sùmbí ni ba gb\$ngg&, n'a t& wá do gb\$ngg&, n'a e nu wele k&. Dati gb\$ngg&, n'a ba hã gba tole, n& gba tole a e nu a, n'a n\$, n'a e nu wele k&, n'a n\$. N& gba tole f\$!\$ ng\$ sila a, f\$!\$ do li a, f\$!\$ do li a, f\$!\$ do li a nÊ, n'a dʒ gbarr, n'a dʒ gbarr, wa yolo wá nù, n& wa n& wá, n& wa kala ngele.

N& gba tole ba kɔ wele k&, n& wele k& m\$ ni ba t& 'b\$, n& wa n&, n& wa e. N& k& wa e k\$ t\$ a n& i m\$ ni, wa \$m\$ ná k& tole ndaka sa'de gbaa, n& a \$m\$ olo n& ni, sango. A \$m\$ há há há há ní gbaa, g&\$ g&\$ g&\$ g&\$ ní gbaa, n& ng\$ se'de gÀ wá. N& pala sa, n& wa h\$ wá nza, n& wa y&ngg& vÀ ngi a de 'diko.

Hã fala k& bolo bi, hã wa tɔ na, wa g\$m\$ zi sumbu k\$ le g&, sumbu k\$ le g&, hã wa he m\$, kpɪrr ó, kpɪrr ó, m\$ zÚ mi g\$ nde, o hó, m\$ zÚ mi g\$ nde, o hó ! Suka* wa gb& n& a kuti, s& n& tala win\$ wa ʒ ti gb& wa de.

Ngangga nÊ, n'a kala n& ngele, n'a la i m\$ nÊ, n'a h\$ i m\$ nÊ, ma ia. N& wa gb& s& a kuti. N& wa tɔ na, wa gb&a sumbi 'da le, n& nde lo n& pii, hã lo z\$ t& 'b\$ k& wa gb&a a ni do mbana ni, hã lo da ta 'b\$ kɔ lo na ndeo.

Ina n& dālā wena, sango. Baa mi, baa mi a ma. N& nya baa mi li a M\$luba a ma, n& Dangg\$ a 'b\$ ma. N& yaa mi, Z\$olona-Selengbe a 'b\$ a ma. Do nya a Kosala a 'b\$ a ma.

Marc : N& ki ni ma d& tÀ & wena 'da n& g& i ? Wa dÊ ma i nga g\$?

Kake : 'Da l& Dangg\$ ni. N& i nga wa dÊ g\$. N& m\$ t&, & a & kɔa we z& 'bafu do mi, mi bǎ s& g\$, sango. N& l& zǎ 'bafu do m\$. Di ni, tabi m\$ tɔ na, l& z& m\$!\$, tabi l& z& tabi n& nde, tabi 'bu nde, suka* n& k&... ma la n& ndambo*, n& nyanga m\$ d& be kungba iko.

Marc : N& wa g& wa saka wa do sumbu ni, wa wele n& e ?

Kake : Wele nal&! N& wele do wele a do wi gala a, wi tɔ we hã a, s& n& a ze de. A he m\$ gbu gbu, n& a ze de. A he m\$ gbu gbu i m\$, n& wele k& i m\$ ni, n'a ze de. Ma a ni. Wa sa li a na gba tole 'da a. Wele a ʒ ti kpo m& a gba tole. N& tala win\$ vÀ, a ʒ ti wa g\$.

Gulu li 'bàkàbÈlÈ a ge nde ?

Kake : 'BàkàbÈlÈ a wele k& wa g\$n\$ a ni, n& wa t& g\$n\$ mbé gaza olo a g\$ ni. N'a \$a ní gbaa, n& wa g\$n\$ mbé gaza. N& buna 'da a a n& do a, n'a n&, n'a d& nPi k& wa g\$n\$ do gaza ni, fala wa g\$n\$ do gaza t& k\$ butu m\$ ni, n'a d& nPi, n'a k\$ li a nza nga... k\$ li a.

N'a n& do a, n'a we a... Dati a yaka wa... a yaka wa do'do s&... a yaka wa nu butu nga fai, ma e, s& n& buna 'da a a n& do a, n'a we a, s& n& a h\$ wá k\$ butu m\$, n'a we wá li a t& k\$ butu m\$ ni vÀ, s& n& a ž y&ngg& wá do gazan\$ de. N& we n& iko, sango, nyanga a d& be kungba. K& 'da l& hã ni.

Marc : Ní a a lia zi m& g& k\$ butu gaza, n& wa g\$n\$ a, a h\$a nza, n& nde wa t& tÚlÚ m\$ gaza hã a e vÀ g\$? *Kake* : VÀ g\$...

Marc : Ma k& mbé n& wa le, s& n&...

Kake : S& n& wa t\$I\$ tala ki ni hã a, n& a ž wá ti n& vÀ de.

Marc : S& n& a wia we ba ngba a do gaza de? *Kake* : Ma hã ni!

Gulu li sÈbùtÈl j do gbÈlíngbàngbò do 'bua kúlà a ge nde ?

Kake : S&but&lan\$ wi a obe wan\$ k\$ butu i. N& kpasa gazan\$ wa y&ngg& we nd\$ bili, n& wa 'bana k\$ butu nga. Wa sa li wan\$ ni na, s&but&la, wa wè li ki ni na, wa y&ngg& du wala g\$. Wa y&ngg& k& 'da wa we nd\$ bi bili zula, do nd\$ bili pupusala, do z& tÈkp iko.

Marc : Tabi wa wia k& do owan\$ k& Karawa i wa sa li wa na, welebutu nde ?

Kake : Iž, kpo n& wan\$ ni. Wa fai k\$ butu iko.

Marc : N& wan\$ ni wa h\$ nza, n& 'do n&, n& wa dÊ 'b\$ mbé n& g\$? Wa g\$n\$ mbé gazan\$ 'do ni, n& wa n& 'b\$ ki ni g\$?

Kake : Wa g\$n\$ 'b\$ mbé gazan\$, n& wa n&, n& wa 'dafa wa. Wa we li wa se'de vÀ, s& n& wa n& de. Wa wè t& le k\$ butu n& g\$!

Marc : We duzu k& wa 'bana do be ni ?

Kake : A 'bana do be ni. N& wa n& g\$n\$ mbé gaza, n& wa n& do a. N& wa we li a vÀ, n& wa be m&n\$ hã a vÀ, n& ma e, s& n& a 'b\$ do mbé s&but&la zu a 'b\$ bina.

Marc : N& gb&lingbangbon\$?

Kake : Wa la ngba do os&but&lan\$. Ogb&lingbangbo wi a owan\$ wa g\$n\$ zi wa do gaza monganga, s&k\$ wa gifi wa de.

Marc : N& k& m\$ t&da s\$ k& 'da 'búá kúlà ?

Kake : Ki ni ma k\$la do gb&lingbangbo, n& nde wa a gb&lingbangbo g\$. We k& wa nd\$a kúlà t& wa, n& gb&lingbangboe wa ndØ kula t& wa g\$. Wa nd\$ kúlà t& wa, n& wa na : "TÊ, l& n&." N& wa la do wa n& wa g\$n\$ wa iko. N& nde wa tò pele g\$, wa àlà biã g\$, wa zĩ ngambe g\$, n& wa g\$n\$ wa iko. K\$ wa h\$ nza, s& n& wa be ki ni hã wa vÀ de. Wa be ma hã wa kpo kpo kpo kpo ni gbaa, n& wa ž ti n& vÀ, n& wa \$ 'b\$... 'da l& 'Boz&n& 'di, wa \$ k\$ butu z&k& kpo do ndambo*, s& n& wa h\$ nza de. N& k& Bobito nga wa \$ p\$s\$ tal& iko, n& wa h\$ d& nza. Ma dè g\$.

Om&n\$ wa z&l& zi do t& os&but&lan\$ do gb&lingbangbon\$

Marc : Mi zila na, os&but&lan\$ ni, k& wa mba do gele gazan\$ ni, n& obunan\$ wa z&l& t& wa wena n&a ng\$ mbé gazan\$.

Kake : Iž, wa z&l& t& wa wena, we duzu k&, wa n& we f\$I\$ t& wa, n& wa kŃ we usu zu ga wa g\$. N& wa h\$ k\$ butu, n& wa t& na: "K& n& d& ni ma dè g\$!"

N& wa kpa "z&ngúàlékúlú'd&psÓ¥gb±l³ nÉ."

Marc : Gulu ki ni na e?

Kake : M& a 'bafu. Kulu'du a s&a gb&ā n&, s& n& ma h\$ de. A ny\$ng\$ gb&ā n&, n'a s&, n& ma h\$. A 'bana di, n& wa z& a, s& n& a ze le mbula de.

Marc : N& wa sa 'b\$ mbe li gele m&n\$ wa z&l& do t& wa ni. ɔ n& t¼ ngbIb. M& a ge nde?

Kake : Mi z& do li mi ngangga g&, & t&a 'da m\$ nga ngangga g&.

Marc : N& m\$ d& do ge ?

Kake : K& g\$ali ny\$ng\$ li mi ni, n& mi z&, n'a yu pííí, n& nde a nyÚngÚ 'b\$ di ni g\$.

Marc : M\$ ba nwá te ni ?

Kake : Li& n& ! N& mi f\$I\$ vÀ, n& mi gb&l&, n& mi pi k\$ kolonggo, n& mi a li ng\$ n&. N& mi e, ma ny\$ng\$, n& & z& li mi, ma ngb&nz& wena.

Marc : Ma k& wa z& li gazan\$?

Kake : I&, wa lí wa, wa z& li os&but&lan\$ do gb&ligbangboe.

Marc : N& wa z& 'b\$ gele m\$, tabi \$ n& tandala nde?

Kake : Tandala bina. Di ni nwá k&ngg j, ma i ia.

Aka we ng\$ e k& wa t& om&n\$.

Marc : N& gulu k&, fala k& wa h\$ nza (ma wena k& 'da wukon\$), n& m&n\$ vÀ wa n& d& ma ni, g&n& k\$ wa d&a zi ma, n& wa z\$a zi vÀ ia ni, ma Ø n& k& wa zØ g\$ ni, n& wa be 'b\$ h& wa fala b\$a, wa we wa t& n&, wa we k& wa t& n&, s& n& de. Wa d& ni we?

'Bogb1 : K& 'da fio?

Marc : K& 'da fio boe, n& k& 'da gaza 'b\$ boe.

'Bogb1 : Bon*, m\$ aka a dia. Ma wia na, a h\$a nza, wa f\$I\$ a, wa d&a makambon\$* 'da a vÀ ia ni, h& fala k& we g\$n\$ mbé gaza, n& wa na, n& wa we a wia. Yala g\$, we k& a h\$a wele ia, ma wia na, wa we a. H& do 'do... do 'do n& a d& m\$ olo bankoko \$ n& k& wa bia zi t& 'b\$ h& a ni. N& wa 'banda* we k& a do ma: "M\$, m\$ n& s&. M\$ nÊ, n& m\$ yaka gaza. M\$ nÊ, m\$.." Wa we li a k\$ butu, wa we li a t& g\$n\$ gaza, wa we k& a t& ba ka we n& n& h& gaza. Wa we k& a do 'bili sanga ka we h& h& gaza. Wa we k& a t& ba gua gaza nza nga we h& h& gazan\$, k\$ wa \$ n&... mbé gazan\$ wa g\$n\$ t& 'b\$ wa d& olo wa ni.

Kasi* a h\$a nza ni, ma wia na, wa we a do m\$n\$ ni vÀ. H& fala k& kpasa obunan\$ ni bina, n& a ze le ko ko nu ndogo i, n'a n& we ba m\$n\$ ni, we t& n& h& onya a, h& ongba a.

H& a k& nde, n'a g\$n\$ sanga n& nÊ k& wa bia may&l&* n& h& a ia... gese h& 'da a d& olo n& vÀ na, a Ź ti n&. H& fala k& fo kpasa wi bina, n'a \$ do okazi&* n& we be s& t& 'b\$ h& ongba a.

Résumé

N& t& s\$ na, wi ba kùngbá gaza n'a n&, n'a **z\$ fala k\$ buti**. Ma ni g\$i?

'Do n&, n& wa ba zu n& vÀ do'do, n& wa n&, wa ndo **wa k\$ buti** ndambo* we Ź na, ma s& a dia nde?

'Do n&, n& l& t\$ s\$ ng\$ k& na nde, wa t& 'do n&, n& wa wa tala k\$ buti, n& **wa d& dan\$** vÀ.

N& 'do n& wa e n&& t& gazan\$ ni.

'Do n& wa **e n&&** t& gazan\$, ma di na, wa **sanga ndoko**, n& 'do sanga ndoko n& **wa s& kpili**.

Wa **ala bi&** do sanga z&. Wa ala bi& do sanga z&, n& do titole wa k\$ butu i, wa t& s& kpili.

N& wese gÀ, n& wa **to be pele**.

Fala sa ni, n& wa **la ng\$ tulu**.

'Do midi n& nde wa t& **to gba pele.**

Fala sa do titole, n& wa g\$ n\$ wa. Tua k& wa n&, wese n& h\$ ng\$, d\$ k\$ gazan\$ wa m'úkú g\$.

'Do n&, gÀ wese, n& gazan\$ wa g\$ na wa ni, n& ma wia na, wa ny\$ ng\$ ka kuluzĩ... 'do tã b\$ a.

Tal& tã k& wa g\$ n\$ dā mbito. Ma ni g\$ i?

Wa g\$ n\$ dā mbitoe do titole do 'do, s& n& tala mbitoe k& gaza a k\$ a tÀ a ni, wa tombo do ma hã yakason\$ nza 'di. N& wa z& 'b\$ wa ni, n& wa tĐ na: "M\$ yakaso 'da masĐ ni...", n& wa 'banda* tĐ mbula hã a na: "D\$ m\$ dÊ nÊ g\$! M\$ d& s& nÊ, m\$ dÊ nÊ!"

Ma n& h\$ gÀ wese, ma na, wa t& vÀ t& nu butu nga, do naa gazan\$. N& gaza a 'banda* **e li a** na: "Li & zi nÊ, k\$ & da ã li & nù, & h\$ a do k& g&!" N& a e li gaza 'da a.

'Do e li gaza ni, ma na, wa gili t& wa k\$ butu i, ma ni g\$ i? K\$ wa gili t& wa ia, n& mbé gã m\$ k& wa wia t& d& t& kili t& gaza ni... We k& m& n\$ ni ma do gã n&, 'bangga t& k& wa dungu k\$ butu iko ni mba, kasi* mbe gã m\$ k& na, ma do gulu n& boe ni, 'do n& a ge nde?

Fala gaza ma yula n& ni

Marc : We 'da gaza ma ndua zÊ 'da oyaa n& ndenge* n& n& nde? Ongbakan\$ wa kpa zi ma i do?

Kake : Wa kpa 'da Okunggu!

Marc : Okunggu? Okunggu i do?

Kake : Kunggu k& t& zone i m\$ ni, zone Kunggu. Gulu gaza ngboo yula 'da wa.

Marc : N& win\$ i m\$ ni wa wio?

Kake : Wa Ombanza, wa Mbanza, n& gula gaza yula 'da wa.

Marc : N& k& zi ni, oyaa n& wa 'bana zÊ ng\$ i, kulu 'Bale i, t& 'do Bangui i ni, wa t& k& zi lì we t& i nga g\$ ni, wa zi do gaza i m\$ bina?

Kake : Wa zi do gaza boe!

Marc : N& i m\$ ni, wa yambala zi ma k\$ owio? Okunggu wa zi 'b\$ i m\$ boe? Tabi wi a Omanza nde? We k& Omanza i m\$ ni wa t& 'b\$ do gaza kpasaa \$ n& k& 'da n& ni.

Kake : Ma pii, wa tĐ pii na, lo kpa 'da Okunggu. Ma wa ga do zuma gugusi :

"Kunggu e atemadu e, atemadue wa!"

E, a ngambe gaza wili k\$ la g& a kpa kpa ngboo.

Ndi nga'di e Wagbo wa!" Ma a ni!

Marc : N& m\$ zila mbe nu kpasa win\$ ni na, wa sa li owin\$ b\$ a, k& gaza ndua zi d& ng\$ wa ni, g\$ nde?

Kake : E s&! Kili ngbaka, Yakolo, kili banumbanza. Ma a ni.

Marc : N& gulu Yakolo na ge...? Gulu li Yakolo...

Kake : GĐ! Ž, yakolodena, zÚ gĐ hÀ. Yakolo, Yakolo! GĐ, gĐ, gĐ! Ma a ni. 'Bagaza, m& a nu ngbaka.

[M\$ aka ongbakan\$ we gulu gaza ma yula do nde, n& wa tĐ s& pii na, ma yula 'da Ombanza. Ní a Ombanza k& ongbakan\$ wa zi do wa t& R.C.A, n& wa bia gulu gaza hã wa ni a wio nde?

- Tabi wi a Omanza nde? We k& le 'da ongbakan\$ zÊ dati ni, ma zÊ do Omanza fala n& kpo.
- Tabi wi zÊ a Obanda nde? We k& le 'da wa ma zÊ t& 'b\$ k& zã ole ngbaka. N& Obanda, do Ombanza, l& ngg& nu wa kpo iko.]

Ombe om&n\$ k& ma z\$ gaza ni

Mbesa do kp&ka

Marc : Mbesa m& a ge nde?

Kake : Mbesa m& a m\$ mbisa gaza. M& a m\$ bolo, ogazan\$ wa kasa d& ngangala nyanga wa. Wa kasa ma do kp&ka.

Marc : N& kp&ka ni m& a ge nde? T&l& t& n& \$ n& e?

Kake : Ma \$ n& be nge s&l& ni, n& go'do n& v& m& a pala k& wa yulu do nge s&l& ni. N& wa &f&, n& wa b\$I\$ do mbesa, n& wa m\$ ng\$ kasa ma, kasa n&, kasa n&, kasa n&, gbaa ma e, n& wa fa be p&l& ngòlò, n& wa &nz& do zu n& na, d\$ d& ni a ma d& dani t& nyanga a g\$. N& wa e Àa tulu ti g&l& nyanga a nù nga. Ma ni.

Marc : N& wa fi nyanga gazan\$?

Kake : Iẓ, a b\$I\$ nyanga a, n& wa kasa nii... hã a m\$ nga la n&, n& ma wele k&s& k&s& k&s&..

Marc : N& wa d& ma fala h\$ nza?

Kake : Ɔ 5, pala k& wa ia n\$ gaza tÀ a. Ma ni.

Marc : N& a 'bana do ma fai gbaa na, a h\$ do ma nza?

Kake : Gbaa wa g\$n\$ a do'do, hã wa e mbitoe tÀ a ni, n& wa yala ma.

BÀlÀfanda k& nza nga

Marc : M\$ zÚ foto g&. M& a BàlÀfanda? *Kake* : Iẓ

Marc : N& mbe te 'b\$ k& zã n&, wa mba do BàlÀfanda, n& wa &nz& gulu n&. M& a te ge?

Kake : Te wili dafa! N& wa kpo bad&ngb&, do 'd\$'d\$k\$..

Marc : N& obe lã k& wa ia ti ni m& a ge nde?

Kake : Lã n&, ma k& mi... Mi ì ta 'b\$ g\$. Tua k& i nga m& a makuta* k& zi dati ni, k& naa gazan\$ wa t& da ma kpo kpo, n& wa ž ti n&. Ma ni.

Marc : N& makuta ni ma n& 'da wio?

Kake : Wa mi n& pii...

Marc : Wa mi do ma pii?

Kake : Pii gbaa ngambe gbini, n& wa z³ 'b\$ g\$. N& olo n& ni, hã wa n& g\$n\$ mbé gazan\$, n& wa t&, n& wa zã d& pala ni.

Marc : Ma mba do inan\$ k& kpasa win\$ wa mi di ni?

Kake : Iẓ, mi lengge na, tabi kᵢnᵢ, tabi kᵢnᵢ do bÐ, nde mi ì g\$.

Ombe m&n\$ t& gaza wuko 'da fala y\$ do y\$laz\$ (zÚ foto)

Marc : M\$ zÚ obe gazan\$ k& wa y\$ y\$la ni. M& go'do wa ni m& a ge nde?

Kake : Kpagili!

Marc : N& wa d& ma ndenge* n& n& e?

Kake : Wa d& ná masamba ni. N& ma du du, n& wa ba, n& wa he'de, n& ma ba a d& nÊ. N& caléçon* ti n&. N& wa pi gogo gÐ g&l& a, n& kondo do kundu zu a, n& ngbengbe kÐ a, n& gbăyă nyanga a... kpo gbăyă nyanga a. Ma a ni. Wa e m\$ zala wi zala a... nu kÐ a... kpo

yika se'de, n& fÀ m&, fÀ m&ya ni, wa to gbālā zu a, n& wa to gbālā zu a. Hã gbālā bina, n& wa d& zu a do kpánggá...

Marc : N& k& a y\$ do ma ni, k& kĐ a ni m& a ge nde?

Kake : M& a s&l& kanggala g\$ nde? Žž m& a s&l& kanggala.

Marc : Ní a a gaza kanggala?

Kake : lž, a gaza kanggala! Ma a 'bunzula tÀ a do ma : watiti! kpangbe, watiti, kpangbe, ma ni. N& gba tolo 'da a boe, s& ma dungu do dia n& de.

Marc : N& nde, mi lengge na, gba tolo, m& a k& 'da sungbu e?

Kake : Ɔ ẽ, gaza wuko, n& be gba tole t& 'b\$ be boko be. K\$ a n& y\$ ma ta 'b\$, n& be gba tole 'da a boe : "O ngea o! O ngea o! O ngea o!" S& n& tÀ a kanya, n'a y\$ y\$la de.

Chapitre III. GAZA KOLA

*Wi tɔa ma a Kuta Christin ('Bokode 2.1.1995)
do mbe kpasa win\$ t& 'Bobanga do 'Bombili (N&l& 1989)*

I. Ndo nyanga m\$ gaza

1. Ba zã zu we do fa m\$ s\$kpā

We 'da gaza k\$la, 'da fala k& wa k\$la we g\$na gaza k\$la, n& okpasa win\$ t& nu f&l& kula ni, obaa ben\$ k& wa n& g\$na wa ni, wa dungu nù, n& wa ng&m& li ngba wa vÀ. N& wa ba zu we na, nya & wele k& g& a do bulu be, nya & wele k& g& a do bulu be, k\$ ma we do k& na, lo mba li ben\$ g&, k\$ lo g\$na wa. N& wa ba zã zu we n& vÀ, k\$ ma e do'do, n& nde li ben\$ ni we d& k\$ le ni vÀ. A g& a n&a g&n& nde, a si ia.

N& baa ben\$ wa tombo okpasa ben\$ dati ben\$ ni t& zam\$ i we fa k\$y\$. Wi a okpasa ben\$, k& wa n&a zi t& 'b\$ gaza ia ni. K\$ wele k& a z\$la kpasa be ni ia, n& baa be do tÀ a a n&, we fa k\$y\$.

We k& k\$y& ni, wa si s&, n& wa gi mbe hã gazan\$, n& wa ny\$ng\$ ngba soe wa z&a wa, n& wa usu tala n&. K\$ m\$ sa, wa g\$na wa ia, n& wa \$ tã kpo, k& tã k& wa t& k\$ butu i m\$ ni, nde naa gazan\$ ni, wa gi mb\$ k\$ k\$y\$na k& zi wa n&a zam& we n& ni ia, n& wa zĩ do zu wa ti ngbam\$ k&. K\$ wa zĩ zu wa ia, ma be na, wa kana nu wa t& wa na, wa t& ny&ng& t& 'b\$ m\$ s\$kpā mbé n& g\$, gbaa h\$ t& kpo soe k& wa n& le s& n& ti ngbam\$ k&, k\$ m\$ gaza ma ia ni.

2. Y\$ ng\$ gaza

K\$ 'da fala k& ben\$ ni wa n& zam\$ i gbaa, wa si, n& okpasa win\$ wa mba 'b\$ li ngba wa, n& wa t& na, oben\$ wa fa k\$y\$, wa si ia, k\$ ma we do k& lo k& k& tã z& gaza. K\$ wa n& k& k& tã gaza do'do, n& do tã, n& wa ba mokoto*, n& wa e nza, n& wa z& ma. N& ogazan\$ wa t& d& ka zã n&, n& wa m\$ ng\$ y\$ n&. Wa m\$ ng\$ y\$ n& do tã ni gbaa, ma e, n& wa si t\$ā, n& wa \$ nù. Mbe g\$ wa y\$ fala b\$ā n& wa z& wa. K\$ wa k& we g\$na wa d&, n& wa y\$ fala kpo.

3. Doko m\$ gaza

N& m\$ n& sa n&, n& wa sa m\$ hã wa d& t& li fanda i. N& wa h\$, n& wa ndo z& wi do ng\$ okpasa win\$ k& wa dungu nù, n& wa 'dafa we gaza ni. K& wa z& wa vÀ, ma e do'do, n& wa z& wele k& a n&a gaza do 'doe ni, n& wa e zufa k& a, we do k& na, a z& gazan\$ ni. K\$ wa z&a a zufa b\$ā, n& a a t& 'b\$ mbé zufa b\$ā ng\$ k& wa z&a do a ni. Ma be na gaza kpo, n& a kpa s& zufa nal&, gaza kpo n'a kpa s& zufa nal&.

K\$ wa z&a t& m& 'b\$ a ma a zufa kpo iko nde, n& ma t& m& 'b\$ na, a h³ s& t& 'b\$ zufa i m\$ nal& g\$, n& a suka* t& 'b\$ t& ng\$ zufa tabi b\$ā. Nde ki ni ma wia t& 'b\$ do dia molongo n& k& wa n& n& ni.

K\$ wele k& a do w\$ t& gazan\$ ni, s\$ k\$ ben\$ ni wa ze le a wena, k\$ zufa k& a nde, k\$ g&n& k\$ wa z& a na, a z& s\$ wa nal& ni, n'a z& wa tal& iko. Ki ni m& a k&ā zã 'da a d& t& ogazan\$ ni.

K\$ wa z& ogazan\$ do'do, n& wa ndo y\$la.

Marc : Doko m\$ gaza, gulu l&ng& ni ngboo a ge nde?

Kuta : Doko m\$, tabi doko m\$ hã wele k& a zĩ ti n& g\$ ni, m& a m\$ k& na, wa k&ā we d& ma, n& wa ndo ng\$ kpasa wi a zĩ gulu n& dati ni, n& kpasa wi ni ba m& ni, n'a e t& m& 'b\$ k& wele k& d& 'do a ni. N& wa n& ni gbaa, wa t\$la m& ni do wala olo n&, do wala olo n&, do wala olo n& ni, n& ma h\$ ng\$ wi k& a zĩ ti n& g\$ ni. Ma be na, wa doko m\$ hã a.

Ní a doko m\$ gaza m& a k& wa ndo z& kpasa win\$ k& wa n&a zÊ gaza dati, n& wa n& ni fai we h\$ ng\$ mbé ben\$ wa n&a gaza dĐ g&, s& n& a z& t& 'b\$ obe nya a ni, ma be na, a doko m\$ gaza.

Marc : K& wa z&a ben\$ ia ni, ní a wa lé 'b\$ t\$a 'da naa wa mbé n& g\$?

Kuta : G\$, wa lé mbé n& g\$! We k& wa h\$a di gele wi ia. Zufa gaza dŽ t& wele ia, a lé 'b\$ mbé n& i m\$ nÊ g\$. M\$n\$ di ni vÀ ma n& yolo do t\$a nga, ma n& hã wa do 'do t\$a i. Ny\$ng\$m&n\$ ma n& n& hã wa do 'do t\$a i, wa lé 'b\$ n& k\$ t\$a g\$.

Marc : N& naa wa zÚ 'b\$ t& wa mbé n& g\$?

Kuta : Naa wa z\$ t& wa t& k& wa y\$ s& y\$la li fanda ni. N& nde naa a tÊ, n'a 'bé tÀ a ná m& g& ni g\$. Gbabun\$ wa zŽ do k& t& wa, n& wa e gazan\$ d& gbogbo wa, wa 'bombo (kele) wa na m& ni. Wuko t& tÊ 'b\$ gbaa, n'a d& li a d& li gaza nÊ m& ni g\$, a yÊlÊ li a d& t& gaza g\$. We k& da dĐ ni a h\$ gele wi ia, n& wa d& n& m\$n\$ 'da wa, nÊ ny\$ng\$m\$n\$, n& wa gi d& i nga, n& wa hã hã gbabun\$, n& wa n& n& i m\$. K\$ wuko nÊ 'b\$ di ni, n'a le 'da wa 'b\$ mbé n& g\$.

We k& fala dungu wa dungu n& ni, m& a fala tĐ mbula. Wa h\$ 'do t\$a ia, wa n& n& we dungu nù, k\$ wa tĐ na, gaza dungu nù, n'a dungu nù, gaza dungu nù, n'a dungu, n& gaza t& dúngù nÊ m& g& g\$. Wa 'banda* di ni we f\$I\$ wa do ti do ti do ti (= fo hia d& t& wi 'da wa). Naa be a nÊ, n'a h\$ 'b\$ 'do t\$a ni g\$. We k& mbe naa ben\$ wa k&s&na*, d\$a a tÓ na, m& wa d&a do m\$, k\$ li m\$ ma fele nÊ ge nde g& a ge nde g\$.

(Li wa fele, we k& k\$ mbula ni, wa tĐ do nga g&l&, n& wa dālā do wa wena.)

4. A gÊlá gázı

Do 'da fala n& ni, n& onaa gazan\$ wa he'de nwá bĐ. Ombé n& wa he'de onwá fo, n& ombé n& wa À onwá nzanggo, n& wa kpo ma g&l& wa. Mbé n& wa gālā opapier* k& oben\$ wa d& do k&lasi* ni d& t& wa, do k\$a nda'ba. Wa sa li ki ni na, a g&la gaza. Wa a g&la t& wa, we duzu be 'da wa k& a n& le k\$la ni, a n& we k& ng\$ t&k\$.

K\$ 'da fala k& wa h\$ ti k\$la m\$, k\$ wa g\$n\$ wa ia, n& naa gazan\$ wa 'b\$ 'da nwá nzia, k& gaza a ny\$ng\$ k\$la m\$ ni. K'a tombo d& nza nga do'do, n& naa wa g\$n\$ onwán\$ t& wa ni vÀ, n& wa a ma d& t& nu kali. K\$ wa a d& nu kali m\$ do'do, n& wa si. N& m\$ sa, n& onaa gazan\$ wa g\$n\$ 'b\$ mbé m\$ nzanggo, n& wa v& ma do pande. K& wa v& do'do, n& wa lifi, n& wa kpo g&l& wa... onaa wa wa kpo g&l& wa. N& oyakason\$ wa kpo mbe t& ng\$ 'baka wa.

K& naa gazan\$ wa he'de nwá bĐ d& t& wa, n& wa n&, n& wa a ma nu kali t& k& wa g\$n\$ wa ia ni, ki ni a g&la. N& k& wa si 'b\$, n& wa lifi 'b\$ fande, n& wa kpo g&l& wa ni, ki ni 'b\$ a g&la. Ki ni a b\$a g&la, hã wele z\$a a nza nga, n& a Ž na, be 'da a, tabi nya a a k\$ butu ti k\$la i.

N& kpo se ogazan\$ wa n& h\$ do nza ni, s& n& wa g\$n\$ m& ni d& t& wa de. N& nde g&la ia, wa z\$a da li be 'da wa, s& n& wa Ž ti g\$n\$ m& ni d& t& wa de.

5. A y\$la li fanda

(Kuti y\$la nú ngùlù tabi nú ngùlùmà)

A y\$la li fanda ma d& t& & do 'do k& wa z&a gazan\$. Wa sa 'b\$ li n& na, nĐ ngùlù, ma be na nĐ ngPlĐm j, we k& gazan\$ wa wélé we g\$, wa kpe nu wa, n& wa y\$ y\$la do t& nu wa iko, n& wa bili zu wa vÀ d& t& nù. Ma hã wa tĐ na, gazan\$ wa y\$ y\$la nu nguluma.

N& wi ga zuma a tati a ogbabun\$, do onaa gazan\$, do onya gazan\$. We k& do a y\$la ni ia, zufa h\$ t& gaza k\$la ia, n& gaza lé 'b\$ t\$a mú naa a mbé n& g\$, n& wa la d& 'do t\$a m\$.

Ní a 'da fala a y\$la li fanda, n& wa yolo do 'do t\$a i. N& wi e zufa t& wa ni, a 'bili nwj (nwá kasia k& wa kpa ma 'da le nga iko), n& a &nz& go'do n&, n& a a mbe k& gazan\$, n& a kpe ti gazan\$. N& a ba nyanga a we ndo y\$la ni, k\$ a ma n&pi kpo, n& wa ma n&pi, a ma n&pi kpo, n& wa ma t& 'b\$ n&pi kpo t& olo a ni, n& wa 'banda* y\$ y\$la n& m& a y\$ ni, h\$ n& d& nza nga. Ma we we t& na, gazan\$ wa ndua y\$ n& ngulu ia. Ki ni a kuti y\$la ngboo k& gazan\$ wa y\$ ma 'do k& wa z&a wa ni. (We k& kuti k& zi ni m& a k& 'da gbabun\$ wa d& yangga we gazan\$ 'da wa.) K\$ fala k& ogazan\$ wa yolo 'do t\$a m\$, n& naa gazan\$ wa k& zuma nza nga. N& wi z& k&'d&nggu 'banda* z& n&. N& k&'d&nggui ni ma be y\$la h& wi kpe ti gazan\$ m\$ ni, n'a ndo y\$la n& zuma k& wa ga i nga n& ni. K\$ mb&e g\$, n& fo wi k& zuma nza nga bina nde, n& gbabun\$ k& wa k& t& gazan\$, wa a wa k& zuma 'da wa, n& wa ndo y\$la n& i m\$, n& wi k&'d&nggui 'banda* z& k&'d&nggui i nga n& ni, n& wa 'banda* h\$ n&.

K\$ wa h\$a nza nga, wa y\$ y\$la nííí, k\$ zuma ma ala do'do, k\$ wa ala k&'d&nggui ni, n& gazan\$ wa la v&, do wi kpe ti wa ni, Babi&, wa la d& t& 'do t\$a i. Ki ni di ni a tua y\$la kpo. K\$ wa k& 'b\$ mb&e zuma, n& wa yolo 'do t\$a, n& wa h\$, n& wa y\$ y\$la na m& ni, we k& l& y\$ ma do z& n&. N& k& wa ia b&n&fanda ia ni, n& l& y\$ y\$la do z& n&, l& y\$ y\$la do z& n&, l& y\$ y\$la do z& n& na m& ni. We k& b&n&fanda d& gbogbo n&, ma \$ di ni n& m& a kpasa wi 'da wa ni.

N& l& y\$ di ni gbaa, zuma n& ala 'b\$, ki ni nu tua y\$la b\$a. K\$ mb&e g\$ wa y\$ nu tua y\$la b\$a tabi tal&, k\$ l& k\$ nal& k& ni do'do, n& wa k& s& na, d\$ ben\$ wa m&k\$ wena g\$. We k& ng\$ tulu m& 'b\$ a Àl& tuli, m& a d&a to ni. N& wa k& tala zuma di ni, n& wa 'banda* la n&.

6. La ng\$ tulu (Ng\$ li k\$la)

Ng\$ tulu m& a k& wa z&a gazan\$ ia, n& wa la do wa ti k\$la m\$ ni, n& l& t& na ogazan\$ wa la ng\$ tulu m\$ ni. We k& l& n&, n& l& g\$m\$ tulu... Àl& tuli k& l& n& g\$n\$ wa do'do, n& l& m\$ ng\$ d& do m\$ gaza t& ti k\$la m\$ ni. Mb&e n& l& n& t& olo t\$a, ã t\$a k& wa d&a z& le t& n&, n& wa kulu d&, n& wa n& we Àl& tuli i m\$. K\$ 'da fala k& wa n& i m\$ g\$, n& wa n& mbe t& ti k\$la.

H& wa h\$ i m\$, n& owi doko m\$ gazan\$, wa t& doko m\$ h& gazan\$, we be m\$ gaza h& gazan\$ na, wa Ź ti n& ni. We k& l& h\$ ng\$ tuli i ia, nde l& ndua we Ź ti m\$ gaza ia. N& win\$ ni, ogbabun\$ wa 'banda* be m\$ h& gazan\$, wa 'banda* be m& h& gazan\$. N& tala ombe gbabun\$ ni wa 'banda* Àl& t& 'b\$ tuli, 'banda* Àl& t& 'b\$ tuli, tulu le. We k& wi a l& gbabun\$, l& a l& d& ki ni, k\$ gazan\$ wa d& g\$. Ma k& wa sa li n& na, ng\$ tulu. L& n&, n& l& a gazan\$ n&, n& l& gbabun\$ l& n&, n& l& m\$ ng\$ g\$m\$ tuli we z& s& ma.

Marc : N& wa z& tuli ni do ti nde?

Kuta : Wa z& do ti g\$, wa Àl& ma, n& wa kasa. Wa Àl& ma, n& wa kasa Àl& n&, n& wa e f&l& 'do n&, n& wa fi k\$ koe ni. We k& wele do wele a do koe 'baka a. N& wa Àl& ma, n& wa a d& k\$ koe 'baka wa ni gbaa na ma n& we n&, n& a ingi na, tuli g& ma d& s& to gaza gbaa, n& ma e n&. N& ma n& suka* do'do, n& wa la na m& ni.

Marc : Ní a fala wa n& we Àl& tulu, n& wa sa li n& na, ng\$ tulu ni, wa 'dafa fala di ni na, gazan\$ wa dungu n&, n& wa be m\$ h& wa?

Kuta : Ma na m& g&. N& k& m& a d&a m\$ m& l& wi wili, ma nganda wena ni, 'da fala k& l& h\$ n&, n& l& ndo s&l& fala ni do ti, l& s& s&l& d& d& d&... n& g&n& k\$ d& ni iko, fo dugbu bina nde, l& ma m\$n\$ ni, n& ma wia do dungu n& ia, n& gazan\$ wa dungu n& do ti iko. Wa sa li fala ni na, m& a ng\$ tulu. N& fala ni l& dungu s& di ni, n& l& d& om\$n\$ ni v&, h& ma n& e do'do, n& l& la t& 'b\$ fala n& ia nde, ma di ni na, l& s&ng&Èl&* do ma g\$.

Marc : N& gele wele iko, a wia we le di ni nde?

Kuta : Wele k& a le t& 'b\$ ng\$ tulu dati gbàà 'do gaza 'da a, wa t& wè a ng\$ tulu i g\$, hã a t&, n'a yolo n& nÊ m& nu gbangga nu t\$a g&. A yolo n& d& nza m\$ ni, n& mbe wi na 'da a, kpasa wi 'da a ni h\$, n'a e zufa tÀ a b\$a, s& n& a le ng\$ tulu nga de. Hã a lé do ndenge* 'da a iko ni g\$.

Ma be na, duka m& ni, l& tÐ s\$ we n& ni, ma 'banda* t& m& 'b\$, ma t& gazan\$, n& ma t& gbabun\$. Ma l& tÐ do ngbaka na: "Ma li gaza, n& ma li gbabu". Tabi: "Ma li gbabu, n& ma li gaza." Gulu n& na, zufa gaza kpa ni, gbabu kpa t& m& 'b\$ kpa. Zufa gbabu kpa ni, n& gaza kpa t& m& 'b\$ kpa. Ma wa tÐ na: "Ma li gaza, n& ma li gbabu."

7. Yolo ng\$ tulu we si le nga

N& dati k& na wa yolo ng\$ tulu m\$, t& ÀlÀ tulu, we h\$ nza, n& gazan\$ wa zĩĩ we n&, we f\$!\$ t& wa. K\$ wa n& f\$!\$ t& wa do'do, n& wa h\$ n&, nde mbu ma t& wa. Wa y\$!\$ mbu t& wa, wa y\$!\$ mbu si li 'do wa.

Mbui ni, wa yÚÚ iko g\$, n& mbui ni, mbè m& a olo dili zufa k& wa be do m& hã wa ni. N& wa y\$!\$ mbui ni li n&, we v̂ lingga we 'da naa wa, d\$ wa tÓ na, be n& & a kpa gba gb&l& dani do gaza, n& m& hÀ li 'do a \$ nÊ g& we ge nde ni g\$. N& wa y\$!\$ ma li n&. Zufa la nÊ, n& wa y\$!\$ s& ni, zufa ma bi bili, n& wa y\$!\$ s& do gu n& na m& ni.

Ní a wa f\$!\$ t& wa dô s&, n& wa h\$. N& ma n& h\$ sa k& b\$a 'do midi ni, nde wa h\$ d& nza nga. K\$ wa yolo ng\$ tulu, k\$ wa si ni, n& baa gaza kpo kpo, tabi nya gaza a do koe 'baka a. N& tuli a ÀlÀ ma ni, wa kasa ma, n& wa e f&l& 'do n&, n& wa fi d& k\$ koe 'da a ni. N& nu koe ni, wa ba be b\$!\$ te, wa kala b\$!\$ te b\$a, n& wa &nz& t& nd\$ti n& i, n& wa &nz& t& nd\$ti n& i nga. Gele wuko a ká m\$ k\$ koe g\$, koe ma kanga tÀ &, we k& bisa mú gaza ma k\$ n&. N& ma we na, wa t& tÈ we z\$ ma g\$, we k& wa ì m\$ kpo k\$ n& g\$.

Nu koe ni, g&n& k\$ mi dungu, n'a dungu, n'a ba koe, n'a e ná m& ni ia g&, a e d& k& tÀ a. We k& m& a koe ma dÊ sa g\$. 'Da fala k& be gbabu a ba koe, n& a e ma do li kÐa a iko, do d&a sa iko ni, n& a h\$ dÐ d& 'do t\$a i, n& wa z& n& a do zufa we n&.

'Da fala ni, n& nde nwá k& wa a zi kÐ wa le ng\$, wa da ki zam\$, n& wa ia mbé gele nw; kÐ wa, m& a nwá y\$la. N& wa h\$ d& t& nza nga, n& wa n&, n& wa y\$ y\$la gbaa, wese n& gÀ n&, n& do gÀa wese ni, n& wa \$ yala gÀ&, tabi wa gu gazan\$.

N& ki ni gazan\$ wa k&s&na* 'b\$, n& ma la k& s\$ wa ndua do y\$la titole di ni do'do. Ng\$ li be ma be di ni na, a h\$ gaza h\$a. Ma k&s&na* di ni do'do, we k& a 'banda* ž ti m\$ gaza ia, n& a wè 'b\$ di ni do k& na, wuko kÚÚ do a k\$la g\$. 'Da fala n& ia, n& l& 'bombo gazan\$ nganda wena, l& gu wa gu.

8. Y\$ b\$a y\$la do \$ yala gÀ&.

Yala gÀ m& a k& wa z& wa s&& g&, n& wa n& ng\$ tulu. K\$ wa n& yolo ng\$ tulu i, wa n& si n&, n& wa y\$ y\$la be sŽ, n& wa a wa 'do t\$a i. N& wa kpe t& wa ni gbaa, k\$ ma n& h\$ nÊ ng\$ngga gÀ wese ni, n& wa z& mokote* ni, n& wa t& vÀ d& t& li fanda nga, do onaa wa do obaa wa do onya wa vÀ. Owin\$ wa gala ma d\$ wena.

N& wa y\$ y\$la ni gbaa, k\$ wa n& z\$ ni, ma n& h\$ nÊ sa 'bu ni (22 h), n& gbabun\$ wa ndi owukon\$ do'do, n& wa la tati a wi wilin\$ k& wa n&a gaza k\$la ni, n& wukon\$ wa si 'da wa t\$a. we k& do 'da fala ni nde, l& ga osÐ zuma ng\$ gazan\$ do tãi ni wena (zuma sÐ bolo).

N& gazan\$ wa \$ d& t& gbogbo fanda g&, n& l& gbabun\$ ni, l& t& y\$ zu wa, zuma sÐ bolo do tãi ni, l& t& ga zuma sÐ bolo k& ng\$ t\$K\$ m\$ ni hã wa, n& wa š s& g\$. N& l& zŽ 'do wa, n& l& ga ma ni, n& nde wa š ma g\$

Wa sa li ma na, yala gÀ&. N& wi di ni wa z\$ m\$ t& gazan\$, wi a owi wilin\$ iko. Fo 'b\$ mbé wuko bina, fo 'b\$ mbé manda'ba, k& l& sa 'b\$ li wa do dia ngbaka na hÚáz' 'b\$ bina. Tati a l& ogbabun\$, l& z\$ m\$ t& wa iko. We k& do tái, l& n& be m\$ gaza hã wa ngboo na, mbuma 'da be o, z\$!\$ zila m& 'da be o... n& a n& ndo ingi na, gaza boe. N& m\$ sa s& di ni, n& gaza lifi a do ti. Dã gaza h\$ tÀ a do ti, n& a h\$a gele wi ia.

Ní a do tái ni, gulu k& wa tĐ na, yala gÀ ni, we k& gbaa, n& m\$ sa, n& nde t& ben\$ 'b\$a vÀ. Ma k& wa tĐ na, \$ yala gÀ, fo gua we bina. Ɔ 'b\$ ná l& ogbabun\$ ni, l& d³ 'b\$ we iko g\$, n& l& t& m& do y\$la \$ na m& ni. Y\$la \$ n& m& ni, l& yolo do gaza l& we y\$ y\$la gbaa, do fala k\$lan\$ wa ma ng\$ he m\$ fùù ni. N& gazan\$ wa kulu ng\$, n& l& kpe do wa vÀ, n& l& k\$ 'b\$ tala zuma kpo t& la d& t& ng\$ go i.

Ki ni a yala gÀ& l& \$a do tái ni. Gulu yala gÀ, we k& we do tái ni bina, n& wa \$ d& k\$ gÀ& iko.

9. La ng\$ go we z& tulu

Hã l& h\$ ng\$ g\$ m\$ ni, n& wa kpa fala dungu, n& ndambo* ny\$ng\$m& k& naa wa wa d&a, n& wa t& n&, n& wa 'bana d& sanga g& iko, n& be gbaun\$ wa n&, n& wa kpa ny\$ng\$m&n\$ ni, n& wa t& n&, n& wa hã hã wa, n& wa ny\$ng\$. N& be gbaun\$ wa 'banda* z& tuli wa ÀÀ z& ni, wa 'banda* z& ma.

N& wa 'bili be b\$!\$ te, n& wa 'bili 'b\$ mbe t& ma \$ n& gaza l& g&, n& wa e ma nù, n& wa gb&l& t& n& do'do, d\$ t& n& 'dángá t& tuli g&& ni. N& wa fo k\$a 'do n&, n& t& n& sa do'do. N& wa 'banda* z& tuli d& t& ng\$ n& ni. Wa z& ni gbaa ma m\$k\$, n& wa fo ki ni do'do.

Marc : Wa zÊ do mbÈl; g\$?

Kuta : Wa zÊ do mbÈl; g\$, wa z& do be te, we k& ma d\$ wena, n& ma hasã hasã iko. Wa z& do mb&la 'da fala k& m& a gbà kungba, k& wa sa li n& na gbàmØsànggélé, we h\$ n& nza.

Gbam\$sanggele m& a k& zÊ okpasa win\$ wa he'de ma, n& wa zu'du do nd\$ngb\$, n& wa y&ngg& n& ná olo li tulu mú wa. Bon*, fala k& ma a go'do gazan\$, n& l& sá li n& na gbam\$sanggele g\$, l& sa li n& na gbà kùngb; . Wa he'de ma 'da fala h\$ mú wa nza ni.

N& nde k& wa ÀÀ z&, n& wa z& ma s&& ng\$ go ni m& a k& ma be sẓ iko, n& ma \$ a hasã. N& wa z& do be b\$!\$ te iko na, ma we do ton\$ wa n& d& ma ti k\$la i. Hã wa z& ma, ma e do'do, n& wa kasa di ni vÀ, n& wa a k\$ koe z& ni, n& wa &nz& nu n&. N& gazan\$ wa zẓlẓ 'b\$ we f\$!\$ t& wa, tak\$ wa kpa ngawi, s& a wa h\$a nza we n& we ndo y\$la 'b\$ mbé n& gbaa, n& wese n& n& we w&ngg& n&, n& wa ng&m&, n& wa la we g\$n\$ wa de.

Marc : Ng\$ goe ni ma i do?

Kuta : Ma do li zĐ dĐ\$ do nu k\$la wa n& le d& t& n& i m\$ ni.

10. Yolo ng\$ go we si le nga

N& nde, toe ng\$ go ma e do'do, n& tak\$ wa h\$ we y\$ y\$la li fanda ni, wa hÚ s& iko g\$. Wa zẓlẓ n& k\$ lî i, n& wa n&, n& wa f\$!\$ t& wa. Do zẓlẓ mú wa ni, wa be m\$ hã wa bia. Wa zẓlẓ d& 'd\$ lî \$ na soda* ni, n& wa be m\$ hã wa. N& wa f\$!\$ t& wa gbaa, f\$!\$ t& wi n& e do'do, n& ná k& s\$ mi tĐa na, wa y\$!\$ mbu li 'do wa t& ÀÀ tuli i nga n&, we lengge do li danin\$ ni, n& wa d& mbui, n& wa y\$!\$ d& t& olo n&, \$ n& k& s\$ dati ni, olo dãn\$ li 'do wa.

Ma n& n& we e do'do, n& wa kpolo 'b\$ nwá yÙl; kĐ wa k& ma kula gbaa t& wese ni. N& wa 'bili nwá bĭli, n& wa &nz& go'do n& dia, n& wa 'bili zu n&, \$ na ful&l& ng\$ m\$ g&, n& go'do n& ma hasã we do tambala kĐ gaza k& a 'be s& ma ni, n& wa e ma kĐ wa. N& wa ba zufa 'da a, l& 'bili m& a zufa mbØlØ, te n& m& a mbØlØ, n& l& hi nwá n&... fo nwá n& t& n& do'do, n& l& e d&

kɔ wa, n& wa 'be t& m& 'b\$ zufa ni do gale kɔ wa, n& wa 'be nwá yɔlà do wili kɔ wa, n& wa h\$ n& d& t& nza nga.

N& nde l& ba 'b\$ mbe nyaka, f&l& iko, n& ng\$ n& ma t&, n& l& dulu kpo t& wa do 'bangge. 'Bangge k& wa kpo i nga n&, n& ma te i nga n& nÊ kamba ni. N& l& 'dafa t& wa ni v& do'do, n& wa h\$ nza. Nde ki ni m\$ bisa wa tɔ we n& ni m& a ki ni. Ma k&s&na* do k& na wa g\$n\$ wa ia, k\$ wa tulu wa d& k\$ butu ni. Bisa ki ni do t& & do k& s\$ wa yolo ng\$ go, l& zĩĩ 'd\$ lĩ i, k\$ h\$ mú l& we t&, we y\$ tala y\$la 'do midi, n& wa g\$n\$ wa ni.

Marc : Nyaka m\$ tɔ we n& ni m& a nyaka ge ?

Kuta : M& a be nyaka ma fo do nù, nw j t& n& boe, wa kpa ma zam\$. N& wa zu'du do nwá n& v&.

11. Tala y\$la dati g\$n\$ wa

Wa yolo 'd\$ lĩ i, n& wa n& wa h\$ do ti d& le nga iko. N& wa h\$ li fanda nga, n& wa 'banda* ndo ki ni, wa y\$ s& y\$la ni gbaa, n& wa kpe t& wa, na d\$ wa múkú wena g\$ ni. N& owèlé gazan\$, tabi baa gazan\$, tabi nu f&l& kulan\$ wa t& we gaza, wa a wa 'banda* y\$ y\$la nza nga, n& gazan\$ wa ngbala wa bina, wa kpa wila fala we \$m\$ t& wa, we ny\$ng\$ m\$ 'do t\$ a i. Fala ni wa gb& 'b\$ ok\$la h& wa d\$ a wena. Mbé n& wa n& ni, n& wa ny\$ng\$ di ni, n& wa kpolo t& wa, n& wa ny\$ng\$ 'da wele ki ni, n& wa kpolo t& wa, ni do ni.

H& wa ny\$ng\$ m\$ nííí, n& wa h\$ nza, n& wa t& y\$ y\$la do wa ni gbaa, 'da fala l& do sa l& do ma dɔ ni, sa k& tal& k& 'do midi g& ni, n& nde li gazan\$ fila dô. H& wa dɔ wena, n& m& di a soe k& wa n& la do wa ni, m& a sa ma ba di g& (15 h.) N& ma we na, wa la do wa we g\$n\$ wa. H& wa dŋ g\$, n& mbe, n& sa k& tal& do ndambo*, tabi sa k& nal&, n& wa la do wa, we k& wa dŋ g\$.

N& wa la do wa, nde ki ni 'da wa v& na, z\$ t& wa sanga t& ngba wa do onaa wa do onya wa, ma s\$kp\$ v&. N& wa la do wa, we k& wa g\$n\$ s& wa, ma do d&a to wena. Ma na, wa n&, n& wa g\$n\$ wa do'do, s& a l& kpa wila fala we d& tala ton\$ na, ma e da dɔ ni de.

K\$ zÊ 'da oyaa l&, dati la mú gazan\$ we g\$n\$ wa ni, n& kpasa wi nu f&l& kula kpo kpo k& wa n& g\$n\$ wi 'da a ni, a wele nu a t& ben\$ s&. K\$ di da dɔ g&, wa d& 'b\$ sambala* dati k& na wa la we g\$n\$ wa.

II. 'Da pala g\$n\$ gazan\$

1. Fala wa g\$n\$ do gazan\$

Marc : K& wa g\$n\$ gazan\$ ni, wa g\$n\$ wa ngboo i do?

Kuta : K& wa n& g\$n\$ gazan\$, wa gúnú wa ti k\$la k\$ butu i g\$. We k& 'da fala ni wa t& w& k\$ buti g\$. N& mú l& gazan\$ n&a, n& wa t& ga zuma sɔ bolo ng\$ gazan\$ ni. 'Da fala k& wa n& n& h\$ di t& nu k\$la m\$, n& wa ili wala buti t& &, n& wa ba si ng\$ wili kɔ, tabi ng\$ gale, n& wa g\$n\$ gazan\$ d& t& nu k\$la ni. K\$ ma \$ na nwa gaza wele k& wa ia k&'d&nggui nza we a ni, n& a 'bana d& t& li zɔ nga n&, n& wi zolo a g\$n\$ a iko.

N& nde g\$n\$ gazan\$, wa 'bú ma, s& n& wa g\$n\$ wa ti k\$la de ni g\$. Wa n& le d& nu k\$la m\$ n& ni, n& wa g\$n\$ wa d& nu k\$la nu k\$la nu k\$la nu k\$la iko. N& wa lé d& z& k\$la i, s& n& de g\$.

N& wa n& g\$n\$ wa do'do, n& wa la fala g\$n\$ wi ng\$ t&k& ni be sŋ nÊ om&tr&* tal&, n& wa t& d& 'do nga, n& wa ma zɔ& d& nù iko, wa ma zɔ& d& t& wila fala g&, d& nu k\$la g& iko, n& wa ba gazan\$, n& wa \$ nù d& t& di ni.

Marc : Nwa gaza k& m\$ sa li a ni a wio nde?

Kuta : Nwa gaza m& a manda'ba tabi h\$az& k& – g& k\$ nu f&l& kula ni, n& a h\$a wi wili ia, n& nde wa t& t& we g\$n\$ a g\$. N& wi ko a, baa a do naa a, tabi tala nu f&l& kulan\$ wa ba z& zu we gaza yolo d& ng\$ a. S& n& otala wan\$ ni k& wa 'bana sanga ni, n& wa t& h& wa na: "O n& k& be kpa\$ nya n&, wa n& n& we z& a ni, n& mb& do a, s& n& wa z& n& kpo de." H& wa g\$n\$ wa ia, n& \$ n& k& k&'d&nggui h\$a nza, h& we gaza d&D de, yolo d& ng\$ a ni, n& a a a nwa gaza.

N& 'da fala g\$n\$ gazan\$, n& wa g\$n\$ a dati. Nwa gaza, mbe 'da fala wa g\$n\$ a dati d& t& li z& nga iko. Wa e buluti t& a dati we be na, a a ndua zi nyanga we gaza, yolo d& ng\$ a, ma we na, a a kpa buluti dati, s& n& wa 'banda* tala wan\$ we la n& de.

2. 'Da fala g\$n\$ gaza

Marc : N& k& wa g\$n\$ gaza ni, a yolo do nyanga a, n& wa g\$n\$ a n& iko?

Kuta : Ma a ni, gaza yolo do nyanga a d& ng\$ n& iko. Mbe 'da fala kpo m& a gaza k& li a s& ma wena, n& nde wa w& t& 'be t& a g\$, a yolo zu a kpo, n& wa g\$n\$ a iko. Ma d& t& & n& k& wa d& do wele k& li fotoe* ni (Vergiat p. 48).

Marc : N& ndala wa 'bili ma ni wa sa li n& na ge nde?

Kuta : Ndala k& wa 'bili ma ni, l& t& na, m&ndj'b j k& wa n& we fo n& ni m& a ki ni: "M&nd&'b&." M&ndj'b j t& gaza k& wa fo ni, m& a ndala k& wa fo ma do'do ni.

Marc : 'Da ogaza gbada wa sa li ndala ni na kpubale.

Kuta : L& l& sa li n& na, wa fua ndala k& ma t& ni do'do, k& wa sa li n& do nu g\$t\$ na prépuce*. N& membrane* k& l& kpa s& di ni, l& sa do ngbongbo ngbaka na, m& a ng&lj: ng&lá ga a ni. N& wa fo ma d& t& gulu n&, wa fo d& ng\$ ngb& &, d& t& gulu ga a m\$ n&. Wa d& ma na m& ni, n& nde wa &Á& ma na wa fo v& g\$, \$ n& k& wa d& do gazan\$ nza nga ni g\$, \$ n& gaza siz&n\$* g\$.

Marc : N& a, we g\$n\$ gaza, n& wi zole a d& ma n& nde ?

Kuta : 'Da fala wa n& g\$n\$ gaza, n& wi zole ngboo ni, gaza h\$ s&, n'a n& kpa ngba a do gaza ni, n& gaza a n& h\$ d& ngu'du wi zole ia, n& a 'de ga a dati a. N& wi zole ba, n'a n\$n\$ do À&À k& a. N& fala a n& n\$n\$ n& gb&à, m& a fala k& a n& n& e s& do buluti ma a ni. N'a 'be, n'a n\$n\$, n'a gbutu d& 'da a nga n&, n'a da k& a. N'a da k& a, n& kili t& 'b&ŝ&Ú& ga gaza ni kpolo t& & v& d& t& ti gulu a i. Ma n& kpolo t& & ni, n& manda'ba iko, k& a wia t& 'bili ma ni, ma 'bana. N& a 'be t& b\$a n& di, n'a n& 'be n& t& fala s\$ a ia do À&À k& a ni, n'a gbutu ma d& t& 'da a nga n&, n'a e buluti t& n&, n& a fo manda'ba d&. N& a n& fo manda'ba d&, n& ma we di ni na, a z\$ ng&lá ga gaza ni, n'a fo mbe ndambo* n&, n'a kasa tala ndambo* n& be s& d& t& gulu ga gaza d& i m\$ n&. N'a kasa n& di ni, n& ma 'bana d& i m\$.

N& m\$ n& sa n&, n& k& m& a dani, n& ma hana do ma, n& ma gese t& 'b\$ t& & d& 'do nga n&, n& ma la li dani nzee. Ma gese t& &, n& ma suka* n&, d& t& 'do ng&lá ga a ni. N& ngbongbo dani gaza ni, ma be t& & d& 'do nga, n& ng&la ga ma dungu olo 'b&ŝ&ŝ& ga a ni, d& t& fala ni, 'do 'b&ŝ&ŝ& ga a ni, n& ma kpa ng&la ga a ni. K& di wa g\$n\$ ma t& gaza k&la mi z\$ z\$a ngboo ni, m& a ki ni.

Marc : N& k& wa t& na, wa yulu nu buluti d& k\$ n& ma d& g\$?

Kuta : Ma d& g\$, we k& ma fa zi we gb& gazan\$ gb&a. N& k& wa 'bili gaza, n& wa 'be 'b\$ ma, n& wa 'be, n& wa n\$n\$, n& wa gb&t\$ ni, k\$ wi zole ni a l&li do ma g\$, n& mb& n'a 'bili nu ga

gaza. Ma d&a t& & k\$ butu 'da l&. T& k\$ gaze 'da l&, n& wa d& do mbe be kpo, wi zolo a n& n& we 'bili n&, n'a s& mbe t& 'b\$ s\$ l\$ ga ni ndambo*. Ma ba zi 'b\$ ngam\$ wena.

T& b\$a n&, n& a n& 'bili 'b\$, n& a n& e buluti, n'a 'bili do ngawi hau, n& buluti ma kpa t& ku gaze. We k& gaze ni a zi a kpasa gaze, n'a d& kili d&a. N& ma kpa ku a n&, n'a kpa zi dani b\$a.

Marc : Wa g\$n\$ gaze ia, n& a dungu i do ?

Kuta : Wa n& g\$n\$ wa do'do, n& \$ n& k& l& t&a s\$ ni, wa ma z&n\$ ni n&, we k& le m& win\$ lia ni, n& wa 'banda* ma z& iko. N& wa ma z&, ma z&, ma z&, n& wa la fala wa g\$n\$ do wa ni, n& wa na, li t&k& h& ni, n& wa tili be s& i m\$, n& wa t&, n& wa \$ n& iko, d& kpo kpo kula n& iko (t& nga n& nu k\$la).

Marc : N& wa \$ ng\$ ge ?

Kuta : Wa \$ ng\$ gba kombo iko. Fala k& wa g\$n\$ wa ia, n& wa h& be fala h& wa we \$m\$ t& wa. N& do 'da fala, n& wa ma ng\$ 'dafa gb& kombo do ti do ti, n& wa dungu ng\$ n&. Wa a n& b\$a, do du du n& do 'da wa ni, n& wa dungu. Wa z& te 'do a nga n&, n& wa ba mbe kombo, n& wa l& ma d& t& n&. Wa n& l& do te ni do k& na, a \$ ia, a dungu na m& mi dungu ng\$ kiti g&, n'a \$ ni, d\$ d& ni h& a & n& g\$. N& wa d& z& do a wena, d\$ d& ni, h& a mb& ku a, k\$ a g& 'da dani g\$.

Marc : N& t& mbe falan\$ wa z& be sala sala ku a, n& a e ga a ng\$ n&.

Kuta : Wa d& ma g\$, wa z& te iko. Wa ba te, n& wa z& ma n& kpo, n& wa z& k& i nga, n& k& sala n& ni, n& ngba'di ku a kpo dungu d& ngbala k&, n& ngba'di ku a kpo dungu 'b\$ t& ngbala k&, n& ma amba a amba, n& fala do k& na, a n& do ku a n& bina, tak\$ ma gala a do dia n& ni.

Masikini : Mb& wa z& sala, n& wa e ga gaze ng\$ n&. N& nde t& fala wa g\$n\$ do gazan\$, we kpa sala da d& ni ma nganda wena. N& wa ba be te, n& wa e ng\$ ku gaze b\$a n&, \$ n& gbagba ni, n& gaze a e ga a ng\$ n&. N& wa sa li te ni na: gbagba (tabi langba).

Marc : N& t&k\$ ma 'bana hulu n&?

Kuta : Bon*, wa g\$n\$ wa do'do, n& wa e wa n&, fala wa g\$n\$ do a ni. N& wi 'be a ni 'be a n&, n'a e a n&. A e mbe a t& gulu te kpo, n'a l& t& a do ma ni, we k& a m&k\$ wena. A l& t& a do ma, n& t&k& ni ma hulu ni gb&, k\$ 'da fala k& ma hulu do'do, s& n& wa kanga dani de. H& wa n& kanga dani ni do g& wese do'do, n& a \$ ia, t&k\$ h&l& 'b\$ ma g\$.

Marc : N& t&k& hulu ni, n& wa & nw& ti n& g\$?

Kuta : Wa & nw& ti n& g\$, wa la ma iko.

Marc : N& ndala wa 'bili ni?

Kuta : Wa g\$n\$ wa, n& wa da z& iko. Ma & n& k& 'da k& wa g\$n\$ wa k\$ lopital&*, n& wa d& do ma ni g\$.

Marc : T& mbe falan\$ wa kp\$ t&k& ma hulu t& ga gaze, n& wa mba do ndala k& wa 'bili ni, do damba, n& wa fi k\$ be koe ni, n& wa d& do nu t& gazan\$.

Kuta : K& 'da l& i, wa d& do to n& m& a ki g\$. Kuti m& g& wa &nz&, kuti tuli k& wa z&a, wa t&a, k\$ wa g\$n\$ wa do'do, n& wa kanga do ma ni, h& m\$ sa ia, n& wa fo ma ia, n& wa d& s& z& g\$. N& wa kasa s&, n& wa fi ma k\$ koe. N& ma 'bana na m& ni gb&, k\$ 'da fala k& na, h& m& wa ni, n& wa d\$ ma, n& wa d& do nu t& wa.

Nu t& wi ni, m& a kuti m\$ dani t& gaza, k\$ 'da fala k& h\$ mÚ gazan\$ ma s&& g& ni, n& baa gaza kpo kpo a ba ma, n& a ba k\$ koe do'do, n& a d\$ vÀ, n& a d& do mbito. N& wa ba mbitoe ni, n& wa k\$ ti ga gaza ni. Gulu k& wa tÐ na, wa d& do nu tÀ a g& ma a ni.

Masikini : 'Da l& nga 'da fala k& wa g\$n\$ gaza nÊ ia, n& a dungu nù, n& wa fi gbagba ng\$ ku a, n& wa e ga a d& ng\$ n&, n& wa e nw; ti n&, nwá bĭlì, n& t\$ k\$ hulu ng\$ n&. 'Do n& wa mba ma do damba, n& wa fi k\$ be koe, n& wa d& do nu t& gaza.

K\$ 'da fala le ti ngbam\$ kÐ, dati h\$ mÚ gazan\$ d& nza ni, n& wa ba ma, n& wa d\$ do mbito, n& wa ba mbitoe ni, n& wa k\$ li gbili t& gaza, do ng\$ sila a, do ti ga a.

Marc : N& sa li ki ni na ge nde?

Kuta : 'Da l& i n& wa na, wa n& a ngÈlá wa. Wa tÐ na, wa a ng&la ga wa, k\$ wa ì ma g\$, n& wa lengge na, ní a wa 'banda* \$l\$ n& na, wa hã 'b\$ mbé dani hã n& do mbé n& 'b\$, n& kili 'banda* ba wa.

Marc : N& m\$ tÐa na, wa fi ma k\$ be koe, ní a t&l& t& koe ni \$ n& nde?

Kuta : Koe ni m& a k& wa fana ma ngboo, nga'ba k& olo yaa l&, k& wa fana, n& wa y&ngg& n& ni. N& wa d& ma, n& wa f\$m\$ do dia n&. We k& mbe 'da fala kpo, n& mbe baa gaza kpo, tabi wa g\$n\$ a, wa è k\$ koe g\$, n& wa z\$ te d& t& k\$ butu, n& wa &nz& do'do, n& wa kpo f&l& t& n& b\$a, n& wa ba, n& wa e d& t& te nÊ, n& wa kpo f&l& 'do n& nga nÊ, na d\$ ma Ú k\$ koe, k\$ be fo, fí nù g\$.

N& wa e d& t& te, n& li baa gaza a e ni, n& li gbabu a e ni, li a \$ t& n& ni, d\$ ma yÚ g\$. Ma y\$ ia, n& nde ma wè g\$, we k& ma do gã gulu n& we gaza ni, we nu tÀ a. K\$ ma h\$ kÐ tã n&, n'a yala nzee, n'a d& do mosala* iko, \$ n& k& l& tÐa s\$ ni.

Marc : N& k& m\$ t\$a s\$ na, wa sa li n& na, ngÈlá gaza. Ní a gulu a ngÈlá gaza ni a ge nde?

Kuta : Wa tÐ na, wa n& a ng&la t& gazan\$, tabi wa n& a ng&la ga gazan\$, ki ni ma d& tÀ & li ngba soe k& na, s&& g& wa n& e tulu go'do ogazan\$, n& wa k\$ mbito nu t& wa ti ga 'da wa, s& n& wa h\$ nza de.

N& gazan\$ wa ì m\$ g\$, n& wa lengge n& na, kpo kpo gbabun\$ wa \$l\$ wa na, wa n& n& we e 'b\$ mbé dani t& n& fala b\$a. K\$ mbè, s&k\$ ma kpa a ngbongbo ã gbabu, k& zÊ a kÐa we be m& hã gazan\$ do wala olo n& ni, n& a fa nyanga gba d\$a we d& do ma. N& nde a dÊ 'b\$ do k& na, ma hã dani do ngbongbo hã dani ni g\$, k\$ a d& do hã zã. N& mbè n& a n& t& n&, n& gaza a n& z\$ nyanga gba d\$a k& ma we we kpÐlÐ t& wele, n& ma hã dani, n& kili ba sila a. N& nde m& m\$ k& da dÐ, n& ma 'da kálá g\$ ni, n'a ba, n'a d& ma. M& a bia m\$ a be hã wa na, wa n& t& 'b\$ gaza do wala olo n&.

N& nde a ngÈlá gaza m& a k& wa ba nyanga gba d\$a, n& wa gb&l& do ti ga wa, n& wa e ma nù, n& wa ba mbito nu t& wa, n& wa k\$ olo n&.

Marc : N& gulu n& ngboo wa d& ma ni, m\$ ž ti gulu n&?

Kuta : Gulu k& wa gb&l& do ma ni, m& ni m\$ z\$ ma ni, m& a m\$ k& ma hã dani. Ma be we tÐ na, dani zi m\$ kpa ma ni, olo n& ma \$a wá ia. K\$ m\$ lá, n& m\$ h\$ nza do nga t& wi 'da m\$ iko, m\$ t& kpà 'b\$ y&k& t& wi g\$, kili t& m\$ \$ vÀ a dia.

3. A dani gaza

Marc : N& kpo se g\$n\$ wa, k& t\$ k\$ ma húlú 'b\$ g\$ ni, n& wa a bawe ì t& n&?

Kuta : Ɔ ̃, wa g\$n\$ wa ia, n& nde wa á bawe ì g\$. Wa g\$n\$ wa ia, n& t\$ k\$ si nù, n& wa fa ina, n& wa kanga n& iko. Wa kanga n& ia, n& ma \$ na m& ni, hã m\$ n& we sa n& ia, n& wa

yala ma, n& nde li dani ma k&s&na* do'do. Wa na, k& 'da okpasa win\$ ngboo ni, a dani gaza ngboo ni, wa á do ina mbati g\$. 'Banda* k& na wa a do ina mbati m& a k& d& sanga. N& k& zÊ dati ni, wa gi nwá gbóz¥kØnggà, n& wa d& nwá ngbindì, n& wa e li dani. Tabi fÀa nw j, mbe nw j ma 'da l& i, n& wa d& fÀa nwá ni, n& wa d& do nz\$'di kÊ, n& wa na d& ng\$ ngb& &, n& wa kasa m\$k\$ n&, n& wa e. K\$ 'da fala k& wa n& we f\$I\$ gaza ni, n& wa d& fÀa nwá ni, n& wa na li n&, n& wa l\$mb\$ li dani iko. Ní n& dani À iko.

Marc : Gbóz¥kØnggà ma \$ n& nde?

Kuta : Gbóz¥kØnggà m& a nw j ma \$ wena li zÐ. N& 'da fala k& ma gã d& ng\$ ia, n& te n& ma &f& tÀ & do nù, n& ma d&, n& ma \$ na nyakā ni, n& tati a nwá n& ma gba kÐ &, n& ma zẓ d& nù g& iko.

K\$ 'da fala k& wa g\$n\$ gaza wili ia, n& wa n&, n& wa s&l& te n&, n& wa hiki nwá n&, wa fo nwá n& t& te n& ni vÀ d& k\$ be kpana li, n& wa e li we. K\$ wa gi, hã li n& gbala, n& wa so lĩ n&, we k& lĩ n& ma fanga wena, ma fanga fanga ngboo ni. N& wa so lĩ n&, n& wa 'banda* a li dani, f\$I\$ do li dani, k\$ wa dÊ a gele gÀ li iko ni g\$. K\$ wa f\$I\$ do gbóz¥kØnggà do'do, s& n& wa kpa ngbongbo ina e li dani, n& wa e do ma de.

Marc : N& ngbindì ?

Kuta : Iẓ, wa we t& a dani gaza do ngbindì. Wa d& nwá ngbindì, n& wa z\$ li n&, n& wa wia we l\$mb\$ t& li dani.

Mbe 'da fala kpo, n& wa ny\$ng\$ ma, tabi wa h\$n\$ h\$n\$, n& ma 'bu. Wa h\$n\$ ma ng\$ m\$ k& ma a sa, n& ma n& 'bu do'do, n& wa ba lĩ n&, n& wa kpĩlĩ lĩ n& d& t& li dani gaza. N& ma À dani, we k& ngbindi nganda do dani wena.

Marc : N& fÀa nw j ?

Kuta : Te l& sa li n& na, fÀa nw j, wa n&, n& wa fa a nz\$'di k&n\$ ni, n& wa nã d& ng\$ ngb& & gbaa, n& ta'da n& gã gã, ngb\$ n& \$ gã, n& wa kasa ma kasa, n& wa e ni. K\$ 'da fala k& titole tabi gÀa wese, k& wa n& f\$I\$ gazan\$, n& wa yala, n& wa ba a k& gbogbo n& m\$ ni, — we k& kÊ 'do n& nga, wa 'bé s& di ni t& n&, we e li dani g\$— n& wa ba k& gbogbo n& m\$ ni. N& ma we we tÐ na, wa f\$I\$ li dani do l ́ gbóz¥kØnggà do'do, n& wa l\$mb\$ fÀa nwá ni d& t& li dani. N& ma 'banda* t&, we kala be omãn\$ li dani, k& ma we t& ko s\$ gele m\$, k& ma ny\$ng\$ dani ny\$ng\$ ni. N& 'da kala be sẓ, nde li dani fele ia. FÀa nw j nganda do dani gaza wena. Ki ni wena wena l& lili do fÀa nw j.

Marc : N& m& k& wa sa li n& na **ngevwe** ni m& a ge nde?

Masiki : Ngevwe m& a be kolonggo, wa 'bo ma do nwá bĩli, n& wa gu ma zu ga gaza 'do k& wa &nz& do damba ni. N& wa kpo be f&l& t& n&, n& wa kpo 'd& tili a.

Wa d& ni, tak\$ ma kele zu 'b\$s\$I\$ ga a ni, d\$ d& ni k\$ a tó li dani g\$. N& a ini do ma, n& ini á t& dani g\$.

Marc : N& tulu k& wa &nz& do li dani ni, wa sa li n& na ge nde?

Kuta : M& a tulu k& wa z&a, tuli k& wa z& zi ma t& ÀÀ tuli.

Marc : N& li ma boe? Ogaza gbada wa sa li n& na dàm b j.

Kuta : Iẓ, li n& a dàm b j. M& a tuli wa z& iko, n& l& é li n& di ni g\$, we k& l& t& hØ d& i m\$ g\$. K\$ l& h\$ d& i m\$ do'do, n& l& 'banda* we t& we e n&, n& nde m& a li ngba soe toe na, s&& g& wa f\$I\$ gazan\$ ia, n& wa tÐ na, wa fa dàm b j hã a, n& wa fa zu wa zãa. Nde li n& ma hã ni.

4. Fala sa 'do k& wa g\$n\$ wa ni

Kpo soe wa g\$n\$ wa ni, n& nde wa lé k\$ buti do ti g\$, wa \$ n& nza nga tâ kpo. N& dati k& na wa n& we le d& k\$ butu m\$ ni, n& titole, n& wa zĩĩ k\$ li. L& tđ na wa zĩĩ ma k\$ 5 h du matin, 5 h titole, n& wa zĩĩ d& k\$ li i. N& wa n&, n& wa f\$!\$ t& wa, n& wa tolo kpana nawili, n& wa h\$ n&.

Marc : K& m\$ tđa na, wa \$ 'b\$ nza tâ kpo, ní a wa \$ ki ni i do ?

Kuta : Wa \$ t& fala k& wa g\$n\$ wa iko, ng\$ li t&k\$. N& mbè, n& wa tđ na, wa \$ 'b\$ ng\$ go, tabi ng\$ gálàbà, n& nde ma si tÂ & do ng\$ go k& wa z& do tuli ni.

Marc : N& wa yolo di ni, n& wa kala kpana nawili, n& wa h\$ n& ...

Kuta : Wa h\$ n& ia, n& wa la la do ti. N& wa na: "Wa n&a we kala d\$!a!" Wa n& f\$!\$ t& wa, n& wa tolo kpana nawili i m\$ nÊ, n& wa yolo do kpana nawili, n& wa 'banda* t& t& do wa do zuma kala d\$!a ni. N& wa d& biã, n& Babiã 'da wa, n& wa 'be li n&, hã a z& ngbù, n& wa 'banda* ga do zuma n& ngbù, wa 'banda* ga do zuma n& ngbù.

N& k& wa n&a we tolo kpana nawili ia, nde wa a m\$ bisa gaza t& wa vÀ i m\$ ia, n& wa h\$ n& do ti we le k\$ butu. Ki ni ngbongbo m\$ bisa k& wa a t& wa, n& wa n& do ki ni vÀ, n& ma 'bana hã ngbam\$&.

Marc : Ki ni m\$ bisa gaza ge nde?

Kuta : M\$ bisa gaza ni m& a onwá bĩli k& wa fi t& wa do 'bangge ni. N& wa le n& k\$ butu i, n& wa a d& t& ngbam\$&, s& a ma gã ngbam\$& d& t& 'do de. N& ma 'bana d& t& fala wa n& \$ t& 'b\$ n& fai. Ki ni a kuti nu t& wa, k& wa n& \$ n& fai ma hã ni.

5. Kpana nawili do kala d\$!a

Marc : N& gulu kpana nawili k& m\$ tđ we n& ni m& a ge? M& a ngbongbo kpana?

Kuta : M& a ngbongbo kpana g\$, m& a ngbongbo kpana g\$! L& tđ na m& a nw j, l& sa li ma na, nwá gbàzàlà, nwá gbàzàlà. N& wa k\$t\$ ngbongbo 'bÀtÀ, n& wa a k\$ n&, n& wa &nz& nu n& nÊ be kpana ni, n& gaza tolo, we be mbuma vÀ a d&a nza nga ni, ma a wa be hã a ni.

N& wa h\$ n&, n& g&n& k\$ a h\$ n& ni, a d& n& a nga gbaa, a kala s& d\$!a, wa á s& nù g\$, n& wa kala s& gbaa, n& wa le k\$ butu m\$ ni gbaa, wa h\$ i m\$, s& n& okpasa gbabun\$ wa kala s& ma zu wa, n& wa a ma ti ngbam\$& de. Ní a kpana nawili ma hã ni.

Marc : N& kala dŭlâ m& a ge nde?

Kuta : K& 'da d\$!a m& a zuma, k& wa tđ na, wa kala d\$!a si n&, h\$ 'di nga nÊ, n& wa ga zuma n& ga:

"Aa d\$!a oo, naa nga'di oo... òò óó òò... d\$!a...

Ngbàzàfà oo... làngbá oo... òò óó òò... d\$!a...

Ngbazafa oo... làngbá oo... òò óó òò d\$!a... oo..d\$!a ti fò".

(Ngbàzàfà, kpo kpo li ngbam\$& ma a ni, wa sa 'b\$ li n& na ngbàzàfà.)

N& wa 'banda* t& we ga zuma, n& wa 'banda* zuma i, n& wa tulu wa si do wa d& k\$ butu i. Le butu ngboo ma a ni.

Marc : K& wa yolo 'd\$ li i, n& wa y\$ ma do y\$!a?

Kuta : Wa yÚ y\$!a g\$, wa ga a zuma, zuma dŭlâ, wa t& kala d\$!a si n&.

Marc : M& a li zuma iko?

Kuta : M& a zuma iko. We k& wa t& na, wa kala do d\$la ni, m& a k& wa z& wa z&a, sango. Ngbaka n& h& ni! Kasi* m& a ngbongbo d\$la, m& a sa'de k& wa ny\$ng\$ wa ny\$nga, oyaa l& wa sa zi li n& ni g\$. M& a zuma, wa 'banda* ga zuma ni t& t& n&. N& nde z&a wi ni, wa z& kili kili g\$. Wa be h& wa m& a k& bind& n& wa d& s& t& m& 'b\$ do onya wa t& k\$ butu gaza ni iko do dia n&, n& wa ga zuma, n& wa t& n& iko. Kasi* m& a mbé m\$ si t& & na, wa z& t& wa wena g\$.

6. M\$ bisa gaza we le n& k\$ butu

Marc : N& m\$ bisa gaza k& m\$ t& na, wa he'de t& gazan\$, n& wa tulu do wa t& k\$ butu gaza m& a ge nde?

Kuta : M& a nwá b&li, wa 'bili do te n&, 'banda* gulu te n& nga, do nwá zu n& k& ma gba k& & v&. N& wa sa'ba b&li ni, n& wa ba be nyak&, n& wa 'bo do kolo. N& wa &nz& nu n&, n& ma \$ n& m\$ wa n& d& do tafulu g& ni. N& wa kpo ndambo* n& t& si ng\$ nga wili k&, n& wa kpo ndambo* t& si ng\$ gale. N& wa ba n&, n'a fi g&l& a, n'a dulu do 'bangge. A fi, n& a yolo do zu 'baka ng\$ gale, n& nyanga n& dungu si ng\$ wili k&. H& a fi t& ng\$ wili k&, n& nyanga n& dungu si ng\$ gale, n& k& wa fi kamba be t& wa ni. N& wa t& do ngbaka na, a fi t& a do 'bangge. K\$ a h\$ k\$ butu i, n& wa á s& zam\$ g\$. K\$ wa n&, n& wa ba g&l& a nzee, n& wa e d& t& ngbam\$k&, wa g&l& v& d& t& ngbam\$k&.

Marc : B&li m& a nyak& nde?

Kuta : B&li m& a ful&l&*. N& m& k& wa kpo b&li t& n& ni m& a nyak&.

III. 'Da pala le k\$ butu

1. E ngbam\$k& n&

Do titole belee, kpa\$ win\$ ngboo wa ngbolo ngba wa, we n& we e ngbam\$k& ni. N& wele do wele a ba be 'bili t& ina 'da a k& a we t& t& n&, n& a 'dafa do m& ni d& k& a, d& k& a, d& k& a. N& fala d& n& wa bá kafi nu ngba wa g\$, we k& kafi \$ k\$ n& ia, n& ma dé s& g\$. Ma wia na sila wa ma v&, n& ma we k&.

N& wele k& k\$ kpa\$ win\$ v& a a kpa\$ wi sanga wa v&, a ž ti ki ni do dia n& ni, a h\$ n& a z\$ te d\$l& ni kpo, te k& li n& a d&li, n& a z\$ ma. N& kpa\$ wi ni a t&, n& wa gb&l& gulu n& do'do, gb&l& gulu n&, l& t& na, d& ng\$ we h\$ mbe m&tr&* kpo ni. Wa gb&l& ma v& do'do, n& wa fa f&l& 'd\$'d\$k\$, m& a nyak&, n& wa mba k& wa v& d& t& n&. Wa v&, wa \$ wele m\$l\$ nde, tabi nal& nde, n& wa mba k& wa d& t& n&, we be na, fala wa 'dafa ni, m& a fala mba m\$. M& a wele a zu a kpo 'diko g\$, m& a fala k& wa d& ma do mba m\$.

N& wa mba k& wa di d& t& n& ni v&, n& wa e ngbam\$k& n&. Wa dungu do go'do wa d& t& bulu nu ngboo, we k& wa yolo do ng\$, n& hi gazan\$ ma bá s& n& g\$. Ma wia na, wa dungu n& dungu n&, n& hi gazan\$ ma ba s& n&.

T& sanga okpa\$ win\$ ni mbe yale boe, wa sa li a na, be a sa. M& a wele k& a g& d& t& le olo yamba a, n& a n& gaza d& k\$ le 'da wa, t& le kula 'da naa a ngboo. N& t& gaza 'da a ni, n& k& a yale ni, n& oyamba a wa d& kili na, 'da fala k& lo g\$ do z& a, h& a e f\$mba ia, n& dia m\$ m& l& s& bina, we k& 'da oyaa l&, wa f\$m\$ fala oyale nganda wena.

Marc : N& fala n& ni ogazan\$ do otala gbabun\$ wa boe ?

Kuta : U á, wa e fala, n& nde mbe gele wele bina, tati a okpa\$ win\$ iko, wa a wa dungu n&. N& ogbabun\$ v& wa 'bana nza nga. Wa e ngbam\$k& do'do, s& n& be gbabun\$ ni wa t&, n&

wa 'banda* e kĐ wa we wa t& k\$ buti, nde wa ia ngbam\$ kĐ nù ia. S& n& wa 'banda* t& wa ma, n& nde wa ia s\$ ngbam\$ kĐ sÚ belee ia, n& wa 'banda* wa ng\$ n& iko. N& owan\$ wa wà k\$ butu dati g\$, n& wa we kĐ wa t& n&, s& n& wa wa de.

Marc : M\$ tĐã s\$ na, wa d& ma do titole belee.

Kuta : Wa d& ma do titole belee, 'da fala k& ogazan\$ wa zĭĭ t& 'b\$ 'd\$ lì i we n& we f\$I\$ t& wa, tak\$ wa tolo kpana nawili, we kala do d\$Ia ni, n& nde kpasa win\$ wa e t& m& 'b\$ ngbam\$ kĐ do fala ni do ti do ti, olo wa nga. Hã wa n& yolo i m\$, n& nde wa ia ngbam\$ kĐ s\$ belee, nde fala 'bana, fala t& sà e vÀ g\$, n& wa e ngbam\$ kĐ do'do, n& wa 'banda* wa k\$ buti ni iko. Wa wa m& do w&l& n& w&l& n&, ma e do'do, n& mbe gazan\$ wa t& t& m& 'b\$ we wa n&, t& wa n& gbaa na tala n& e nde, wa k\$I\$ we h\$ n& ia ni.

2. T&l& t& k& wa 'dafa do ngbam\$kd ni

Ngbam\$kd m& a te d\$l\$ wa kpa di ni, wa m& mi g\$. Kpasa wi ni a saka k& ma wia, n& a gb&l& gulu n&. K\$ a gb&l& gulu n& ia, n& ma 'bana fai do te d\$l\$ ni, te kpo ni. N& f&l& 'd\$d\$&k& k& wa fa ma ni, n& wa t&, n& wa kasa gulu n&.

H& wa kasa gulu n& do'do, n& wa 'bili z& ng\$ nu t\$a, n& wa gb&l& nu tiki k& wa lu do ka ni, do nu k&f& k& wa k\$t\$ do ka ni, n& wa fa 'b\$ kuli k\$la, n& wa mba ma v& kpo, n& wa e ma d& t& gulu te d\$l& ni, n& wa kasa f&l& 'd\$d\$&k& ni d& t& ng\$ n&. M& a nu t& l& wele v&, wa kasa 'd\$d\$&k& d& t& ng\$ n&. Ki ni wa ia ngbam\$kd n& ia, k\$ m\$ le ia, n& m\$ z\$ s& ngbam\$kd k\$ tala ten\$ v& ni, te d\$l& kpo g& a k&s&na* k\$ tala ngba a v&, we k& a do m\$ le d& t& a.

N& wi e ngbam\$kd a wele k& zu a gb&l& wena ni g\$. Kpasa wi k& a fioo, a m&ol& do wele kilikili g\$ ni s& n& a e ngbam\$kd. K\$ m& a wele k& wo wo wo, n& k\$ buti ni dani h\$ n&, k\$ buti ni bolo s& wena, we k& m& a fala nu t& owele.

Marc : N& m\$ t&a s\$ na, wa g&la 'b\$ m\$ bisa gazan\$ d& t& n& ?

Kuta : l&, wa gala 'b\$ ma d& t& n&, n& ngbam\$kd ma g& d& 'do. We k& gulu ngbam\$kd ni, wa z& te k& zu n& ma fende ng\$ ngb& &, z& do ngbam\$kd ni. K\$ wa h\$, n& wa ba ki gaza ni n&ee, n& wa g&la, n& wa ba ki t& wele ki, n& wa g&la, n& ma kele gulu ngbam\$kd n& nga, ng\$ f&l& 'd\$d\$&k& k& wa 'dafa s\$, n& wa e do ngbam\$kd n& ni, n& ma kele ma v&. H& g&n& k\$ wa \$ gb&aa na, nd\$ti n& k& wa n& h\$ n&za ni, n& nde t& te k& wa ia ngbam\$kd t& n& ni, ma & s& d& t& wila fala iko g\$. Nw& b&lin\$ ma kele t& n& v&, n& ma v& a t&.

K\$ fala k& gaza a yambala to w&ol&, k& wa he'de ma ni, k\$ a d&, k\$ ma gana a do'do, a & ti d& n& g\$, n& ma we na, ngbam\$kd kpa ki ni kpa. N& wa ba 'b\$ kpo kpo m\$ w&l& ni k& a, k& du n& \$ n& t& mi h\$ d& i m\$, n& m&tr&* b\$a nde, n& wa ba w&l\$, n& wa na, ngbam\$kd kpa. N& wa kasa d& t& ngbam\$kd, wa he'de ma d& t& ngbam\$kd v&. We k& a d& do wala olo n& g\$, ma di ni na, ma do d&a to bina, k\$ ngbam\$kd kpa k& a ia.

A s& tabi l&ngb&, n& m& mi d&a zi li foto* ni, k\$ ma d& g\$, n& wa na, ngbam\$kd kpa k& a ia, n& wa ba, n& wa fi k\$ n&. A ba'ba tabi ndalagba m& a, k\$ ma gana a ia, a d& do wala olo n& g\$, n& wa ba, n& wa na, ngbam\$kd kpa k& a, n& ma si d& k\$ n&.

N& nd\$ti n& v&, n& z& ngbam\$kd ma g& wena, yolo do ng\$ y\$a m&n\$ k& wa be h& gazan\$, n'a & ti n& g& ni, n& ma la d& i m\$. Tabi g&abu a yambala m\$, n'a & ti n& g\$, n& wa gese d& k\$ ngbam\$kd. Ma a ni.

3. Gulu we 'da ngbam\$kd

L& t& na, ngbam\$kd, n& wa sa 'b\$ mbe li n& na, ngbazaf&, n& nde m& a ngambe k& wa ia k\$ butu m\$ ni, ma \$ n& y&aa ogazan\$ v& ni, nu z& t& gazan\$ v& d& ti n&. Okpasa win\$ wa z\$ zi ma \$ n& gale t& wa ngboo. Dati y&ngg& yali 'da wa na, bind& wa le s& zam\$, n& wa ba m\$ yalin\$ n& gal&, n& wa t&, n& wa e d& ti ngbam\$kd. Tabi s&l&, n& wa e ti ngbam\$kd, tabi ngumbe, n& wa e ti ngbam\$kd na, wa e ni, k\$ ngbam\$kd h& mbe dia 'd\$&l\$ h& &, h& & n&, n& & gb& m\$ d&.

Wi e ngbam\$kd n&, dati k& na wa e ma ni, wa & do wuko g\$. N& wa mba k& wa t& n& mba, we k& butu m& a mba m\$. Ngbam\$kd ma \$ n& y&aa l&, gulu l& ngboo, k& l& yula t& n& ni, n& l& dungu do ti ma kpo ni. Gaza d& m\$ zu a kpo g\$. M&n\$ v& ma d& t& & do mba m\$.

Ma \$ na dungu 'da l&, l& dungu ma d& Centre* Nadony⁵⁶ g&, t& yambala m& ni ma \$ ni. M&n\$ v& k& l& d& t& yambala m& ni l& t& d& ni, mi lengge na, ma z&E& zu mi g\$, gulu n& we k&

⁵⁶ Centre Nadony : centre de formation pour catéchistes à la paroisse de 'Bobadi.

mi kpa zi ma k\$ butu vÀ, k& mi kpa ma Centre* g&, ma k\$ butu vÀ. Wele t& dÈ m\$ zu a kpo g\$. Ki ni l& gā zi do ma zi k\$ butu. N& m& a mbula n& nganda wena.

Ogazan\$ vÀ wa wè we ny\$ng\$ m\$ n& tÀ & n& tÀ & g\$. wa n& ny\$ng\$ m\$, ma \$ n& tua wese, tabi ma Ú n& tua wese g\$, wa wia fai we ny\$ng\$ m\$ d& ti ngbam\$kd, na d\$ d& ni, hā zā ngbam\$kd nÓló g\$. Wele a ny\$ng\$ m\$ zu a kpo, a kpa likambo* do'do.

Ma we na, wa do fala ngbam\$kd, \$ n& k& wa do fala kpasa wi k\$ nu f&l& kula, na d\$ d& ni a lé kÐ do mālā m\$ dÈ t& zā a g\$, k\$ dungu nza 'dángá do m\$ be g\$ ni. K\$ 'da fala k& m\$ d& m\$ gulu ngbam\$kd do wala olo n& k\$ buti ia, n& n& h\$ t& m& 'b\$ nza ia, n& nde n& fai do wila nu. Okpasa win\$ wa tÐ na m& ni na, n& fai do wila nu.

Hā be k\$ k\$la m\$ ni a lili fai do \$ yala d& k\$ buti, \$ yala d& k\$ buti ia ni, n& wa na, ngbam\$kd kpa a ia. Ma be na, be ni a dungu t& m& fai, d&a to 'da a a \$ yala iko, n& ngbam\$kd kpa a dô, a e kÐ a ng\$ a ia. We k& ngbam\$kd dungu nÈ ia, a yÈnggÈ g\$. A a kpasa wele, a yÈnggÈ go& ni, ní a a kpa a nÈ ngba a wi dungu ni ia.

N& zÐ ng\$ nu t\$a, do m\$ nu tiki do k&f&n\$, m& a m\$ le nga, n& ma be na, ben\$ t& m& 'b\$ nza m\$, wa ny\$ng\$ zi nu tiki k& nza m\$ ni, k\$ wa lia d& k\$ butu ia ni, ma we na, nu tiki wa ny\$ng\$ zi i m\$ ni, ma \$ sanga wa nga, d\$ d& ni wa n& ny\$ng\$ m\$ k\$ buti, hā wa sÈ s&la, wa Ó Ðkā iko g\$. Kuli k\$la ni wa nulu kuli k\$la ni do t& wa.

Marc : N& gulu kuli k\$la ni a ge nde?

Kuta : Kuli k\$la, gèlé mú gazan\$ na, wa le k\$ buti s&& g&, k\$ wa le k\$ buti s&& g& ia, n& mi tÐa zi na, wa ny\$ng\$ s& suka* tala k\$y\$, k& wa n& we ny\$ng\$ we bÀ do ma ni.

N& wa ba kuli k\$la, n& wa lingi do t& wa. Wa lingi do t& wa na, nu wa ma na, ma dĭĭ ng\$ m\$ gaza, d\$ wa h\$, wa tÓ we ng\$ m\$ gaza da dÐ da dÐ g\$. Ma wa ba kuli k\$la, we k& nu 'bÀÀ kuli k\$la bana. Kuli k\$la vÀ, t& n& l\$mb\$ iko. Ma hā wa ba kuli k\$la, n& wa lingi do t& wa, n& wa d&, n& nu wa ma dĭĭ ng\$ m\$ gaza.

Marc : N& wele do wele a t& 'b\$ do ndambo* liā te 'da a?

Kuta : Kpasa win\$ wa t& do liā ten\$ 'da wa k& wa wia t& m\$ k\$ s& sila owele na, wa t& d±± we k\$ butu g\$, wa t& tĭ nga g&l& we g\$. N& ma we t& hā s& dia 'd\$ k\$ l\$ hā wa na, ben\$ wa gb& m\$ wena. N& gazan\$ wa nd\$ bili, n& wa gb& sa'de. Wa da galĭ, n& wa gb& ok\$y\$ wena. K\$ k\$y\$n\$ wa n& da wa ni, wi n& da galĭ, tabi na bind& & n& y&ngg& yali ngumbe m\$ &, n'a ba, n'a fi t& gulu ngbam\$kd. Wi n& e gulu ngbam\$kd ni wi a Baagaza, n'a ba, n'a e t& gulu ngbam\$kd. K\$ a e t& gulu ngbam\$kd ia, s& n& a ma ng\$ y&ngg& n&, n& yalin\$ 'da a, g&n& k\$ yalin\$ gana a wena, n'a gb& s& m\$.

N& wa mba kÐ wa vÀ t& f&l& 'd\$'d\$ k&, n& wa kpo d& t& gulu ngbam\$kd. F&l& ni ma be na, wa kpua wa vÀ d& di ni.

Marc : Ní a f&l& 'd\$'d\$ k& ni ma be na, wa kpua wa vÀ d& di ni ?

Kuta : F&l& 'd\$'d\$ k& wa kasa ma d& t& gulu ngbam\$kd ni, m& a tati a f&l& 'd\$'d\$ k\$ kpo iko g\$, wa mba do mbe gele liā te kpi do kpi, n& wa e, n& wa ba f&l& 'd\$'d\$ k&, n& \$ n& k& nyakā ni ma gā be gā, n& wa kasa do 'do n& ni, tak\$ ma usu do tala k&n\$ ni. Wa kasa ma, n& ma zš fala kpo iko g\$, k\$ ma zĭ d\$ d\$a. Ma be we tÐ na, dungu l& n& dungu n& ni, m& a mba li dungu. M& a mba li dungu, lo mba li ngba lo t& d&, \$ n& k& liā te do nyakā, f&l& kpi do kpi ma mba ngb& &, n& ma dungu d& t& gulu te ni kpo. Ma be na, baa lo kpo, yaa lo kpo.

Ní a l& lia d& k\$ butu g&, baa lo vÀ kpo, n& yaa l& vÀ kpo. N& wa kala yaa wi ni vÀ kpo, n& wa e zu ngbam\$kd, nÈ k& wa kala m\$n\$ vÀ d& tÀ a ni. Ma be we tÐ na, m\$n\$ vÀ wa mba do

ngbam\$kd, a a kpa\$ wi 'da l&, k\$ l& t& y&E& sila a g\$. Ma h& wa kasa f&l& 'd\$'d\$& ni, we kasa do tala zu k&n\$ v&. Ma \$ na kpa\$ wi nu f&l& kula, k& a lili we d& gb&la, a d&il& fala t& otala ben\$ v& k\$ nu f&l& kula ni.

4. Ogazan\$ wa le k\$ butu

N& 'da fala k& wa g\$n\$ wa, wa n&a s\$ 'd\$ li i, wa tulu wa i nga do kala od\$la we a k\$ butu nga ni, n& yaa gaza, kpa\$ wele k& a fa li& te gaza, n& a gi ma h& wa t& gaza ni, a ba kuli k\$la ni, n& a nulu ma do t& wa v&, a ngb\$ d& t& wa.

N& a nulu kuli k\$la ni do t& wa ni v&, n'a ba t& m& 'b\$ ka do tala k\$y\$ k& wa ia we z& do zu wa, n& a z& do zu wa v&, n& a e k& wa, n& wa ny\$ng\$. K\$ wa n& ny\$ng\$ do'do ni, n& k& 'da wa, s\$kp\$ ny\$ng\$ m\$ s\$kp& h& ni, wa ny&ng& s& 'b\$ mb& m\$ s\$kp& g\$. Be a d& \$na, k\$ a ba, k\$ a ny\$ng\$ ia, k\$ a le ti ngbam\$kd ia, n& t& a ma g\$n\$ v& do z&l& ngb&l&. K\$ 'da fala k& ogbabun\$ wa z\$ a na, a 'be m\$ s\$kp& a ny\$ng\$ ia, nde k& 'da a a k&il& s& ti ngbam\$kd g\$. Mili t& k\$ buti ia, a m&il& s& ti ngbam\$kd g\$.

We k& gazan\$ v& k\$ butu ni, g&n& k\$ n& \$ 'bu n& tal&, nde gaza k& a mili gulu ngbam\$kd m& a gaza b\$a. Baagaza, wele k& wa ia ngbengbe g&l& a, a \$ n& kapita 'da ogazan\$ 'da fala k& Babi& we kpe ti wa bina, n& a n& d& to wi a a ni. A ni a mili gulu ngbam\$kd, fala n& kpo do wele k& d& 'do a, n&E secretaire* 'da a, wa sa li a na, Karaw& gaza. Mi g& mi zi a Karawa gaza.

Marc : N& wele k& we gaza ndua ng\$ a ni, n& wa g\$n\$ zi a dati ni, k& li a na, nwa gaza, a 'b\$ do to k\$ butu gaza boe, k& ma si t& & do k& 'da tala gazan\$?

Kuta : Nwa gaza k\$ butu i, a a nwa gaza 'da fala k& gele to boe we duzu n& a. 'Da fala k& Baagaza, tabi Karawa gaza, fo wa bana, n& a wia we d& to olo wa. A \$ n& ndenge* conseiller* m&il& wa ni. A wia we d& to olo wa.

Marc : M\$ sa s\$ li yaa gaza, n& a yaa gaza ni a wio nde?

Kuta : Yaa gaza a mbe wele kpo sanga owan\$ k& wa e ngbam\$kd n&. Mbe 'da fala kpo a zi a wi zolo. A z&E gazan\$ g\$, a t& do nu a iko. N& kpo kpo yaa gaza ni, a gi 'b\$ li& te h& gazan\$ 'da fala h\$ m&il& wa nza, we yala z& n&.

IV. T&l& t& k\$ butu gaza k\$la

1. Om\$ \$i k\$ butu gaza k\$la

T& k\$ butu i, ogazan\$ wa &il& kili kili g\$. Ngbam\$kd ma boe, n& mb&, wa e m\$ \$i, n& gazan\$ wa siki li wa v& d& t& ngbam\$kd i nga. N& kuti m\$ \$i ma ndo ng\$ Baagaza. Baagaza, m\$ \$i 'da a, wa fala n& kpo do Karawa gaza, n& l& sa li wa ni na, wa a atala gaza, &at&la g&az&. Wa a yali ngba, wa di wa do a a 'bia, wa zu wa b\$a ng\$ te \$i 'da wa kpo.

N& ma kpa 'b\$ mbe gazan\$ 'do wa ni. N& gazan\$ 'do wa ni wa \$ t& 'b\$, gaza kpo a do atala 'da a ni, wa \$ d& t& ng\$ m\$ \$i ni b\$a b\$a b\$a. M\$ \$i ma d& nu ngb& &, ngbala wa ni m& a wila fala d& we m&il& wa iko. N& wa \$ d& nu ngb& & gbaa h\$ suka* gazan\$ m\$ ni.

N& k& t& Baagaza i nga ni, Babi& a \$ t& 'b\$, m\$ \$i 'da a boe, n& m\$ \$i 'da a, 'be go'do bi& boe, fala ni wa \$, n& wa d& ngbala gazan\$ we ka m\$ d& t& ngbam\$kd. N& a \$i ma kili kili g\$.

N& ku'bu gazan\$ ni m& a k& k& t& wa, m& a tati a w&il& k& wa linggi ma ni, n& wa z& te kpo, n& wa kpo f&l& w\$il& t& n&, n& wa z& 'b\$ k& i, n& wa kpo i ng\$, n& ma gb\$t\$ w&il& gbaa n& ma h\$ i m\$, na d\$ go'do n& d& n&, k\$ sa'den\$ wa le, k\$ wa ny\$ng\$ ma g\$. Tabi n&E ongb&n&z& k\$ wa t& wa, k\$ wa ny&ng&il& ma g\$. Mb& n& ok&alin\$ wa le 'b\$ wena.

2. Nu kali

Nu kali ma do nza. M\$ yolo le nga, n& m\$ n&, m\$ h\$ nu kali. N& m\$ yolo 'do nu kali, s& n& m\$ n& n&a, we h\$ nu k\$la m\$, n& m\$ le d& k\$ butu m\$ ni de. Ma ny& ny&la ... ma h\$ mbe n& \$ n& m&tr&* kama tal& ni h\$a.

Marc : N& mbe m\$ k& wa e di ni, n& ma be na, nu kali ma h& ni ma boe?

Kuta : Ma boe! Wa 'bili b\$!\$ te kpo, n& wa z&. N& gulu k& wa sa li n& na nu kali ni we ge nde?

We k& kali k& naa gaza a ba do tole gua, tabi a ba do tole ka, h& a t&, k\$ a sa m\$ h& wa, k\$ wa k& do'do, k\$ wa t&, n& wa ba ny\$ng\$m\$ do'do, n'a ba kali n'a d& zam\$ g\$. A ba kali n'a fi d& t& b\$!\$ te ni, n& ma n&, n& ma dungu d& go'do n&. K\$ ma t&, k\$ ma dunu b\$!\$ te ni do'do, n& Babi& t&, n& a hi ki ni, hi ki ni v&, n& a a n&. N& wa t& 'b\$ do mb& n&, n& wa 'banda* a d& t& zu n&. Ma s& t& m& n& gbaa, n& gazan\$ wa h\$a nza nde.

Gulu k& wa t& na nu kali, we k& b\$!\$ te kpo ni be na, fala g& m& a nu kali, n& kalin\$ v& wa t& do n&, ma 'bana d& g&l& n&. N& ma kpo iko, ma b\$a g\$.

We k& kali m& a fala k& wa wia h& oyakason\$ na, wa t& do ny\$ng\$m&. N& wa yolo d& t& n&, n& wa sa m\$ na: "S& s& s& gb&b&u!" K\$ gbaun\$ wa k& ti k\$la i "W&aa..!" N& gbaun\$ wa t&, wa kpa wukon\$ t& nu kali, n& wa ba ny\$ng\$m\$, wa m\$ ng\$ la do ti k\$la m\$ do'do, s& n& yakason\$ wa si de.

K\$ fala k& gbaun\$ bina, n& ogazan\$ do t& wa wa n&. Wa he'de w\$I\$n\$ 'da wa, n& wa t&, kpak\$ wa ba ny\$ng\$m& n& ni. K\$ do fala k& wa ba ny\$ng\$m& ni ia, k\$ yakason\$ wa z\$a na, wi a gazan\$ ni, n& wa e ny\$ng\$m& d& nu kali, n& wa yu. N& ogazan\$ wa n&, n& wa ba ma, n& wa si d& t& li butu i.

V. T&l& t& dungu 'da ogazan\$ k\$ butu

1. Wi f\$m\$ gazan\$ k\$ butu gaza k\$la

a) Babi& do 'be go'do bi&

Wi f\$m\$ ogazan\$ k\$ butu k\$la wi a Babi&. N& nde wele a w& we saka t& a na, & a & n& z\$ m\$ t& gazan\$, we k& & do h& wena, tabi & Ź ti m\$ gaza wena ni g\$. Wi saka Babi& wi a okpasa win\$, n& obaa gazan\$ ni. Wa z&a gazan\$ 'da wa ia, wa z&a ben\$ 'da wa ia, n& wa a wa n& saka a.

Obabi& wa saka wa d& t& nza nga d& t& li wukon\$ wa b\$a. Obabi&n\$ b\$a ni, wa n& f\$m\$ gili gazan\$ ni v& t& k\$ butu i. Fala k& kolo t& nganda wena, n& Babi& y& s& g\$. We ke a wi z\$ m\$ t& gazan\$. Li wukon\$ v& ma \$ d& t& a.

N& wa sa li wele k& b\$a na "'be go'do bi&". A ni, fala k& fo Babi& bina, nde toe olo Babi& ni v&, wi n& d& ma wi a a. Fala Babi& do z&l&, n& a d& to olo a ni wi a a. Kolo t&, n& ma wia na, a kala ogazan\$. A z\$ na, b&u ma pi ti k\$la i nganda wena, n& a h\$ nza do gazan\$ d& t& li z& nga. N& wa ufu gaga do li kole ni gbaaa... kole g\$n\$, n'a kala ogazan\$, n'a si do wa d& ti k\$la 'di olo Babi&. Toe 'da a ma h& ni!

Marc : N& owin\$ k& wa be mbula h& ogazan\$ k\$ butu i wi a wio nde?

Kuta : Wi a Babi&.

Marc : N& kpasa win\$?

Kuta : Kpasa win\$, \$ n& k& wa saka Babi& ia ni, k\$ butu m\$ ni ma na, wa k& t& m& 'b\$ ng\$ a, n& wa d& m\$ mba mba iko g\$. L&ngg& \$ boe, n& wa ze le s& dia gulu n& we duzu Babi&.

K\$ 'da fala k& y\$a mÚ gaza \$ boe, n& wa kala vÀ, n& wa a d& kĐ Babiã. We k& ma \$ n& baa gaza, tabi nya gaza, k\$ wa z& gazan\$ do z& wi mbana iko, k\$ Babiã ï gulu n& g\$, n& Babiã bÀ, n& a na: "N& zĭ t& 'b\$ we hã likambo* hÀ &!" We k& gulu z& wele boe, y\$a \$ boe, n& m\$ z& wi ni, n& m\$ tĐ na, gulu & z&a m\$, we y\$a g&.

N& ma wia na, kpasa wi k& a do mbula boe, a zĚ s& di be 'da a wi a a g\$. N'a t&, n'a tĐ hã Babiã na : "Aa Babiã g\$ nde, gaza 'da m\$ g&, y\$a 'da a hÀ, y\$a 'da a hÀ, k\$ dungu l& dungu zi do a ni, k\$ m\$ h³ zufa hã a nĚ!" S& n& a z& a de.

K\$ a we zufa, k\$ zufa la ng\$ gaza wena, n& Babiã a fo t& n&, a bÀ do'do. K\$ wa tĐ we z& gaza, k\$ Babiã kŊ g\$, ya wa zĚ s& a g\$. Ya Babiã, g&n& k\$ baa gazan\$ wa \$ boe, wi ko gazan\$ ngboo \$ boe, n& nde Babiã a do gã gulu dungu 'da a ng\$ gazan\$ la owan\$ k& wa ko wa ni.

Marc : N& nde mbula gaza ngboo ni, \$ n& zeke nu wi ko m\$ do kpasa win\$, kunu sila wi, tabi we d&a to, m&n\$ ni vÀ wi tĐ ma hã gazan\$ wi a wio nde?

Kuta : VÀ wi a Babiã! Babiã a a be. Ma \$ n& d&a ton\$, m& k& wa tĐ na, m& a d& m\$, n& Babiã a ¼ kĐ a t& n& dati, s& n& n& gazan\$, n& e de. M& di a mbé wan\$... kpasa win\$ wa hã a mbula, n& mbe di wa z& n& a do zufa, s& n& wa z& t& 'b\$ n& gazan\$ de. Ma be na, m& Babiã d&, s& n& n& gazan\$ n& d& n&. Gulu k& wa n& saka wele na a \$ Babiã, n& wa saka m& a wele k& zu a b\$ b\$la, a ž ti d& oto, n& a be s& m\$n\$ ni hã n& do dia n& de.

Nde mbulan\$ vÀ, mbula gazan\$ vÀ, wi tĐ ma wi a Babiã, a a be ma hã n&. Be om\$ t& gaza, dĚ nĚ, dĚ nĚ vÀ, a a be, wi a a. Wele kŭ ng\$ a iko g\$.

Marc : N& gele okpasa win\$?

Kuta : Kpasa win\$ wa h\$, wa boe, n& wa tĐ n&, nde mbula vÀ d& nu a, a a d& n&. G&n& wa tĐ s& na: "Bon* Babiã, m\$ dĚ s& mbe m\$ \$ nĚ, dĚ s& mbe m\$ \$ nĚ", n& a na : "E zila, k\$ lo do gazan\$ 'd& &, lo do gele to, k\$ lo dĚ s& di s&& g& g\$". N& a 'dafa kĐ tã, n'a e ma. We k& m\$n\$ 'da a ma n& ta 'b\$ do wala olo n& ná k& a e b\$I\$. A be hã n& na, n& h\$, n& n& d& m\$ do b\$I\$ wala, b\$I\$ wala ni ni.

Marc : N& gulu k& wa ia li a na, Babiã, we ge nde?

Kuta : Gulu li Babiã k& l& sa zu win\$ k& wa kpe ti gazan\$ ni, gulu n& n&, a n&a zi gaza ia, n& a di a gba bu. K\$ a bá biã ti gazan\$, \$ na a ba biã d& kĐ a g\$, k\$ a wi be wala hã gazan\$. Ma \$ a d&a to gaza, n& a a be dati hã gazan\$. Ma \$ a m\$ y\$la, n& a a be ma hã wa. Gulu li Babiã a wi kã wa li wala n& vÀ wa n& do ma ni.

Marc : N& 'be go'do biã ?

Kuta : 'Be go'do biã, a ni wa t& m& 'b\$ fala n& kpo do Babiã. 'Da fala Babiã bina, n& a kpe d& ti gazan\$ wi a a. Tabi Babiã a la do mbe gazan\$ s&& g&, n& a 'bana t& 'b\$ k\$ butu nga we f\$m\$ otala wan\$ i nga nĚ, we be toe k& ma wia do wa na, wa d& s&& g& ni, t& m& 'b\$ olo a nga.

b) Toe 'da kpasa win\$

Marc : Nĭ a toe 'da kpasa win\$, obaa wi ko gazan\$ ma ngboo a ge ?

Kuta : 'Da fala k& l&ngg& boe, hã Babiã z\$ na, l&ngg& ni ma kã ng\$ & wena, ma gã wena nde, n& a mbese baa gazan\$, owi ko gazan\$ ngboo, do owi ko gazan\$, k& wa \$ do nza i, wa k\$ butu nga g\$ ni, do oyaa gazan\$, wi e ngbam\$kĐ nŭ. N& li wa we, n& ma \$ do gÀa wese, tabi wan\$ k& wa do i m\$ ni, n& kuti hia m\$ k\$la — we k& kpasa win\$ wa do ma zu wa wena

ni — n& Babiã a h\$ s&, n& a le k\$ butu i, n& a mba do wa vÀ, n& a y\$I\$ gulu we ni gbaa, n& ma e.

K\$ nÊ k& ma ia dô ni, n& ma wia di ni na, wa kpa gulu we ni, k\$ wele kpo do kpo n& wa mba lingga we ni. Hã ma e dô, n& kpasa wi k& a la ongba a vÀ k\$ e ngbam\$ kD nù ni, we m\$ gaza ni, n& a lengge s& we hã dia lingga we ni dati, wi a a. A lengge k& zÊ dungu k\$ butu wa dungu, n& a we ma do k& s& g&.

Ní a k& zÊ, ž m& 'da lo g± g\$, n& lo d& zi nÊ. S& g& m\$n\$ k& lo d& zi, mbula n& nganda wena ni, lo gb& mbe t& n& ndambo*, k\$ do 'da fala g&, ma wia s\$ na, lo d& m\$ k\$ buti, n& lo d& m& \$ n& m& g&. Hã ma k& ma \$ nÊ g&, k\$ m& a y\$a. Ní a a n& hã lingga we ni ngboo, n& wa mba vÀ, n& wa usu lingga we ni, n& wa tD mbula ng\$ ma vÀ, n& wele kpo kpo k& a t&a ni, n& a ze le ma.

We k& Babiã, ná k& wa saka a ni, a do gulu dungu 'da a boe. Hã 'da fala k& wa è ton\$ ni, hã ma be na, lo do to boe g\$ ni, ní a gulu saka wi k& wa saka a ni ma bina.

Hã 'da fala k& a y\$ t& m& 'b\$, n& owan\$ g& ngboo wa ba zi biã hã a, wa kpasa n& hã a ni, wa a wa t& we b\$I\$ nu we hã a, we hã mbula hã a ni. K\$ 'da fala k& y\$a 'da a ma gã t& 'b\$ wena ni, n& a futa* s& ma do li 'do a. Ma be na, wa hã s& zufa hã a, wa z& s& a, na d\$a a t& dÊ 'b\$ g\$. K\$ ma we d& t& n&, n& wa tD s& na, lo 'be zala m\$ na, d\$ m\$ t& dÊ 'b\$ g\$, k\$ m\$ 'dafa, m\$ f\$m\$ ben\$ do dia. Tabi a la ben\$, a y&ngg&, a n\$ dD nza nga mba mba, n& wa tD mbula ki ni hã a na, a la fala m\$n\$ ni, tak\$ a lengge do toe 'da a do dia. Ní a d&a to 'da Babiã ngboo k\$ butu gaza ni ma hã ni.

c) Toe 'da Baagaza do Karawa gaza

Marc : Wa tD na, nwa k\$ butu i wi a a Baagaza, ní a toe 'da a m& a ge ?

Kuta : Toe 'da Baagaza k& k\$ butu m\$ ni, a a nwa ng\$ ngba a gazan\$ g\$, k\$ a \$ n& wi to mÚ wa. Yala g\$, we k& Babiã a hã s& lingga we d&a to hã a, tabi fo Babiã bina, n& 'be go'do biã a hã s& lingga we d&a to ná ni, n& Baagaza a ndo do wa, n& a d&.

'Da fala k& ka yolo nza nga, ny\$ng\$m\$ ma h\$, na naa gazan\$ wa gi ma hã wa nde, n& dati n& vÀ, n& Baagaza a ba tiki, n& a fo k\$ n&, kifi sanggoe ni vÀ, k\$ 'da fala k& a kpa gbana k\$y\$ k\$ n& ia, n& a be ma hã Babiã 'da wa, n& ka ni wa nyÚngÚ s& g\$. N& ka ni, naa gaza a gi t& m& 'b\$ ka ni, a kpa s& likambo* t& kD Babiã.

K\$ 'da fala k& Baagaza bina, n& Karawa gaza a d& to olo a.

We z\$ na, k\$ butu ma do ndi ia, n& Baagaza a ba m\$ milim&n\$ d& kD a, n& a fo dati gulu ngbam\$ kD gbaa, a fo ni ma zŽ takpa, ma e dô, n& a ba nu a hã gazan\$, n& wa kala om& milim&n\$ d& kD wa, n& wa mba do a, n& wa 'banda* t&, we fo k\$ buti.

D&a to, k& ma \$ na m\$ 'dafa... lingi tabi w\$I\$ ma boe nde, k\$ a ze le nu Babiã, k\$ wa ž ti n& ia, wa d& do mba n& ia, n& wa 'banda* d& n&. N& g&n& k\$ Babiã bina, n& Baagaza ngboo ni, a tD na, lo mba ngba lo vÀ, k\$ lo ndo t& 'da wele k&, lo d& k& g&, hã ma e do'do. We k& w\$I& 'da a ma bulu wena, ma wala wena, ma d& d\$ dô, k\$ ma we na, lo d& k& 'da a, ma e, n& wa 'banda* d& k&n\$ ni. Ki ni m& a lingga we 'da Baagaza k& a wia t& d& n&.

Ní a Baagaza a a nwa g\$. K\$ ma \$ do ngam\$, ná z& wi, n& wa ndo dati ng\$ a. Likambo* h\$ k\$ butu m\$ ni, k\$ Babiã bina, n& wi n& y\$I\$ gulu we vÀ wi a Baagaza. A y\$I\$ vÀ ma h\$a nd\$ti n&, s& n& wa yolo n& t& olo nu a do m& a z\$a, k\$ wa d&a ni, n& wa d& ma.

Wele t&, k\$ a d& mbuma t& k\$ butu ia, k\$ Baagaza ba nu a na, lo ba a, lo e a nù, n& wa ba s& a, 'b\$ do 'da Babiã na, a h\$ nde.

Ní a Baagaza, 'da fala k& Babiã bina, nde a do to we z\$ m\$ k\$ butu vÀ : dungu 'da wa, t&l& t& ny\$ng\$ m& 'da wa, dungu k& na, wa dungu vÀ do mba m\$ ni, ma we na, a a z\$ ma.

K\$ Babiã a n& h\$ n&, n& m& k& ma wè g\$ ni, n& Baagaza a tð gulu n& hã a na : "Olo m\$ ma d& s\$ nÊ, k\$ l& d&a nÊ, l& d&a nÊ, l& d&a nÊ, hã tala linggam& k& g& ma wè do l& gazan\$ na, l& d& ma g\$. Ma hã lo ia, 'b\$ 'da m\$. K\$ m\$ h\$a ia, n& m\$ z\$ m\$ ng\$ ki ni wi a m\$ g\$ nde ?" N& Babiã a hã linggam\$ n&, s& n& Baagaza a d& ma.

K\$ 'da fala k& be m\$ k& ma wia na, wa d& ma da dð ni, n& ma wia do gaza boe, n& a, Baagaza a tð we n& hã onya a gazan\$, n& wa d& ma. We k& 'da fala k& wa dÈ g\$, tabi \$ na ndi k\$ butu wa mìli ma g\$, k\$ Babiã h\$ ia, n& a la n& gazan\$ vÀ, n& a dālã do Baagaza, we k& m&n\$ ni ma z\$a a.

Mbé gele gaza a lá s& Baagaza, n'a t&, n'a pi kð a k\$ ngbam\$ kð we fa gele m\$ g\$. Wele mba mba a dÈ s& ma olo Baagaza g\$.

2. Mbe m&n\$ wa be hã gazan\$ k\$ butu

K\$ butu gaza, do 'da oyaa l& ma de wena. N& l& oben\$ da dð g&, l& z\$ na, ma dè g\$, we k& l& yámbálá 'du gulu n& ngboo g\$. Gulu k& l& tð na, ma dia we ge nde? We k& i m\$ ni wa ndo do m\$, 'da fala m\$ be, m\$ kÑ we ze le we nu otala obaa m\$, tabi okpasa nya m\$ k\$ nu f&l& kula g\$, n& wa 'banda* be ki ni hã m\$ na, dungu k\$ nu f&l& kula wa dungu nÊ. M\$ dungu, n& m\$ z\$ otala wan\$ vÀ wa ni a baa m\$. M\$ be, m\$ y&ngg& 'da le we dā okpasa wi mba mba, n& wa 'banda* be hã m\$ na, ma we na, tak\$ m\$ gā do dia wila nu ni, m\$ la m& ni do'do.

Ma we we tð na, be a ž ti wa m\$ do naa a tabi obaa a, a ž ti d& to do wa, we gala wa k\$ to kpi do kpi ni. Ma wia na, m\$ be, wa be s& hã m\$ i m\$, m\$ n& fana búnggù, m\$ n& fana y¼¼¼, tabi fana yÈÍÉ, tabi ogønggø, tabi nd\$ bili, wa be s& m\$n\$ ni hã m\$ vÀ k\$ butu m\$ na, m\$ wele, k\$ m\$ ž ti n& do dia n&, k\$ m\$ si, n& ma we t& gala s& m\$.

Ní a k\$ butu m\$ ni wa be 'b\$ hã m\$ na, ndenge* k& na m\$ dungu, n& m\$ ny\$ng\$ m\$ do mba m\$ do ngba m\$. N& m\$ t& bà ny\$ng\$m\$, n& m\$ bili d& ng\$ ny\$ng\$m& ni tati a m\$ zu m\$ kpo, we k& na, m& a k& 'd& &, & & fa ma ni, ð ð m\$ t& nyøngø na m& ni g\$. N& ny\$ng\$ m& do ongba n&, m\$ ba ia, n& n& n& ny\$ng\$ n&, nde li ngba m\$ vÀ wia, li n& wia vÀ ia, n& n& ndo ny\$ng\$ m& fala n& kpo. K\$ na m\$ ba ny\$ng\$ m\$, n& m\$ n&, n& m\$ y&ngg& do ng\$, m\$ y&ngg& do ng\$ t& ny\$ng\$ n& ia, na m\$ lili n& d& k\$ butu ia, m\$ h\$, n& m\$ d& s& sila wena, we k& ngbam\$ kð kpa m\$ ia. M\$ d&a s&n&m\$ t& ti ngbam\$ kð ia, ní a m\$ h\$ le, n& m\$ d& s& s&n&m\$ wena. Ki ni m& a k& wa be hã l& k\$ butu i.

N& k\$ butu m\$ ma wia na, t& m\$ ma hasa wena. M\$ \$ wele k& m\$ d& m\$ dð dð dð dð, n& m\$ t& ø wele k& w\$ ba m\$ be sž, n& m\$ ala w& ia, m\$ m\$k\$ ia ni g\$. M\$ \$ wele k& sila m\$ kpālā wena, 'da fala k& ny\$ng\$ m\$ \$ boe, n& m\$ ny\$ng\$ m&, we t& 'b\$ do li k& na, wele a ny\$ng\$ m\$ ni. K\$ ny\$ng\$m\$ bina, n& m\$ ni sila m\$ we k& na, ny\$ng\$m\$ bina, k\$ m\$ kpa, n& m\$ ny\$ng\$ s& ni. Ki ni k\$ butu i wa tð mbula n& hã wele do wele vÀ.

Wa tð 'b\$ mbula t\$a li m\$ ná dùgbp, tabi s&l& k& be m\$ ba, n& m\$ fi d& nù, n& m\$ 'banda* z& gogo n& do te ni, n& wa tð hã m\$ na, ma wia na, li m\$ sð t& bolo, we k& bolo kpa m\$ ia. Wa g\$ n\$ m\$ do t\$a li m\$, ma wia na, li m\$ sð t& n& na, m\$ t& dÈ ma do sa g\$. Be k& a ba 'bÀlÀ m\$, n& a e do dani t& ngba a ni, n& wa tð mbula hã a na, a t& dÈ 'b\$ ma g\$.

We k& a yolo k\$ butu m\$, a n& si n&, ma wia na, a si, n& a ž ti d& to do nu f&l& kula, a si, n'a ž ti n& to k\$ nu f&l& kula. A si n'a be dia dungu k\$ oh\$ d& 'do a. Tabi a a kpasa be ni, a be ma, a a be 'do, n'a be hã okpasa wi ti a. Ki ni wa be ma k\$ butu i we do k& na, be a h\$ nza, n& a lili do ma.

Be k& a kð ndi wena, a kÑ we 'dafa tÀ a g\$, n& wa be ma hã a k\$ butu i na, m\$ \$ a be, n& m\$ gā do dia n&, ma wia na, m\$ lili f\$I\$ t& m\$. We k& mbe ben\$ wa f\$I\$ t& wa tã kpo, n& tã tal& a fÚÍÚ 'b\$ tÀ a g\$, n& wa be ma hã m\$ k\$ butu m\$ na, ma wè do k& m\$ dÈ m\$n\$ ni g\$.

Ma be na, butu ngboo ni, ma be t&l& t& dungu 'da l& wele we do k& na, m\$ d& m\$ na ngbongbo ogbãlã zã wi ngboo ni. Kpasa win\$ wa z\$ zÊ na, & tÐ mbula hã be le nga, k\$ & n& n& we e tabi zufa tÀ a na, & tÐ hã a le nga, n& wuke 'd& &, — we k& wukon\$ wa d& w\$ t& be gã wena, — n& wuke a lengge n& na, & z&l& t& be z&l& iko, ma we na, wa wa butu d& t& t& lo, m& a butu tÐ mbula hã ben\$, s& a lo kele 'do zala lo, k\$ lo tÐ mbula hã ben\$, lo kpžlž wa gbaa wa h\$a wi wili ngboo de, ma hã ni.

3. Z&a wi k\$ butu gaza k\$la

Ma vÀ ma d& tÀ & k\$ butu i d&a. Ma wia na, m\$ \$ do hasa tÀ. Wa tĐ na, d&a to boe, n& l& ma ng\$. K\$ 'da fala k& m& nganda wena, m& a wele k& tÀ a gÀ t& 'b\$ wena, n& a kpa s& t& m& 'b\$ zufa k\$ ongba a, n& ma la n& li wena. N& mbe wele a n& gaza k\$la, wena n& wa zÊ a ngbo ngbo g\$, we k& a zi do dia zila m\$ 'da l& nga wena. N& ma wia na, wa zÊ wi zeze m\$ g\$, wa z& wele k& a z\$!\$ zeze m\$.

N& zufa h\$ tÀ l& we mbula gaza, we k& mbula gaza, n& ma na, n& ma kp- t& n& vÀ. Ɔ n& k& y\$a mÚ wele kpo, m& a y\$a 'da l& vÀ. We k& a d& ni ia, gulu k& wa tĐ na m& a y\$a 'da l& vÀ, we k& a d&, k\$ wa sà li a g\$, n& wa tĐ na: "A, a d& m& d&, n& wi sa li a wio nde?" N& ma 'banda* ko n& d& t& dati, ma wia na, ma kpa t& n& vÀ. K\$ ngba m\$ n& 'banda* d& y\$a m\$, n& m\$ tĐ na, "Su su su! M\$ d& zi 'b\$ m& g&, n& t& l& z&l& we m\$, k\$ m\$ n& d& 'b\$ mbe n& nde? M\$ t& dÊ g\$, d\$ kpasa win\$, ogbabun\$ wa zÚ g\$".

Ní a wele kpo a y\$, n& wa z& n& vÀ, we k& ma be na, n& ga s\$ a ga, n& a dÊ s\$ ma g\$. K\$ n& gÀ a g\$, n& wa mba n&, n& wa z& n& vÀ. T& b\$a n&, d\$ linggawe m& ni, ma lé k\$ n&, hã n& dÊ 'b\$ m& a a d& ni g\$. Ma wia na, be a si k\$ butu, n& a h\$ wi wili ia, n'a d& t\$a, n'a ba wuko, n'a e a. N'a t& è wuko iko g\$, k\$ a wa m\$ do wukoe.

4. Hã ngam\$ hã wi k& a n&a zi gaza dati, n& a zélé m\$ g\$ ni.

We k& wele a n&a gaza ia, k\$ a y&ngg& anggala iko, a bà wuko g\$, do dia ngbaka na "gbãa tÀ a", k& t& zu a ng\$ wuko bina ni, k\$ a bà wuko g\$ ia, k\$ s&\$ g& a h\$, k\$ mbula tĐ na, wa ba a s&\$ g&, n& wa e a nù, n'a h\$ n&, n& Baagaza, n& gazan\$ vÀ wa ba n& a, n& wa e n& a nù, 'b\$ 'da k& na, kpasa wi 'da a k\$ nu f&l& kula m\$ h\$a. N& wa tĐ gulu m& ni a d&a ni vÀ, n& a tĐ na, wa z& a 'bu, n& wa z& n& a 'bu.

Marc : Ní a wi ni a d&a ge ?

Kuta : Wele k& a n&a gaza dati ia, m& a gbabu. N& a h\$a, a bà wuko g\$, a wá m\$ do wèlé a g\$. Tabi a y&ngg& a zu a iko, n& mbe baa a, tabi mbe nya a t&, n& a hã k&l& tÀ a k\$ butu nga na: "A le k\$ butu nga, n& n& gazan\$, n& ba a, n& n& e a nù 'b\$ 'd& &... tabi: 'b\$ 'da lo nu f&l& kulan\$."

K\$ a z\$ di ni na, sa k& na, gbabun\$ wa h\$a, n& m& a gazan\$ iko ni, n'a le, \$ n& k& a d& hã we fa ny\$ng\$ m\$ iko ni, hã a n& le n&, n& gazan\$ wa sa m\$ hã ngba wa, n& hirr, n& wa g\$ n\$ a, n& wa ba a. A nganda, a ngàndà g\$, a nÊ s& ng\$ gazan\$ g\$, gulu n& we k& wa kpžž wa kpžž. Wa e n& a nù, wa e n& a nù do ndenge* k& na wa ba wi wili, n& wa e a nù, 'b\$ 'da ngba wa wi wili ni.

N& to n& n& g&\$, n& ma h\$ zala kpasa wi 'da a na: "M\$ zÚ, a 'b\$ 'da m\$ i 'b\$a" N'a n& s&, n'a \$, n& m\$ sa, n& kpasa wi 'da a ni, do mbe nya a nde, n& wa y\$!\$ gulu y\$a 'da a ni. K\$ wa tĐ na, wele b\$a wa yolo ng\$ a do zufa kĐ wa, n& a d& gbogbo wa, n& wa z& n& a n& k& zã wa kĐa.

Gulu k& wa tĐ na, wa z&a wi, a tabi a gbabu, wa z&a a gbaa, a \$ ng\$ nwá bĐ, wa z& a, n& wa na, m\$ d& m&, n& m\$ d& ni fai, n& m\$ \$ n& ng\$ nwa bĐ. Hã wa z& a gbaa n& tÀ a 'bili dani vÀ. N& wila fala na, a \$ ng\$ m\$ k& m& a te, hã ma a nga ni bina, ma wia na, nwá bĐ boe, n& a \$ n&, n& tÀ a m\$k\$ s&, n& a kifi tÀ a de.

Gulu k& wa tĐ na, a \$a ng\$ nwá bĐ, we k& wa z&a a ngboo ma we do we 'da a. Ngbaka "\$ ng\$ nwá bĐ" na, wa z&a a, n& tÀ a 'bili dani vÀ, k\$ a \$ ng\$ m\$ ná ote, n& ma z&l& we dani,

wila fala s& bina. Ma na, a \$ ng\$ m\$ k& m\$ a mb\$ k\$ iko, n& a a kifi tÀ a do dia, we k& tÀ a vÀ a dani iko, hã a lá fala m& a d& dé g& ni.

N& nde mbula k\$ butu na, wele a d& a de m\$, kasi* a t& \$ a be, a zú m\$ g\$. Nde ma nganda wena na, wele \$ wi d& mbula. K\$ wele dÊ mbula g\$, ki ni ma wè t& m& 'b\$ g\$. Ma na wa z& a, gbaa na nd\$ti n& vÀ, n'a h\$ nza nde a kpula. A h\$ nza, n'a kpolo d& tÀ a. K&n\$ a zí do ma, ná zú, ná da d&la, do onya a boko ben\$, da tabi nu f&l& kulan\$, bÀ to nu wa, g\$n\$ sanga wa, na wele ki a wi na, wele ki a wi na g\$ ni, g\$. K& mi tĐa ni, we k& mi lia butu do t& mi ngboo, n& mi z\$a.

5. Zufa wa z& do gazan\$ ni

Marc : N& zufa k& wa z& do gazan\$ k\$ butu i m& a zufa ge nde?

Kuta : 'Da fala k& wa ndo z& gazan\$ s&& g&, n& wa e zufa t& wa, wa z& wa do mbØlØ. Wa 'bili te mbØlØ, k& na be k& 'bana zu n& gba sanga tÀ & hasã hasã de wena ni, n& wa si n&, n& wa z& do wa. N& k\$ butu gaza mb\$!\$ 'b\$ boe, we z& do gazan\$. K\$ 'da fala k& wa h\$ d& i m\$, n& wa z& wa wena do ndalagba. Mb\$!\$ 'b\$ boe, ma zÚÚ g\$, n& nde wena a ndalagba.

Marc : Ndalagba k& a ogazan\$ wa d&a ma?

Kuta : K& 'da gbabu ngboo, we k& gbabu a do y\$!\$ ndalagba 'da a boe. N& gaza t& 'b\$ a do y\$!\$ k& 'd& &. K& 'da gaza, gbabu 'bé t& 'b\$ t& n& g\$, n& k& 'da gbabu t& 'b\$, n& gaza 'bé t& 'b\$ di t& n& g\$. Ki ni m& a m\$ mÚ kpasa wi.

Marc : N& zufa mb\$!\$ ni ma \$ n& nde?

Kuta : M& a te kpo iko, n& zu n& gbã mbe kĐ & gbã. K\$ fala k& gaza a d& m\$ d& da dĐ g&, n& ma dè g\$, n& wa z& do a dĐ, ya a áká we ndalagba g\$. K\$ 'da fala wa \$ i m\$, k\$ wa lili do ndalagba do'do, n& wa dÊ 'b\$ to do mb\$!& ngboo g\$, n& wa d& to wena do ndalagba, we k& wa lili do ma ia.

Wa tĐ na, wa n& z& gaza 'bu do ndalagba, n& a yolo, n& wa z& a do ma 'bu. N& mbe, n& wa z& a, n& ma hØ ng\$ 'bu g\$... m\$!\$, gazala, n& f&l& ndalagba g\$n\$ iko.

Marc : N& mbe gele zufa, \$ n& 'bafu, ma bina?

Kuta : Ɔ ̃, 'da l& i, l& dÊ do 'bafu g\$. 'Bafu ma t& 'b\$ 'da gaza gbada.

6. T&l& t& ndalagba

Marc : Wa d& ndalagba do te ge?

Kuta : L& d& ndalagba do te k& l& sa li ma na, kpókǎlǎ, tabi l& d& do te ngØnggØ, tabi l& d& do te mbØlØ, tabi l& d& do te ngbàlikÙl. N& nde ngbalik\$la do te mb\$!\$, l& d& n&, n& l& d& yangga n& ngboo g\$, we k& l& d& ma, n& ma dĭ ngboo g\$. Hã wena te ngØnggØ, we k& ma kolo, n& ma 'bana a dĭ. Do kpókǎlǎ, s& a ndalagba dĭlĭ de wena de.

Marc : N& n& d& ma t&l& t& n& n& nde?

Kuta : L& 'bili be b\$!\$ te k& ma 'bana sanga iko, n& l& si n&, n& l& dā we, n& l& fi zu te ni ni, fi gbaa, n& ma k\$!\$ gulu n& i nga. L& fi, n& ma 'banda* fâlâ gbulu gbulu gbulu... fu fu, n& giti n& wele gbu gbu ni. N& m\$ gb\$t\$, n& m\$ z& do nù, z& do nù. Hã m\$ n& z& do nù, tak\$ ma m\$k\$.

N& m\$ e gale nyanga m\$ t& ng\$ n&, n& m\$ 'banda* sa'ba n&, ma 'banda* ò n&. Ɔ n& k& ma m\$k\$ ia, ma o na m& ni gbaa, n& m\$ ba k\$ya, n& m\$ k&s& gulu ki ni, n& m\$ e nù. K\$ m\$ k&s& gulu n& fala k& m\$ e s& kĐ m\$, n& m\$ hiki, n& ndi t& n&, k\$a t& n& vÀ, n& m\$ fi nù ni.

N& m\$ d& ma ní mbe di, n& m\$ a gbālā zafa 'da m\$ ni di ni, n& ma \$ m\$!\$, tabi nal&, n& m\$!\$ n& ni m& a gbālā zā k& kpo k\$ n& ni, m\$ ó s& ki ni ua g\$, ma n& d& do kili iko.

M\$ fa f&l&, n& m\$ &nza gulu n& kpo d& t& ngb& &, n& ma n\$ b\$ a n& do'do. N& m\$ ba mbe kpo ni, n& m\$ 'banda* sa'ba n&, n& m\$ fi 'do ngb& &, sa'ba, n& m\$ fi 'do ngb& &, sa'ba, n& m\$ fi 'do ngb& & na, ma h\$ ng\$ i. N& m\$ k\$'b\$ f&l& zu n& ng\$ i m\$ nĒ, n& m\$ kanga* zu k& d& t& ngb& &, d\$ ma yálá g\$. N& m\$ 'banda i nga, n& m\$ sa'ba, n& m\$ t& fi do 'do ngb& &, n& ma n& do 'do n&, d& t& 'do ngb& & ni.

Ní gbaa, n& tala k& kpo ni, m\$ sa'ba ma ia, n& ngba'di gale kĐ m\$, m\$ ta sanga n&, n& m\$ &f&, n& ma le d& k\$ n&, n& m\$ tã, n& m\$ &f&, n& ma le d& k\$ n& gbaa, n& ma h\$ i m\$. Ma e di ia, n& m\$ fa f&l& kusa — k& mi tĐa z& na, kusa do to t& k\$ gaza k\$!a wena — n& m\$ fa f&l& kusa, n& m\$ lifi ma, m\$ lifi ma, m\$ kĐa we lifi do te tal&, n& ma z\$ a m\$, do k& na m\$ a gbālā n& tal&. N& ma n& e dō, n& m\$ ba f&l& kusa ni, n& m\$ tã sanga f&l& ni gbaa, n& m\$ kpo t& gbālā zā k& kpo k\$ n& m\$ ni, n& m\$ gb\$!\$ do k\$ n& gbaa, n& m\$ zÚ ma g\$, nde ma le do ngbala sa'ba n& ni vÀ we h\$ zu n&.

N& m\$ d& 'b\$ ngboo mbé f&l& kusa ni, n& ma dulu ná m&tr&* nal&, k& gbālā ki ni be sĴ iko. N& m\$ fa mbílí ngbaka, ã t\$ngga* 'da okpasa win\$, n& m\$ kpo g&l& n&, n& wa tĐ na : "E n& to nz&mba g&l& zufa 'd& &." Ki ni m\$ n& &nz& g&l& n& &nza ngboo. K\$ &nz& ni ma de wena, m\$ z\$, n& w\$ t& n& ba m\$. M\$ d& n& gònggóló n&, mbe n& m\$ a ma nal&. N& m\$ d& ma, n& m\$ to nz&mba, n& m\$ to gbaa, we h\$ zu n&. Ki ni f&l& zufa 'da m\$ ma gúnú s& di ni do fala ni iko g\$, k\$ ma g\$ n& n& do ng\$, n& m\$ kanga* di g&l& n& n\$ a ia. D& ndalagba l& d& ma ni, l& d& ma na m& ni.

Marc : N& to k& ogazan\$ wa d& do ndalagba m& a to ge nde?

Kuta : Toe k& gaza a d& do ma, a h\$ we n& we y&ngg& yali nde, n& ma kĐ a. We k& ndalagba ma \$ n& m& a ngumbe d& t& tambala kĐ gaza k\$!a, k& a n& y&ngg& n&, n& tÀ a élé ng\$ n& fala kpo g\$. We k& tÀ a ele ng\$ n& ia, n& wa z& s& a wena. Ɔ n& soda a n& n& bolo, ya a élé ng\$ ngumbe 'da a g\$.

N& a n& n&, k\$ a gbu m\$ ia, n'a to zā ndalagba 'da a, n& giti n& wele, n& tala owin\$ wa Ĵ na, gaza a t& t&a, n& kili ba sila wa, n& wa hā wala hā a. N& wan\$ k& wa nĒ t& 'b\$ gaza g\$ ni, wa hā wala hā a.

N& 'da fala h\$ nza, n& gaza kpo, a do ndalagba b\$ a, gaza kpo, a do ndalagba b\$ a. N& a kpo f&l& t& n&, n'a gālā d& t& gbogbolo a, t& 'do a, a dulu do 'bangge. N& ná k& m& a ngumbe mú a, n'a e kĐ a ta 'b\$ go'do n&.

VI. Mbula ng\$ ny\$ng\$m\$

1. Ny\$ng\$m&n\$ k& gazan\$ wa wia t& ny\$ng\$ n&

T& 'da gazan\$, ny\$ngam&n\$ wa ny\$ng\$ ma ni ma bÀa tÀ & na wa t& nyŋgŋ g\$ ni, m& a m\$ s\$kpā. N& nde ogaza Gbi wa ny\$ng\$ ndà'bà k\$ butu 'da wa ny\$ng\$. Ogazan\$, ogaza k\$!an\$ wa kpo wa t& wala k\$ zone Libenge, wan\$ ni wa ny\$ng\$ zula, k& l& sa li a na sàk j, wa ny\$ng\$ a ny\$ng\$. N& 'da wa ni li sàká ni, wa sa ma na, sĒk j. N& 'da wan\$ ni wa ny\$ng\$ zula ni ny\$ng\$, n& tala ogele m\$ s\$kpān\$ vÀ wa nyŋgŋ g\$.

N& t& 'da l& l& ny\$ng\$ tati a 'bua, nwá ka'dangga, k& onaa l& wa gi nza nga, n& wa sulu ma sulu. Tabi m\$ l& sa li ma na mbùtù, m& a nwa ka'dangga k& wa gi do'do, n& wa 'bo ma 'bua, 'bo d& ng\$ afe. Wa 'bo be sĴ, n& wa e ng\$ afe, e ng\$ afe na m& ni, n& wa y&l&, n& ma kolo. N& wa &nz& lā n& ni do nwa gbangboa, n& wa e ti we, wa zumu d& ti we ni, gbaa 'da fala kolo

'butu h\$, k\$ fo ny\$ng\$m\$ bana, n& n& ben\$ n& 'banda* he wena, n& naa n& a zĩ d& t& k\$ t\$a gbaa, n& 'da kala a yala be nwá ni, lã ni, n'a a mbe k\$ lĩ do'do, n'a d& dambu t& n&, n& ma h\$ di ny\$ng\$m\$, n& n& 'banda* ny\$ng\$ n&.

Tabi wa d& 'b\$ mbutu ni do sanggo ngbali. K& wa d& 'b\$ nwá n&, tabi wa d& do nwá mbili, tabi wa d& 'b\$ mbuti ni do kpóló tòkò. M\$n\$ ni vÀ k& wa ĩ na, wa n& g\$n\$ gazan\$ g\$n\$, n& wa l&ngg&l& n& mbutin\$ ni belee belee belee belee, n& m\$k\$ n& boe.

Mbuti ná ni ma gala s& n&, we k&, 'da fala k& z\$la ny\$ngam& ni boe, nÊ ngangga l& do ma g&, n& wa gi be mú wa k\$ kpana 'da ogazan\$. We k& y\$I\$ kpana 'da wa ni ma mú wa boe. Wa 'bo zÊ a kpana ngbaka, wa zã gili, n& wa 'bo do kpana, wa sa li n& na, kpana gaza, n& wa gi do m\$ hã gazan\$. We k& k\$ buti i, ogazan\$ wa do wila fala we gi m\$ bina.

Marc : Ní a k\$ butu i, gazan\$ do t& wa wa gí m\$ g\$?

Kuta : Wa do wila fala we gi m\$ bina. M\$ mú wa wena s\$k\$ wa do m\$ tabi nÊ ka'dangga, tabi m\$ ná obĐ. N& nde wele wa gi m\$ wi a tati a ogbabun\$, k& na be sanggo mú wa, nÊ gbàbià, n& mú a, n& a kpa m\$ zam\$, n& a kpa z&mb& mú a nde, n& na k& a hÚ le nga g\$, a fai do gazan\$, a h\$ nÊ ia, n& dĐ n& a kpolo tÀ a, a h\$ n& dĐ, n'a kpolo tÀ a, n& ma gala a, kasi* gazan\$ g\$. Gazan\$ wa ny\$ng\$ vÀ we naa wa le nga.

2. T&l& t& gi ny\$ng\$m\$ hã gazan\$

'Da fala wa g\$n\$ gazan\$ s& g& ia, n& naa gazan\$ wa gí 'b\$ mbé m\$ ng\$ kusi k\$ t\$a g\$. N& wa a kusi d& nza, d\$ a gi m\$ k\$ t\$a ni, k\$ tabi gbana k\$y\$ yolo tabi ti we, tabi ma yolo ng\$ yinggili, k\$ ma té k\$ sanggoe g\$. Ma na, wa gi m& do nza, wa gi m& do nza iko. N& tiki 'da gaza k& wa fo do sanggoe 'da a ni, lo gi do ka 'da a n& tÀ &, n& k&f& n& t& m& 'b\$ n& tÀ &. N& wa gi ma do nza, kasi* k\$ t\$a g\$. (N& nde ny\$ng\$m& k& 'da otala win\$ wa wia we gi ma k\$ t\$a.)

N& wa gulu ka 'da a ia, n& wa kifi vÀ d& k\$ be yele k& wa fana ma we duzu n& gaza 'da a, we k& wa fana be yele we fi ka fana. Wa fana be yele ni fana, n& wa fi do ka 'da gaza. Ma fai we fi do ka, do be kpana wa 'bua ni, we fi do sanggoe. Ma fai a ma, wa é k\$ mbé gele m\$ g\$.

K\$ 'da fala k& naa gaza a n& do ka, ka 'da gazan\$, k\$ ma h\$ i m\$, n& ma na, wa z\$ sanggoe dati. K\$ wa kpa gbana k\$y\$ k\$ n& ia, n& gazan\$ wa nyÚngÚ s& g\$, n& naa gazan\$ wa kp-likambo*. Ny\$ng\$m\$ kpo kpo wa fa na, wa z\$ k\$ n&, we lengge do gbana k\$y\$.

Marc : M\$ tĐ s\$ we be kpana 'da ogazan\$ ni. Ní a 'da ogaza gbada, wa do m\$ boe, wa sa li n& na, kpana kuluzĩ. M& a mbe ny\$ng\$m\$ k& wa gi hã gazan\$, tak\$ wa g\$n\$ wa s& g&, n& bind& wa ny\$ng\$ ma. Wa gi do gbālã sa ngbaka do mbe inan\$, n& gazan\$ wa ny\$ng\$ tak\$ dani gaza ma À dĐ. Ki ni ma 'da ogaza k\$la 'b\$ boe?

Kuta : 'Da l& i ma na m& ni g\$. 'Da l& i m& tati a a kpana k& na, wa gi do ny\$ng\$m\$ hã gazan\$. Ma h\$ ti k\$la m\$, n& ma si t& 'b\$ le nga. Wa ny\$ng\$ m& do'do, n& wa gese d& nza nga. N& naa gaza a gi ny\$ng\$m& 'da a, n'a a k\$ n&, n'a tombo ma hã wa ti k\$la m\$.

VII. Mbe m&n\$ gazan\$ wa e t& wa ni

1. Ogazan\$ wa nd\$ mbito t& wa

Marc : N& k& 'da mbito k& ogazan\$ wa nd\$ t& wa ni, wa d& ma 'da fala ki nge nde?

Kuta : Wa g\$n\$ gazan\$ ná s& g&, n& fala sa, n& wa tulu wa k\$ butu i. N& fala k& wa h\$a k\$ butu ia, wa zĩ zu wa, ma i ia ni, ma t& 'b\$ di ni na, Babiã a hã s& wila fala hã gazan\$ na, wa

'banda* da dɔ ni mbitoe. N& wan\$ k& wa lili do ma dati g\$, wa be hã wa na, n& d& ma nÊ, n& d& ma nÊ. S& n& wa kala mbitoe ni, n& wa to ma níí, ma e do'do, n& wa zanga, n& wa 'banda* k\$ t& wa.

Marc : Wa do t& wa ngboo, wa k\$ t& wa.

Kuta : Iẗ, wa do t& wa ngboo. Wa do t& wa ngboo wa k\$ t& wa.

Bon*, 'da oyaa l& zÊ wa d& zÊ wala nzinggá ngbaka. Te n& fÀa, n& nwá n& 'b\$ fÀa. N& wa ba wala nzingga ni, n& wa d\$ na m& ni gbaa, n& ma h\$, n& ma d& n\$ wena. N& wa tombo zÊ d& t& 'da ogazan\$ m\$ ni, n& wa nd\$ ma iko, wa nd\$, n& ki ni ma de, n& ma la m\$ wena, n& ma ndele t& wele wena. Hã gaza, \$ na mi, k& mi zi do ma, n& mi a fila wi ni, mi n& gaza k\$la, nÊ k& mi n&a zi gaza k\$la, n& mi h\$a nza, n& wa z\$ mi \$ na mi a gele wele ni. K& mi fila 'b\$, n& ma la 'b\$ k& zi dati ni wena. Fila n& mi la li wena t& dati. Mi z\$ na, k& mi tã tã.

Marc : N& k& wa nd\$ mbito t& wa ia ni, n& tala mbitoe ma 'bana ni, wa tombo ma nza nga hã oyakason\$ na, wa nd\$ t& 'b\$ do t& wa?

Kuta : ɔ 5, wa dÊ ma ni g\$. Mbito 'da wa d& i m\$ nÊ ni, wa t& 'b\$ wa 'banda* t& nd\$ mbito t& wa k\$ tã do kɔ tã, kɔ tã do kɔ tã. G&n& k\$ kole t&, n& t& wa sa, n& wa n& we kpolo t& wa olo kole we h\$ i nga nÊ, n& wa d& mbitoe, n& wa k\$ t& wa olo n&. Kasi* k\$ li wa wa z\$ ma, n& ma \$ n& k\$ li wa sa iko, n& nde ma ni g\$.

Marc : Ní a wa nd\$ t& 'b\$ mbito k& 'da wa t& wa?

Kuta : Mbitoe nza nga m& k& 'da wa nza nga, m& a g&la t& wa ni iko, kasi* wa ndÚ mbito g\$. Ma k&s&na* do gaza gbada ndambo*.

T& k\$ gaza k\$la, 'da fala k& wa g\$n\$ wa ia, n& nde mbitoe k& gazan\$ wa nd\$ ma k\$la i, ma we duzu yakason\$ nza nga g\$. K& 'da yakasan\$, 'da fala k& wa n&a zi we g\$n\$ gazan\$, n& ndo nyanga k& wa z& wa ia we g\$n\$ wa, n& nde wa a 'da wa t& wa m& g&la gaza. Mbitoe k& wa k\$ t& wa, tabi nwán\$ wa a t& wa ni, m& a g&la gaza.

N& nde k& 'da ogazan\$, 'da fala k& wa le k\$ butu ia, s& n& wa ẗ ti ta 'b\$ mbito ngboo do k\$ butu i. 'Da fala k& wa g\$n\$ wa s&& g&, n& fala sa, n& wa nd\$ mbito t& wa. N& g&n& k\$ wa f\$!\$ t& wa, n& ma wia na, wa nd\$ mbito d& olo n&, we be na, m& a ngizi* gaza.

N& gaza ngboo do tÀ a ni, a dungu, k\$ gbabu boe, n& gbabu k&s&na* do t& gaza. M\$ z\$, n& m\$ ẗ na, a g& a a gaza, wele k\$la g& ngboo wi a a. N& tÀ a ma k&s&na* t& 'b\$ do gbabu gbaa, we h\$ 'da fala k& na, wa lia ti ngbam\$ kɔ s&& g&, wa n&a we f\$!\$ t& wa, we t& we le ti ngbam\$ kɔ, n& nde mbitoe ia t& m& 'b\$ t& wa, wa ndÚ 'b\$ mbé mbito g\$. S&& wa h\$a le ia, nde nd\$a mbito ma suka* d& t& di ni.

Marc : 'Da fala k& gazan\$ wa 'bana k\$ butu i, n& wa n& 'd\$ lì we f\$!\$ t& wa?

Kuta : Wa f\$!\$ t& wa 'd\$ lì f\$!\$. N& nde wa f\$!\$ t& wa na, wele zu a kpa a nÊ g\$. ɔ na k& mi tĐa ni, k\$ butu i m\$n\$ vÀ ma d& tÀ & do mba m\$. Ní a f\$!\$ t& wi, wa n& do nu k\$ngg\$ wa kpo, n& wa n&, n& wa f\$!\$ t& wa.

Do titole belee, Babiã kpe dati wa, n& wa n&, n& wa f\$!\$ t& wa, n& a h\$ do wa d& nza nga. N& nde gaza zu a kpo a nÊ, n& a f\$!\$ tÀ a do kĐa zã 'da a iko, ɔ ɔ ma dÊ tÀ & ni g\$. Ma na, wa kpe kpo, n& wa f\$!\$ t& wa kpo, n& wa h\$ nza kpo, n& wa nd\$ mbito 'da wa kpo.

2. Ogazan\$ wa he'de w0l0

W0l0 m& a tulu k& ogaza k\$la wa he'de d& t& wa t& ti k\$la i 'da fala k& wa n& nu kali i we kpa ny\$ng\$m& k& onaa wa tabi oyakason\$ wa t&a n& ni, tabi fala yalin\$ mú wa.

Wa d& ma do nwá gba'baka. Wa \$ k\$ butu tã tal& tabi nal&, n& wa d& ma. Wa lifi dila, n& wa to d& t& n&, n& ma dulu nÊ m&tr&* tal& tabi nal&. N& wa zĩ te i nga n&, n& wa kpo nu n& t& n&, n& wa zĩ te i m\$, n& wa kpo nu k& i m\$ t& n&. Wa d& ni, d\$ ma ú nu, k\$ sa'de le k\$ n& g\$. K\$ a n& he'de ma, n& a bulu nu f&l& k& i nga n&, n& a ma ng\$ siki tÀ a d& k\$ w\$l& ni, we do k& ma kasa 'd& tili a. K\$ a h\$ t& te k& i m\$ ni, n& a bulu nu f&l& k& i m\$, n& a kpo t& nu k& dati ni. N& nde wa kpo do sens contraire*. W\$l& ma dulu d& nù nga, n& ma s\$kp\$ t& zã nyanga a.

Marc : Ní a we d& wølø, wa d& ma ngboo ndenge* n& n& nde ?

Kuta : Wølø, wa d& ma do nwá gba'baka. L& n& we h\$ ti k\$la m\$ ni, n& l& fa a nwá gba'baka, nz\$l& k& ma h\$a, ma t& yàlà nwá n& g\$ ni, ma 'bana do kili iko. N& m\$ 'bili ma, n& ma te nù nga nÊ, n& m\$ ba m\$, n& m\$ z&, m\$ z& be ṣ̣ ṣ̣ ṣ̣ nÊ ni, n& nwá n& ma d&, n& ma yala sanga t& ngb& &, we k& ma fulu s\$ d& t& ngb& & ni dô. N& m\$ 'banda* À ma. M\$ 'be do kð m\$, n& m\$ 'banda* À n& iko. Ní gbaa, n& m\$ la ikita te t& n&, k& s\$ ma n& we gã n&, n& ma \$ a nwá nzanggoe, m\$ t& nzanggoe ni, n& n& la ma. Hã 'da fala k& n& la ma di ia, n& n& si do lã k& n& &nz& ni, n& n& h\$ le nga. N& n& fo gbãlã zã m\$ gba'baka ni t& n& dô, n& n& la a mb\$k\$ nwá ki ni iko. K\$ n& la mb\$k\$ nwá ki ni iko, n& n& d& ni, n& ma n& d& \$ n& nganggala mi g&, n& n& &nz& g&l& n&, n& m\$ fi ki li wese, do b\$l& n& b\$l& n& b\$l& n&. N& m\$ a li wese, mbè nÊ otã b\$a tabi tal&. Hã 'da fala k& t& n& kolo ma do'do, ma kolo, n& ma k&s&na* t& 'b\$ do k& zi ni. Ma kolo, n& ma ngòò ni. N& m\$ kala ma, n& m\$ a i m\$ n& dô, s& n& n& 'banda* t& we fa dila 'da n&, f&l& k& n& lifi s\$, n& n& 'banda* to do w\$l& d& t& f&l& ni de.

Marc : Dila m& a f&l& kusa ?

Kuta : Dila m& a kusa g\$, m& a f&l& ngungge. N& v& f& ngungge do'do, n& l& lifi ma do dila de.

3. T&l& t& ndasa ko

N& ndasa k& gazan\$ wa gu zu wa, wa sa li ma na ndasa ko. We k& wa d& ma do nwá kò. Wa 'bili m\$ koe ni do'do, m\$ nwá n& do'do, k& ma 'bana hasã ni, ma 'bana sanga ni, n& wa 'bili nwá n&, n& wa gba gbana zã n& ni do'do, n& p&s& li nwa n& ni, wa a li wese, n& ma n& n& we kolo n&, n& wa d& ma do ndasa ni.

Go'do ndasa \$ n& kolonggo ni, n& zu n& ma p&s& t& 'b\$ i nga, n& ma kele 'do wa ni, n& ma t&, n& nu du n& suka* d& ng\$ wølø k& wa he'de ma, ma ba gbãlã ngu'du wa ni, n& wa kpo f&l& t& nu m\$ ndasa koe ni, n& wa fi ma k\$ nu dila, k\$ dila w\$l& ni. N& wa kanga, d\$ d& ni hã a ma yu, k\$ ma h\$ zu a, ma te, k\$ wukon\$ wa zú bila li a g\$, wa zú bila li a g\$.

N& wa sa 'b\$ li ndasa ni na batayð. We k& ma \$ n& ndasa k& obataýðn\$ wa he'de zÊ ma ni.

Marc : Batayðn\$ ni a wio?

'Bob : M& a osoda* tã wi, k& okuti b&l&zín\$* wa t&a zÊ do wa t& k\$ le ngbaka nga.

4. T&l& t& langba

N& l&ngb j m& 'b\$ a ndasa k& ogazan\$ wa gu zu wa ni. N& nde langba ngboo m& a te. Te ni wena m& a dÊngg j. N& wa 'bili, n& wa gba sanga n& ná k& wa s& do ma'baya* ni. N& wa e li wese, n& ma fe, n& wa s& ma. Hã wa n& s& do'do, n& wa d& ma ná olo li dessin* ni de wena. Wa y\$l& dati, wa d& dessin*, n& wa y&ma* ma ni, ma e do'do, n& wa s& do 'da n& ni, n& zu n& ma n& nÊ, na ma bi bili nÊ. Mi wia we y\$l& ma do crayon* ng\$ papier*, s& n& m\$ z\$ ma dia de.

N& wa d& ma e do'do, n& wa 'bili go'do n&, ma n& do zĩlĩ n& d& 'do nga nÊ. N& wa gbo wolo t& go'do n& nù nga nÊ ni. Wa n& gbo wolo ma e do'do, n& wa fana s&nggí l&ngbá ni, do m\$

bílí. Wa fana sanggi be hasa we do 'da zu gaza ni, n& wa fana do'do, n& wa bindi go'do n& d& k\$ n&, wa isi go'do n& d& k\$ n&. Wa ba langba ni, n& wa e go'do n& d& k\$ n&, n& wolo s\$ wa gbua ni, wa 'banda* t& we ba f&l&, n& wa kanga do sanggi d& t& langba.

Ma n& e do'do, n& wa d& be dila be sŷ, \$ n& m& g&, n& wa d& f&l& l& sa li ma na, sáwàyà, m& a nyaka, l& da ma do tangge tabi l& d& 'b\$ do gele oto. N& wa d& ma, wa z& ma ni gbua, ma n& e do'do, n& wa kala f& n& ni, n& wa t&, n& wa to d& t& n&, \$ n& k& wa lŷ do w\$!\$ ni. Wa lŷ ma d& t& f&l& ni gbua, ma n& e do'do n& wa kasa d& t& g&l& langba ni. L& sa na, m& a "kúndù". Wa kasa kundi ni d& t& langba ni. 'Da fala k& wa d& sawaya ni ia, n& l& sa ma na, m& di a kúndú l&ngbá.

N& wa kasa d& t& g&l& langba ni gbua, n& ma b\$!\$ go'do langba sanga, n& ma usu zu a dô, n& ma ala d& t& ng\$ li gaza ni. N& wa n& 'bili n&, n& wa 'bili fala g&, ng\$ gúzP li a, na ma we do k& a z\$ do m\$. Wa 'bili d& d&. N& k& d& g& zŷlŷ d& i nga nÊ, n& ma kala do d&, do 'do zala a i nga nÊ, ma kala d& fala g&. N& ma kala do i nga nÊ na m& ni.

H& a n& zifi zu a nÊ, n& m\$ kundi ni ma kulu ng\$, kulu ng\$, n& ma d& nÊ. Ma 'banda* ziki nÊ, ziki nÊ, ziki nÊ, n& langba 'banda* d& ta 'b\$ nÊ, ma 'banda* y\$ zu a \$ na m& ni. S\$ k\$ n& lengge do ma dia, k\$ m\$ h\$ 'Bobanga, n& m\$ aka D&l&, n& a mbese gazan\$ wa \$ nza do usu n&, wa h\$ n& m\$ ba n&, langba v& m\$ ba n&.

5. T&l& t& g&g&ngù'bù

G&g&ngù'bù m& a k& ogaza k\$!a wa fi g&l& wa, \$ n& k& l& z\$a ma li foto ni. (Vergiat p. 73) N& nde 'da l& i, wa sÊ ma do te (bois blanc) g\$, wa d& ma do nyak& kusa. Ní a l& 'bili nyak& ni, n& l& 'bo, n& ma we do g&l& gaza ni, tabi a be gaza, tabi a kpasa n& nde.

Ní a 'do g&l& a i nga, kili nyaka kusa ni ma s& kpo, n& ti nu ngu'du a i nga, ma fende ngb& &. N& l& s& ng\$ ma, n& li n& \$ p&s&. N& l& ba f&l& kusa, n& l& gbo wolo t& nu suka* kÊ, n& l& gbo t& gbogbo n&, si di t& ngu'du a, ngbongbo sila a ni, n& l& kpo. N& l& gbo 'b\$ suka* k&, n& l& kpo.

K\$ 'da fala k& l& gbo dô, n& ma we na, l& fa sakaya, te k& l& sa li n& na, sakaya. N& l& a nwá n& li wese, ma n& kolo do'do, n& l& saka do li n&, l& gb&l& do li ma, n& li n& \$ fai f&Aa.

K\$ 'da fala k& gaza a n& h\$ we y&ngg& yali, n& a ba ma, n& a fi g&l& a. A ba nu f&l& n& ni, n'a kpo d& t& w\$!\$ 'd& tili a, k& a he'de ma ni, nu f&l& k& si d& ng\$ sila a ngboo ni. N'a kpo, n& ma dungu do ma, ma yÊkÊ kili kili kili kili g\$ ni. Ní a l& d& do gogongu'bu ma h& ni.

Marc : N& k& l& z\$ ma li foto* ni, obe te tal& li 'do a, k& nu n& toso ngb& & ni, ma 'da n& 'b\$ boe? (Vergiat p. 72-73).

Kuta : Ki ni mi zØ ma 'da l& nga g\$.

Marc : N& k\$ 'buki ni, wa t&da na, m& wa fi 'do g&l& wa, ma be a gogo gb\$gb\$, n& be ten\$ tal& li 'do a ma be gogo gŷ. Ní a 'da n& i wa t& 'b\$ gulu n& t&da ?

Kuta : Mi zèlè gulu n& g\$. Wa sa li n& na g&g&ngù'bù iko. (g&g& ngù'bù)

6. T&l& t& gb&k&liá

Gb&k&liá m& a m\$ li ogaza k\$!a. L& d& ma do nyak& kusa. L& 'bili kusa, n& l& ÀÀ f& k& 'do n& v& do'do, n& l& gba sanga te nyak& ni v&, n& l& a ma li wese. N& ma n& fe do'do, n& l& ba k\$ya, n& m\$ gb&l& ndi k\$ m\$ z& n& ni v&, n& ma \$ be mb\$k\$. M\$ 'be, m\$ gu li n& na m& g&, n& ma mb\$k\$ wena.

N& ma we di na m\$ ba, n& ma kasa m& ni d& ng\$ ngb& & do ziki n&. Ní gbua, k& g& ma we, n& m\$ &nz& nu kÊ. N& ma suka*, n& m\$ kpo f&l& t& k& g&, m\$ kpo f&l& t& k& g&. N& m\$ e ki ni, n&

K\$ 'da fala k& gaza a n& h\$ nza we y&ngg& n& nde, n'a he'de w\$!\$ d& t& a, n'a e gogongu'bu 'do g&l& a, n'e e gbokolia li a, n'a gu ndasa ko zu a, s& n'a h\$ nza we y&ngg& n& de. (MØ zú foto* Vergiat 72-73, n& nde li fotoe* ni wa hè'dè wØØ g\$.)

ma zĩ gole, tabi zɔn\$ ni takpa. N& wa 'dafa nu n& 'dafa, kpasa win\$ wa 'dafa ma do ina, we sa do m\$ hã osa'den\$ d& k\$ n& nga. N& ma wia na, wa ng&'d& di ni olo ndambo* kɔ tã, tabi tã nal& we h\$ m\$!\$, n& wa z\$ s& olo nyanga sa'den\$ k& wa yolo i nga n& wa le d& k\$ gia i, wa yolo i nga, n& wa le d& k\$ gia i, wa yolo i nga, n& wa le d& k\$ gia i. Ma n& e do'do, n& wa ɔ ti nu toe ia, n& wa na, bon l& n& d\$ gia do kɔ tã nĚ.

Nde ki ni onaa gazan\$ wa a dɔ ia. N& wa na, wa gala gia ni, 'da fala k& wa tɔa na, li d\$ gia s& s&& g&, n& nde mbe naa gazan\$ wa e s& mbe ndambo* ka dɔ& ni, wa tombo s& ndambo* n& d& k\$ butu i, n& kúlúwà \$ i m\$ kpo. N& Babiã ngboo do tÀ a ni wa 'bala ki ni i m\$, n& k& 'da onaa gazan\$ nza nga.

K\$ 'da fala k& wa n&, wa d\$ gia ia, n& owin\$ wa l\$ng\$ nu gia gbaa, wa n& kpa nu gia vÀ do'do, n& wa la we k&ngg&la wa na, wa wia nu gia wa zĩ vÀ, n& wila fala ngbala win\$ bina ni, n& wa ba zu gaga, zaka sa'de k& k\$ n& sĩ ni, n& wa ufu ma. Wa n& ufu ma we be na, wa fi we ia, wa sa bolo zu gia ia.

N& wa n& ufu ma fala kpo to to to to to líu loo, to lĩ to lĩ to lĩ to lĩ to lĩ, n& wa a we di ni zu gia, wele do wele a 'banda* a we di ni, l& g& l& g\$ n\$ sanga t& ngba l& do m\$, wele k& la si wili kɔ, wele k& la si ng\$ gale, ni gbaa we n& kpa ngb& & do'do, n& wele do wele a do s&l& 'da a kɔ a.

N& m\$ do s&l& kɔ m\$, n& m\$ \$ do ndala nyanga m\$ \$ n& pini* (pneu) ni, we k& ní g\$, n& m\$ z\$ n& ngam\$ t& we wena. N& m\$ 'bili nwá 'bete, n& m\$ e ma, e ma d& t& ngb& ní, n& m\$ e kɔ m\$ t& gbogbo n&, n& m\$ 'bili d\$, n& m\$ 'be na m& g&, n& m\$ e kɔ m\$ na m& g& ná k& mi t& 'b\$ wi gale ni, n& mi 'be ma do ngawili kɔ mi, we amba ngawi we ng\$ gbali mi. N& ngbala l& do we hú s& ng\$ m&tr&* m\$!\$ g\$.

M\$ do 'do we, we tili, n& m\$ tili, we tili, n& m\$ tili. K\$ 'da fala k& sa'den\$ k\$ gia boe, n& galagula fi tÀ & k\$ n&. N& giti we 'banda* wele h\$u, h\$u, h\$u, n& galagula 'ba'ba d& ng\$. N& di dɔ ni, m\$ z\$a nde, tabi m& a ngbia, tabi sa'de ge nde, n& wa h\$ n& nza, we b&l& wa, n& wa n& gbo nza, n& n& 'banda* to wa tua tua iko, n& 'banda* to wa do s&l& ...

N& m\$ n& ia, n& m\$ sɔ t& 'b\$ wi wili, we k& m\$ gb& sa'de gia nĚ ia, k\$ t\$a li bolo kɔ m\$ bina, n& ngba m\$ a w&l& n& sa'de kɔ m\$, n& wele ki a te t& 'baka n&, n& a g\$m\$, n& a la, n& wele ki a te t& k& n&, n& a g\$m\$, n'a la n&, ní gbaa. K\$ n& n& yolo d\$ gia, n& n& yolo do nu f&l& kula. K\$ n& g\$m\$ sa'de ia, n& n& d& kili ng\$ sa'de, s& a sa'de 'da n& h\$ s& le.

N& 'bagaza tabi Babiã ni a t&... Wele gb& sa'de, n'a he m\$ woo, n'a 'bili 'baka sa'de ni, ki ni m& a k& 'da ngbam\$kɔ, ma si n& d& ti k\$la i, we dɔ& 'da wa s\$ ni. N& g&n& gbaun\$, wan\$ k\$ le do le wa t&a ni, wa n& s&, n& sanggoe ni, wa 'bili, n& wa e kpana li we, n& da dɔ ni, n& wa gi ma t& ti k\$la, n& okpasa win\$ ni, wa do 'da le do wan\$ gele falan\$ ni, wa e kpana dɔ ti wa di ni, n& wa ngbolo d& t& n&, n& wa t& ny\$ng\$ n&, t& n\$ do n&, ni do ni. Ki ni m& a k& 'da wa, m& a mú gazan\$ g\$.

Marc : Ni a 'da fala gia ngboo ni, ogazan\$ wa t& 'b\$ boe?

Kuta : Gazan\$ wa boe. Gazan\$, 'da fala k& wele gb& sa'de ia n& gazan\$ wa n&, k\$ wa n& n& ia, k\$ 'da fala k& m& ni a a gaza k\$la g\$, n& mbe n'a tika s& n&, n'a yu. N& gazan\$ wa ba sa'de iko. N& mbe gazan\$ k& wa sɔ sɔa, wa ndaka sa'de gbaa, n& wa gb& a, wa ndaka sa'de gbaa, n& wa gb& a iko.

Marc : Ní a wuko tabi manda'ba hú di ni g\$?

Kuta : Wa n& n&a! Wukon\$ t& 'b\$ wa do ngba'di n& i nga nĚ, n& gazan\$ wa si t& 'b\$ k& 'da wa n& tÀ &. We k& wa a we zu gia, k\$ ma 'banda* ndiki nde, n& win\$ wa 'banda* gb&

sa'de, s& n& gazan\$ wa h\$. Wa d&a hāzā k& na, sila win\$ k& wa gb& sa'de, k\$ wa n& h\$ n& ia, n& mbe win\$ wa yu t& sa'de. Wa n& yu t& sa'de, n& gazan\$ wa ba, n& wa la n& iko.

Marc : Ní a gíá kungba, wi a gazan\$ iko wa a wa d& ma ?

Kuta : Gazan\$ iko, do ombè ogbabun\$, k& wa \$ do wa ni, n& wa d& ki iko, do wan\$ k& wa wia ni.

Marc : N& gā gia wa d& ma 'do z&k& kpo ?

Kuta : Wa d& ma 'do z&k& kpo, wa d& ma 'do z&k& kpo. N& gia kungba m& a k\$ p\$\$ tal&, n& wa d& ma iko. N& wa d& fala kpo iko.

Marc : Ma we ž na...

Kuta : We ž na, ngbam\$kd wa ia ni, ma kDa we nde?

3. E li gaza

Wa g\$ n\$ gazan\$, n& wa é s& li wa do ti g\$, wa sa s& ã gb&l& li wa le nga. K\$ 'da fala k& gazan\$ wa bâlâ do'do, ma be na, dani t& wa Àa ia, k\$ wa d\$a gia gaza dô, n& gazan\$ wa e s& li wa. N& do e li wa, n& do titole, n& wa tÐ na, gaza do gaza a fa zu a ng\$ li k& a n& e zu a. Tabi mbe nya a nu f&l& kula wa d& s& yangga na, lo kÐa na, a e s& li a li kÊ. K\$ a kÐ kÐa ni, n& a wèlé n& a e li ni, k\$ a kÑ g\$, n& a saka li a do tÀ a, n& a e.

K\$ a e li ni zu a, a h\$, n& Babiã a aka a na, li gaza 'da m\$ a ge nde? N'a na, li gaza 'd& & ma hÀ. N& a n& sa li gaza 'da a ni do'do, n& wa z& a do zufa, wa z& a do zufa ng\$ n&, tabi zufa b\$a, n'a la. N& mbé n& h\$, n'a sa li gaza 'da a, n& wa z& a, n& a la. N& mbé n& h\$, n'a sa li gaza 'da a... We k& do 'da fala k& gaza k\$la 'bana zÊ n& ni, gaza k\$la h\$ nza ia nde, wa sa ã li a, nde we n& z&l& a wena, n& a na: "E z\$ zi ngam\$ t& gaza wena, fala na, wa sa ã gb&l& li & bina. Ma wia na, wa sa li gaza zu & ni." Ɔ n& mi ni, wa sa tati a li zu mi na, Christin. K& wa n& sa li mi na, Kuta, ní a a y\$nd\$ mi y\$nda, ma wè g\$. Wa t& kÑ g&n& ma g\$, olo zufa wa z& do a ni, a ž na, fala li a a e zi n& ni, a è zi ng\$ mb\$ka t& m\$ g\$.

Marc : N& zi dati ni, wa kpolo zi li wa, n& wa e li gaza ni, ma be na ge nde?

Kuta : Sango, zi dati, li gazan\$ k& wa e ni, a wele k& a le k\$ butu i, n& ã gb&l& li a, n'a kpolo li a, ma \$ n& k& m& a a h\$a nza k\$ ã gb&l& d&a m\$, k\$ a lia k\$ mbé d&a m\$ ni. N& a kpolo li a we be na, & h\$a mbé wele. Gulu kpula li wa kpolo ma ni g& a ni.

Marc : N& wa saka zi y\$l\$ li ngbaka nde?

Kuta : Wa sáká zi y\$l\$ li ngbaka g\$. We k& li k& wa e zi ni, wa wèlé n& wa š zi 'b\$ gulu n& do dia n& g\$. Ɔ na k& S&ng&a, tabi SÊndáni... N& mbe 'da fala kpo, mbe wele kpo a e 'b\$ li a na "Moyibi". Ya a š gulu li Moyibi ni ngboo g\$, n'a e t& m& li a na Moyibi ni. N& mbe ta 'b\$, n& a e li a na "MbØkání", n& wa e ni. Ɔ n& baa mi, wi ko mi ni, a e li a na, Mb\$kaní. Li a Mb\$kaní, nde ã li a ma do tÀ &, n& a e zi li a na ma ni.

Marc : N& k& wa e li wa ni, n& naa wa nza nga wa ž s& we n& ?

Kuta : Wa e li wa do'do, n& mbe nya gazan\$ ni, wa h\$, n& wa tÐ we n& le nga, n& wa na : "M\$ zÚ, gaza a e li a ia." N& a sa ta 'b\$ li a i m\$ ia, n& wa ga n& zuma gaza 'da le i ni, do zu li kÐ a a ia i m\$ ni, tak\$ nu wa ma lili do li gaza a ia zu a ni. K\$ a n& n& h\$ nza, nde wa lili do li a ia, n& di ni t& y\$la wa zele s& fai a li gaza ni.

4. Y\$la nu kali

Wa d\$ gia gaza ia, n& wa n& we y\$ y\$la nu kali. Dani gaza Àa ia, hã wa d\$ gia gaza, wa d\$ gia gaza do'do, s& n& wa ndo y\$la nu kali de. Wa sa li n& na y\$la nu kali, we k& gazan\$ do onaa wa wa mbá ngba wa kpo g\$. Naa gazan\$ do yakason\$ wa t&, n& wa yolo d& fala k& wa ž do te, wa e do kali ni. N& ogazan\$ wa ba k&'d&nggu, k& wa do ma k\$ butu m\$, tabi k\$ b j b j m\$ – k\$ baba, we k& kpo li butu ni, n& wa sa na baba. Okpasa wi wa lili zi do ma 'bo ni – . N& wa ba k&'d&nggu k& wa do ma k\$ baba we y\$ do gbia 'da wa gÀ wese titole, gÀ wese titole fai ni, n& wa h\$ n&, n& wa e nu kali nga, k\$ wa 'banda* z& n&, n& onaa gazan\$ wa ž s& na, ben\$ wa n& y\$ y\$la nu kali.

N& gazan\$ wa t&, n& wa la owin\$ 'da wa ni, ngbala wa ny&l& wena. Wa wia t& yolo, n& wa 'bana d& d&, naa gazan\$ t& ti l& g&, n& gazan\$ wa y\$ y\$la ngboo ni, ma \$ na t& 'da omonyangan\$* m\$ ni. N& wa z\$ g& tati a a yolo d& ng\$ zÐ& d& t& ng\$ nga, gbana ngu'du wa d& t& ng\$ zÐ& d& t& ng\$ nga, do langba zu wa k& wa ia ma. Wa y\$ y\$la ni tak\$ wa lili do g&l& wa do 'baka wa do kili t& wa, ma lili do da làngbá k& wa fi zu wa, n& wa y\$ do ma ni.

Marc : Ní a wa n& y\$ y\$la d& nu kali ?

Kuta : Wa n& y\$ y\$la nu kali, n& wa ba langba, n& wa e zu wa, d& ti k\$la m\$ do ti, n& wa hú 'b\$ do ndasa koe zu wa g\$. N& wa kala gaga d& nu wa, zaka sa'de ni, d& nu wa, n& wa 'banda* t& ufu gbaa, n& wa h\$ d& i nga n&, n& wa yolo wila fala 'da wa ni. Hã onaa wa do yakason\$ wa 'banda* zuma, s& n& wa 'banda* t& we y\$ y\$la. Ní gbaa, y\$la ma n& e n&, n& wa kpolo t& wa d& ti k\$la i.

K\$ wa n& n& tabi we y& y&ngga, we n& gele to mú wa nde, we duzu da tabi galž, we n& tabi we gÀ nde, tabi gu gÀ nde, n& wa lingi w\$la d& t& wa vÀ do'do, n& wa ba tabi ndasa koe, n& wa e zu wa, s& n& wa la do ma. Nde langba h\$ nza tati a we y\$la. Tabi wa kÐ we y\$ y\$la nza nga do tã, li z&k&, n& wa e langba zu wa. K\$ m& a gele m\$ iko, na kolo t& ia nde, n& langba wa é zu wa g\$, n& wa ba tati a we a ndasa koe, n& wa e zu wa, s& n& wa h\$ n& de.

5. N& zam\$ gaza

Dati k& na gazan\$ wa k\$la we h\$ nza, n& ma wia na, baa gazan\$ wa ba zã zu we sanga ngba wa k\$ butu m\$. N& wa n&, n& wa tÐ 'da n& hã wukon\$ le nga. N& wukon\$ wa to tula, n& wa kala koe, n& wa so fã d& k\$ n&. N& baa gazan\$ wa mba ngba wa vÀ, n& wa n& zam\$ gaza.

Wa n& s& do ombè ogazan\$, wena a okpasa gazan\$, n& mbè otala gazan\$ wa 'bana k\$ butu m\$ we f\$m\$ buti. N& otala wan\$ ni wa n&a zam\$ m\$ ia, n& ma na, i m\$ nÊ ni, wa h\$ s& i m\$, n& wa wa 'b\$ mbe fala hã wa n& tÀ & ny& ny&l& do wukon\$, n& wa la t& 'b\$ onaa wa kpi, n& wa \$ t& 'b\$ t& fala 'da onu da k& wa n& \$ t& n&, s& n& wa n& do ma, wa y&ngg& do yali de ni.

Wukon\$ wa wia t& 'b\$ we n& we gala li, tabi wa a ngØØ, tabi wa a sùngg& i, wa gba s\$ngga n& wa a ma. N& wi wilin\$ wa t& y&ngg& t& 'b\$ we da galž. Wan\$ ni wa wi ngumbe, n& wa y&ngg& n&, wan\$ wa do kpili we da n&, n& wa y&ngg& t& m& 'b\$. Tabi wi gÀ, n& wa 'banda* be gÀ ni hã ogazan\$ t& fala wa wa k\$ buti wa n&a zam\$ gaza n&a. Ma \$ di ni nÊ butu 'da wa ni. N& wa be hã wa. Gulu k& wa tÐ na, 'do k\$la m\$ ni ma hã ni... \$ na usu fala 'do k\$la. N& wa be hã wa do fala ma usu tÀ &, wa do wa ni, d\$ wa mbá ngba wa do wukon\$ g& ni. Wa usu hã wa i m\$.

N& m& ni onaa gazan\$ wa wa 'dafa ny\$ng\$m&n\$ k& wa n& tombo hã gazan\$ 'da wa, ná m& s\$ mi tÐa ni, tak\$ wa h\$ zam\$ m\$, n& wa gi ma hã gazan\$, n& gazan\$ wa ny\$ng\$ t& 'b\$ ma. We k& wa hã s& ny\$ng\$m\$ hã gazan\$ hã fai, nÊ k& wa lili do ma le nga ni. N& wa 'banda* be toe n& k& mi tÐa na, k\$ butu gaza wa be fana gÀ bia ni, wa 'banda* be m\$ hã gazan\$, n& gazan\$ do t& wa, wa 'banda* y&ngg& n&.

We lengge do k&, k\$y\$n\$ ni wa si s& do ma, n& naa gaza tabi baa gazan\$ wa usu ma k\$ yangga. K\$ gazan\$, ngba soe wa n& h\$ nza s&& g&, k\$ wa d& dÐ gaza ia, n& dÐ gaza, ma gã wena, n& mbe n& wa d&, n& ma h\$ kuluwa b\$a, we gaza zu a kpo ni.

N& win\$, onu f&l& kulan\$ wa t& s&, n& wa g\$n\$ dÐ& g\$na. Wa g\$n\$ ma n& nde? Wele k& a kÐa we ba kpana li ia, n& wa kã falanga kpana li hã a na, a hã mbili n&. N& a hã mbili, n& wa hã kpana li hã a, n& a ba k\$y\$, n& a e 'do n& hã a, n'a si, n'a gi k\$y\$, n'a n\$ n&. Wele k& a t& t& m& 'b\$, k\$ a kÐa we g\$n\$ m\$ saso, n& ma we we tÐ na, wa ba k\$y\$, n& wa e 'do n&.

Gulu k\$y& wa n& si n& i m\$, we d& do gb&la win\$ 'da fala y\$la k& wa n& h\$ n& nza ni. N& tala k\$y& ma usu tÀ &, k\$ gaza do fala a n& si d& k\$ t\$a do'do, n& \$ n& k& a ny\$ng\$ nwán\$ zam\$ i wena, nwá ka'dangga gbaa olo z&k& d&l& wena, tabi sab&l& ni, 'da fala ni nde owèlé a wa d&a yangga wena, wa kÐa na, a nyúngú 'b\$ mbé nwa g\$, a ny\$ng\$ fai a k\$y& ni. Wa ny\$ng\$ t& 'b\$ dia k\$y& gbaa 'd&k\$la n& ny&l&, k\$y& e t& 'b\$ do'do, s& a a ndo ny\$ng\$ nwá ka'dangga de.

Marc : Ní a fala k& wa 'dafa zam\$ i ni, ma 'b\$ \$ n& mbé butu ni?

Kuta : Ki ni a fala \$i yali zam\$ mú gaza iko.

Marc : N& wi 'dafa ma a wio?

Kuta : Kpo kpo gbabun\$ k& wa n& do gazan\$ kpo ni. N& wa n&, n& wa 'dafa ma iko.

Marc : N& wukon\$ wa n& do ny\$ng\$m\$ i m\$, tabi wa...

Kuta : Owukon\$ wa gi ny\$ng\$m& do'do, n& ogbabun\$ wa t&, n& wa ba ny\$ng\$m& d& 'da wa nga, n& wa si n& hã gazan\$ d& t& fala \$i 'da wa ni.

Marc : Wa n& zam\$ gaza fala kpo, tabi...

Kuta : Wa n& zam\$ gaza, n& mbe n& wa n& gbaa, n& wa d& p\$ss\$ b\$a zam\$ i. S\$kk\$ yali ma gana wa gana, n& 'd\$kk\$I\$ wa ny&l&, hã wa n& si n& do'do, n& ma wia na, baa gaza kpo kpo a kpa sanggo.

K\$ k& wa ni, wan\$ k& wa y&ngg& t& 'b\$ tÀ & tÀ & k\$ wa si zam\$, wa kpà sanggo g\$, n& a na, ny& & m\$ mb\$kk\$ & ndambo* be sĴ, k\$ & y&ngg& 'b\$ mbe n& olo p\$ss\$ b\$a s&. N'a y&ngg& olo p\$ss\$ b\$a k\$ a kpà sanggo g\$, n'a si, n'a mba linggam\$ kpo, n& wa sa mbila d& gaza, n& wa fi 'd\$ lî tak\$ gaza wa h\$ nza ni nde.

Marc : N& t& zam\$ gaza ni, wa be 'b\$ m\$ hã gazan\$ bia ?

Kuta : T& zam\$ gaza k& wa n& i m\$ ni, gazan\$ k& wa a kpasa n& ni, wa h\$ i m\$ ni, ya wa e t& wa fala d&a to, fala n& kpo do baa wa, tabi kpasa wi ti wa.

Ní a ma g\$a na, gaza k& wa bia zi fana gÀ k\$ butu nga, a Ĵ ti n&, n& a m&ka* zi mbe ngumbe k& ndambo* n& i m\$, n& ma a t& fana gÀ, a t& gu t& 'b\$ gÀ ni. N& fala k& a gu, k\$ a kpà k\$y\$ g\$, n& a Ĵ na, y\$a n& m& a k& e suka* li do dia g\$, tabi 'biti gÀ k& & ia do ma ni g\$. Tabi m& a m& k& ny\$ng\$m\$ a a k\$ gÀ, m& a ny\$ng\$m\$ k\$ nu k\$y\$n\$ ni ngboo g\$. Tabi a a kusi, k\$ wa ny&ng& g\$, n& a fa ka'dangga, tabi a d\$ a k\$ni. M\$n\$ ni vÀ a kpolo kpi do kpi na, we do k& ma we do lingga we 'da k\$y\$n\$, tak\$ & kpa wa da d&.

A wele k& a lili t& 'b\$ do galĴ, a lili do gÀ g\$, n& galĴ d& k& a, n'a ba, a zĴ tabi a sangguma, tabi a da a galĴ k& l& sa li 'b\$ li n& na, kpëlü, n& a Ĵ ti n&.

K\$ wa n&a ki ni, k\$ wa si, n& m& di na, gbabun\$ wa 'banda* s& butu tangge. Gaza a wia t& yambala t& m& 'b\$ do ti, tak\$ a Ĵ ti n&. N& wa t& s& butu nyanga tangge 'da wa. Wa d& s& gbana zâ tangge, wa t& 'dafa i m\$.

Do mbe om\$ t& gazan\$, we k& ma g\$a na, wa si do m\$ bisa gaza, k\$ fala na wa d& i nga bina ni, ná okusa. We k& fala h\$ nza gaza, wa s&ngg&l& do kusa wena. Kusa m& a nyaka k& oyaa l& wa d& zi, n& wa fulu do tuli. N& wa t& d& kusa na, mb\$ kusa ni fâ n& \$ d\$a. N& wa t& d& ma i m\$, wa t& d& ma i m\$. Wa y&ngg& yali, n& wa t&, n& wa t& d& kusa ni, n& wa t& f\$m\$ ma, we do k& ma gala s& wa t& k\$ butu gaza. N& wa t& d& om\$n\$ ni d& i m\$, hã wa n& si 'b\$ i nga nde, toe boe.

IX. Tã dati h\$ mú gazan\$ d& nza

Do fala k& wa n&a zam\$ gaza, k\$ wa si, wa h\$ le nga do'do, s& n& Babiã, k& a kpe dati ogazan\$ ni, a ba nu a do 'da le hã owukon\$ na: "LÊ yôlô zam\$, k\$ l& si ia, k\$ ma we do k& na, owokon\$ wa fi gba tula 'd\$ li, wa fi gba tula 'd\$ lî." N& a sa mbula do'do, n& owokon\$ wa ma ng\$ d& ka'dangga tula. K\$ wa d& ka'dangga e, n& wa fi gba tula 'd\$ li fala kpo. 'Do gba tula w- fi 'd\$ li, w- tua ia, n& wa ba 'b\$ nu wa we duzu d&, n& wa z& mb\$kk\$ n&. Wa fí s& 'd\$ lî do li wese ni g\$, k\$ a to do'do, n& wa mba vÀ kpo, n& wa fi d& 'd\$ lî.

1. F\$!\$ wi do bili m\$ hã gazan\$

T& 'da l& 'da fala k& ogazan\$, ngba soe k& wa n& le do ma t& ti ngbam\$kd, k& na bind&, n& wa h\$ s& nza, k\$ wa le ti ngbam\$kd s& g& tak\$ wa he'de tulu, ma we na dati fala 'bana mbii, n& wa le k\$ li i we f\$!\$ t& wa.

N& do n& mú wa, n& mbe, n& gbabun\$ wa ž na, m\$ zú, ben\$ wa d& mbuma wena, k\$ si mú wa ni, n& wa usu t& wa nu walan\$ v& do zufa kd wa. N& wa 'banda* bili m\$ hã wa. Wa 'be zu m\$ be te k& kulu wala i, n& wa gb\$t\$ d& 'da wa kulu wala nga. N& mbe do t&ai, n& gaza h\$, n& a n& to li a do ma, n& mbe, n& wa nda'da ngba ma tal& di t& ngu'du m& ni, n& wa z& wa, z& wa, n& gaza yu t& m& n& nga na, & h\$a nza ti n&, & la nde.

Wa sa li ki ni na, lo bili m\$ hã gazan\$. N& h\$ 'b\$ nza h\$a, n& wa d& 'b\$ do ma \$ na m& ni. Ma be na, wa bili m\$ hã wa. K\$ mbè di, n& wa yolo do yu yu yu gbaa h\$ d& k\$ butu m\$ t& ma yu \$ na m& g& iko. Ki ni l& t& na, l& bili m\$ hã gazan\$.

2. Le ti ngbam\$kd do ny\$ng\$ m\$ s\$kpã

N& gazan\$ wa yolo 'd\$ li, n& wa le k\$ butu, n& nde ki ni kpasa win\$ wa fa liã te v& ia, n& wa gi liã te ni, n& wa a om& k& wa wè we ny\$ng\$ n& g\$ ni, k\$ wa n& ny\$ng\$ s& g& ni, wa a ma li liã te ni, n& wa ny\$ng\$ liã te ni d& t& ngu'du ngbam\$kd ni.

N& gaza a le ti ngbam\$kd, ma be na, a zungga t& a 'da fala k& a ny&ng& zi m\$ s\$kpã g\$, hã a le ti ngbam\$kd ia, m\$ d& s& t& a g\$. K\$ a ny\$ng\$ zi ny\$ng\$ do usu n&, hã 'da fala a le ti ngbam\$kd ia, n& nde t& a ma 'bili s&. K\$ 'da fala k& a lili zi do ny\$ng\$ do usu n&, k\$ a le ti ngbam\$kd, n& a t& we n& ia, n& wa fo a do'do, n& a lé t& 'b\$ g\$, a lé ti ngbam\$kd g\$.

N& do kd t&ai ná ni, m& a k& na, a le ti ngbam\$kd ia, n& wa e k\$y\$ kd a, n& a 'banda* ny\$ng\$ k\$y\$ ná k& zi a ny&ng& g\$, do m\$ s\$kpã a ny&ng& g\$ ni, ma we na, a ny\$ng\$ ma. N& 'da fala ni t& 'b\$, m\$ ná li liã te, wa a s& fila sa'de li liã te hã wa. Fila sa'de ná ngbia, wa a ma li liã te hã wa, tabi yélè, tabi zùlà, \$ na ng&li, tabi zula \$ n& okp&là, tabi t&gb&gbú, k& a fila zula.

Bon*, gazan\$ wa h\$ s& nza, nde wa ny&ng& s& m\$ k\$ gele kpana g\$. Wa n& ny\$ng\$ m\$ ti t\$a owèlé wa ni, wa ny&ng& m\$ k\$ gele kpana g\$. N& ma be di ni na, a n& gaza, a nd\$ bili zula, n& a ba tabi zula \$ n& tugbugbu tabi ng&la, n'a s&, n'a e ti we. A kpa ndala fila sa'de, n& a ba ma, n& kpasa wi 'da wa a fa liã te, n& wa gi do 'da Babiã ni, n& gazan\$ wa ngbolo ngba wa, n& wa ny\$ng\$ liã te. We k& a ny\$ng\$ liã te mbè 'da fala b\$a, k\$ ma le k\$ kili t& a do'do, s& n& a ndo ny\$ng\$ m\$ k\$ gele sason\$ 'da owin\$ do 'da le v& de.

Marc : M& a b\$a k&, k& m\$ t&a we n& ni.

Kuta : K& wa h\$a nza ia. K& ti ngbam\$kd i, wa a liã te hã wa, n& wa ny\$ng\$. N& wa h\$ 'b\$ nza nga, n& ma wia na, wa ny\$ng\$ s& 'b\$ mbe liã te. T& nu f&l& kula wa ny\$ng\$ s& 'b\$ mbé liã te, s& a wa wia t& ny\$ng\$ m\$ k\$ gele kpana mba mba de.

Marc : Ní a à liã te hã gazan\$ 'da fala k& wa h\$a le nga ia ni, ma d& s& t& & n& nde?

Kuta : 'Da fala k& gazan\$, ná k& s& g& ni, wa yolo k\$ butu i, wa h\$a nza, wa h\$a di le nga ia, m& di a k& na, gaza do t& a, a 'banda* s& nd\$ bili zula. N& bili zula ni, 'da fala k& a kpa gele zula, n& f&Aa zula, n& a ny\$ng\$ iko. K\$ ma \$ do zula \$ na ng&li, tabi t&gb&gbú, n'a f\$m\$ s&.

K\$ 'da fala k& gaza do gaza a kpa m\$n\$ ni, tabi owan\$ k& wa kpa ndala sa'de \$ na ngbia, fila sa'de, n& wa kala ma v&, n& wa hã hã Babiã. N& Babiã a z\$ mbe kpasa wi k& a e zi ngbam\$kd nù, n'a ž ti liã te we gi gazan\$. N& kpasa wi ni a 'bili liã te, n& wa gi s&, ma n& e dô, n& gazan\$ wa ny\$ng\$ ma.

K\$ wa ny\$ng\$ di ia, n& ma we t& 'b\$ na, baa gaza kpo kpo, a fa na, be 'd& & ny\$ng\$ liã te, ma d\$a zã a. A ny\$ng\$ mbe fala tal&, tabi fala nal&, s& n& a wia we ny\$ng\$ tala ny\$ng\$m&n\$ mba mba de.

Ki ni ma do mbula wena we duzu n& gazan\$. Fala gaza k& a nyøngø mbe liã te kpo g\$, a wè we ny\$ng\$ m\$ k\$ gele kpana g\$.

3. Z\$ bele naa wi

L& do m\$ wa sa li ma na "z\$ bele naa wi". 'Da fala k& l& gazan\$ l& \$ k\$la ni gbaa, k\$ s&& g& na, bind&, n& l& h\$ s& nza, n& k& tã l& n& z\$ do bele naa wi m& a k& l& lia ti ngbam\$kd. L& lia ti ngbam\$kd wa ia m\$ s\$kp\$ nu l&, l& ndua ny\$ng\$ k\$y\$, wa ia tulu ngboo ni go'do l&, l& he'de da d& ni kales& d& go'do l& ngboo, we k& do dati n& ni, l& do tulu go'do l& bina. N& do 'da fala ni, n& wese n& g& n&, n& ki ni l& h\$a 'b\$ da d& ni, l& 'b\$ a gaza g\$, we k& bisa gaza ma 'bànà di g\$, kasi* l& t& na, l& h\$a gbabu.

N& 'da fala ni wese n& w&ngga n&, ná ngonga* tal& ni, n& gazan\$ wa he'de w\$I\$ d& t& wa, do langba 'da wa d& zu wa, n& wa h\$ nza, n& wa t&. N& sanga wa do naa wa, l& t& na, m& mbe ná m&tr&* b\$a iko, n& wa 'banda* y\$ y\$la. N& naa wa fo tulu ng\$ bele a vÀ, n& a e bele a do nza, n& wa 'banda* di we d& yangga do z\$ na, wa z\$a t& ben\$ 'da wa i ia. Do 'da fala ni nÊ nde g&la gaza zi t& onaa gazan\$ wa wia t& g\$n\$ ma do k& tã n& iko. Wa z\$a ben\$ ia.

X. Om\$ bisa ogazan\$ wa e t& wa 'da fala h\$ mú wa nza ni

1. Gbǝzǝ

Gbǝzǝ m& a m\$ bisa gaza. Wa fa mbe f&l& zam\$, be nyakã sǝi, wa sa li n& na, gbaza ni. N& wa 'bili ma, n& wa h\$ n&, n& wa fi ma li we, n& k\$a 'do n& ni, we n& ba t& n&. Ma we d& t& n&, n& wa fo ma d& nza. N& wa fo k\$a t& n& vÀ, n& wa kasa t& ng\$ 'baka gaza, n& wa kasa 'b\$ mbe t& nu g&l& nyanga a.

N& 'da fala k& wa kŋ na, l& t& d& d\$a g\$, n& wa fi 'd\$ lî, we do k& tî n& \$ a dia ni. N& ma d& tã tal&, nde k\$a 'do n& mbulu ia, n& wa ba ma d& nza, n& wa hiki k\$a 'do n& vÀ, k\$ ma sa. N& ma we na gaza dungu nù, n& a 'bo d& t& nu nyanga a, n'a 'bo mbe ng\$ 'baka a.

K\$ wa h\$a nza, wa fua w\$I\$ t& wa, wa fua l&ngbǝ 'b\$ t& wa do'do, n& mbongge ma 'bana ng\$ 'baka wa, gbaza ma 'bana t& wa. We k& gbaza, wa 'bili s& gbaza g&\$ do g&\$. A y&ngg&, a n& h\$ nu nzangba wala, nu mba wala ni, n& a 'bili gbaza, n& a 'bili gbaza. A 'bili s& ní g&\$ do g&\$, n& gbaza ma e t& m& t& nu walan\$ k& a n& n& ni, t& nu mba walan\$, na wala ma kpa ngba nÊ ni, n& a 'bili gbaza, n'a a nu di, mbala n& t& 'b\$ a ni. Gbaza nu nyanga wa a ni.

A h\$ nu wala na, wala g&, k& yolo i m\$, ma la d& i nga, n& k& olo n&, n& ma la nÊ, nu ma kpa ngb& & d& dati l& g&. N& a n& h\$ di ni, n'a 'bili k& nu nyanga a ni, a 'bili mbe k& kpo, n'a 'bili k& kpo, n'a a nù d& di ni, n'a la. N'a 'bili 'b\$ ng\$ 'baka a na m& ni. A 'bili s& t& m& ni, k\$ t&ng\$ kpo kpo kpo k& a y&ngg& do ma, n& a t& 'bili ni gbaa, n& ma e t& a nzee iko, kasi* ki ni ma 'b\$ do mbé gele m\$ g\$. Ni wa d& ma \$ n& m& ni.

2. Mbònggǝ

Mbònggǝ m& a te, m& a dÈnggǝ. N& wa 'bili sanga s&a n& b\$a.

T& kpo : Wele k& a k&da we d& m\$ zu k& a, a 'dafa be t& m\$ wena ni, n& a 'bili d\$ n& \$ na m& k& iko. N& wa k&l& k\$ n& do wila gbaa n& ma 'd\$I\$, yolo i nga n& ma h\$ nza. N& ma we do

'baka gaza k& na, & t& n&, k\$ & gba, n& ma le, n& ma la li gbili kÐ a g&, n& ma t& gbaa n& nu mbongge dungu ng\$ gbaza, k& a e t& nu 'baka a nga, n& ma dungu, n& ma n\$. N& k& 'b\$ na m& ni.

N& wa fi d& t& n&, kpak\$ ma d& t& 'b\$ t& n&. N& wa fa sakaya, n& wa sa di t& n& n& gbaa t& n& f&ng& de wena, n& ma ny& ny&a. N& ki ni ma d& t& ng\$ 'baka a, do k& na, a kÐ n& a y\$ s& y\$la n'a do mbonggo 'da a t& ng\$ 'baka a. Gazan\$ wa n& h\$ nza t& nu kali we y\$ y\$la nu kali ni, nde wa s&a mb\$ k\$ mbongge h& wa belee, n& wa y\$ do y\$la nu kali, wa y\$ y\$la, nde ng\$ 'baka wa mbongge boe.

N& **b\$a s\$a mbonggo** m& a k& na, wa wia t& gba sanga n& d& gbogbo, n& wa s& k\$ n&. N& a b& 'bili n&, n'a ba, n'a e ng\$ 'baka a n&, n'a kpo f&l& n& t& ti 'baka a nga. Wa yulu gbo i nga, n& wa gbo. N& f&l& boe, n'a kpo f&l& n& t& ti k& i nga n&, n'a kpo 'b\$ na m& ni. Tabi 'da fala kpo wa e m\$ nd&mbo*; k\$ wa b& m\$ nd&mbo*, we k& ma d& ngam\$, ma g\$n\$, ma te nu ia, ma d& g\$. Wa k& ma g\$. Ma na wa kpo a f&l&. Wa lifi f&l& kusa, n& wa kpo t& n&, n& ma we do ng\$ 'baka a, n& ma we do k& i nga n& ni. M& a m\$ bisa, n& ma gala wa d& t& y\$la.

Marc : Ní a 'da fala h\$ mÚ wa nza ni?

Kuta : M& di t& t& wa, h\$ m\$ wa nza, wa hi'da wØlØ. Wa lingi w\$!\$ d& t& wa. Wa e l&ngba zu wa, wa e mbonggo ng\$ 'baka wa. Do gbaza t& nu nyanga wa. Ki ni wa d& gbaza do 'do ngb& n& k& mi bia zi ni, gbaa n& ma h\$ z& gaza wa ng\$, d& t& t& wa.

3. Ndalagba

Ndalagba m& a m\$ bisa gaza 'da fala h\$ nza mÚ wa iko g\$, n& nde ma d& to k\$ butu gaza d&a, \$ n& k& l& t&da zi n& ni. Ndalagba mÚ gaza boe, n& ndalagba mÚ gbabu 'b\$ boe.

N& 'da fala k& gazan\$ wa n& h\$ nza k\$ butu ni, k\$ k& wa h\$ nza dati we y\$ y\$la ni, n& nde ki ni wa k&l& ndalagba do ti g\$. Ndalagba wa a s\$ ma v& k\$ butu i. K\$ 'da fala k& wa y\$ y\$la gbaa, k\$ wa n& we f\$!\$ t& wa, h& wa h\$ g&A wese d& nza nga ni, n& wa n&, n& wa kala ndalagba 'da wa, n& gaza kpo a do ma b\$a b\$a, gaza kpo a do ma b\$a b\$a. N& a kpo f&l& n&, n& a dulu ma do 'bangge d& t& t& a. Gaza kpo ndalagba b\$a, gaza kpo ndalagba b\$a. N& wa kpo f&l& n&, n& wa fi t& wa do 'bangge, n& wa h\$ n& d& t& nza.

Ki ni nde wa fua w\$!\$ t& wa, wa fua langba 'b\$ t& wa do'do. Wa da kÐ wa t& w\$!\$ di v& ia, we mÚ ma zÚ 'b\$ w\$!\$ g\$, di s&& g& wa h\$a wi 'da le ia. H\$ mÚ a wa nza nga h& ni! Ngba n& di s&& g&, wa Ú s& 'b\$ mbe n& ti k\$!a g\$, k\$ wa n& si we \$ s&& g& t& le nga n& ni ma a ni.

4. Be koe gaza

Ní a, h\$ mÚ wa, k& na wa a langba i m\$, wa fua w\$!\$ t& wa ia, n& wa h\$ nza d& 'da wa nga, n& wa n& h\$ 'b\$ nza di i, n& wa h\$ do gba kungba go'do wa, ndalagba kÐ wa, be koe gaza k& wa fana be s&, n& wa fi d& t& wa, wa sÐ f&l& n& do nyaka, n& wa fi ma d& t& t& wa.

Ki ni gbaa, be koe gaza ma h\$ n& d& t& a, ma fo t& a, n& nde a fua t& 'b\$ gba kungba. We k& be nza sala zu a ma d& k\$ n&; nu savÐ 'da a we f&l& t& a, ma d& k\$ n& ni; be mbili 'da a k& a n& y&ngg& do ma d& kÐ a ni, 'da fala k& a kÐ be m\$ k& a n& ny\$ng\$ n& ni, ma d& k\$ be koe 'da a ni. We k& fo gele mbé koe d& t& a bina. N& be koe ni, n'a fi d& t& t& a. Wa 'dafa f&l& n& de wena, n'a dulu t& a do 'bangge, n'a 'banda* y&ngg& do ma.

Marc : Ní a ma \$ n& k& nu t& a ni.

Kuta : Iẗ, wa d&, n& wa sĐ be onyakā 'b\$, n& wa sĐ do be f&l&n\$ dĐ dĐ, n& wa kpo d& t& nu koe, n& ma zẗ, wa d& be f&l&, n& ma ala be ndÀlÀ ndÀlÀ ndÀlÀ d& nù na m& ni, n& ma zẗ nu be koe ni. Ma yaka 'b\$ be nù de wena.

Marc : N& be koe 'baka a ni wa d& do ge?

Kuta : Be koe ni, a y&ngg& n& ná m& ni gbaa, k\$ 'da fala k& na, wa k\$!\$ do fala gba kungba tÀ a nde, n& a n& 'da Babiã i, n& Babiã gba nu gba kungba (gbam\$sanggele), n& a h\$!\$ ma do'do. K& a n& h\$!\$ ma do'do we he'de tulu n& t& l& g&. We k& tulu gaza, tulu 'da a wa hÀa ma hã a ni, ma boe.

N& a h\$ belee e wèlé t\$a, n& wa n& 'da Babiã na, a h\$!\$ ma do'do, n& a he'de tuli d& go'do a, n& a si t& 'b\$. K\$ mbe baa gaza a kĐ, n& ba gba kungba, we y&ngg& n& tabi k\$ bĐ&, n& a kele ma d& dati a, d\$ tÀ a 'bÚ g\$ ni, n'a ba t& 'b\$ na m& ni, n'a si do ma, ya ki ni ma zØ 'b\$ gaza g\$.

N& be koe gaza ma we t& si k\$ t\$a, n& ma \$ do k\$ t\$a ma do likambo* g\$. K& 'da mi ma 'dàngà dĐ g\$, ma \$a sab&l& mi lengge na d\$ wena, tabi ma 'danga nde, wena wena mbe 'da fala k& mi h\$a katekisi.

Marc : N& nde be koe ni, m& a kpo be koe wa usu zi nu t& gaza k\$ n& ni nde?

Kuta : Ɔ 5, k& 'da nu t& wi, d&a to n& ma ia zi t& ti ngbam\$ kĐ. Koe k& a h\$ do ma nza ni m& a gele n&. M& a k& a usu do obe sibili m&n\$ 'da a k\$ n& ni.

5. Gbà kùngbị

Gbà kùngbị m& a tulu le. Baa gaza a n&, a z\$ te tulu k& ma b\$ b\$la, n& ma gã do dia n&, n'a ÀlÀ. N& wa hã hã kpasa wi k& wa ẗ na, a ẗ ti z& ma do dia n&, mbÈlÁ kĐ a boe, a ẗ ti z& gba kungba do dia n& ni. N& a ma ng\$ z& ma. N& nde a zÊ ma k\$ butu i g\$, a z& ma do 'da le, m& a fala k& kpasa wi a do ma le nga, n'a z& ma iko, n& nde t& m\$ gaza ng\$ n& bina.

N& kpasa wi ni a dungu nù, n'a z& ma, we k& ma g\$a na, a z& do hã zã. A z& do hã zã, do dia na, dā olo mbÈlị h\$ t& n&. N& ma we we tĐ na, ma múkÚ vÀ, mb\$ k\$ kpa t& n& vÀ. Mbè, n& a z& ma ng\$ ta. Ki ni wa d& do 'da fala k& ogazan\$ wa k\$la fala h\$ nza ia. N& wa d& m\$ k\$ n&, n& wa y&l& ma, ma n& n& we kolo n&, n& wa kasa vÀ dia, n& wa e. K\$ fala k& gazan\$ ni wa n& h\$ nza, n& wa he'de ma d& t& wa, s& n& wa h\$ do ma nza de.

Marc : N& wa he'de ma hã gazan\$ 'da fala ki nge nde ?

Kuta : Wa he'de ma 'da fala k& wa h\$a, wa y\$a y\$la nza i, n& h\$ mú wa nza hÀ. Wa y\$a y\$la ni gbaa, wa n&a we kpolo t& wa, we f\$!\$ t& wa f\$la. Wa fo langba zu wa do'do, wa fo wØlØ t& wa do'do, n& wa 'bana di ni do kalesĐ*, n& wa he'de ma ng\$ kalesĐ* ni hã gaza, d& t& k\$ butu i, s& n'a h\$ do ma de.

Marc : Ní a k& dati wa 'bana k\$ butu ni, wa t& le ti ngbam\$ kĐ g\$, n& nde fo tulu go'do wa bina ?

Kuta : T& k\$ butu, gã lili m& k\$ gaza k\$la ma na, gaza, g&n& k\$ dani 'da a À ia, n& nde mbe m\$ 'd& tili, m& a damba k& ma gala a. We k& ma s& ni fai na, a we t& da kĐ a, g&n& dani À ia, a da kĐ a t& ga a, n& ma té t& ng\$ lo'do a iko g\$.

N& a y&ngg& s& na m& ni, fo tulu s& go'do a bina gbaa. K\$ 'da fala k& wa tĐa na, li dĐ ngbam\$ kĐ ma s&\$ g&, nde ma be we tĐ na ge nde? Kpo soe ta 'b\$ k& wa n& we e do tulu go'do wa na, m& a k& li dĐ ngbam\$ kĐ s&\$ g&, wa he'de tulu s&\$ g& ia, e kalesĐ* go'do wa s&\$ g& ia, di a bind& wa vÀ wa d& t& nza 'di. We k& wa ia s&\$ g& kalesĐ* go'do wa ia, wa

z\$ a t& owi ko wa k& wa nza i ia. Wuko yú 'b\$ di wa g\$, a kpa wa nÊ, n& a hã wala hã a d& t& k& kp&l& wa nÊ, n& wa la, n& a la iko. Ní a wa yú s& ta 'b\$ a di g\$.

Gulu k& tulu go'do wa, do 'da fala k& wa le ti ngbam\$ k& ia, ma be we t& na, d& wa di 'b\$ a gaza g\$, wa h\$ a gba bu ia.

XI. Ogazan\$ wa h\$ nza k\$ butu

1. We 'da b&n&fanda li fanda 'da le

H\$ mú gazan\$ d& nza ni, n& ma di na, wa mi b&n&fanda t& fala wa n& mba do li ngba wa ni. N& 'da fala z& b&n&fanda ni, n& wa ¼ ina ti go'do n&, n& ina ni, 'da fala kpo, nde ma we duzu n& mb\$ k\$ sila owin\$, d\$ d& ni k\$ kpawe ma ú g\$. T& b\$a, wa fa wena do t& a we 'da kpa\$ win\$, wa k& we t& na, lo k& a na, li nza ma kolo, d\$ kolo ma tÊ g\$.

K\$ 'da fala k& wa d& ni ia, n& wa ba mbe kpa\$ wuko kpo, — we k& k\$ bila wa le ni, kpa\$ wuko k\$ n& boe, wuko zú lú g\$, we k& nu le nganda n& we wuko, — n& wa ba mbe kpa\$ wuko kpo, n& wa e a d& t& gulu te b&n&fanda. N& wukoe ni a dungu s& d& t& gulu te ni, g&n& k\$ wese to wena, g&n& win\$ wa y\$ y\$ la, wese to wena, nde a d& gulu te ni, a do ngb&nz& k& a.

N& owi wilin\$, wa k& wa si s\$ bila, wa mba s\$ ngba wa do wuke ni, n& wa kpua m\$ gaza ni, wa ia kpa\$ gb\$ ngg\$ d& t& gulu te b&n&fanda. N& wa ia to n& d& k\$ wuke ni na, a f\$m\$ gbaa we h\$ nd\$ ti y\$ la.

N& wuke ni a do ngb&nz& d& k& a, k\$ 'da fala k& m\$ d& nÊ li nza ma dia g\$, n& a zonggo m\$ d& ti nu a, n& a wele we d& ti nu a zu a kpo ni, n'a fi 'd\$ gb\$ ngg& ni, n& a kpã nÊ, a kpã nÊ? K\$ wa n& aka gulu n&, n& wa na, a da kole, n& kole ma t& gele fala, a da kole, n& kole ma t& gele fala. Ní gbaa, k\$ y\$ la n& n& we e do'do, na gazan\$ wa n& la di la ni, n& a da t& 'b\$ tÀ a, s& n& wa n& we f\$ l\$ gazan\$ ni, n& wa n& we dungu t& 'b\$ nù we ny\$ ng\$ m& 'da wa de.

N& wa fo m& 'da wa ti gulu b&n&fanda ni, kpua m& 'da wa ni, wa fo s& ma gulu b&n&fanda ni do'do. N& nde k& y\$ la ia, n& wa bá s& b&n&fanda do ti g\$. Ma \$, n& m\$ sa, n& wa doko n& m& hã gazan\$ vÀ, n& b&n&fanda ma 'bana. K\$ 'da fala k& duka m& ma ia do'do, n& wa ba ma do'do de.

Marc : Kpua m& ni m& a ge nde ?

Kuta : M& a f&l& zam\$, wa lifi ma, n& wa e gulu b&n&fanda.

Marc : N& k& wa t& na "wa kpo m\$ gaza" ni, gulu ki ni na ge nde ?

Kuta : Kpo m\$ gaza m& a zungga m\$. Wa zonggo na, win\$ vÀ, sila wa \$ mb\$ k\$, n& m\$ gaza la vÀ do dia n&. Wa d& ma t& usu fala t& nd\$ ti le.

2. G\$ wáwá d&

L& d& a m\$ gazan\$ ni vÀ ia, n& nde wa t& d& d&, wa t& d& d&, wa t& d& d&. K\$ na, m\$ sa, n& gazan\$ wa h\$ n& nza ni, n& wele wa yolo dÊ ná 'Boa-bonggo, O'bokada-gbangbo, O'bobanganza, owan\$ kulu 'D&k&r& vÀ, n& wa t& g&n& gaza, n& wa \$.

N& ogazan\$ wa h\$ nza, n& wa g\$ wáwá d&. Wa g\$ wáwá d&, ngba soe li 'bala d& ni, ma t& m& ngba soe wa z\$ do bele naa wa ni. N& wa g\$ wáwá d&. G\$ wawa d& ni, l& sa li n& ni, m& a d& k& wa 'bala, d& fo k& wa 'bala ma, n& wa t& sà g\$, wa t& fi sa k\$ n&, hã wa t& kp& g& ni, l& sa li n& na wáwá d&, tabi l& g\$ wawa d&.

N& do t&ai ni, n& ogazan\$ wa \$ gbaa, k\$ ma n& gbo sanga z&, n& wa h\$ nza. N& wa t&, n& wa yolo do suka* t\$a, n& wa m\$ ng\$ g\$ w&w& d& t& nu t\$a kpo kpo. N& wa ga zuma n& ga, wa ga zuma na:

"Aa tala gaza ooo... h& mbe ka h& wo wo wo..."

Aa tala gaza ooo... a tala gaza wo wo wo.

H& mbe li h& & n\$ wo wo... h& mbe ka h& wo wo..."

Wa ga zuma n& \$ n& m& n& ni, n& wa ma ng\$ y&ngg& n& t& nu t\$a 'da naa gazan\$ kpo kpo kpo kpo. M& ni n& nde, wa lu oka h& wa. N& obaa gazan\$ wa ba ka ni, n& wa fi k\$ koe, k& l& n& we kpa fala \$i we \$ n& i m\$, k\$ m\$ sa, wa f\$!\$ do gazan\$ wa t& we y\$ y\$!a ni, n& wa ny\$ng\$ ka ni t& fala \$i ni.

Marc : M\$ t&a na, gulu w&w& d& ni a ge nde?

Kuta : Wa t& na, l& n& g\$ w&w& d&, gulu n& gb&li li w&w& yula ng\$ n& ni, m& a a d& k& wa 'bala ma, n& wa a gbalanza li n&. K\$ ma n&ia, n& wa t& t& we pi sa k\$ n& na, wa sa ma g\$. N& wa sa li ki ni na w&w& d&, n& 'da fala k& wa a k\$ m\$, n& m\$ fumu ma. M\$ fumu ma, n& m\$ n\$ a k\$ni, n& m\$ t&kp& ma do sala gogo m\$, n& m\$ f&la sa nu d& t& n& iko, ki de 'b\$ wena.

Marc : M\$ fumu ma, n& m\$ t&kp& do sala gogo m\$, gulu ngbaka ni na ge nde ?

Kuta : Fumu m\$ m& a k& na, m\$ n\$ be s&, n& m\$ \$m\$, n\$ be s&, n& m\$ \$m\$, n\$ be s&, n& m\$ \$m\$, \$ n& k& m\$ n\$ do m\$ k& ma 'bana do bawe wena ni. N& a k& 'da w&w& d&, m\$ fumu ma we duzu sa'da n& k\$ n& ni.

N& t&kp& do sala gogo m\$, gulu n& na, m\$ n\$ do t&l& t& k& sa'da n& 'bana 'do gogo m\$, n& l& n& la d& k\$ z& m\$, s& n& m\$ f&la sa'da k& n&.

N& a k& wa n& h\$ n& ni, n& m& wa aka we n& dati ni, m& a w&w& d&. N& wa h& h& wa k\$ bula k& ma g& g& ni. K\$ wa n& h\$ 'do nu t\$a 'da naa gazan\$ nde, n& wi wili w&le t\$a, baa gaza ni, a w&l& t& a d&, n& a gu n& d& t& kp&l& nu t\$a do koe 'baka a. N& m\$n\$ v& wa n& aka we n& ni, ma h\$ s& nza do li be wolo nyanga t\$a be s& ni.

K\$ ma n& n& h\$ nza ni, bila w&w& d& h\$, n& a ba, n& mbe be nya a g& k& t& a ni boe, n& a ba. A aka we ngb&s& k\$ zuma wa n& n& ga n& ni, n& ngb&s& ma h\$, n& a ba ngb&s& ni, n& a fi k\$ koe. A aka we ka ni, n& ka h\$, n& a fi k\$ koe. We k& ka ni do ngb&s& ni, gaza a n& ny\$ng\$ s& di t& \$m\$ t& wi ng\$ go, k& wa n& di we \$m\$ t& wa, s& n& wa 'banda* t& we ba banganda do 'da le si n& ni.

N& a m\$n\$ v& wa n& aka we n& ni, m& a ny\$ng\$m& k& ma n&, n& ma gala s& di gaza gala. K& 'da w&w& d& ni, wa h\$ 'b\$ n& i m\$, n& gazan\$ k& wa n\$ n\$a ni, n& wa n\$ s&. We k& wa le ti ngbam\$kd ia, wa ia nu wa ia. N& a gaza k& a n\$ n\$a ni, n& a n\$ s&. G&n& k\$ m\$ ny&ng& g\$, m\$ a be k& m\$ ny&ng& g\$, n& m\$ m&ka* n& be s&, we e nu m\$ t& n&. Nde gulu w&w& d& ma h& ni.

Marc : N& a k& wa t& na, wa g\$ w&w& d&, ki ni ma mba gele ny\$ng\$m&n\$ v& iko?

Kuta : Ma mba gele m&n\$ v&. N& wa aka dati a w&w& d&, we k& d& ma do g& gulu n& we duzu win\$ v&. N& a dati d& s& g& ma n& d& gba li m\$ d& ni, kuti n& h\$ h& w&le gba li m\$ d& gazan\$ ni, h& wa m&ka* t& m& 'b\$ mbe do'do s&.

3. B&ng&nd&

N& wa n&, wa \$ ng\$ go m\$, k\$ fala sa do'do, n& wa kala gazan\$ do titole, n& l& le do wa d& t& ng\$ li, n& l& f\$!\$ wa v&. K\$ ma n& e do'do, n& l& h\$ do wa d& t& nza nga. N& wa yolo suka*

t\$á, n& wa n& h\$ d& 'do t\$á nga, n& wa e gaga nu wa, n& wa ufu: "Tu tu tu tu tu tu, lú lù lú lú lú lú lú!" (2) N& wa ala gaga huuuu... hooo..., fala b\$á. Wa n& ala fala b\$á, n& wi kÐ zu gaga n& a kÐ. Ma \$ do bángándá nde, n& a kÐ do banganda ni. N& otala onya wa wa kÐ, n& wa m\$ ng\$ t\$ngg\$* m\$!\$ng\$*.

N& wa 'banda* be t& wa do gaga nu wa. N& naa wa m\$ ng\$ g\$ n\$ dati wa, wa m\$ ng\$ gbo d& t& wa do milim\$ do oganzi d& t& kÐ wa, t& f&l& t& wa, t& z& kǎlǎ, t& d& yangga wa. A n& z\$ be kÐ a, n& a h\$!\$ tulu t& bele a vÀ, n'a m\$ ng\$ bǎlǎ d& ng\$, bǎlǎ d& ng\$, bǎlǎ d& ng\$. N& l& n& ni gbaa, n& l& n& h\$ t& suka* t\$á i, n& l& d& t& i m\$ nÊ. K\$ l& n& le n&, n& ogazan\$ wa n&, n& wa h\$ 'b\$ li butu i, n& wa kpolo 'b\$ t& wa we z& kúndù.

Marc : G j n z i m & a ge nde ?

Kuta : Gànzì, wa 'bili gbakÐ te, n& wa &nz& go'do n&, n& wa fo nwá n&, n& wa mili do m\$. M& a kpo kpo nu f&l& ngb&nz& ni. N& "gánzá" (v) m& a z& wele do g j n z i. "M\$ gánzá a !"

Marc : Ní a gulu li bángándá ngboo ni gulu n& na ge nde?

Kuta : Banganda m& a zuma k& gazan\$ wa h\$ nza ia, na s&& g& wa n& n& we y\$ y\$la nza nga, tak\$ do gÀa wese wa fo w\$!\$ t& wa vÀ, do langba zu wa dô ni. Ní a wa kala g j g j , n& wa ga do zuma n& ni, l& sa li ma na, bángándá ni.

Ní a gazan\$ wa ba do 'da le we be t& wa hǎ owi ko wa do k\$ zuma ni na, gaza ma nganda wena, k\$ lo ba d& kÐ lo, n& kÐ lo n\$á d& t& n&, k\$ l\$ h\$á suka* n&, ma hǎ kili t& lo ma bia tà & d& t& k\$ n& owi ko lo, onu f&l& kulan\$ 'da le nga. Ma hǎ n& zÚ wá lo, k\$ lo ba, n& kÐ lo n\$á t& n& nganda ngboo, ma hǎ lo h\$á suka* n&. Ní a bángándá m& a zuma be t& wi.

4. Z& kúndù

Kúndù ma d& tà & do suka* k& na gazan\$ s&& g& wa ú s& 'b\$ mbé n& k\$ butu g\$. Wa h\$á nza, n& wa n&a s\$, n& wa ba banganda do 'da le i gbaa we h\$ suka* t\$á. Wa n& h\$ ti k\$la i, n& wa a gágà nù, n& wa h\$ nza. N& fala h\$ mú wa ni, n& gaza k& a 'bana do be gaza, ya wa é a k\$ kundi g\$. We k& wa e a k\$ kundi, k\$ wa z& a do ndalagba kpo, n& wa fi n& a nù. Wa é a k\$ kundi g\$.

N& m& k& wa t& n& ni, Babiǎ, we kpe ti gazan\$ ni, Babiǎ a boe, a kpia d& dati. Baagaza a kpia, ya wa ba s\$, wa h\$!\$ s\$ ngbengbe g&l& Baagaza ni 'da fala k& wa la we a langba k\$ butu m\$ ni. N& wa h\$!\$ ngbengbe g&l& a, n& wa h\$ n&, n& wa 'bana t& nu kali ni tabi fala k& wa kÐ we z& do kundi ni, tabi nu kali, tabi fala k& do nde, we k& mbe, n& wa d& ma, n& ma ny&l& do le s̃.

N& wa t&, n& wi ngma zu kundi ni m& a wele kpo. Wa kpa wi wili k& kili tà a a gǎ, a sÐ sÐa, tabi a a d\$, n& a sÐ sÐa ngboo, n& a ž ti z& ndalagba ngboo ni. N& wa k&l& kÐ d& kpo, n& wa k&l& b\$á kÐ, n& wa k&l& tal& kÐ, n& mbe n& wa h\$ ng\$ nal& kÐ&, we h\$ ng\$ m\$!\$ kÊ. N& m\$!\$ kÊ, n& wa ba ngbengbe, n& wa mí ma d& t& di ni. N& wi ngma zu kundi ni a do ndalagba kÐ a, n'a e nyanga a — gulu ke wa tÐ na, wi ngma zu kundi a e nyanga a a ng\$ kundi, a nd\$ do nga wili nyanga a ngboo ni — , e nyanga zu kundi.

Marc : Wa mi ngbengbe k\$ m\$!\$ kÐ& ni fai nde ?

Kuta : Mbe 'da fala kpo wa usu k\$ b\$á kÐ&, tabi tal& kÐa, we vĴ a do'do.

Marc : K& m\$ tÐa na : "A nd\$ do nga wili nyanga a", gulu ngbaka ni a ge ?

Kuta : A nd\$ do nyanga a, gulu n& na, a zǎ nyanga a, a yolo do t&l& t& k& a n& bi bolo do ngba a ni.

Bon*, ní a Babiã a yolo i nga, do Baagaza do Karawa gaza ni, win\$ ni wa n& landa* nganda wena. Babiã landa* t& 'b\$ wi ni, n& nde Baagaza ngboo ni, we k& Babiã 'do ben\$ kÐ &. N& Baagaza ni a landa* di ni na, & ba ngbengbe ni. A anga n& kÐ& kpo dati ni, a kpà m\$ k\$ n& g\$, a anga b\$a k&, a kpà g\$. M& a anga ni, n& nde ndalagba ma z& a z&a. N& a anga nganda wena, we k& m& a gu zu a ni, m& a ndasa ko, k& s\$ l& sa li n& na batayÐ ni.

N& anga n& m& a k& na a ángá do d&a sa g\$. Gale kÐ a t& anga k& i nga, nde wili kÐ a t& anga k& i m\$ ni. A anga dÐ dÐ dÐ dÐ dÐ, k\$ a kpà k\$ kÐn\$ ni vÀ g\$, n& a ž do ti na, ma ti nyanga wi ngma zu kundi g&, n& ma h\$ bolo ngbala wa do a. Ma di ni na, a z& a do ndalagba. Mbe n& Baagaza zÊ a g\$, n& Karawa gaza a yolo i nga, n& a z& a do ndalagba, n& mbe g\$, n'a z& a kpo, n'a lo a do nù. Z& a do ndalagba kpo n& a fi a nu. G&n& k\$ kpasa wi, n& a z& a, n& a fi a nù. We k& a ž ti fala a n& z& do a ni ngboo wi a a. Hã a z& a, k\$ a yolo ti zufa, nde a sÐ wi wili wena. N& Baagaza lo a, n'a ba a do bolo, ba a do bolo m& a Baagaza n'a le ti a n&, n'a lo a do nù nÊ nza m\$ ni, n& a anga kundi ni, n'a ba ma, ba ngbengbe ni, nde wa ba a kundi ia. A ba ngbengbe d& kÐ a nga ia.

N& wa yu s& do kundi ni, we n& we e ma t& ngu'du ngbam\$ kÐ i, d\$ d& ni hã ma yÚ g\$. Nde z&a wi ngboo sanga t& gazan\$ di ni ma boe, do gbabun\$, wa t& z& ngba wa nganda wena. K\$ 'da fala kÐ gbabun\$ ngboo ni, ma n& t& 'b\$ ng\$ gazan\$, n& gazan\$ wa yu s& si t& k\$ butu i. K\$ ngawi 'da gazan\$ ma n& ng\$ k& 'da gbabun\$, n& gbabun\$ wa yu s& vÀ d& le i. N& nde m& a kafi!

Gulu kundi ni na, lo gazan\$ ngboo ni, lo \$a, n& lo h\$a wi wili, ti k\$la i, lo 'b\$ mbé n& a mb\$ k\$ wi g\$. Lo h\$a m\$ bolo k& wele wia t& ba ma, n'a d& do d&a to ni ia. K\$ lo d& 'b\$ kili mbé m\$ kpo g\$. Gulu k& wa gã ma do mbe zuma biã na: "Be gaza be gaza a a ka ka'dangga, a bálâ n& a na li a." Gulu n& na, be sele be gaza k\$la bina. G&n& k\$ a be sž, a wia t& d& gba m\$. N& wa ga do zuma gbia na:

"Oo be gaza be gaza a a ka ka'dangga, a bálâ, n& a na li a o ooo".

Marc : K\$ fala k& ogbabun\$ wa n& ng\$ gazan\$?

Kuta : Bon*, gbabun\$ wa n& ng\$ gazan\$ ni, n& nde 'do n& ni, wa z& s&, n& d& k\$ kpo kpo gbabun\$, mbe gbabun\$ wa 'b\$ 'do gazan\$ na, gazan\$ 'da lo, lo kÑ t& 'b\$ na, m\$ nz& m\$ d& wa g\$ (yia d&a m\$ d& wa g\$). N& wa siki 'do wa d& t& ongba wa gbabui. N& wele k& zi wa ba kafi do ngba a t& 'b\$ wena, gbabu do ngba a ni, wa kpa 'b\$ ngba wa do 'da fala ni.

Marc : K& m\$ ga s\$ do zuma na : "Be gaza, be gaza a a ka ka'dangga..." gulu ki ni na ge nde ?

Kuta : Zuma k& wa ga na: "Be gaza, be gaza a a ka ka'dangga a bálâ, n& a na li a nù... ", gulu n& na, ka ka'dangga, m\$ kÐ na, & lu, n& ma \$ a mb\$ k\$ iko, n& & ny\$ng\$, nde ma z\$a linggam& 'da m\$ wèlé n&. K\$ m\$ kÐ na, & lu, n& ma nga nganda, k\$ m\$ lu, ma nganda, hã m\$ k\$ t\$ mbe d& kÐ m\$, m\$ 'dingili ma, m\$ lo do nù, n& ma kpe'de d& ng\$, ma kpe'de d& ng\$. Ma be na, ma hasa wena.

Ma hã wa we be gaza do ka ka'dangga ni, we k& 'da fala k& a n&a gaza ia ni, n& k\$ mbula k& ma be tÀ & hã a k\$ gaza ni, mbe m\$ mÚ a m& a gb&ng& tÀ. K\$ 'da fala k& m\$ d& d& dÐ g&, n'a bálâ di, n'a zž nù gele fala. Ní a wa tÐ na, m& a be gaza, a a ka ka'dangga, a sÐa wi wili ia, k\$ m\$ d& m\$ do a nde, n'a nd\$I\$ fala ni, n'a zž tÀ a.

Marc : Mi zila na, z& kundu ma 'bànà 'b\$ d& g\$?

Kuta : Iž, g&\$ do g&\$ wa gb&a mbula kundi ni do'do. D& da dÐ g& ma dÊ 'b\$ tÀ & g\$. We k& ma fa zi na, owele wa gb& ngba wa iko.

We k&, mbe 'da fala kpo wa la gbongbo gulu we olo yaa l& do'do. K\$ fala k& s&n&m\$ t& 'b\$ boe, n& ombe wa profiter* t& 'b\$ do ma, we z&l& t& ngba wa, we e dani t& ngba wa. Ombe wa kpua galž tabi rasoir* nu ndalagba 'da wa we 'bili do ngba wa. Ma fa zi na, wa gb& ngba wa t& n& gb&a iko.

Ma k& wa z\$a ni, n& wa gb&a 'b\$ ma dô. Wa gb&a ma dĐ g& iko. Mi lengge na, wa m&ka* we gb& n&, t& 'do gaza 'da l&. L& z&a m& g&, n& 'do gaza 'da l& wa gb&a ma.

5. Tana ngele

Wa y\$a y\$la gbaa, ma h\$a gÀa wese, n& wa la do wa we f\$I\$ wa. K\$ l& n& do wa, l& f\$la wa i m\$, li butu i do'do, n& tuli k& l& z&a, n& wa he'de, k\$ wa h\$ do nza ni, n& l& he'de ma d& t& wa vÀ. N& wa pende zufa 'da wa l&ngg&lengge d& t& li 'do wa. N& wa ba do gila d& t& kĐ wa. N& l& fi 'b\$ koe d& t& 'baka wa, k& wa e f&l& n& do nyaka, n& wa 'dafa f&l& de wena, n& l& pende ma d& t& t& wa.

Marc : Wa sa li tulu ni na ge nde?

Petro : M& a tulu ngbaka k& l& z&a ma do mbÈl j, n& l& fulu ma hã wa vÀ. Wa sa li tulu ni na "gbà kùngb j" M& a gbam\$sanggele, n& nde k& 'da gazan\$ l& sa li n& do ngbaka na "gba kungba".

Kuta : Wa h\$ di vÀ d& t& nza nga. N& k& wa h\$ do dua gila kĐ wa ni, n& wa sa li ma na, a h\$ we tana ngele. Wa sa li n& na: "dua gila" wa d& ma m& a ngele. Wa tana a ngele, wa kala ma d& t& kĐ wa. N& wa d& do m\$ z& tĐmbÈ, n& wa bili na m& g&, n& gaza a e kĐ a d& k\$ n&, n& kĐ a d& t& go'do ngba'di ndalagba \$ na k& soda a e kĐ a t& go'do ngumbe ni. N& ngba'di kĐ a t& go'do ndalagba 'da a, n& ngba'di kĐ kpo ma ng\$ t& tana ngele, n'a bá zu a ng\$ g\$, a ka m\$ d& nù.

N& wa t& s&, n& wa zŹfanda k& wa y\$ s\$ do y\$la ni, wa zŹf s& ma korr, n& ma to ngb& &. N& b\$a k& ni, n& wa la do wa vÀ d& i m\$ nÊ, n& wa n&, n& wa gbã fala t& li zĐ, tak\$ wa \$ n&, n& wa tĐ na, wa n&a we \$ nù ng\$ g\$.

Ní a wa tana ngele ia. Wa t& fai, n& wa yaka ma na m& g&. KĐ gazan\$ fai na mÊ mi tana s\$ kĐ mi ni. Ɔ n& m& g&, n& zu n& d& tuku tuku tuku tuku n& wa t& zŹf do ma ni, n& wa na, gazan\$ wa tana ngele. Ní gbaa, n& wa n&, n& wa a wa i m\$, t& fala wa \$ n& ng\$ go ni.

6. Doko tala m\$ gaza

N& l& gbabun\$, l& kala tanggen\$ d& t& zu 'baka l&, n& l& h\$ do n&. N& wa zŹf do li fanda wa y\$a do y\$la ni. K\$ l& zŹf li fande ni gbaa, ma n& e do'do, n& l& n& 'b\$ ng\$ go. K\$ l& n& \$ 'b\$ ng\$ go m\$, n& m\$ sa, n& wa tulu wa d& t& li fanda nga vÀ. N& baa be do be a h\$, wa dungu ng\$ tangge ni vÀ. N& wa 'banda* be m\$ gaza hã wa.

Wa tĐ mbula hã wa na, m\$ \$a i m\$ we tĐ mbula hã m\$ na, m\$ dÊ m\$ nÊ, m\$ n&, n& m\$ si, n& m\$ d& do wi ko m\$ nÊ. M\$ wa m\$, m\$ d& na m& mi tĐa ni. N& wa n& tĐ mbula ni hã wa do'do, ya wa doko m\$ hã wa do 'da fala ni vÀ do 'da n&. N& Babiã tĐ t& 'b\$ di ni, ma n& n& we e do'do, n& baa gaza, wi ko gaza ni do naa a wa tĐ t& 'b\$ y\$a 'da a.

Tabi naa a zi le nga, be zélé a g\$ nde o, n'a tĐ. K\$ be ni gala a wena, n'a na: "Ɔ ō, a do & do likambo* bina. A ze le & de wena, do nu f&l& kula vÀ. Wa z& a we duka m\$, k\$ wa t& zÈ a we mbe gele m\$ g\$, we k& a ze le m\$ de wena."

N& 'da fala ni, wa hã s& zufa hã wa di ni vÀ ná k& z& win\$ kĐa, z& baa wa, tabi z& Babiã kĐa ni do'do. We k& mbe n& Babiã zu a kpo a tĐ na, gaza kpo ni wa n& z& a zufa gaz&l&, tabi zufa

nal&. N'a z& s& gaza kpo kpo zufa nal& \$ na m& ni. Ma n& e do'do, n& baa gaza k& na, be 'd& & z&lé m\$ g\$, & n& z& a gaz&l& tabi & z& a ngb&'d&'d&, n'a z& s& a, n& ma e s& na m& ni. K\$ wa n& z& wa vÀ, ma n& kpa zu wa do'do, n& l& kala 'b\$ wa di ni, do tangge vÀ, n& l& n& do wa we a wa k\$ be t\$a.

7. Le k\$ wili t\$a

Hã wa z& wa gbaa, ma n& e do'do, n& wa la do wa d& t& k\$ wili t\$a. T\$a k& wa t& Ø k\$ n& g\$. Wa wa tabi z&ð&, wa l& ia, k\$ nù g&, k\$ wa sângà nyanga n& g\$, to wa sanga nyanga n&, n& wa a wa k\$ n&. N& wa \$m\$ t& wa k\$ n& ni. N& ny\$ng\$m& wa t& n& hã wa, n& wa ny\$ng\$ di ni. Obe nya wa wa wia t& t&, n& wa h\$ nza, n& wa t& wa dungu d& t& di ni, wa ka m\$, n& wa z\$ wa iko. N& wa 'bana d& di ni, n& wa \$ 'b\$ t& kpo t& k\$ wili t\$a ni.

Marc : N& kpasa gaza ni, k& a d&a m\$ gaza vÀ ia ni, n& tak\$ a we t& ba wuko, n& a wia t& n& nde ?

Kuta : T& k\$ gaza, 'da fala k& wa g\$n\$ gazan\$, k\$ h\$ mú wa nza, ma do gulu n& b\$a :

T& kpo : N& \$a k\$ wili t\$a, k\$ s&& g& n& n& si d& nu t\$a 'da owèlé n&, dati n& vÀ, wa ba s& be boko be, nde a t& hØ ng\$ sab&l& 'bu g\$, — we k& wa we z& do kpasa wan\$ k& sab&l& 'da wa g& g& ni, k\$ wa we wa ngu'du wi wilin\$ ia, ngu'du gazan\$ ia, n& nd\$ti n& vÀ, n& mbe k\$ gazan\$ ni kpo, a \$ s& do a 'do n&. Ma k& wa we wena do be k& a 'bana sanga iko ni, k& a ì m& go ni —, n& a t&, n& a \$ nù, n& gaza t&, n'a \$ nù d& ngu'du a, n'a ba nyanga a, n'a fi ng\$ a, n'a ma ng\$, n& a ba falanga, n'a futa do a. N& wa d& na m& ni kpa 'da zu wa vÀ, s& a 'do n& wa kpa t& 'b\$ wila fala de. N& g&n& k\$ a kpa ngba a do wuko, nde we zu n& bana. We k& ní g\$, nde m\$ gaza wa d& i m\$, a s& do hÀlÀ wuko k\$ a bana.

T& b\$a : Mbe 'da fala 'b\$ kpo, n& liã te k& kpasa wi k\$ nu f&l& kula a gi gazan\$ ni, n& mbè n& a gi, n& wi a ma dati n&, tabi a mba do n&, n& a ny\$ng\$ ni, mbè n& wa sa m\$ hã boko be, n& a t&, n& a fi k& a t& n&, n& n& mba do a, n& n& ny\$ng\$.

K\$ 'da fala k& t&l& t& d&a m& k& na, wa we wuko do ngu'du wa, ma n& 'banda* h\$ ma ni, ya ki d& tÀ & 'b\$ ngboo g\$. N& k& na, boko be a ba ny\$ng\$m\$, n'a e nu m\$, n& ki d& tÀ & k\$ ina wuko, k& wa gi ma hã wele, n& a a angala, hã a ba wuko, n& boko be iko, a t& n'a mba do a, n& n& ny\$ng\$ m& ni do a fala n& kpo de.

8. Futa tangge do si nu di 'da baa wa

N& fala n& sa n&, n& wa t& li fanda nga. K\$ m\$ n& sa n&, n& wa kala 'b\$ wa d& t& li fanda nga. K\$ wa n& kala wa li fanda nga do'do, n& wa fi kili ngbi k& wa. Kili ngbi m& a wala te k& zam\$ g& k& wa sa li ma na ngbi ni. K\$ wa gba ma ia, n& wa fi k& wa. N& Babiã hã mbili tangge k& 'da gaza kpo kpo ni, n& wele gazan\$ ni, naa gazan\$ do baa gazan\$ ni, wa hã mbili hã Babiã, n& wa ba tangge 'da gaza do gaza.

N& wele k& a futa, n'a ba tangge k& be k& a, fala n& kpo do be 'da a, n'a si do a woo d& t& nu di 'da a i. N& ki ni Babiã f&l& t& 'b\$ k& a t& wa na, di da d& ni, we mú wa zØ 'b\$ & g\$, & ia wa d& t& k\$ n& ia. Ki ni wele do wele a dala be 'da a \$ n& k& ma wia do hã zã 'da a.

Marc : Gulu fi kili ngbi k& gaza a ge nde?

Kuta : Fi kili ngbi k& gaza ma be na, 'da fala k& wa n&a zi gaza, wa h± zi wala hã wa na, wa nyÚngÚ ngbi g\$, we k& k\$ butu gaza, l& nyÚngÚ ngbi g\$, l& 'bé 'b\$ t& ngbi g\$. N& h\$ k\$ ngbi na, wala ngbi te nù ia, n& m\$ n& n\$, d\$ n& má t& n& g\$, n& m\$ yu ma yu.

K\$ ma hã gaza ma ia, n& ma di na, wa we ma do kĐ m\$ na, dĐ ni n& do wila fala we 'be t& ngbi, tabi we ny\$ng\$ ma. Gulu k& wa tĐa na, wa fi kili ngbi kĐ a, we e kĐ a t& n&, tak\$ a t& yù 'b\$ ma g\$, a t& dÊ kili n& g\$.

Marc : T&l& t& ngbi na, wa d& kili ma ni, m& a ge nde?

Kuta : T&l& t& ngbi na, wa d& kili ma, we k& kpasa win\$ wa na, 'da fala k& k\$ buti, k\$ n& 'be t& ngbi ia, n& n& kpa s& 'dã m\$, k\$ dungu gaza 'da n&, olo gaza 'da n&. We k& mbe 'da fala kpo, n& wa na, l& 'be t& ngbi ia, ma be na, n& dÊ ngizi gaza g\$, n& kpolo h\$ t& m\$ h\$a. Wa tĐ na m& ni, kpolo h\$ t& m\$ h\$a. M& a kili m\$.

9. Gaza fe k\$ butu i

K\$ butu gaza zÊ dati ni, ná k& mbula gaza 'bana mbe do nganda n&, — we k& da dĐ ni, ma kpolo g&\$ do g&\$, t& 'da fala m\$n\$ k& hã zã 'banda* k& n& ni —, Ní a zÊ ni, 'da fala k& gaza a k\$ butu, k\$ a ba z&l& ia, n& baa a ni si, n& a tÓ s& we n& hã k&n& a le nga na, naa gaza a ž ma g\$. 'Da fala k& z&l& ma nganda 'b\$ wena, nde a tÓ s& we n& g\$. N& a si, n& a bé s& 'b\$ bila li 'bako hã k&n& a 'b\$ g\$, a be s& fai m& a bila li yangga.

K\$ 'da fala k& ma h\$ na, gaza a fia ia nde, n& wa mi s& a d& k\$ butu m\$. N& baa be ni si, n& a tÓ s& 'b\$ we n& hã k&n& a g\$, hã naa a g\$. N& ny\$ng\$m& 'da gaza ni n&, n& wa nyúngú s& g\$, n& wa a ma ti ngbam\$ kĐ iko.

Nííí, k\$ 'da fala k& na, s&& g& fi dĐ gaza 'd\$ lì g& boe ni, n& wa tÓ s& 'b\$ we n& hã naa gaza ni na, m\$ zÚ, m\$ d& be 'da m\$ nÊ, k\$ be 'da m\$ k\$la g& bina, wa tÓ s& 'b\$ we n& g\$.

N'a d& dĐ gaza vÀ, n& ngba soe na, h\$a 'da gazan\$ boe ni, n& wa yolo k\$la m\$, n& wa h\$, n& wa kpĐĐ kondo zu t\$a 'da a, we be na, kondo zu t\$a wa kpĐĐ ma do'do we be na, m\$ zÚ, be 'da m\$ a fia k\$la i dô. N& do 'da fala ni, s& n& naa a a 'banda* kpa linggam\$ we 'bako, n& nde ma suka* ia.

N& wa yambala ma na, ma dè g\$. Hã di da dĐ ni ma t& 'b\$ na, gaza 'da fala k& z&l& ma nganda do a wena, k\$ wa ž na, Đ Đ ma wè g\$, n& wa f\$!\$ gaza ni, n& tala wan\$ vÀ na, wa f\$!\$ wa ma wè g\$, wa f\$!\$ tati a t& gaza wi z&l& ni. N'a h\$ nza, n& wa tombo a nu t\$a ina do ti, we do k& na, wa w&l& a iko. Da dĐ ni ma d& tÀ & wena na m& ni, ma 'bànà 'b\$ ná kuti k& zi ni g\$.

Aka wen\$ ng\$ gaza k\$la

Aka wen\$ ng\$ ngbam\$ kĐ

M& wa d& do usu m\$ gulu ngbam\$ kĐ ni a ge nde?

Kuta : T& k\$ butu gaza, fo mbé m\$ \$ na da, tabi m\$ ge nde bina. Mbé m\$ i m\$ bina. N& l& g&, k& mi tĐ s\$ na, mi a Karawa gaza, mi wia t& usu gbālā mangga mÚ kpasa wi ti ngbam\$ kĐ, k\$ kolo t&, ya ma 'bÚ s& g\$ ni. Mi usu ma, n& g&n& k\$ kolo t&, ma 'bÚ s& g\$. Mi e d& ti ngbam\$ kĐ d& t& ngbala m& ni, n& mi &f& kĐ mi, n& mi e, \$ n& k& mi ž ti ti ngbam\$ kĐ ni na, ma nÊ, k\$ mi e m\$ fala g&, n& kolo hÚ s& t& n& g\$, n& mi e ma.

M\$ e m\$ yali 'da m\$ ti ngbam\$ kĐ, n& nde yali gáná s& m\$ g\$.

Kuta : Ma na m& ni. Mi mi tĐ we, mi \$a t& k\$ buti, n& 'da fala gaza 'da obe zã mi, k& kpasa wi ti mi kua wa, n& mi t& t\$a kusi. N& a do z&l&, n& mi si congé*, n& mi t&, n& mi \$ do ben\$ ni z&k& kpo, congé* vÀ mi zi do wa. N& mi \$ do wa, n& l& n& wá nu gia, n& mi tĐ na: "Mi gbÌ sa'de k\$ gia g&!" N& wa na: "M\$ g&, m\$ y&ngg& t& m& t& 'be bic* iko, m\$ gb& n& sa'de?"

N& mi na: "Mi gb& sa'de k\$ gia g&!" N& l& \$ do wa ni gbaa, n& l& n&a, n& mi to ngbia, n& mi gb& a. N& kpasa wi ti mi t& 'b\$, wele k& h\$ d& 'do wi g\$n\$ gaza ni, a to wa b\$a. Li wese kpo ni, l& gb&a sa'de tal&, t& k\$ z& baa l& kpo ni.

Marc : Gulu n& nai?

Kuta : Gulu n& we k&, l& t& k\$ butu m\$ do gazan\$, n& l& \$ do wa kpo. L& \$ do wa kpo ma be na, m& 'da wa t& 'b\$ m& ti ngbam\$kd, wa ẓ na, ma we t& gala wele na, a gb& m\$ wena, ma boe ni. Ní a l& we t& kpa chance* ni do wa vÂ. Li kd kpo, ní a wa d& ma do wala k& na, ina 'danga ngba wi, Ð Ð, wa dÊ s& ma g\$.

T& e ngbam\$kd nù, n& kpasa win\$ wa dungu do go'do wa d& t& nù we ge nde?

T& e ngbam\$kd nù, n& kpasa win\$ wa dúngú nù ng\$ m\$ g\$, wa dungu do go'do wa d& t& nù g&, we be na, 'da fala k& wa sulu, tabi wa yolo d& ng\$ iko, n& wa e do ngbam\$kd nù, n& nga t& gazan\$ ma s& zam\$ g&, t& ti k\$la k\$ buti ni ngboo bina. Gazan\$ wa g& s& do dia n& g\$.

Ɔ n& k& d& 'da oyaa l&, be n& ny\$ng\$ m\$, n& m\$ dungu nù dungu, h& hi m\$ ba nù, s& n& m\$ ny\$ng\$ m\$, h& m\$ h&, m\$ g& de.

H& wa n& e ngbam\$kd nù, n& wa dungu nù ma be na, wa 'b\$ do mbé linggam\$ ng\$ m\$ bina. Lingga wen\$ 'da wa vÂ ma dungu nù ia, lingga wen\$ 'da wa fio. H& wa e ngbam\$kd nù, n& t& win\$ vÂ wa n& \$ do ngbam\$kd di ni wa \$ do nga t& wi, wa g& do dia. H& d\$ wa yolo do ng\$, k\$ lingga wen\$ 'da wa k\$ butu ma yÊnggÊ ng\$ kili kili we kpa we g\$.

Inan\$ wa mi ti ngbam\$kd?

Gele aka wen\$ kpi do kpi

Gulu a g&la gaza a ge nde?

A g&la gaza k& onaa gazan\$ tabi oboko nya wa wa a ma ni, mbè n& wa he'de nwá fo d& t& wa. Foe ni ma be na, foe k& wa n& g\$n\$ do zu ga a sab&l& g&, ma n& n& d& m\$ n& ni, ma h& wa a do g&la d& t& wa ni. Mbè n& wa ba nwá cahier*. Nwá mb&ti wa a d& t& zu te, tabi wa sÐ ma t& nu f&l&, n& wa e g&l& wa, ní a be wa z&a a ni, a a be k&lasi*.

Mbè n& wa sÐ k\$a ndà'bà. Ní a wa sÐ kÐa nda'ba ni, n'a fi g&l& naa gaza wi a wio nde? M& a sia naa gaza ni. Ma h& be kùlá a a fa zi t& 'b\$ nda'ba, n& sia a t& ny\$ng\$ n&. N& a kala k\$a nda'ba t& ng\$ zubu i, n'a t&, n'a na: "Nda'ba o, be kula a y&ngg& zi, n'a dúngú le g\$, we fa t& nu m\$ ni, ma h&! M\$ kálá, m\$ sÐ d& t& g&l& m\$!" We k&, mbè n& m\$ ka m\$, ma dunu g&l& a zukpulu la li wena ni. Ma h& wa a ma d& t& g&l& wa.

Ní a m& a g&la wa a ma ni, m& a g&l& 'bako. G&la wa a ni, m& a g&l& 'bako, we k& be a n& k& ng\$ t\$ k\$. M& a g&la 'bako, m& a g&la yangga g\$, we k& 'da fala n& ia, n& mili kÐa h\$ li wa h\$a.

Gulu tua y\$la a ge nde?

Tua y\$la, oyaa l& wa t\$la zi ma, m& a ndo nyanga k& na, wa z&a wa, n& wa a kd wa t& li k&'d&nggui ni, n& wa z& nííí, n& wa y\$ y\$la do 'da zuma ni gbaa, k\$ wa ala k&'d&nggui do'do, h& gazan\$ wa la we \$m\$ t& wa be sẓ, n& kpasa win\$ wa tÐ na, wa y\$a di m& a tua y\$la kpo. K\$ wa ndo 'b\$ mbé a kd wa t& li k&'d&nggui ni, n& wa h\$, n& wa y\$ y\$la nííí, n& ma n& e n&, m& a tua y\$la b\$a. Wa t\$la na m& ni, 'da fala tÐ na, wa y\$a kuti y\$la, wa y\$a b\$a y\$la ni, n& wa t\$la na m& ni : nu tua y\$la kpo, nu tua y\$la b\$a, nu tua y\$la tal&, do 'da k& wa y\$ gbaa, wa ala k&'d&nggui, n& nde m& a nu tua y\$la.

K\$ fala k& wa àlà k&'d&nggui g\$, k\$ wa kpolo zuma iko, n& nde ma t& hØ di nu tua y\$la g\$. K\$ wa ala k&'d&nggui, n& nde zuma ia, hã gazan\$ wa la t& fala t& \$m\$ t& wi ni, ki ni ma h\$a tua y\$la. K\$ 'da fala k& wa kpolo zuma, n& nde k&'d&nggui kpo 'bana iko ni, n& nde wa tÚÍÚ m& a tua y\$la g\$.

Gulu y\$la nu ngbÍP (nguluma) a ge nde?

Nú ngùlùmà, m& a d&a to k& mbe wele ndo we d& n&, nde a tÓ l&ngg& d& nza g\$, n& a d& do t& nu a, li l&ngg& hÚ nza g\$. Hã a ka m\$, a z\$ m\$ wi ni, hã a kÐ we tÐ l&ngg& do m\$ wi ni, n'a be zu kÐ m\$ iko, n& m\$ z\$ m& ni, n& m\$ t&, n& m\$ d& m&n\$ a tÐa m\$ iko.

N& wa na, & h\$ s\$, n& & kpa a, n& nde a d& toe 'da a do nu nguluma iko, n& nde a tÑ li l&ngg& d& nza g\$. Gulu nu ngùlùmà ma a ni.

Ng\$ go ma \$ n& nde? N& wa n& i m\$ we d& ge nde?

Ng\$ gò m& a fala kpangba, k& ma d& t& gbogbo zÐ iko. N& mbe, n& wukon\$ wa n& ng\$ goe ni, we y&l& ka'dangga tula t& n& y&la. Hã gazan\$ wa n& ma i m\$, n& nde fala ni wa saka na, ma k\$I\$ mbe do li k\$Ia, do k& na, wa z& s& tuli dô, n& wa zÍlÍ 'd\$ li m\$, n& wa f\$I\$ t& wa, s& n& wa kpa ngawi we h\$ nza, tak\$ wa ndo y\$la de.

Ní a ng\$ goe ni, m& a fala k& wa ÀÌÀ z& tuli ia, k\$ wa n& di s&& g&, we n& we z& ma. Ní te tulu 'b\$ mbé n& i m\$ g\$, wa kpa ten\$ ni do li k\$Ia k& ma k\$I\$ do li goe dÐ\$ ni, s& n& wa dungu d& t& ng\$ goe ni, d& wila fala nÊ, n& wa z& ni. Gulu k& wa saka ng\$ go, na d\$ ma dÊ t& nù iko g\$, k\$ tulu ma 'dángá d& t& nù vÀ g\$. Gulu goe, wa n&, n& wa z& tulu, s& a t& n& ma \$ sa, we k& m& a kpangba.

Gulu be a sa ni a ge nde?

Yale k& wa sa li a na "be a sa" ni, m& a wele k& a g& d& t& k\$ le olo yamba a, n& a n& gaza d& k\$ le 'da wa, t& le kùlá 'da naa a ngbo. N& t& gaza 'da a ni, \$ n& k& a yale ni, n& oyamba a wa d& kili na, 'da fala k& lo g\$ do z& a, hã a e f\$mba ia, n& dia m\$ mÚ lo bina. We k& 'da oyaa l&, wa f\$m\$ fala oyale nganda wena, wa f\$m\$ fala wa nganda wena. Do d& mbula ngboo olo yaa l&, m\$ h\$ s\$ s&& g& ia, n& si mÚ m\$, n& wa e k\$Ia 'baka m\$, wa hã k\$Ia hã m\$.

Ma hã a n&a gaza d& t& di ni, n& a g& d& t& di ni, n'a Í ti m\$ 'da le, n& ma wia na, wa ba a, wa e k\$ owi e ngbam\$k& nù. M& a wele k& zu a b\$I\$ wena, n& a do wa d& t& 'da le ni, n& ma we na, a mba do wa, we e ngbam\$k& ni fala n& kpo t& nù, s& a ma ngua do dia n& de. We k& 'da fala le 'da oyaa l&, le k& wa e wele do nwa, n& nwa ma dúngù de g\$, n& ma y&k& kilikili kilikili ni, k\$ wa z\$a na, ma wè g\$, n& wa ba nwa, n& wa hã hã yale ngboo. Hã yale ba ia, n& zu m\$n\$ ni vÀ ma gbese, fo 'b\$ mbé wi y\$nd\$ wa bina. Gulu n& we k& a a yale, n'a na, k& n& kÑ g\$, n& & kÓ s& g\$, we k& & a yale, & e kÐ & ia, & a le kùlá 'da n&& & ia, m\$ kpo dÊ s& g\$." N& a ba le ia, n& le \$ n& fio. K& kpasa win\$ wa d& zÊ do wa ni, n& ma a ngboo n&.

Marc : N& wa sa li a na, be a sa ni we ge nde?

Kuta : Wa sa li a a na be a sa ni, we k& wa saka yale k& a do b\$I\$ zu d&a m\$, n& a d& sa t& d&a m\$ d&a, ma hã wa ba a, n& wa e a. K\$ wa é a wele k& zu a kili kili tabi wi gbala zu, tabi wi mbuma, n& wa é a g\$. Gulu be a sa ni, m& a be k& a do sa t& lingga we, a do sa t& d&a m\$, do b\$I\$ zu wi.

Dàmbj m& a ge nde?

Dàmbj m& a tuli k& wa ÀÌÀ, n& wa z&a, n& nde do fala ni wa sá li n& na, dàmbj g\$. Hã fala k& wa z& ma, ma e do'do, k\$ l& n& h\$ d& t& k\$ butu m\$ na, to n& n& n& ndo n& da dÐ ni we he'de ma d& t& gazan\$ ni, n& nde wa sa li ma na, damba.

Wa gba li p&s& k& wa z&a ma, n& wa ngbala d& t& 'do n&, n& wa gba t& 'b\$ we do 'da kili t& gaza k& a he'de s& ma ni. N& wa gbo wolo k\$ n&, n& wa fi do fende n&, n& ma le k\$ ngb& &. Hã m& n& le dô ni, n& wa e ga gaza d& t& k\$ n&, n& wa ba ngba'di nu f&l& k&, n& wa k\$'b\$ d& t& 'd& tili a, t& k& a n& he'de ma ni, si ng\$ nga wili kÐ, n& wa k\$'b\$ k& si ng\$ gale na, we do k& dani ma ny&l& mbe be do ng\$, d\$ a tó li dani fai g\$.

K\$ 'da fala k& wa gba t& 'b\$ hã a ni ia, n& tala ki ni wa dá s& zÐ g\$, n& wa e 'b\$ ma. K\$ ma n& d& ndambo* kÐ tã, n& wa kpolo do k& a he'de dati ni. We k& ma wè na, tati a damba kpo a he'de fai g\$, d\$ d& ni hã mikr\$b& té li dani g\$.

Gulu "nzia" ogazan\$ wa ny\$ng\$ ti k\$la n& wa tombo nwá n& hã onaa wa nza nga a ge nde?

Nwá nzia m& a nwá bilili, tabi bilì, l& sa 'da l& i na, bilì. N& be a ny\$ng\$ nwá nzia ni, hã a tombo d& nza nga we be na: "N& t& Ø 'b\$ do mbé lingga we g\$! Wa g\$ng\$ & vÀ do dia n&, & do dia kili t& wi iko." K\$ ma wia na, a fo m\$ 'bako s\$ tà a ni dô. S& n& nwá nzia ma n& h\$ nÊ ia, n& naa gaza a kulu ng\$, n'a z& nu a, n'a g\$ng\$ m\$ng\$ tà a ni, n'a a nù, n& sila a ma gÀ. Onaa gazan\$, do onya gazan\$ k& l& sa li wa na oyakaso, wa g\$ng\$ k\$a nda'ban\$, nwá mb&tin\$ t& wa, do nwá bÐn\$, do nwá foe wa kala s\$ ma vÀ d& t& wa ni, n& wa a ma nù.

K\$ wa a nù ia, n& wan\$ g& k& wa nd\$a mbito d& t& t& wa, t& a g&la gaza ni, wa fÚÍÚ s& kÐ tã kpo ni g\$. N& m\$ sa k& wa n& f\$!\$ n& ni, n& wa ba n& mbili, n& wa futa gazan\$ ti k\$la, s& n& wa f\$!\$ de. K\$ we duzu nwá ni bina. Wa g\$ng\$ s& nwá ni, n& mbitoe tà a ni, a fÚÍÚ s& iko g\$. M\$ sa n&, n& a tombo n& mbili hã gaza do'do, gaza ba mbili i m\$ do'do, s& n& a f\$!\$ t& 'b\$ tà a le nga de.

Gbà kùngbá m& a ge nde?

'Da fala k& ogazan\$ wa si ng\$ tulu, n& ogbabun\$ wa ÀlÀ tulu we z& do tulu k& wa d& s& do ton\$ do ti k\$la m\$ ni. N& ki ni wa z& s& be k&n\$ iko. N& nde tulu k& wa ÀlÀ s& ma, s& n& wa z& do gbà kùngbá ni, m& a gã te k& ma b\$ b\$la. N& obaa gazan\$ wa n&, n& wa 'bili ma, n& wa we li n&, wa y\$!\$ li n& do k\$ya. Hã wa n& y\$!\$ s& ma do'do ni, n& wa ÀlÀ, n& wa v& ma, t\$!\$ wa z& ma. N& z&a n& ni ma we we tÐ na, wi z& ma a kpasa wi k& a ž ti z& n& de wena. N'a dungu fio, n'a z& ma. A a tabi a nwí nù, we do k& na a z&, ma te, n& t& n& 'dángá g\$ ni. N'a z& ma d& ng\$ m\$ iko gbaa, m\$ zÚ, ma unu de wena, n& m\$ kpa w\$ t& n&.

Ogazan\$ wa dama gí gí 'da fala ki nge nde?

T& k\$ dama gaga, zuma gaga k& na, ogazan\$ wa k\$ butu i, k\$ wa h\$a di d& t& nza nga ni, ní a ndo n& na, wa h\$ mú wa ni, n& wa h\$ d& nza nga do gaga, do zuma l& sa li ma na *bángándá*. N& wa l\$ng\$* d& 'do ngba wa we h\$ n&.

'Da fala k& kolo t& ia, n& wa h\$ d& nza nga we lengge do bã kole, we ten\$. K\$ wa h\$a d& li zÐ nga ia ni, n& wa ndo zuma k& wa we t& sa m\$ hã oyakaso gazan\$, hã wa s na, zÚ lo gazan\$, lo h\$a t& 'b\$ ia, ma we t& m& 'b\$ na, oyakason\$ wa ni wa h\$. We k& yakason\$ wa we mba t& m& 'b\$ do gazan\$ t& li wala ngam& ni.

N& wa ndo zuma nÊ : "Yákásó mú zilà è, mú žilí è è è... " (3)

N& wa t& dama gaga na m& ni gbaa, hã wa n& ala n&, n& wa ba 'b\$ mbé zuma k& ma ba yangga hã yakason\$. K\$ wa n& h\$ n& ia, n& wa h\$ do y\$la. Mbè, n& wa ba 'b\$ zuma d& 'do n&, n& wa na... mbè li wa sa li ma 'da l& i "pàndòlò", n& wa ba zuma ni na :

"Yákásó pí ndǝlǝ, yǝlǝ gáná mù, yàkàsò pándóló yúlá gí nǝ mǝ..." (2)

N& wa sa k\$la t& wa. Hã wa n& ze le ni, n& wa na : "A, ní a & g& & y\$ y\$la, n& ma \$ ní we ge nde?" Ma na, a t&, a 'banda* y\$la ni. Ki ni wa n& 'banda* do ma, n& ma e dô.

K\$ ma \$ do y\$la *nu kali*, na wa h\$a do l\$ngb j zu wa nde, k\$ wa h\$a nza nga, n& wa dama n& gaga ni, we sa m\$ h\$ yakason\$. N& yakason\$ wa ze le gaga ni ia, n& wa na : "ZÚ, gazan\$ wa h\$a ia." K\$ 'da fala yakason\$ wa n& d&l& do naa gazan\$ do'do ni, n& wa a k& wa li k&'d&nggui, n& gazan\$ wa z&l& t& m& 'b\$ we n&, we 'banda* y\$la 'da wa. Ki ni wa saka mbe t& kpo, n& wa yolo d& zu n&, s& a wa dama gaga, ma lo do b&i ny& ny&la de.

K\$ t& tal& n&, 'da fala k& k\$ butu i, n& gazan\$ wa ufu gaga ni, wa do zuma we d\$nggo do ngbam\$& boe, tak\$ z& ngbam\$& mb\$& ni. Ma we na, wa t& fa zuma k&n\$ ni, n& wa dama t& m& 'b\$ ma, we gala do wa.

N& k& 'da fio, 'da fala k& *fio boe 'da le nga*, n& gazan\$ wa ze le s& na, fio boe ni, k\$ we be na, lo s\$ le nga, lo mba s\$ t& 'bakoe, ma na wa 'banda* t& 'b\$ di ni zuma k&da fio, wa 'banda* t& we dama ma t& k\$ butu m\$.

K\$ m\$, k& m\$ n&a gaza k\$la, k\$ m\$ ny&l& wena nde, n& m\$ ze le n&. N& m\$ t& s& na, ní a ngam\$ 'd& le i m\$ boe, k\$ ma we do k&, & we t& si n&. Tabi toe 'd& & ma k\$la fala e n& ia, tabi ma k& g\$, n& m\$ Ź na, ngam\$ boe, we k& gazan\$ wa hia k&da fio ia, ní a g&n& do t&i, & wia t& si n&.

M& k& m\$ z\$a na, ma nganda k\$ butu wena ni a ge nde?

Na k& mi n&a gaza k\$la ni, k\$ butu, m\$ k& ma nganda wena, ma nganda li wele, m& t& 'b\$ m& k& na, a h³ t& a we d& n& g\$, n& m& ni nganda wena. K\$ to v& k& na, n& wia t& d& ma, m& nganda wena m& a k& na, n& d& ton\$ v& do has& t&. We k& l& wia t& yolo n& s&& g& d&, n& l& n& n\$ n& Karawa, n& l& si s&& g&, n& l& h\$ d&. Mi t& s\$ ni, n& mi sa li w\$, na wele a \$ wi ni sila a we ma. We k& l& wia we yolo s&& g& d&, l& he'de w\$la ia, l& n&a s&& g& Karawa, tabi l& gu g& i m\$, — we k& wa be 'b\$ fana g& h& l& i m\$ —, n& l& gu g& i m\$, n& ni, n& l& si s&& g&, n& l& h\$ d&, nde fala t& t& g\$. K& n&& v& m& a ma yu, n&& v& m& a ma yu.

T&l& t& k& gaza a 'bili gb j z j nyanga a do'do ni

K& 'da gb j z j, gaza dungu nù, n& a 'bo d& t& nu nyanga a. A 'bo, ma n& n& e n&, n& a e d& nu ngb& &, d& ng\$ ngb& & 'd& 'd& 'd& ni gbaa, n& ma h\$ z& gaza a ng\$ nga, do dia ngbaka l& t& na, h\$ t& nganggala a.

N& 'do n&, n& a fa 'b\$ mbe kpo f&l& gbaza ni, n& a gba sanga n&. H& a n& gba sanga n& do'do, n& a fo m\$ z& n& ni d&, n& a 'banda* t& we fanda gbaza ni d& nu nyanga a ni, n& a a li fanda n& tal&, yolo ng\$, n& ma h\$ nù, yolo ng\$, n& ma h\$ nù, yolo ng\$, n& ma h\$ nù, n& gbaza ma dungu d& ng\$ ngb& & 'd&ÊÊ 'd&ÊÊ 'd&ÊÊ d& t& ng\$.

K\$ 'da fala k& a 'banda* n& n&a, n& ma wele kp&ÊÊ kp&ÊÊ kp&ÊÊ kp&ÊÊ kp&ÊÊ kp&ÊÊ do 'da gbaza k& ma z& ngb& &. N& nyanga a ma 'banda* kpolo ngb& & ni, n& ma 'banda* z& ngb& &, n& ma 'banda* wele \$ na m& ni. N& a gbaza m& a m\$ bisa gaza k& l& e ma ng\$ 'baka l&, tabi nu nyanga l&.

Do gbaza ni, 'da fala h\$ mÚ wa nza, wa n& k\$la do h\$ nza, n& gaza do gaza ma we na, a d& ma d\$ nu nyanga a. We k& ma d& g\$, n& Babi& d&la do a wena. K\$ ní a ma d\$ nu nyanga a. H& ma d\$ nu nyanga a ia, n& wa h\$ nza ia, wa k&a wa v& d& t& nu t\$a 'da wa ia, m& di a mbula na, gaza a n& n& tabi 'd\$ l& we f\$la t& a, n& nde f\$la t& wi 'da a ni, a fÚlÚ s& t& a fala n& kpo do manda'ba g\$. M& di n'a n&, n'a f\$la t& a k\$ 'de nu l& k& zi k\$ butu m\$ wa f\$la do t& wa ni. M& a mbula na, a f\$la t& a do usu n&, d\$ be manda'ban\$ wa zÚ t& a g\$.

N& nde la mÚ a, k\$ a n& n& ni, n& a \$ do k\$ya k& a. A h\$ nu mba wala k& ma kpa ngb& & ia ni, n& la mÚ nu mba wala ni, n& a 'bili ngba'di k& si ng\$ wili k& kpo, n& a fi nù, n& a 'bili k& si ng\$ gale kpo, n'a fi nù, n& a la.

A d& s& ní g&\$ g&\$, we k& mbula ni na, a t& tÈ we y&ngg& n& ni, a 'bili fala vÀ iko g\$, k\$ a 'bili fai d& t& nu mba wala ni, s& a ma ia do'do. We k& m& a m\$ gaza, k\$ a n& gese n&, n'a gese d& t& nu mba wala. Ma we na, a kÀ sanga n&, a kÀ sanga n& d& t& nu mba wala ni. We k& m& a m\$ bisa gaza, a t& tÈ we da kili kili g\$.

K\$ wa h\$, n& wa ž na, gaza s\$ ni, gbaza 'da a te nù nu wala d&. Ma be we tĐ na, a a la s\$ d& d& do wala yali mú a, ma hã a fua tÀ a, a la d& t& d& ni. Ní a mbula na, l& t& tÈ we 'bili do 'da b\$!\$ wala iko g\$, l& 'bili fai d& t& nu mba wala k& ma kpa ngb& & kpa ni.

S&n&m\$ sanga owi zolon\$

'Da owi zolon\$, mbe 'da fala kpo, n& ná k& l& a owele, n& wa a wele ni, s&n&m\$ z0l0 g\$, n& wa d& s&n&m\$ sanga t& ngba wa. Wele k& a kĐ s\$ we g\$n\$ mbe gazan\$, n& a z\$la gazan\$ do'do. N& mbe nya a wi zole, a wila we nu ngba a do baa gazan\$, n& a kpa d\$a gazan\$ ia.

N& ná k& wi zolo kpo kpo a ny\$ng\$ liã te n&, l& tĐ na, a lu m\$ gaza ng\$ sila a ni, hã a g\$n\$ gaza g\$, n& sila a y&k& a wena. Ma na, & g\$n\$ mbe gaza kpo, s& n& sila & ma si do nù de. We k& a do liã te, n& a ny\$ng\$ zi ma ny\$ng\$. K\$ a n& z\$ na, & kpà gazan\$ g\$, n& a fa na, & 'danga k& 'da ngba & wi zole.

Ndakisa* \$ n& m& d& zi mbe tÀ & t& k\$ le 'Bokuluna, k\$ mokili Kp\$ngb\$. N& wi zole a z\$la gazan\$ dô. N& ná k& a z\$la gazan\$ dô ni, n& a do ina kĐ a boe, n& 'da fala k& wa n& la do gazan\$ we 'banda* we g\$n\$ gazan\$ ni, n& a pi 'bua g\$l\$, n& g\$l\$ g& ngboo ndua to owele, yolo ná fala g\$n\$ gazan\$ ni gbaa d& nza nga, wele wè t& la k\$ n& g\$. N& ma ba ngam\$ hã win\$ wena.

N& g&n& ma d&a na m& ni, n& wele k& a a wi zole ni, n& a ž t& 'b\$ kili t& wi 'da a ni, a le t& 'b\$ k\$ n& do ndenge* 'da a wele n&. Gulu n& we k&, m& ni ma d&a tÀ & ni, g\$l\$n\$ wa d& 'b\$ t& wa, wa tó 'b\$ gazan\$ g\$. Kasi* og\$l\$n\$ wa t& m& fai d& di ni do win\$ boe, n& ma nganda do otala gbabun\$ wena, n& ma zi na, owele wa yu. N& ngbongbo gazan\$ do t& wa, og\$l\$n\$ wa tó wa g\$.

T& b\$a n&, n& mbe n& ma d&a tÀ &, n& wi zole a ba buluti 'da a, k& a 'dafa nu n& do kĐa ngboo ni. Ha a e t& gaza ia, n& ma \$ n& k& tili m\$ bolo iko ni, ya ngba a a 'danga nu zole 'da a ia, n& t\$a nu n& bina, t\$a nu n& bina.

K\$ 'da fala k& a ž t& 'b\$ ti ndenge* ma ž ni, n'a fi k\$ m\$, n'a ba mbé gele zolo, n& a 'bili gazan\$, n& ma de s& tÀ &. We k& wa yala zi t& 'b\$ zŽ om\$n\$ t& kĐ ngba wa yala.

Ma hã wi zolo kpo kpo kpo a ba zolo, n'a fa na, & h\$ t& dati m\$, k\$ ma wè g\$ we &, & n& d& a ge nde ? We g\$n\$ do gazan\$ & n& d& a ge nde ?

Ma na, wi zolo fai, mĐĐ sanga ngba wa ma zÚÚ g\$. Ya w&l& m\$ wena, ma yolo wena ng\$ liã te wa ny\$ng\$ ma we g\$n\$ do gazan\$ ni. We k& liã te m\$ gi wele, kpasa win\$ wa tĐ na, m\$ gi wele do liã te ia, n'a k\$t\$ n& m\$ do nwá li s&l&. We k& m& & d&a ni, & h\$a wili ia, m\$ zÚ wi wili g& do ti.

M\$ gaza ma d& tÀ & 'do sab&l& n& nde ?

T& 'da l& i, gaza k\$la wa wia we g\$n\$ wa 'do sab&l& kpo kpo kpo. N& nde, ma yolo wena ng\$ gã le, k& tala manda'ban\$ wa wena ni. N& wa g\$n\$ wa, n& sab&l& 'do ki ni, n& wan\$ ni wa tili d& ng\$, wa wia gaza ia, n& wa g\$n\$ wa.

K\$ le g± g\$, l& we \$ n& 'Bodala, k& t& 'do 'Bokode ni, mbe n& wa g\$n\$ gaza k\$la sab&l& kpo, n& mbè, n& ma la sab&l& b\$a, mbè, ma le k\$ sab&l& tal&, we k& le g± g\$. N& wa kala ogaza k\$lan\$, n& wa gu li wa nù, n& omanda'ban\$, wa g\$n\$ wa do ti, n& wa e dô. N& we tala wan\$ ni wa gã gbaa, tak\$ wa we gaza, n& nde sab&l& ma d&l& dô. Ní a wa wia t& g\$n\$ gaza sab&l& kpo kpo, s\$k\$ l& \$ a gã ni.

Marc : N& wena wa ba zã zu we we g\$ n\$ gazan\$ do z&k& 'da ge ?

Kuta : Z&k& 'da 'bu ng\$ n& b\$a. N& wa fa sanggon\$ k\$ zã z&k& 'da 'bu ng\$ n& b\$a, nde do fala ni lî ÐsÐ, n& k\$y\$ n\$ wa wena ni. Wa mba fala fa sanggo gaza ni, fala n& kpo do sanggo &ngga. Ní a wa n& n& we d& k& 'da &ngga ni, n& wa usu mbe k\$y\$ 'da wa ni ia, n& 'do &ngga wa z& gazan\$. N& mbe 'da fala kpo, n& wa z& wa ngbala N\$&l&* do B\$nane*. Wa z& wa \$ na m& ni, n& wa dungu B\$nane d& ti k\$la.

K\$ wan\$ g& wa kÐ na, Ð Ð m& a suka* sab&l&, lo ny\$ng\$ &ngga do ben\$ 'da lo vÀ ni, n& wa ny\$ng\$ li wa kpo. N& m\$ sa t& 'b\$ 'do n& ni, ná s&& g& (2 Janvier), n& wa z& wa. 'Do &ngga ni tã kpo, n& wa z& wa. Ɔ n& mi g& wa z& zi mi tã kpo 'do &ngga.

Deuxième partie

Gaza wuko

Initiation des filles

Avant propos

Dans ce qui suit nous reproduisons le texte des entretiens que nous avons eu sur l'initiation des filles, dans les années 1989-1991.

Voici les noms des lieux et des participants.

Entretiens à la paroisse 'Bobadi, située à environ 80 km à l'est de Gemena, avec

Ng&ama-Yando (*Ng&ama*) , ancien du village 'Boyag\$!\$k\$

Mbâli et BÂanu : deux veuves âgées, habitant à proximité de la paroisse

Sab\$k\$ Thérèse (*Thér*) et K&ngg& Marie-Thérèse (*Marie*), femmes d'âge moyen, mariées à des enseignants à l'école primaire de la paroisse.

Mbuam\$ Cathérine (*Cath*) : originaire de 'Bombauli, enseignante à l'école primaire de la paroisse.

Entretiens à la paroisse 'Bokuda moke, située à 4 km à l'est de Gemena, avec

Mbaling\$nda Véronica (*Vér*), originaire de 'Bomalanga, et son époux

Kpalafio Charles (*Charles*), originaire de 'Bombauli, catéchiste à la paroisse

1. A g&la gaza do nd\$ n\$ t& wa

Marc : Ma wia. Ni a mi n& aka m\$, n& m\$ ndo do à g&lá g&az j .

Ng&ama : Ndo nyanga à g&lá g&ázá t& wuko, k& a 'bana do h&ázì, n& bugaza kpo ni, a g&n\$ zufa. N& wa na, li wese s&& g&, n& wa n& a g&la gaza t& gaza wukon\$, g'a ni nde. N& wa ngbolo nu t\$a kpo, n& gaza a so k& a d& ng\$, kala 'baka a d& ng\$. N& bugaza z& a nu zufa b\$a. N& a nd\$ kula t& a.

Marc : K\$ m\$ t&da s\$ na, wa n& fa gua dati.

Ng&ama : Dati wa z& wa dô s&, s& n& wa n& we fa gua de. N& nde wa fa ki ni ndambo* we gi do li& ten\$ iko. N& bugaza a z& wa do zufa, n& a n& z& wa do zufa do'do, n& a na, wa n&, k\$ wa fa gua. K\$ wa n& z& 'b\$ wa do zufa do'do, n& wa so n\$, fila n\$, do kula, n& wa d& fila n\$ t& dati wa, n& wa d& zu 'baka wa, n& wa d& ng\$ sila wa.

N& wa ba m&, wa sa li ma na, ngb&amb&, wa d& zi ma do f&l& ngungge, wa a zi ma 'd\$ li, n& wa d& mbé n& do f&l& fande, n& wa kpo 'd& tili gazan\$, n& wa nd\$ t& wa do fila n\$, do kula s&. We k& s\$ ni wa a iko, n& nde ma bisi t& y&ngg& zam\$ do'do.

Marc : N& wa sa li ma na ge nde? M& wa kpo 'd& tili wa ni.

Ng&ama : Wa sa li ma na máy&ngg&. wa sa li ma na, may&ngg&. N& mbe li n& 'b\$ ngb&ambé 'b\$. Li n& b\$a h& ni.

Mb&li : Wa dungu, n& wa sa ma okpasa wukon\$ na wa t&, k\$ wa z& ben\$, k& wa a g&la gaza t& wa. N& wa t& s&, n& li wa we, wa ngbolo d& ti g&D&, n& wa z& wa ni fai b\$a b\$a, nu zufa b\$a b\$a fai. K\$ ma n& e do'do, n& wa siki t& wa, n& wa kpo g&la gaza ni t& wa. N& wa ngbolo, n& wa ny\$ngg\$ m\$ ny\$nga. Wa k& ka olo n&, n& wa ny\$ngg\$ s&, s& n& wa p&s& olo n& de.

K\$ d& 'do n& ni, p&s\$ kpo, n& wa t& 'b\$. N& wa h\$, n& wa na: "Ɔ ò, wa kala f& k& t& wa do'do, k\$ wa d& may&ngg& d& t& wa," g'a ni nde. N& wa kala f& fande k& kula t& n& bina, wa kpo zi iko ni t& wa do'do, n& wa d& may&ngg& d& t& wa s& v&, n& wa zolo 'b\$ n\$ t& wa songboo.

Thér : Titole ni, n& wa ng&m& l& ogazan\$ s& d& nu t\$a kpo, k& wa n& z& do l& ni. N& wa sa ma gaza kpo, n& wa na: "M\$ h&!" N& m\$ h\$, n& m\$ kala k& m\$ d& ng\$, n& wa z& m\$. Wa z& m\$ nu zufa b\$a, n& m\$ la, n& m\$ dungu n&. N& mbé n& h\$, n& wa z& a, n& a ni a la, n& a dungu n&. Faii, n& \$ zu n& 'bu, n& ma kpa zu n& s& do'do.

Marie : N& n&, n& n& à fande do'do, n& n& t& n&, n& ba 'do n& v&, ba 'do n& s& do'do, s& n& n& a li wese.

N& wa d& kula, n& m\$ a 'd\$ li. N& wa ba, n& wa fi d& 'd\$ kula ni. N& fala n& sa ma ni, tak\$ wa a g&la gaza t& n&, n& wa kpo ma t& n&. N& wa kpo mbé n& z& 'baka m\$, n& wa kpo 'd& tili m\$... ma h& ni. N& ki ni wa a g&la gaza t& n& ia.

Tua wa n& gulu m& ni di a, wa gulu... 'Da fala wa n& g&n\$ do m\$ ni, s& n& wa gulu de. Gaza wi n& ba m\$ ni a gulu ma, n& a gulu d& ti k& a, tak\$ fala k& wa n& h\$ t& fala wa n& g&n\$ do m\$ ni ia ni, n& a bulu kpua m&n\$ t& n& ni v& do'do, s& a 'do, m\$ kua t& 'b\$ be d& nza.

Wi ba m\$, k\$ m\$ k& t& 'b\$ g\$, n& wa ba likambo h& a na, a ba nu ga m\$ do'do.

Marc : N& we nd\$ n\$ t& gazan\$ wa d& n& n&?

Thér : N& 'Bagaza gaza a n& h\$ nza ni, n& wa d& n\$ tÀ a. Wa d& li sila a, n& wa d& g&l& a i, n& wa d& sala nyanga a ni. K\$ wa n& d& ma dô ni, n& m\$ wèlé n&, m\$ m\$ ng\$ nd\$ kula. Wa nd\$ kula ni, n& ma n& e suka t& m\$, n& ma n& kolo n& ni, n& m\$ f&l&... m\$ zolo n&\$ t& m\$ vÀ. N& m\$ n& zolo n&\$ sâ do'do, n& wa ba ngbàmbÉ, n& wa kpo t& go'do m\$. Wa ba máyÈnggÉ, n& wa kpo d& go'do m\$. N& m\$ n& kpo máyÈnggÉ ni do'do ni, n& wa na: "M\$ dúngú nù!"

K\$ ma \$ na gaza y\$la nde, k\$ n& nd\$ di t& n& sâ do'do ni, n& wa z& biã hã n&, n& wa na: "N& yú y\$la!" M\$ yú t& m& y\$la g\$& ni, n& m\$ dungu t& m& nù, n& ongba m\$ wa m\$ ng\$ y\$ n&.

Vér : K& ma ndo nyanga ni, kpak\$ wa a g&la gaza t& n& ni, n& baa n& k& a 'bana ni, a lengge we g\$n\$ n& ni, a we t& k& wa n& a g&la gaza t& n& ni wia. N& a na, wa to tula, k\$ wa n& k\$I\$ nda'ba.

K\$ wa \$ zam\$, k\$ wa si do nda'ba ni, s& n& wa À fande. Wa À fande gbaaa... n& wa d& ma. Wa ba 'do n& faiii... nwá m\$ nzanggon\$ ni... wa ba 'do n& gbaa, n& ma e. N& wa d& m\$k\$ n& ni, n& wa e m\$k\$ n&.

N& wa yolo zam\$ i, t& \$ k\$I\$ nda'ba ni, k\$ wa t& si n&, n& wa na, kÐ t& nÊ, n& wa z& s& n&, k\$ wa kpo g&la gaza t& n&, g'a ni nde.

N& kÐ t& a wia ni, ma n& we n&, ya wa tua tula, k& wa n& z& n& ni, wa kpua f&l& fande t& n& ni, wa tua i ia ni, n& wa na, fala sa, s& n& wa a s& g&la gaza t& n& ga ni nde.

N& wa gi nda'ban\$ ni gã... gã wena, n& wa na, fala n& sa ma ni, n& wa h\$ tutole. N& n& h\$ tutole vÀ, n& wa na, d\$ wele kpo y&ngg& g\$, k\$ n& vÀ, n& dúngú do kpasa wukon\$ vÀ, n& dungu nù sâ, k\$ wa z& n& d& gbali wa, gá ni nde.

N& wa dungu nù vÀ sâ, n& bugaza, a nÊ nÊ s& we ba gazan\$ ni, wa z& a dati. Wa z& a dati, n& wa n& z& a do'do ni, n& 'Bagaza gaza wa n& z& a ngboo.

Dati ngboo ni, n& wa z& a 'Bagaza gaza dati do'do, s& n& wa 'banda* z& gele ogba d&l& wa g& d& 'do a ni fai. N& wa t& kpo fande t& n&, gbabun\$ wa t& kpo fande t& n&, ni do ni sâ: wa kpo 'baka n&, wa kpo 'd& tili n&, n& wa kpo g&l& n&. Ní gbaa, n& ma n& e n& ni, n& wa ma ng\$ kala kan\$ ni d& nza, n& n& ny\$ngg\$ do nda'ban\$ wa gi ni, n& ma n& e n&... ki ni ma ia di ia.

N& ma h\$ wá t& k& n& y&ngg& s& do g&la gaza fai, ya wa 'banda* 'bili liã ten\$ hã n&. Kpasa win\$, obaa n& ni, wa kpasa n& ni, wa m\$ ng\$ 'bili oliã te, n& wa gi hã n&, n& n& ny\$ngg\$ kpak\$ k\$ z& n& ma fele⁵⁷.

N& n& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ liã ten\$, n& nyúngú ogele m&n\$ vÀ sâ g\$. N& wa na: "N& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ liã ten\$ do dambu". Wa gi do dambu t& m& iko. Fala k& k\$y& wa fi li n& ya lØ, wa á gele k\$y\$ li n& mba mba g\$. N& n& t& a li n&, k\$ fala k\$y\$n\$ ni bina nde, n& n& gi liã te iko⁵⁸.

Ní sâ, k\$ ma n& s\$kp\$ n& ni, n& n& kala ma 'd\$ li do'do, n& n& a tÐ t& n&, n& n& sulu do dambu ni, n& n& ny\$ngg\$ do ka iko.

Marc : N& we nd\$ n\$ t& gazan\$ wa d& n& n& nde?

Vér : KÐ t& n& d\$... ya wa gi 'bete, wa sini ngbàmbé ia, n& wa l&ng&la wá k& nai, s&\$ g& wa n& nd\$ n& ni, fala sa na, wa n& nd\$ n& n& ni, n& wa tÐ 'b\$ we ki ni sâ, n& ki ni wa dÊ 'b\$ m\$ d\$ t& ki ni g\$. Wa nd\$ n& ni, wa dÊ m\$ d\$ t& ki ni g\$⁵⁹.

⁵⁷ *Cath* : Wa kpua fande t& n& olo n& la p\$s\$ b\$a tal&, s& n& wa nd\$ n\$ t& n& de. N& k\$ p\$s\$ b\$a tal& ni wa dÊ gele m\$ g\$, wa d& to do naa wa iko. N& nde wa ndo ny\$ngg\$ liã ten\$ k& obaa wa wa 'bili ni: ngbìndì, kwangga, ní do ní \$ n& k& l& t\$la zi ma ni.

⁵⁸ *Cath* : K\$y\$ bina, n& wa wia we fa dÈngbÈ, n& wa ny\$ngg\$ be málà dÈngbÈ, n& nde gele sa'de g\$.

Ma wé d& z\$!\$ k& wa n& nd\$ n& do n& ni, n& wa mbese n& vÀ sà, do onaa n&, do gba bân\$ sà, fala sa n& nd\$a wi s& boe g'a ni nde. K\$ n& n& y&ngg& n&, n& n& t& yÈnggÈ ny&l& wena g\$, n& n& kpolo t& n& belee.

N& wa 'banda* l&ng&l& om&n\$... om\$ gazan\$ wa d&a, wa kpo t& n& ni. Wa s\$ yikan\$ d& k\$ m\$ fandan\$ nÊ nÊ nÊ ni gbaa, n& li n& \$ nÊ. N& wa fi ki ni d& nÊ, n& wa sa li ki ni ngele nu yangga. N& wa d& k& g&, n& wa kpo be m\$ nÊ nÊ vw\$rr... n& wa kpo ma ni t& n& nal&, tal&, n& wa k\$'b\$ 'd\$k\$I\$ n& wa sa li ma na ndúngbálòngbò.

N& wa d& k& g&, n& k\$ n& \$ nÊ, n& wa dulu do 'bangge nÊ, n& wa dulu k& do 'bangge nÊ. N& wa kpo 'dikàtò zā 'baka m\$, n& wa kpo zā nganggala m\$, n& wa kpo k& nÊ, n& wa fi yika g&l& n&.

Ní do ní, t& a m&n\$ ni d& t& n& vÀ sà. Ya mb\$ k\$ yika, zigi'da zi ma hú 'b\$ g& di ni, ma boe... wa s&a mb\$ k\$ n& vÀ sà d& 'da zu n& tu, ma kpa zu n& vÀ, n& a 'd& tili n& sà.

N& ma h\$ midi, n& wa nd\$ n& t& n& do midi. N& fala \$ nÊ, (5h) n& n& 'bana fala y\$ y\$la gbaa fai. K\$ fala k& wese ma ng\$ t& wá ni, n& n& m\$ka. N& wa na, n& dungu nù. N& n& dungu nù.

N& k& n& n& dungu nù ni, ma di na, fala sa, n& n& nd\$ n&, fala sa, n& n& nd\$ n&, fala sa, n& n& nd\$ n&... Ni gbaa, k\$ dungu, n& wa na, n& kpa mbe repos*, n& kpa mbe repos t& kpo. K\$ b\$a k&, n& n& nd\$, n& n& y\$ y\$la t& m& y\$a fai gbaa na, wa g\$n\$ n& s& n& de.

K& na, n& y&ngg& fai, we k& k& 'da baa mi g& zi ni, k& 'da baa mi Bala g&, a d& m\$ gaza 'da a ia, ya ma Ú z&k& kpo, z&k& b\$a g\$. Mbe ma \$ sab&l& b\$a, s& n& wa \$ ti g\$n\$ n& de. (Cath : N& nde wena ma \$ z&k& kpo)

Marc : 'Do k& wa a g&la gaza n& ia?

Vér : 'Do k& wa nd\$a n& ni! K& wa nd\$a n& do n& ia ni, n& a... fai fai fai sà... n& wa t& k& n&... k& ben\$... okpasa wa g& t& k& n&.

We k& le 'da a zi a 'Bobani i nga nÊ, s\$k\$ a t& zi... t& bolo ni... a bi zi bolo i nga nÊ... t& fo zi O'bomalanga⁶⁰... wa yu zi... owin\$ wa yu zi zam\$, k\$ a t& fo wa d& nza fai, k\$ wa e d& nza vÀ, k\$ Kangakolo⁶¹ t& na, ma wia, a dungu nwa d& ng\$ g&l& wa ni g'a ni nde. N& a dungu zi nwa d& ng\$ g&l& wa, n& a k& ogazan\$ t& le olo a i, n& a \$ i m\$ z&k& b\$a, n& a si...

Cath : Wa z& bugaza k& a n& ba gazan\$ dati ni. N& wa z& a, k\$ wa n& z& a do'do, n& wa z& t& m& 'b\$ 'Bagaza gaza... do'do, s& n& wa ndo nyanga z& gele gazan\$ de, gbaa suka k& ma kpa zu n& ni.

Marc : Gulu ngele nu yangga k& wa t& n& ni a ge nde?

Cath : Ngele nu yangga wa t& n& ni, m& a iyaka k&n\$ wa s& ma, n& wa t& ma do f&l& fande zi ni, we kpo dati wa... kpo dati wa, s& n& wa m\$ ng\$ t& mbe k& ng\$ mili zu wa d& 'd\$k\$I\$ wa de. M& a iyaka wa s\$ ma, n& ma dulu, n& wa do makuta nu n&, n& ma \$ ni tal&. Wa t& ma t& 'd\$k\$I\$ d&a zu fala g&, n& ma ala 'd\$k\$I\$ wa tal&. N& wa sa li ma na, ndungbalongbo.

⁵⁹ Cath : Ogbabu wi ba gazan\$ wa wele we sanga t& ngba wa na, m&n\$ ma wia sà ia nde, n& wa we k& t& nd\$a n\$. N& wa mbese obaa gazan\$ do onaa gazan\$ do tala ogele gbaun\$ we n&.

⁶⁰ A propos du village 'Bomalanga, voir "Notes historiques sur quelques villages ngbaka".

⁶¹ Kangakolo était le nom par lequel les Ngbaka appelait l'administrateur territorial Crabeck.

*Dako*⁶² : Wa kala zu n& s&, n& nu n& ma mba ngb& & d& t& 'd&k&l& a g& n& kpo... s& n& wa a s& m& ni, n& nu n& ma t& v& d& t& d&... ma bo d& t& d&... n& ma te d& t& 'd&k&l& a. Wa ma ng\$ la n& n& ma... nd&mbo.

Cath : Zigi'da m& a m\$ k& wa d& ma, n& gbo na \$... ma \$ cercle, n& ma \$ 'bata. N& wa gbo wolo n&. N& yika m& a m\$ k& ma \$ kili, gb&ā& n& boe, n& wa gbo 'b\$ wolo n&. N& nde ma \$ kili. N& zigi'da ma \$ 'bata. Ma 'bana k& Augustina g&.

Marc : 'Da fala a g&la gaza, n& wa d& ge?

Cath : Fala k& wa a g&la gaza t& n& ni, n& wa wa fala t& zam\$ i. N& n& n& t& fala wa wa ni, we yambala y\$lan\$ kpi do kpi, do zuman\$ k& n& ga s& ma ni.

N& wele do wele a do y\$la k& a y\$ s& ni. Mbe n& wa y\$ do k&ng&ā&, n& mbe n& wa y\$ do l&und&, n& mbe n& wa y\$ iko. Ma z\$ ndenge 'da wele k& a ' ti y\$ n& wena ni. N& a ba kanggala, tabi n'a ba lundu, n& mbe n& a ba s& t& 'b\$ k& ma wia do a ni, n'a y\$ n&. Y\$lan\$ v& ma la ngba, ma kpi do kpi.

S& n& wa mba li ngba wa le nga. N& kpasa win\$ wa z\$. N& wele k& a n& ba kanggala, n& wa 'dafa kanggala 'da a t& m& 'b\$. N& wele k& a do lundu, n& wa s& yika... t& ma li 'do wa. N& wele k& a y\$ iko, n& wa a ndungbalongbo 'd&k&l& a, n& wa n& wa m\$ ng\$ y& n&.

Marc : N& ki ni wa nd\$ n& t& wa nd\$a?

Mb&li : I&, wa nd\$ n& t& wa!

2. Ogazan\$ wa y&ngg& 'da owi nan\$ 'da wa

Ng&ama : Ma n& è do'do, n& wa t& na, li ki g\$ a, wa k& wa 'da owi nan\$ 'da wa, n& wi na 'da a a \$ k\$ gele le. N& wa nd\$ kula t& a s&, n& wa d&, n& wa nd\$ n& s&.

N& bugaza ni, a m\$ ng\$ k& wa ni, n'a ba kula do n& d& k& a, n'a tolo ma. We k& n& bisi t& wa do'do, n& ma w& do k& na, a nd\$ n& k& a kpa k\$ gele le ni t& wa g\$.

N& a k& a fai, n& a \$ do a 'da wi na 'da a. N& wi na 'da a ni, a na, wa k& gaza 'da &, g'a ni nde. N'a sa t& 'b\$ ma onya wa s&.

Mb&li : N& wa m\$ ng\$ k& wa 'da yamba wa do 'da otala onaa wa. N& wa m\$ ng\$ k& wa ni faii, k\$ wa n& si n& ni do'do, n& wa na, wa si ia, n& wa ngbolo ngba wa s&, k\$ wa yolo g&, k\$ wa d& m\$ gaza ni. K\$ wa fa gua, wa g\$m\$ gua na, wa to tula gaza.

Thér : Ma e, n& wa na, wa k& n& 'da owi nan\$ 'da n&. N& obugazan\$ wa m\$ ng\$ ka n& k\$ le do le k& wi na 'da n& boe ni. N& n& y\$ y\$la h& wa, n& wa futa n& do falanga*.

Marc : N& ki ni gaza do gaza a y&ngg& zu a kpo, tabi...?

Marie : A y&ngg& zu a kpo g\$!

Marc : Tua k&, mbe 'da fala kpo, n& m\$ z\$ gaza zu a kpo iko, n& onya a ni d& 'do a. N& mbe 'da fala kpo, n& m\$ z\$ 'b\$ wa m\$l& gazala fala n& kpo ni, n& wa n& we y\$ y\$la.

Thér : Ki ni wa d& k\$ t\$a h& ni. Tua k&, mbé n& wa g\$n\$ wa k\$ t\$a tal&, n& mbé n& wa d& k\$ t\$a nal&, s& n& wa m\$ ng\$ k& wa, tak\$ wa n& 'da wi nan\$ 'da wa. Ki ni ma h& ni.

Marc : Ni a ki ni, n& t& y&ngg& 'da owi nan\$ 'da n&?

⁶² *Dako Angeline* : enseignante à l'école primaire des filles à 'Bominenge.

Vér : lĩ, t& kã n&, kã n&, kã n&, ni do ni. N& wa m\$ ng\$ z\$ n&, n& wa t& hã t& 'b\$ mbe ndambo mŭ n&, t& gb& k\$la hã n&. We k& wa na: "N& n& kpa dani ni, ni a ma wia na, n& ny\$ngg\$ mbe k\$la, s& n& kpa do dani de, we k& gaza a fio", g'a ni nde.

Marc : N& n& y\$ y\$la hã wa ?

Vér : lĩ, t& y\$ y\$la ni gbaa. K\$ le kpo kpo, n& h\$ t& 'b\$ di, wa s&ng&l& do n&, n& wa na: "Gazan\$ 'da l& l& s&ng&l& do wa, wa y\$ y\$la hã l&", g'a ni nde. N& wa kangisa n&, n& n& yolo di, n& n& y\$ y\$la hã wa gbaa, n& wa hã t& 'b\$ falanga* hã n&. N& n& la d& dati, t& m& ni do ni, t& y&ngg& n& n& ni.

3. Ogazan\$ wa y\$ngg\$ gua zam\$ i

Ng&ama : K\$ wa n&, wa fa wá gba gb&l& gua. N& wa n&, n& wa fa gua fala b\$a. N& bugaza z& a do zufa, n& a z& a do zufa do'do, n'a na, wa n&, k\$ wa fa gua.

K\$ wa n& we fa gua ni, n& bugaza wi wili a ba matálá, n& a dama ma na ùmbú ùmbú, n& a kpe dati wa fai. N& wa n& h\$ zam\$ m\$, n& nde obugaza wi wilin\$ wa gba gua ia, n& gazan\$ wa si do ma. K\$ wa n& a gua ki ni nù do'do ni, n& wa z& 'b\$ wa do zufa.⁶³

K\$ wa n& fa gua fala b\$a ni, k\$ wa n& si do ma ni, n& wa ngbolo wa t& nu t\$a 'da mbe kpasa wi kpo.

Mbáli : N& wa n&, n& wa g\$m\$ gua, g\$m\$ gua zam\$. Obugaza wi wilin\$ wa g\$m\$ gua, gua 'bàfú 'bàfú. K\$ gua n& d& kili dô, n& wa na: "Gaza kpo, n& a yu, n& a kâ ng\$ g&l& n&, ng\$ tia n&. Gaza kpo, n& a n&, n'a kâ ng\$ g&l& tia n&."

Gaza n& kâ ng\$ g&l& tia n& dô, n'a kala kÐ a d& ng\$, n& wa z& a hau... a kala kÐ a d& ng\$, n& wa z& a hau, nu n& b\$a. N& wa na, m\$ la n&. N& a la. N& mbe n& n& ni fai, ma n& kpa zu wa sâ.

K\$ ma kpa zu wa sâ do'do, n& obugaza wi wilin\$ wa gba wa gua sâ, n& ogazan\$ wa kala d& zu wa, wa kala d& zu wa, n& wa m\$ ng\$ si n&, n& wa ga zuma:

Aa nya a nyasi e eee aa nya, nyasi gaza eee,
gaza gana mi do'do èéÉ n& t& m& n& kpa n& li èéÉ,
(& n& s& t& m&, g&n& k\$ ni, & z\$ do li &)
kpa n& li d& b&l& do'do èéÉ, (mi z\$ do li mi, k\$ ma \$ do b&l&, n& mi š)
a nya gb\$!\$ gaza èéÉ (l& & gb\$!\$ iko, l& nganda g\$, k\$ l& n& t& m&)
úwà úwà gbØlØ úwà.⁶⁴

N& wi matálá a dama ma, n& ma wele ùmbú ùmbú ùmbú, t& m& fai, 'do n& fai, n& n& a gua wùkú wùkú (ngbØtØ ngbØtØ) sâ. K\$ n& n& we a gua sâ, n& wa na, n& la, k\$ n& si. N& wa la, n& wa si.

Thér : K\$ wa y&ngg&, wa si ni, n& wa na, obugaza wi wilin\$ wa ba kp&n&m\$, n& wa la zam\$ we g\$m\$ gua. N& wa g\$m\$ gua ni gbaa, n& wa fi nù.

N& wa na: "N& gazan\$, n& kúlú ng\$!" N& gazan\$ wa kulu ng\$, n& wa n&. N& wa na: "N& gazan\$, n& kù ng\$ gua!" N& m\$ kâ, n& wa z& m\$ nu zufa kpo, n& m\$ kâ ng\$ n&. N& mbé n& a t& ni, n& wa z& a, n& a kâ ng\$ n&. Ní fai, n& ma kpa zu n& sâ dô, s& n& wa m\$ ng\$ l&ng& gua.

N& wa l&ng& wá gua ni fai, k\$ ma n& e n&, n& wa gba gua sâ dô, n& 'Bagaza gaza a ba, n'a tolo, n& n& m\$ ng\$ ga zuma h\$ n& ni. Wa ga zuma ni nai:

(Li wi z& matálá 'da l& zi ni, li a Mabo K\$.)

Wokolo dama matálá e, d&a m\$ li e...

Wokolo dama matálá e, d&a m\$ li e...

Aa be, m\$ d&amá...

⁶³ *Cath* : N& wa fa gua fala b\$a, tak\$ ma d\$, we gi do li hâ wa, do ny\$ngg\$m\$. We k& wa g\$n\$ wa ia, wa s& do ngawi we fa mbé n& bina. 'Do p\$s\$ tal&, k\$ dani À ia, s& n& wa fa 'b\$ mbee n& de.)

⁶⁴ *Cath* : M& a zuma we be kafi. Ogazan\$ wa gese nu wa hâ wan\$ wa tÐ hâ wa na, gaza nganda wena, n& we s& nde? N& ma m\$ ng\$ hâ kili hâ wa.

N& n& ga ni fai, n& n& h\$ le nga, n& n& a gua nù. N& l& gili t& l&, n& l& kala tala 'bulu k&n\$ ni, n& l& h\$ n&. N& k& l& h\$ n& ni, n& wa na: "N& lú ka, k\$ l& ny\$ngg\$!" N& wa lu ka, n& n& mba do bugazan\$, n& l& ny\$ngg\$ ka ni faii. Ma e do'do, n& wa na, l& nÊ, n& wa na, l& fúÍÚ t& l& olo n&. N& l& f\$!\$ t& l& sâ.

Vér : N& y&ngg& 'da owinan\$ 'da n& fai, k\$ ma h\$a t& z\$I\$ k& kpak\$ n& si nde, n& wa a n& k\$ be t\$a. Ya ki ni.... n& nÊ si k\$ be t\$a ni, ya wa k³ 'b\$ n& g\$. N& y&ngg& ni fai, k\$ ma wia do n&, k\$ n& si v& i ia ni, k\$ n& ng&m& wá li ngba n&, n& n& m\$ ng\$ gba gua gaza. Owili k&f&n\$, owili k&f&n\$ wa a wa n&, n& wa g\$m\$ b\$I\$ 'bafâ, do onngo, do gua gb\$d\$, n& wa gba ma gbaaa, n& wa ng&m& gili n&, n& wa na, n& nÊ, n& kala, g'a ni nde.

Marc : N& dati kala ma, n& gaza kpo a kâ ng\$ gua i?

Vér : lî! Wa na: "Kpasa gazan\$, n& kü ng\$ gua! We k& be wan\$ g& g\$. K\$ n&, kpasa gazan\$ g&, n& a n& kü ng\$ gua do'do, k\$ wa z& n& do'do s&, n& n& zšš, s& n& n& kala gua d& nza dê", g'a ni nde.

N& wa kâ d& ng\$ gua, n& wa z& wa do zufa, nu n& b\$a b\$a b\$a b\$a, wa z& wa do zufa na m& ni. S& n& wa zafa d& nù, n& wa m\$ ng\$ kala gua. N& wi ba matâli 'da n&, k& a dama matâli d& ng&ngg&l& n& ni, a ba ma, n'a kpe dati: ùmbú ùmbú ùmbú... A kpe dati, n& n& gazan\$, n& t\$ng\$ d& 'do a ni, do gbabun\$ v& sâ, n& n& y\$ngg\$ gua ni.

N& n& y\$ngg\$ gua ni, ya wa zš sala i nÊ, n& wa zš te i nÊ, n& wa zš i nÊ..ma d& ng\$. N& wa y\$ngg\$ d& k\$ n& fai, n& ki ni ma dunu. N& wa zš 'b\$ mbé n&, n& wa y\$ngg\$ 'b\$ d& k\$ ki ni, n& ma dunu ni b\$a.

Marc : Fala k& wa gba gua, k\$ wa n& y\$ngg\$ ma le nga ni, n& wa kâ ng\$ gua i m\$? Tabi wa kâ ng\$ gua i do?

Vér : K& wa gba gua zam\$ m\$ ni, wi g\$m\$ gua fi nù zam\$ m\$ ni, m& a wili k&f&, - \$ n& m\$ s\$ di, a h\$a di, a h&a d&, be molangi sš, l& n\$a do k\$k\$, do 'bia m\$ sanggo t& wele ki ni - bon, wa a wa g\$m\$ gua, n& wa fi nù. Owili k&f&n\$ wa g\$m\$ gua, n& wa fi nù, n& wa gba sâ, n& wa ng&m& m\$k\$ n& d& zam\$ m\$.

N& wa ng&m& d& zam\$ i do'do ni, n& wa si, n& wa tÐ na: "M\$ zÚ, l& g\$m\$ gua, l& gba sâ, ma i ia." S& n& baa gazan\$ wa tÐ na: "N& nÊ, k\$ n& ng&m& li gua ni, k\$ n& kala ma, k\$ n& si n&," g'a ni nde. "K\$ m\$ wi, m\$ n& n& do wa ni, m\$ n&, ya m\$ " ti gulu k& m\$ n& d& do wa zam\$ m\$, wa n& kala gua we h\$ n& ni, m\$ nÊ do wa", g'a ni nde. Wa z\$a sÐa li wi wili k& a š ti gulu makambon\$* 'da gaza wuko v& ni, s& n& a n& de.

N& wa n&, k\$ wa n& h\$ zam\$ fala wa d&a n& gua ni, n& wa na: "Kpasa gazan\$, n& kü d& ng\$ gua, — we ke be wano ge go.... be gazano go — ko n&, kpasa gazano ge, n& a n& kú ngo gua do'do, k\$ wa z& n& do'do s&, n& n& zšš, s& n& n& kala gua d& nza dê," g'a ni nde. N& wa kâ d& ng\$ gua, n& wa z& wa do zufa, nu n& b\$a b\$a b\$a b\$a, wa z& wa do zufa na m& ni.

4. Kpasa wukon\$ wa 'bÀlÀ gbālām\$

Vér : N& gua ni ma \$, kpak\$ wa gi s& do ny\$ngg\$m\$ hâ owin\$ k& wa n& t& we m\$ gaza ni. N& gua ni, ma na, k& wa nd\$a n& ia ni, n& wa t& 'bÀlÀ gbālā m&n\$. Kpasa wukon\$ wa t& 'bÀlÀ gbālā m&n\$ n& nga faiii. K& wa t& kâ n& ni, ya wa t& 'bÀlÀ gbālā m&n\$ t& m& 'bÀlÀ 'bÀlÀ 'bÀlÀ 'bÀlÀ n& nga iko faiii, n& gbālā m& ni ma dunu du yele nÊ (yele ngb&'dÊ, tabi yele kolo). K&n\$ g& dunu, n& wa kala, n& wa a k\$ yangga.

N& ma \$ k\$ yangga ni, do kula osa'den\$ ni, k& wa gb& t& m& 'b\$ wa, we kpak\$ wa d& s& do 'da fala m\$ gaza ni. Kula sa'den\$ ni v& ma d& k\$ yangga ni, d\$ gele wele 'bé t& n& g\$. Wa ng&m& n& m& ni.

Marc : Wa 'bÀlÀ gbālā m\$ n& nga, n& gbālā m& ni wa d& do ge?

Vér : Wa 'bÀlÀ gbālā m& n& nga, kpak\$ wa to do ngb&s&... to do ngb&s&. Wa 'bÀlÀ gbālā m&, n& ma e... wa 'bÀlÀ, n& ma e... wa 'bÀlÀ, n& wa e... faii... k\$ ma d\$. N& ma n& wè d& t& fala k& n& n& yolo ng\$ tulu gaza, k& wa a n& t& k\$ be t\$a do'do, k\$ fala sa wa n& zam\$ i, kpak\$ ne yolo zamo i, we ho de nza nga, — wa sa li ki na, ngo tulu ni — ya wa tua so ngebese ni v&, wa gi ia, wa gi s&, wa lu ka n& v&.

K\$ n& n& yolo ng\$ tulu gaza, k\$ n& n& h\$ s&, n& n& te bolo fai, k\$ n& n& h\$ i m\$, k\$ n& n& t& n&, k\$ n& n& h\$ nga ni, n& wa na, n& dungu nù. K\$ n& dungu nù s& ni, n& wa ma ng\$ k& ngb&s&n\$ ni h& win\$ ni, n& wa m\$ ng\$ ny\$ngg\$ n&.

Marc : Ni a wa k& h& gele win\$, wa k& h& gazan\$ g\$?

Vér : Ɔ 5, gazan\$ wa nyÚngÚ g\$! Wa k& h& gele win\$ wa t&a wena wena wena wena. Wa k& h& wa, n& wa m\$ ng\$ ny\$ngg\$ n&.

Marc : Kpo se n& yula ng\$ tulu gaza?

Vér : lî, n& yula ng\$ tulu gaza zam\$ i, t& nu li i, k\$ n& h\$a ni, n& wa m\$ ng\$ k& h& gele win\$, n& wa m\$ ng\$ ny\$ngg\$ n&. N& n& gazan\$, n& nyÚngÚ ma g\$. N& ny\$ngg\$ k\$la wa gi 'b\$ do n& ni.

K& n& a fio, wa na, n& a fio, ma g\$a na, n& t& nyŋngŋ ngb&s& g\$, n& ny\$ngg\$ a k\$la, tabi sa'de k& ma wia ni. S& n& wa gi ma, n& n& ny\$ngg\$ ma de. Ya n& nyÚngÚ ngb&s& g\$.65

Marc : N& tula k& wa to ma, wa a t& 'b\$ ma v& k\$ yangga?

Vér : lî, kuti k& wa to dati ni, kuti k& wa to ma ni wa hana ma v&, n& wa a k\$ yangga i, ma \$ d& k\$ yangga i. N& wa to mbé n&, n& wa hana, n& wa kala d& k\$ yangga i gbaaa, n& ma dunu. G& yélé kole k& wa fana dati ni, ma dunu, mbe ní nÊ tal& do m\$I\$... d& k\$ yangga m\$. N& ma \$ k\$ yangga, n& ma kolo...

Marc : N& wa ny\$ngg\$ s& ma soe nge? Wa lu, n& wa ny\$ngg\$ s& ma soe nge?

Vér : Wa lu n& do 'da fala k& wa a n& k\$ be t\$a, n& n& le k\$ be t\$a. Fala wa a n& t& nyaka ni, k\$ wa tua fele zu n& fai, k\$ n& lia k\$ be t\$a i ia ni.

N& wa lu 'b\$ mbe do tâi ni. Wa gi ki ni a om\$ s\$kpā, wa gi osa'de, do oz&mb&, odua, tabi... Tua k& fala zi t& 'b\$ 'da fala gaza ngbaka 'bana zi ni, ya ngulun\$ wa t& 0 zi n& m& g& g\$. Wa m\$ ng\$ gi ogele m\$ s\$kpān\$ ni iko. N& wa m\$ ng\$ lu ka d& t& n& h& win\$.

Ní fai, k\$ fala n& sa ma na, kpak\$ wa yula ng\$ tuli ni, n& wa lu wá tala f&i ni wá d& t& ngb&s& h& owukon\$, wa dungu wá nù we gi n& ni, do k& gazan\$ wa n& te bolo ni, n& wa m\$ ng\$ kala kan\$ ni h& win\$, n& wa ny\$ngg\$ ma do ngb&s& v&. (N& nde ogazan\$ wa nyÚngÚ ma g\$.)

5. Ogazan\$ wa to tula gaza

⁶⁵ Cath : We k& fo t\$ k\$ t& ngb&s& bina. Ma wia na, wa ny\$ngg\$ m\$ k& t\$ k\$ t& n& boe, we k& t\$ k\$ t& wa n& a nù. N& wa nyÚngÚ 'b\$ ka g\$, tua k& ka ma ngàndà g\$, ma m\$ k\$ wena. Wa nyÚngÚ s& ka g\$ gbaa wa g\$n\$ wa do'do, wa a lî lí wa s&. Wa yolo ng\$ tulu, n& wa ny\$ngg\$ tua bÐ. We k& bÐ ma a nga, n& ma be na, t& wa nganda.

Mbāli : N& wa kala tula gaza, n& wa s\$kp\$ 'b\$. N& wa l\$ngg\$ k\$rr do zuma nyasi ni:

Aa nya nyasi e e e,

n& t& m\$ n& kpa n& li e e e,

d\$ngg\$ we dè g\$ ee ee (tabi g\$I\$ we = d\$ngg\$ we la li fai ma dè g\$)

a nya gb\$I\$ gaza e e e.

N& wa n&, n& wa a tula 'd\$ li ni, n& fala sa wa ba 'b\$ kpo zuma gbÚÎ ni, n& wa f\$I\$ sâ, n& wa l\$ngg\$ kpirrr, n& matâlâ d& 'do wa ùmbú ùmbú faiii.

N& wa t&, n& wa h\$ n& le, n& wa l\$ngg\$ kpirr, n& wa a tula sâ vÀ, n& wa a kungba do ti wa sâ, n& gazan\$ wa m\$ ng\$ to do bugazan\$.

N& wa to fai, k\$ ma n& e dô ni, n& wa siki t& wa, n& wa lu ka. Hã a lu t\$a ni fai, tua tula ia do'do, n& wa lu ka n&, n& wa kÀ do ti okpasa wukon\$, do ti gazan\$, n& l& ny\$ngg\$ do wa vÀ sâ, ny\$ngg\$ do wa yerr do'do, n& wa nai, ÀÀ, ma ia.

Thér : N& fala sa olo ki ni, ma n& la tã b\$a, n& wa na: "Wa kálá tula gaza d& nza. Wa kálá tula gaza do 'da le ni di sâ, n& wa ngÊmÊ d& nu t\$a gbagale ni." N& n& ng&m& d& di, n& n& to.

N& fala sa, n& n& a tula d& 'd\$ li. N& n& a ma do'do ni, n& wa na: "N& gazan\$, n& kúlú ng\$ sâ, n& n& nÊ, n& n& yúlú ma." N& k& n& yulu ma ni, n& wa kÀ hã n& sš sš sš, n& ma kpa zu n& sâ, n& n& m\$ ng\$ si n&.

Marie : K\$ k& n& m\$ ng\$ si n& ni, n& wa mana m\$ do f&l& gaza, n& wa la do n& d& 'do t\$an\$, do t& nu sabelen\$, t& z&l& t& n& nÊ m& ni. N& n& z\$ ngam\$, tak\$ li m\$ nganda. N& k& n& m\$ ng\$ si n& ni, n& n& ga zuma:

Aa nya nyasi e mba ee... a nya nyasi gaza e e e...

TĐa zi m\$ ili mi s\$ e... e z\$ ili e mba e e...

Gaza tĐ na, ng&nz& n& dia e e

Gaza solo zu t\$an\$ do'do...

Thér : Wa ga zuma ni fai, n& ma e, n& wa t&, n& wa a buti nù sâ. N& k& wa n& a buti nù vÀ, n& gbālā k\$ni ni, n& wa kala kungba d& t& n& vÀ, n& wa a k\$ni k\$ n&, n& n& to ma.

N& gbālā k\$ni te kpo, gbālā k\$ni te kpo, n& wa z& m\$ kpo. Ma te b\$a, n& wa z& m\$ b\$a. N& n& to ni fai, n& ma e. N& n& ga zuma d& t& n& ni.

N& wa ga zuma di fai, n& ma n& e do'do ni, n& n& zanga fâ vÀ, n& n& ba, n& n& 'de, n& n& gese kungban\$. N& fala sa, n& n& n& d& 'da mbé n&. N& wa kala k& 'da a ni, n& wa to ni fai, n& ma n& e do'do, n& n& n& 'da mbé n&. Faii, n& tula la li... ma n& kpa zu gazan\$ vÀ, s& n& wa ng&m& n& d& t& gulu b&l&y\$la na, n& yolo, k\$ n& he...

Vér : N& k& ma n& e sâ do'do ni, ya wa t& to tula. K& wa t& kala gua d& nza ni, n& wa a tula, n& tula d\$ wena. N& fala sa titole belee, n& wa la we yulu tula.

Wi ba matâli 'da n&, a h\$ do titole belee, n& a dama matâli, n& n& h\$ nza vÀ sâ, n& wa na, n& nÊ yulu tula, k\$ wa h\$, k\$ wa to.

N& wa la, gazan\$ do bugazan\$ vÀ, wa la vÀ 'd\$ li i, we yulu tula. N& wi ba matâli a kpe dati. N'a n& kpe dati ni, k'a n&, k\$ wa yulu tula 'd\$ li sâ, k\$ wa n& h\$ n& ni, n& sanggo, a 'banda* d& we z&l& t& 'b\$ t& n& ni na, a ny\$k\$I\$ n& do ndenge* k& na, m& t& 'b\$ a m\$ gaza ni.

N'a 'banda* do n& d&, n'a ba d& gbaa do 'do t\$an\$ g& d&, do ng\$ zubun\$ d& n& m& g& d& ni. N& n& t& m& do tole gbālā k\$ni d& zu n& ni. N'a 'banda* do n& d& t& y&ngg& d& 'do t\$an\$ d& fai, n& n& h\$ d&, n'a na: "N& h³ mb\$te hã zubu!" N& n& na: "Zubu mb\$te!" N& ma kpa zu n& sâ, n'a la d& dati.

K\$ fala k& a h\$ t& sabele, sabele dunu, k\$ wa kpè g\$ ni, n'a yolo nù d& t& n& ni, n'a na: "N& h³ mb\$te hã sabele g& g\$, ya & lá s& g\$". N'a ba matáli, n'a e nù, n'a na: "N& h³ mb\$te hã sabele k& dunu g&!" N& n& hã mb\$te hã sabele ni fai na: "Sabele mb\$te!" N& wele ki la, n'a na: "Sabele mb\$te!" N& a ni a la, n& wele ki h\$, n'a na: "Sabele mb\$te!". Ni fai, k\$ ma n& kpa zu n& sâ ni, n'a ba matáli d& ng\$, n'a ma ng\$ dama n&, t& y&ngg& do n& t& 'do t\$an\$ ní fai. N& a n& h\$ wá i m\$, n& wa na: "Ɔ 5, wese tua ia, a tÊ, d\$ wili wese66 lá g\$, k'a t&, wa 'banda* tu tula". N& a za'da wá, n'a m\$ ng\$ kpolo tÀ a do n&, n& m\$ ng\$ kpolo t& n& do 'do.

N& n& t&, n& n& a gbālā k\$ni nù. Ya m\$k\$ kungba ma 'b\$ n& 'b\$a. Onaa n& wa fua om\$k\$ kungba d& nza, k\$ ma 'b\$ n& 'b\$a. N& n& h\$ ma ni, n& wa a tula nù, n& wa na, n& 'banda* to n&. N& n& mba nu kungban\$ do gbagun\$ b\$a b\$a b\$a b\$a b\$a... t& nu kungba sâ t& to n&. Gbālā k\$ni te kpo, n& wa z& n& nu zufa kpo kpo kpo vÀ. Ma ala b\$a, n& wa z& n& nu zufa b\$a b\$a b\$a b\$a b\$a. Ma na, n& t& m&, n& ng&m& li k\$ni, n& ng&m& li k\$ni, n& ng&m& li k\$ni, t& to n&, ni do ni faiii. Wa a wa yaka 'do n& ni fai, k\$ ma n& e n&, n& wa kala fâ, n& wa a t\$a.

N& wa na, n& f\$l\$ t& n&, k\$ n& nd\$ n&, k\$ n& 'banda* y\$ y\$la. N& f\$l\$ t& n& sâ, olo tula ni sâ, n& n& 'banda* y\$la faiii. N& 'banda* do midi fai, n& fala \$ nÊ (5 h), ya n& m\$k\$. N& wa na, n& dungu nù. N& n& dungu nù.

N& n& \$. N& le t\$a, n& n& \$. N& fala sa, n& n& h\$. N& n& t& &nz& gele guan\$ ni, t& k\$ gele gba guan\$ fai t& 'b\$, t& si n&, ni do ni na, s& a wa d&a do...

We k& wa ma s& ng\$ gi do ny\$ngg\$m&, n& wa g& wa t& y\$ sĐ bole ni, wa kala k&n\$ k\$ m& ni, k\$ z\$ te ni, n& wa m\$ ng\$ da ma hã owi y\$ sĐ bolon\$. N& wa y\$ n& ni fai, kpak\$ fala sa, kpo se k& n& le k\$ be t\$a ni.

Cath : 'Do k& wa fa gba gb&l& gua fala b\$a ia ni, n& wa 'bÀlÀ tula, n& wa n&, n& wa a ma 'd\$ li. N& ma \$ t& kpo, n& fala sa k& k\$lân\$ wa he m\$ ni, n& wi dama matâlâ, n'a ba, n& gazan\$ wa kulu ng\$ do bugazan\$ 'd; kĐ, n& wa n& 'd\$ li i, n& wa f\$l\$ tula, n& wa a zu gazan\$.

N& wi dama matâlâ a kpe dati. N& a gbili wala do wa falan\$ vÀ. A h\$ 'do t\$a, a h\$ nu sabele, n'a na, wa hã mb\$t& hã sabele, n& wa hã. N& wa h\$ ng\$ zubu, n'a na, wa hã mb\$t& hã zubu.

N'a y&ngg& do wa t& gbili wala ni do zam\$ faii, k\$ wa z\$ na, wese ma ng\$ gba ia ni, n& wa h\$ do wa d& nu t\$a nga. N& wa sâ wa tu tula 'da kĐ.

Marc : N& k& 'da tu tula ni, gbālā k\$ni te kpo...

Cath : lî, ma t& tu tula ni. Nu kungba kpo, gaza h\$azi kpo, do bugaza kpo. Gaza kpo do bugaza kpo, we kpak\$ a f\$m'a, a z\$ m\$ tÀ a na, da d& kĐ gbālā k\$ni ma té nù g\$. We k& gbālā k\$ni ma té nù tia, n& wa z& t& 'b\$ a do nu zufa do 'da k& gbālā k\$ni ma tia ni.

Ní a gaza wele k& a zélé zi m\$ de wena, n& wa kÓ s& na, wa z& a g\$. N& bugaza a do a nu kungba, a z\$ na, fala k& gbālā k\$ni ma n& we te d& kĐ a, k\$ d\$ wa zÊ gaza 'da a g\$, n'a ba buti kĐ a dĐ, n& ma amba zu a, we be na ma tē kĐ a g\$, ma tia kĐ & bugaza 'da a, s& n& wa la ku'da d& zu a de.

K\$ m\$ wi m\$ zélé zi t& 'b\$ m\$ g\$, do tĐ 'dā nu l&ngg& fai ni, n& wa la m\$ ni iko, n& gbālā k\$ni te ti m\$, n& zufa ma d\$ t& m\$ (zufa d\$ t& m\$, gulu n& na, we k& a z\$ m\$ do ti, m\$ ï fala n& g\$).

⁶⁶ *Cath* : Wili wese m& a k& wese h\$a gbogbo zu, n& ma to nganda wena. K\$ fala k& wese m\$ ng\$ g& g&l& &, n& 'da kala n& nde wili wese la dô. Ní a ma kĐa we tĐ na, wa ndo nyanga n& belee.

6. Wa zĩ bàlÀy\$la n& wa to fele

Ng&ama : N& wa 'bili te zam\$ g&, wa sa li ma na, bÈlÈyØlà. N& gazan\$ s& ni, wa t& do gbālā ngalaka do holo makuta, n& wa t&, n& wa kala hā kpa\$ win\$. N& kpa\$ win\$ wa zā k& fai, n& ma 'du. N& gazan\$ s& ni, wa kala ngalaka 'da wa, n& wa a d& go'do k& s&.

N& kpa\$ win\$ wa d\$I\$ ina mÚ wa zam\$ g&, nwá ina zam\$ g&, n& wa gb&l& do te. N& wa nÊ à d& k\$ k& do'do, n& gazan\$ wa a gbālā ngalaka d& 'da inan\$ olo kpa\$ win\$ s&. N& gazan\$ wa mba k& wa d& ti b&l&y\$la ni s&. Tabi wa \$ zu wa nal&, n& wa mba k& wa t& n& s&, n& wa ba ma, wa ngbolo ma fai, k\$ wa nÊ fi d& k\$ k& hurrr ni, n& wa he m\$ heeee. N& bugaza wa ga zuma na:

Aa nya nyasi èé¼,
t&da zi m\$ nga'da mi 'do èé¼,
tia soe nga'da wi ee mba èé¼.

Wa ga hā gazan\$ we duzu 'dā m&n\$ wa d&a zi ni, we duzu bĀa we 'da wa. N& gazan\$ wa 'ba olo nu wa.

Marc : N& wa sa 'b\$ li te ni na, gbagale \$ n& k& k\$ butu gaza 'da wi wilin\$ nde?

Ng&ama : N& k& 'da l& i, gbagale ma t& 'b\$ zufa. N& k& 'da gaza wukon\$ ma t& 'b\$ te kp\$nga nÊ iko. K& 'da l& k\$ butu i ma a gbagale. Wa d& gbagale, n& wa d& ma ngbÊ'dÊ'dÊ nÊ s& v& (we k& s& v&, ma là ngba g\$). N& k& 'da wukon\$ ma te kpo iko. Ma na b&l&y\$la. Ma kpo! L& suka s\$ do k& na, ogazan\$ wa mba k& wa t& b&l&y\$la kpo, n& wa fi 'do k& wa hurrr. N& wa ga zuma ni. N& gazan\$ wa si we p&s& d& nu t\$a 'da owele wa kpo kpo s& v& g& a ni.

Mbāli : N& wa ngbolo 'b\$ v& d& t& gbagale, n& wa gbo t& n&, n& wa ba d& ng\$... b&l&y\$la, n& wa ba d& ng\$ ni, n& wa fi wa d& k\$ k&, wa gbo t& n& gizi gizi, n& wa fi d& k\$ k&...

Marc : N& m& wa da d& k\$ k& ni m& a ge ?

Mbāli : Ngàlákà do makuta

Marc : Wa kpa ma i do ?

Mbāli : Ç! Wa h& zi h&a. Wa h& zi makuta h&a. N& wa kala makuta, n& wa h& do ngalaka, s& n& wa m\$ ng\$ 'dafa do ogazan\$ de. N& wa a d& go'do gbagale. Wa kpo wa kpua kpua. Kpa\$ wi wili a dungu nÊ k& m\$ dungu g&, n& a kpo do zu li gazan\$ s& do s&, n& wa fi d& gulu gbagale d& k\$ k&, s& n& wa mi wá ma de... Gazan\$ wa gbo t& n& gizi gizi fai, n& wa fi hùvwú dô! N& kpa\$ win\$ wa m\$ ng\$ mi wa ma, mi wa ma s&, s& n& gazan\$ wa la d& k\$ be t\$a de...

N& wa n&, n& wa k& gazan\$ 'da wi nan\$ 'da wa. K\$ wa si, ya gaza k\$I\$ do'do. K& t& n& ge nde, n& wa ng&m& li gazan\$ d& t& fala kpo, k\$ wa he gazan\$, g'a ni nde., d& gulu gbagale... ÀÀ... d& gulu gbagale. N& wa ng&m& ngba wa s&. N& li l& n& we n& s& ni, n& wa kala wá l&, gili soe nÊ ni. Wa na, gili soe, gÀ soe nÊ ni, n& wa sa ma wi z& bĀa. Wi z& bĀa t& wá, n'a z&, n& wa ngbolo li wa fai, k\$ ma n& we dô ni, n& wa t& wá, n& wa kala wa, n& wa bili zu wa s& nÊ: "E e na konggolo &, bi... waya waya fele...) è." N& wa do nwá mbàmbàlĳ... s&, n& wa gālā i, n& wa gālā i s&.

Marc : Nwá mbàmbàlĳ m& a ge ?

Mbāli : Nwá mbàmbàlĳ? Obugazan\$ wa g\$n\$ ma, n& wa kpo t& gazan\$. Wa dulu ma do 'bánggè. Ma tala t& wi tala! Wa gālā i, n& wa gālā i ni. N& wa gālā 'b\$ ok\$a ndà'bà, ogbālān\$, do ua m\$n\$ d& t& wa. N& wa ga zuma na:

Waya, waya fele, fele waya...

Waya, waya fele, fele waya waya...

Be sele be m\$ da li m\$ d& ng\$, ndolo h\$ li m\$...

(N& mbé n& ba :) e e e na konggolo& Ê Ê Ê.

Faiii... k\$ wa n& k\$!\$ do nu t\$a gaza nÊ ni, n& wa kala 'b\$ m&n\$ ni t& wa sâ dô, n& wa le wa d& t& k\$ t\$a gaza nga.

Marc : B&l&y\$a ni wa z\$ ma i do?

Thér : Wa z\$ ma ngboo d& ng\$ di 'da mbe wele kpo, 'da mbe kpasa wi kpo ni... (Marie : Wele k& a ba kungba gaza). N& wa z\$ d& nu t\$a 'da a ni. N& wa ng&m& n& gazan\$ sâ, n& n& yolo d& t& nu t\$a kÐ a.

Vér : N& k& kpak\$ ma 'bana tâ kpo b\$a, t\$k\$ n& le k\$ be t\$a ni, n& mbe kpasa baa n& nde, n& a kulu ng\$, n& wa n&. Wa n&, n& wa 'bili te zam\$ i, wa sa li ma na, b&l&y\$a. Wa n&, n& wa 'bili ma. Wa 'bili do f&l& n&: obàdÊngbÊ, do f&l& 'dØ'dØkØ. N& wa 'bili m&n\$ ni sâ, n& wa kala, n& wa h\$ n&, n& wa a ma.

N& fala n& sa wá ma, ma h\$ d& sanga z& na, kp\$k\$ fala sa, k\$ n& le k\$ be t\$a ni, n& h\$ d& sanga z& ni, n& wa na, wele k& a n& we h\$, we z& manze ni, a tÊ \$ yala n& ng\$ g&l& a g\$. Wa e biã li wese faii, n& ma kanya, n& wa ba, n& wa do k\$ t\$a ngbaka.

Ma \$, k\$ fala sa 'bana d& m\$, k\$ kuti k\$a a n& he m\$ kpo ni, n& wi z& manze ni a h\$, n'a m\$ ng\$ z& ma. A ba te d& kÐ a, n& a ba biã, n& a e d& li fande, n& a m\$ ng\$ z& ma: ndzi ndzi ndzi ndzi, ndzi ndzi ndzi ndzi. N& wa na: "ZÚ, wa m\$ ng\$ z& manze, ogazan\$ wa le s& k\$ be t\$a", g'a ni nde. N'a z& ni gbaa, n& ma s\$kp\$.

N& gbabun\$ wa m\$ ng\$ tÐ na... wa m\$ ng\$ tÐ t& 'b\$ na, s& a kili ma lia sila n&. Wa m\$ ng\$ tÐ na: "Wa z& biã ni na, wa n& z& z& z& n& ni, n& fala sa kp j. Wa n& z& z& z& n&, n& fala sa kp j". N& kili m\$ ng\$ ba n&. N& kili bá 'b\$ n& g\$, we k& n& ny\$ngg\$ liã ten\$ faii, n& k\$ zã n& ma fila do'do.

Fala n& sa ma ni, n& yÊnggÊ s& yali g\$. N& y\$ngg\$ lì gbaaa d& nza fai... so lì d& nza n& nga fai. Okpasa wino, kpasa wukon\$, onaa n& ni, wa s& wa gi s& m\$ s\$kpã do kpo se n& n& le k\$ be t\$a ni. N& wa t& gi m\$ s\$kpã n& nga, t& gi sa'de: oz&mb&... Wa gí s& ngb&s& di do ti g\$.

N& wa gi m& ni fai..., do tâi ni faiii... ya k& wese n& we \$ nÊ ni, wese n& we h\$ midi ni, ya n& m\$k\$ t& y\$ y\$a i ia. N& wa na, n& 'banda* yolo wá ma, k\$ n& ba 'da nyaka, gba gb&l& nyaka ganaf\$!\$, wa 'bili ma gã n& \$ nÊ (kÐ wi). N& ma dulu, du du n& ní b\$a. Wa ngbala nu ma fai, n& ma ny&l&. N& wa na, n& 'banda* wá, g'a ni nde.

K\$ wese \$a nÊ, wese \$a n& m& g& nÊ ia ni, n& n& t& bà zu n& ng\$ g\$, we k& wa n& 'banda* to fele zu n& ni, ya n& t& bà zu n& ng\$ g\$. M\$ be, m\$ ba zu m\$ ng\$, k\$ m\$ z\$ s\$a ni, kuti s\$a h\$a ni, n& ndolo h\$ li m\$.

N& wa 'banda* wá do n&. N& wa m\$ ng\$ ba do n& do 'da le, ni do ni, t& ga zuma na:

"Be sele be, m\$ da li m\$ d& ng\$, ndolo n& h\$ li m\$ & & &...

dã kula ngala e ben\$ kÐ e e e..".

N& n& ba wá 'da n& ni ní fai, n& wa m\$ ng\$ 'buka do n& ni do ni fai... Ya ki ni, n& gazan\$ ngboo ni, n& bá zu n& d& ng\$ g\$. N& bili zu n& d& nu bili nÊ. Ya dawaya kpa kÐ n& sâ. K\$ m\$ be gaza, m\$ \$ t& 'b\$ do ngbengbe d& kÐ m\$, ni do ni fai...

K\$ n& n& 'banda* wá i m\$ ni, n& n& m\$ ng\$ t& ma d& i nga. K\$ n& t&, k\$ n& n& h\$ wá d& t& fala wa n& ba wá b&l&y\$a d& ng\$, n& wa gbo t& n&. N& n& ba wá b&l&y\$a... n& mba wá t&

n& do wa s&, do gbabun\$ vÀ, vÀ do wi wilin\$ ni s&, n& n& m\$ ng\$ ba d& ng\$: "Ooooooooo.." faiii... n& n& e wá d& k\$ k& ni, n& wa mi...

Marc : N& k\$ go'do k& ni wa a ge ?

Vér : Wa a ina! Wa a ina, d\$ wi wilin\$ wa n& t& n& ni, d\$ wa 'dángá zu le do kpa we g\$. Ií, d\$ wa kpá we g\$!

N& wa a ina k\$ n& ni. N& n& gbo t& n& do wa fai, k\$ ma n& h\$ wá ng\$ do'do ni, n& wa ba wá d& ng\$, n& wa na, n& fi wá k& n& d& 'do. N& wa fi wá k\$ y\$la d& 'do s&, n& n& m\$ ng\$ to wá fele: "O o o o felee... fele waya waya... to fele waya..." Ki ni, n& dawaya kpa k& n& s& do buna s&: "Hòyó hòyó hòyó...(zuma fele)". M& ni ya fande zu n& boe ni.

K\$ m\$, m\$... gbǎlǎ t& m\$ s& t& 'b\$ wena ni, n& m\$ m\$ ng\$ k& na, hòyó... n& m\$ to nÊ, m\$ to nÊ, m\$ to nÊ, m\$ to nÊ. N& wa na: "Gbǎlǎ t& m\$ s& wena!" N& m\$ múkú g\$, sanggo! M\$ múkú g\$. Gbǎlǎ t& m\$ s& wena, we k& win\$ wa d\$ kpo dè g\$.

Gbǎlǎ t& m\$ s& ní do ní fai, k\$ 'da kala wá, k\$ wa n& z\$ wá kuti s\$la h\$ kpo ni, n& wa na, wa ndi gazan\$ k\$ be t\$a, we k& kuti s\$la h\$ ia, d\$ d& ni, k\$ be wan\$ g& wa bá zu wa d& ng\$, k\$ wa zÚ kuti s\$la g\$, g'a ni nde.

Marc : Be fele do gbà fele ma la ngba do ge?

Vér : Fala k& kuti k\$la he m\$ kpo ni, kuti k\$la he m\$ kpo ni, k\$ kpak\$ 'da kala be s& olo k& k\$la he m\$ ni, ya wele kpo t& h& nza we y&ngg& n& g\$ ni, ne wa z& manze, n& ma mbese wa vÀ s& na: "M\$ zÚ, wa z&a manze g&, m\$ gaza kulu ng\$ ia", g'a ni nde.

N& fala n& sa ma ni... d& olo n& ni... k& wa z&a manze do sanga z& ni, k\$ fala n& sa ma ni, wa 'banda* wá 'dafa m\$ n&... d& wá m\$ n& ni fai. N& wi n& 'bili b&ly\$la, n'a n&, n'a 'bili do nyakan\$ ni s&, n'a h\$ n&.

Ya kpasa wi 'da n& d& le ni, kpasa wi 'da n&, a a a n& 'bili nyakan\$ ni do b&ly\$la vÀ, n'a h\$ n&, do f&l&n\$ vÀ k& wa n& &nz& n& ni. N'a h\$, n'a na: "M\$ zÚ, & d&a m\$ k\$ n& s&, ma boe", g'a ni nde.⁶⁷

S& n& wese n& n& we \$ n& k& fala \$ s\$ d& n& ni, ya n& ba d& ng\$ i ia. N& ba d& ng\$, n& mi i ia, n& wa 'banda* wá to fele zu n& faiii... y&ngg& do n& do 'da le faiii. S& n& n& t&, n& n& ng&m& wá d& gulu b&ly\$la fai, s& n& wa ndi n& d& k\$ be t\$a gaza de. Ya be fele a ni!

N& gba fele a k&, fala sa, ya wa ndi n& d& zam\$ i, k\$ n& dungu zam\$ i fai, n& dungu zam\$ i fai, k\$ wa a makambu li n& s& ni, k\$ n& te wá bolo d& nza vÀ. K\$ n& n& h\$ d& nza nga s& ni, n& n& y\$ wá y\$la ni fai, n& 'da kala n& wa na, ne dúngú nù.

N& n& dungu nù, n& n& kpe t& n&, n& n& ny\$ngg\$ ndambo ny\$ngg\$m& s& s& s&, n& nyúngú m& gā g\$. N& 'da kala wá, n& wa na: "N& húi!" N& n& h\$, n& to gba fele. Ya ki ni n& y&ngg& 'b\$ nu ngbaka g\$. Ki ni n& n& ng&m& d& gulu b&ly\$la ni, n& to fele d& di iko, n& n& to wá gba fele.

Ki ni win\$ wa d&l& kpak&l& g\$, n& n& mba do wa vÀ, n& n& m\$ ng\$ to gba fele do wa s& fai, ya makambu li n& boe fai. K\$ fala m\$ n& ni, 'da kala be s&, n& wa na: "N& gazan\$, n& dúngú nù!", g'a ni nde. N& n& dungu wá nù vÀ, wa m\$ ng\$ y\$ wá y\$la d& olo n& iko. Ya n& gazan\$ n& h\$a sanga wa s&, n& dungu nù vÀ i ia.

Marc : Gba fele ya k& nyaka n& boe ni?

⁶⁷ Cath. : F&l&n\$ ni m& a f&l& bàÈngbÈ do nyaka kwí nggí. N& wa &nz& do b&ly\$la do be b\$!\$ 'bàfú d& t& ngb& &

Vér : Ɔ 5, be fele a k& nyaka boe ni! N& 'be t& nyaka ni, wa sa li ki ni a be fele. N& gba fele a k&, wa k&da makambu li n& s& ni, n& mba do owi wilin\$ do owukon\$ v& s&, n& n& mba do wa v& t& to gba fele.

Marc : N& ki ni m& a y\$la tabi ge?

Vér : Ii, n& to gba fele do wa iko, n& to dawaya do ngbengben\$, do wi wilin\$ t& 'b\$ do konggon\$ k& wa, t& z& do ng\$a ni. N& mba do wa s& t& ga zuma "Be sele be..", t& to gba fele iko ni, k\$ ma n& s\$kp\$ w& do 'do, s& n& n& gazan\$, n& wa na: "N& gazan\$, n& h&u, k\$ n& dungu n&. K\$ l& wi wilin\$ l& y\$ y\$la", g'a ni nde.

Ii, s& n& n& n&, n& n& dungu n&, n& wi wilin\$ wa ngua w& ngba wa t& y\$la, t& d& w& sa ni faiii. K\$ ma we t& 'b\$ t& fala k& yala ba li wa, k\$ wa m\$ka nde, s& n& wa n&, n& wa \$ n&.

Marc : M& wa a k\$ k& ti b&A&y\$la m& a ge nde?

Cath : T& ti b&A&y\$la, t& k\$ k& ti te ni, wa a z& t& gazan\$, \$ n& k& li& ten\$ zi wa ny\$ngg\$ ma ni, do gb&l& inan\$ k& wa d& zi ma h& wa ni. Wa mba ma v&, n& wa mi t& ti b&l&y\$la ni na, d\$ k\$ owin\$ k& wa t&a ni, wa 'danga gazan\$ g\$. We k& mbe 'da fala kpo, n& wa na, gaza wa g\$n\$ a i m\$ zam\$ g&, k\$ li a t& wena... a ala wena... a d& kin\$... n& mbe, n& a kpa ngam\$, n'a fe d& li bolo.

Tua k& ma yolo t& 'd& hi m\$, do 'd& dungu 'da wele k& a do m&la t& n& boe. Tua k& 'da okpasa yaa l& wa t& s&ko na ge nde? "M\$ 'bana do h\$az&, m\$ t& d& bugaza g\$, nu m\$ t& d& kpasa n& g\$. Tua k& m\$ i g\$, 'da fala gaza 'da m\$, wa ba s& ngam\$ h& m\$."

Gulu n& h& 'da fala gaza, n& wele gazan\$, ma g\$a na, li m\$ s& wena. N& wa d& gbagale h& ogaza wilin\$. N& wa d& b&l&y\$la 'da wukon\$, we tak\$ wa fa z& t& m\$n\$ ni s&, k\$ wa 'dafa do ma, d\$ d& k\$ gaza 'da ben\$ 'da wa ma h\$ ngam\$ g\$.

Dako : Mbe wele wia t& ba m&la, n& a fa do wala ni, tabi na, gaza a fe d& fala ni do ti. Ni a ina ni, g&n& k\$ ma boe, n& nde ma d& s& m\$ g\$.

Cath : Ii, ma gala wa! Ma \$ n& gale 'da wa!

Marc : Ni a g& gulu to fele a lengge do 'd& m&n\$ m\$ d&a zi?

Cath : K& wa to fele, fele wa to, wa t& g& a 'd& m\$ 'da m\$ k& m\$ d& zi ma wena ni. "M\$ k& zi we n& to g\$. M\$ k& zi we d& mosala g\$. M\$ k& zi we zeze wele g\$. Tabi kpasa n& a t& l&ngg& h& m\$, n& m\$ d& a. Tabi a t& l&ngg& h& m\$, n& m\$ gese 'd& nu l&ngg& h& a. Tabi a n& t& h& m\$ ni, n& m\$ ili a ni".

M&n\$ ni s&, n& wa t&l\$ ma h& m\$, tak\$ m\$ do t& m\$, m\$ lengge t& n& na: "A, m& zi & d& ma ni, m& a 'd& m\$. K\$ 'd& m&n\$ ni s& v&, ma h& ma n& gifi h& a di da d& ni. Ni a m& & n& d& s& ma 'do k& & n& n& we kpa s& di ngam\$ ni a ge ndeee?"

Marc : S& n& wa 'banda* ga zuma ?

Cath : Ii, wa ga zuma na:

Tia soe ng&'d& wi e mba e e...

T&da zi m\$, ili mi kpa e e...

T&da zi m\$ ng&'d& mi ro e e...

Tia soe ng&'d& wi e mba e e...

Na, wen\$ zi a mi t& h& m\$, n& m\$ ili &. Ɔ t&da zi h& m\$, n& m\$ ng&'d& &, n& m\$ d& &. K\$ ma tia n& soe m\$ s&& g&, k\$ m\$ z& n&...

N& wa m\$ ng\$ gese na: "E fele waya, waya... waya waya fele waya... " Na: "Î, mi k&da we z\$ n&, mi yú s& g\$. Mi k&da, mi nù n&. N& wa m\$ ng\$ gese n& m& ni...

7. Wa a gazan\$ k\$ be t\$a

Ng&ama : N& gazan\$ wa si we p&s& d& nu t\$a n& 'da owele wa kpo kpo s& v& g& a ni. K\$ wa n& p&s& ni do'do, k\$ wese nÊ nÊ we g& ndambo s&, n& wa t& t& fala ni s&, n& win\$ s&, \$ n& 'Bom&l& do 'Bodua, do win\$ wala 'Bobadi s& v&, wa t&, n& wa ngbolo nu t\$a ni. N& wa na, li ki g\$ a, wa n& y\$ gazan\$! Wa a wa k\$ be t\$a. Wa a dí gazan\$ k\$ be t\$a, g'a ni nde.

N& wa g& wa t&, n& wa g& wa y\$ y\$la dua. N& wa g& wa y\$ y\$la s& bolo. Tua fala zi ni, fo mbé zuma d& g& bina ni, n& wa y\$ zi y\$la dua, n& wa y\$ zi y\$la s& bolo. Wa sa li zuma ni na búbùsí, we k& ma \$ n& k& wa he k&da t& wa, we k& wa n& z\$ ngam\$.

N& nde gazan\$, li wa wia s& d& k\$ be t\$a kpo. (H& fala k& do 'do, h& mbe gaza d& gb&l&, n'a fe, n& ongba a k& wa g\$n\$ zi wa do a ni wa ga s& zuma ni, we gba ta zu wa ng\$ d&a m& wa d&a zi k\$ buti 'da wa ni.)

Mb&li : Ogazan\$ wa la d& k\$ t\$a be gaza, n& wa he wa olo da kúlá ngàlà ni⁶⁸. Wa la wa fai, n& wa y\$ y\$la s& bolo fai.

K\$ h\$ d& gbogbo zÊ, n& wa fi wá zuma gugusi d& nu:

"Gaza wili ti k\$la mba e, (zÚ gaza wili)... wa Adema...."

N& wi mat&la a dama: ùmbú ùmbú, wíí wíí... N& wa z& nu wa ng\$ g&l& gazan\$ ni.

Vér : K& n& tua ni faiii, k\$ ma n& s\$kp\$ wá ni, k\$ 'da kala wá, n& wa m\$ ng\$ ndi n& k\$ be t\$a gaza. N& wa m\$ ng\$ he m\$ huwo huwo huwo huwo..., n& n& yu hurr, n& n& gu nù nÊ... n& gu nù d& kp&l& t\$a ni nÊ.

N& gbabuna wa m\$ ng\$ fo wá n& g&\$\$, n& n& bili zu n& nù nÊ, n& wa m\$ ng\$ n& do n& ni ní fai, n& n& m\$ ng\$ le t\$a ngbondoo... K\$ n& n& le v&, n& n& m\$ ng\$ ga wá zuma nyasi t\$a i:

Aa nya nyasi nyasi e e...

aa nya nyasi gaza e e...

t&da zi m\$ nga'da mi 'do e e...

t&da zi m\$ nga'da mi 'do e e...

tia soe nga'da wi mbò e o...

t&da zi m\$ 'dili mi s\$a ee...

tia soe m\$ 'dili mi h& mba...

aa nya gb\$!\$ e

aa nya gb\$!\$ gaza...

aa nya yasi ya o...

nyasi nga'da mi e e

aa nya gb\$!\$ mi h&...

Ya ki ni, ya k&, k& wa t&da na... t&da zi na, nga'da mi 'do ya k&: wa n& tombo be, n'a bà ni, n'a na: "Ç nÊ s& ki g\$ ni!"

N'a na, toe zi m\$ nga'da zi mi ni, ma tia soe n& ia, kpak\$ zufa ma z& a n& nga d& k\$ buti i, kp\$ k\$ z& a ma tia d& soe n& ia ni. N& m\$ ga n& m& ni na, toe zi m\$ nga'da zi ni, ma tia d& li n& ia, g'a ni nde.

⁶⁸ *Marc* : Da kula ngala, gulu ki ni na ge nde?

Cath : Da kúlá ngàlà m& a z&l& t& wi k& wa h& s\$ h& wa 'da fala to fele. Ngàlà m& a t&. Obugazan\$ wa mana s\$ gazan\$ do z& t&n\$ ni, n& ma m\$ ng\$ kp&D& wa. N& wa z&l& t& wa ní ni.

N& wa ga ni gbaa fai... k\$ ma n& s\$kp\$ n& n&, n& wa na, ma i ia, t& ma t& w& v& i ia ni, wa h\$ d& nza. N& wa m\$ ng\$ h\$ w& d& nza.

8. Wa ndi gazan\$ ng\$ tulu n& wa k\$ makambu li wa

Ng&ama : Wa y\$ faiii, k\$ ma n& h\$ t& fala k\$lan\$ wa m\$ ng\$ he m\$, n& fala k\$!\$ fala sa n& ni, n& wa na, wa ndi gazan\$ ng\$ tulu, g'a ni nde.

N& wa yolo 'b\$ t& k\$ be t\$a ni, n& bugazan\$ wa kpe dati wa, n& wa la d& ngu'du li i. Wa wa fala d& ngu'du li m\$ s& v&, n& wa na, ki ni a li n& a ng\$ tulu g'a ni nde. N& wa n& d& t& ng\$ tulu m\$, n& bugazan\$ wa n& s&, n& wa m\$ ng\$ y\$ y\$la do wa d& ng\$ tulu m\$ ni faiii.

K\$ ma n& ba \$ n& 2 h., n& wa n& do mbui, do b&lé (bleu), mako, g'a ni nde. N& wa zanga ma s&. N& wi ò ti g&z& m\$ wena ni, n'a m\$ ng\$ g&z& li gaza 'da a, do t& a s& v&.

Cath : Tabi wa bi wala te k& li n& a b&lí, n& wa gba t\$ k\$ n&, n& ma \$ t&, n& wa to ma li wa. N& wa ny\$ngg\$ makoe, n& wa kp& t& n&, n& wa g&z& ma. Wele do wele a d& zi li gaza 'da a ni. G&z& li a, do t& a, do ngangala a s&.

Mb&li : N& 'do n&, n& fala m\$ ng\$ sa n&, n& wa h\$ 'b\$ d& nza s&, n& wa y\$ 'b\$ kpo y\$la wa y\$a z& do g& soe, k\$ wa ndi do wa ni.

N& wa y\$ fai, n& wa fo wa d& ng\$ tulu, d& ngu'du li, ngu'du li, fo wa d& ngu'du li. N& wa ba mbui, k\$ wa anga t& wa. N& wa fa b&lé ni, n& wa n& anga mbui t& wa s& d&.

Cath : N& zi dati ni, n& wa fa wala te b&lí. N& wa bi ma, n& wa gba t\$ k\$ n&, ma \$ t&, n& wa to ma li wa. N& wa ny\$ngg\$ makoe, n& wa kp& t& n&, n& wa g&z& ma. Wele do wele a d& zi gaza 'da a ni. G&z& li a do t& a do ngangala a s&. N& wa h\$!\$ may&ngg& go'do wa do'do, n& wa he'de b\$!\$ tulu h& wa, n& wa 'bana s& do ma fai.

Irma ⁶⁹ : 'Do k& wa y&ngg& fai, n& wa n& n& we g\$ n\$ wa ni, n& wa a wa ng\$ tulu. Wa a wa ng\$ tuli ni, n& wa y\$ wa... wa n&, n& wa usu wa, n& wa y\$ wa fai.

N& ma n& n& ba dati midi, n& wa f\$!\$ n&& t& wa v&, n& wa h\$ d& nza. N& wi ba wa do gaza ni a m\$ ng\$ k\$ mbui t& wa. A m\$ ng\$ dumu li wa do mbui v&.

N& a ba s&ngg& t&. S&ngg& te zi 'da l& dati g& a s&ngg& te. N'a ba, n'a kpo z& a.

Marc : S&ngg& t&¼ ni ma \$ n&?

Irma : Ma \$ n& tulu ni. Wa z& fai, n& ma kifi tulu, kifi tulu n& saki ni. N& wa 'dafa ma, wa nd\$ do kula v&, n& wa 'dafa, n& wa 'dafa do gaza ni.

Marc : Ma n& e n&, n& wa d& ge?

Thér : K& ma n& e n& ni, n& wa ndi n& d& k\$ be t\$a. K\$ fala k& wa ndi n& d& k\$ be t\$a ni, n& fala sa, n& wa a n& d& ng\$ tulu, n& wa d& makambu li n& fai.

Marc : Ng\$ tulu ni wa d& ma i do?

Thér : Wa d& ma d& ngu'du li. N& wa wa ma, wa wa ng\$ n& v&, wa wa fala n& s&, n& fala n& s&. N& wa ng&m& n& kpo d& t& ng\$ ma ni.

N& mbe wi wilin\$ k& wa ñ ti d& d& t& li win\$ ni, wa y\$!\$ m\$ li n&, n& wa d& d& n&, d& d& n& fai, n& ma h\$ n&. Wa d& 'b\$ k& i fai, n& ma h\$ n&. N& wa d& 'b\$ ki ni.

N& wa nd\$ mbui k& z& n&, n& wa d& b&lé (bleu) k& z& n&, do makon\$ ni. N& wa d& li n&, d& li n& b&zik&k& t& m& ni fai, n& ma kpa zu n& s&. N& midi n& d& n&, n& wa na...

⁶⁹ *Irma* : m& j n&á Mbuam\$ Cath.

Marc : Wa d& dā n& do ge?

Thér : Wa d& dā n& do be m\$ s\$, be te. Wa 'bili be te, n& wa gb&l& ti ngu'du n& vÀ. N& wa ba f&l&, n& wa fi ng\$ li m\$ nÊ.

N& wa n& fi f&l& ng\$ li m\$ nÊ ni, n& wa d& mbui dati wa fai, n& ma h\$, n& ma bili nÊ fai, n& ma h\$ d&. S& n& wa y\$I\$, n& wa 'de 'b\$ t& k& dati m\$ k& g&. Wa t& n& nÊ ni fai, n& ma h\$ ng\$ zD m\$. N& wa d& 'b\$ k&, n& ma h\$ d&. N& wa ba k& g& nÊ, n& wa d& k& b\$a, n& wa d& k& b\$a, n& wa kala 'b\$ d& nù b\$a.

Wa kala 'b\$ ni, s& n& wa 'dafa 'b\$ wa di sâ do'do, n& wa na, m\$ 'dáfá 'b\$ ma sâ do'do. K\$ fala wa z\$ na, ki dè g\$, n& wa na, m\$ fÚÚ d", k\$ m\$ dÊ mbé n&. N& wa z\$ ní fai, n& m\$ f\$I\$ do'do, n& m\$ d& 'b\$ mbé n& ní fai.

N& 'da kala, n& wa na, ma wia d& t& n&, n& wa na, m\$ nÊ, m\$ dungu nù. N& wa d& mbé n&, ni fai, do gba d\$a gazan\$ ni, n& ma kpa t& n& sâ.

Vér : N& t& onaa n& gi vwongbo vwongbo t& gi m\$ s\$kpā. N& wi wilin\$ wa t& y\$ sD bolo n& nga fai fai fai... N& wa kala wá m\$ s\$kpā hā wa d& nza, t& ny\$ngg\$ ma do tǎi ni n& nga fai, wa t& ny\$ngg\$ t& m& 'b\$ n& nga fai. Wa t& n\$ dD k\$ni... dD k\$ni dunu gba gb&l& kpana gbini dDn\$ zi dati \$ nÊ ni. DĐ k& ni t& dunu n&, n& wa so d& nza, t& n\$ n& n& nga fai fai fai.

Fala n& 'bana d& m\$ i na, kuti k\$a n& he m\$ ni, n& wa na, wa kǎ gazan\$ d& ng\$ tulu i, g'a ni nde. N& gbabun\$ wa na: "N& hÚ hÚ hÚ, k\$ n& la", g'a ni nde. N& wa mba wá do wa, do gbabun\$, do wi wilin\$ vÀ, wa la wá d& t& ng\$ tulu i.

N& n& n&, n& n& h\$, d& t& nu mba wala nÊ, n& n& dungu d& di sâ... mbàsí mbàsí mbàsí t& fala ni sâ, n& wa n&. N& wa n& we z\$ ng\$ tuli ni. N& wa wá ma vÀ t& nu l& ni. Wa wà dati g\$, d\$ gele wele š fala n&, k\$ a 'dángá ma g\$. N& wa wa ma sâ, n& wa tulu sâ, n& ma sa.

N& n& wá d& t& n& m\$, n& n& dungu wá i m\$ ni gbaa... 'da kala ni, 'do n& n& ny&l& n& ni, n& wa na: "N& 'bándá y\$ wá y\$a", g'a ni nde. N& n& y\$ y\$a faiii, wese n& h\$ d& t& midi, ma s\$kpā ia.

N& wa 'banda* ny\$ngg\$ wá mako d& li n&. Wa ny\$ngg\$ wá makoe d& li n& ni gbaaa... ma n& s\$kp\$ n& ni, n& wa m\$ ng\$ k\$ wá langi d& ng\$ g&l& n& sâ... ng\$ n& vÀ sâ. N& wa nd\$ wá mbui zā nyanga n& sâ.

N& wa kala otulu go'do onya n& zāgbālān\$ g&, n& wa he'de d& t& n&... kupen\$ go'do wa, pantalon g\$... kupen\$ ni. N& wa he'de d& t& n& vÀ, do semisi d& t& n& vÀ sâ, n& wa gu ndasa zu n& vÀ sâ.

9. 'Bagaza gaza z\$ zu ka n& ogazan\$ wa yolo ng\$ tulu

Ng&ama : K\$ 'do 2 h. n& wa na, ogazan\$ wa te bolo g'a ni nde. N& be gaza, wele k& a 'bana sanga na, a 'Bagaza gaza ni, n& wa na, a hÚ, k'a z\$ zu ka.

N& 'Bagaza gaza ni, a h\$ we z\$ wá ka ni. N& a n&, n& a z\$ zu ka 'da onaa gazan\$ sâ: k& 'da naa a t\$a ni, n& a z\$ zu n&, n& k& 'da ngba a gazan\$ sâ, n& a n&, n& a z\$ sâ na, wa 'dafa ia nde? We k& wa yolo s& ng\$ tulu, n& wa ny\$ngg\$ ma, s& n& wa g\$n\$ wa de... N'a do zufa d& kD a, n'a z\$ sâ, n'a gifi tÀ a d& t& ng\$ tulu m\$.

K'a n& gifi tÀ a d& t& ng\$ tulu m\$, n& gba d\$a gazan\$ wa h\$ wai, g'a ni nde. N& gba d\$a gazan\$ wa mba ngba wa sâ, n& wa h\$. N& wele k& a š ti y\$ y\$a wena ni, wa e m\$ li 'do a, wa sa li ma na lundu. Wa g&z& ma do sala k\$a sâ vÀ, n& wa lu ma do Êtà. N& wa te wa bolo, n& wa h\$ t& fala do b&l&y\$a ni. N& wa z& k&'d&nggu, mokoto, wa z& mokoto do fala ni. Tabi tamburu* boe, n& wa z& ma d& di. N& wa na, gazan\$ wa y\$ y\$a, g'a ni nde.

N& wele k& a ʃ ti y\$la wena, n& wa ga wa zuma sɔ bolo, n& a y\$ y\$la ní fai. N& onaa gazan\$ do onya wa wa m\$ ng\$ he kǎlǐ zu wa. Wa he kǎlǐ zu ben\$ kɔ wa: "Wii wi, be kɔ & a ʃ ti y\$la" g'a ni nde.

Wa he kǎlǐ, wa he kǎlǐ zu wa fai, k\$ ma nÊ e wa ma ni, n& gazan\$ wa p&s& d& nu t\$ a 'da baa wa, d& nu t\$ a 'da naa wa, t\$ k\$ fala sa wa g\$ n\$ wá wa ma a ni. N& wele do wele a ny\$ ngg\$ ka nu t\$ a 'da naa a, k& 'Bagaza gaza t& a s\$ we z\$ ma ni. N& naa gaza kpo kpo a fa s& na, & gi hǎ be n& & a m\$ s\$kpǎ ngboo.

Mbǎli : N& wese n& \$ nÊ, n& 'Bagaza gaza yu dati, wa 'dafa wá ka sǎ, n& wa y& ngg& ng\$ g&l& win\$ wa gi ka ni sǎ vǎ. N& 'Bagaza gaza yu dati, wa n& di do bugaza fai, n& wa n& we z\$ zu ka nu t\$ a 'da naa gaza kpo kpo. N& wa ba ngb&s&, ngb&s&, n& wa g\$ n\$ do dati wa.

Cath : 'Bagaza gaza a z\$ zu ka, k& 'da naa wa kpo kpo, do k& 'da naa a 'b\$ na, wa 'dafa ia ndeè.

Marc : Wa ba ge ?

Mbǎli : Wa ba ngb&s&! N& bugaza ba ngb&s& d& kɔ a nÊ. N'a g\$ n\$ dati gazan\$ ng\$ tulu nga ni, n'a he m\$ hǎ wa na: "'Bagaza gaza h\$ a, 'Bagaza gaza h\$ a ia." N& owin\$ wa d& ndusǎǎ we z\$ a ni fai... K\$ wa n& h\$ n&, n& wa kpa li ngba wa.

K\$ wa n& kpa ngba wa ni, n& bugaza ba ka i kpo, n'a gili n& tǎ a ng\$ tulu i. N'a kpa d\$ a wa g&, n'a n&, n& a kpa d\$ a wa g&, n& wa n& wá, n& wa h\$, n& gaza lɔndɔ do 'do wa g&. Gaza lundu h\$ do 'bolo zǎ le, n& wa na: "N& zú gaza lundu zu kala m\$ ni", g'a ni nde. N& wa te wa bolo. K\$ ng\$ sila wa n& m\$ k\$ wa dɔ, n& wa a dɔ k\$ ni hǎ wa.

Marc : Wa te bolo, wa d& ki n&? Wa bi bolo ngboo?

Mbǎli : Wa y\$ y\$la gaza. Wa te bolo na, wa y\$ t& m& y\$la fai... y\$ y\$la sɔ bolo.

Cath : N& k\$ y\$la ni, ombe wa kpa ngba wa, n& wa h\$ l\$ m&n\$ k\$ ngba wa, n& wa la. N& wele k& wa ba m\$ kɔ a ni, a yu 'd\$ k\$ l\$ a, n'a g\$ n\$ m& 'da a do falanga*, ni do ni, t& d& sa iko ni.

Thér : N& wa ng&m& wá n& sǎ do'do, n& wi ng\$ go'de ni, 'Bagaza gaza, n& wa na, wi ni h\$ nza, k'a n&, k'a z\$ zu ka. N'a h\$, n'a n&, k'a & h\$ ma ni, n& wele ka, naa gaza ni, a yolo t& 'b\$ d& 'do ka.

K'a n& t& n&, k'a n& h\$ d& sanga li wala do ngb&, n'a ba ka ni, n'a ba, n'a hǎ hǎ a. N'a yu n&, k'a n& h\$ sanga ni, n'a ba, n'a ba hǎ bugaza 'do a ni...

N& wa ba ngba wa, n& wa t&. K\$ wa n& h\$ n& ni, n& wa kpa d\$ a gazan\$ sanga, n& wa h\$ do wa d& t& nza i.

Marc : S& n& wa y\$ y\$la ti b&l&y\$la de?

Thér : lǐ! N& gaza lundi a bili t& 'b\$ do gele wala, n& a h\$ t& 'b\$. N& gba zǎ gazan\$ wa h\$ t& 'b\$ do li wala nga nÊ ia. N& n& n&, k\$ n& dungu d& gulu b&l&y\$la ni, n& gaza lundi ni h\$. Wa ba a ng\$, n& wa h\$ do a, n& wa t&, n& wa do a nù d& nu di...

Marc : Gaza lundi ni a wio?

Thér : Wele k& wa do m& li 'do a ni. N& wa h\$ do a, n& wa a kɔ wa li biǎ, n'a zǎlǐ, n'a m\$ ng\$ y\$ wá y\$la. N& wa y\$ y\$la ní fai, k\$ ma n& g\$ n\$ fala b\$ a, n& wa na, n& dúngú nù.

N& l& dungu nù, n& l& ny\$ ngg\$ m\$ vǎ do'do, s& n& ogele win\$ wa m\$ ng\$ y\$ wá y\$la. N& l& dungu nù, n& l& z\$ m\$ d& t& wa iko.

Vér : N& n& dungu wá nù vÀ. Wa a kungba, wa kala kungban\$, n& wa gu nu n& nù, n& n& dungu ng\$ g&l& n&. Ki ni n& dungu 'b\$ ng\$ az&nu g\$, tangge g\$. N& dungu ng\$ kungba.

Marc : N& gulu k& wa dungu ng\$ kungba ni a ge nde?

Vér : K& wa dungu ng\$ kungba ni, we k& m& t& 'b\$ olo yaa wa k& wa d& zi dati fai ni, n& wa 'banda* do ma t& d& ma t& 'b\$ na m& ni. Ní a l& d& t& 'b\$ do be zã lo t& 'b\$ n& m& ni.

Charles : Yàlà nu zĩ t& wa...

Vér : N& nde g\$ a, k& n& dungu ng\$ kungba ni, we yala nu zĩ t& n&. We k&, kpak\$ k& fala sa, k\$ wa g\$n\$ n& ni, n& l& \$ t& 'b\$ kpi kpi kpi \$ n& kungba dungu n& ni, ya kungba yÊkÊ tÀ & g\$& ni. Ma g\$a na, n& \$ n& m& ni. Ma k& wa e a ng\$ kungba, we be na, m\$ \$ t& 'b\$ \$ n& kungba ma \$ kpi kpi kpi kpi, ma yÊkÊ tÀ & g\$ ni, n& \$ n& m& ni.

Marc : Mbe n& a tĐa t& 'b\$ hã mi na, gulu n& t& 'b\$ we be na, m\$ zÚ d&a to 'da wukon\$ we duzu ny\$ngg\$m&n\$ vÀ, wa d& ma vÀ nu kungba.

Vér : E sanggo, ma m& g& hã ni, n& nde a la be sš. A la be sš, we k& l& m& ní kpaa na, zĩ t& wuko vÀ sã a kungba ni. N& nde g\$ a kungba... kungba ma \$ d&, n& kungba ma la d& dati? Ma lá s& d& dati g\$. N& kungba 'b\$ a az&nu do k& wa ba dĐ n& wa fi d&, wa ba dĐ n& wa fi di, wa ba n& wa fi di g\$. Kungba \$a di ia, ya kungba \$a d& di ia fai 'd\$kl\$ a ny&l& d& di. Ma g\$a na, wa fi kungba, n& n& dungu d& t& ng\$ n& fai. Fala sa, n& wa f\$l\$ makambu li n& ni, n& wa ny\$ngg\$ 'b\$ mbé mako d& li n&, n& m\$ n&, n& wa 'dafa 'b\$ n& sã, n& n& dungu d& ng\$ kungba fai.

K\$ fala k& wa sa ma m\$ na, m\$ n&, k\$ wa n&, wa g\$n\$ m\$ k\$ butu i, g'a ni nde. N& m\$ kulu ng\$ d& ng\$ kungba ni, n& m\$ n&, kpak\$ wa g\$n\$ m\$, wa 'bili zu 'd\$ k\$ butu i. N& m\$ \$ t& 'b\$ kpi kpi, m\$ dungu kpi kpi kpi \$ n& k& kungba \$ t& 'b\$ ni. Gã gulu n& hã ni!

Marc : Wa dungu ng\$ kungba ni, n& wa tĐ mbula t& ki ni hã wa g\$?

Vér : K& n& dungu ng\$ kungba ni, n& dungu d& ng\$ kungba ni, k\$ fala k& a \$ n& kpasa wi, a d& gb&l& wena nde, s& n& a t&, n'a dungu d& k& kp&l& n& ni. A dungu d& t& gbogbo n&, \$ n& m& l& dungu n& g&. A dungu d& t& d&, s& n'a m\$ ng\$ tĐ mbula hã n& de.

K\$ fala k& a \$ n& kpasa wi, a dÊ gb&l& wena g\$ nde, k'a \$ nÊ nga t& wele, a \$ n& gbabun\$ 'da n& nde, n& wa sa m\$ hã n& d& t& i m\$ nÊ, s& n& wa tĐ mbula hã n& de... na:

"K& wa n& n& we... bind& wa n& e bolo t& m\$, m\$ \$ kpi kpi kpi kpi, m\$ t& yÊkÊ t& m\$ g\$, m\$ t& gbini li m\$ g\$, m\$ t& sà ma naa m\$ g\$, m\$ t& sà ma baa m\$ g\$, m\$ t& sà m\$ na, a nae, g\$. M\$ \$ kpi kpi kpi kpi kpi, n& wa e bolo t& m\$. Hã ma e do'do, k\$ wi zolo tĐ na, m\$ kulu ng\$, s& n& m\$ kulu ng\$" g'a ni nde. N& wa m\$ ng\$ tĐ hã m\$ na m& ni.

Marc : N& fala k& wa tĐ mbula hã m\$, n& wa fi ina nu n&?

Vér : Wi fi ina nu n& a gbabun\$ g\$. Wi fi ina nu n& a baa n&. Baa n& a fi ina nu n&, do wi zolo a fi ina nu n&. Wi zole a n& g\$n\$ n& ni a fi ina nu n&.

Marc : N& ina ni, wa sa li n& na mbu'da m\$? Vér : lĩ, mbu'da m\$.

10. Tala m&n\$ wa d& ma dati g\$n\$ ogazan\$

Wa tĐ tala mbula hã gazan\$ k\$ be t\$a

Vér : Do tãi ni, n& nde wa lia k\$ be t\$a ni, n& gbabun\$ wa m\$ ng\$ tĐ mbula hã n&. Wa tĐ mbula hã n& gba gba gba gbaa, do tãi ni, yala ba li n& malamu* g\$. Gbabun\$ wa t& tĐ

mbula hã n& n& nga, n& nga, n& nga na: "Bind& wa d& s& do n& n&. Wa e n& dani t& m\$! K\$ d\$ m\$ bí g\$, k\$ d\$ m\$ hé g\$!"

N& k& 'da mbula ni, k& t& t& ia ni, gbabu 'da m\$... gbabun\$ ngboo k& wa y&ngg& s& do n& ni, wa sa ma n&, n& wa na: "N& hú!" N& n& h\$, n& n& yolo do wa d& k& z& t\$a n& m& g&.

N'a t& hã n& na: "K& bind& wa n& d& do n& ni, k\$ m\$ ni m\$ hé, n& wa e n& dani t& m\$... 'b\$ d& dati, ma wia na, k& wa n& d& n& ni, wa g\$n\$ n& m\$ d& gbalí m\$. Wa e n& bolo d& t& m\$ d& gbalí m\$ ni. M\$ t& gbàngà g\$. D\$ m\$ tilí ngangge g\$. D\$ m\$ hé ma na 'Aa naa' g\$. D\$ m\$ hé m\$ na 'Aa baa' g\$. M\$ \$ fio kpi kpi kpi kpi, g'a ni nde. K\$ d\$ n& h³ sape hã lo g\$, we k& ozăgbăln\$ wa fa lo g&, wa gala gazan\$ wena. K\$ n& hé, ya n& hã sape hã l& do'do. D\$ n& hé g\$", g'a ni nde. Wi zole a t& s& hã m\$ na, & a & n& e dani t& m\$ hã ni. N'a mbese m\$ dati ni do'do, s& ná e dani t& m\$ de, gá ni nde. "M\$ h& s& nde?" N& m\$ na, & hé s& g\$. N& n& n&, n& dungu nù. N& 'da kala, n& mbé n& a t& 'b\$, n'a kpa n&, n'a t& 'b\$ kpo we hã n&, t& m& t& t& hã n& na: "D\$ m\$ hé g\$, d\$ m\$ hé g\$, d\$ m\$ hé g\$!" N& m\$ na, & hé s& g\$. N'a na: "lì, k& l& t& ni, k\$ m\$ ni m\$ hé, n& m\$ kpa n& z&l&m\$, m\$ kpa n& 'dã z&l&, n& m\$ fe n&", g'a ni nde. N& wa na: "M\$ zila?" N& m\$ na, & zila, g'a ni nde. Wa t& hã n& ni gbaa, n& n& we dungu nù. K\$ n& n& we \$ nù be s&, n& mbé n&, n'a h\$, n'a sa ma n&. N& wa t& t& m& hã n& mbula bole, fala sa wa e dani t& n& ni.

Wa fi ina nu gazan\$ n& wa 'dafa 'da makambu li wa

Vér : Wa t& t& n&, t&da t&da t&da iko faiii... Ya wa t& fi ina nu n&, k\$ wa to do mbu'da m& ni. Wa t& fi ina nu n& ni, n& n& t& ny\$ngg\$ n&, n& t& ny\$ngg\$ n& gbaa, n& k\$ nu n& fanga n& sambe ni.

N& n& \$ ni gbaa, fala sa n& ni, n& n& n&, n& n& f\$l\$ li n& s&. N& wi wilin\$ wa 'dafa z& m\$ n& ni... ny\$ngg\$ makoe d& li n& ni, wa h\$ 'b\$, n& wa 'banda* ny\$ngg\$ 'b\$ mbé makoe d& li n&. N& wa ny\$ngg\$ makoe d& t& li n& gbaa, ma n& s\$kp\$ n& ni, n& wa k\$ amid& ng\$ g&l& n& v&, n& ma e.

Thér : N& fala n& sa titole belee ni, n& wa f\$l\$ k& z& l& \$a n& ni, k& gb&ng& m\$ d&a t& n&, ma 'danga do'do ni, n& wa f\$l\$ ki ni v& dô, n& wa d& 'b\$ ki ni do mbé n&, tak\$ wese n& h\$ n& m& g& ni, n& wa n& we g\$n\$ wa. K\$ m\$ he, n& d& li m\$ 'danga, ya m\$ hia. K\$ ma 'dàngà g\$, nde m\$ h& g\$.

Vér : Ma n& e n& ni, n& wa na, wa 'banda* k& wa d& 'da owi nan\$ 'da wa, hã wa hã m\$ hã wa, g'a ni nde. Wa hã falanga* hã wa, s& n& wa t& we kpa dani de, g'a ni nde.

Ogazan\$ wa y&ngg& 'b\$ 'da owi nan\$ 'da wa

Vér : N& wa m\$ ng\$ k& n& d& 'da owi nan\$, ni do ni, ni do ni fai. Wele k& li a a mb\$ka ni, n'a ba k\$la. Wele k& li a kolo wena ni, n'a fi falanga* d& k& n&, n& n& la d& dati t& y&ngg& 'da owi nan\$ 'da molongo t\$a ni. Ma n& e do'do, n& n& kpolo wá t& n&.

K\$ n& n& kpolo wá t& n& ni, n& n& 'banda* y\$ y\$la. N& n& 'banda* y\$ y\$la ni. N& 'da kala ni, k& n& 'banda* y\$ y\$la ia ni, ya wi zole a ny\$ngg\$ t& m& 'b\$ mbu'da m& i ia ni. Sila a di t& to d& d& na, & k&da na, & g\$n\$ n&, k\$ n& e do'do.

Cath : Kpo se titole wa n& g\$n\$ do n& n& ni, k& wi k& wa k& wa ni, wa k³ wa 'da win\$ v& g\$. Ndakisa*, \$ n& m\$, nya m\$ wili n& a ba wuko, sia m\$ ni, n& wa n&, n& wa h\$ d& nu t\$a 'da sia m\$. K\$ li a kòlò d& t& m\$ wena g\$, n'a ba k\$la, n'a na: "E, sia mi, k\$la h&. Wa g\$n\$ m\$ dô, n& m\$ ny\$ngg\$ k\$la g&!" K'a do k\$la bina, n& mbe g\$, n'a ba b\$l\$ tulu, mbé tuli 'da a k& a he'de kuti n& g\$ ni, n'a ba, n'a na: "E, m\$ bá, k\$ wa g\$n\$ m\$ do'do, n& m\$ he'de do nwá gaza." Tabi a do kin\$ ni bina, n'a ba falanga*, n'a hã hã m\$, we k& a do kpa m\$ bina...

K\$ a do kpam\$ boe, n'a hã m\$ k& ma de wena ni hã m\$. N& wi t& 'b\$ a kã m\$ do gaza ni, a z\$ na, ma s&ng&l& do gaza g\$ ni, n'a usu ma hã m\$. N& 'do k& wa a nwá t& m\$ nù, n'a hã hã m\$: "M\$ zÚ kado* fala gaza 'da m\$ wa hã hã m\$ g& hÀ. M\$ zÚ m\$ t& n&!"

Tabi mbé n& wa hã sani, mbé n& wa hã ov&r&. N& k& 'da okpasa yaa l& wa hã mbúlútɔ, m\$ bole. Ní a m\$n\$ ni sã m& a m\$ yangga 'da m\$ k& zi wa gala do m\$ t& fala dati kpà z&l& t& 'da m\$ ni ma hã ni...

Marc : N& ki ni wa nÊ s& ny&l& g\$?

Cath : Wa nÊ s& ny&l& g\$, 'da gele win\$ vÀ g\$. Tabi da f&l& t\$a m\$ do ma ni, do 'da wi nan\$ 'da m\$ iko. N& 'd\$k\$l\$ ki ni ma nyÊlÊ wena g\$, we k& ma h\$a s\$kp\$ n& we kpa dani.

Wa fi mbu'da m\$ nu gazan\$

Vér : K\$ n& si ia, n'a 'banda* fi mbu'da m& nu n&. A t&, n'a fi mbu'da m& nu n&... wi zole a n& g\$n\$ n& ni, n'a t&, n'a fi mbu'da ina ni nu n&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ n&.

Marc : Ina wa to zi do sindi we d& do mbu'da m\$, m& zi a ina ge?

Vér : Mi ì zi ti nwá ina wa to do sindi ni g\$. We k& mi tó do b&l& g\$.

Charles : Wa to ma do nwá ngbindi.

Vér : N& wa a 'b\$ gele ina 'b\$ d& 'da n&.

Charles : Wa fa nz\$'di nwá ngbindi, n& wa to do sindi, n& wa a be tĐ t& n&. N& wa to do fã sindi vÀ, ya be tĐ& ngb&nz& ni, n& wa ny\$ngg\$ ma. K\$ wa n& g\$n\$ m\$, n& sila m\$ tó du du du g\$.

Marc : N& wa to do sindi fai?

Charles : Do sindi! Wa to ma fai do sindi.

Vér : K\$ fala k& fo sindi bina, n& wa to do gbālã sa ngbaka. Sa ngbaka ma wala, n& wala n& \$ n& zero zero zero* ni... ìì, n& wa to n&.

Marc : Wi zole a ny\$ngg\$ 'b\$ ma?

Charles : Wi zole a ny\$ngg\$ 'b\$ mbu'da m\$ ny\$ngg\$.

Vér : A ny\$ngg\$ 'b\$ mbu'da m\$ gaza ny\$ngg\$! N& a ny\$ngg\$ 'b\$ mbé odã.... dÚnggá, wala n& \$ n& wala yolo ni. Do mbe k& ma dālã n& ge nde ni. N& a d& ma, n& a d& do funza, k'a so, k'a a nu a, k'a la'da ia, n& sila a ma to n& ge nde ni. N'a na: "Wa t& do wa dĐ, k\$ & 'banda* g\$n\$ wa g\$n\$ wa, k\$ wa e do'do," g'a ni nde.

Marc : Aa Cato, m\$ tĐ 'b\$ mbe. Wa d& mbu'da m\$ do ge?

Cath : Gbālã m\$, gbālã m\$... k& wa hana ma, n& wa to ma do obe inan\$ k&n\$, ma we nganda sila wa, d\$ k\$ wa d& kili g\$ ni...

Marc : N& m& a inan\$ ge?

Cath : ɔ n& k& l& t\$l\$ zi ma ni! ɔ n& k& nwá ngbindi, nwa ngbindi... do ogele nwá k&n\$... nwa...

Marc : Nwá ngàtà?

Cath : lĩ, nwá ngàtà, do nwá g\$&ba, do nwá tã sila... nwá sángbálágÊlÊd-lÉngÚ... ma do be ful&l& t& n& boe. Wa mba ma do be ogbālã m\$n\$ ni, wa hana ma ni, n& wa to ma, n& wa 'bo be ma, k\$ wa d& be sš, n& wa fi nu wa kpo kpo kpo sã. Wa a kĐ ogbabu gaza, n'a m\$

ng\$ tɔ we nganda sila wa, n'a ba, n'a fi nu wele k&, n'a tɔ hã wele ki, n'a ba, n'a fi nu wa... kpa zu wa vÀ.

11. Wa g\$ n\$ gazan\$ n& wa to ngbondo

Ng&ama : N& titole ni wa wa be kundu m\$, kundu m\$ \$ 'do t\$a 'da m\$ ni, ma \$ do fala gɔɔ. N& onya gazan\$, n& wa wa ma sã, ma e do 'do, n& wi zole a t&.

N& wi zole dungu d& di ni. A d& be gulu d& ng\$ n&. N& a kala buluti ngbaka, n& a e ma d& ng\$ gulu wa da we d& ti ma. N& ma \$ d& di.

N& wa ba gaza kpo, n& wa n& t& do a ni. N& gaza n& k\$!\$ do wi zole ni, n& a \$ nù. Gaza \$ nù. N& obugaza wukon\$ wa na, wa bi a bi, g'a ni nde. N& wa so fã kula, n& wa h\$n\$ do sala ku a sã, n& wa m&ka* zu 'd\$ a d& ng\$ n&&&. K\$ fala k& a d& kili d&a, n& wa š fala ma. K'a dÊ s& kili g\$, n& wa š 'b\$ fala ma.

N& wa la do a, n& a n& \$ nù. N& wi wili, zãgbãlã kpo, n& wa kala nwa bɔ, n& wa gu d& ng\$ sila zãgbãlã ni. N& gaza \$ nù d& ng\$ sila a ni, a \$ talaka d& ng\$ sila wi wili kpo ni, n'a kÀ sala ku a.

N& wi zole a t&, n'a m&ka* zu 'd\$ a, a so zu 'd\$ a, n'a m&ka* d& ng\$ nÊ nÊ. K\$ fala k& a hé se go, n& wa na, wi sulu gaza — wa sa li mbe n& kpo na, wi sulu gaza — , n& wi sulu gaza ni buluti kɔ a. N& wi sulu gaza a ba buluti, n'a &f& hã wi zole, n'a 'bili wá zu 'd\$ a, n'a ba, n'a da zam\$.

K\$ fala k& a hê g\$, n& a kulu ng\$, n'a to ngbòndô na: "Yó yó, 'Boyag\$!\$k\$ yói". N& a na... li oyamba a boe, n& a na, h\$!i. N& a siki li a li nwa yamba a, n& a kɔ na, h\$!i, n& a ga zuma. A ga zuma na: "Li n&& & a ni, li b&& & a ni, ò ti gaza g\$&." N'a dungu wa nù.

K'a dungu nù do 'do, n& wi g\$n\$ a do gaza ni, n'a t& 'b\$, n'a k&ngg&l& 'b\$ a sã, k\$ fala k& tala h\$azì 'bana, n& a tɔ na, nz&l& k\$la 'bana, g'a ni nde. K'a g\$n\$ a fala b\$a, g'a ni nde...

Mbãli : N& wa y\$ y\$la di faiii, k\$ ma n& g\$n\$ do 'do, n& wa ba 'Bagaza gaza z& g\$n\$ dati a, z& do ka m\$ ni, n& a ni a n&, n& wa n&, n& wa n& h\$ n& ni, n& a lá iko g\$. Wi g\$n\$ gaza da we nÊ m& g& nÊ, wi g\$n\$ gaza da we nÊ m& g& nÊ, n& a do buluti d& ng\$ g&l& n& ni. N& wa t&, n& wa n& h\$ sanga nÊ ni, n& wa na, wa bi a bi.

N& wa bi a d& fala ni. Ya bi wi a k&: wa yolo g&, n& wa fa kula, wa fa kula, wa fã kula t& zu 'd\$ a sã vÀ dô. N'a t&, k'a n& h\$ ng\$ gba nÊ ni... bugaza wi wili a ba k& g&, n'a ba k& g&, n'a \$ d& gbogbo wele k&, ng\$ m& \$ na m& g& nÊ ni, n& a \$ nzee.

N& wi g\$n\$ gaza ba buluti t& ng\$ we ni, n'a to zã zu 'd\$ a, n'a m&ka* a, m&ka* a, a n& hi hia nde, n'a š fala n&. Ya kɔa a bina, n'a m&ka* a sã dô, n'a so d& ng\$, n'a do a hau (kp\$nga ia).

N'a to ngbonde. N& wa ba a, a \$ do be, n& wa ba, n& wa zš a nu, n& wa na, m\$ to ngbonde. N'a to ngbonde, to li nwa wele a ni sã.

N& k& 'da yamba a, n'a to. N& wa na, a dungu nù, m\$ n&, m\$ gu ng\$ kuli& g&, wa zš te na m& g&. N'a n& wá, n'a l& tÀ a nÊ. N& wa m\$ ng\$ fo t\$ k& go 'd'a, fo t\$ k& na, dÜ a fúru g\$.

Thér : N& ma n& h\$ d& t& wese nÊ m& ni, n& wa sa ma 'Bagaza gaza. n& wa ba a, n& wa n&, n& wa g\$n\$ a. Wa bi a sã do 'do, k\$ wa n& bi a do 'do ni, n& wa n& do a, n& wa h\$ \$ n& ti t\$a k& n& a do ny\$ngg\$m& ni, n& wa g\$n\$ a...

K\$ wa n& g\$n\$ a sã do 'do, n& a kulu ng\$, n& a yolo do nyanga a, n& a to ngbòndé. A sa ma baa do li. K\$ baa a n& kɔ n& ni, n& a na: "Yo yo yo, 'Boyas&ngatulu w\$!i w\$!i.." N& baa a kɔ nu n& nza nga. K\$ a n& kɔ nu n& ni, n'a fi zuma nai:

Marie : "Buluti dè g\$, m\$ kpolo t& m\$ 'do e..."

Thér : Zuma n& hã ni! N& m\$ n&, n& m\$ \$ nù.

Vér : Ni gbaa, ma n& we e n& ni, n& 'da kala, n& wele k& a 'Bagaza gaza, k& wa z& zi a dati ni, wa kpa a, n& wa la do a, n& nde a ì fala wa n& la do a ni g\$. A n& h\$ k\$ buti i, n& ale*, n& wa g\$n\$ a. Wa fi zāgbālā nya a, n'a dungu nù. N& wa 'bili nwá 'bètè, tabi nwá yòlò, n& gaza \$ d& ng\$ zā a. N'a ta nyanga a, n& wi zolo t&, n& wi ba koe zolo &f& búlúti hã a, n& wi zolo so zu 'd\$ a d& ng\$, n'a e buluti nÊ, k'a n& e nÊ ni, n& ma h\$ li ngb& &. N& t\$ k\$ m\$ ng\$ hulu tarr nÊ iko. K'a n& kulu ng\$ ng\$ zā wele k& a \$a ng\$ kiti ni, k'a n& zì nù né ni, n& t\$ k\$ tÀ a zolo tÀ a songboo... K'a n& kulu ng\$, n'a sa ma n& g& nza nga. A sa m\$ hã baa a, n'a sa m\$ hã naa a, n'a sa m\$ hã gbabu gazan\$, n& a sa m\$... ni gbaa, n'a to ngbonde li nwa le 'da a... li nwa le 'da a ngboo ni. N'a to ngbonde ni do'do, n'a to ngbonde li nwa le 'da oyamba a. N& tala n& ni sã ni, n& š wá na, di da dĐ ni, lo do ngam\$, g'a ni nde, n& n& m\$ ng\$ lengge wá nÊ m& ni.

'Da kala ni, n& wa t&, n& wa ba wele k& b\$a, n& wa n& do a, n& wa n&, n& wa g\$n\$ a k\$ butu m\$. N'a sa 'b\$ m\$, n'a to ngbonde ni sã. N'a n&, n'a dungu t& 'b\$ nù.

N& 'da kala ni, n& wa la do mbé n&, ni do ni, kpo kpo kpo fai, k\$ 'da kala, n& n& ia wá sã d& k\$ butu i.

Marc : N& kpo se k& wa n& g\$n\$ wa ni, n& wa y&ngg& 'b\$ be sš? Wa yÊnggÊ 'b\$ ny&l& g\$?

Vér : Ì, wa yÊnggÊ ny&l& g\$, wa yÊnggÊ ny&l& g\$. We k& 'da kala be sš na, wese n& h\$ t& 8 h. ni, ya wa g\$n\$ di gaza m\$l\$, gazala i ia. Ní a ma g\$a na, n& yÊnggÊ wena g\$. N& y&ngg& be sš sš d& 'da owi nan\$, n& n& kpolo t& n& iko. N& wa 'banda* g\$n\$ n& g\$n\$ n& iko. K& na, n& d&l& wena, n& wa 'banda* g\$n\$ n&. K\$ wese n& k\$l\$ do midi* ni, ya wa g\$n\$ n& vÀ ia.

Marc : Fala k& wa g\$n\$ n& ni, n& n& \$ nù, tabi n& \$ sala ku...

Vér : N& \$... Wa fi zāgbālā nya n&, n'a \$ ng\$ kiti - \$ n& kiti 'da katekisi k& s\$ i m\$ ni - ì, a \$ d& ng\$ n& ni, n& wa 'bili nwá 'bete, tabi nwá yolo, n& wa a d& ng\$ zā a... n& n& \$ d& ng\$ g&l& a, s& n& wa g\$n\$ n& de. Ì, wa g\$n\$ n& d& ng\$ zā a ni. Ya a \$ n& a fi fia ni, nde a fè g\$.

Marc : N& wi zolo boe, n& wi gala wi zolo 'b\$ boe?

Vér : Wi gala wi zole ni a \$ t& 'b\$ n& boy-chauffeur* ni. Chauffeur* dungu t& 'b\$ nÊ... Wa sa li wi gala wi zolo na, wi ba koe zolo, wi ba koe zolo, wi ba koe zolo ngboo ni. Ì, a t& 'b\$ hã ni! N& a yolo t& 'b\$ d& k& kp&l& wi zole.

Marc : N& a &f& buluti?

Vér : Ì, a a &f& buluti, we k& buluti d\$ wena. K\$ fala k& a g\$n\$ gaza do buluti kpo b\$a nde, n& a e ki ni nù, n& wi ba koe zolo a &f& mbé buluti, hã mbé gaza t& ni... We k& buluti kpo, n'a g\$n\$ gaza kpo, b\$a, tal&, n& a e ki ni nù, n'a ba mbé n&.

Marc : N'a so zu 'd\$ a d& ng\$, n'a 'bili...

Vér : Ì, sanggo, a so d& ng\$ do ÀlÀ kĐ a. A 'bíli ÀlÀ kĐ a g\$! ÇlÀ kĐ a \$ nz\$ngg\$l\$ngg\$. N& a so d& ng\$, n'a e buluti nÊ, k'a n& e nÊ ni, n& ma h\$ li ngb& &, n& t\$ k\$ m\$ m\$ ng\$ hulu tarr nÊ iko. K\$ m\$ n& kulu ng\$ ng\$ zā wele k& a \$a d& ng\$ kiti ni, k\$ m\$ n& zì nù né ni, n& t\$ k\$ t& m\$ zolo t& m\$ songboo...

Marc : Ní a a 'bili fala kpo, n& ma e?

Vér : Ì! Wele k& a \$ t& 'b\$ n& wele k& na, a ku kua... a ba wili do manda'ba iko, k'a ko zā a kua ni, n& wa g\$n\$ a fala b\$a, s& n& ma e de. K\$ m\$ 'bana n& be iko, n& a g\$n\$ m\$ fala

kpo i ia... ma i ia. K\$ wele k& a 'bàna do boko be g\$ ni, n'a n& ba wili do'do, s& n& wa g\$n\$ a de ni, n& wa g\$n\$ a b\$a. Wi zole g\$n\$ a fala b\$a, s& n& ma e de.

Cath : A kala fala b\$a. A 'be zu 'd\$ a ngboo, n'a 'bílí, n& 'do n&, n& a kala nz&l& k&lá d& ng\$, n'a 'bili. N& nde k& 'da be, a kala zu 'd\$ a do nz&ÉÉ k&lá fala n& kpo, n'a 'bili fala kpo.

Marc : Tua k&, k& 'da kpasa n& ma g& n&a ng\$ k& 'da be wele k& a bà wili g\$ ni?

Vér : Ií, ma g& n&a ng\$ k& 'da be wele k& a t& bà wili g\$ ni. We k& ma g\$n\$ sanga t& ngb& do'do.

12. Wa ku'bu ogazan\$

Ng&ama : N& obugazan\$, obugaza wukon\$ wa ba gazan\$ ni, wa dungu do wa gbaa, k\$ fala k& t\$ k\$ kolo do'do, n& wa n&, n& wa dungu nù ng\$ gbá kombo. Wa 'bili d\$ kombo b\$a, n& k& wa l& do 'do wa ni boe.

N& wa dungu d& di gbaa, k\$ wese n& g& ma ia, n& wa ku'bu wa. Wa À tambala tulu, n& wa ku'bu do gazan\$ s&. N& wa na, n& hú wa d& nza nga... d& k\$ t\$a be gaza. N& wi mat&la a n& dama ma, t& kpe dati wa ùmbú ùmbú ùmbú, n'a h\$ do wa s&, n& wa dungu d& k\$ t\$a be gaza 'da wa, do wi ba wa. N& wa \$ s& di ni gbaa fala k& dani gaza À do'do s&.

Marc : Wi fo t\$ k\$ ni a wio?

Mb&li : Wi ba a do gaza. Wi ba m\$ do gaza a fo t\$ k& go'do m\$, na d\$ ma k&ngá, ma fúru, k\$ m\$ n& ko kula, d\$ m\$ kó z& a g\$. K\$ be t&, be tó zu & do ma g\$.

N& a fo ni fai, k\$ ma n& g\$n\$ wa dô ni, n& wa fa nwá ina, n& wa d& nwá ina, n& wa to, n& wa ku'bu do m\$. N& m\$ te wá yala, n& m\$ \$ wá!

Thér : N& m\$ n&, n& m\$ \$ nù d& ng\$ kuli& n&, n& m\$ dungu ng\$ te. Mbé n& wa ba gba sani... k& zi ni te ia do'do ni... n& wa ba gba sani, n& wa a lì k\$ n&, n& m\$ dungu d& 'd\$ n&, n& l& ni ma le li dani fai, k\$ m\$ n& kulu ng\$, ya t\$ k& ma k&ló li dani g\$.

Marc : Bawe lì?

Thér : ɔ̃, bawe lì g\$! G& k& ni! Tua l& zi dati, n& wa do l& ng\$ te, ya te ni z&l& go'do l& wena. N& k& di d& ni, wa g\$n\$ do l& 'do g& ni, n& wa a lì k\$ gba sani do'do ni, n& m\$ dungu d& 'd\$ n&. K\$ m\$ dungu d& t& 'd\$ n& ni ní fai, k\$ 'da kala g\$, t\$ k\$ d& ni fai, ya wa fo k& wa t& n& ni fai, k\$ t\$ k& n& g\$n\$ do'do ni, n& m\$ kulu ng\$. N& wa to ina s&, n& wa 'de t& we, n& wa na d& t& m\$. K& wa n& na d& t& m\$, n& m\$ kulu ng\$, n& m\$ n&, n& m\$ dúngu nù.

Marc : N& ina ni, m& a ina ge?

Thér : M& a nwá d&l&d&l&.

Marc : Wa gi ma gi, tabi wa a ma iko?

Thér : Wa lingi ma lingi, n& ma 'bu, n& wa ba ma do g& n&. K& ngboo ma \$ do t\$ l\$ dani ni, n& wa ba do g& n&, n& wa na, na d\$ k\$ t\$ k\$ d& wena nde, n& t\$ k\$ fo t& & t& n& do'do.

Marc : Wa na ma iko, tabi wa &nz& ma &nza?

Thér : ɔ̃, wa Ênz& g\$! Wa na do'do, n& ma \$ ni iko.

Marie : Wa Ênz& ma g\$. Fala k& t\$ k\$ hulu, k\$ ma 'b\$ dô, n& wa fo, n& wa na mbé n& t& m& ni fai. K\$ fala k& ma kpa zu n& s&, k\$ n& n& we h\$ n& ni, ya t& n& kula v&, s& n& wa kpo tulu t& n&, n& wa d& wá m&, n& wa ku'bu n&.

Thér : Wese n& gÀ n& ni, n& wa sa ma wi matâls ni, n& wi matâls n& t& n&, n'a dama wá ma. K\$ a m\$ ng\$ dama wá ma, n& n& kulu ng\$, n& 'Bagaza gaza kpe dati, n& n& t\$ng\$* d& 'do a wá. N& n& h\$ fai, n& n& ng&m& d& gulu b&l&y\$la ni VÀ, n& wa hã ny\$ngg\$m\$ hã n&. N& gazan\$ wa d& gulu b&l&y\$la ni fai, n& ma e. K\$ n& n& ny\$ngg\$ wá sâ do'do, s& n& wele do wele a n& d& ng\$ m\$ dungu 'da a. A n& d& ng\$ n& ni, k\$ fala n& we sa n& ni, k& n& n& \$ t& b\$a do'do ni, n& n& panza d& nu t\$a 'da onaa n&. (??)

Marc : N& fala k& a kulu ng\$, n'a to ngbonde?

Vér : Iî, 'da fala k& a nganda wena ni, 'da fala k& a nganda wena ni, n'a kulu ng\$, n'a to ngbonde.

Marc : N& 'do n&, n& wa n& do a, n& wa e ng\$ ge?

Vér : N& wa n&, n& wa e a ng\$ be te wa z" ma. Wa zš ma \$ n& kiti ti katekisi* g&. Wa zš ma d& t& nù nÊ. Wa a be te li n& tal&, n& wa d& 'do n&... l& k& ng\$ n& nal&, n'a dungu, n'a l& 'do a nÊ nÊ...

Marc : N& wa saka te ge?

Vér : M& mbe a kombo, n& mbe a gele te iko.

Marc : S& n& wa m\$ ng\$...

Vér : S& n& wa m\$ ng\$ dili t\$K\$ tÀ a, dili t\$K\$ tÀ a, dili t\$K\$ tÀ a ni gbaa, k\$ t\$K& n& kolo n&, wa dili t\$K& nde, n& wa lingi dØlØdÚlÀ⁷⁰, n& wa na li n& ni. K\$ ma n& kolo do'do, t\$K\$ n& kolo do'do ni, s& n& wa ku'bu a. N& wa he'de wá tulu d& t& n& kpo kpo... gbawu tulu t& n& sâ. Fala \$ n& ni (wese gÀ ni), ya n& h\$a wá d& k\$ butu d& nza sâ, k\$ n& k\$ be t\$a olo n&, n& n& m\$ ng\$ dungu wá n&. N& wa e n& ng\$ bunggu wa a ma ni, n& n& \$ nù VÀ d& ng\$ bunggi ni, ya t\$K\$ t& n& kula t& n& sâ ia, n& n& n&, n& n& \$ ng\$ bunggi ni VÀ sâ.

Marc : T& mbe gele fala n& wa na, wa n&, n& wa dungu ng\$ nwá gaza?

Vér : Wa si ng\$ kúli! Si ng\$ kuli a k& n& dungu ng\$ te, dungu ng\$ te, k\$ wa dili t\$K\$ t& n& fai, k\$ ma kula ia, k\$ wa na ma t& n& sâ, k\$ wa ku'bu n& do Àa tuli VÀ ia, n& n& si ng\$ bunggi. Wa gbã bunggi gbaa d& n& m\$ m\$ ni, n& n& \$ d& ng\$ n& kulululu gbaa d& i m\$.

Marc : N& k& wa tÐ na, wa si ng\$ nwá gaza, m\$ zèlè mbe ma g\$? Tabi wa d& ma gele fala?

Vér : Ɔ ò, nwa gaza a ki ni g\$.

Marc : Wa na, wa na nwa 'bete, n& wa dungu ng\$ n&, tabi ma d& tÀ & gele fala nde?

Vér : Iî, m& k& 'da gele win\$. M\$ z\$ t& 'b\$, k\$ le do k\$ le, d&a m\$ t& wa \$ t& 'b\$ ní ni, wa d& t& 'b\$ olo k& 'da wa wa kÐa ni. 'Da l& zi t& 'b\$ bunggi, wa na t& 'b\$ 'bunggi gbaa, n& n& \$ d& ng\$ n& kpÈÉ kp&l& kp&l& kp&l&... Mbé bunggi! M& a ã bunggu g\$! Mbé bunggu, wa na, n& n& \$ d& ng\$ n& sâ.

Marc : K\$ ma \$ do mbé bunggu gulu n& nai?

Vér : We k& n& t& 'b\$ di nÊ... ma \$ t& 'b\$ nÊ g&la ni g\$? Wa a zi 'b\$ g&la d& t& n&, n& wa fo 'b\$ g&la ni, fande ni t& n& do'do, n& wa nd\$ 'b\$ n\$, n& wa nd\$a 'b\$ n& do'do, n& wa g\$n\$ n&. K\$ wa g\$n\$ n& do'do ni, n& ma wè na, n& Ú 'b\$ ng\$ ã bunggu g\$! Ma g\$a na, n& \$ ng\$ mbé bunggu.

⁷⁰ *Cath* : do nwá "Á dànì tÚlØ"

Marc : A ki ni la ia?

Vér : Iĩ, ã k& la ia, ma g\$ na, n& \$ ng\$ mbé bunggu. We k& ma \$ n& k& na, g&la 'da n& ma m\$ ng\$ e n& ni.

Marc : N& kpo se wa g\$n\$ n& ni, wa d& gele ina g\$? Tati a d\$I\$d\$la iko?

Charles : Wa fa d\$I\$d\$la, n& wa lingi, n& wa m\$ ng\$ kangisa* do t\$& ni...

Vér : K& wa kangisa* t\$& do d\$I\$d\$la, k\$ ma i ia ni, n& wa gb&l& m\$ papaye g&, m\$ papaye, n& wa gb&l& ma s&, n& wa e n\$ li we, n& n\$& ni m\$ ng\$ n&I& n&, n& wa a ma d& 'd\$ n\$&, n& wa m\$ ng\$ fo ma, fo ma, fo ma, n& wa na li dani... k\$t\$ be s& s& s& s&, n& wa ba... wa d& be t\$I\$ nw j, n& wa na li dani t& n& ni s&. N& wa na ni, ma n& kpa t& n& s& do'do ni, n& wa 'de Àa tuli 'do n&. Wa Àa tulu do 'da zu n& nÊ nÊ s&, n& wa ku'bu d& 'do ina ni s&, kpak\$ ma le do dani gaza d& t& n& ni, k\$ ma À ma.

Wa a ma, n& wa a we li li n&, n& wa d& ma ni s& do'do, s& n& n& h\$ nza k\$ butu de... n& n& m\$ ng\$ h\$ d& nza nga de. Ya ina ni, wa ku'bu do n& v& s& do'do, s& n& n& m\$ ng\$ h\$ n& de.

Marc : N& 'do n&, n& a n& we dungu i do?

Cath : N& wa do a ng\$ gbá kombo, gbá kombo b\$a, n& wa do go'do a d& ng\$ n&. N& gba bu gaza 'da a kpo ni, we kpak\$ a dili t\$& ti a ni, d\$ k\$ ma ngándá d& li dani g\$.

Wa dungu wele do wele, gaza kpo kpo a dungu d& ng\$ gba kombe ni, n'a tã nyanga a. N& wi k& a gala a ni, a t& dili t\$& go'do a, d\$ k\$ ma kolo, k\$ ma kó t& li dani g\$, k\$ ma h³ mbé zele go. Ne 'da fala ni, a t& fo t&ke do kō a, n& a do nwá d&I&d&I&. A lingi ma, — tua ke ma ɔ ne tandala ni — n'a lingi ma, n'a e ma, takɔ ma fo t&ke, do kɔ ma ko, kɔ ma ngándá d& li dani g\$. N& wa d& ma do gaza kpo kpo ni fai, we kpa 'da zu wa.

Marc : K\$ wa t& na, a dungu ng\$ nwá gaza, gulu ki ni nai ?

Cath : Ma hã ni, a ng\$ nwá gaza, t& dungu ng\$ n& ni. Tua we k& 'do n&, wa kulu s& ng\$, n& te ni, wa kala ma do'do, n& mbé wele dungu s& 'b\$ ng\$ n& g\$. Ma wa na: a dungu ng\$ nwá gaza, ng\$ kungba gaza. A ng\$ kungba gaza 'da a.

Marc : K\$ m\$ zÚ k& g&! (Foto Vergiat)

Cath : Wa dungu ng\$ nwá gaza. Wa kulu ng\$ ng\$ kungba gaza ia. Ng\$ gbá te s\$ ni, wa kulu ng\$ ng\$ n& ia, we k& li dani 'da wa ma kula ia, t\$& ma dÊ 'b\$ g\$.

Wa dungu ng\$ nwá gaza. ɔ n& nwá k& g&, wa k\$'b\$ ma, k& 'da wa a nw j g\$. Mbe m\$ g\$, n& wa a i m\$ a nwá 'bete... nwá 'bete. K\$ fala k& ng\$ i m\$ na, t\$& ma kula t& m\$ ia, n& wa n&, n& wa dungu ng\$ nwá 'bete, we 'b\$ 'da ongba m\$, kpak\$ wa na ina, n& wa ku'bu tuli, k\$ wa he'de b\$I\$ tulu t& m\$, s& n& m\$ h\$ d& nza nga, \$ n& k& s\$ di l& hala ma ni.

Ni a, ma k& wa sa li n& na, wa dungu ng\$ nwá gaza.

Marc : N& 'do n&, n& wa le k\$ be t\$a?

Cath : N& wa yula k\$ buti, wa h\$a nza, n& wa le k\$ be t\$a gaza zi wa d&a ma, n& wa ndi zi wa d& k\$ n& uwa uwa uwa na, wa le d& i m\$. N& di da d& ni, wa g\$n\$ wa, wa h\$a nza ia, n& wa \$ s& d& k\$ be t\$a ni faiii, 'b\$ do 'da k& dani 'da wa ma À.

13. Ogazan\$ wa ny\$ngg\$ ka kuluzì

Marc : Gbaa sa fala?

Mbāli : Sango, sa fala g\$! Wese gÀ, wese m\$ ng\$ y\$ d& ti gagaya g&, ya a n& zã k\$la g&. N& wese gÀ ni... wese \$ t& 'b\$ di nÊ ni, 2 heures* i, n& matâlš wele t& 'b\$ na, gazan\$ wa n& h\$ nÊ ni, g'a ni nde.

N& wa n& h\$ n&, wa yolo zam\$ i, wa n& h\$ n& ni, ya wa tua bé gbālā m\$, wa tua bé gbālā m\$. Wa to do ina, wa to do nwá ngbìndi, sàmbèyàwá, do gele k&n\$, n& wa a tĐ t& n&, tĐ ngbaka, tak\$ ma gb& ngawi dani.

Gbālā m& ni wa to sã dô, n& wa 'bo ma, 'bo ma, 'bo ma, 'bo ma, 'bo ma... ngb&s& sa, n& ma 'bu sã dô, kpo kpo kpo do be kpana. K& 'da wele ki, n& wa fi k\$ n& kpo, k& 'da wele ki, n& wa fi k\$ n& kpo, k& 'da wele ki, n& wa fi k\$ n& kpo... fai, n& ma kpa wa zu wa sã, n& wa h\$ d& nza, wele ki gu t& m& ng\$ m\$ \$i 'da a, n& wa &f& hã a nÊ nÊ, n'a ba, n'a ny\$ngg\$.

Marc : N& gbālā m& ni, m& a gbālā m& g&?

Mbāli : Gbālā m& ni m& a kúlúzi, kuluzi... li ma kuluzi, ya tĐ t& n&, kpangbangbangbangba nÊ. Wa ili tĐ ngbaka, n& wa a t& n&.

Gaza d\$ngg\$ tÀ a

Maria : K& wa g\$n\$ m\$ do'do, n& fala sa do sanga z& ni, n& wa tunu n& li yala, n& m\$ kulu ng\$, n& m\$ kpo tulu t& m\$, n& m\$ ba 'da le do tãi ni, n& m\$ m\$ ng\$ d\$ngg\$ t& m\$ na:

"Hóó mi! Mi 'Bog\$a⁷¹, mi hè ti gaza g\$, mi tili ngangge g\$, mi bà nu kĐ wi zole g\$, mi sà ma naa mi g\$, mi sà ma baa mi g\$. Hóó mi! Mi gaza mi kã ng\$ we hà! Mi K&ngg& Marie Thérèsi hà!" N& m\$ m\$ ng\$ tĐ ni. Ya ki ni m\$ d\$ngg\$ t& m\$ na, m\$ hè g\$, m\$ sĐ ti gaza g\$...

Marc : Tili ngangge m& a ge?

Marie : Tili ngangge a k& wa n& 'be t& m\$, n& m\$ tili kpÈÈ, n& wa sanga m\$, n& wa \$ ng\$ m\$, s& n& wa g\$n\$ m\$ de. M\$ tili ngangge g\$ a k& m\$ y&k& t& m\$...

⁷¹ K&ngg& Marie a a boko 'Bog\$a; ma k& a d\$ng\$ tÀ a do zu li le ' Bog\$a ni.

14. Wa a li li gazan\$ n& wa a nwa nu wa

Ng&ama : K\$ fala sa titole, n& wa na, wa a li li wa t& 'd\$ li i, g'a ni nde. N& wi mat&la a kpe 'b\$ dati wa, n& obugazan\$ wa k& gazan\$, n& wa kpe d& 'do wi mat&la, n& wa le do 'd\$ li i. Wa n& h\$ d& 'd\$ li m\$ ni, ya zufa k& bugazan\$ boe. N& wa na: "Aa m\$ be g&, l& t& d& l&ngg& h& m\$, m\$ zele l&ngg& nu l& g\$, g'a ni nde, m\$ z\$ s&, g'a ni nde. M\$ n& kala be k\$ali." N& wa z& a 'd\$ li m\$... wa z& a 'd\$ li m\$ s&, n& a \$ 'b\$ n&u. N& bugaza wukon\$ wa t& 'b\$ sala ku wa, n& wa k&ngg&l& 'b\$ zu 'd\$ a. K\$ fala k& tala n& 'bana, n& wa sa 'b\$ ma wi zole. N& a n&, n& a 'bili tala n& 'd\$ li i, a 'bili tala n& 'd\$ li i. K\$ ma n& e do'do, n& wa h\$ w& do wa d& nza nga de, g'a ni nde. N& wa a nw j nu wa, n& wa h\$ do wa nza nga. K& 'da gaza wukon\$ h& a ni!

Marc : N& ma h\$ g&A wese, n& do t&ai ni, n& wa \$ yala ?

Mb&ali : l&, ma i ia! N& fala sa, n& wa na, wa a li li wa. N& wa n& we a li li wa 'd\$ li i, 'd\$ g&A li, g&A li. Wa n& d& 'd\$ g&A li, n& wa n& we a li li wa ni. N& wele k& a z&elé baa a g\$, do naa a g\$, n'a n&, n& wa na: "M\$ le k\$ bil&." Wa z& bil& s&, k'a n& gbanga n&, n& ma gana a d&, n& a n& gbanga n&, n& ma gana a d&. Owele a wa n& nge nge nge, n& wa na, m\$ z&elé m\$ g\$, m\$ sa wili kamakoso h&E ni. N'a b\$!\$... a b\$!\$ g&ng&il&, a b\$!\$ g&ng&il&. Ya a n&E n&E ni, n& zufa wele ngu ngu ngu... n& wa z& a di fai, n& wa 'danga a d&. N& wa na: "M\$ z&elé m\$ g\$, n& wa z& s& m\$ fai, s& wa a nwa t& m\$." N& wa na: "M\$ zila m\$?" g'a ni nde. N& wa z& a fai, n& ma ba t&A a... N& wele k& a zele baa a do dia n&, do naa a ni, n& wa na, Ó Ñ, n& wa so li, wa so gb&U&E, n& wa a nwa t&A a iko, n& wa f\$!\$ a iko ni. N'a h\$, n'a 'b\$ 'da ongba a. Wele k& a d& diliyala ni, n& wa z& t& m& a, wa z& a \$ n& k& wele k& s\$ dati ni.

V&er : N& dungu d& k\$ be t\$a gaza ni ni gb&aa... fala n& sa ma ni, titole belee ni, n& wa na: "N& l&A, k\$ n& h\$ d& 'd\$ li i, k\$ wa f\$!\$ n& 'd\$ li i". N& n& la 'd\$ li i z& g&A titole belee ni. N& n& la 'd\$ li i, n& wa f\$!\$ n& 'd\$ li m\$. Wa f\$!\$ n& ni... m\$ \$ do wi d& 'd& m\$ wena, n& wa z& n& do dani d& t& n& ni... n& wa z& n&! K\$ m\$ \$ t& 'b\$ do wi k& na, m\$ \$ do respect* wena nde, n& wa na, Ó ...Ò, wa t& z&E wa g\$, k\$ 'de, k\$ dani m\$ ng\$ fele t& wa, s& n& wa z& wa de, g'a ni nde. S& n& wa limbisa* n& de. M\$ \$ n& wi d& 'd& m\$ wena, n& wa z& m\$ do dani d& t& m\$ ni do ti, do zufa nganda wena, n& ma ba t& m\$ wena... (N& wa e nw j nu n&...)

15. Ogazan\$ wa \$ k\$ be t\$a gaza n& wa a dani 'da wa

V&er : K& wa f\$!\$ n& k\$ butu m\$, n& yula 'd\$ li i, n& h\$a ia, k\$ wa f\$!\$ n& k\$ butu m\$ s&, k\$ n& h\$a w& d& nza nga ni, ya ki ni n& h\$a w& ia, n& n& dungu n& k\$ t\$a be gaza m\$. N& wa ba w& ny\$ngg\$m&, n& wa n& n& h& n& k\$ be t\$a gaza. Ya n& d&ng&ú nza nga g\$. N& wa n& do ny\$ngg\$m& ni d& k\$ be t\$a gaza 'da n&. N& wa n&, n& wa a ny\$ngg\$m\$ h& n&, n& n& ny\$ngg\$ i m\$ ni. Ya obe m\$nda'ban\$ k& wa t& g\$ n\$ wa g\$ ni, ya wa z&U nu n& g\$. N& dungu d& t& k\$ t\$a m\$ fio, wa kele nu n& 'da n& do'do, n& n& ny\$ngg\$ m& ni. Ma n& e s& do'do, n& wa kele nu n& 'da n& do bunggi, n& n& m\$ ng\$ \$ nu v&A s&. Wa gb&A bunggi n&E v&A s&, n&E l& dungu do n& g&, n& n& \$ nu d& ng\$ bunggi v&A, n& n& \$m\$ mbe t& n&. N& n& m\$ ng\$ \$ w& di ni fio ni faii... wese n& n&... we \$ di na, tak\$ wese ba midi ba ni, n& gb&abun\$ na: "N& k&U&lu ng\$, n& la d& k\$ buti i". N& n& k&U&lu ng\$, n& n& la d& k\$ buti i.

N& n&, n& n& n& we h\$ k\$ buti m\$, ya wa dā we, ya wa ia li li we. N& wa e li li we, n& li ba we kpangbangbangba n& ge nde ni. Wa ba k\$a nda'ba, n& wa so n&, s& n& wa a t& li dani gaza t& n& de. N& m\$ bi n& m\$ n& fi fia ni, ma z&l& n& ge nde ni. N& wa a we li d& t& n& ni gbaa, n& ma kpa zu n& v&. N& wa a ina li n& s&, n& wa he'de tulu d& t& n& v&, n& n& m\$ ng\$ h\$ n&.

N& h\$, k\$ n& dungu nza nga, k\$ wese h\$a 'b\$ t& 4 h, n& wa na: "N& kpóló 'b\$ t& n& d& k\$ butu i". N& n& n& 'b\$ mbé n&, n& wa a 'b\$ mbé we li d& t& n& ndenge* n& kpo n& m& ni.

Wa a we li d& t& n&, ni do ni. Li wese kpo, n& wa a we li d& t& n& fala tal&; k& titole, n& wa a; midi, n& wa a; 4 h, n& wa a... t& f\$!\$ wá li dani ni, t& a ina ngbaka d& li n& ni... ina mbati g\$... t& m& ina ngbaka d& li n& ni faiii... K\$ 'da kala, ya dani m\$ ng\$ À wá d& t& n&. N& n& m\$ ng\$ y&ngg& wá saf\$. N& n& saf\$, n& n& si. N& fa gua. N& n&, n& d\$!\$ sanggo, n& n& n& si n&.

Marc : N& k& wa g\$n\$ n& ia ni, n& t& k& dati, wa d& s& ina do li dani do ti g\$?

Vér : Wa fo t&k& iko ni gbaa... wa na d&ld&ld&, kpak\$ t&k& ma kolo. K\$ t&k& n& g\$n\$ do'do, s& n& wa ba ina wa tua s\$, wa 'dia ma k\$ gbaa m\$ ni, s& n& wa na d& t& n& de. Wa na d& t& n& s&... do g&A wese ni. (D&ld&ld& m& a be te s&, wa d\$!\$ nwá n&, n& wa to nu kungba, n& wa na li dani.)

Marc : Do kpo g&A wese ni?

Vér : Do kpo g&A wese, n& wa kpo f&l& 'd& tili n&, kpo f&l& 'd& tili n&, 'd& tili n&. N& wa kpo Àa tuli, n& wa ku'bu do n&, n& ma e d& li dani.

16. Mbula wa t& ma h& ogazan\$

Marc : K\$ 'do n&, wa t& mbula h& wa wena, \$ n& k& k\$ butu gaza 'da wi wilin\$ nde?

Ng&ama : Wa n& t& mbula h& wa h& ni!K& wa h\$a, n& k& wa a li li wa t& 'd\$ li m\$ ia ni, wa k&ngg&l& 'b\$ tala zu 'd\$ wa fai, k\$ wa kpà ma g\$, wa h\$a ia ni, n& wa si k\$ t\$a be gaza, n& wa dungu do wa di gbaa fai, n& wa \$. K\$ fala k\$la m\$ ng\$ he m\$, n& kpasa wi kulu ng\$, n'a dungu do go'do a, n'a sa ma gazan\$. N& a na, & n& t& mbula, g'a ni nde. K\$ n& dungu do go'do n& s&, g'a ni nde.

N& kpasa wi m\$ ng\$ t& ma nai: "Mi 'bana zi do be z\$nga g&, mi d& zi yia d&a m\$ d& k\$ obaa mi do naa mi g\$. K\$ fala k& m\$ g&, m\$ h\$a be z\$nga, k\$ wa 'bili zu 'd\$ m\$ ia ni, d\$ m\$ d& yia d&a m\$ g\$. M\$ ba wi wili kpo, n& li m\$ 'bana d& t& wili 'da m\$ fai, nd\$ti n& a k& n& d& gb&l& do wili ni, g'a ni nde. K\$ m\$ d& yia d&a m\$ g\$, g'a ni nde".

N& kpasa wuko kpo t& h& wa n& m& ni gbaa, n& a n& da nu a, n& mbé nya a kpasa wuko kpo, a 'banda* 'b\$ di ni na: "A nya, k& m\$ t&a ngbongbo we, g'a ni nde, k& m\$ t&a ngbongbo we, g'a ni nde, k& m\$ t&a ni a ngbongbo we, g'a ni nde. L& g& l& d& zi yia d&a m\$ g\$, g'a ni nde. Wa kpà zi falanga* olo 'd\$ l& g\$. L& ba zi wili l& zu l& kpo fai, n& l& d& do gb&l&, g'a ni nde. K\$ ma k& n& z&lé l& g'a ni nde."

Wa ndo nyanga mbula 'da wa, g'a ni nde. Wukon\$ wa t& mbula dati... wi wilin\$ wa t& dati g\$. N& wi wilin\$ wa na: "Wuko a t& mbula h& ngba a g\$. K\$ ma wia na, l& wilin\$, l& t& t& 'bo mbula h& wa", g'a ni nde. K& wa n& t& mbula ke 'da wa, n& wa ba zufa d& k& wa, — wa sa li zufa ni na, 'bafū — n& wa z& z& wukon& hau do zufa 'bafū.

N& wa na: "Li ki g\$ a, wuko a t& mbula h& ngba a g\$, g'a ni nde. K\$ l& wilin\$ ngboo l& k& na, be n& lo a d& yia d&a m\$ g\$, g'a ni nde, k\$ ngba l& wilin\$ wa m&úm& l& g\$", g'a ni nde. "Yia d&a m& wa t& do ma g& a ge nde? Yia d&a m&, k& na, li ki g\$ a, a ba wili ki ni, n& a la,

a ba wele ki ni, n& a la. Lo kÑ yia d&a m\$ g\$, g'a ni nde. K\$ mbula naa n& wa tÐ hã n& g&, tua k& wuko a tÐ mbula hã ngba a wuko, a zélé ngboo g\$. K\$ m\$ zélé k& 'da l& wilin\$", g'a ni nde. "K\$ & z&a m\$ do zufa na, li ki g\$ a, d\$ m\$ dÊ yia d&a m\$, n& ngba l& wi wilin\$ wa múmÚ l& g\$", g'a ni nde.

Marc : Wi tÐ mbula hã a a wio ?

Mbãli : Wa 'bana d& 'd\$ li m\$, n& baa wa a tÐ mbula hã wa. A tÐ mbula hã wa na: "D\$ g\$n\$ wi wa g\$n\$ do m\$ ni, d\$ zala m\$ lá g\$. M\$ sá wili do nù g\$. M\$ kpa m\$ wili kpo, n& wa tÐ 'da n&, n& wa hã falanga* hà &, n& wa hã do k\$la hà &, n& & ny\$ngg\$, g'a ni nde, olo 'd\$ m\$." g'a ni nde.

Marc : N& gele d&a ton\$ k& wukon\$ wa d& ni, wa be hã wa g\$?

BÀanu : Wa be 'b\$ bia !

Marc : Wa be ma hã wa 'da fala ki nge nde ?

BÀanu : K\$ be t\$a gaza! N& wa sa ma a, n& wa tÐ ma hã a na: "M\$ tÊ yòlò g&, n& m\$ dungu nÊ nzee, ya m\$ d& m\$ hã k&f& g\$ g\$. M\$ ba ka d& kÐ m\$, m\$ do kÐ m\$, n& m\$ hã hã wele nù g& sã, hã wele... n& m\$ d\$ngg\$ wa. M\$ t& dÊ 'danga li m\$ nÊ g\$." Mbula wa y\$I\$ hã wa k\$ be t\$a gaza g'a ni. "M\$ zélé nu naa m\$, m\$ zélé mbula...

Marc : Wi tÐ mbula ni ni a wio ?

BÀanu : Wi wele mbula ni, wi a gb&l& okpasa wukono do li wa, wa wa tÐ ma hã m\$: "Ee... m\$ dungu, n\$ m\$ zélé naa m\$, n& m\$ zélé baa m\$. M\$ t& zÐ wele nÊ, ya m\$ t& tÑ na, & h³ m\$ hã wele g\$ g\$. M\$ dÊ d&a m\$ gbãlã wele sã tùù.

"K&f& m\$ 'bana \$ t\$a i, m\$ mili nu t\$a 'da a sã. M\$ t& z\$ wele nù g& sã, n& m\$ na, & ì fala ki g\$ g\$. Wele h\$ 'da m\$, m\$ ì ti a g\$, m\$ hã ny\$nggm\$ hã a, m\$ e d& kÐ a." M&n\$ ni sã wa wele hã l& g'a ni! N& wa t& tÐ mbula ni hã l& faiii, n& l& h\$ t& m&, n& l& h\$, n& l& dungu, n& wa a lî t& l&. K\$ wa n& a lî t& l& sã, n& l& t&, n& l& dungu. Ya m\$ olo yaa l& zi g& hã a ni. N& wa a bawe lî, bawe lî, n& wa ba ina ni, n& wa na gbada... "M\$ zélé s& m\$ g\$. M\$ n& y&ngg& ndumba we sa wilin\$ hã ni, m\$ zélé s& m\$ g\$." N& wa na, n& m\$ bi t& m& ni faiii, k\$ ma n& ba we d& t& m\$, n& m\$ t&, n& m\$ dungu. "M\$ ì ti wele g\$, n& m\$ ba gua zu a". Mbula wa y\$I\$ zi há l& g& hã ni. "M\$ ì ti wele g\$, kpasa wi dungu nÊ, m\$ gi m\$ sã, n& m\$ a d& ti a". M& ni m\$ ì gulu a g\$ ni. Mbula wa sa zi hã l&, n& obaa l& do naa l& wa tÐa hã l& hã ni.

N& mbé ben\$ dÊ ní g\$! Li wa 'bangge, li wa 'bangge! Gaza 'da wa wa n& ni, gaza 'da wa wa n& ni, wa n& d& ngo zubu iko. Wa nÊ a gbãlã we gaza g\$, wa g\$n\$ wa nÊ monganga* iko.

N& k& zi 'da yaa l& g& \$ ni g\$. L& zila wele fai, s\$ k\$ l& ba wili, k\$ Gale sa do ma wa ng&ngg&l& l& g&, k\$ lo dungu nù g&, n& l& 'bana fala dungu ni, l& 'bana fala f\$m\$ kili t& l&.

N& ben\$ wa d& g& ni ní g\$. L& n&a zi gaza 'da l&, gaza anga bula li l& nÊ. L& nÊ zi k& na, l& n& gaza gb&l&gb&s& g\$.

Marc : Oben\$ 'da m\$ ni k& nu t\$a i wa dÊ ní g\$? (Wa m\$m\$!)

Marc : N& mbula gaza wa tÐ ma dati k& wa g\$n\$ n& ni, tabi wa g\$n\$ n& do'do, s& n& wa tÐ mbula hã n& de?

Thér : Wa g\$n\$ n& dô, s& n& wa tÐ mbula k\$ t\$a be gaza. Wa n& tÐ hã m\$, n& wa z& m\$ fai na:

"M\$ wá m\$ do kĐ m\$! M\$ ba kpangbola, n& m\$ n&, n& m\$ wa m\$ sa f\$ i fai, n& m\$ si. N& m\$ d\$I\$ sanggo, n& m\$ fa gua, n& m\$ si n&. M\$ t& si do wila zu m\$ g\$. M\$ n& we wa m\$, k\$ ma n& suka do'do, k\$ m\$ n& kulu ng\$, n& m\$ fa wá gua vÀ, n& m\$ d\$I\$ sanggo sÂ, n& m\$ e d& ng\$ n&, n& m\$ si. K\$ m& n& h\$ n&, n& m\$ f\$I\$ kĐ m\$ do'do, ya lì bana, n& m\$ n&, n& m\$ so lì 'd\$ lì, n& m\$ si n&. N& m\$ gi sanggo ní fai, n& ma e, n& m\$ k\$t\$, n& m\$ e ti baa m\$. N& m\$ k\$t\$, n& m\$ sa ma ongba m\$ wi t\$an\$, k& m\$ \$ do wa ni, n& m\$ ny\$ngg\$ do wa sÂ do'do, n& m\$ kala m\$ olo n&, n& m\$ f\$I\$ k\$ n&, n& m\$ a t\$a.

Marc : N& mbula ki ni wi tĐ mbula hã m\$ a wio?

Thér : Wi tĐ zi ma ni a baa mi, tua k& naa mi fia zi do'do. N& a a dala l& do wi wili tÀ a. N& 'da fala gaza 'da l&, n& baa mi a le. N& baa l& a tĐ mbula hã l& fai na: "L& ba wili, l& t& bà wili mú ngba l& g\$. L& ba a zu a kpo, n& l& kpa bolongani*. Tua k& & kpa zi bolongani* do naa l&."

N& k& mi gã do'do ni, n& mi ba Mb&ngga g&, n& l& kpa bolongani* do a. N& 'do n&, n& Julienne ba, n& a kpa bolongani* do Ny\$m\$. N& 'do n&, n& Emma ba di, n& a kpa do Ngasamba. Ma di s&& g&, l& dungu vÀ d& tambala kĐ wa, tua we ze le mbula k& baa mi a tĐa hã l& na, l& t& yÈnggÈ mobulu* g\$. S&k\$ mobulun\$* k& d& g&, ma h\$ d& olo l& de.

Marie : Tua k& oben\$ wa bÀ di gaza wena na, wa gÚnú lo g\$.

Marc : K\$ wena, wa g& wa tĐ mbula hã gazan\$ a wio?

Thér : Owa g& wa g\$n\$ t& 'b\$ wa do'do ni, \$ n& l& g& t& 'b\$, l& n&a gaza ia. K\$ wa g& wa t& nÈ g&& ni, k\$ wa n& n& di ni we g\$n\$ mbé n&, n& l& g& l& le, n& l& tĐ mbula hã wa na, n& t& dÈ nÈ g\$, we k& zu wa di hiii...

K\$ wa t& g0n0 wa g\$ ni, wa g& wa tĐ t& 'b\$ di na, n& nÈ nÈ, n& wa n&. Wa tĐ na, n& nÈ nu sabele, n& n& n& iko. Wa tĐ na, n& n& nÈ, n& n& la iko. Ya n& ì ti m\$ g\$, zu n& \$ hiii iko...

Fai, k\$ fala wa š wi zi a ba t& 'b\$ m\$ ni, ã gb&l& wi g\$n\$ a ni, a t&, n'a le, n'a m\$ ng\$ be wala hã m\$ na, m\$ n& nÈ, n& m\$ m\$ ng\$ n& do olo nu a ni fai.

K\$ wa n& g\$n\$ n& do'do ni, n& m\$ š ti m\$ na: "lì! M\$ gaza hÀ nde! Ya k& zi wa m\$ ng\$ d& n& nÈ nÈ ni, ya zu m\$ \$ hiii, ya m\$ z\$ ma \$ n& m& a 'dã m\$ ni.

Marie : Wa mana m\$ di fele gaza ni, n& wa la do n& d& nu sabele. N& m\$ h\$ nu sabele m\$, n& wa na: "M\$ sa mb\$te hã sabele". N& m\$ fana di, n& m\$ la. N& wa mana n& d& 'do t\$an\$ g& sÂ, s& n& wa t& do n&, we a n& k\$ t\$a.

N& z\$ ngam\$! K\$ wa g\$n\$ m\$ ia ni, n& m\$ š ti m& ni sÂ. N& m\$ t& 'b\$ di na, m\$ tÓ hã be 'da m\$ k& m\$ n& ko a ni na: "Aa be 'd& &, gaza ma nganda wena, k\$ m\$ n& gaza, n& m\$ ì s& ti m&n\$ sÂ. Ç d&a t& 'b\$ ni..." M\$ tÓ s& gulu di hã be a t& nÈ gaza g&& ni, m\$ tÓ s& hã a g\$. M\$ d& s& t& 'b\$ di ni fai, k\$ fala wa g\$n\$ a do'do, s& n& m\$ tĐ fala gaza zi wa g\$n\$ m\$ ni hã a polele* sÂ de. K\$ k& a t& nÈ g\$ ni, n& l& tÓ k& l& tĐa g& hã wa g\$. M\$ tĐ gele mbula iko ni fai. K\$ mbula mú gaza, m\$ tĐ hã be nÈ gaza g\$ ni, a š ti gulu n& g\$.

N& mbee n&, n& li wa nganda wena, s& n& wa ze le mbula ki ni do dia n& de.

Ní a gaza ma de wena! Mi yula zi 'Bod&ngg& i, n& wa tombo, k\$ mi si. N& k& wa g\$n\$ mi, mi " ti m\$, ma de wena. Gaza ma de wena.

Marc : K\$ k& m\$ tĐ s\$ na, wa sa bal& hã sabele ni, gulu ki ni nai?

Marie : M\$ sà bal& hã sabele g\$, n& wa z& 'b\$ m\$ iko. Nu 'd\$I\$ di d& wa sĐ d& zam\$ nÈ, n& m\$ n&, m\$ kù ng\$ n&, n& m\$ kâ ng\$ n&. K\$ m\$ bÀ, n& wa z& n& m\$, t& be k&lasi* hã n&. N& 'do n&, n& š ti m\$.

N& z\$ a zi ngam\$ nÊ t& k&lasi* k& g&... & dÊ de g\$; n& wa z&a &, & zila zi mbula na, & d& nÊ g&, n& wa z&a &... Ki ni s& wa be h& l& a k&lasi*, tak\$ li m\$ nganda. Ya \$ na, sabele ni a 'd& m\$. Ni do ni, wa tÐ na, m\$ nÊ gaza, n& wa b& do'do...

Thér : Wa b& do'do, wa b& do yala iko. La zala la ni g&... M\$ tÐ h& a do mbula, n& a ka m\$ t& m\$ fai, ya a kÓ g&n& n& do dia n& g\$. Ya a kpa yali ngba a ia, ya a zélé 'b\$ m\$ naa a g\$. A zeze we nu ngba a iko.

Vér : K& n& 'bana k\$ buti ni, n& wa z& n& n& nga, we duzu k&, k& m\$ 'bana do m\$nda'ba, wa t& gØnØ m\$ g\$ ni, fala k& m\$ gba nu we wena nde, n& m\$ h\$ t& k\$ buti k& wa g\$ n& n& ia ni, n& wa z& m\$ we gba 'd& nu we m\$ gba ni.

- Fala k& m\$ zu m\$ nde, n& wa z& m\$ we zu m&.
- M\$ ï gulu we mó wele g\$, n& m\$ n&, n& m\$ tÐ... m\$ fi t& m\$ t& n&, n& m\$ tÐ iko ni, n& wa z& m\$ we n&.
- Fala k& baa m\$, do naa m\$, wa kpa we, k\$ wa bi, k\$ m\$ gasa wa nde, tabi m\$ si 'do baa m\$, tabi m\$ si 'do naa m\$ nde... d& t& baa m\$ nde, n& wa z& m\$ we n&.
- M\$ y&ngg& nu t\$a, m\$ gí m\$ g\$, m\$ nÊ saf\$ g\$ nde, n& wa z& m\$ we n&.

N& wa m\$ ng\$ tÐ mbula h& m\$ na, l& z&a m\$ we duzu m&n\$ ni s& k& m\$ d&a ma ni, ma d& g\$. Boko be dÊ ki ni g\$. K\$ l& z&a m\$ we n&. L& zÊ m\$ iko g\$, g'a ni nde.

Ma g\$a na, m\$ \$ ti mosala*. M\$ t& gbà 'da nu we g\$, m\$ t& zù m\$ g\$, m\$ t& yÈnggÈ nu t\$a mú wele g\$. M\$ t& zèlè l&ngg& nu wele na, wa tÐ i m\$, n& m\$ fí nu m\$ t& n& g\$. M\$ dungu k& 'da m\$ nzee d& nu t\$a 'da naa m\$ ni. M\$ t& y&ngg& nu t\$a mú wele g\$. M\$ t& yÈnggÈ mbamba iko g\$... s& n& wa z& m\$ we n& de. Wa z& m\$ s&, n& wa tÐ mbula h& m\$, s& n& m\$ zeze ma. N& m\$ \$ t& 'b\$ na, m& wa z& mi we n& g&, ma h& ni, ni a mi dÊ ma g\$.

M\$ t& yÈnggÈ, n& m\$ kpá sa'de li bili mú wele, n& m\$ húlú sa'de li bili 'da wi ni, n& m\$ sí n&, n& m\$ na, m\$ zÚ, & kpa s\$ fia sa'de g& kpa, n& m\$ si n&, n& m\$ h³ h& wa, n& wa ny\$ngg\$ g\$.

M\$ tÐ na m& ni, k\$ k& m\$ zu zu ni, wa lengge s& na, m\$ kpa fia sa'de g& iko, k\$ wa ny\$ngg\$, n& wèlé n& nÊ ndàl& n& ni, n& z&l& ni, ku'ba ni, ma ba n& k\$ t\$a ni s&, n& m\$ fé k\$ t\$a ni v& s& mobimba, n& m\$ fe v& dô.

M\$ t& zØ m\$ mú wele, n& m\$ n&, n& m\$ 'be t& n& g\$. M\$ z\$ m\$ mú wele de wena, n& m\$ la n& ka z& n& iko, m\$ t& 'bè t& n& g\$.

Ngba m\$ \$k\$l\$ m\$ na, m\$ zÚ, lo ba m& g&, k\$ l& si n&, n& m\$ b&, n& m\$ tÐ na, Ð Ð, & yÈnggÈ s\$ we 'be t& m\$ mú wele g\$, lo si k& 'da lo iko. N& m\$ tÐ na m& ni. K\$ m\$ zu m\$ na, m\$ gbo t& m\$ mú wele mbamba iko, n& wa z& m\$ we n& nganda wena, k\$ buti h& ni.

N& 'do n&, wa z& n& ni faiii... k\$ ma n& n& we s\$kp\$ do'do, ma na, suka k& kpak\$ wa n& we f\$l\$ n& ni, n& tala z& wi v&, k& wa n& we z& n& 'd\$ li i ni, t& fala f\$l\$ wi ni.

17. Mbula ng\$ ny\$ngg\$m\$

Marc : K\$ wa f\$l\$ wa ia, n& wa tÐ h& wa na ge nde?

Vér : Wa f\$l\$ wa ia, n& wa na, d\$ wa nyÚngÚ gèlé m\$ s& ná sa'de g\$, k\$ ti ndala t& m\$ 'dángá, k\$ ma 'bílí do z&l& ngb&l& g\$, g'a ni nde. N& wa fa 'b\$ li& te...

Marc : Sa'de k& wa nyÚngÚ g\$ ni a sa'de ge?

Vér : K\$y\$ 'd\$ l& g&, wa b& s& k\$y\$ ngbia. Ngbia, n& wa b& ngbia. Zamb&l&, n& wa b&, tua k& zamb&l& a \$ do d& t& a, n& wa b& a. Wa n& ny\$ngg\$ sa'de: \$ do dafa, n& wa ny\$ngg\$, \$ do d&ngb&, n& wa ny\$ngg\$.

Marc : K\$ fala k& wa n& ny\$ngg\$ m\$, n& wa d& n& n&?

Vér : N& ny\$ngg\$ m& wa gi ni, n& mba do k& n&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ ma ni gbaa, ma n& n& we ¼ n& n& ni, n& n& kulu ng\$. N& wele do wele wa si t& 'b\$ t& nu t\$a 'da naa wa.

N& n& g&, n& n& t& 'b\$ d& nu t\$a 'da n& ni. N& t& 'b\$ t& \$ d& di ni, n& n& ny\$ngg\$ s& 'b\$ di ni na, n& ny\$ngg\$ m\$ mbamba k\$ gele kpana iko g\$. N& ny\$ngg\$ m& k\$ kpana zi n& ny\$ngg\$ n& liã te wa g\$n\$ do n& ni.

N& nyúngú s& fila sa'de g\$. N& nyúngú s& k\$y\$ k& tÀ a á m\$k\$, n& nyúngú s& a g\$. N& nyúngú s& yele g\$, ngbia g\$, zamb&l& g\$, ngbamu g\$. Sa'de n& ny\$ngg\$ kponga ya dafa... Dafa, n& ny\$ngg\$ dafa. N& b& banggolo, n& nyúngú g\$. FÀ b&n\$ s&, n& nyúngú g\$. N& ny\$ngg\$ kponga t& b&... t& b&, n& ny\$ngg\$ a t& b& ni.

Ni gbaa, ma we t& 'b\$ k& na, n& \$a di tabi sab&l& kpo, tabi... nde, n& wa fa ina. Wa fa ina s&, n& wa mba m&n\$ ni s&, n& wa gi h& n& fala n& kpo do sa'den\$ k& n& bÀa zi ni.

N& wa mba m&n\$ ni kpo kpo kpo kpo kpo fai... Gulu k& n& n& we \$ sab&l& ni, we duzu n& kpak\$ wa fa m&n\$ ni fai ni. Sab&l& kpo ma n& n& we e n& ni na, li m&n\$ ni vÀ ma wia. N& wa mba kpo, n& wa gi h& n&.

Cath : 'Do n& la sab&l& kpo, mi l¼ngg¼ na, g& gulu n& na, we k& sab&l& kpo, n& d\$k\$ wa ny\$ngg\$ fala kpo. Bon, we duzu gele ny\$ngg\$m\$n\$ wa kpa s& k& t&n\$ vÀ, kasi we d\$k\$ wa kpá s& ma d& g\$. Ma t& 'b\$ do nu fÀ n&, \$ n& k& sab&l& kpo, n& wa ny\$ngg\$ fala kpo ni. Ní a, n& \$m\$ s& t& n& fai sab&l& mobimba, n& wa kpa d\$k\$n\$.

D\$k\$n\$ wa ny\$ngg\$ kpi do kpi: bàlànggí, tĩmbĩlĩ, mbùnzì, gbàliátínù, gbúdí, sóé, ndǎĩlǎngòndà, kpâmbú, ní do ní. T\$k\$ wa kala li nwí d\$k\$n\$ ni kpo kpo vÀ, s& n& wa mba do k\$y\$n\$, do sa'den\$, do gele m\$n\$ s&, kpak\$ wa gi ma h& n&, k\$ n& ny\$ngg\$, d\$ d& k\$ ma bá z&l& h& n& g\$.

Ombe win\$ wa wia t& ba z&l& b\$, m& 'b\$ z&l& gaza. We k& a ba d\$k\$, a ny\$ngg\$ do nga'ba iko, wa fi liã te g\$, n& b& t¼ n& zu a. Gulu n& h& mobeko* na, 'do gaza ma la sab&l& mobimba*, ya wa kpa tala gele m\$n\$ ni s&, n& ng\$ go'do n& vÀ a d\$k\$, we mba n&, s& a ma kpia nu m\$n\$ ni de.

N& wa ng&m& n& vÀ, n& n& ny\$ngg\$. N& n& ny\$ngg\$ ma s& ni, n& n& 'bana d& nu kpana, n& dili k\$ n& n& t& n& s&. K\$ n& n& dili k& n& do t& n& vÀ, n& n& kulu ng\$ do 'da k& ni wàsà d& ng\$ nÊ, n& n& la kpanan\$ d& t& di. N& gele wele a t&... naa n& a t&, n'a ba kpana ny\$ngg\$m& olo n& ni... kpana olo ina ni, n& a a ba, n& a e t\$a.

Wa ba m\$nda'ba kpo, n& n& s&, n& dili k& n& d& tÀ a. Wa d& ni, (we k&) m\$nda'ba ni, wa t& g&n& a g\$, n& a ny&ng& ina g\$, ní a z&l& bá s& a g\$. 'Do n& a n& s& t& 'b\$ gaza 'da a, s& n& wa f\$l\$ t& 'b\$ a de, n& mbé n& tili d& olo a, ní do ní.

K\$ wele k& a dÈ z& n& g\$, a zìmì tÀ a g\$, k\$ a ny\$ngg\$ m&n\$ iko... ny\$ngg\$ m\$ s\$kpā iko, do b&n\$ ni, a ny\$ngg\$ iko nde, k'a tòsà* mbula wa t&a ni g\$ nde, n& z&l& gaza ma ba a... ngb&l&, z&l& k\$y\$ ma ba a.

N& wa na, m\$ zÚ z&l& k\$y\$ tÀ a, g'a ni nde. To ma ny\$ngg\$ z& a, tabi ma do nde, n& ma te tÀ a, n& ma m\$ ng\$ 'danga ndala tÀ a, n& ma 'danga tÀ a, we duzu k& a tòsà* mbula k& yaa a do baa a wa t&a na, n& nyúngú m& g& g\$, k\$ n& d& nu z& n&, s& n& ny\$ngg\$ de, a tòsà* ma g\$. N& 'dã z&l& ni ma m\$ ng\$ ba a, we bÀ mbula.

18. Wa yala z& t& gazan\$

Mbāli

Marc : N& fala k& wa n& a nwá t& wa nù, n& wa fa ina h& wa?

Mbāli : Wa fa ina fai, k\$ li n& we do'do, n& wa yolo g&, n& wa 'bili nu ndala, ndala ni kpo kpo kpo, ã ndala ni. N& wa 'bili kpo kpo kpo kpo, \$ n& ndala ng\$mb&n\$ d& ni, do gele k&n\$ iko, n& wa 'bili fai. N& wa a li ina wa 'bili silili ni, a li ina, n& ma n&ð& fai. N& wa to f& gbālā m\$, n& wa a t& n&. N& wa ngbolo wá s& k& wa do'do, n& wa d& ma kpo kpo kpo kpo, k\$ b\$a b\$a, k\$ tal& k&, n& wa kulu ng\$, n& wa la s& d&. N& wa la h& bugazan\$, n& wa ny\$ngg\$ tala n&.

Marc : N& ina k& wa fa ma ni, n& ʹ ti li mbe inan\$ ni?

Mbāli : Liã te, liã te, liã te zam\$ g&...

Marc : Liã te ge?

Mbāli : Liã te d& wena, wa t\$l\$ ma è s& g\$!

Ng&ama : Wa 'bili liã te, mbé n& wa sa li ma na, liã gbàlingòlò. Wa 'bili liã 'bàf&, n& wa 'bili liã te kp&ll. K& mbe k&n\$ ta zu 'bana ng\$ ma ni g& a ni.

BÀanu : N& wa 'bili liã 'bìll, n& liã ngbìndi...

Cath : Do liã gùÉb j, liã bàdÈngbÈ, liã kw j ngg j, do liã gbìnìg&g&ngbìà.

Marc : N& wa d& do ge?

Ng&ama : Wa mba s&, n& wa f\$l\$ t& n& s&, n& wa mba ma, n& wa h&nz&. N& wa 'bili nu ndala sa'den\$, k& wa fila sa'de k& ogazan\$ wa nyÚngÚ g& g& s&, n& wa a d& 'da ma, n& wa gi, n& ma n&ð& fai. K\$ wa na, fo liã te do'do, n& wa a t& do gbālā s& ngbaka t& n&. S& n& gaza kpo kpo t&, n& wa lingi ma t& a. Wa lingi dati a, n& wa lingi sala gaza a, do ng\$ ngu'du a s&, n& wa yulu ma nu wa.

N& oh\$azʹn\$... wa n& yulu nu wa, n& oh\$azʹn\$ wa he m\$ zu wa: "Hé¼è, l& z\$a nu e..."

K\$ wa n& ny\$ngg\$ ndambo, n& ogazan\$ wa kulu ng\$ hurr do'do, n& wa la h& obugazan\$, n& obugazan\$ wa ny\$ngg\$... na d\$ z&l& ngb&l& 'bílí t& gazan\$ g\$, g'a ni nde. Z&l& k\$y\$, do z&l& ngb&l&.

19. Mbe m&n\$ wa d& ma do 'do k& wa g\$n\$ wa ni

Z& dangga

Vér : N& n& ny\$ngg\$ wá d& t& nza nga gbaa... Kole t& n& m& g&, wa ba m\$ nwá nzanggo, n& m\$ kula m\$ nwá b&n\$ n& m& 'do t\$a g&, n& wa sini ma d& t& f&l& s&. N& kole n& m\$ ng\$ t& n& m& g&... ma t& do gba wese ni, n& wa kpo d& t& n& s&, n& wa na: "N& hÚ, k\$ n& z& dangga n& m& ngulun\$ wa d& ni." Kole m\$ ng\$ t& n&, n& ngulun\$ wa d& ni. N& n& h\$, n& n& m\$ ng\$ y\$ y\$la ki ni :

Tutu ngbia ngbia e, tutu ngbia d& z& bili g&... Tutu ngbia...

M\$ y\$ t& m& y\$la ni faiii... n& wa na: "M\$ ni, m\$ y\$a ni fai. M\$ ni, m\$ n&, n& m\$ gu fala i m\$ ni kÁl³ kÀlā kÀlā kÀlā kÀlā, n& m\$ gu ni faiii... gùmbÈ. N& m\$ gu nù do nwá ni d& t& m\$ ni. M\$ siki yerr, n& m\$ gu nù, n& m\$ ziba* m\$ vÀ.

N& mbé n& yolo i nga, n'a yu n& m& ni kÀlā kÀlā kÀlā kÀlā kÀlā kÀlā... gùmbÈ, n& m\$ gu nù. N& mbé n& yolo 'b\$ d& t& di ni, ni do ni, n& ma kpa zu n& vÀ.

K\$ ma n& kpa zu n&, ya t& n& 'b\$a di t& kole vÀ. N& n& n& do 'b\$a m&n\$ d& t& n& ni, n& n& n&, n& n& le n& d& k\$ be t\$a n& s&, n& n& h\$l\$ wá nwán\$ ni do'do, n& n& la wá tuli d& t& n&, n& n& dungu t& m& do tulu n& m& ni fai, n& ma kolo d& t& n& ni. Wa kpóló 'b\$ g\$, ma kolo d& t& n& ni.

N& n& \$, fala n& sa ma ni, n& n& la k\$ butu i we f\$!\$ n&, t& m& ni do ni. M\$ g&, m\$ \$ t& 'b\$ do wi d& 'dã m\$... m\$ da naa m\$, tabi m\$ zélé naa m\$ g\$, n& wa z& m\$ nu zufa tal& nal&, n& wa z& m\$ n& m& ni. K\$ m\$, k\$ m\$ ze le naa m\$, ya wa zÊ m\$ g\$...

Marc : N& gulu z& dangga ni ngboo ni a ge nde?

Vér : Z& dangga ni ma \$ n& k&... wa ny\$K\$I\$* n& ni n& nga na, s& a n& n& h\$ k\$ t\$a be gaza na, wa f\$!\$ n& do'do, k\$ gaza n& e do'do, n& li m\$ sD na: "M\$ zÚ, & n&a zi gaza ngbaka, n& wa d& zi m\$ hã & nÊ, wa d& zi m\$ hã & nÊ vÀ, n& wa ny\$K\$I\$* zi & wena," g'a ni nde. N& li n& sD ng\$ g&l& kili t& n&... n& li n& sD ng\$ wen\$ fala ni.

We k& z& dangga ni ma ta 'b\$ nÊ k& na, olo li dani k& wa ia t& n& ni, ma g\$a na, n& gésé ngawi k&... t\$K& 'da n& ma la zi do'do, ma g\$a na, n& gese ma d& k\$ kili t& n& olo n& nga ni. N& n& m\$ ng\$ z& dangga, ni do ni fai d& li kole ní faii, n& kole g\$n\$ d& zu n&.

Marc : Aa Catharina, k& wa z& dangga, wa d& 'b\$ 'da n& d&a nde?

Cath : Mi zØ ma 'da l& nga g\$, k\$ mi zila na, wa d& ma wena 'da ogaza wili. N& nde k& mi z\$a ni, k& kole t& nganda wena, n& k& k\$ t\$a be gaza, wa a wa d& t& 'b\$ kanza* wena, n& d& zi 'dã m\$ wena, n& wa na: "N& sã n& gazan\$ vÀ, n& hú d& li kole, n& kole t& d& t& n&." N& gbabu gaza a do kanza* n& ge nde ni, a so li t\$a nga, n'a bi we olo n& k\$ be t\$a gaza i vÀ. Hã kole n& g\$n\$ t& 'b\$ ma ia ni, n& n& le d& k\$ t\$a be gaza i, ya gÀ ba 'b\$ n& wena, n& fo 'b\$ we k\$ t\$a i bina. N& dungu do 'b\$a tulu d& n& ni, n& gÀ m\$ ng\$ ba n&, n& n& tana wena.

N& wele k& a do 'bako li a wena, n'a na: "N& t& dÈ wa ní g\$!" N'a la ku'da d& zu wa, s& n& wa da we, s& n& n& \$ de.

Wa we zu gaza k\$ t\$a 'da naa a

Marc : N& k\$ sab&l& kpo ni wa le k\$ t\$a 'da naa wa lia?

Vér : K& n& 'bana do nwá gaza ni, k\$ k& dani t& n& Àa... ma m\$ ng\$ À n& ni, n& wa t&, n& wa na, wa wé zu n& k\$ t\$a 'da onaa n&, s& n& n& gi t& 'b\$ de, g'a ni nde. N& wa we zu n& k\$ t\$a ni, wa we zu n& k\$ t\$a ni. N& k& wa n& we zu m\$ k\$ t\$a m\$... k\$ t\$a 'da naa n& ni do'do ni, bon*... m\$ yolo nza nga, k\$ m\$ n& n& we le d& t\$a i, n& m\$ le do 'do m\$. K\$ m\$ h\$ d& gbogbo t\$a nga nÊ, s& n& m\$ siki li m\$, n& m\$ le gØÍÚ t\$a i de.

N& n& le ni gbaa, ki ni ma la nÊ p\$s\$ kpo, n& wa siki wá li n&, n& wa na, n& le wá do li n&, n& m\$ siki wá li m\$, s& n& m\$ le k\$ t\$a do li m\$ ngboo d& t\$a m\$, s& n& m\$ le ni de.

Ki ni a gbâlâ t& n& ma nganda ia. Ki ni dani m\$ ng\$ À n&, n& kpa ngawi ia. Ma g\$a na, m\$ d\$I\$ sanggo, n& m\$ si, n& m\$ le, n& m\$ gi, n& m\$ lu t& 'b\$ ka, n& m\$ h\$, n& m\$ a ti wa nza nga, n& wa ny\$ngg\$.

Ya m\$ kpa ngawi ia, n& wa na, ki ni... n& bâlâ ia, g'a ni nde. Gazan\$ wa bâlâ ia, g'a ni nde. N& wa tD na m& ni. S& n& 'do n& ny&l& 'b\$ ny&l& wena, s& n& wa š ti n& wa f\$!\$ n& de.

Marc : N& k& n& le 'b\$ k\$ t\$a 'da naa n& ni, ma s& fala ki nge nde? Tabi 'do k& wa f\$!\$ n& vÀ ia ni, s& n& n& le k\$ t\$a 'da naa n& de nde?

Vér : Ó Ð! K& wa g\$n\$ n&, k\$ n& \$ p\$s\$ tal& nde, ya li dani t& n& fila ia ni. N& wele k& a do be mú a ngboo bana ni, tabi be 'da a kpo iko nde, hã wi gala a bana, a n& saf\$, a si, a m\$ka do'do, ya fo wi gala a bana ni, n& ma g\$a na, wa wé zu n& k\$ t\$a... k\$ gã t\$a, k\$ m\$ le k\$ t\$a, s& a m\$ gala naa m\$ de. N& wa we zu n& k\$ n&.

Marc : Wa we zu n& ndenge n& n&?

Vér : Wa we zu n&..., k& wese \$ n& m& g& ni, n& wa sa ma n& na, n& tÊ. N& n& t& vÀ, n& gba bu gaza yolo, n& wele k& yolo i, n& a na: "M\$ lé k\$ t\$ a i!" g'a ni nde.

N& m\$ n& le n&, m\$ lé do li m\$ g\$, m\$ le do 'do m\$ nÊ. M\$ le do 'do m\$ nÊ fai, k\$ m\$ n& h\$ d& k\$ t\$ a i, n& m\$ siki li m\$ nÊ, n& m\$ z\$ wá k\$ l\$ 'du de.

Marc : Ni a ma \$ n& m\$ lè kuti n& g\$?

Vér : K& n& le zi ni fai, we k& wa t& g0n0 zi n& g\$. K\$ k& wa g\$ n\$ n& ia, n& wa na: "N& t& lè k\$ gā t\$ a do ti g\$." Hā n& 'b\$ t& 'b\$ ni gbaa, ma we do k& na, li dani t& n& ma m\$ ng\$ fele n&, s& n& wa we zu n& k\$ gā t\$ a de, kpak\$ n& le t& 'b\$ we gi m\$. Ya ki ni m\$ kpa ngawi ia. Dani ma m&ka* À n&, m\$ kpa ngawi ia, s& n& m\$ gi m\$ s& do dia n& ni. S& n& wa we zu n& k\$ gā t\$ a, n& le k\$ gā t\$ a, kpak\$ n& gbaka onaa n& de.

Marc : Kutu k& m\$ n& le k\$ t\$ a 'da naa m\$ olo gaza 'da m\$, n& m\$ d& n& nde?

Cath : M\$ le t\$ a i do 'do m\$, n& m\$ h\$ nza nga dati m\$ t&?

Marc : K\$ wa t& a na, m\$ h\$ gbogbo t\$ a, n& m\$ siki li m\$...

Cath : M\$ n& nÊ, n& m\$ h\$ gbogbo t\$ a i, n& m\$ siki li m\$ k\$ l\$ 'du i... siki li m\$ k\$ l\$ 'du i, n& m\$ h\$ do 'do, s& n& m\$ h\$ d& nza nga de. M\$ wè t& h\$ 'b\$ do 'do m\$ g\$.

Tua ki ni, m\$ le do 'do m\$ nÊ, mba g\$, tua k& m\$ zi do ngizi* i m\$. Bon*, di da d& ni ma g\$ a na, m\$ n& do 'do m\$ n& k& m& a t& fala ni. K\$ m\$ h\$ d& k\$ n& m\$ do 'do, n& m\$ siki li m\$, n& m\$ n& do dia n& iko.

Marc : N& dati k& na wa t& wè zu wa k\$ t\$ a 'da naa wa g\$ ni, wa wia we h\$ ma, n& wa y&ngg& nde?

Cath : Dati k& wa t& wè zu wa k\$ t\$ a 'da naa wa g\$, wa wia t& h\$ n&. Fala k& a z\$ naa a t& si saf\$ do tole, a wia we ba tole zu naa a, n'a n&, n'a e d& nza nga iko. Ya a lé t\$ a i g\$, n'a gifi d& nu t\$ a be gaza. Tabi naa a a yolo 'd\$ lè i, n'a h\$ do tole gā wena, n'a wia we ba k& a, n'a k& do a, n'a s&kp\$ d& nu t\$ a nza nga ni. Kasi a lé s& k\$ t\$ a i g\$, 'b\$ 'da t& k& wa ba s& a, n& wa we zu a k\$ t\$ a wia, n'a le de.

Marc : N& a nÊ s& saf\$ do naa a g\$?

Cath : A nÊ s& do ti g\$. A z\$ a do tole, n'a gbaka a d& 'da le g& iko.

Wa we nu gazan\$ nza nga

Marc : N& k& tak\$ n& ny\$ngg\$ m\$ nza nga, wa we nu m\$ nza nga, n& wa d& ma n&i?

Vér : N& k& kpak\$... k& n& ny\$ngg\$ m\$ do k\$ t\$ a ni fai... k& kpak\$ na, n& ny\$ngg\$ m\$ nza nga ni, n& wa gi ny\$ngg\$m& s&, n& wa ng&m& be h\$az^n\$ vÀ, n& wa yolo.

K\$ wa n& n& we wè nu n& nza nga na, n& ny\$ngg\$ m& nza, k\$ be h\$az^n\$ wa z\$ nu n& ni, k\$ wa n& d& ny\$ngg\$m&, k\$ wa n& n& we fi nu m\$ g&... fi nu a g& d& nÊ ni, n& wa ny& d& nu a, n& wa fi d& nu a. K\$ wa n& n& we fi nu m\$, n& wa ny& d& nu m\$, n& wa fi nu a g& i nga nÊ.

N& obe h\$az^n\$ wa he m\$ zu n& nzee... n& wa he m\$ zu n& ní. N& wa k& d& nu n& ni s& do 'do ni, n& 'banda* wá ny\$ngg\$ wá m&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ wá m& d& nza nga. Ma s&kp\$ wá ia. N& ùsù 'b\$ mbé nu n& t& ny\$ngg\$ 'b\$ mbé m& g\$.

Marc : Ní a wa sa ma manda'ban\$ na wa t& we z\$ k& n& ny\$ngg\$ ni?

Vér : Wa t& hā onaa n& na: "N& gí ny\$ngg\$m\$, hā n& é! Wese g&, k\$ wa ngbolo ngba wa. Wa ngbolo wa do obe m\$nda'ban\$ vÀ, k\$ wa we nu wa nza, k\$ wa ny\$ngg\$ m\$... wa 'banda* ny\$ngg\$ m& do wa s&," g'a ni nde. N& wa gi ny\$ngg\$m& ni, n& wa ba, n& wa do. Fala n& \$

nÊ ni, n& wa ba, n& wa do ma. N& wa sa ma obe m\$nda'ban\$ k& wa t& g0n0 wa g\$... n& wa sa ma wa vÀ. N& wa t&, n& wa yolo d&l& n& ge nde ni.

N& wa k\$t\$ ny\$ngg\$m\$, n& wa ny& d& nu wele k& g&, n& a n& 'ba nu a, n& wa fi nu mbé n&. N& wa he m\$ zu wa gboo. N& wa m\$ ng\$ d& ma n& m& ni, t& fi nu wa n& m& ni. N& ma n& s\$kp\$ n&, n& n& mba wá do wa, n& n& m\$ ng\$ ny\$ngg\$ m&. Ya wa wia nu n& nza ia.

Marc : N& gulu n& ngboo wa d& ma ni, gulu n& na ge nde? Gulu k& wa wè t& ny\$ngg\$ gbali win\$ g\$ we ge nde?

Vér : We k& dani t& n& 'bana, ma t& k0l0 fala À n& g\$. N& n& t& ny0ng0 m\$ do wa iko g\$, na d\$ wa z\$ nu n&, n& n& ny\$ngg\$ m\$ do wa, k\$ do 'do, k\$ kpolo hÚ t& n& g\$. We k& m& a m\$ olo yaa l& na, n& zimi t& n&, g'a ni nde.

Ogazan\$ wa f\$I\$ tulu t& wa

Marc : 'Da fala k& ogazan\$ wa 'bana k\$ butu i, k\$ tulu t& wa ba ndi, n& wa f\$I\$ ma f\$Ia?

Cath : K& tulu t& gazan\$ ba ndi ni, n& gbabu gaza 'da wa k& a \$ do wa k\$ t\$a gaza ni, a z\$ na, wese ma h\$a gbogbo le, do k& ma kílanggé – wa sa li n& na kílanggé – owin\$ wa 'bana saf\$, oben\$ wa 'bana tabi k& 'da wa t& d&a sa... k& wa 'd\$ li bina ni, n& a n& do gazan\$ sâ, n& wa f\$I\$ tulu go'do wa. N& gazan\$ wa 'bana t& 'd\$ li i t& fala kpo wa usu wa. Wa dungu i m\$, do wila go'do wa. N& wa f\$I\$ tulu 'da wa sâ, n'a y&l&, n'a dungu k& zâ n&. Ma kolo sâ, n'a kala, n'a n& n&, n& wa he'de... n& wa si. Wele kpo kpo a fÚlÚ zu a kpo g\$.

20. Nd\$ti gaza

Marc : Ní a k& wa tÐ na "wa 'bana do nwa gaza" ni, gulu ki ni na ge nde?

Vér : K& wa tÐ na, wa 'bana do nwá gaza ni, we k& wa t& f0l0 n& g\$& ni. K\$ wa t& f0l0 n& g\$ ni, ya n& 'bana do nwá gaza.

We k& n& do tulun\$ d& t& n&, do oyia m\$, do m&n\$ nÊ m& n& wele k& tulu 'da a À do'do, ma wala d& ng\$ nga wena ni. N& nwá wa singbi ma ni, wa kpe d& ng\$ n&, n& a m\$ ng\$ y&ngge n&. N& ma ziba* tulu do'do. N& wa na, wa 'bana do nwá gaza g'a ni nde.

Marc : K\$ tak\$ m\$ gaza ma s\$kp\$ vÀ ni, n& wa d& 'b\$ ge?

Vér : Wa fo nwá t& n& nù g\$! N& ki ni, dani Àa wá t& n& sâ ni, n& wa nai: "Onaa n& wa tu tula, k\$ wa fa ny\$ngg\$m\$, k\$ wa fa sanggo, k\$ kpa d&, s& n& wa n& f\$I\$ 'b\$ n& ni." N& wa ny\$ngg\$ 'b\$ ma g'a ni nde.

N& wa m\$ ng\$ to wá tula. Wa tù tula \$ n& k& zi dati wa to ni g\$, wa to t& 'b\$ ndambo we d& se'de ni iko. N& wa fa ndambo nda'ba, tabi sanggo ge nde... n& wa fa ma. K\$ fala k& ma n& we ma t& k& na, kpak\$ fala sa wa a nwá t& n& nù, n& wa n& do n& 'd\$ fua li i 'b\$.

N& wa n&, n& wa m\$ ng\$ z& wá n& i m\$ n& nga, ya ki ni, ogbabun\$, gbabu gazan\$ wi wilin\$, wa g\$n\$ zufa gbaa... k\$ wa n& ia, n& wa na, n& lé k\$ bill. N& wa n&, n& wa l\$ngg\$ kulu lì i gbaa, n& wa h\$ m\$ ni, n& wa l\$ngg\$ i gbaa, n& wa h\$ m\$ ni, n& wa e wila fala, kpak\$ n& le n& d& k\$ wa m\$ ni, kpak\$ wa z& n& ni... wa e wá wila fala ni.

N& wa 'banda* ng\$ 'Bagaza gaza zi k& wa g\$n\$ a dati ni, n& wa fo a, n& a la, k'a n& h\$ n& d& k\$ m\$ ni, n& zufa s\$ngb\$ ng\$ g&l& a. Wa z& a ni gbaa, n& a te 'do lì. K'a te 'do lì ia, n& wa tika a. N& a h\$, n& gbabu gaza 'be nu kÐ a, n'a h\$ do a. N& wa fo m&n\$ ni tà a sâ do'do, a h\$I\$ ki ni t& m\$ do'do, n& wa kpo mbé tuli wa fulu ma we duzu n& sâ na, n& he'de wá ma ni.

Dem\$m\$

Marc : Mi n& aka m\$, Dem\$m\$, k& m\$ tð s\$ na, wa n& we f\$I\$ n& 'd\$ li i ni, n& wa a ina 'd\$ li ni. Ina wa a 'd\$ n& ni a ina ge nde?

Dem\$m\$: Ii, mbe wa fa gbúnggø. Wa fa nwá zu inan\$ vÀ, n& wa mba ma, n& wa sa li n& na, gb\$ngg\$. N& wa n&, n& wa h\$ 'd\$ li m\$, n& wa la do 'd\$ li ni sâ, d\$ n& yolo do 'd\$ li ni, k\$ n& h\$ d& nza, ya mbe gaza a kpá ngam\$ g\$. Ni n& nu t& n& vÀ ma lombo, n& ma mb\$ k\$. Ya n& y&ngg&, n& n& kpa gã dani g\$. We k& ma 'bili zi t& 'b\$ t& n& ya dani wa ia t& n& ni.

Wa fúlú s& n& iko g\$. Wa z& 'b\$ n& wena. Wele k& a d& la zala, a zélé mbula nu naa a g\$, a tosa* baa g\$, okpasa nya a, wele k& dati hã a, a tosa* a g\$ ni, n& wa z& a. Wa we nu zufa m\$I\$ to gazala, we la zala 'da a. Wa z& a t& 'b\$ a na m& ni, n& wa f\$I\$ a, n& mbé n& a tili n& m& ni. Ni gbaa, ma n& kpa zu n& sâ do'do, ya wa t&a do tulu 'da n&, m\$ k\$ k& wa fulu ma ni, wa a ia, n& wa kala, n& wa he'de d& t& n& de.

21. Oz&l& gaza

Marc : K& wa sa li n& na z&l& gaza ni, m& a z&l& ngb&l&? N& mbé n&...

Dem\$m\$: Z&l& k\$y\$

Marc : Z&l& k\$y\$ ma \$ n&?

Dem\$m\$: Ma hà wele hàA. Ma hà gbili a, n& wa g\$ g\$m\$, n& wa g\$m\$ ni gbaa, kpa mbe g\$, n& gbili a nÊ g&, ma 'danga do'do, n& wa sa li n& na z&l& gbóé. N& mbe, n& gbili a hana nganda wena ni.

Marc : Gboe do z&l& k\$y\$ ma wia kð?

Dem\$m\$: Ma wia kð kpo.

Vér : Ma ny\$ngg\$ zð a. Ma si k\$ zð a, n& ma ny\$ngg\$ k\$ zð a iko gbaa, n& f&l& zð a k& nÊ g& ma 'bili do'do. Tala n& 'bana ndambo, n& a wele we do k\$ zð a ni, k\$ m\$ zélé li n& ngboo g\$. Ma hã ni.

Marc : N& mbe z&l& gaza 'b\$ boe?

Dem\$m\$: Mbé n& a, d\$ kpolo h\$ t& m\$ g\$.

Marc : K& 'da gaza wuko, wa a 'b\$ kpolo a?

Dem\$m\$: Ɔ ò, wa á kpolo g\$. Kasi m& a selon* ny\$ngg\$m& k& m\$ bà ni. Ma \$ do wala te, ya m\$ nyÚngú s& g\$. K\$ wa ba, n& wa lingi t& m\$ lingi, s& n& wa hã hã m\$, n& m\$ ny\$ngg\$ ma de.

Vér : Dati ny\$ngg\$ n&, n& wa lingi dÊ, n& wa lingi dÊ (Dem\$m\$: Fala kpolon\$ ni), n& wa lingi do zu m\$, n& wa da zam\$. S& n& 'do n&, s& n& m\$ m\$ ng\$ ny\$ngg\$ n& de.

22. Owi nd\$a n\$

Marc : Mbé aka we 'b\$. K& 'da wi wilin\$ ni, mbé n& wa sa li wa na, owi nd\$a n\$. N& owi nd\$a n\$n\$ ni wa bà m\$ n&a ng\$ gele wan\$ ni. Ni a k& 'da n& owukon\$ ni, owi nd\$a n\$ k& wa bà m\$ n& ng\$ gele wan\$, wa boe nde?

Dem\$m\$: Owi nd\$a n\$ a k& wa z&a n&, wa nd\$a n& do n\$ gaza ni. Ya ki ni n& nyÚngú s& m&n\$ vÀ g\$. Mbe, n& n& p\$n\$* s& ny\$ngg\$m&n\$ k& n& ny\$ngg\$ n& ni, we dani n& n& kpa n& ni. We k& mbe, hã m\$ ny\$ngg\$ m\$ kili kili iko, n& m\$ n& kpa dani olo gaza wa g\$n\$ m\$ ni, ma kunu 'b\$, n& wa g\$n\$ 'b\$ m\$ mbé n&. M\$ n& we ny\$ngg\$ m& ni, n& m\$ p\$n\$* k\$ n&

p\$ n\$*. N& ny\$ngg\$ s& k\$y\$ k& wa sa li n& na, kákàlákà. N& m\$ ny\$ngg\$ k\$y\$ wa sa li n& na bÉbÉlÉ, n& m\$ ny\$ngg\$ kw i ngg i. Gele k\$y\$ n\$ s& m\$ nyúngú s& wa g\$.⁷²

K\$ wa d& ni gbaa, wa mba m& n\$ ni, wa a liã te hã n& do'do, s& n& n& mba, n& n& ny\$ngg\$ iko de. Na d\$ t& n& dÉ mbáyò g\$, n& d\$ kpolo ma hú t& n& g\$.

Ng&ama : N& 'do ma ni, n& 'd\$ k\$ l\$ ny& l& ma ni, n& gaza wuke wele k& wa g\$ n\$ a do gaza, n& zu a b\$ l\$ wena ni, n& a n& \$ k\$ t\$ a ma (k\$ t\$ a nd\$ a n\$). N& a \$ 'b\$ ma, n& wa na, a a 'b\$ v& l&, g'a ni nde. A nd\$ a n\$, n& a a 'b\$ v& l&, we k& a wi gbisa zu, g'a ni nde, zu a b\$ l\$ wena. A n& a gaza 'da a, n& a nd\$ a n\$, n& a a v& l& g'a ni nde?

Marc : Ní a wan\$ ni wa sa li wa na, wi nd\$ a n\$...?

Ng&ama : A nd\$ a n\$, n& a a v& l&.

Marc : Gulu v& l& ni a ge nde?

Ng&ama : V& l& m& 'b\$ a kpo k& wa d\$ ngg\$ do a na, zu a b\$ l\$ de wena.

Marc : N& wan\$ ni, wa bÀ s& m\$ n& a ng\$ tala wan\$ g&?

Ng&ama : We k& a \$ a k\$ t\$ a ma, a \$ k\$ t\$ a nd\$ a n\$. N& a bÀ 'b\$ ny\$ngg\$ m\$ fai, a ny\$ngg\$ dambu iko fai, s& n& wa fa liã te, n& wa yulu 'b\$ nu a fala kpo, n& a nd\$ 'b\$ n\$ ki ni, n& a a wá v& l& g'a ni nde. Ki ni wa na, a d& a m\$ gaza s&, tua k& zu a b\$ l\$ wena. Tala suka k& 'da wukon\$, k& a nd\$ a n\$, n& a a v& l&.

Cath: Wi bÀa m\$ nd\$ a n\$ a wi kànggálà do wi l& ndP. Wa ogazan\$ b\$ a ni wa bÀ s& m\$ n& ng\$ tala gba gazan\$ vÀ.

We k&, gã sa'den\$, do fila sa'den\$, ndakisa \$ n& k& f& l&, do yélè, do ngbámù, do t i n i, wan\$ ni, wi kanggala do lundu wa bÀ s& ma fai, suka na k&, wi k& a d& a zi wa do kanggala do lundu ni, a fa 'b\$ mbé liã te, s& n& a d& z& kanggala do z& lundi. N'a a ma li n& hã wa zu wa b\$ a, s& n& wa ny\$ngg\$ ma de.

Gulu n& na, wa t& k& 'da wa na, bÀa m\$ nd\$ a n\$. We k& gulu k& 'da wa ma k& s& na do k& 'da gba z& gazan\$.

⁷² L& ngg& ng\$ nd\$ a n\$ k& Dem\$ m\$ tò j ni, má we duzu ogazan\$ v& g\$ nde?

Annexe

Description de l'initiation des filles par Frans De Brabandere ⁷³

A g&la gaza do nd\$ n\$ t& gazan\$

G&la gaza = wen\$ vÀ n& k& t& a g&la gaza t& wi wilin\$, fo tati a t\$!\$ p&l& gaza bina.

Nd\$a n\$ t& gaza ma 'b\$ ni :

Wa d& zu wa n& nzole, wa t\$ gbālā ng\$ n&, kikinak& mayaka tabi makuta ng\$ zu wa. Wa 'dafa kondo n& we do ma ng\$ zu wa (wa d& ma n& sala kuludu).

Wi ba gaza do wi ba m\$tulu gaza

Wi ba wa n& gaza ya ngba wa wuko, tabi wi wili, k\$ gele wi g\$, tati a wi na mú wa. Wi ba motulu gaza ya wi wili (Bugaza).

G\$m\$ gua gaza do y\$ngg\$ ma d& le nga

We g\$m\$ gua gaza, y\$ngg\$ ma d& le, tati a zu ma gaza ko. Motulu d&D n& nga, wi motulu a kpe dati, wa ba tati a do wala 'd\$!\$ a ni, ng\$ zubu, sabele, do falan\$ n& k& a k&ā we la n& ma ni, gazan\$ vÀ wa ba tati a wala ni kponga. Fala k& gaza kpo bÀ do, n'a fi motuli nu, gaza kpo we we ku ng\$ ma g\$, nd\$ti n& ya k& wa vÀ wa si we h'a : mayaka, be mbali, ngbulutu, kikin& k& ya falanga* s& n'a ba ma t& la n& de. T& ga zuma a d& 'b\$ ni. K\$ fala a g&Z& t& motuli g\$, n'a si we t& m& hā gazan\$!

To tula gaza

T& to tula gaza, yulu ma 'd\$ li i, to ma le nga, n& kpo mana ngba& ni. K\$ t& fala hana ma, wukon\$ wa hana ma ni wa nyÚngÚ sanggo g\$, tati a k\$y\$ do m\$ s\$ka iko. Wa fi 'b\$ gbalanza we d& n& be d& hā wi zole, tua k& kpo soe g\$n\$ gazan\$ ni, a nú li g\$.

Kà gazan\$ 'da owi nan\$ 'da wa

Wa nd\$a gaza wuko ia, m\$ mú wa yambala y\$la, gba wa li gbālā t& wa do ina y\$la. Wa k& 'b\$ wa gbālā nza 'da wi na t& wa n& k& 'da wi wilin\$ zi ni. Wa he'de may&ngg& do ku'bu tulu ti n&. Wa &nz& ina, n& wa fi ma nu g&l& k& ombe, s& ogele win\$ wa hā d\$a kpam\$ hā wa t& fala k& wa n& y\$la ni de.

Wa nyÚngÚ m\$ nza g\$. Kikinak& wa ny\$ngg\$ m\$ nza nd\$ti n& ya k&, k& n& b\$a t&k\$ wa le t& be t\$a ni, n& wa usu nu wa de. Be h\$azi wé we z\$ nu wa t& fala ny\$ngg\$ m\$ g\$.

Kā gazan\$ ma ia, wa si d& le 'da wa. K& wa h\$ 'do ngba 'da le 'da wa ni, n& kpasa gaza a ba fā gbogboe k& a, n'a yaka ma t& yu do d\$ng\$ tÀ a t& nu t\$a 'da wa i. Fala k& ngb'a gaza zeze g&l& a ni, n'a k& t& m& 'b\$ k& 'd'a, n'a g\$n\$ dati a we kpa ngb'a do sanga wala. Wa kpa ngba wa, n& wa to ma n& ngba&, n& wi g\$n\$ dati a kpolo tÀ a 'do. A k& a yula le g&n& ni a yu nd\$ti n& k& a to nu ng\$ 'di 'da baa, n& nu a g\$n\$, n'a dungu wa nu.

Fala k& gaza vÀ wa si t& falan\$ wa k& n& wa ni, ya m\$ gaza kulu ng\$ ia. N& wa 'bÀÀ tula k\$ sanggi b\$a do tal&, wa fi 'd\$ li 'do k& n& kpo, n& wa yulu ma t& to n&. Ki ni ya "gba tula". Ma we lu hā wi h& (wi y\$) gazan\$. N& fala sa wa n& m& (we a) gazan\$ k\$ be t\$a ni, wa to 'b\$ mbe tula, ki ni ya "tula kp&l& yangga", we lu hā gazan\$ t& kpo soe k& wa le k\$ be t\$a, ng\$ tulu, g\$n\$ wa do gi n& kuluz̃ hā wa.

⁷³ Notée à Gbosasa ou 'Bominenge par vers 1950

S& g& wa gbini sa ka d&, ya kpo soe ni wa m&À s& gazan\$ d& k\$ be t\$a. Dati kpasa wi wili kpo a n& n'a 'bili te b&l&y\$la do nyaka d&nd\$I\$. A si do ma n'a zi d& gbogbo fanda ni, do ina (g&ba) gulu n&, n'a kasa ma do nyaka d&nd\$I& ni. Kpo soe ni, owin\$ wa y&ng& k\$ wa z\$ na wese m\$ ng\$ z&la kala ni n& wa si d& le.

Manze

K&'d&ngu do bi&n\$ li fanda m\$ boe. 'Da kala s& n& manze ma d&D : "Tindi manze gru, tindi manze gru gru gru manze gru..." t&k\$ win\$ wa Ź na m& gazan\$ ma k\$la ia. Ogazan\$ wa 'dafa t& wa : wa f\$I\$ t& wa, wa nd\$ kula, wa zolo n\$ songbo..., gbanya gaza wa do kondo zu wa, ngalakan\$ 'd& tili wa. Wa ngbolo li gazan\$. Dati wa yolo gele fala n& wa t& d& li fanda ni. Wa s& li ki ni na : wa gbutu wa gbutu, tabi dakuanggala. Wa g\$n\$ w\$k\$s\$, n& wa kpo g&l& wa, 'd& tili wa, wa dulu n& 'bange, tabi 'd& w\$k\$s\$ ma tala t& wi tala ni. Wa wia we ba n& 'da le t& n& d& k& z& b&l&y\$la ni, k\$ d& d& wa ba n& 'do t\$a, n& ng\$ zubu we k\$s\$* li gazan\$, we be h& wa na, m\$n\$ wa d& do wa ni, ma wia k& do d&a m\$ mÚ wi b\$; tua k& wa sa zi 'b\$ zu bugazan\$ ni, wa z\$ wa fala k& wi b\$ d& n& m\$ ni. Wa l\$ng\$* f&l& n& kpo, n& wa kp\$k\$I\$ nu zafa d& ti k& wa v&, n& mbe bugaza kpe dati, n& mbe 'do, ombe n& k& z& wa do nwa d& k& wa. Wi z& bi&n\$ wa m\$ ng\$ z& ma. Wi dati a ba nu zuma& :

« O o...dakuangala
obe a kpo o o...
besele m\$ da li m\$ d& ng\$
ndolo h\$ li m\$ o o. »

Wa 'bili zu wa nu v&, gaza kpo wé we ba li a d& ng\$ g\$. Zufa k& ombe bugazan\$. Wa yaka nwan\$ k& wa ni d& ng\$ zu wa. Wa d& ni fai nd\$ti n& a k& wa h\$ k& z& b&l&y\$la ni.

To pele

Kikinak& ki ni ya pele. Wa z& n& ka z& b&l&y\$la ni do zuma pele:

« O...o pele e pele waya waya,
O o pele pele gaza gaza...o o o.»

Okpasa gazan\$ do f& gbogbo d& k& wa, wa yu n& 'do n& t& to ma ni fai, k\$ 'da kala s&, n& wa solo nu v&, n& wa m\$ ng\$ kpa'de n& nu k& n& 'da zuma do bi& d\$I\$ ni wa kulu ng\$, n& wa s& wa n& d& t& b&l&y\$la i, wa t& na : "Ànya Ànya Ànya..." Ma é, n& bugazan\$ n& t& na : "Wua wua!" N& gazan\$ wa yu d& k\$ be t\$a wa d&a ma ni, n& bugaza wukon\$ wa le 'd\$k\$I\$ wa. Owi wilin\$ nza nga k& z& b&l&y\$la ni, wa ga gugusi g\$n\$ fala b\$a tabi tal& n& wa \$m\$. Pele ma ia.

Owukon\$ t\$a ni wa m\$ ng\$ ga zuma nyasi h& gazan\$. Zuma wa ga ma ni ma t& fala z&l& t&n\$ ni v& wa kpa s& t& g\$n\$ wa, do a li t& wa ni; wa d\$ng\$ z&l& t&n\$ ni v& h& wa fai nd\$ti n& ya t&, n& wa \$m\$ t& zuma ni.

Wi gala gazan\$ wa do t& y\$ gazan\$, y\$lan\$ li& do li& n& k& wa k& ni. Wele gazan\$ wa y\$ s& bolo ni fai..., n& gazan\$ wa m\$ ng\$ gi ny\$ngg\$ m\$n\$ h& wi y\$ gazan\$. H\$ d& gbogbo z&, n& wa dungu nu v&, wa a nwa ti wa v&. Wa ndo nyanga k& ny\$ngg\$m\$n\$ h& wa, tati a m\$ s\$kpa, k\$y\$ do ngb&s& iko. Wa k& wa m\$k\$ do, n& wa \$ yala, ombe nd\$ti n& ya sa fala.

Ndaka gazan\$ ng\$ tulu

K\$ h\$ d& sanga titole, fala d& we g\$n\$ n& ni, n& gazan\$ wa ngbolo 'b\$ ngba wa v& d& gulu b&l&y\$la ni, k\$ wua wua d&D ma ni, n& wa ndaka wa d& zam\$ do. Ki ni wa na, lo ndaka wa d& ng\$ tulu. Fala k& t& z& 'bana s& s&, n& wa dungu d& sanga, k\$ ma g\$n\$ do, s& n& wa la d&

dati de. Fala ng\$ tulu ma 'da fala fai fala ma k\$!\$ do li. T& ng\$ tulu m\$ ni owele gazan\$ wa la 'd\$!\$!\$ gazan\$ 'da wa, wa y\$ wa d& zam\$ i fai, wa m\$!\$ n& wa dungu nu.

Wa n& do ny\$ng\$ m\$ 'd\$!\$!\$ wa zam\$ i. Ya t& nza nga, owi gala gazan\$ wa y\$ t& m& 'b\$ n& nga. Wa m\$!\$ t& y\$!a do, n& wa m\$ ng\$ ma gaza. Wa ga zuma, n& wa ba n& 'da le h\$ ng\$ n& wa h\$ g\$!\$. Zuman\$ wa ga t& ma gaza& ni, ma ya d&la do t& 'd& d&am\$ k& wele gazan\$ wa d& ma, k\$ wa z\$ ni: 'd& gi ny\$ngg\$m\$, sila, tabi kunda t& a, n& wa sa li ma do. Ni do ni fai, wa kpolo t& do y\$!a, fala wa m\$!\$, n& wa dungu nù, n& wa h& ny\$ng\$m\$ h& wa; kpana li we n\$ ma boe. Wa la 'd\$ li we f\$!\$ t& wa k\$ t& wa nganda ! Y\$!a y\$!a fai nd\$ti n& g& soe. Gazan\$ ng\$ tulu ni wa nù li g\$, wa ny\$ngg\$ tati a kumba, tabi wa n\$ d& iko. ẓ na, t& zam\$ i wa dúngú v& d& fala n& kpo g\$; k\$ t\$!a kpo kpo wa ni wa dungu d& fala 'da wa.

Fala k& wese h\$a gbogbo le ia, wa fa m\$n\$ wa 'dafa s& n& wa ni : tulu, ndasa, mbu, mako, sangale, mbito. Wa k& wa y\$ y\$!a wena ni wa 'dafa lundu we do li 'do wa. Lundu wa d& ma n& m\$ fande. Wa takpa ma d& t& ngba& tal& tal&, n& wa lu ma n& it&, n& wa g&z& ma n& mbu do kula do t\$!\$ t& do sala k\$!a ; wa mba ma d& k\$ 'b&ndú bàlà⁷⁴, n& wa &nz& nu ma do kamba t& n&, n& k& 'da gaza wili ni. Lundu ma \$ kpo, b\$a, tal&, n& 'da y\$!a 'da gaza ni.

'Dafa gazan\$

Wese m\$ ng\$ g& g&l& & ni, n& wa f\$!\$ t& gazan\$ yerr n& wa ndo nyanga 'dafa wa. 'Dafa gaza ya g&z& k\$ li wa do mako, mweta tabi do m\$ k& ma \$ dia ni. Wa 'dafa 'do g&l& wa, kili t& wa, 'baka wa do nyanga wa. Ma e n& wa kpo tulu t& wa n& k& 'da ogaza wili, yolo 'do kunu wa nd\$ti n& ya 'do zugolo wa. Wa 'dafa wa ia, bi& zam\$ i boe, wa z& ma, wa ga zuma, n& wa y\$ y\$!a. 'Da kala s& ma wia na wa te bolo. Si m& wa 'da le, wi motulu kpe dati t& dama ma, wi z& bi& boe. Fala k& wa k\$!\$ do 'da le ni, n& wa yolo nù. N& mbe kpasa gaza kpo, t& k\$ t\$!a kpo kpo a ba dawaya n'a yu do ma t& yaka ma nd\$ti n& nu t\$!a le nga, ki ni wa na a z\$ zu k& n'a kpolo t& a, n'a kpa ngb'a do gele wa k& li wala t& h\$ m& wa: obe gazan\$ ng\$ g&l& do be d&n\$; zuma, motulu do bi& ma d& n& nga. Wa h\$ nza nga, n& wa y\$ y\$!a fai t& si ma ni, k\$ wa m\$!\$, n& wa dungu nù. Wa dungu tati a ng\$ kungba iko. Wa nù li g\$, tati a kumba do d&. 'Da kala s& n& wi y\$ gazan\$ wa dungu 'b&, ya wese g&a ia, wa ny\$ngg\$ m\$. Nd\$ti h& ny\$ngg\$m\$ h& wa h& ni. K& t& t& ni, n& wa y\$ y\$!a. Wa y\$ 'd\$!\$!\$ n& ny&E wena g\$, n& wa \$m\$ do, n& wa le t\$!a we \$ nu. Wa k& wa t&a we gala gaza ni, wa y\$ y\$!a, ya wa h³ 'b\$ ny\$ngg\$m\$ h& wa g\$. Tua k& fala ni li naa gazan\$ z& ngambi dô (wa 'b\$ do yangga bina). T& t& ni wa \$ do naa wa tabi wi nan\$ 'da wa fala n& kpo. H\$ do sanga z&, n& wa a z& wa do. Fala sa titole, kpo soe g\$n\$ wa h& ni. 'Da kala s&, n& wa 'dafa 'da makambui li wa ni, gulu n& na, fala a k& a he s& ni, n& wa z\$ olo mili k& nyanga li a. Wa gb& k\$!a, wa gi ma h& wa, wa ny\$ngg\$ ya wa nù li g\$. Wese h\$a ng\$ ia, wa y\$ wa nu t\$!a kpo kpo. Wa y\$ y\$!a, wa si wa do kpam\$, ngalaka, wa k& wa nu t\$!a 'da wi nan\$ 'da wa. Wi zole a mbuda m\$ nu wa n& k& 'da gaza wili ni. Wa ndo nyanga g\$n\$ wa.

Wa g\$n\$ ogazan\$

Fala k& a la d& fala wa 'dafa we g\$n\$ wa ni ia, wa h\$!\$ tulu t& a, n& wa 'bili 'd& tili a do, n& wa bi a. A \$ nu, n& wa fa f& kula, n& wa kpe wolo 'd\$ a do, n& wa dili ndi k\$ 'd\$ a ni v&. Tua k& wi zole a kpa ndi ni t& fala g\$n\$ a, n& wa si olo ma.

Bi gaza ia, n'a tili be s& d& fala wa n& g\$n'a ni, ya wi wili kpo \$a talaka, n& gaza \$ d& ng\$ ngud'a ni. Win\$ v& wa di ni, wi kpo a wé we umu zu k& a g\$.

⁷⁴ 'B&ndú bàlà : m& j k& 'b&ndú k& w& f&!\$ d& nd&à bàlà : *petit sac à main en fourrure fait de peau d'une genette arboricole.*

N& wi sulu gaza a so zu 'd\$ gaza& d& ng\$, n'a we fala 'bili ma, n'a n\$n\$. A z&ngg& tÀ a do, n& wi zole ba buluti, n'a y\$I\$ si nu, n'a ku d& ng\$, nd\$ti n& ya li gbala gbālā 'd\$ a, k'a n& ba ma do, n'a z&ngg& tÀ a, n& t\$k& ini ndir &...

Gaza to ngbondo

Kala ma dɔɔ, matului dɔɔ; n'a kulu ng\$, k\$ zu a n& gbese ma do, n'a to ngbondo li nwa baa a, do 'da naa a. N'a g\$na zuma, n& wa m\$ ng\$ ga ma, n'a la we dungu nu. Ombe gazan\$ t& 'do k& wa g\$na wa ia ni, wa kpo tulu t& wa, n& wa ba f& gbogbo d& kɔ wa, n& wa yaka ma t& d\$ng\$ t& wa. Wa h\$ nd\$ti n& ya nza nga, wa ba 'da le fai, s& n& wa kpolo t& wa d& olo wa i de. Wa k& wa g\$na wa ia ni, wa tombo ngalaka, meya tabi gele m\$ h& ngba wa na: "O mba, m\$ zú wa g\$na mi ia ni, mi h& g\$, li k& ma \$ 'bau... D\$k\$ m\$ hé t& m& 'b\$ g\$, tua k& l& ba zi do m\$ n& kafi na, wa g\$na mi, ya mi hé s& g\$, íní s& g\$, só s& g\$, y&ÊÊ s& gogo & g\$, tabi mi d& s& m\$ kpo g\$; mi dungu s& n& mbulu te ni!"

(Autre version) : Kpo soe wa g\$na wa ni, k\$ h\$ d& sanga titole k& kuti k\$la he n& m\$ ni, n& gazan\$ wa h\$ d& nza we d\$ng\$ t& wa: "O mi! mi be 'da Gale, be 'da Nyamatia, k\$ mi h& g\$, mi iní g\$, mi s& g\$, mi gbini li g\$, mi ny&ng& li gogo g\$!" A yaka f& gbogboe ni fai, a h\$ zu le, n'a kpolo t& a nd\$ti n& k\$ t\$a 'da wa, s& n& a \$m\$, n'a le t\$a. Fala k& a sa wili, s\$k'a n& gaza, n'a d\$ng\$ t& m& 'b\$ na : "Mi n&a gaza gba wolo kp-, k\$ mi h& g\$, mi s& g\$..." Wa k& wa hé tabi wa só ni... wa d&ng& t& wa g\$.

Nu t& wi – D\$ k\$ngg\$I\$

Ya t& 'do k& wi zolo a 'bili zu 'd\$ a ia ni, n'a do ma d& ngu'du wele n&, n& baa a ba ma, d\$k\$ gele wi bá ma g\$. Tua k& gele wi, \$ n& z&gb&la\$ wa fa wa ni wa, tabi wi wili wa bia wuke h& a, k\$ wuke k& a g\$, n'a ba ma, n'a mba do ini god'a, Àl& kɔ a, mili zu a, n'a &nz& do ina, n'a usu. Ma k& wa tɔ na: "A bà wili ni g\$, k'a n& ko be z& a do gele wili ya a kó s& g\$, tabi a ko, ya be 'báná g\$, n'a fe; tabi a kɔ fai, tua k& we nu t& a", ma yula d& di.

'Do k& wa g\$na gaza ia, n'a la d& fala k& wa 'dafa we dungu n& ni. Fala ni wa na: a gu ng\$ kuli, a dungu, n'a k& sala ku a, n& wi ba a dungu d& sala ku a ni, t& mili t\$k& li dani do. A ba sala k\$la tabi f& tukia, n'a na d& li dani, t&k\$ ma n\$m& kua t\$k& li dani do.

Fala k& tala zu 'd\$ 'bana, n& wa sa ma wi zole, n'a k\$ tala ki ni do. K'a z\$ na t\$k& ma g\$na do, n& wa d& we, n& wa gbala kpana li we, wa gbu te papae, tabi ka'dangga gbe dua, tabi wa yala mangga sigar&ti, wa mba ma do n\$, n& wa d& k\$ gbala li we ni. K\$ fala ma ba we kpangbangba, n& wa ba ma do we n&, n& wa na ma d& li dani nza na, n& wa ku'bu tulu d& ng\$ ma. Gulu n& na, li dani kolo, ya 'd\$k\$I\$ n& ny&ÊÊ g\$. Ki ni wa s& li ma na : wa d\$a k\$ngg\$I\$ a. Ngbongbo ba gaza wuko h& ni.

Wa wia we t& do ny\$ngg\$m\$ h'a: kumba do d& iko, gulu n& na, d\$k\$ gaza té l&nd& g\$. Ombe t& 'do k& wa g\$na wa ia ni, wa m\$k\$ tabi li wa ma t& t&, we s& dani. Wa sa li ki ni na : mizi gb&a a. N& wa fa ina, n& wa z& li a t& w&l& a nd\$ti n& a k& a dungu nu de n&.

Fala k& wa d\$ k\$ngg\$I\$ gazan\$ v& ia, k\$ wese m\$ ng\$ g& ma ni, n& wa he'de tulu t& wa tabi wa sini kakwa, ka'bo b& tabi nwa mbo'bo, n'a kpo t& a, yolo 'do kunu a nd\$ti n& ya 'do nyanga a. Wi matulu kpe dati, n& gazan\$ wa l\$ng\$* d& 'do a ni, wa m\$ ng\$ h\$ d& nza nga; matulu dɔɔ nd\$ti n& ya k& wa le t\$a.

Ogazan\$ wa ú ng\$ k&l&kpa g\$, tati a ng\$ sini m\$ nzango tabi m\$ 'bete. Kutu k& wa \$ n& ni, t& sanga ngba gaza kpo kpo bugaza boe, we z\$ m\$ t& wa, d\$k\$ wa mbá ku wa g\$.

Fala sa titole wa la 'd\$ li i we a li li wa. Wa d& do wa n& k& kpo soe wa f\$I\$ n& gaza wilin\$ ni. T& fala ni, wa soko 'b\$ 'da wa, tua k& 'da fala kpo, n& gazan\$ wa kunu, n& wa we d& olo n& n& k& wa g\$na wa g\$ ni. T& fala k& wa h\$ nza nga ni, n& wa g\$na 'b\$ 'da n&.

T& si m\$ wa ya nwa kpa n& nú wa v&, gulu n& na, wa we we t& l&ngg& do gele wi g\$! Wa yulu 'b\$ mbe ng\$ ngu'du wa, we be na, fala kunu wa h& ni. Fala wa h\$ le nga, n& sia wa ba ma nu wa n& meya, falanga* tabi p&l& ngalaka; ya do wila we nu wa h& ni, wa wia we t&

l&ngg&. M& ni ni, kpana do we li t& fala 'dafa (gagaya) we a li t& wa ni boe; wa la we a li li dani t& wa. Wa g\$ n\$ 'b\$ 'da wa k& wa 'bana ni n& ti.

Kpo soe ni wa fi k& wa li we g\$, wa bá boko be g\$, tabi boko be h\$az̃ lé 'da wa g\$. Fala sa n& wa we nyanga wa wala, wa we k& wa t& d&a m\$, wa we k& wa li we. Kpo soe ni ma wia we ba nu mba'di t& wa. Ya ma k& wa n& yulu li, ufu tinda, gulu n& na, d\$ k\$ tili yali zam\$ bá li wa g\$. M\$ n\$ wa kpa ma ni wa nyúngú g\$; wele n& ya mú wi baa wa do gele bugazan\$.

Wa wé we f&l& n\$ t& wa g\$, 'bili ÀÀ nyanga wa do ÀÀ k& wa g\$, wa 'dáfá mili zu wa g\$, tabi wa 'bilí d&a zui do we 'bisin\$. K\$ t& kpo kpo wa a li li dani fala tal& : titole, wese gbogbo le do ga 'da mbolo. Fala mã d& li dani, wa wia we a li t& wa 'b\$ n& t&ã, ki ni wa na gazan\$ wa d\$a dole ia.

Dani Àa ia; wa we k& gazan\$ t& d&a to

'D\$ k\$ l\$ n& ny&l& k\$ dani m\$ ng\$ À ma ni s& n& wa we boko be k& wa de. H\$az̃ wa wia we le 'da wa k\$ be t\$a gaza i, ya dati wa 'dafa nwa t& wa ni. Wa we we k& na, gaza wa \$ yala gbo gbasoe g\$, d\$ k\$ ma lílí do wa g\$. Dani À do, k& olo n& 'bana ni, n& wa we zugolo wa nza. T& fala ni, wa 'bili mbe be t& nwa gaza do. M& ni ni, wa to kpakili, fo n& boe, do gbanya nu n&, wa fi ma g&l& wa.

K\$ fala k& kolo m\$ ng\$ t& ma, n& wa h\$ d& li n& we f\$ l\$ t& wa. Wa ga zuma n&, ki ni wa na, wa siki male, nd\$ ti n& k& ma g\$ n\$, s& n& wa le t\$a de.

Fala k& dani m\$ ng\$ À ma ni, wa n& a li t& wa ni, n& wa tã wa, d\$ k\$ wa fúlú g\$. Tua k& wa fulu do, ma do f&na wena t& fala kula: li wala k& be h\$ n& ni ma kpia do, n& wa 'd\$ a, s& n& be h\$ de.

Z̃ zu gazan\$

Kpo soe wa a li li wa ni n& gÀ soe, ma z̃ zu wa. Wa lu ka k\$ s&mb&; sa'de, k\$ y\$ tabi ngb&s& k\$ t&l&, gazan\$ vÀ wa ngbolo ngba wa d& k& zã b&l&y\$ la ni, n& wi g\$ n\$ wa t&, a 'bala ina d& k\$ na bila, do kpuam\$ vÀ 'da zu gazan\$ a g\$ n\$ wa ni, 'Bagaza kpo a falanga* nu, n& mbe n& falanga* b\$a b\$a, tabi k\$ la nÊ k& wi zole we ni. Ki ni we k& a g\$ n\$ n& gaza ni, we bulu kpua m&. N& wi zole fi m\$ 'd\$ ina d& k\$ na bila ni, n'a z& ng\$ ngu'du gaza&, zu 'baka a n& b\$alo, li 'do a, n'a k\$ t\$ ka do sanggo n'a z̃ do zu a n'a da z& ; a k\$ t\$ mbe n& n'a yulu nu a. Ni do ni kpa 'da zu wa vÀ. N'a kala zu m\$ s\$ kpan\$ wa gi ma ni nz& nz& d& k\$ m\$ kpo we duzu a, n& tala n& wa ny\$ ng\$ do wa k& wa t&a do a ni. Ki ni wa dama matulu, ya tala dama n& ma ia ni. Z̃ zu gaza hã ni.

Gaza nd\$a n\$

Fala k& wa z\$ na, dani ma Àã yerr k\$ olo n& t& dilili, n& wa d& zu wa vÀ. K\$ fala sa titole, n& bugaza kpo kpo a z& gaza d'a, n'a fo nwaÀ t& a do, n'a kpo mbe gbala p&l& fande wa gi ma n& kula ni 'd& tili a, n'a hede tulu nwa, n& wa la gbanya d& g&l& a. Wa nd\$ kula do n\$ t& wa, wa k& wa k& we nd\$ n\$ d& 'do n& s& n& wa nd\$. Ya gulu we nd\$a n\$ gaza ma wia k\$ fala n& kpo n& k& 'da gaza wili. K\$ 'd\$ k\$ l\$ k& ny&l& n& wa gbanya g&l& wa do. Wa wia we a gele m\$ z\$nga t& wa n& k& wa k&ã ni. D& 'do n& ma la sab&l& kpo s& n& wa ndo nyanga we zu wa ng\$ tulu, 'd\$ k\$ l\$ mbe gaza, ny\$ ngg\$ m\$ n&, to tula, kala gua gaza wa we k& wa wia. Wa yulu ny\$ ngg\$ m\$ n\$ nu kpo kpo, n& wa la fila sa'de, d\$ k\$ ombe wa ko be zã wa s& n& wa ny\$ ngg\$ fila sa'de n& k& : ngbia, yele do gele fila wa k& de. Wa we 'b\$ li wa t& fio s& n& wa z\$ de.

K\$ fala k& mbe ngba gaza kpo fe, wa tå mbito li wa, wa tĐ ng\$ ma n& mbu, wa sĐ fila wala fãsanggo, n& wa kpolo g&l& wa. Wa y&ngg& do ma k\$ta tal&, n& wa kala ma do, n& wa f\$I\$ t& wa olo n&. Ki ni ya g&la, s&a zu wa sulu olo ngba a ni de.

AKA WENO NGO GAZA WUKO

Questions sur l'initiation des filles.

Extraits des entretiens avec Mbalinda Véronica (juin 1991),

Mbuam Catherine (28/12/1991) et autres.

G&la gaza

Marc : Gulu a g&la gaza a ge nde?

Véron : K& wa na, wa kpo f& fande t& n&, n& wa s& sa'da k&ni d& t& f& fande ni, n& wa s& gb&la 'bete d& t& f& fande ni, n& wa kpo t& n& s&, wa sa li ma na g&la gaza, we duzu k& gaza a fio.

Mbe m\$ nyng\$ zi be ina do baa m\$, k\$ baa m\$ gi zi li& te, k\$ m\$ a be iko, k\$ m\$ Ź ta n& g\$, k\$ m\$ nyng\$ do a nde, k\$ 'da fala n& ni, k\$ wa y&la nu Ź ina ni g\$ nde, k\$ wa n& g\$n\$ m\$, n& m\$ fe d& t& li buluti do ti iko. N& mbe wi nu f& kula 'da n&, a a wi 'd& hi wi, k\$ a l&\$* n& na, n& fe do 'da gaza nde, n'a l&\$* m\$ na m& ni.

Fala k& nu tunum\$ \$ t& n& na, nu f& kula 'da m\$ wa \$ do tunum\$ wena nde, wa e nu tunum\$ t& n& nde, n& n& fe do 'da fala k& wa n& e do bolo d& t& m\$ we g\$n\$ m\$ ni. Wi zole a n& g\$n\$ m\$ ni, n& m\$ fe do 'da n& ni, m\$ fe d& t& k& wi zole do ti.

K\$ fala k& nu f& kula 'da m\$ wa do tunum\$ wena wena bina nde, s& n& g\$n\$ gaza 'da n& k& wa n& g\$n\$ n& ni, ma \$ s& v& s& do dia n&. We k& wi l&\$* n& k\$ n& s& bina. Wi l&\$* s& k\$ n& na, wa n& g\$n\$ n&, k\$ n& fe d& li bole ni, s& bina.

Marc : M& k& ma d& na wele fe t& 'da fala gaza ni m& a ge nde?

Cath : Mbe n& wele a wia t& fe t& 'da fala gaza gulu n& h&. A do nu f& kula a, tabi oyamba a, tabi onya naa a, tabi onya baa a, n'a dungu s&ko* do wa a 'd& dungu, t& m& do wa, t& t& 'd& l&ng&, t& d& wa.

N& mbe g\$, nya baa m\$ a kana nu a t& m\$ na: "M\$, m\$ t& n& gaza g\$, m\$ 'bana h&azŹ, m\$ z& s&! N& mbe g\$ 'da fala gaza 'da m\$, n& m\$ kpa n& ngam\$. Ma we do fio, n& m\$ fe n&."

K\$ fala k& a kana nu a t& m\$ ni, k'a e sila a ng\$ n&, n& m\$ wia we fe ma do 'da fala gaza... yolo ng\$ kana.

Marc : N& mbé gulu n& 'b\$ boe? Œ n& k& wi zole a Ź ti...

Cath : Mbe n& 'b\$ k&, a Ź ti n& do dia n& g\$, a 'bana do wi yambala n&. K'a mba, k'a 'bili tabi gaza do nŹ... nŹ t& a. Bon*, fala ni, nŹ ma 'bili ma k&t\$ ia, n& ma mba n&, n& we fulu n& ma wé s& 'b\$ g\$. Do ti n& gaza wia t& fe n&. Gulu n& h& wa na, a y&bal& zole, k'a Ź ti zole ngboo, s& n'a g\$n\$ gaza de, ma a ni.

Marc : K\$ fala k& wa g\$n\$ f& fanden\$ t& n& ia, n& wa nd\$ n\$ t& n&, n& g&la ma ia?

Véron : Œ ō, ma d& t& 'b\$ \$ n& g&la b\$a g&i? Ma d& n& g&la b\$a ni. We k& ma t& 'b\$ \$ n& k& g&la fio wili. K\$ wili m\$ fe, n& m\$ dungu ni fai, k\$ z&k& h\$ n& m& ni, k\$ ma h\$a, k\$ ma fi 'bata i m\$ ni, n& wa na: "Z&k& h\$a, ma fi 'bata ia, li z&k& g& ia, wa f&f& a. Wa f&f& ndi t& wili a do'do, k\$ wa a gba g&la t& a." N& wa f&\$ a do'do, n'a he'de g&la, tulu g&la a n& dungu n& olo wili a fai. K\$ ma we t& 'b\$ t& k& t& k& wili a fia n& ni, s& n& wa f&\$ 'b\$ g&la t& a de. N& ma \$ n& m& ni.

Marc : Ni a fala k& wa nd\$ n\$ t& n& ni, n& n& ni, ma 'b\$ a mbé g&la?

Véron : Ma 'b\$ a mbé n& 'b\$! Ki ni wa fua m\$ fande sâ do'do. Kpo se k& wa n& nd\$ n& do n& ni, n& wa 'bili fande t& n&, wa 'bili ma v& sâ do'do, wa fo ma v& sâ, n& wa a zam\$, s& n& wa nd\$ n& t& n& de...

Marc : Ní a k& 'da g&la gaza ni, be g&la boe, n& gba g&la 'b\$ boe ni!

Véron : I&, kuti k& ngboo, wa kpo fande t& n& ni, ma \$ n& be g&la. K\$ wa fo 'b\$ ki ni t& n& do'do, n& wa e n& t& n&, ya ki ni gba g&la h& ni. N& n& y&ngg& do n& gbaa, sab&l& kpo tabi z&k& gaz&l&, tabi z&k& tal&, nal& nde, ma z\$a t&i k& wa n& f&l\$ do n& t& n& ni, n& n& le k\$ t\$a be gaza, kpak\$ fala sa, n& n& n& ng\$ tuli ni, n& wa f&l\$ 'b\$ n& t& n& ni. Ní a, wa f&l& di g&la t& n& g\$ nde? K\$ wa f&l\$ n& t& n& do'do, n& wa k\$ makambu li n&. K\$ makambu li n& a k& wa nd\$ 'b\$ mbui li n&... wa nd\$ mbui li n&, n& wa k\$ langgi d& ng\$ g&l& ni sâ, n& wa nd\$ mbui do nyanga n& v&...

Marc : N& ki ni ma 'b\$ mbé g&la?

Véron : Ki ni 'b\$ mbé g&la 'b\$!

Marc : Ní a ma di fala tal&?

Véron : Ma di fala tal& h& ni! N& tal& f&l\$ k& wa n& g\$n\$ wá n& do'do, — (Charleses : Ma di fala b\$a) — ī, wa n& g&no n& do'do. K& wa nd\$a mbui li n&, k& wa n& g\$n\$ n& n& s& g&, n& fala sa wá ma a ni, n& wa na, n& n&, wa f&l& n& 'd\$ l& i. N& n& do titole belee wena, 'd\$ g&A l& belee wena, n& wa f&l\$ n& 'd\$ l& 'b\$ sâ, s& n& n& h\$ wá d& nza nga de.

Ogazan\$ wa y&ngg& 'da owi nan\$ 'da wa

Marc : Gulu k& wa y&ngg& 'da owi nan\$ ni a ge nde?

Cath : Wa y&ngg& 'da owi nan\$, we k& gaza m& a m\$ k& ma nganda wena. Ni a wa n& t& 'da kula be, tabi t& 'da baa be, tabi nya baa be... t& 'da oyamba a, tabi t& 'da oyaa a. N& wele do wele kpi kpi kpi a wele nu a t& a. A wele nu a t& a, t& ngam\$ k& n& n& we kpa n& ni. G& gulu k& 'da wele ki na: lo n&a 'Bo., lo n&a 'Bomalanga, lo n&a 'Bombauli, lo n&a 'Bogbaguma, lo n&a 'Bos&b&A ni do ni... we fa fala k& nu f&l& kula wa boe ni. N& wa sâ wa wele nu wa t& a, kpak\$ a si, we kpa bole, we kpa gaza... d\$ k\$ 'd& m\$ h& t& a g\$.

Tua k&, mbe 'da fala kpo, n'a t& s& na: "Ee! Mi zi a wi na 'da a, a mbèsè & g\$. Gulu k& a d&a ni we ge ndeee? Ni a mi a nya a ngboo ndeee?" Gulu k& wa y&ngg& ma kpo kpo t& nu f&l& kula h& ni. N& k& wa y&ngg& 'da nu f&l& kulan\$, s& n& d& k\$ n&, n& win\$ k& wa, wa d& yangga t& m& 'b\$ we z\$ y&l& 'da wa, do ndenge* 'da wa. S& n& wa kangisa* wa na, wa wia we h& mbe ndambo* kado* h& wa...

N& nde gba gulu n& ngboo wa y&ngg&, we kpak\$ wi nan\$ wa h& wila nu h& be ni, s& n& wa kpa bole de.

Wa z& gazan\$ ng\$ gua

Marc : Gulu k& wa z& gazan\$ ng\$ gua we ge nde?

Véron : Gulu k& wa z& wa do zufa ni, gulu n& na, fala k& m\$ y&ngg& do ngba m\$, n& ngba m\$ ba m& - m\$ kp& we do a g\$ - k\$ a ba m& d& k& a, k\$ a z& m\$... tabi a z& m\$ do d\$ te, n& m\$ ba t& 'b\$ d\$ te, n& m\$ z& t& 'b\$ do a. Tabi a e dani t& m\$, a g\$m\$ m\$ nde, n& m\$ ba kpangbola m\$ y&ngg& n& ni, n& m\$ g\$m\$ t& 'b\$ do a d& t& di do ti.

Marc : Gulu k& wa z& wa ng\$ gua g& a ni?

Véron : Iẓ, na, wa \$ do sɗa li... na, li wa sɗ... na, m& l& be hã m\$ g& a kula li... na, ngba m\$ d& do m\$, n& m\$ d& t& 'b\$ do a t& 'b\$ ní olo n& hã a do ti.

Charles : K\$ m\$ tó t& 'b\$ k& 'da wuko na, a \$ do gua fai.

Véron : Ɔ 5, ki ni ma boe, wa tɗ ki ni k\$ t\$ a be gaza... wa tó ki ni ng\$ gua g\$. K& 'da ng\$ gua, k& wa fã m\$ do zufa ni d& t& ng&ng&l& gua ng\$ m\$, s&k\$ m\$ zafa nù nga de ni... na, ngba m\$ z& m\$, n& m\$ gese t& 'b\$ nu n& do ti. Ngba m\$ z& m\$ do d\$ te, tabi a 'de dani t& m\$, n& m\$ gese t& 'b\$ hã a do ti. N& n& si, n& n& tɗ na: "M\$ zú, lo bi s\$ t& 'b\$, lo 'dia dani t& ngba lo, ma lo h\$ a g&." Ma hã ni! M\$ t& dùngù nÊ iko, n& ngba m\$ d& do m\$, n& m\$ dungu, n& m\$ m\$ ng\$ he m\$ gb\$ gb\$ gb\$ iko ni, m\$ t& dÊ ki ni ní g\$.

Marc : K\$ fala k& wa z& gaza ng\$ gua i, ya gaza dÊ s& m\$ g\$!

Véron : We k& wa t& gɔnɔ a g\$. Ki ni wa t& gɔnɔ a g\$. Wa be hã a bia! M& a k& a 'bana do n& iko... n& d& tÀ a iko. K\$ wa n&a we kala gua d& zam\$ m\$ we h\$ n& ni, s& n& gbabu gaza z& a d& ng\$ g&l& gua ng\$ m\$ ni, n'a zafa nù nga, n'a nai: "Ngba m\$ d& do m\$, n& m\$ si s& ku'da n&" g'a ni nde. D\$ we n& hú le nga g\$.

Marc : N& gele mbula ng\$ ki ni i 'b\$ boe?

Véron : Gele mbula ng\$ ma 'b\$ boe. Sango, k& mi tɗ ni, mi wè do tɗ do b&l& g\$. Mi tɗ ki do bos&mbo*. We k& wa tɗ mbula... wa g\$n\$ sanga mbula sã t& k\$ t\$ a be gaza, k& wa g\$n\$ n& ia ni. N& wa m\$ ng\$ tɗ hã m\$ na: "M\$ wuko, m\$ t& zàngà gua g\$, m\$ t& zàngà lì g\$, m\$ t& zàngà fã g\$. M\$ t& zàngà m\$ k& na, wi na 'da m\$ h\$, a n& h\$ 'da m\$, n& m\$ na: 'M\$ kɗ & bina, & n& d& n& n& nde, & n& d& n& n& nde, & n& d& n& n& nde' ni, M\$ t& zàngà m&n\$ ni g\$. M\$ \$ do sɗa li ng\$ m&n\$ ni" kpo g'a ni.

Marc : Ni a wa tɗ ki ni k\$ t\$ a be gaza?

Véron : K\$ t\$ a be gaza! K& wa g\$n\$ n& ia, s& n& n& m\$ ng\$ \$ k\$ t\$ a be gaza. We k& gbabu gaza wa \$ do n& vÀ sã, s& n& wa m\$ ng\$ tɗ ki ni hã n& sã k\$ t\$ a be gaza de.

Marc : Gulu z& wa ng\$ gua ni a ge nde?

Marc : Wa tɗa na, wa gba gua sã do'do, n& gaza a kã ng\$ n&, n& wa z& a, gulu n& ngboo a ge nde?

Cath : Kã ng\$ gua? M\$ kã ng\$ n&, n& wa z& m\$... M\$n\$ vÀ ma d& tÀ & do gulu n& boe. Z& wi wa z& m\$ ng\$ gua ni, 'da fala k& wa g\$n\$ s& m\$ do gaza, wa tɗ n& mbula k\$ be t\$ a gaza hã m\$ na: "Wuk\$ a dungu, n& a dungu do gua, n'a dungu do lì!" Fala k& ngam\$ kpa a do tã, n& a t& nÊ we g\$ 'da ngba a wuko, s& n'a d& do mosala* 'da a de g\$.

Tabi wi na 'da m\$ a t& s&, tabi m\$ kpa s& g&n&, a n& t& 'da m\$, n& m\$ na: "Ee n& k&, k\$ m\$ h\$ a g&, m\$ kɗ & bina, & do ki ni bina, & n& d& n& n& nde, & n& d& n& n& nde? Ç n& n& 'da wio nde?" Ní a ki ni, m\$ do sɗa li bina, m\$ do linggam\$ ng\$ g&l& n& bina.

Marc : K& wa tɗ na, m\$ y&ngg& do ngba m\$, k'a gbini kã gole, n& m\$ gbini, gulu ki ni a ge nde?

Cath : Wa tɗ na: "M\$ y&ngg& do ngba m\$, k'a gbini kã gole, n& m\$ gbini." Mba g\$, ngba m\$, m\$ y&ngg& s& tabi we fa nda'ba, tabi we gala li, tabi wa fa d\$k\$, n& n& m\$ ng\$ si n&, n& a tɗ na: "i n& gbini kã gole, s& a & tã tã g&." Tabi: "i n& gi ny\$ng\$m\$, k\$ tã tã, n& & tã, n& & z\$ do ny\$ng\$m&, tabi & z\$ do m\$ ng\$ m\$ \$i 'd& &, s& n& & \$ nù de." N& m\$ na: "i m\$k\$ wena!" N& m\$ dungu iko. M\$ ì g\$, mbe m\$ si, tabi wa t&a do wi z&l& 'da n& na... tabi na,

ma wè g\$, n'a fia. Bon*, ma di a tã, fo mwinda zÊ bina, m& a kã gole ni. N& ngba m\$ gbini s& sã, n& m\$ d&a y\$nda, m\$ dungu iko, n& m\$ gbini ma g\$, n& di da dÐ n& wa h³ s& hã m\$ iko g\$. M\$ kala s& yika 'da m\$, ngalaka 'da m\$ m\$ he'de ni, n& m\$ n&, n& m\$ oso do kã gole d& kÐ ngba m\$, s& n& m\$ t&, n& m\$ tã, n& wa 'dafa do fie 'da m\$, tabi wa 'dafa do fala hã og&n&n\$ 'da m\$ de.

Gã gulu k& wa z& n& ng\$ g&l& tia gua, n& n& y\$ngg\$ ma ni: "M\$ búlú! M\$ z\$a ni, m\$ ú do sÐa li! D\$ m\$ zÚlÚ m\$n\$ g& g\$, d\$ m\$ zÚlÚ m\$n\$ g& g\$!" ma a ni.

"Aa na!... we ge nde? Aa.." N& m\$ lengge! Wa tÐa zi hã m\$ na ge nde? Naa & tÐa zi hã mi na ge nde? Wuko a dungu, n'a \$ do gua do li! Zÿ t& wuko ma hã ni!

Marc : N& k& wa tÐ na, wa kã ng\$ gua, n& wa z& wa kpak\$ wa kpa sÐa li, ma b\$ boe?

Cath : K& wa na, wa kã ng\$ gua, n& wa z& wa, kpak\$ wa kpa do sÐa li ni, ma 'b\$ boe. Ma \$ n& k& wa tÐa do mbula gaza na: "M\$ t& gbà 'd; nu we g\$!" Ni a m\$ y&ngg& do ngba m\$, k'a d& m\$ 'danga, a kpa we do m\$, tabi a z& m\$, n& m\$ gese nu n& d& zam\$ m\$, n& we n& e d& di ni do ti. N& m\$ t& si d& le nga we tÐ 'da n& g\$. We k& m\$ si s&, n& m\$ tÐ na, a z&a s& &, k\$ kpasa wa g& wa n& n& we z& a, n& ma h\$ s& gã likambo* gã wena. Ki ni m\$ bia k\$s\$ gba 'da nu we. Ní a m\$ wè t& gba 'da nu we g\$. Ngba m\$ d& do m\$, n& m\$ gésé hã a, n& ma we t& sanga t& ngba n& zu n& b\$a, ma t& hØ le nga g\$.

Marc : Gulu k& wa t& gØnØ wa g\$, n& wa nyÚngÚ ngb&s& g\$ we?

Cath : We k& fo t\$k\$ t& ngb&s& bina. Ma wia na, wa ny\$ng\$ m\$ k& t\$k\$ t& n& boe, we k& t\$k\$ t& wa n& a nù. N& wa nyÚngÚ 'b\$ ka g\$, tua k& ka ma ngàndà g\$, ma m\$k\$ wena. Wa nyÚngÚ s& ka g\$ gbaa wa g\$n\$ wa do'do, wa a lì lí wa s&. Wa yolo ng\$ tulu, n& wa ny\$ng\$ tua bÐ. We k& bÐ ma a nga, n& ma be na, t& wa nganda.

Gaza to tula gaza

Marc : Gbālã k\$ni te, n& wa z& wa ni we ge nde?

Véron : K& wa to tula, k\$ gbālã k\$ni te kpo, n& wa kÓ g& ni, ki ni zi ma 'da oyaa l&. M\$ wele, m\$ a be z\$nga, m\$ ba wili ti k&f& m\$, k\$ k&f& m\$ wili boe, n& k&f& m\$ wuko boe, n& wa wa m\$ wena. K\$ fala k& m\$ ba wili d& ti wa... m\$ ba be 'da wa nde, n& ma g\$a na, m\$ t&, k\$ wa hã examen* hã m\$. We k& gbālã tula wa hã hã n& ni, m& a examen* g\$? K\$ m\$ t& tÕ n&, n& ma ala d& nù wena g\$. Ma ala d& nù wena, ya wa kÓ s& g\$, we k& wa wa m& do z&l& t&... Zÿ wa t& dÊ mbana t& n& g\$.

N& m& ni, wa be kelasi* hã l&. K& wa kÑ na, gbālã k\$ni te nù g\$, wa be a kelasi hã l&. K& l& gã s&, n& l& b~ n& wili. K\$ k& l& ba s& wili, n& k&f& l& a hã s& examen* hã l& i m\$ na: "L& to tula, k\$ k& gbālã tula ala ni, ya l& kÓ s& g\$." Ní a ma wè na, gbālã tula te nù kpo g\$.

Gbālã tula te nù kpo, n& wa z& n& sã, s& n& n& \$ do sÐa li fala ni. N& \$ do sÐa li na, d\$ d& ni k\$ l& to tula, k\$ gbālã n& ala nù wena wena, k\$ l& n& s& we ba wili, k\$ l& n& tu tula, k\$ gbālã n& a nù, n& k&f& l& kÓ s& g\$ ni, ní a ma wè na, gbālã tula te nu kpo g\$. Ma g\$a na, n& \$ fala ni do sÐa li.

Marc : N& ma z\$ 'b\$ gele mosalan\$, \$ n& k& wà f\$, do gele k&n\$ vÀ?

Véron : Ma zØ tula iko g\$, ma z\$ 'b\$ gele mosala* wena. We k& tula e do'do... tula e do'do, k\$ wa g\$n\$ n& vÀ sã ia ni, ní a n& d& k\$ t\$a be gaza, n& do mbula wena, kpo kpo kpo kpo mbula boe na, n& ze, n& n& kpa hã. N& hã ni ma 'dafa d&a m\$ t& n& vÀ sã.

N& d& k\$ n& ni, n& wa z\$ s& di, n& nde wele k& a do nga'ba ni, wa kpa n& a d& k\$ n& ni. Wele k& a tosa* mbula gaza ni, a zila mbula gaza ngboo ni, k'a lengge do ma ni, a kpá s& z&l& gaza g\$. We k& m&n\$ s&, wa bia ma v& s& na, l& d& n&, l& d& n& ni... we mbula gaza l& n&a ma ni.

K\$ m\$ ze le do wala olo n&, m\$ kpá s& z&l& gaza iko g\$. K\$ m\$ zèlè g\$, n& m\$ kpa s& z&l& iko, gulu n& bana. N& wa na: "Ki a ge nde a, k& m\$ b&Aa zi we nu obaa m\$ do onaa m\$ do ogbabu gazan\$ 'da m\$, n& m\$ b&Aa zi mbula wa t&da h& m\$ ni do'do, n& m\$ n&a 'do k& 'da m\$ zu m\$ kpo ni, n& m\$ n&, n& m\$ kpa t& 'b\$ k& ma wia do ma ni."

Marc : Gb&l& k\$ni te kpo, n& wa z& wa we ge nde?

Cath : l&, ma t& tu tula ni. Nu kungba kpo, gaza h&azi kpo, do bugaza kpo. Gaza kpo do bugaza kpo, we kpak\$ a f\$m'a, a z\$ m\$ t& a na, da d& k& gb&l& k\$ni ma té nù g\$. We k& gb&l& k\$ni ma té nù tia, n& wa z& t& 'b\$ a do nu zufa do 'da k& gb&l& k\$ni ma tia ni.

Ní a gaza wele k& a zélé zi m\$ de wena, n& wa kÓ s& na, wa z& a g\$. N& bugaza a do a nu kungba, a z\$ na, fala k& gb&l& k\$ni ma n& we te d& k& a, k\$ d\$ wa z&E gaza 'da a g\$, n'a ba buti k& a d&, n& ma amba zu a, we be na ma t& k& a g\$, ma tia k& & bugaza 'da a, s& n& wa la ku'da d& zu a de.

K\$ m\$ wi m\$ zélé zi t& 'b\$ m\$ g\$, do t& 'd& nu l&ngg& fai ni, n& wa la m\$ ni iko, n& gb&l& k\$ni te ti m\$, n& zufa ma d\$ t& m\$. Zufa d\$ t& m\$ gulu n& na, we k& a z& m\$ do ti, m\$ ì fala n& g\$

Ní a 'da fala tula, n& gb&l& k\$ni te kpo, n& wa z& a, mba g\$, we be h& a na, a \$ do s&da li. Fala k& a m\$ ng\$ d& mosala*, n'a sakata li a d& t& mosala* ni, n& a 'dafa fala n& do dia n&, d\$ k\$ ma é do nù v& g\$.

Marc : N& ma z\$ 'b\$ gele mosalan\$* ?

Cath : Ma z\$ tala gele mosalan\$* v&. G&n& k\$ tula g\$, \$ do w& m\$, n& m\$ 'dafa li m\$ d& t& n&, s& n& m\$ wa m\$, ya m\$ kpá s& dani g\$. O do n&a n\$, n& m\$ 'dafa li m\$ d& dati m\$, n& m\$ z\$ wala m\$ n& n& ni, n& nde m\$ kpá s& ngam\$ li wala ni g\$.

Dako ⁷⁵ : We k& 'da fala to tula do ngba n&, m\$ w& do k& m\$ kpa dani g\$.

Cath : M\$ to n&E iko, n& m\$ to do ngba m\$, n& m\$ to do zu k& a...

Dako : N& m\$ g\$m\$ 'b\$ zu mbé n&.

Cath : Ni a m\$n\$ ni v& ma do gulu n&. Bugaza a dungu do a... gbabu a dungu do h&azi t& nu kungba tula, n'a b\$!\$ a na: "M\$ to tula, n& m\$ 'dáfá li m\$ d& t& n&. N& m\$ 'dáfá k& n&, n& m\$ 'dafa k& n&, d\$ k\$ ma é do nù v& g\$".

Marc : N& fala k& wa to tula ni, n& wa dungu ng\$ ge?

Cath : Wa gu do zugolo wa.

Marc : N& k& wa t& na, wa gu kungba nù, n& wa dungu ng\$ n& ma 'da fala ki nge?

Cath : 'Da fala k& wa g\$n\$ wa ia ni. K\$ fala k& f& 'da wa e do'do ni, n& wa a tula h& gazan\$. N& wa do dani boe, n& wa gu kungba nù, n& wa dungu ng\$ kungba, n& wa m\$ ng\$ to ma.

B&l&y\$la – B&l&fanda

⁷⁵ Dako Angéline : enseignante à l'école primaire de 'Bominenge. En visite chez Cathérine lors de notre entretien.

Marc : Ní a gulu k& wa saka te b&l&y\$la ni a ge nde?

Cath : Wa saka bÈlÈyØlà mba g\$, we k& b&l&y\$la m& a te k& ma gbã kÐ &, n& ma do wila fala sanga n& boe, ma toso ngb&. N& nwá n& ma gã d& 'do, ma p&s& ndambo*, n& ma \$ n& k& ma hâi kÐ & nÊ.

N& ma \$ n& k& nu f&l& kula ma d&l& d& dati. Ma do bia we, ma hâi kÐ &, kasi ma lá ny&l& g\$, ma 'bana d& t& kili t& te ni, s& n& ma m\$ ng\$ gbala n&. Ma gbala ng\$ ngb& & gbala, mbé n& h\$, n& ma tata, mbe n& h\$, n& ma tata, \$ n& k& m& a nu f&l& kula ni.

Gulu n& hã ma bia zi li wala hã oyaa l&, n& wa zÚ ma sanga ogele ten\$ v& nÊ te k& ma wia we d& mosala* hã wa. Ma wia we gala wa dé wena we 'dafa do nu m\$.

'Da fala k& wa n& n& we d& mbé le, n& wa ndo ng\$ nu n& do b&l&y\$la. 'Da fala m\$ d\$, n& wa 'bili b&l&y\$la, n& wa zÿ ma, s& n& wa ndo d& m\$ d&. 'Da fala gaza wili, n& wa zÿ b&l&y\$la. 'Da fala gaza wuko, n& wa zÿ b&l&y\$la. Wa 'bili gele te iko g\$, we k& wa ÿ na, do te ni ma ba dia m\$ hã lo, n& ma ba dia linggam\$ hã lo. N& ma ba ndakisa* we k& na, kp\$ k\$ nu f&l& kula ma kponga, n& ma n& d& dati, ma n& d& dati, ma n& d& dati. Ya ikita na ge nde? Wele wa 'bu zi g\$, wele kponga.

Ogazan\$ wa to fele

Marc : Gulu zuma "Be sele be.." k& wa ga ma ni a ge nde?

Véron : K& m\$ m\$ ng\$ to fele ni, n& wa ga zuma na: "Be sele be, m\$ da li m\$ d& ng\$, n& ndolo h\$ li m\$ e e e e.." K\$ fala k& m\$ zélé g\$, n& kuti s\$la n& h\$ ma ni, k\$ fala k& m\$ ba kafi zuma wa ga ni, k\$ fala k& m\$ ba li m\$ d& ng\$, k\$ m\$ z\$ s\$la nde, n& m\$ ko be zã m\$ kpo, b\$a, tal&, n& dungu, n& mØ d& li m\$ nÊ z&l& li ni, n& mili kÐa li m\$ m\$ ng\$ si li m\$ fai, n& dungu, n& li m\$ n& d& kpèkélèk¼ ni iko. FÀa m\$ h\$ ng\$ li m\$, n& ma gã n&a ng\$ li m\$ ni. N& wa sa li n& na ndòlò. N& nde a k& wa tÐ t& 'b\$ ní ni, n& wa na, m& a mbula olo yaa l&, ní a l& dÊ ma, g'a ni nde. L& t& gbàngà g\$, k\$ l& dÊ ma, g'a ni nde.

K\$ m\$ g&, m\$ ÿ na, wa tÐa ni m& a gbãlã we nde, n& m\$ dÊ m\$ k& wa tÐa ni. K\$ m\$ dÊ m\$ nÊ k& wa tÐa ni g\$, k\$ m\$ gbanga nde, n& dungu, n& wa na: "Ee! A Ø zi 'b\$ ní g\$! K\$ gulu k& a \$ ní ni we ge nde?" Ya m& ni, k& wa tÐa zi na... k& wa tÐa zi ní ni, k\$ & g& & d& k& zã & kÐa ni, n& m\$ kpa gbílí n& iko.

Gulu k& wele wa kpa 'dã z&l& wena wena, we duzu bàa we 'da wa, we k& wa kÑ we tosa* mbula g\$. N& wa bà we wena wena t& m& do nga zu iko ni na, wa kpa 'b\$ z&l&m\$ olo n&.

N& wa tÐ na: "N& gaza, n& t& nyØngØ fila sa'de g& g\$, n& t& nyØngØ sa'de g& g\$, n& t& nyØngØ k\$y& g& g\$. K\$ 'do gaza 'da m\$ la sab&l& kpo tabi b\$a, s& n& m\$ ny\$ng\$ de. M\$ ny\$ng\$, k& wa f\$!\$ n& ni, k\$ m\$ ny\$ng\$ iko, n& z&l& gaza ba s& m\$", g'a ni nde.

N& m\$ ba kafi, k\$ m\$ ny\$ng\$ iko, k\$ m\$ ba s& wili, k\$ m\$ ko be zã m\$, n& z&l& 'banda* ba m\$. Ma 'banda* 'bili m\$, 'bili m\$, 'bili m\$, 'bili m\$. N& wa na: "Z&l& ngb&l&, oz&l& kio... ni do ni... n& ma m\$ ng\$ d& t& m\$... z&l& k\$y\$... n& nde ma hã ni. We k& m\$ tòsa* zi mbula wa tÐa hã m\$ g\$. M\$ tòsa* zi g\$, n& m\$ ny\$ng\$ ni we duzu n& s\$kpã, we duzu n& nga'ba iko. N& m\$ n& ko be zã m\$ kpo, b\$a, tal&, n& ma 'banda* do m\$.

Marc : Gulu zuma "Ba li m\$ d& ng\$ g\$..." na ge nde?

Cath : K& wa tÐ na: " Bá li m\$ d& ng\$ g\$, bá li m\$ d& ng\$ g\$, ndolo h\$ s& li m\$" ni, gã gulu n& nai, wa m&s&nisa* wa kpak\$ wa ÿ ti zeze mbula, do d& olo nu m\$ k& wa tombo wa na, wa d& ma ni. We k& wa tÐ na: "Bá li m\$ d& ng\$ g\$, ndolo h\$ s& li m\$", ma kÐ we tÐ na, gbali m\$ ma s&ng&l&* wena. K\$ k& m\$ \$a ni ni, k\$ k& wa zØ kuti n& g\$, k\$ wa tÐa ni ni, wa a kpasa wi, ni a m& ni m& a ngbongbo we, ní a l& zeze we nu a ni.

Marc : Wa tĐa na, 'da fala to fele, n& wa sa li 'dā m&n\$ 'da m\$ vÀ.

Cath : Wa tĐ 'dā m&n\$ vÀ. Ɔ n& k& wele k& a d& 'dā m\$ wena, wele k& a kŊ we d& mosala* g\$, wa n& tĐ hā a, n'a na: "Ɔ, mi mb\$ k\$ wena. ǀ d&a z& ia, & dĚ s& 'b\$ g\$!... Ɔ, mi n&a z& saf\$ ia, mi nĚ s& 'b\$ g\$"... M\$n\$ ni vÀ m& a lakala we.

Wele k& a zélé wele g\$, a bÀ mbula wena, n& fala wa m\$ ng\$ to fele ni, n& m\$n\$ ni sǎ vÀ m\$ d& ma ni, n& mÚ m\$ we kpa ma hā ni t& fala wa n& g\$n\$ do m\$ do gaza ni. 'Dā m&n\$ zi vÀ m\$ d& ni, wa gese s& hā m\$ t& fala m\$ n& n& we suka* n& ni.

Ní a wele do wele a fa ta zu a ng\$ 'dā m& 'da a zi a d& ma ni. Bili zu m\$ nù, n& m\$ m\$ ng\$ zeze n&: "A nae, k& wa ga ni, mi d& zi ni nde?" Wa t\$I\$ 'dā m&n\$ kpi do kpi do kpi do kpi...

Dako : A bili zu a nù, n'a m\$ ng\$ lengge 'dā m&n\$ ni.

Marc : Wa saka nyaka ganaf\$I\$ we ge nde?

Cath : Wa saka ganaf\$I\$, we k&, m\$ z\$ k\$ sa'den\$ vÀ k& Gale d&a hā l& ni, n& m\$ ka s& m\$ k\$ n&, sa'de k& wele wa d& s& kili dati a sa'de ge nde? Kili sa'de a li a f\$I\$.

F\$I\$ a d& m\$, n& ma n& ng\$ tala sa'den\$ vÀ. A h\$ le, n& a gbini le vÀ. Wa zeze na, sa'de la di ni, n& win\$ wa yu g\$? Ni a we d& m\$ nganda n&a ng\$ g&l& f\$I\$ bana.

Marc : Ma k& wa saka nyaka ganaf\$I\$?

Cath : Wa saka nyaka f\$I\$ ni we m\$ gaza we be na, gaza m& a m\$ k& ma nganda wena. Ma k& wa y&ngg& ng\$ nyaka f\$I\$, s& n& wa tĐ 'dā m&n\$ 'da wa d& ng\$ g&l& n& faiii, tak\$ ma n& e n&... t& 'b\$, n& suka* nyaka f\$I& ni a gaza 'da wa k& wa n& kpa ma ni... kpak\$ ma hā liteya* hā wa na, m\$ k& ma nganda n&a ng\$ g&l& gaza ma bina t& dungi 'da n&...

Marc : N& ma kĐa we tĐ 'b\$ na, k& wa g\$n\$ m\$ ia ni, n& wa t\$I\$ 'dā m&n\$ 'da n& vÀ ni...

Cath : M\$ lá ma! N& m\$ d& mbé n&. M\$ d& a k& wa gala do m\$ k& g&la gazan\$ faii...

Marc : Ni a gǎ gulu to fele a lengge do 'dā m&n\$ m\$ d&a zi?

Cath : K& wa to fele, fele wa to, wa tĐ g& a 'dā m\$ 'da m\$ k& m\$ d& zi ma wena ni. "M\$ kŊ zi we n& to g\$. M\$ kŊ zi we d& mosala* g\$. M\$ kŊ zi we zeze wele g\$. Tabi kpasa n& a tĐ l&ngg& hā m\$, n& m\$ dā a. Tabi a tĐ l&ngg& hā m\$, n& m\$ gese 'dā nu l&ngg& hā a. Tabi a n& tĐ hā m\$ ni, n& m\$ ili a ni". M&n\$ ni sǎ, n& wa t\$I\$ ma hā m\$, tak\$ m\$ do t& m\$, m\$ lengge t& n& na: "A, m& zi & d& ma ni, m& a 'dā m\$. K\$ 'dā m&n\$ ni sǎ vÀ, ma hā ma n& gifi hā a di da dĐ ni. Ni a m& & n& d& s& ma 'do k& & n& n& we kpa s& di ngam\$ ni a ge ndee ?"

Marc : S& n& wa 'banda* ga zuma ?

Cath : lǃ, wa ga zuma na:

Tia soe ng&'d& wi e mba e e...

TĐa zi m\$, ili mi kpa e e...

TĐa zi m\$ ng&'d& mi ro e e...

Tia soe ng&'d& wi e mba e e...

Na: wen\$ zi a mi tĐ hā m\$, n& m\$ ili &. ǀ tĐa zi hā m\$, n& m\$ ng&'d& &, n& m\$ dā &. K\$ ma tia n& soe m\$ s&& g&, k\$ m\$ z\$ n&...

N& wa m\$ ng\$ gese na: "E fele waya, waya... waya waya fele waya... " Na: "lǃ, mi kĐa we z\$ n&, mi yú s& g\$. Mi kĐa, mi nù n&. N& wa m\$ ng\$ gese n& m& ni...

T\$a be gaza

Marc : Gulu t\$ a be gaza a ge nde?

Cath : Be t\$ a? M& a t\$ a k& wele wa Ø kuti k\$ n& g\$. Tabi wa d& ma ikita we kpak\$ wa a n& k\$ n& ni. Tabi t\$ a wa d& a zi, n& wele Ø k\$ n& fala kpo g\$ ni, n& wa do ma do be t\$ a gaza 'da n& ni.

Marc : N& ma gā wena? Tabi ma gā 'bana sanga?

Cath : Ma g± li ngele g\$! Ma gā ndambo* iko, we t& 'b\$ do 'da n&, k& n& gazan\$ n& d\$ d\$ a ni. N& ma we do n&, do k& wa a s& bunggi, m\$ \$in\$ na, n& \$ n&, n& ma we ni. Ni a ngizi* ma, nu ẓ n& na, m& a t\$ a k& owele wa Ø kuti k\$ n& g\$ ni. S& n& wa sa li n& na, be t\$ a de. K\$ fala k& 'do n&, k\$ wa f\$ la n& gazan\$ do 'do, k\$ fala k& wele a kÐ we \$ k\$ n&, s& n& n& de. K\$ ma \$ do t\$ a k& wele \$ a k\$ n& dati ni, wa á s& n& k\$ n& g\$.

Marc : Ogazan\$ wa \$ k\$ be t\$ a 'da fala ki nge nde?

Cath : 'Do k& wa ẓ b& l& y\$ la, k\$ wa tua be fele, n& wa a wa k\$ be t\$ a. N& fala sa titole wa si ng\$ tulu. K\$ wa yolo ng\$ tulu, n& wa y\$ y\$ la ti b& l& y\$ la, n& wa \$ 'b\$ k\$ be t\$ a, kpak\$ fala sa, n& wa g\$ n\$ wa de.

N& 'do k& wa g\$ n\$ wa ia, n& wa \$ s& t& k\$ t\$ a be gaza tabi z& k& kpo, we 'b\$ 'da dani na, ma À ni. N& kpasa wi na 'da a, wele k& a t& s& we dungu do a, we \$ do a, a tÐ s& t& m& mbula hā wa fai, 'b\$ 'da kÐ ṭai na, dani ma À s&. We kpak\$ wele do wele a si t& nu t\$ a 'da naa a we l& ng& l& ṭa a, we kpak\$ wa a nwá t& wa nù.

Marc : Ní a ki ni vÀ wa 'bana do nwá t& wa ni?

Cath : Wa 'bana do nwá d& t& wa. Wa 'bana do tulu d& t& wa, do dani. K\$ fala k& dani À ia, n& wa mba li ngba wa, n& wa tÐ l& ngg& d& k\$ t\$ a ni ṣa, n& wa gese wele do wele d& nu t\$ a 'da baa a do naa a.

N& wa ba tabi 'b\$ z& k& na, wele do wele a fa falanka*, we kpak\$ a oso do mbé tulu, we kpak\$ wa fo nwá t& wa do 'do, n& wa he 'de mbé k&, n& wa si. Ya gaza ma ia.

Ogazan\$ wa si ng\$ tulu

Marc : Wa 'dafa ng\$ tulu ni i do?

Cath : Ng\$ tulu! Wa wa ma t& k& ẓa nu ḷi. N& wa 'dafa! Wa wa ma ṣa, n& wa tulu ma de wena. Ma k\$ l\$ do li, s& a gba bu gazan\$ wa sua li we f\$ l\$ gazan\$, tak\$ wa 'dafa wa do makambu do dia n&, 'b\$ 'da bole wa n& we kpa ma ni.

N& nde i m\$, gba bun\$ vÀ wa 'dafa ogazan\$ kpo kpo do dia n&. N& wa wele we hā wa... do nganda sila wa na, wa \$ do n\$ a sila. Di da dÐ ni wa k\$ l\$ we kpa bolo ia. N& nde, dā wa d& ma li wa: wa a mako, n& wa f& l&, n& wa k\$ mbu, n& wa y\$ l\$ m\$ vÀ na, da d& k\$ m\$, li m\$ ṣo! M\$ g&, d\$ k\$ m\$ he kÐa, n& m\$ n\$ ni, dān\$ ni, ma be... mili kÐan\$ ma 'danga m\$ n\$ ni ṣa: mbui, makoe, do ḅolé*... m& n\$ wa k\$ ma li m\$ gb& z& gb& z& ni.

Tabi m\$ dili ma, n& wa ẓ̌ fala n& na, ni a m\$ d& a 'dā m\$, m\$ tia t& mbula gaza. Gulu k& wa d& makambu li wa t& ng\$ tulu i, n& wa 'dafa ni... Suka* tala mbula 'da wa ma hā ni.

Marc : Wa 'dafa makambu li n& ia, n& n& h\$ nza?

Cath : Wa 'dafa wa ṣa do makambui vÀ, wa nd\$ a li wa ṣa, n& wa 'banda* te bolo, wa m\$ ng\$ h\$ nza nga... h\$ d& nza nga, ne obugazan\$ wele do wele a h\$ do gaza 'da a. N& i m\$ nza nga, wa a okungba... a okungba. N& wa gu nu n& nù. N& gaza kpo kpo a dungu d& ng\$ kungba ni.

Marc : N& gulu k& ombe wa he'de tulu go'do zagbālā nya wa we ge nde?

Cath : Wa he'de k& 'da zagbālā nya wa, we k& baa wa kpo do naa wa kpo, t\$ k\$ t& wa kpo. N& m& a ndi t& wa, wa h0 k\$ zā kpo do gele nu f&l& kula g\$. N& nde fala k& 'dā m\$ \$ boe nde, ya ma dÊ s& t& wa g\$, we k& wa wele kpo, wa h\$a d& k\$ zā baa wa kpo do naa wa kpo, wa wè t& d& 'dā m\$ do nya wa g\$.

Marc : Gulu d& makambu li wa a ge nde?

Véron : We duzu k& zÊ dati ngboo 'da oyaa l& ni, fala k& mbe k\$ nu f&l& kula 'da n& fé kpo, n& wa n&, n& wa sa ma wi na wele k& a ba zi wili gele fala m\$ ni, tabi nÊ wuko, k'a 'bana d& nu t\$a 'da wili a, n& wi wili ba wuke, n'a 'bana t& 'b\$ t& le 'da omasÀ m\$ ni.

N& k& n& tÐ na: "N& zÚ, nya m\$ i nga nÊ, a fia" g'a ni nde, n'a nd\$ mbu d& tÀ a sâ, n'a m\$ ng\$ t& ng\$ fie. A nd\$ mbu do tÀ a do zu a vÀ sâ, n'a m\$ ng\$ t& ng\$ fie.

N'a t&, k'a n& h\$ n&, n& n& ben\$, n& z\$ a, n& nde a tÀ a \$ kpùù nÊ. N& a t&, n'a dungu d& kp&l& fie, n'a he ni faiii, k\$ wa mi a dô s& n& de. K\$ a kpà a ng\$ gba g\$, a h\$ d& olo a nde, n'a dungu d& ng\$ gba olo a ni, n'a he faiii, k\$ kÐa ba we tÀ a, s& n& ng\$ tÀ a gÀ.

Ní a ma kÐa we tÐ na, mbui l& nd\$ ma ni, m& a mbu fio 'da l& k& l& n& fe do ma li zole ni. Ma hā ni! Ma g\$a na, wa nd\$ mbui li n&, wa nd\$ makambu, we k& n& a fio. We k&, wi g\$n\$ gaza, wi zole, a ì ti g\$n\$ gaza g\$ ni, k'a \$ n& wi yambala g\$n\$ gaza iko, k'a g\$n\$ m\$, k\$ ma dè g\$, n& m\$ fe do ti iko. Ní a makambu wa d& li n& ni, ma 'b\$ a mbé g&la, m& a gba g&la.

Marc : Mbe wuko kpo, mbe kpasa wuko tÐa zi hā mi na, g&la wa a ni, m& a g&la a dungu olo zu 'd\$ a wa 'bili do'do ni.

Véron : lŽ! Ya gā k& na, we fie iko... gā n& we fie. We k& wa g\$n\$ zi mbe win\$, n& wele ki a fe d& li zolo do ti iko. N& wa m\$ ng\$ h\$ do fie... h\$ d& nza nga nÊ, n& wa tombo wi g\$n\$ gaza ni b\$!\$k\$*.

Marc : Ní a dati k& na wa d& makambu li gazan\$ ni, n& wa f\$!\$ 'b\$ wa, n& wa, n& ma \$ n& k& wa a 'b\$ a mbé g&la t& n& nde?

Véron : lŽ! N& wa kā n& d& zam\$ i, n& wa a n& d& nu lì i, n& n& \$ d& t& nu lì i fai, n& fala g\$n\$ nÊ sâ, n& wese gba, n& n& y\$ y\$la ni fai. N& midi* n& m\$ ng\$ ba n&, n& wa 'banda* ny\$ng\$ makoe d& li n& ni gbaa... Ma s\$kp\$, n& wa fo 'b\$ tala n& ni t& n& sâ do'do, do m&n\$ wa kpua t& n&: omay&ngg& 'd& tili n&, do yikan\$ t& n& ni, do k&n\$ wa kpua dati ni, wa kala 'b\$ m&n\$ ni vÀ sâ do'do. N& wa n& kala 'b\$ vÀ do'do ni, n& wa f\$!\$ wá t& n& sâ, n& wa ny\$ng\$ mako d& li n& wá gbaa, n& wa nd\$ amidÐ&* d& ng\$ g&l& n&, n& wa k\$ d& zā nganggala n& vÀ, n& wa k\$ mbui zā nganggala n& sâ, n& ma s\$kp\$ wá ia, n& wa m\$ ng\$ kā n& d& nza nga.

N& k& n& h\$a d& nza nga, do makoe d& li n&, do mbun\$ d& t& n& sâ, wa 'dafa n& do tuli 'da wilin\$, ya ki ni n& hé'dé 'b\$ tulu mÚ wuko g\$.

N& fala n& sa d& olo n& ni, k& wa nd\$a mbun\$ ni, k\$ fala n& sa ma ni, n& wa ny\$ng\$ 'b\$ mbé makoe d& li n&, n& wa 'dafa 'b\$ 'da k&n\$ ni n& \$a z& n&, k\$ ma 'danga ni, n& wa 'dafa vÀ sâ, do mbun\$ wa nd\$a do nyanga n& ni vÀ. Ma n& s\$kp\$ n& ni, s& n& 'da kala wá, n& wese n& ba 8h., n& wa 'banda* g\$n\$ n& de.

K\$ wa g\$n\$ n& ni gbaa, ma n& e n&, k\$ fala sa titole belee ni, n& n& \$ 'b\$ do makoe ni, do mbun\$ ni d& t& n& ni, n& fala sa titole belee ni, n& n& la 'b\$ vÀ 'd\$ lì ni, n& wa f\$!\$ 'b\$ ki ni 'd\$ lì i. Ma di fala tal&! Fala tal& n& hā ni! (M& a 'da fala wa á lì lí gazan\$ ni)

Ogazan\$ wa to gba fele

Marc : Be fele do gba fele ma la ngba do ge?

Véron : Be fele a k& wa z&a manze do sanga z& ni, k\$ fala n& sa ma ni, wa ndo wá 'dafa m\$ n& ni fai. N& wi n& 'bili b&l&y\$la, n'a n&, n'a 'bili do nyakan\$ ni s&, n'a h\$ n&. Ya kpasa wi 'da n& d& le ni, kpasa wi 'da n&, a a a n& 'bili nyakan\$ ni do b&l&y\$la vÀ, n'a h\$ n&, do f&l&n\$ vÀ k& wa n& &nz& n& ni. N'a h\$, n'a na: "M\$ zÚ, & d&a m\$k\$ n& s&, ma boe", g'a ni nde. S& n& wese n& n& we \$ n& k& fala \$ s\$ d& n& ni, ya n& ba d& ng\$ i ia. N& ba d& ng\$, n& mi i ia, n& wa 'banda* wá to fele zu n& faiii... y&ngg& do n& do 'da le faiii. Se n& n& t&, n& n& ng&m& wá d& gulu b&l&y\$la fai... s& n& wa ndi n& d& k\$ be t\$a gaza de. Ya be fele a ni! N& gba fele a k&, fala sa, ya wa ndi n& d& zam\$ i, k\$ n& dungu zam\$ i fai, n& dungu zam\$ i fai, k\$ wa a makambu li n& s& ni, k\$ n& te wá bolo d& nza vÀ. K\$ n& n& h\$ d& nza nga s& ni, n& n& y\$ wá y\$la ni fai, n& 'da kala n& wa na, ne dúngú nù. N& n& dungu nù, n& n& kpe t& n&, n& n& ny\$ng\$ ndambo* ny\$ng\$m& ṣ ṣ ṣ, n& nyúngú m& gã g\$. N& 'da kala wá, n& wa na: "N& húi!" N& n& h\$, n& to gba fele. Ya ki ni n& yÊnggÊ 'b\$ nu ngbaka g\$. Ki ni n& n& ng&m& d& gulu b&l&y\$la ni, n& to fele d& di iko, n& n& to wá gba fele. Ki ni win\$ wa d&l& kpak&l& g\$, n& n& mba do wa vÀ, n& n& m\$ ng\$ to gba fele do wa s& fai, ya makambu li n& boe fai. K\$ fala m\$ n& ni, 'da kala be ṣ, n& wa na: "N& gazan\$, n& dúngú nù!", g'a ni nde. N& n& dungu wá nù vÀ, wa m\$ ng\$ y\$ wá y\$la d& olo n& iko. Ya n& gazan\$ n& h\$a sanga wa s&, n& dungu nù vÀ i ia.

Marc : T& gba fele nyaka n& 'b\$ boe?

Véron : Ɔ 5, be fele a k& nyaka boe ni! N& 'be t& nyaka ni, wa sa li ki ni a be fele. N& gba fele a k&, wa k&da makambu li n& s& ni, n& mba do owi wilin\$ do owukon\$ vÀ s&, n& n& mba do wa vÀ t& to gba fele.

Marc : N& ki ni m& a y\$la tabi ge?

Véron : Ị, n& to gba fele do wa iko, n& to dawaya do ngbengben\$, do wi wilin\$ t& 'b\$ do konggon\$ k& wa, t& z& do ng\$a ni. N& mba do wa s& t& to gba fele iko ni, k\$ ma n& s\$kp\$ wá do'do, s& n& n& gazan\$, n& wa na : "N& gazan\$, n& hú, k\$ n& dungu nù. K\$ l& wi wilin\$ l& y\$ y\$la", g'a ni nde. Ị, s& n& n& nÊ, n& n& dungu nù, n& wi wilin\$ wa ngua wá ngba wa t& y\$la, t& d& wá sa ni faiii. K\$ ma we t& 'b\$ t& fala k& yala ba li wa, k\$ wa m\$ka nde, s& n& wa n&, n& wa \$ nù.

Marc : K& wa **ba mbé n& ng\$ nzangba**, ma be na ge nde?

Cath : K& wa ba mbé n& ng\$ nzangba ma be na, k& zi a 'bana do h\$aẓ, a t& à g&la gaza g\$, n& k& wa kua zi a, n'a gã ni, a élé s& we nu naa a do baa a g\$. A ze le s& wa de wena, a n& to nu wa de wena.

Ní a we be na, a zi a dia be fai, k'a h\$a di k\$ ngam\$ \$ na m& g&, ma wia na, wa d& 'bako t& a, n& wa d\$ngg\$ a. Fala k& t\$k\$ t& a z& z&la ni, n& wa ba mbe z&l& t& a ni zu a do'do.

N& wele k& wa ba a ng\$ g&l& ma ndenge* n& kpo nÊ k& 'da wi nzangba. Ɔ n& k& nzangba m& a m\$ olo yaa l&, ma m\$ ma kpa zu wele vÀ g\$ ni. Ní a wa d\$ngg\$ t& m& 'b\$ a na wa wia k&. N& wa ba a ng\$ g&l&, n& tala gazan\$ wa n& do nyanga wa.

N& owin\$ wa z\$ wa do nù, n& wa d\$ngg\$ wa, n& kpasa win\$ wa na: "A ben\$ m\$ ni wa a gbâlã zã be!" K\$ 'do k& g& 'b\$, wa kpa 'b\$ gaza do'do, n& de d&a m\$ 'da wa ma la s& d& ng\$ wena. Gulu n& hã wa gala wa ni.

Dungu ng\$ kungba

Marc : Gulu k& wa dungu ng\$ kungba, n& wa t& dũngù 'b\$ ng\$ gele m\$ g\$ we ge nde? 'Du gulu n& ngboo ni a ge?

Cath : We duzu kungba wa dungu ng\$ n& ni! Kungba wa dungu ng\$ n& ni, m& a nu kuli t& wa, nu kuli t& gazan\$.

We k& m\$n\$ s& v& k& wa ny\$ ny\$nga, wa to ma do kungba. K&n\$ wa 'dafa zi we duzu wa s& dati m\$ gaza 'da wa v&, wa to ma do kungba. Wa to tula do kungba. Wa to sabinda nu kungba... ny\$ng\$m&n\$ v& wa to ma nu kungba. Wa to nzo nu kungba, wa to gb&la m\$ nu kungba... Ma s& m& a nu kuli t& wa h& a ni.

Ni a ma na, gaza kpo kpo a dungu d& ng\$ kungba ni, we kpak\$ ma t& d&li m\$n\$ v& k& a d&a ma, kpak\$ a n& we suka* do ma na, a kpa ngba a do gaza.

Ní a wa wè 'b\$ t& dungu ng\$ bunggu 'b\$ g\$. Wa wè t& dungu ng\$ kelekpa g\$, wa wè t& dungu ng\$ kiti g\$... suka* na, 'do k& wa kpa s& bolo ia, n& wa h& h& wa a mbé bunggu k& wa fana ma, n& wele t& dũngù ng\$ n& g\$.

Marc : Mbe n& a t&a t& 'b\$ h& mi na, gulu n& t& 'b\$ we be na, m\$ zú d&a to 'da wukon\$ we duzu ny\$ng\$m&n\$ v&, wa d& ma v& nu kungba.

Véron : E sango, ma m& g& h& ni, n& nde a la be s&. A la be s&, we k& l& ŷ m& ní kpaa na, z& t& wuko v& s& a kungba ni. N& nde g\$ a kungba... kungba ma \$ d&, n& kungba ma la d& dati? Ma lá s& d& dati g\$. N& kungba 'b\$ a az&nu do k& wa ba d& n& wa fi d&, wa ba d& n& wa fi di, wa ba n& wa fi di g\$. Kungba \$a di ia, ya kungba \$a d& di ia fai 'd\$kl\$ a ny&l& d& di.

Ma g\$a na, wa fi kungba, n& n& dungu d& t& ng\$ n& fai. Fala sa, n& wa f\$l\$ makambu li n& ni, n& wa ny\$ng\$ 'b\$ mbé mako d& li n&, n& m\$ n&, n& wa 'dafa 'b\$ n& s&, n& n& dungu d& ng\$ kungba fai.

K\$ fala k& wa sa ma m\$ na, m\$ n&, k\$ wa n&, wa g\$n\$ m\$ k\$ butu i, g'a ni nde. N& m\$ kulu ng\$ d& ng\$ kungba ni, n& m\$ n&, kpak\$ wa g\$n\$ m\$, wa 'bili zu 'd\$ k\$ butu i. N& m\$ \$ t& 'b\$ kpi kpi, m\$ dungu kpi kpi kpi \$ n& k& kungba \$ t& 'b\$ ni. G& gulu n& h& ni!

Mbu'da m\$

Marc : Wi fi mbu'da m\$ nu gazan\$ a wio nde?

Cath : Mbu'da m&? Wa t& t& mbula, n& wa t& fi nu wa ní do ní, wi fi nu wa a gbabun\$ v& g\$.

Tati n& a bugaza wele k& a ba a do gaza ngboo. N& wa g\$n\$ s& a, n& a h& a d& mbé n& h& a, kpak\$ dani ma À ni. We k& a wia t& gala a do inan\$ ni.

Mbu'da m\$ wa fi nu wa, ma \$ n& nwán\$... nwá zu li& ten\$ zi wa gi ma h& wa t& 'da fala g&la gaza, kpak\$ wa ny\$ng\$ ma, k\$ z& wa fele ni, d\$ k\$ sila wa ma Ú do kili g\$.

Ní a be mbu'da m& ni wa to ma do kp& t&. N& wa t& l&ngg& h& wa fai, n& wa fi k\$ nu wa, n& wa la'da, kp\$ k\$ ma fo kili li sila wa do'do, n& wa \$ do n\$a sila, we 'b\$ 'da dani bole 'da wa wa n& kpa n& ni.

Marc : Wa fi mbu'da nu wa 'da fala ki nge nde?

Véron : N& y&ngg& 'b\$ 'da owi nan\$ be s&, k\$ n& si ia, n& wi zole a n& g\$n\$ n& ni, n'a t&, n'a fi mbu'da ina ni nu n&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ng\$ n&.

Marc : Ina wa to zi do sindi we d& do mbu'da m\$, m& zi a ina ge?

Véron : Mi ŷ zi ti nwá ina wa to do sindi ni g\$. We k& mi tó do b&l& g\$.

Charles ⁷⁶: Wa to ma do nwá ngbindi.

Marc : N& wa a 'b\$ gele ina 'b\$ d& 'da n&.

Charles : Wa fa nz\$'di nwá ngbindi, n& wa to do sindi, n& wa a be tÐ t& n&, n& wa to do fâ sindi vÀ, ya be tÐ& ngb&nz& ni, n& wa ny\$ng\$ ma. K\$ wa n& g\$n\$ m\$, n& sila m\$ tó du du du g\$.

Marc : N& wa to do sindi fai?

Charles : Do sindi! Wa to ma fai do sindi.

Véron : K\$ fala k& fo sindi bina, n& wa to do gbālā sa ngbaka. Sa ngbaka ma wala, n& wala n& \$ n& zero zero zero * ni... ži, n& wa to n&.

Marc : Wi zole a ny\$ng\$ 'b\$ ma?

Charles : Wi zole a ny\$ng\$ 'b\$ mbu'da m\$ ny\$ng\$.

Véron : A ny\$ng\$ 'b\$ mbu'da m\$ gaza ny\$ng\$! N& a ny\$ng\$ 'b\$ mbé odā.... ndúnggá, wala n& \$ n& wala yolo ni.

Do mbe k& ma dālā n& ge nde ni. N& a d& ma, n& a d& do funza, k'a so, k'a a nu a, k'a la'da ia, n& sila a ma to n& ge nde ni. N'a na: "Wa t& do wa dÐ, k\$ & 'banda* g\$n\$ wa g\$n\$ wa, k\$ wa e do'do," g'a ni nde.

Marc : Aa Cato, m\$ tÐ 'b\$ mbe. Wa d& mbu'da m\$ do ge?

Cath : Gbālā m\$, gbālā m\$... k& wa hana ma, n& wa to ma do obe inan\$ k&n\$, ma we nganda sila wa, d\$ k\$ wa d& kili g\$ ni...

Marc : N& m& a inan\$ ge?

Cath : Ɔ n& k& l& t\$!\$ zi ma ni! Ɔ n& k& nwá ngbindi, nwa ngbindi... do ogele nwá k&n\$... nwa...

Marc : Nwá ngàtà?

Cath : lž, nwá ngàtà, do nwá g&ba, do nwá t& sila... nwá sángbálágÊlÊdàálÉngÙ... Ma do be ful&l& t& n& boe. Wa mba ma do be ogbālā m\$n\$ ni, wa hana ma ni, n& wa to ma, n& wa 'bo be ma, k\$ wa d& be sž, n& wa fi nu wa kpo kpo kpo sâ. Wa a kÐ ogbabu gaza, n'a m\$ ng\$ tÐ we nganda sila wa, n'a ba, n'a fi nu wele k&, n'a tÐ hā wele ki, n'a ba, n'a fi nu wa... kpa zu wa vÀ.

'Dafa makambu li gazan\$

Marc : Dati g\$n\$ gazan\$ wa 'dafa 'b\$ makambu li wa we ge nde?

Cath : Fala sa titole ni, n& wi dama matâlā a dama we mbese wa. N& wa sâ wa h\$ nza, n& wa n& 'd\$ lî we f\$!\$ t& wa. We k& wa y\$a z& a y\$la, n& gb&ng& m\$ d&a t& wa, n& makambu ma d&a, n& ma fo \$ n& mili kÐa ni.

Ní a wa f\$!\$ sâ, n& wi ba gaza kpo kpo do bula li do bülé* do mako sâ, n'a 'dafa do li gaza 'da a, we kpak\$ a n& n& we kpa ngba a do wi zole. Fala k& a d& kili, a he m\$ nde, n& mili kÐa a ma fo, n& ma 'danga langi* ni, n& ma ba sape hā a.

K\$ ma 'bana do k& z& ni, n& wa ž s& t& wele k& a d&a 'dā m\$ ni, k\$ wa múmÚ a g\$.

⁷⁶ Charles est le mari de Mbaling\$nda Véronica.

Wa yala nu kuli t& gazan\$

Marc : N& yala nu zĩ t& wi, gulu ki ni nai?

Cath : K& tak\$ a fe ni?

Marc : Ó Ò, t& ndo nyanga gaza! Ma 'b\$ boe?

Cath : Ma boe! Wa yala nu zĩ... yala nú kěĩ tÀ a. Wa na, "wa yala nú kěĩ tÀ a", tua k& mbe fala kpo, \$ n& mi di ni... ndakisa*, mi di ni, \$ n& k& baa mi fia zi ia ni g\$ĩ? N& \$ n& k& baa mi a z& zi ngumbe wena ni, n& a nd\$ 'b\$ bili wena...

Bon*, wa z& ngumbe iko g\$ t&! Wa ny\$ng\$ ina n& ny\$ng\$. N& ma na, \$ n& k& mi, n& a ž zi na, mi a boko be iko, boko be n& a... n& li m\$ sĐ wena, ma g\$a na, wa gi hã a... wa gi ina ni hã a g\$ĩ? N'a ny\$ng\$! K\$ fala k& zã a hÀa, n'a na: "í... Ó Ò, n& sã g\$! M\$ g& m\$ ba tala n&, hã m\$ nyŭngŭ."

Bon*, ma lia di k\$ t&k\$ 'da m\$ ia. Ma g\$a na, fala k& wa ž zi ma do dia n&, n& ma wia na, fala m\$ gaza, n& ma wia na, wa yala. N& wa ba m\$ nÊ f&ng&l&, n& wa gba, wa gba, wa gba, wa gba. N& wa na: "M& zi n& ny\$ng\$ do a ni, k\$ d\$ k\$ ma 'dángá gaza 'da m\$ g\$... Ya nu kãlž t& wa tĐ n& g& hã ni.

We k&, mbe 'da fala kpo, n& m\$ ny\$ng\$ ina do baa m\$, tabi m\$ ny\$ng\$ do nya m\$ wi wili n&, n& gulu n& na, fala ngam\$ \$ n& m& ni, n& ma g\$a na, dati ngboo, wa wele nu wa... wa tĐ wila nu, n& wa yala, wa yala zĩ n& do'do, s& nde a ma l\$nga* de.

K\$ fala k& wa yàlà zĩ n& g\$, mbe m\$ g\$, fala ma \$ do gaza nde... ndakisa* ki ni g\$ĩ?... ma \$ do gaza nde, hã wa n& k\$ butu m\$, n& mbe, n& wa n& n& we g\$n\$ a, n& ma wé g\$. Mbe n& bolo gaza ma ka'bala vÀ. Ikita ina tÀ a, we 'bili n&, n& nu k\$ya ka'bala do'do. N& wa na: "A t&, a yala nu kãlž tÀ a. Wa yàlà nu kãlž t& be g& g\$ we ge nde?"

Gulu n& hã, dati ngboo, n& wa d& m\$ gaza, n& wa d& m\$ gaza, n& wa sakata wena, n& n& y&ngg& 'da win\$ vÀ. We k&, mbe g\$, n& naa m\$ š s& ti secret* 'da m\$ vÀ g\$. Kasi kula m\$, nya baa m\$, tabi nya naa m\$, tabi nya wele ki ni, n& a wia we ž we n&:

"A! Mbe zi fala kpo, baa lo tĐa we n&. Mbe zi fala kpo, nya lo tĐa zi we n&... a tĐa zi... & d&a zi do be, n& & ni nÊ. Ç zi do be, n& & d&a zi nÊ, & d&a zi nÊ." Gulu n& hã, wa aka n& kpo kpo kpo fai. Wele ki, n& a wele nu a t& m\$. Wele ki, n& a wele nu a t& m\$.

To ngbondo

Marc : To ngbonde m& a ge?

Cath : To ngbonde m& a sa m\$ t&? A kulu ng\$, n'a sa li le 'da a, n'a sa li baa a, n'a sa li naa a, n'a sa li kpasa wi ti a, n'a sa li oyamba a, n'a sa li kula a. N'a sa li onya a vÀ, do oya li ngba be z\$ngan\$ k& a y&ngg& zi do wa do h\$azž ni, n'a d\$ngg\$ tÀ a, n'a ba d& ng\$: "Hóo mĩ, hoo mi... Mi hè g\$! Mi tili ngangge g\$! Mi mìlì li mi g\$! M\$ gbìnì li mi g\$! Mi ùmù kĐ mi g\$!... Hoo mi!" N'a d\$ngg\$ tÀ a nÊ m& ni, n'a he m\$ hã wa kpak\$ wa zeze a nza nga ni na, a kã ng\$ butu gaza ia.

N& wa zeze g&l& a, n& wa na: "M\$ zélé g&l& a!" N'a tĐ nganda wena: "Hoo mi! Mi hè g\$! Mi tili ngangge g\$! Mi gbìnì li mi g\$! Mi ùmù kĐ mi g\$! Hoo mi! Mi a be 'da N.." n'a sa li wele a. Ne wa sã nza nga, wa na: "M\$ zélé g&l& a! M\$ zélé g&l& a! M\$ zélé g&l& a!" T& k& a to ngbonde i m\$ ni. N& wa na: "A do kili bina! Hoo gaza 'da l& a l\$nga! A hã sape hã lo g\$!" Ma wa na, a to ngbonde, ne wa zeze g&l& a.

N& mbe n'a ga zuma, n'a e li a ia g\$ĩ. A e li a ia, n'a tĐ na:

"A nyae liamba e, tĐa zi hã m\$ ooo..."

A nyae & kpa ngba & do a eee...
Nya wi o, nwa b̃a g\$ì...
N'a ga ni do zuma s̃D bolo.

Ogazan\$ wa si ng\$ kuli

Marc : K& wa t̃D na, gazan\$ wa si ng\$ kuli gulu ki ni na ge nde?

Cath : Ng\$ kuli ni, we k& mbe 'da fala kpo, n& wele kpa dani gã wena. N& a d& kili, n& a zu a kpo a &nz& li n& d& t& ngb&. N& a si fai, k\$ a h\$, k\$ wa n& f\$!\$ li dani ni, ya k& a &nz& li n& ni, n& t\$& ma h\$ nganda wena ni. N& ma nãlã d& l& dani ni. N& wa ÀlÀ ma, n& ma \$ n& k& mulu t& wele ni, ya ž na, m& a kua t\$&, wa sa li ki ni na d̃uè.

Bon*, \$ n& k& wa á gazan\$ ng\$ k̃lì, wa na wa si ng\$ k̃lì ni, we k& wa kpa gã dani nganda wena, n& t\$& d& nganda wena. K\$ fala k& wa t̃D na, wa dungu iko, k\$ t\$& ma h\$ do ikita tÀ &, n& 'da fala ni, ma nganda s& 'b\$ si olo b̃lùtí ni, n& ma ba s& 'b\$ mbé gele likambo* hã a.

N& \$ n& k& wa \$ t& ng\$ kuli ni, n& mbé gele wi t& 'b\$, wuko wele k& a d̃È kuti n& g\$ ni, k'a d& do kili, we k& dili ma kpak\$ t\$& ma sa, k\$ li dani \$ d& nza ni, ma nganda wena. K\$ gaza 'da a d& kili wena, n& mbe 'b\$ fala kpo, n& t\$& ni ma ngo d& olo li buluti ni.

Gulu n& hã, n& mbe 'da fala kpo n& oben\$ wa na, gaza 'da a wa tà zi a do dia n& g\$, k'a fu fulu. Fu fulu si ng\$ g&l& k& na, ng\$ kuli ni, a dili zi a, a mìlì zi a do dia n& kpak\$ dani 'da a ma p&s& g\$, k\$ d̃uè ma d&a zi t& li dani. N& do due ni, t\$& ni ma ngo, ma kangala, n& ma 'be t& ngb& &. N& 'do n& fala kula 'da a tabi ge nde, n& a kpa likambo* t& kula a.

Gulu n& hã ni wa sa li n& na ng\$ kuli. Tua k& i m\$ wa dúngú s& iko g\$. Ma na wa d& mosala* nganda wena, kpak\$ dani 'da wa ma p&s&, t\$& ma fo tÀ & ng\$ n&.

Mbé bunggu

Marc : Do k& wa g\$n\$ wa, n& wa ku'bu wa ia ni, n& wa dungu ng\$ ge?

Cath : 'Do k& wa kpa bolo ia, wa kpa dani ia, n& wa dungu s& 'b\$ ng\$ g&l& gele m\$ \$ n& kiti, tabi kelekpa, tabi bunggu k& wa \$a ng\$ n& \$a ni, wa dúngú s& 'b\$ ng\$ n& g\$. Ma s& a... s&k\$ wa dungu ng\$ g&l& mbé bunggu. We k& wa kpa mbé dã. N& t& olo dã k& g& ni, m\$n\$ vÀ wa m&ka* s& ma t& wa vÀ m&ka* m&ka* m&ka* m&ka*...

Marc : K\$ ma \$ do mbé bunggu gulu n& nai?

Cath : We k& n& t& 'b\$ di ñÈ... ma \$ t& 'b\$ ñÈ g&la ni g\$ì? Wa a zi 'b\$ g&la d& t& n&, n& wa fo 'b\$ g&la ni, fande ni t& n& do'do, n& wa nd\$ 'b\$ n\$, n& wa nd\$a 'b\$ n& do'do, n& wa g\$n\$ n&. K\$ wa g\$n\$ n& do'do ni, n& ma wè na, n& ú 'b\$ ng\$ ã bunggu g\$! Ma g\$a na, n& \$ ng\$ mbé bunggu.

Marc : N& wa dungu ng\$ ge? Tabi wa \$ ng\$ ge?

Cath : K\$ be t\$a gaza? Wa \$ ng\$ mbé bunggi l& t̃Da n& ni. Mbé bunggi wa fana ma we 'b\$ 'da wa ni, ã n& g\$, ã bunggi g\$.

Marc : Mbé k& we be na ge nde?

Cath : Mbé k& we be na, wa la ã m\$n\$ do'do... wa la ã m\$n\$ vÀ ia, n& ndo mbé ki ni. M& a nu kuli t& wa. Mbé k& wa 'banda*, mbé dungi 'da wa wa kpa do dani ni. N& wa dungu do mbé m\$ we zimi... zimi dani 'da wa na, d\$ ma nyã g\$.

T& 'da oyaa l& wa t&da na, ma nyÀ ni we ge nde? We k& mbe, l& kpa og&n&n\$ kili kili, n& bunggi wa \$ ng\$ n& ni, n& wa na, ogazan\$ wa Ú ng\$ ki ni g\$. Wa d& mbé n& hã wa, k& wa Ø kuti n& ng\$ n& g\$. We duzu n& kuti m& g\$n\$ gaza 'da wa, olo k& wa \$ s& n& fai, k\$ wa n& we f\$!\$ t& wa we he'de dia tulu t& wa, n& wa a nwá gaza nù, s& n& mbe okpasa bugazan\$ wa kala bunggi ni olo wa,n& wa a wa \$ n& de.

Kpana kuluz̃

Marc : Kpana kuluz̃ m& a ge?

Cath : Kpáná kúlúz̃" m& a be kpana k& wa gi ma, ya wa to ina, n& wa gi ma do t&. T&& ba wena. N& wa f\$!\$ k\$ kpana ni fala kpo g\$.

N& wa ny\$ng\$ ma, tak\$ ma le k\$ t&k&, n& ma ba 'da n& we duzu f&l& dani ñ wa 'bili zi ni.

Dako : N& wa a se'de a dambu, tabi ge?

Cath : U á, wa á dambu g\$, wa a a kpãt&, n& wa lu, n& wa gi, n& ma Ðs&, n& k\$ kpana ni ma ku kutu. Mbe g\$, sila m\$ nØ g\$, n& m\$ ny\$ng\$, n& m\$ Ðl& iko. T&& ba wena, n& ma 'b\$ a fã.

Marc : Zimà m& a ge?

Cath : M& a ina k& ma \$ fã. Wa ny\$ng\$ ma vÀ, n& ma fa fanga.

Dako : Gulu k& m\$ z\$ di l&ngg& ni da d& boe. Wa lu be ka, k\$ wa n& lu be s̃, wa lu be ka ma gã g\$, n& wa na: "M\$ lu ka be s̃ nÊ ka kuluz̃ we ge nde?" Wa t& ni we ge nde?

Cath : Tua k& wa lu ka ma g± g\$, s& n& wa ny\$ng\$, n& ma ia de. Wa é ka ng\$ g\$! Ngizi* 'da ma ma hã ni. Wa lu t& 'b\$ be s̃, n& ma wé. Tua k& be kpana ni gã g\$. Kpana kuluz̃ ma g± be g\$. N& wa gi, n& wa ny\$ng\$, n& ma e do ti. Wa é ng\$ ia g\$. Gulu n& hã wa lu t& 'b\$ be ka n& be s̃, n& m\$ ny\$ng\$ n&.

Marc : N& wa d& kpana kuluz̃ t&l& t& n& n&i?

Cath : Kpana kuluz̃ m& m\$ k& wa so be gili s̃, n& wa 'bo ma we do 'da n& ni. M& a bé kpana.

Marc : N& ma \$ do mbé n&?

Cath : Ɔ do mbé n&! N& wa gi do ma... gi do ka kuluz̃ hã gazan\$ sã. 'Do n& t& 'b\$ ma ia, n& wa o ma.

Marc : Wa gî m\$ k\$ n& dati g\$?

Cath : Wa gî m\$ k\$ n& g\$! Wa 'bo mbé kpana!

Marc : Ní a, dati ndo nyanga m\$ gaza ni, n& wa n& 'da...

Cath : Wa n& 'da wi 'bo kpana, n& wa aka a, n& wa na, lo s&ng&l&* do ma. N'à 'bo ma, tati n& we duzu mosala* ni. N& wa si, n& wa usu ma, we 'b\$ 'da k& tã wa k\$!\$ we d& mosala* n& ni.

Marc : N& k& 'da ina wa gi do ka kuluz̃ ni?

Cath : Kin\$ ni... \$ n& k& ma zi zam\$ i ni, gele wele a wia we 'be t& n&, a wia t& zã ma, n'á wia we d& do gele mosala* mÚ a.

Bon*! K& wa 'bili ma ia, n& wa a ma k\$ kpana, n& wa gi ma hã gazan\$ ni. N& gazan\$ wa ny\$ng\$ ma ikita wan\$ iko, gele wele t& n& bina. Ma k& wa sa li ma na "Z̃ t& wa! Z̃ t& wa". N& ma wia na, wa ng&m& ma vÀ, n& wa a i m\$, n& wa mi ma. D\$ k\$ ma yÊnggÊ, tabi

ben\$... gele wele wa kálá g\$. Tabi gele wele k& sila a dè g\$, a kala, n'á a li we. Tabi a kala, n'á d& do gele m\$ k& ma wè g\$ ni, n& gazan\$ wa wia t& kpa z&l& si ng\$ ma.

Marc : Ní a wa kala tala k& wa nyŋgŋ g\$ ni?

Cath : Ma sâ vÀ wa ny\$ ny\$ng\$!

Marc : Wa ny\$ng\$ ia? N& k& wa mi ma ni a ge?

Cath : M& a k& wa nyŋgŋ g\$ ni... liã te a gb&l&, k& wa gi ma díí, k\$ ma zālã ia ni. Ma 'b\$ do mbé mosala* na, wa gí s& 'b\$ we ny\$ng\$ n& g\$. Tua k& wa gi 'bili k& g&, n& wa ny\$ng\$, k\$ wa kpa k& ma fángá 'b\$ g\$, tabi ma \$ n& nde, n& wa nyŋgŋ g\$, n& wa la ma, n& wa kala mbé n&, ni do ni, we 'b\$ 'da kD tãn\$ ni.

Bon*! Fala k& ma i ia ni, ma wia na, wa mba... wa fi ma nù iko g\$. Wa &nz&, n& wa e, wa &nz&, n& wa e, ní fai. K\$ fala k& ma i ia, n& wa mba ma sâ vÀ, n& wa a ma i m\$.

Tua k&, m\$ da di ni... \$ n& nwá mb&ti m\$ fí nù di g\$? N& ben\$ wa wa ba nwá mb&ti olo m\$, n& mbé n& wa m\$ ng\$ hala l&ngg&n\$ k\$ n& ni, ma sÈngÈlÈ* do wa g\$. N& mbe 'b\$ g\$, n'a ba, n'a d& do gele m\$ k& ma sÈngÈlÈ* na, a d& do m& ni g\$.

Gulu n& hã liã ten\$ ni, do gele nwán\$ ni, do m\$n\$ sâ k& wa nyŋgŋ g\$ ni, wa kala ma, n& wa mi ma, wa usu ma.

Marc : N& k& 'da ka kuluzĩ ni, wa lu s& do fã ge nde?

Cath : K& wa a li lí gazan\$ do'do ni, ya wa lú s& 'b\$ fã ki ni wa tua zi hã wa ni g\$. N& mbe gaza kpo a kã ng\$ yangga, n'a kala k\$ni, n'a 'bÀlÀ ma iko, ya wa á 'd\$ li â g\$. N'a to ma do nga n& iko, n'a yaka. Ki ni fã n& ma kp³l³ g\$. N& wa lu be ma, kili n& \$ be sĴ sĴ, n& wa 'bo be ma. Ka kuluzĩ hã ni, n& wa lu ma hã gazan\$. S& n& 'do, n& wa 'banda* ny\$ng\$ ka de.

Tulu k& ogazan\$ wa he'de ni

Marc : 'Da fala e n& t& wa, n& gazan\$ wa he'de tulu ge nde?

Irma ⁷⁷ : Wa n& nd\$ n& t& wa, n& wa he'de ngbàmb¼ g\$! Wa n& nd\$ n& t& wa, n& wa nd\$ wa do be tulu, be tambala go'do wa. N& fala k& wa n& y\$ y\$la ni, s& n& wa ba ngbàmb¼ do máyÈnggÉ, s& n& wa he'de. N& wa ú n& nù g\$. Wa n& \$ nù, n& wa ba, n& wa e ng\$.

Marc : N& 'do n&, n& wa z& makambu li wa ng\$ tulu i, n& wa he'de ge?

Irma : 'Do k& wa y&ngg& fai, n& wa n& n& we g\$n\$ wa ni, n& wa a wa ng\$ tulu, — wa na, wa usu wa —, n& wa a wa ng\$ tulu, n& wa y\$ wa, wa y\$ wa fai. n& ma n& n& ba dati midí*, n& wa f\$!\$ n& t& wa vÀ, n& wa h\$ d& nza. N& wi ba wa do gaza ni a m\$ ng\$ k\$ mbui t& wa, a m\$ ng\$ dumu li wa do mbui vÀ. N& a ba sàngáte... sangate zi 'da l& dati g&, n'a ba, n'a kpo zã a.

Marc : Sangate ni ma \$ n&?

Irma : Ma \$ n& tulu ni. Wa ÀlÀ afe te, n& wa z& fai, n& ma kifi tulu, kifi tulu nÊ saki ni. N& wa 'dafa ma, wa nd\$ do kula vÀ, n& wa 'dafa do gaza ni.

N& ma n& ba 2 h. nÊ m\$ t&a s\$ n& ni, n& wa yolo ng\$ tulu 'b\$, n& wa te bolo, wa te bolo, n& wa y\$ y\$la fai. N& win\$ vÀ wa dungu nù, n& wa m\$ ng\$ ny\$ng\$ ka gaza ni. Ya k& 'da gaza wukon\$ ma hã ni.

⁷⁷ *Irma est la mère de Mbuam\$ Cathérine*

Marc : N& tulu k& wa sa li n& na g j b l, wa he'de ma 'da fala ki nge nde?

Irma : G j b l? Obe z\$ngan\$ zi d& gbogbo g& wa a wa ia li n& ni. We k& wa fulu, n& ma ba wa d& d& iko, n& wa sa li n& na g j b l.

Marc : N& wa he'de ma 'da fala ki nge nde?

Irma : Gabi? K& wa g\$n\$ wa ia, k\$ wa n& a nwa t& wa nù... fo tuli t& wa do'do ni, s& n& naa wa oso ki ni, n& wa fulu. N& wa fo ki ni t& wa do'do, n& wa a t& wa, n& wa he'de ma. Ya wa d&a be z\$nga ia, n& wa ni wa he'de, n& wa sa li l& na g j b l. Gulu g j b i g'a ni.

Marc : N& 'do k& wa g\$n\$ wa ia, n& wa he'de tulu ge?

Cath : Wa he'de a b\$!\$ tulu. 'Do k& wa g\$n\$ wa ia, wa he'de a b\$!\$ tulu. Tabi fala k& be gazan\$, kpasa wan\$ g&, wa he'de b\$!\$ tulu. N& \$ n& k& wa \$ n& be 'bagaza gazan\$ ni, wa do mbuma wena, n& wa fulu hã wa a gba du... gba du jupe*... gba du sangatumbi dulu wena. N& wa 'de f&l& n&, n& wa kpo ngbala g&l& wa... kpo 'do kunu wa d& nÊ! Ma usu kunu wa do zugolo wa.

Marc : D\$...?

Cath : D\$ manda'ban\$ wa zÚ ma g\$. Tua k& wa kpa gaza n& m& ni, d\$ kpolo nyanga wa hÚ nza g\$. We k&, wa be bia, n& be manda'ban\$ wa he m\$ zu a na: "Eee, m\$ zÚ nyanga a ee!" K\$ 'do n&, s& n& m\$ h\$ nza de. "Eee, zÚ zugolo gaza ki ee!" s& n& de. "Eee, zÚ kunu gaza ee!" K\$ ni g\$, k\$ wa m\$m\$ ni.

M\$ kÈbà* do hi'da tulu t& m\$ g\$, k\$ ma h\$ nza iko... mbe 'da fala kpo, n& m\$ kà m\$ g\$, n& win\$... mbe kpolo h\$ d& zã wa. N& mbé n& ma h\$ li 'do a, n& mbé n& ma h\$ k& zã go'do wa, n& mbé n& ma h\$ ngangala wa, n& mbé n& \$ n& m\$ ni. Ma si ng\$ k& na, m\$n\$ ni v& ma do ngizi* t& n& na, \$ n& k& l& t&a s\$ 'b\$ t& k& dati ni ia... m\$n\$ v&... l& k& ng\$ mbé m\$, n& m\$ m\$ ng\$ landa* do ndenge* 'da ma do dia n& do dia n&, n& m\$ h\$ s& nza gaza do dia n&. K\$ m\$ làndà ma g\$, gaza 'da m\$ ma 'danga s& iko.

A nw j nu gazan\$

Marc : Gulu k& wa a nw j nu gazan\$ we ge nde?

Cath : 'Du gulu n& ma \$ n& k& mi t&a s\$ na, m\$n\$ zi v& k& m\$ d&a ma t& fala k& m\$ a h\$azĭ, kin\$ ni v& wa a... wa a nw j nu n&... a nu n&, d\$ n& dÊ 'b\$ m&n\$ ni g\$.

We k& ma \$ n& k& wa kua mbé be. Wa kua m\$ do gaza wa g\$n\$ m\$ ni. Wa kpia olo 'dã m&n\$ ni v&. N& gaza wa g\$no m\$ ni... yolo ng\$ g&l& gaza ni, s& n& wa ma s& ng\$ be 'b\$ m\$n\$ hã m\$ ni kpo kpo k& zi, ma wia na, we d& n&... Ma \$ n& k& wa g\$n\$ zi sanga n& na, suka* n& na, n& d&, n& d& s& 'b\$ m&n\$ ni g\$. Kasi n& d& mbé n&.

K\$ we d& ã m\$n\$ zi ni, n& ma wia na, l& be s& kpo kpo kpo kpo hã m\$, s& n& m\$ d& ma de. Ɔ n& ony\$ng\$m&n\$ ni, wa m&ka* nu wa... we nu wa wia. M\$n\$ ni s&, g&n& \$ 'b\$ n& k& wa d& zi s& ni, wa nÚ 'b\$ li do k\$p\$ g\$, wa nÚ 'b\$ li do v&l& g\$, wa nyóngó k\$ sani g\$. Ny\$ng\$m\$ zi wa a hã wa k\$ butu m\$, wa a k\$ s&mb&, kpana, n& wa n& n&. N& mbe g\$, n& wa a nw j, n& wa a sa'de k\$la d& ng\$ n&, n& wa ba, n& n& m\$ ng\$ ny\$ng\$ n&.

Bon*, m\$n\$ ni s& wa m&ka* s& do n& m&ka*, do n& s& s&, n& n& d& ma. M& a ngizi* k& t& 'b\$ na, m\$ h\$a ng\$ mbé d&a m\$, m\$ h\$a ng\$ mbé d&a m\$. Dani gaza m\$ kpa ni, n& ndo ng\$ g&l& dani m\$ kpa ni, m\$ s& do mbé yambala m\$, n& ng\$ g&l& k& zi dati ni.

Be t\$ a gaza wa d&a hã n& ni, wele \$ kuti k\$ n& g\$. N& 'do n& wa zã s& t& m& 'b\$ mbé sabele 'da n& gazan\$ d& di ni. N& n& s& 'b\$ ng\$ gã sabele 'da wa i nga 'b\$ g\$... kaka gbaa suka* do k& wa a nw j t& n& ni.

Marc : Ma de! K\$ l& kpolo 'b\$ t& l& ng\$ à nw j nu gazan\$.

Cath : Wa a nw j nu n& 'd\$ li i, n& wa h\$ n& ni na, d\$ wele wélé we g\$, wa múmú 'b\$ mamu g\$. Wa e nu m\$, n& m\$ si fai we h\$ le nga, s& n& wa kala ma nu n&.

Ɔ n& k& di da d& ni 'b\$, fala k& baa m\$, tabi be n& m\$, tabi naa m\$ fe, n& wa n& do n& 'd\$ li i we f\$!\$ n& ni, n& wa e 'b\$ nwá ni nu n&. N& wélé we g\$ gbaa na, n& h\$ n& le nga.

K\$ fala k& win\$ k& zi, win\$ k& zi t& 'b\$, m\$ da wa wena ni... m\$ da zi wa wena, n& n&, od&l& gazan\$ n& h\$a do nw j nu n&, n& wele k& t&, n'a ba falanka*, n'a ba nu wele ki ni. N& mbe, n& wele ki a t&, n'a z\$ m\$ t& m\$, n'a na: "Wi a m\$? Yóló mbe n& nu m\$ s&!" N& wa kala sã... m\$ wélé we g\$... m\$ do fala we wele we bina.

N& mbe g\$, k& zi m\$ zélé m\$ g\$, n& m\$ d& m\$ de g\$ ni, n& wa kala nu ongba m\$ sã... n& 'da kala s&, m\$ m\$ ng\$ t& na: "éèy!/" N& wa na: "Tó ba nu l&ngg& 'da m\$, k'a ba wá nw j nu m\$ e! Tó a nga zu 'da m\$, hã wa ba nwa d& nu m\$ e!" N& wa t& tala 'dã m&n\$ 'da m\$ fai... N& ki ni a wa z\$a na, 'dã m\$n\$ 'da m\$ ma la li ngele ni, k\$ wa bia hã m\$ na, m\$ s& fala n&, k\$ m\$ la fala n&. N& wa t& ni fai. Tabi wa g& wa a s&a m\$ nde, tabi wi o nde, n& wa t& faiii. Tabi ma e 'b\$ na, wa dã 'b\$ m\$ fai, we z\$ na, m\$ la s& fala m&n\$ ni, tabi m\$ 'bana n& n& nde? S& n& wa t&, n& wa bá nw j nu m\$ ng\$ go'do n&.

Marc : Wi ba ma nu m\$ a wio nde?

Cath : Ogele gbabu gazan\$.

Marc : Tua k& i m\$, wa t& na, wi a osia m\$.

Cath : Tabi sia m\$, tabi okula m\$, tabi oyamba m\$... \$ n& k& oparentén\$* 'da m\$ ni. N& fala k& m\$ zeze zi m\$ do dia n& ni, n& wa s& wa k& s& na, wa be kanza* hã m\$: "Wi n& ba nu m\$ a wio nde? A bá s& g\$! A dungu mbe n& di ni... a yolo mbe s&... a d& n&..."

Dako : Wa h\$ 'd\$ li, n& wa 'bana yolo d& ng\$ g&?

Cath : I&, wa 'bana yolo d& ng\$ g&! Wa ba nu m\$ do'do, s& n& m\$ dungu de. Wa bà nu m\$ g\$, m\$ dungu t& 'b\$ nù g\$.

Dako : Wa d& 'b\$ ma fala k& fio fe... k& na kuti be mú a fè g\$, k\$ be 'da a dati... wa f\$!\$ a, n& wa e 'b\$ nu m\$.

Cath : M& a k& wa d&a zi 'da 'Danga. K& zi 'da 'Danga, wa a zi wa v& d& 'd\$ li. N& l& h\$, n& l& yu k& 'da l&, n& l& da k& 'da l& nù...

M& a Kunzi! Kunzi na: "N& ba k& nu k&n& & do'do". (wa m\$m\$!) N'a t&, n'a ba... (Dako : N'a ba falanka*)... I&, a ba zi mille* 'bu, n'a ba nu k&n& a do'do.

Inan\$ ma d& to k\$ gaza wuko

Marc : Ina wa ku'bu do do gazan\$ a ina ge?

Cath : Wa fa nwá dũlũ'dũlũ do nwÝ Ádànitũlũ, n& wa ku'bu do n&.

Marc : Nwá Ádànitũlũ ma \$ n& nde?

Cath : Nwá Ádànitũlũ m& a nw j be s& s& \$ kótófó, ma \$ n& langi sabinda ni. Bon*, m\$ dũlũ ma n& m\$ lingi ma k& m\$ we d& li dani, nde ma d& fulu d&a n& sabinda ni. Ma ngb&nz& li dani

wena, n& ma À 'b\$ dani dÐ wena. Gulu n& hã wa ba ma, n& wa e t& n&, ya ma gala wa kpak\$ li dani ma fia do dia n& dÐ de.

Marc : Inan\$ wa a do li dani gaza a ina ge?

Véron : Inan\$ wa a do li dani, mbé n& a dîlîbò, n& mbé n& zi a nwá ngbîndî. N& mbé n& wa gb&l& zi a te papaye. Wa gb&l& te papaya nÊ sâ, n& wa zî n\$& t& n&, n& wa e ma t& we k\$ ma gbala. Ma ba we, n& wa na d& t& dani gaza sâ.

K\$ le 'Bosuma wa tÐa nÊ :

- Wa ku'bu ogazan\$ do bã we.
- Wa ku'bu do nwá ngbindi: M& a be te, ma \$ gb&s&l& gb&s&l&, n& ma wala iko. Wa d\$I\$ nwá n&, n& wa to, n& wa e k\$ gbala, k\$ ma ba we, n& wa ku'bu do ma de.
- Tabi wa fa mbúlú bÐ, n& wa e 'b\$ k\$ gbala, k\$ ma ba we, n& wa ku'bu do gazan\$ de.
- Wa f\$I\$ li dani do gbózok\$nga. Wa d\$I\$ nwá n&, wa gi ma k\$ gbala, n& wa f\$I\$ do li dani
- Wa d& 'b\$ do Ðkã... (tabi g\$&ba??)

Marc : Wa f\$I\$ li dani do i do?

Véron : Wa f\$I\$ k\$ butu... k\$ butu wa g\$n\$ n& ni.

Marc : N& wa zã be kÐ, n& wa a te ng\$ n&, n&...

Véron : Iẓ, wa zã be kÐ& sâ, n& n& dungu d& ng\$ n&, n& wa m\$ ng\$ a li t& n&, a li t& n& ni gbaa... k\$ wa f\$I\$ li dani do'do, s& n& wa na ina t& n&. N& m\$ ni, m\$ kulu ng\$, n& m\$ t& 'b\$, n& m\$ dungu ng\$ be te zi olo m\$ ni. N& mbé n& tili t& 'b\$, ni do ni do ni, ma kpa zu n& sâ, s& n& n& h\$ d& nza de, n& n& dungu nù de.

Marc : N& n& \$, k\$ fala sa ni, do kÐ tãn\$ 'do n& k& wa 'bana a li dani t& n& ni, ma fai k\$ butu i?

Véron : K\$ butu i! Wa fúÍÚ nza nga g\$! Tã kpo kpo kpo kpo t& 'b\$, wa f\$I\$ li dani fai: titole belee, n& wa f\$lo... midi* ba, n& wa f\$I\$... gÀa wese, n& wa f\$I\$. Li wese kpo, n& wa f\$I\$ li dani fala tal&... k\$ butu ni, wa fúÍÚ nza nga g\$!

Marc : Ng\$ kÐ& ni? Véron : Mbé n& wa zã kÐ zã, n& mbé ne wa z³ kÐ g\$.

Marc : N& fala k& m\$ gaza ni e ni, n& kÐ& ni wa mi ma mi?

Véron : Iẓ, wa mi do... wa mi ma do. N& wele k& a ko, ya beno 'da a wa fe wena nde, ya a fúÍÚ li dani g\$, a fúÍÚ li dani g\$. N& wele k& a do 'dã hi wi, ya a fúÍÚ li dani g\$, d\$ d& k\$ a ba be 'bulu Àa tuli li dani ni, k'a d& do gele ina mú a nde, ya m\$ kó g\$... m\$ kó g\$. We k& a ba t\$&, k'a d& do ndenge* 'da a i m\$ nde, n& m\$ kó g\$.

Marc : N& sabele 'da wa? Wa zã 'b\$ sabele k\$ butu i?

Véron : Wa zã mbé sabele k\$ butu. Ki ni n& nÊ nza k\$ gele sabele nza nga g\$; n& n& nza ng\$ sabele 'da n&. G&n& k\$ tã m\$ ng\$ tã n&, n& ngba m\$ wa kã m\$... bá we d& kÐ n&, n& ngba m\$ a kã m\$, n& n& n&, n& n& n& nza k\$ butu m\$, s& n& n& h\$, n& n& le k\$ be t\$a, n& n& \$ nù de.

Marc : M\$ wè t& n& ng\$ gele sabele g\$ we ge nde?

Véron : M\$ nÊ ng\$ gele sabele g\$, d\$ m\$ kálá tulu d& ng\$, k\$ be m\$nda'ba boe nde, k'a z\$ bolumbu* t& m\$ g\$. K\$ a z\$ bolumbu* t& m\$ ia, n& d& kpasa wi t& m\$, n& kpolo h\$ t& m\$.

Marc : Fala k& dani Àa ia, n& wa ndo d& mbe ton\$ k& wa d& zi ma ni? Ɔ n&: nÈ saf\$, fa gua, do k&n\$ g& ni...

Véron : Wa m\$ ng\$ d& ma! M\$ n& saf\$, n& m\$ fa gua, n& m\$ fa sanggo, n& m\$ si, n& m\$ gi. N& m\$ n& 'd\$ lì, n& m\$ so lì, n& m\$ si n&. N& m\$ y&ngg&, n& m\$ fa sanggo, tabi m\$ gala lì, n& m\$ si n& hã naa m\$ do baa m\$. N& wa tufu sa nu wa 'do kÐ m\$. N& wa m\$ ng\$ d& ma n& m& ni. N& m\$ m\$ ng\$ d& t& 'b\$ k& wa bia zi t& 'b\$ hã m\$ k\$ buti ni, n& m\$ m\$ ng\$ d& t& 'b\$ m&n\$ ni vÀ sã...

Marc : Wa so li do k\$a nda'ba we ge nde?

Cath : Gulu n& boe, we k& nda'ba a sa'de k& a a sa'de nga zu... N& ma wè lli k& wele a so do kÐ & g\$. Ma ba we wena, n& ma do ngizi* t& n&. Mi tÐa na, nda'ba a a sa'de k& a sa'de nga zu, we k& a mb\$k\$ sa'de g\$. G&n& k\$ wa d\$ a d\$a, wa gi a gi, kasi a s&ko* a... a nŹ wena. Ni a a wia we d& a do nu zŹ t& gaza.

Dako : Dati wa tÐ 'b\$ na, wa n& we fa nda'ba... wa n& k\$l\$ nda'ba...

Cath : lŹ, ma k& nda'ba le k\$ n& s&ko*, we k& m& a ngizi* 'da gaza. A sa'de k& a nganda wena. M& a k& wa so ma do k\$a nda'ba ni, we k& we so do kÐ m\$ iko ma wé g\$.

N& ngizi* gaza ma tÐ na, m\$n\$ vÀ k& wa g\$n\$ wa ia ni, wa d& s& mosala* do sani, tabi k\$p\$, tabi v&l&*, tabi kele g\$ we ge nde? We k& do da dÐ ni wa la ã m\$n\$ vÀ, wa kpa mbé m\$.

Bon*, olo n& na, kpak\$ wa dÊ s\$ do m\$n\$ ni, ma na, wele a ba s&, n'a d& iko g\$. Ma na, a ba s&, n& a m&ka* hã wa m&ka*. Gulu n& hã, wa wè t& ba k\$p\$* n& wa so do li we a t& dani 'da wa g\$. Wa so do k\$a nda'ba.

Marc : N& inan\$ wa fa hã wa 'da fala à nwá t& wa nù a ge?

Cath : Wa fa ina fai, k\$ li n& we do'do, n& wa yolo g&, n& wa 'bili nu ndala, ndala ni kpo kpo kpo, ã ndala ni. N& wa 'bili kpo kpo kpo kpo, \$ n& ndala ng\$mb&n\$ d& ni, do gele k&n\$ iko, n& wa 'bili fai. N& wa a li ina wa 'bili silili ni, a li ina, n& ma nÐÐ fai. N& wa to fâ gbālã m\$, n& wa a t& n&. N& wa ngbolo wá sã kÐ wa do'do, n& wa dŹ ma kpo kpo kpo kpo, k\$ b\$a b\$a, k\$ tal& k&, n& wa kulu ng\$, n& wa la sã dô. N& wa la hã bugazan\$, n& wa ny\$ng\$ tala n&.

Oinan\$ wa fa ma 'da fala g\$n\$ gaza ni

Marc : N& ina k& wa fa ma ni, n& Ź ti li mbe inan\$ ni?

Mbāli : Liã te, liã te, liã te zam\$ g&...

Marc : Liã te ge? Mbāli : Liã te dÐ wena, wa t\$l\$ ma è s& g\$!

Ng&ama : Wa 'bili liã te, mbé n& wa sa li ma na, liã gbàlingòlò. Wa 'bili liã 'bàfý, n& wa 'bili liã te kp̃l̃. K& mbe k&n\$ ta zu 'bana ng\$ ma ni g& a ni.

BÀanu ; N& wa 'bili liã 'bìl̃, n& liã ngbìndì...

Mbāli : Do liã gÙÉb̃, liã bàdÈngbÈ, liã kw̃ngg̃, do liã gbìnìgōgōngbià.

Marc : N& wa d& do ge?

Ng&ama : Wa mba sã, n& wa f\$l\$ t& n& sã, n& wa mba ma, n& wa h&nz&. N& wa 'bili nu ndala sa'den\$, k& wa fila sa'de k& ogazan\$ wa nyÚngÚ g& g& sã, n& wa a d& 'da ma, n& wa gi, n& ma nÐÐ fai. K\$ wa na, fo liã te do'do, n& wa a tÐ do gbālã sã ngbaka t& n&. S& n& gaza

kpo kpo t&, n& wa lingi ma tÀ a. Wa lingi dati a, n& wa lingi sala gaza a, do ng\$ ngu'du a sã, n& wa yulu ma nu wa. N& oh\$azñ\$... wa n& yulu nu wa, n& oh\$azñ\$ wa he m\$ zu wa: "Hé¼è, l& z\$a nu e..." K\$ wa n& ny\$ng\$ ndambo*, n& ogazan\$ wa kulu ng\$ hurr do'do, n& wa la hã obugazan\$, n& obugazan\$ wa ny\$ng\$... na d\$ z&l& ngb&l& 'bilí t& gazan\$ g\$, g'a ni nde. Z&l& k\$y\$, do z&l& ngb&l&.

Marc : K\$ fala k& wa ny\$ng\$ ki ni ia, n& gaza ma s\$kpa ia?

Mbãli : Wa ny\$ng\$ ki ni ia, n& wa he'de dia tulu hã wa, ya gaza ma ia.

Z&l& gaza

Marc : Gulu k& wa nyÚngÚ wala te ni g\$ ni we ge nde?

Cath : Gulu k& wa nyÚngÚ wala te g\$ ni na, da d& k\$ kpolo ma hú t& m\$ g\$. Kpolo ma \$ n& k&... wala te ma \$ n& k& kpolo ni.

Ni a we duzu n& ny\$ng\$ tala wala ten\$ vÀ, ma wia na, wa ba, ndakisa*, \$ n& k& \$ do ndimo, n& wa h\$n\$ ma t& li gbãlã t& m\$ sã. 'Do n&, s& n& m\$ wia t& ny\$ng\$ tala wala ten\$ vÀ de.

K\$ fala k& wa mÈkà wala te kpo t& m\$ g\$, k\$ m\$ ny\$ng\$ iko, n& g&n& k\$ gbaa d& gb&l& t& m\$, n& m\$ z\$ s&, mbe fala ni ma zÌl, n& ma d& kpolo d& di ni. N& wa na: "Hee, kpolo h\$a dati m\$, ma h\$a di, ma h\$a di.." Si ng\$ g&l& k& m\$ dÈ zi ngizi* do wala olo n& g\$.

Marc : K& a tÐ na: "D\$ t& m\$ ma dÈ mbayo g\$", gulu ki ni a ge nde?

Cath : D\$ t& m\$ dÈ mbayo g\$! Mbayo g\$ m& a mbanggana! Mbanggana k& mi tÐa zi hã m\$ na, a kpa dani ia, ya ma tû g\$. Ya ki ni a z&l& gaza.

Marc : M& a z&l& gaza? 'Ba nga t& z&l& k\$y\$ do z&l& ngb&l&...

Cath : ... mba! Ya ki ni m\$ n& kpa dani ia, ya ma tû g\$!

Dako : N& mbe n& ma yolo 'b\$ t& dani g\$.

Cath : Mbe n& ma yolo t& dani g\$, n& ma d& t& t& m\$ iko. Dungu, n& m\$ n& ka m\$, mbe di n& fala ni, n& ma fele, n& ma f&ngg&. Ma f&ngg& wena, n& ma \$ mboo. N& wa na: "M\$ kpa zi dani d&?" N& wa lengge na, m& a dani iko. Ya m& a dani g\$. N& m\$ na: "Ma d& t& mi wena?" Ya we ge nde? Si olo m\$ tòsà* mbula olo n& g\$. N& a sa li ma na mbayo, n& l& sa li n& na mbanggana.

T&l& t& k\$ butu gaza

Marc : K\$ butu gaza k& 'da wukon\$ ma \$ n& nde?

Cath : T\$a li 'da n& do tÀ &! T\$a li 'da n& a k& k\$ butu m\$ ni g\$ nde? G&n& k\$ ini ma ba m\$, n& m\$ ini k\$ butu gaza i. M\$ íní s& k\$ t\$a ini i g\$. M\$ nÈ s& 'b\$ ng\$ ã gb&l& kabini* g\$. M\$ n& s& ng\$ mbé k& k\$ butu i. We k& k\$ butu i wa d& s& fala f\$!\$ t& n& i m\$ ni, n& wa zã s& sabele k\$ butu m\$ ni.

Dako : K\$ ma \$ t& 'b\$ be ny&l&. We k&... n& \$ d& zam\$ m\$ ni, tabi..?

Cath : Ma s&ko* dati na, wa l&ng&l& fala n& s& do ma... butu wa n& e n& ni. Wa é s& ma ny&l& wena g\$ s\$! Tua k& d&a m\$ 'da n& vÀ s& d& k\$ n& ni. Ma ini ba m\$, n& m\$ íní s& nza nga g\$, m\$ ini s& gbaa k\$ butu i. M\$ n& s& k\$ butu i, we k& ina wa nã t& m\$ ni, ma we s& te ma... ma we s& te n& do'do. Bon*, m\$ bá s& 'b\$ kpo ki ni we he'de n& g\$. Ni a ma g\$a na,

m\$ n& kaka k\$ butu i, m\$ ini i m\$. Ma te do'do, m\$ ba s& mbé gele tua ina i m\$, n& m\$ do t& m\$, n& m\$ 'dafa dani 'da m\$. K\$ m\$ n& we ini k\$ t\$a k& i nga nÊ, m\$ kpá s& m\$ gala m\$ g\$.

N& m\$ n& 'b\$ kabini* ng\$ ã gb&l& sabele, k\$ fala k& ina ma te do'do, n& m\$ kpá s& mbé n& we d& n& g\$.

Gulu n& hã... ma a mbula, do gulu n& na, m\$n\$ 'da n& sã ma \$ k\$ butu i kin'o k& likambo* buti ma e t& m& 'b\$ do'do, s& n& m\$ d& s& gele m\$ g& de.

Dako : N& k\$ butu i, wa d& t\$a, tabi wa d& a dã? Tabi wa wa a fala iko?

Cath : Wa wa a fala, n& wa tulu ma, \$ n& k& wa d& zi ng\$ tulu i ni. Wa wa a wila fala nÊ m& g& sã, n& wa tulu ma d& 'do, n& wa da we.

N& wa zã 'b\$ kÐ nÊ... zã be kÐ nÊ. N& wa e ã te b\$a ni. M\$ t& s&, n& m\$ dungu di, n& wa f\$l\$ dani 'da m\$ do'do, n& wa nã t& m\$, n& m\$ kulu ng\$, n& m\$ dungu ng\$ nwá 'bete i m\$ ni. N& wele k& 'do m\$ ni a t&, n'a dungu ng\$ be kÐ& ni...

Wa fúú dani d& g\$, wa f\$l\$ d& k\$ be kÐ. N& be inan\$, tua inan\$ wa nã t& n& ni, wa á zam\$ g\$, wa fo ma sã d& k\$ kÐ& ni.

Marc : K\$ gaza e vÀ dodo ni, n& wa d& do kÐ&n\$ ni a ge ?

Cath : N& wa mi ma... mi ma! N& gulu n& hã buti ma do mbula wena, ma nganda wena. Wele a lé i m\$ kili kili* g\$. We k& nu t& n& vÀ, ndi t& n&, lì wa f\$l\$ do dani t& m\$, ma d& k\$ kÐ& ni. Ina wa h\$l\$ do t& n& ni, ma d& k\$ kÐ& ni. Ma g\$a na, wi k&, gbabu gaza k& a chargé* do butu ni, a \$ do attention* ng\$ n& wena... a \$ do sða li ng\$ n& wena. We k& t& fala ni wele a wia we kpa z&l&. Tua k& m& ni vÀ m& a nu t& m\$ g&?

Cath : K\$ fala k& n& ny\$ng\$ m\$, k\$ n& ny\$ng\$ ia ni, n& n& f\$l\$ kÐ n& sã, n& n& la m&n\$ ni vÀ d& k\$ kpanan\$ ni. N& wa ba s& ma, n& wa f\$l\$, n& wa a ma k\$ kÐ& 'da wa zi i m\$ ni.

Dako : Wa ba s& 'b\$ olo n&, n& wa a zi wa f\$l\$ do n& ni?

Cath : Iẗ, wa kala s&, n& wa f\$l\$ ma, n& wa a ma k\$ butu m\$. Ndin\$ ni sã, wa a ma i m\$. Bon*, 'do n&, n& wa mi s& nganda wena... mi s& i m\$ nÊ nganda wena. N& n& gazan\$ k\$ buti ni, n& hú s& 'b\$ fala ni g\$... N& hú s& 'b\$ i m\$ g\$.

Dako : N& fala ni, n& mbe, n& wa d& zi, n& wa mi m\$ g\$?

Cath : Z\$l\$ mi kpal& ni, n& wa mi zi... tabi wa mi zi nzo k\$ butu m\$ ni. We k& ã gb&l& k& 'da kpasa win\$ wa \$ zi z&k&... sab&l& mobimba g\$? Wa mi di nzo, tabi k\$ni i m\$ nde, k\$ wa fa k\$ni tabi nzoe ni nde, n& n& gazan\$, n& zi k\$ buti ni, n& nyÚngÚ ma g\$. Ny\$ng\$m\$ wa kpa i m\$, t& fala ndi t& n& zi ni, n& n& nyÚngÚ ma g\$.

Cath : (2.1.94): K& 'da butu gaza k& wa f\$l\$ n&, n& h\$a nza ia ni, n& nde n& gazan\$, n& hú 'b\$ fala ni olo n& ni g\$. N& gele m\$nda'ban\$ be m\$nda'ban\$ wa le kpa.

N& \$ n& k& fala n&, \$ n& k& 'da l& wa wa zi ma d& 'do t\$a, n& ma d& wala f\$ ni, n& 'do k& m\$ t& bà wili g\$, m\$ t& kò be zã m\$ g\$ ni, k\$ wa mi m\$ nÊ k\$ni, tabi nÊ nzo, tabi nÊ bÐ, tabi nÊ ma'b&ngg&, tabi nÊ toko, t& fala zi wa g\$ni do n& ni, wa d& do buti ni, nde m\$ wè t& nyØngØ ma g\$. We k& ma do gulu we inan\$ zi ni wa d&a hã m\$ sã.

N& ma \$ n& k& m& a mbula ni, ma di vÀ nú n&, wa d& zi nú n&, wa d&a zẗ t& n& d& di ni. Ní a kpak\$ m\$ ny\$ng\$ iko, n& mbe g\$, n& z&l&m\$ zi ni wa pekisa do liã ten\$ ni ma wia t& ba m\$ si ng\$ g&l& n&.

Ɔ n& ndakisa* wa á nwá t& m\$ na, d\$ m\$ nyÚngÚ fÀa bÐ g\$, d\$ m\$ nyÚngÚ ki ni g\$, m\$ 'bÚ 'da kÐ tǎ k& wa n& n& we a ma... li liǎ te hǎ n& ni. Ní a k\$ buti ma \$ t& 'b\$ ndenge* n& kpo we inan\$ wa f\$!\$ do n& d& i m\$, do dani wa i do n&, do d& kin\$ ni sǎ ni.
Ní a ny\$ng\$m& k\$ buti, m\$ wè t& ba, n& m\$ ny\$ng\$ g\$. N& m\$ wè na, m\$ n& 'b\$ i m\$ g\$. Gulu n& hǎ ni, wa pekisa zi ma nganda wena.

Marc : N& 'do k& m\$ ba wili ia ni, n& m\$ wia we h\$ n&?

Cath : M\$ wia t& h\$ n&. M\$ kua be zǎ m\$ ia, ní a m\$ kǎ ng\$ g&l& ina ni vÀ ia. M\$ bá s& 'b\$ z&l& g\$, \$ n& k& m\$ d&a mobeko* n&. Tua k& m\$ zi do be z\$nga ni, m\$ nyØngØ m\$n\$ wa pekisa* m\$ we n& ni g\$, n& m\$ nÈ 'b\$ k\$ butu gaza i g\$. N& m\$ kua, n& be 'da m\$ n&a do dia n&, a wele we do dia n&, n& z&l& t& m\$ bina, n& m\$ do gele m\$ bina. N& di da dÐ ni m\$ s&ng&l&* we ba m\$ fala ni, n& m\$ ny\$ng\$. Ní a m\$ d&a zǎ inan\$ ni vÀ do dia n&.

Marc : Mi n& aka m\$, k\$ butu gaza 'da wukon\$ ma \$ n& nde?

Véron : Wa d& ma \$ n& t& li pÈlÈsé* (perçé) m\$ ni, we n& d& 'da m\$ ni. N& t\$a n& \$ n& ti l& g&.

Marc : N& nu n& boe ? *Véron* : lǎ, nu butu boe!

Marc : N& wa d& 'b\$ ngba 'do n&?

Véron : G\$! Wa dÈ ngba 'do n& g\$. Wa wa fala n& iko, n& wa d& do buti iko. K& 'da l& g& zi ni... we k& mbe baa l& a yula zi k\$ le 'da omongbandin\$, a yula zi Mol&gb&. N& a si zi, n'a l\$ng\$* gǎ ndima gbaa, n& ma h\$ nÈ t& 'da Gb\$kt\$ m\$ ni, n'a l\$ngg\$ mandarin&* gbaa i, n& ma h\$ nÈ i m\$ ni, n& ti n& vÀ, w\$ks\$ bina. Wa g\$n\$ zi l& d& t& ti n& ni. Ti n& vÀ sǎ \$ vÀ sǎ iko.

Marc : N& m\$nda'ba hÚ di g\$?

Véron : lǎ, m\$nda'ba hÚ g\$, m\$nda'ba lé g\$. Tua we k&, fala n& le k\$ butu ni do'do, n& gbabu gazan\$ wa t& k&ngg&l& wena na, d\$ m\$nda'ba lé g\$.

Be m\$nda'ba lé g\$, ni gbaa fai na, fala k& n& h\$ nza k\$ butu vÀ, wa f\$!\$ n& do'do, k\$ n& m\$ ng\$ \$ 'da wèlé n& nga ni, ya ma s\$kp\$ vÀ ia, s& n& be m\$nda'ban\$ wa m\$ ng\$ le t& m& olo n& wá iko. N& nde ya ki ni a n& h\$a vÀ sǎ d& nza nga ia, n& lé 'b\$ mbé n& k\$ n& 'b\$ g\$, wa f\$!\$ n& sǎ ia.

We nu gazan\$ nza nga

Marc : Gulu k& manda'ban\$ wa wè t& z\$ nu gazan\$ g\$ we ge nde?

Cath : Mbé manda'ban\$ wa zÚ nu wa g\$, we k& do ndo nyanga a zi g&l& gaza ni, wa tÐa zi gulu n& vÀ, n& wa 'bili zi liǎ ten\$ ni. Inan\$ kpo kpo wa fa zi ma ni ma kpi do kpi ni, ma do gulu n& t& n& nÈ k& wa tÐa zi hǎ wa dati fo wa k\$ t\$a be gaza na: "M\$ g& m\$ a gaza! A g& a a gaza g\$! M\$n\$ k& wa d&a do m\$, wa bia gulu n& hǎ m\$, wa tÐa gulu n& hǎ m\$ sǎ, m\$ t& tÑ gulu n& hǎ wele k& a t& nÈ gaza g& ni g\$."

Bon*, ki ni m& a lili d&a m\$ 'da wa k& ma wia do wa g& wa kpa gaza ia, n& wa t& bà gaza g\$. N& k& zi wa tÐa na, d\$ m\$ hé g\$, d\$ m\$ tílí ngangge g\$, d\$ m\$ bí g\$, d\$ m\$ bá nu kÐ wi zole g\$... vÀ t& k\$ inan\$ wa kpa ma ni. N& wele k& a dili ma g\$, a kpa s& z&l&.

K\$ n& nde a wa t& 'b\$ be, wa t& gØnØ wa g\$, k\$ m\$ ny\$ng\$ m\$ t& gbali wa, we k& m\$ 'bǎ nu m\$ t& ny\$ng\$ m& ni, n& m\$ kpa s& t& 'b\$ z&l& si k\$ inan\$ wa d&a ma hǎ m\$, m\$ ny\$ng\$ ma, do k& wa a do zǎ m\$, do k& wa a li liǎ te ni.

Ɔ n& k& di da dÐ ni, mbé n& m\$ ka s& m\$, a g& a tòsà* zi g\$, n& tabi a h\$... tabi nya a... a n& kpa ki... \$ n& k& a zélé zi m\$ do dia n&, a zélé mbula g\$ ni, n'a ny\$ng\$ dakalagboko (?) iko.

Mbe di t& sanga okpasa win\$, m\$ n& kpa wa, nde sa nu wa ma fo t& m& fua nzøngbÈÈ. Tabi mbe g\$, n& nu a t& m& 'b\$ ni, sa nu a, gogo a kpé tÀ & g\$, wa sa li ma na, z&l& gaza. Gulu n& hã wa a n& k\$ be t\$a gaza ia, n& wa na, wa zÚ nu n& g\$. We k& inan\$ wa hã hã n& ni, ma do z&l& t& n& boe, ma a ni.

Gulu n& hã wa a n& k\$ be t\$a, n& n& ny\$ng\$ iko. N& 'do n& wa kala wa d& nza, n& wa gi 'b\$ ny\$ng\$m& do ina, n& wa yulu nu wa. N& wa na, ben\$, h\$azŋn\$ wa he m\$ zu wa, s& n& wa ny\$ng\$ m\$ d& gbali wa de. Wa d& ni, kpak\$ wa zimi t& wa, d\$ wa kpá hia z&l& g\$.

Mbula gaza

Marc : Wa tÐ mbula gaza hã gazan\$ 'da fala ki nge nde?

Cath : Dati gaza k& wa t& gøñø wa g\$ ni, wa tÐ ki ni a mbula gaza iko na, wa t& dÈ kili g\$, we fo kili li sila wa do'do, kpak\$ wa \$ do n\$a sila, n& wa \$ do kunu sila, we kpak\$ wa kpa ngba wa do gaza. Kasi ngbogbo mbula k& ngboo, kpak\$ wa dungu n& do tunu li dungu 'da wa, kpak\$ wa ba do wili, n& wa gã, n& wa d& gb&l& ni, wa tÐ ma wena wena t& k\$ t\$a be gaza 'do k& wa g\$ñ\$ wa ia ni, wa do dani tÀ wa. Wa t& tÐ ma nganda wena, kpak\$ wa ba d& li sila wa, do hã zã zu wa, we kpak\$ wa d& do kpasa wi.

Marc : N& wi tÐ mbula hã wa a wio nde?

Ther : Owa g& wa g\$ñ\$ t& 'b\$ wa do'do ni. Ɔ n& l& g& t& 'b\$, k\$ wa g& wa t& nÈ g& ni, k\$ wa n& n& di ni we g\$ñ\$ wa, n& l& g& l& le, n& l& tÐ mbula hã wa.

N& wi tÐ zi mbula hã mi a baa mi. Tua k& naa mi fia zi do'do, n& baa mi a dala l& do wili tÀ a.

Mbula ng\$ ny\$ng\$m\$

Marc : Wa f\$!\$ wa ia, n& wa tÐ mbula ng\$ ny\$ng\$m\$ hã wa na ge nde?

Véron : Wa f\$!\$ wa ia, n& wa na, d\$ wa nyúngú gèlé m\$ sã ná sa'de g\$, k\$ ti ndala t& m\$ 'dángá, k\$ ma 'bíí do z&l& ngb&l& g\$, g'a ni nde. N& wa fa 'b\$ liã te...

Marc : Sa'de k& wa nyúngú g\$ ni a sa'de ge?

Véron : K\$y\$ 'd\$ l& g&. Wa bà s& k\$y\$ ngbia. Ngbia, n& wa bà ngbia. Zamb&l&, n& wa bà, tua k& zamb&l& a \$ do dã tà a, n& wa bà a. Wa n& ny\$ng\$ sa'de: \$ do dafa, n& wa ny\$ng\$, \$ do d&ngb&, n& wa ny\$ng\$.

Marc : K\$ fala k& wa n& ny\$ng\$ m\$, n& wa d& n& n&?

Véron : N& ny\$ng\$ m& wa gi ni, n& mba do kÐ n&, n& n& m\$ ng\$ ny\$ng\$ ma ni gbaa, ma n& n& we e n& n& ni, n& n& kulu ng\$. N& wele do wele wa si t& 'b\$ t& nu t\$a 'da naa wa.

N& n& g&, n& n& t& 'b\$ d& nu t\$a 'da n& ni. N& t& 'b\$ t& \$ d& di ni, n& n& ny\$ng\$ s& 'b\$ di ni na, n& ny\$ng\$ m\$ mbamba k\$ gele kpana iko g\$. N& ny\$ng\$ m& k\$ kpana zi n& ny\$ng\$ n& liã te wa g\$n\$ do n& ni.

N& nyúngú s& fila sa'de g\$. N& nyúngú s& k\$y\$ k& tà a á m\$k\$, n& nyúngú s& a g\$. N& nyúngú s& yele g\$, ngbia g\$, zamb&l& g\$, ngbamu g\$. Sa'de n& ny\$ng\$ kponga ya dafa... Dafa, n& ny\$ng\$ dafa. N& bÐ banggolo, n& nyúngú g\$. FÀ bÐn\$ sã, n& nyúngú g\$. N& ny\$ng\$ kponga tã bÐ... tã bÐ, n& ny\$ng\$ a tã bÐ& ni.

Ni gbaa, ma we t& 'b\$ k& na, n& \$a di tabi sab&l& kpo, tabi... nde, n& wa fa ina. Wa fa ina sã, n& wa mba m&n\$ ni sã, n& wa gi hã n& fala n& kpo do sa'den\$ k& n& bÀa zi ni.

N& wa mba m&n\$ ni kpo kpo kpo kpo kpo fai... Gulu k& n& n& we \$ sab&l& ni, we duzu n& kpak\$ wa fa m&n\$ ni fai ni. Sab&l& kpo ma n& n& we e n& ni na, li m&n\$ ni vÀ ma wia. N& wa mba kpo, n& wa gi hã n&.

Cath : 'Do n& la sab&l& kpo, mi l¼ngg¼ na, gã gulu n& na, we k& sab&l& kpo, n& d\$k\$ wa ny\$ng\$ fala kpo. Bon*, we duzu gele ny\$ng\$m\$n\$ wa kpa s& kÐ tån\$ vÀ, kasi we d\$k\$ wa kpá s& ma dÐ g\$. Ma t& 'b\$ do nu fÀ n&, \$ n& k& sab&l& kpo, n& wa ny\$ng\$ fala kpo ni. Ní a, n& \$m\$ s& t& n& fai sab&l& mobimba, n& wa kpa d\$k\$n\$.

Cath : d\$k\$n\$ wa ny\$ng\$ kpi do kpi: òbìlìnggì, tìmbìlì, mbùnzi, gbàlìàtínù, gbúdí, sóé, ndǎlǎngòndà, kpààmbú, ní do ní. T\$k\$ wa kala li nwì d\$k\$n\$ ni kpo kpo vÀ, s& n& wa mba do k\$y\$n\$, do sa'den\$, do gele m\$n\$ sã, kpak\$ wa gi ma hã n&, k\$ n& ny\$ng\$, d\$ d& k\$ ma bá z&l& hã n& g\$.

Ombe win\$ wa wia t& ba z&l& b\$, m& 'b\$ z&l& gaza. We k& a ba d\$k\$, a ny\$ng\$ do nga'ba iko, wa fi liã te g\$, n& b\$ & te n& zu a. Gulu n& hã mobeko* na, 'do gaza ma la sab&l& mobimba*, ya wa kpa tala gele m\$n\$ ni sã, n& ng\$ go'do n& vÀ a d\$k\$, we mba n&, s& a ma kpia nu m\$n\$ ni de.

N& wa ng&m& n& vÀ, n& n& ny\$ng\$. N& n& ny\$ng\$ ma sã ni, n& n& 'bana de nu kpana, n& dili k\$ n& n& t& n& sã. K\$ n& n& dili k\$ n& do t& n& vÀ, n& n& kulu ng\$ do 'da kÐ ni wàsà d& ng\$ nÊ, n& n& la kpanan\$ d& t& di. N& gele wele a t&... naa n& a t&, n'a ba kpana ny\$ng\$m& olo n& ni... kpana olo ina ni, n& a a ba, n& a e t\$a.

Cath : Wa ba m\$nda'ba kpo, n& n& sã, n& dili kÐ n& d& tà a. Wa d& ni, m\$nda'ba ni, wa t& gØnØ a g\$, n& a nyØngØ ina g\$, ní a z&l& bá s& a g\$. 'Do n& a n& s& t& 'b\$ gaza 'da a, s& n& wa f\$!\$ t& 'b\$ a de, n& mbé n& tili d& olo a, ní do ní.

K\$ wele k& a dĚ zĚ n& g\$, a zĚmĚ tĀ a g\$, k\$ a ny\$ng\$ m&n\$ iko... ny\$ng\$ m\$ s\$kpā iko, do bĚn\$ ni, a ny\$ng\$ iko nde, k'a tōsā* mbula wa tĀa ni g\$ nde, n& z&l& gaza ma ba a... ngb&l&, z&l& k\$y\$ ma ba a. N& wa na, m\$ zÚ z&l& k\$y\$ tĀ a, g'a ni nde. To ma ny\$ng\$ zĀ a, tabi ma do nde, n& ma te tĀ a, n& ma m\$ ng\$ 'danga ndala tĀ a, n& ma 'danga tĀ a, we duzu k& a tōsā* mbula k& yaa a do baa a wa tĀa na, n& nyÚngÚ m& g& g\$, k\$ n& d& nu zĚ n&, s& n& ny\$ng\$ de, a tōsā ma g\$. N& 'dā z&l& ni ma m\$ ng\$ ba a, we bĀ mbula.

Marc : Gulu k& wa bĀ mbe ny\$ng\$m&n\$ ni we ge nde?

Cath : Tua k& 'da oyaa l&, n& 'bana be, n& n& ny\$ng\$ z&mb&. Wa dÚ m\$ g\$, n& m\$ ny\$ng\$ ma kpā. M\$ 'bana do h\$azĚ, n& m\$ ny\$ng\$ s& fai suka* n& na k& wa g\$n\$ m\$ do'do.

'Banda* 'da fala wa g\$n\$ m\$ ia, m\$ h\$a kpa na n& ia, n& m\$ kpa hā zā ia, n& wa tĀ mbula si ng\$ m\$ na: "Ki ni m& a ny\$ng\$ m\$ we duzu n& m\$ 'b\$ g\$. Ma a ny\$ng\$m\$ we duzu n& wi wili. We k& m\$ h\$a wele ia, m\$ h\$a kpa na n& ia".

Marc : N& \$ n& k& a h\$a kpa na n& ia, a wĚ 'b\$ t& ny\$ng\$ ma g\$ we ?

Cath : A wĚ t& ny\$ng\$ ma g\$. A gi ma we duzu owi wilin\$ iko. We k& m& a dungi 'da oyaa l& zi wa t& m& do ma ni. Wa sa li n& na... coutume*, coutume*!!

Marc : Ki ni m& a hā zā mÚ wilin\$ iko! (wa m\$m\$)

Marc : Gulu k& wa saka k\$y\$n\$ ni saka we ge nde?

Cath : K& wa saka k\$y\$n\$ ni, we k& wa ni wa k\$y\$n\$ wa mØkØ wena g\$, wa a nga nganda.

Wa a nga nganda, bon*, wa wia t& ny\$ng\$ ma, ya ma dĚ s& gele m\$ do wa g\$. Ǿ n& k& ngizi* liā ten\$ wa ny\$ng\$ zi ni, n& k\$ liā ten\$ ni, fala k& wa d& do gulu n& g\$, k\$ wa ny\$ng\$ m&n\$ mba mba iko, n& wa we s& we kpa z&l& m\$n\$ k& wa sa li n& na, z&l& gaza.

Dako : We duzu k& liā ten\$ wa ny\$ng\$ zi n& ni, ma nganda...?

Cath : Nganda žĚ... n& a nyÚngÚ gele mb\$ k\$ m\$n\$ g\$.

Marc : K\$ k& wa tĀ we fila sa'de \$ n& yele ni, ma m\$ k\$ wena?

Cath : Ā Ā, ma m\$ k\$ wena g\$! Kasi*, fila sa'de k& 'da yele, do ngbamun\$ ni, we k& a wĚ s& we ny\$ng\$ ma iko g\$, k\$ fala k& ngizi* n& wĚ g\$, n& ma d& s& tĀ a a z&l& nĚ k& s\$ mi tĀa n& ni. D& mbanggana! A kpa dani, k\$ dani Ā ia, n& olo n& tĀ nĚ k& g& g\$, n& ma \$ mboo... — tache, tache,tache, tache* —, n& tĀ a \$ ni. Ya ma si ng\$ g&l& liā ten\$ zi ni, we k& liā ten\$ ma do gulu n& gā wena...

Marc : Wa d& ma we duzu k& sa'de ni a fila sa'de?

Cath : Fila sa'de! Wa tĀ na, fila sa'de... wa tÓ s& gulu ki ni g\$... Ma hā ni, we k& z&l& t& n& ni ma \$ n& m& ni, n& ndala t& m\$ ma 'da 'danga, tua k& liā ten\$ m\$ z\$ k&... wa d& ma ia ni, n& ben\$ wa ny\$ng\$ ma mba mba iko g\$&... Be h\$azĚn\$ wa nyÚngÚ 'b\$ g\$. Wi ny\$ng\$ ma ikita n& g&, n& l&ng&l&* kpa k& kpa gaza ni. N& gele wele k& a lĚngĚlĚ* we kpa gaza g\$ ni, a wĚ t& ny\$ng\$ liā ten\$ ni g\$. Tua k&, da dĀ wa wia s& na, a kpa s& z&l& olo n&. Tua k& ma do ng\$nga* 'da ma boe.

N& l& ny\$ng\$ sĀ, n& l& dili kĀ l& d& t& n& sĀ. N& n& kulu ng\$ wasa dakĀ. Tua k& wele k& a kùlù ng\$ do sĀa gbālĀ tĀ a g\$, k'a 'bana nù m\$, n& 'dā z&l&n\$ ni sĀ ma ngbolo hā a. Tua k& m\$n\$ ni sĀ vĀ, n& la s& k\$ kpana ni. N& wa ba s& ma, n& wa f\$I\$, n& wa a ma k\$ kĀ 'da n& zi i m\$ ni.

Marc : Ma k& gele wele a t&, n'a kala kpanan\$ olo n& ni ?

Cath : Iṣ, gele gbabu, a t&, n'a kala ma. N& a n& 'bé t& n& g\$.

Dako : Wa ba s& 'b\$ olo n&, n& wa a zi wa f\$I\$ do n& ni?

Cath : Iṣ, wa kala s&, n& wa f\$I\$ ma, n& wa a ma k\$ butu m\$. Ndin\$ ni s&, wa a ma i m\$. Bon*, 'do n&, n& wa mi s& nganda wena... mi s& i m\$ n& nganda wena. N& n& gazan\$ k\$ buti ni, n& hÚ s& 'b\$ fala ni g\$, n& hÚ s& 'b\$ i m\$ g\$.
N& fala ni, n& mbe, n& wa d& zi, n& wa mi m\$ g\$?... Z\$I\$ mi kpal& ni, n& wa mi zi... tabi wa mi zi nzo k\$ butu m\$ ni. We k& ã gb&l& k& 'da kpasa win\$ wa \$ zi z&k&... sab&l& mobimba* g\$? Wa mi di nzo, tabi k\$ni i m\$ nde, k\$ wa fa k\$ni tabi nzoe ni nde, n& n& gazan\$, n& zi k\$ buti ni, n& nyÚngÚ ma g\$. Ny\$ng\$m\$ wa kpa i m\$, t& fala ndi t& n& zi ni, n& n& nyÚngÚ ma g\$.

Marc : Gulu k& wa nyÚngÚ wala te ni g\$ ni we ge nde?

Cath : Gulu k& wa nyÚngÚ wala te g\$ ni na, da d& k\$ kpolo ma hÚ t& m\$ g\$. Kpolo ma \$ n& k&... wala te ma \$ n& k& kpolo ni.
Ni a we duzu n& ny\$ng\$ tala wala ten\$ vÀ, ma wia na, wa ba, ndakisa*, \$ n& k& \$ do ndimo, n& wa h\$n\$ ma t& li gb&l& t& m\$ s&. 'Do n&, s& n& m\$ wia t& ny\$ng\$ tala wala ten\$ vÀ de.
K\$ fala k& wa m&ka* wala te kpo t& m\$ g\$, k\$ m\$ ny\$ng\$ iko, n& g&n& k\$ gbaa d& gb&l& t& m\$, n& m\$ z\$ s&, mbe fala ni ma zṢ, n& ma d& kpolo d& di ni. N& wa na: "Hee, kpolo h\$a dati m\$, ma h\$a di, ma h\$a di.." Si ng\$ g&l& k& m\$ d& zi ngizi* do wala olo n& g\$.

Marc : K& a t& na: "D\$ t& m\$ ma d& mbayo g\$", gulu ki ni a ge nde?

Cath : D\$ t& m\$ d& mbayo g\$! Mbayo g\$ m& a mbanggana! Mbanggana k& mi t&da zi h& m\$ na, a kpa dani ia, ya ma tũ g\$. Ya ki ni a z&l& gaza.

Marc : M& a z&l& gaza? 'Ba nga t& z&l& k\$y\$ do z&l& ngb&l&...

Cath : ... mba! Ya ki ni m\$ n& kpa dani ia, ya ma tũ g\$!

Dako : N& mbe n& ma yòlò 'b\$ t& dani g\$.

Cath : Mbe n& ma yòlò t& dani g\$, n& ma d& t& t& m\$ iko. Dungu, n& m\$ n& ka m\$, mbe di n& fala ni, n& ma fele, n& ma f&ng&. Ma f&ng& wena, n& ma \$ mboo. N& wa na: "M\$ kpa zi dani d&?" N& wa lengge na, m& a dani iko. Ya m& a dani g\$. N& m\$ na: "Ma d& t& mi wena?" Ya we ge nde? Si olo m\$ tòsa* mbula olo n& g\$. N& a sa li ma na mbayo, n& l& sa li n& na mbanggana.

De m\$ do 'd& m\$ t& gaza

Marc : M\$ lengge na, dia f& na, gaza 'bana s\$ nde?

Véron : Gaza 'báná, k\$ li wa sÓ wena! Li wa sÓ! We k& be a y\$nd\$ wena, k\$ wa z& a k\$ butu gaza gbaa, k\$ wa n& we f\$I\$ 'b\$ a, n& wa z& 'b\$ a gbaa, ya wa t& mbula h& a fai, k\$ a zila, n& li a fila t& zufa k& wa z& n& a ni. Li a fila, n& a Ṣ ti m\$.

Marc : Mi aka zi 'b\$ mbe wukon\$ gele fala, n& wa t&da zi 'b\$ h& mi ni. N& mi aka zi 'b\$ wa n&: Fala k& wa d& s\$ do ben\$ ni... m&n\$ v& wa d& ma 'da fala g\$n\$ gaza ni, wa d& s\$ do ben\$ ni, n& nde wa t& gŋnŋ wa g\$, n& ma we s\$ nde? (wa m\$m\$) Wa t& h& be iko, k& wa gŋnŋ a g\$ ni, n& ma d& ge?

Véron : A Ṣ ti m\$ g\$!

Marc : Ma dĚ to g\$? G&n& k\$ m\$ tĎ hă a, n& a zĚlé s& do dia n& g\$?

Véron : A zĚlé g\$!

Marc : Wa g\$n\$ a do'do, s& n& a ze de?

Véron : A zĚlé s& do dia n& g\$! Wa g\$n\$ a do'do, s& n& wa z& a, k\$ wa tĎ mbula hă a gbaa ni, n& a ze de.

Marc : K\$ wa gŋnŋ a g\$, wa z& a t& m& iko ni...? Véron : Ya wa ĭ ti m\$ kpo g\$!

Marc : Li wa hăi we duzu k& wa g\$n\$ a ni? Véron : IŹ! S& n& li wa fila!

Marc : Mbe 'da fala kpo, fala k& wa g\$n\$ wuko, k\$ 'do n&, a n& ko n& ni, n& ma hă ngam\$ hă a wena g\$ nde?

Véron : K& wa t& gŋnŋ a g\$ ni?

Marc : Ɔ ō, k& wa g\$n\$ a ia ni, n'a ba wili, n'a ba ză, n'a n& ko n& ni, n& tak\$ be h\$ d& nza do dia n&, n& mbe 'da fala kpo ma nganda wena g\$ nde?

Véron : Ma nganda... fala k& tunum\$ \$ tĂ a, n& kula nganda do a. K\$ tunum\$ Ú tĂ a g\$, n& ma nganda do a g\$.

Marc : Mi àkà do yala g\$, we duzu k& ombe monganga* wa tĎ na, mbe 'da fala kpo wa g\$n\$ wuko, n& olo n& a ba ză, n'a n& ko be ni, n& tak\$ be h\$ d& nza do dia n&, n& mbe, n& ma nganda wena. M\$ z\$a mbe ma?

Véron : Sango, ma ni g\$! K& monganga a tĎ ni, a tĎ b&l& iko. Tua k& ndenge* 'da wuko... ndenge* k& Nzambe* d& do wuko... gulu kă a ni, k\$ kpak\$ be hăi ma d& 'do, k\$ a h\$ ni, n& ma nganda wena ni, n& fala do k& be hăi m&n\$ d& 'do bina fai ni, s& n& be h\$ ni zăa, s& n& be fe de, n& nde ma we duzu n& we g\$n\$ gaza g\$. Wa tĎ na, ma we duzu gon\$ gaza, m& a b&l& iko.

Marc : Ma we duzu gele m\$?

Véron : IŹ, ma we duzu gele m\$.

Marc : N& owukon\$ wa fe zi li bole ni, wa d&l& zi wena nde?

Charles : Wa d\$ zi wena! Gulu k& wa g\$n\$ wa, n& wa fe t& n& ni...

Véron : Tua k& wi zole ĭ ti g\$n\$ gaza ngboo g\$. A yambala yambala iko, s& n& a g\$n\$ gaza, n'a ba do zu t\$a ini vĂ, n'a 'bili tŭkpă, s& n& a fe de.

Marc : Ma d& zi fala d&l& wena?

Véron : Wele k& a ĭ ti g\$n\$ gaza g\$, s& n& a d& ni. K\$ fala k& a g\$n\$ gaza, k\$ gaza fia kpo b\$a i ia, ya a gŭnŭ 'b\$ mbé gaza 'b\$ g\$. N& wele k& g\$n\$ gaza dati wena, a ĭ ti g\$n\$ gaza wena ni, s& n& a g\$n\$ wa de. K\$ a d& 'b\$ ni gbaa, n& wa f\$l\$ 'b\$ a do ina. Ngbongbo ā wi zole d& 'b\$ ina, n& a f\$l\$ do wele k& ba zole 'da kala g& ni, n'a f\$l\$, s& n& a 'banda* be 'b\$ hă a faii, s& n& a m\$ ng\$ kpa wă hă g\$n\$ gaza wă 'b\$ si do de.

Charles : M& k& wa fo ma ni, ma do gbălă. N& wi zole tamba ma fai, k\$ a Ź na, fala k& g& nĚ ni, & fo s& ikita k& g& iko, n& t\$a ini d& 'do n&, n& a fo rien* que* ikita k& g& nĚ. A ba, n& nde a wia déjà* signe* do zu kĎ a. A da k\$ a, n'a m&ka* do'do, s& n& a 'bili d& olo n& ni de. A Ź na, fala gbălă kĚ, s& n& & 'bili t& fala gbălă ni de. K\$ wele k& a ĭ ti mayele* n& g\$, k'a tili d& 'do gbălă sŹ... d& g\$t\$ sŹ, n'a kpa t\$a ini wuke, n'a 'bili zu n&, k\$ a 'bili zu t\$a ini wuko ia nde, n& wuke fe d& li zole do ti iko.

VOCABULAIRE GAZA

Liste de termes et expressions utilisés dans le recueil présent

T.Ngb. : réfère au texte ngbaka des entretiens sur l'initiation.

Cr. et Rites: réfère au livre "Croyances et Rites des Ngbaka Minagende (RDC)".

àtàlà gázá (gàzà kùlɪ) = mé a gazan\$ b\$ a k& wa \$ ng\$ te \$i 'da wa kpo. Wa a yali ngba, wa do ngba wa a 'bia. Ma ndo do ng\$ Baagaza. M\$ \$i 'da a, wa fala n& kpo do Karawa gaza, n& wa zu wa b\$a, l& sa li wa ni na wa a àtàlà gaza. N& ma kpa 'b\$ tala gazan\$ vÀ, gaza kpo kpo a do atala 'da a boe, wa \$ d& t& ng\$ m\$ \$i ni b\$a b\$a b\$a (T. Ngb. p.143) : *compagnon de lit chez les néophytes de l'initiation de la forêt, "gàzà kùlɪ".*

à y\$la li fanda tabi **nú ngPlɔ** (gàzà kùlɪ) = m& a kuti y\$la gaza; ma d& tÀ & t& li fanda nza nga. Wa na: "Wa y\$ nú ngPlɔ tabi nú ngùlùmà!", we k& ogazan\$ wa wélé we g\$, wa kpe nu wa, n& wa y\$ y\$la do tã nu wa iko, n& wa bili zu wa vÀ d& t& nù (T. Ngb. p.130) : *première danse des néophytes; pendant cette danse, le peuple et les gbabu chantent, mais les néophytes n'ouvrent pas la bouche; ils dansent en silence.*

awisì : 1) mé i g³ tè zɪ mØ gÈ : *grand arbre (voir Faune et Flore);*

2) m& a tulu go'do ogaza wili. Wa À k\$a afe te vÀ, n& wa ba 'do n&, n& wa fi ng\$ tia te, n& wa z& ma do mbÈlâ gbaaa ma mb\$ k\$, n& wa fulu. N& wa yulu f&l& k\$ n&, f&l& ngungge, n& wa gbini 'd& tili wa, n& wa &nz& ma, n& ma \$ kpasaa olo li damanzulu, n& wa m\$ ng\$ y\$ do y\$la (Est) : *nom de l'habit d'écorce battue que les néophytes de l'initiation chez les Ngbaka de l'est portent lors de la sortie de l'initiation.*

'Bodumbili II : awisi 'da gaza gbanda do gaza wili ma wia kØ; ogaza k\$la wa sa li awisi na "gbà kùngbɪ". MØ zÚ 'bØ : gbàmØsàngélé tabi sàngatè.

Bàágàzá et **Kàràwá gázá** : *nom des deux néophytes de l'initiation "gàzà kùlɪ" choisis pour des tâches spécifiques dans le camp d'initiation (T.Ngb. p.146).*

bɪbɪ = k\$ butu; okpasa win\$ wa sa 'b\$ li butu na baba : *autre nom pour camp d'initiation.*

Bàbì± (gàzà kùlɪ) = Bàbì± a wele k& a z\$ m\$ t& gazan\$ ti k\$la i. A a wi kã wa li walan\$ vÀ wa n& do ma ni. Gulu li Babiã na, a n&a zi gaza ia, n& a di a gbabu, k\$ a bɪ biã ti gazan\$ \$ na a ba biã d& kØ a g\$, k\$ a wi be wala hã gazan\$. Ma \$ a d&a to gaza, n& a a be dati hã gazan\$. Ma \$ a m\$ y\$la, n& a a be ma hã wa : (*lit.: tenir le tambour*) *nom du premier responsable des néophytes dans le camp d'initiation (T. Ngb. p.144).*

Wa sa li wele k& b\$a ni na '**Bè gó'dó bì±** (*tenir le fond du tambour*). A ni, fala k& fo Babiã bina, tabi a do z&l& nde, n& toe olo Babiã ni vÀ, wi d& ma a a. Kolo t&, a z\$ na, bã ma pi ti k\$la nganda wena, ma wia na, a kala ogazan\$, n& a h\$ nza do gazan\$ d& t& li zØ nga. N& wa ufu gaga do li kole ni gbaa... kolo g\$n\$, n'a kala ogazan\$, n'a si do wa d& ti k\$la 'di... olo Babiã ni : *assistant de Bàbì±.*

bàndàgàzá (ou : bànzàgàzá, bànàgàzá) = m& a te zam\$, ma gã 'bana sanga, n& nde ma nganda wena. Wa 'bili ma n& wa mba do bàlÀfanda do f&l& 'd\$'d\$ k\$ we d& do ngambe 'da fala m\$ gaza. Wa 'bili 'b\$ nwá n&, n& wa ny\$ ny\$ng\$, n& wa kpã d& ng\$ sila gaza. M& a ina we kpãlã do sila gaza, d\$ a hé fala g\$n\$ do a ni g\$. Wa sa li n& na "bànzàgàzá" we k& wa banza do gazan\$ (T. Ngb. p.83-84) : *buisson lianeux dont les feuilles et les racines sont utilisées dans la médecine traditionnelle et dans les rites de l'initiation :*

* un ancien mâche les feuilles et crache la sève sur la poitrine, le front et les épaules des néophytes pour que leur cœur soit fort;

* on en coupe une longue tige qu'on assemble avec la liane 'dø'døkø* pour installer le Gbàgàlè dans le camp d'initiation;

* on en cueille quelques feuilles, on les lie avec des feuilles de la plante ngbindi* et on les met dans la main du premier circoncis ('bagàzá gázá) pour que la main du circonciseur soit légère lors de la circoncision (voir "pømbø");

* on en coupe des racines et on les mélange avec d'autres racines pour la préparation du repas lors de la levée des interdits alimentaires.

bángándá (gàzá kùlì) = m& a zuma k& ogaza k\$la wa ga ma do kpo soe k& na, s\$& g& wa n& n& we y\$ y\$la nza nga, tak\$ do gÀa wese wa fo w\$la t& wa vÀ, do langba zu wa dô ni.

N& wa kala g i g i, n& wa ga do zuma l& sa li ma na, bángándá ni, n& wa ba do 'da le we be t& wa hã owi ko wa do k\$ zuma ni na, gaza ma nganda wena, k\$ lo ba d& k& lo, n& k& lo n\$à d& t& n&, k\$ l\$ h\$à nd\$ti n&. Ma hã kili t& lo ma bia tÀ & d& t& k\$ n& owi ko lo, onu f&l& kulan\$ 'da le nga(T. Ngb. p.165) : *chant spécifique des initiés "gàzá kùlì" peu avant la sortie définitive, pour se féliciter d'avoir enduré les épreuves de l'initiation.*

bàtàyó (bataillon) (gàzá kùlì): voir "nd i s i kò".

bé á s i (gàzá kùlì) = mÉ i yálé k& a n&a gaza, n& nde wa wè t& z&l& tÀ a na k& 'da ogele gazan\$ g\$, d\$ a d& ni k\$ a é f\$mba nu hã wa g\$: *nom donné à un membre de la famille maternelle qui se joint à ses cousins maternels pour être initié ensemble avec eux. Il est traité avec beaucoup d'égards pour ne pas s'attirer la malédiction de cette famille.*

bé tù i gázá (ou : tù i bé gázá) (gàzá wúkô) = m& a t\$à k& wele wa ø kuti k\$ n& g\$. Tabi wa d& ma ikita, we kpak\$ wa a ogazan\$ k\$ n& ni. Tabi t\$à wa d&a zi, n& wele ø k\$ n& fala kpo g\$ ni, n& wa ndo ma do be t\$à gaza : *case d'isolement où logent les initiées lors de leur initiation. Il s'agit d'une nouvelle case dans laquelle personne n'a logé avant.*

- 'Do k& wa z& b&l&y\$la, k\$ wa tua be fele, n& wa a wa k\$ be t\$à.
- N& fala sa titole wa si ng\$ tulu. K\$ wa yolo ng\$ tulu, n& wa y\$ y\$la ti b&l&y\$la, n& wa \$ 'b\$ k\$ be t\$à, kpak\$ fala sa, n& wa g\$n\$ wa de.
- N& 'do k& wa g\$n\$ wa ia, n& wa \$ s& t& k\$ t\$à be gaza tabi z&k& kpo, we 'b\$ 'da dani na, ma À, s& n& wa si t& nu t\$à 'da naa wa we l&ng&l& tÀ wa, we kpak\$ wa a nwá t& wa nù de.

bÁIÁ kù bútu = m& a k& na, kpasa win\$ z\$ mbe be te k& ma gã wia d& t& n& ni, n& wa wa gulu n&, n& wa 'bili zu n&. N& wa 'bili f&l& 'd\$'d\$k\$, n& wa kasa d& gulu te ni, fala n& kpo do te BÀlÀfanda, k& wa kasa d& gulu 'bili zu te ni. Ki ni ma be na: "Wa BÀlÀ butu ia": *faire un rite dans le camp d'initiation pour que l'initiation se passe selon les règles et pour protéger le camp contre les mauvaises influences des malfaiteurs;*
inan\$ wa fa ma we BÀlÀ k\$ butu ma kÊ: dÀ 'bisi, do kuli k\$la, do nwá kÚako... n& wa nàlâ ma, k\$ ma 'bu, n& wa mba ma vÀ kpo : *dans le rite, on utilise un œuf et des plantes médicinales magiques, comme des feuilles des plantes dÆ*, kÚákò* etc.*

bÁIÁf i nd i tabi E : **bÁIÁyølà** tabi N : **bÈNÈf i nd i** = m& a te zam\$ k& wa 'dafa do m\$ nu le, do k\$ butu gaza, do gã gba li m\$, ní do ní. Wa zã k&, n& kpasa wi a ina go'do k& ni, n& wa z& BÀlÀfanda k\$ n&, n& wa mi, n& wa &nz& gulu n& do f&l& 'd\$'d\$k\$. Wa d& ni we amba kpawe do gele 'dã m\$ k\$ le, tabi k\$ butu gaza, tabi 'da fala gbà li m& ni : *esp. d'arbre (voir Faune et Flore), utilisé lors de la fondation d'un nouveau village, lors de l'initiation, des grandes fêtes, etc., avec invocations pour que tout se passe selon les règles et qu'il y ait la paix.*

K& 'da gaza, wa zĩ ma b\$ a : mbee n& k\$ butu i, n& mbee n& t& li fanda nza nga, N& wa kasa 'd\$'d\$ k\$ d& gulu n& b\$ a n&. N& nde ma la ngb& &. Tua we k& zam\$ 'di, wa zĩ ma d& t& gulu te k& wa 'bili zu n& ni, n& wa zĩ ozufan\$ k& wa z&a zi do ogazan\$ ni d& ka zã n& takpa, n& wa bili zu n& d& t& gulu 'bili zu te ni, n& wa h&nz& ma. N& wa sa li n& na, yàj tabi gbagale. N& nde k& nza nga wa zĩ ma d& wolo fala 'diko, wa zĩ ma ka za zu gbulu te ge, n& ngambe ka zã n& bina, tati a bàlÀfanda 'diko. ('BowasÀ) : *lors de l'initiation, on plante deux "bÁlÁf; nd j" : un sur la plaine du village et l'autre dans le camp d'initiation. Ce dernier sert à installer le gbagale ou yàj.*

bÈnÈf; nd j (gàzà kÙl j) = m& a kpo k& Ongbaka kulu 'Dua wa sa li n& na bÁlÁf; nd j (T.Ngb. p.164).

bĩ¥ gàzà wílì : *rythme de tambour pour les danses des initiés; les différents rythmes sont :*

bĩ¥ ngòì = m& a biã k& owilin\$ do owukon\$ vÀ wa y\$ ma dati k& na ogazan\$ wa le k\$ butu k\$ wa g\$ n\$ wa ni : *danse après l'onction des candidats de l'initiation. Toute l'assistance, hommes et femmes prend part à la danse.*

bĩ¥ sàmbià m& a bĩ¥ k& wa z& ma we mbese owukon\$ do oh\$azĩn\$ na, wa wia t& si ma. We k& 'da fala k& ogazan\$ wa d& m\$ k& owukon\$ wa wè t& z\$ ma g\$ (\$ n& to be pele), n& wa ndaka owukon\$ do oh\$azĩn\$ do 'do. K\$ fala k& wa d&a ma ia, n& wa z& biã sambia we mbese wa na, ma ia, k\$ n& wia we si d& nu t\$ a 'da n& : *rythme pour avertir les femmes et les non-initiés que la cérémonie pour laquelle ils avaient été chassé est terminée et qu'ils peuvent rentrer au village.*

bĩ¥ mànzé : 1) *rythme de tambour au milieu de la nuit pour annoncer un malheur, une guerre, etc. ; 2) rythme qui marque le début de la cérémonie d'initiation des garçons ou des filles. En fait, l'initiation signifie souffrance et violence pour les néophytes.*

bĩ¥ zù wí : biã zu wi a k& okpasa baa l& wa gb& zi wele, n& wa z&a zi t& 'b\$ biã zu wa. Ɔ n& k& 'Boyag\$ t\$ kala wa gb& 'BomÀlÀ, n& wa 'bili zu a, n& wa si do ma, n& wa do ng\$ gba ndaba, n& wa z& k& d&nggu, n& wa y\$ zuma y\$ a, zuma d\$ngg\$ t& wi. N& wa na "wa z&a biã zu wi".

K\$ 'da fala gaza, fala k& kpasa gaza a gb& t& 'b\$ sa' de, n& wa si n&, n& wa z& t& 'b\$ biã na, a nganda wena, a gb&a sa' de, g'a ni nde. M& a zuma d\$ngg\$ t& wi : *danse du temps des ancêtres, en l'honneur d'une personne qui avait tué un membre d'un clan ennemi ou un grand animal; de même, lors de l'initiation, quand un néophyte adulte tue un grand animal, on frappe le tambour et on exécute une danse à son honneur.*

bì bǎlǎ gbànw j (gàzà kÙl j) = m& a bolo k& ogazan\$ wa bi ma 'do tã gaz&l& mbe kpo 'do k& wa g\$ n\$ wa ni. Wa bi boloe ni na m& g&: ogazan\$ wa h\$ nza do ndalagba do odĐ te d& kĐ wa. K\$ fala k& wa kpa nadalam\$ kpo ia (k\$la, dua, tǎlǎ, mbusu, ni do ni), n& wa gb& a, n& wa kala fio nadalam&n\$ ni, n& wa si n& zam\$ 'di, we 'dafa do nu mbala t& ogazan\$ k\$la 'di : *petite chasse à la volaille à travers le village par les jeunes circoncis, comme préparation aux chasses au feu qui auront lieu ultérieurement (T.Ngb. p.155).*

bì gǎlǎ : 'da fala toma ni, n& ogazan\$ g\$ n\$ kala m\$ zam\$ g&, n& wa fana ndasa. N& wa n&, n& wa g\$m\$ t\$ k\$ d&ngga, n& wa g\$m\$ t\$ k\$ do tulukpala, wa sa li ma na: **l& bi g\$ l\$**. N& wa si, n& wa nd\$ mbitoe 'do ndasa sã (T.Ngb. p.53-54) : (*litt.: combattre les abeilles*) *expression par laquelle on désigne la sortie des néophytes en forêt pour récolter la sève de certains arbres dont ils ont besoin pour préparer les objets de parure.*

bìlì : voir : lè kù bìlì

bìlì mØ (gàzà kùlì) = lò bílì mØ h³ gázánØ : tâ dati hØ nza mú gazan\$ kù butu, n& wa n& nu li we f\$!\$ t& wa, k\$ si mú wa ni, n& gbabun\$ wa usu t& wa nu walan\$ vÀ do zufa kÐ wa. N& wa 'banda* bili m\$ hã wa. Wa 'be zu m\$ be te k& kulu wala i, n& wa gb\$t\$ d& 'da wa kulu wala nga. N& mbe do tâi, n& gaza h\$, n& a n& to li a do ma, n& mbe, n& wa nda'da ngba ma tal& di t& ngu'du m& ni, n& wa z& wa, z& wa, n& gaza yu t& m& n& nga na, & h\$a nza ti n&, & la nde (T.Ngb. 160) : *le dernier jour au camp, très tôt le matin, les néophytes se lavent dans la rivière. Entretemps, les gbàbù, armés de leur fouet, se postent dans les hautes herbes le long du sentier de retour. Ils courbent des branches au-dessus du sentier pour faire trébucher les néophytes lors de leur retour. Dès qu'ils passent sur le sentier, les gbàbù sortent des herbes et font tomber une pluie de coups de fouet sur leur dos. C'est une dernière occasion de les punir pour les fautes qu'ils auraient commises. On l'appelle "lò bili mØ h³ gázánØ"* (Cr. et Rites p.225).

bìndòlò (Kake-Selengbe) = m& a m\$ zala wi. Wa s& ma do sêl", n& wa gbo holo worr de wena, n& wa g&z& vÀ, n& wa gbo holo k\$ n&. N& wa ba zala gaza, n& wa &f& d& k\$ n& nga. N& wa ba bi te, n& wa yulu d& t& holo zala a k& wa gbua ni, n& ma kpe nu k\$ zala. N& wa d& 'b\$ t& mb¼ kÊ (T.Ngb. p.109) : *sorte de boucle d'oreille.*

bìsà : mù bìsì gázà : *objets dont les initiés se parent lors des danses à la fin de l'initiation.*

bòlò : tè bòlò : *fourmiller, grouiller, se bousculer en groupe (T.Ngb. p.9, 24-25, 187,196-197).*

bḡgàzá (ou : gbàbù, bḡnì) = m& a wi k& a n& ba gaza; mbe n& a kala ogaza nal&, m\$!\$. Wa saka wi k& zu a a b\$!\$: *nom donné aux parrains ou marraines qui veillent et aident les néophytes pendant toute la durée de leur initiation. Tous les ancien(ne)s initié(e)s sont des gbàbù.*

búlà : voir : kpolo gba bula.

bùlù fêlê gázì tabi **yàlà kpúá gázì** ou - **kpúá nyàkà** = m& a be gulu gaza : (lit. *dénouer la corde de l'initiation, ou ; dénouer les nœuds de l'initiation*) : *expliquer (dévoiler) les secrets de l'initiation aux néophytes (voir aussi "dòkò mù gázà").*

bùlùtì = m& a be k\$ya k& wi zolo a g\$n\$ do gazan\$; nu n& t\$ wena : *petit couteau très tranchant, utilisé pour la circoncision et l'excision.*

buluti 'da gulusÀ = m& a be gbālā f&l& kusa tabi f&l& nzabele k& wa d&, n& wa 'bili sanga kan\$ silili hã gazan\$ k\$ butu gaza : *nom donné à la ficelle faite d'une liane kusa, utilisée pour couper la boule de maïs en petites portions selon le nombre des néophytes (voir "kÊlÊ kà").*

bḡtḡ : lieu isolé et réservé.

bútú gázà (ou : bábá gázà) : *camp des initiés.*

bútú gázà kùlì : wa d& mâ, n& nde wa zš ngbo 'do n& g\$, n& fo 'b\$ da bina, ogazan\$ wa \$ d& nza 'diko. N& wa zš ngbàmØkÑ (tabi ngbàzàfà) d& k\$ buti ni : *les gázà kùlì ont leur camp reculé dans un bosquet, sans palissade et sans hangar; on installe le ngbàmØkÑ (ou ngbàzàfà) au milieu du camp.*

'bàdÁ voir : g ÿ bì.

'bàfù ou **'bàfé** : esp. d'arbre (non identifié). L'écorce et les feuilles sont utilisées dans la médecine traditionnelle. Le jeune **'bàfù** est utilisé dans l'initiation pour faire le "Gbàgàlè", les branches pour faire des fouets.

'Bàgàzá ('bàgàzá gàzá): nom du premier circoncis dans l'initiation "gbàdà".

'b_ik_ibÈlÈ (à l'Est : 'bàvÈlÈ) : mÉ j be k& wa g\$ n\$ a, n& nde wa t& g\$ n\$ mbé gazan\$ d& 'do a g\$, n& wa tÊ tØlØ m\$ gaza hã a vÀ g\$. A wè do k& a ba ngba a do gaza g\$, k\$ wa g\$ n\$ mbé ben\$, n& a le do wa, n& wa be otala m\$ gaza hã a vÀ, n& a ž ti n& vÀ, s& n& a wia we ba ngba a do gaza de (T.Ngb. 124): nom donné aux néophytes qui ont été circoncis quelques jours, toute une semaine ou plus, avant leurs compagnons et dont la formation initiatique n'est pas encore achevée. Il attend les nouveaux candidats pour entrer avec eux dans le camp d'initiation et pour être initié avec eux.

'bàlò : 1) si tí 'bàlò : (litt. : rentrer derrière le village) : expression qui signifie : "entrer dans le camp d'initiation (parlant des néophytes)."

2) Selon Kake-Selengbe Longin ('Bobito - février '95) : 'bàlò m& a m\$ bis_i gàzá; wa s& ma do sèl^l, n& wa g\$ n\$ dā se'de, ma de wena. Hã fala k& ogazan\$ wa n& h\$ nza ni, n& wa e ma ng\$ zu 'baka wa. N& mbee kØ wa a e 'balò 'b\$ (T.Ngb. p.109): objet de parure que les initiés fixent sur les bras lors de la sortie du camp de l'initiation.

'bàvÈlÈ (à l'Ouest : 'bàk_ibÈlÈ) : wà gúnú gazan\$ vÀ do kpo s& kpo ni g\$. Ogazan\$ wa g\$ n\$ wa dati wa sa li wa na o'bàvÈlÈ (Est) : nom des initiés qui ont été circoncis une semaine ou plus avant les autres (T.Ngb. 9).

'Bè gó'dó bì± (gàzá kùl_i) : assistant de Babiã, (voir : Babiã).

'bua kula : gaza 'bua kula do gaza nd\$ a m\$: voir Initiation textes ngbaka, p. 62 + 125.

'bùndú kPk_i 'Boyele 'Bogbas\$ngga : mÉ j gb&l& k\$ a kÚá ndà'bà nyØmØ, tábi kÚá ndà'bà ndúl^l, wà só dò báwè lì wè à lí d_in^l gàzá : grande coquille de limaçon utilisée pour verser de l'eau chaude sur la plaie des circoncis.

D-gàz_i = m& a gaza wele k& wa g\$ n\$ a t& 'do 'Bagaza gaza ni (est). T& 'do Gemena i wa sa li a na "Øn\$gaza". N& t& kula 'Dua wa sa li a na "Karawa gaza" : nom de l'initié qui a été circoncis après 'bagaza gaza.

daka samba : kp\$ ga gaza do daka samba = m& a k& na, wa gi nwá dàm_b_i, n& wa na d& li dani gaza, n& wa do tuli d& ng\$ ma, n& wa ba gbālā f&l&, n& wa &nz&, n& wa kpo do li 'do gaza nga n&, n& nu ga a yolo do nwa wa dua ma d& 'do damba ni, ma yolo ndee. Wa sa li ma na daka samba, wa kp\$ a m\$ do daka samba. lž, k& ma yolo ndee g'a ni nde. Wa dua daka samba ti ga m\$, tak\$ ozž wa dúngú t& ti ga m\$ g\$ (T.Ngb. p.38,42) : l'expression "kp\$ ga gaza do daka samba" désigne la manière dont la verge pansée d'un bandage de "dàm_b_i" et de linge est tenue levée par une ficelle attachée aux reins du néophyte.

dàm_b_i : mÉ j kÚá áfé t¼ tPlØ, n& wà zÊ mâ do mb&la gbaa, n& wa gba sanga n&, we &nz& do dani gaza. T& 'Bowas& wa sa 'b\$ li n& na, ndisio: morceau d'étoffe d'écorce battue utilisé pour panser la plaie fraîche des circoncis.

Ongb_ik_i Karawa wa tÓ na, dàm_b_i mÉ j nwá ny_ik¥ zam\$, li n& a dàm_b_i. Wa na li dani t& gazan\$, we k& ma fo mã t& dani wena. K\$ mã dÊ 'b\$ g\$, n& wa ná 'b\$ damba g\$, we k& t& n& lØ g\$, ma dumu li dani wena, n& wa na nwá bati olo damba, we k& nwá bati ma zÊlÈ wa g\$: certains Ngbaka de l'est prétendent que dàm_b_i est la feuille d'une liane appelée dàm_b_i.

dangga : tè dangga ou zÈ dangga = m& a k& na, kole m\$ ng\$ t& n&, na wa singbi kula nwá bÐn\$, n& wa kpo tÉ gázánØ, n& wa m\$ ng\$ z& dangga 'd\$ li kolo \$ n& ngulun\$ ni ní faii, n& ma g\$ n\$ d& zu n&, s& n& n& le k\$ t\$a be gaza de. Wà dÊ kí n̄ w¼ gese ngawi k\$ kili t& wa olo li dani k& wa ia t& wa ni do t\$ k& 'da wa ma la zi do' do ni (T.Ngb. 212): *se vautrer dans la boue pour retrouver leurs forces après l'épuisement de l'excision et la période d'immobilité après l'opération.*

dàwàyà : sorte de crécelle, mais tressée, pour accompagner les chants, danse, etc.

dǎ 'bisi = m& a ina, wa mi ma na nde, y\$ la gaza ma 'b\$ s& wena. Wa g\$ n\$ tati a nwá n&, n& wa mi d& gulu te ni 'diko, s& n& wa ndo wa k\$ butu de. T& 'Bodumbili II wa tÐ na: wa s& l& zu t& k& wa n& d& butu gaza t& n& ni, n& wa mba do dǎ 'bisi, n& bulu b& a 'be d& kÐ a, n& wa ma ng\$ wa k\$ butu de : *feuilles de la plante “dǎ” utilisées comme protection. P.ex.: avant de défricher le terrain du camp de l'initiation, on enterre les feuilles au pied d'un arbre pour protéger toutes les actions qui y auront lieu, comme le défrichement du terrain, les danses etc.; ou bien on coupe quelques bouts de branches des buissons du terrain à défricher, on y ajoute les feuilles de “dǎ” et on en fait une gerbe qu'on met dans les mains d'un garçon qui doit la tenir pendant qu'on défriche le terrain (Cr. et Rites p.176).*

dòkò mù gáz = m& a k& wa ndo z& kpasa win\$ k& wa n&a zÈ gaza dati, n& wa n& ni fai we h\$ ng\$ mbé ben\$ wa n&a gaza dÐ g&, s& n& a z& t& 'b\$ obe nya a ni, ma be na, a doko m\$ gaza T.Ngb. p.129-130) : (lit. : *révéler les choses de l'initiation*) :rite des coups de fouet (Cr. et Rites p.206; voir aussi : búlù fÊÊ gázá).

dø dølè = m& a l& ngg& wa tÐ mâ 'da fala k& dani gaza d& mã do'do, n& do tǎ gaza ú yala g\$, t& a li li dani iko. A tǎ kǎ do tǎi we a li li dani, \$ n& k& wa tǎ t& fala d\$ dole ni. Ma k& wa tÐ na “ogazan\$ wa d\$ dole”: (lit.: *ramasser les termites en leur brûlant les ailes*); *expression par laquelle on désigne les circoncis qui sortent la nuit et allument une torche pour soigner la plaie de la circoncision, comme on allume une torche la nuit pour brûler les ailes des termites et les ramasser (Cr. et Rites. p.193).*

dõ mbító ou dõ kpúá nyàk± = m& a dÐ k\$ ni k& onaa gazan\$ wa tombo hǎ ogazan\$ k\$ butu 'da fala g\$ n\$ dǎ mbito. N& nyakǎ k& wi zole kpua do zu li gazan\$ kpo kpo kpo ni, a bulu vÀ, n& pi k\$ gbúnggÊ, n'a f\$ l\$ do zu gazan\$ kpo kpo kpo vÀ. N'a so dÐ sš, n'a e nu 'Bagaza gaza kuti, n'a so, n'a e nu wele ki, n'a e nu wele k& 'do a ni gbaa vÀ, ma e, n& bunan\$ wa m\$ ng\$ n\$ wá ma: *terme qui désigne la bière de maïs que les mères des néo-phytes préparent et envoient au camp d'initiation lors du rite du charbon de bois (T.Ngb. 14, 91,120).*

dúlà : voir : kàlà dúlà.

dùnggi : 1) m& a n\$ & k& tǎ a sǎ ma \$ kpólókóndó, n& bele a ma nǎlǎ d& t& kili tǎ a. 'Baka a \$ n& ndala ni : *chauve-souris de grande taille, frugivore;*

2) dunggi m& 'b\$ l& ngg& k\$ gaza wili. Wa g\$ n\$ gaza \$ n& s\$ & g& ni, k\$, do tǎ, a \$ yala, k\$ li bugaza 'da a sŃ g\$, n'a mba kǎ a, n& ga a n& nǎlǎ n&, n& wa sa li ki ni na dunggi. Ma n& nǎlǎ n&, n& wa n& ÀlÀ ma, n& wa ÀlÀ nda'da'da, n& ma o t\$ k\$: *terme par lequel on désigne aussi la plaie fraîche de la verge circonci qui colle à la cuisse (T.Ngb. p.11).*

dùè : m& a lí k& wa sa do t\$ k& k& ma ngo sanga d& li dani do damba zÉ wa na li n& ni. We fo ma ma wè g\$, ma gǎlǎ d& ti g& l& ga wa ni : *croûte d'une plaie; terme par lequel on désigne aussi le sang coagulé qui colle au bandage après la circoncision (T.Ngb. 12).*

'd j fêlê ngbà : voir : ngbà.

'dikàtò (gaza wuko) = m& a bisa m\$ gaza; wà dÊ mâ dò fêlê fànd¼, n& wa &n& be m\$ t& n& &nza, n& wa lu do eta t& m\$ yika, n& wa fi ng\$ 'baka wa, n& wa kpo ma d& t& n&. Wa sini yika, n& wa gbo nu zÐ n&, n& wa kpo ma. Wa ba be f&l&, n& wa kpo d& t& f&l& do'do, t& fala k& wa n& fi yika ng\$ 'baka a ni, n'a kpo d& ti yika d& nu zÐ n& ni (T.Ngb.189).

'BowasÀ (gaza mandanggo) : m& mbe m\$ bisa gaza k& gbabun\$ wa d& ma hã gazan\$ 'da wa na, wa e ma d& ng\$ 'baka a 'da fala h\$ mú wa nza ni. Gaza a fi s& 'baka a k\$ 'dikatoe ni (T.Ngb. 103,105-109);: *sorte de bracelet fait de fibres de raphia et de perles, porté par les initiés lors de la sortie du camp d'initiation ou par les filles lors des danses avant l'excision*

(Kake-Selengbe : wa ÀlÀ afe kúlúwà, n& wa e li wese, wa gba sanga n&, n& wa e zu wa, n& wa pende ng\$ k& nÊ, wa 'dafa 'dikato ng\$ n&. Hã wa ma ng\$ y\$ y\$la ni, n& ma pi nÊ nÊ nÊ nÊ, n& ma de wena (T.Ngb. 109).

'diki = m& a m\$ bisa gaza k& ogazan\$ wa kpo dati wa 'da fala h\$ mú wa nza k\$ butu ni. M& a kunu daka, wa 'bili, n& wa kala dó zÐ, n& wa yulu d& k\$ ma. Wa \$k\$I\$ owukon\$ na, m& a dó gila. Wa sanga ma do kã gole. F&l& n& a yàndl. Kpo soe wa n& sanga ma ni, t& k\$ butu ni, m\$ zélé wila we kpo g\$. Wuko kÚlÚ 'b\$ g\$, wuko a yÊnggÊ do fala ni g\$, d\$ k\$ wa z\$ gb\$t\$ dó zÐ ni g\$. Ya titole belee wa lu s\$ ka t&a n& hã wa ia (Est). Do ngbaka 'da l& nga l& sa li ma na 'diki, n& wa sa ta 'b\$ 'da wa i na 'dikito, wa kpo 'diki dati gaza g'a ni nde : *sorte de bonnet rond que les nouveaux initiés portent lors de leur sortie définitive du camp d'initiation; il est fabriqué avec la partie supérieure d'unealebasse et avec des tiges de fausses cannes à sucre et est orné de fleurs des herbes de la savane; il est attaché sur le front avec la petite liane rampante yàndl* (T.Ngb. 21).

'dikimà : m\$ zÚ 'b\$ gulusÀ : voir : gùlùsÁ.

ÈlÈwala (ou : àlàwà) : wa dua &l&wala d& nu a (mØ zÚ 'bØ kpáná tòtà) : (lit. *dévier de la route*) : *planchette ronde en bois ou tesson, que les initiés placent sur la bouche lors de la sortie de l'initiation* (T.Ngb.52).

fèlè : voir : pèlè.

fö fànd¼ (ou : tÐtÐ fànd¼) : fibres des feuilles de raphia, utilisées e.a. pour tresser des jupons (voir máyÊnggÊ). Les fibres sont mises dans la boue quelques jours pour qu'elles deviennent toutes noires. Puis elles sont lavées et enduites d'huile de palme et de poudre de l'arbre kúlà*.

g j b (ou 'bàdÁ) : jupe courte; jupon porté par les néophytes après les ablutions; spécialement cousue pour cette occasion.

g j g j (ou : mØtùlú) = m& a zaka sa'de k& k\$ n& be sž, n& wa ufu ma : *corne qui a pour caisse de résonnance unealebasse vide et est utilisée comme instrument à vent.*

ðgàzà kÚlànØ wà tÊ dàmà gágá 'd j wà tí kÚl j í (T.Ngb. p.176) : les initiés de "kÚl j" sonnent de la corne dans la forêt.

gàlàkànzí tabi **sÊnggÊfØlØ** (zúfà —) : m& a zufa zè do ogaza k\$ butu k& wa 'dafa ma, n& ma \$ n& m\$ mili do m\$. Wa d& zufa ni do te k& wa sa li n& na gÚÊbá. Wa g\$n\$ ma, n& wa &n& go'do n& d& t& ngb&, n& zu n& ma d&l&, k\$ wa fã do a kpo, n& ma d\$ tà a n& ge nde ni. Wa sa 'b\$ li zufa ni na "sÊnggÊfØlØ", we k& ma \$ n& dú sálá dð fØlØ kÊ wa sa li n& na sÊnggÊ fØlØ ni. K\$ butu 'da ogaza k\$la wa sa li zufa ni n& na "'davúamá") : *fouet spécial, utilisé dans*

les camps d'initiation. Il est fait de rameaux de l'arbrisseau "gúÊbá" ou d'autres tiges flexibles; jadis, il était fait de poils de la queue d'éléphant et appelé "sÊnggÊf0l0".

gĩnĩf0l0 : nyĩkĩ – = m& a nyaka zã nga kũĩ; wa 'bili nyaka n&, n& ogazan\$ wa kpe do 'd– n& ni, s& n& wa to p¼¼ d&. Ma be hã wa na, m\$ k& ma nganda n&a ng\$ g&l& gaza ma bina t& dungi 'da n&: *esp. de longue liane (lit. plus fort qu'un éléphant).*

gànzì = m& a mĩlĩmò; m& a kpo kpo nu f&l& ngb&nz& ni. Wa 'bili gbakĐ te, n& wa &nz& go'do n&, n& wa fo nwá n&, n& wa mĩlĩ do m\$: *sorte de balai.*

ganza v. = m& a z& wele do gĩnzĩ : *frapper qqn avec un balai.* M\$ gánzá a! : *frappe-le!*

gaza : initiation, initié(e). Les différentes sortes d'initiation sont :

1. gàzà wílì : initiation des garçons ;
gàzà gbàd± et gàzà kùlì : deux rites différents d'initiation chez les Ngbaka ;
gàzà màndànggò : chant spécifique des initiés au sud-ouest de Gemena; c'est pourquoi leur initiation est appelée "gàzà màndànggo" ;
gàzá zàwáyá et gázá wáyá : noms qui désignent deux variantes de l'initiation des garçons chez les Ngbaka du sud-ouest ;
2. gàzà wúkò : initiation des filles.

T& 'Bodumbili II wa tĐa na, ng\$ gili gaza ma nal&: 1. gaza gbanda; 2. gàzà wílì ; 3. gaza mandamb\$a; 4. gàzà kùlì .

già : dØ già ou yù già : faire la chasse en brousse au moyen du feu (T.Ngb. p.155);
bé già (ou : già kùngbá) et g³ già : la petite et la grande chasse au feu que les "gàzà kùlì" exécutent durant leur initiation. (Cr. et Rites p.222).

gilà : dó gilà (litt : fleur de kapokier) : nom donné à un objet en forme de petit bouclier, formé de lattes de rachis de palmier. Les néophytes de l'initiation "gàzà kùlì" le tiennent dans la main droite lors de la sortie de l'initiation (voir: Tana ngele: T. Ngb. p.167).

gò: "tÉ ngÚ gò" (gaza k\$la) = m& a fala k& wa g\$n\$ ogazan\$ do'do ni, n& wa \$ d& di ni tã kpo, s& n& wa tulu wa d& t& li butu de (T.Ngb.133,185) : lieu rocailleux dans la savane où les néophytes "gàzà kùlì" étaient rassemblés après avoir été circoncis.

gǒgǒngù'bù = m& a m\$ k& ogaza k\$la wa fi g&l& wa. Wa d& ma do nyakã kusa; wa s& ma korr, n& wa kpo f&l& nu k& g&, n& wa kpo f&l& nu k& i m\$. N& wa fi g&l& m\$, n& m\$ kpo f&l& d& t& nu w\$la ng\$ zã m\$, d\$ ma yáká g\$ (T.Ngb. p.154). Ogazan\$ wa fi ma 'da fala y&ngg& yali, tabi 'da fala y\$la: sorte de pectoral fait du bois de la liane kpsj *, que les néophytes de l'initiation "gàzà kùlì" portent au cou quand ils quittent le camp pour des excursions en brousse.

gù gázánØ = m& a k& wa h&l& ogazan\$, n& wa e wa vÀ fala n& kpo t& fala k& owukon\$ tabi manda'ban\$ wa wè t& h\$ t& n& g\$ ni : cacher les néophytes pour que les femmes et les non-initiés ne les voient pas.

gùgùsì = m& a zuma wa ga ma k\$ butu gaza; oyakas\$n\$ wa ga t& 'b\$ ma t& le nga. Wa wè te ga ma iko g\$; wele ga iko, n& ma \$ n& k& wi na mú a n& fe fia. Ma k& wa é ma nu wa ia, s& n& wa ga de (Est) : chant spécifique des initiés en l'honneur de "Gbàgàlè". Ce chant ne peut pas être chanté n'importe où, n'importe quand ou par n'importe qui. Un ancien initié doit "le mettre dans la bouche des jeunes" pour qu'ils puissent le chanter.

gùlùsÁ, nòtòkØ, gùlì, kpózá, 'dikimà (ngÉlÉmbjilì) = m& a m&n\$ wa d& ma k\$ butu we a kílì t& owukon\$ do oh\$azžn\$ (T. Ngb. p.57) : noms qui désignent les objets fabriqués dans le camp d'initiation, avec lesquels on produit des sons lugubres qui font croire à des animaux fabuleux venus avaler les néophytes et les vomir ensuite comme initiés. En réalité, les sons sont obtenus par des procédés naturels. Parfois il y a confusion quant aux dénominations de ces objets. Comparez les différentes explications ci-après.

- 'dikimà = m& a kpana li wa &nz& nu ma do ndala, n& wa m\$ ng\$ h\$n\$ ma, n& ma m\$ ng\$ dĐlĐ n&, n& wa tĐ na, Kpoza g& a ni. Kpoza a sa'de k& zamba zu a kpo iko. 'Dikima do Kpoza ma wia kĐ. N& wa sa 'b\$ li n& na, "wi z&l& ngu'du" tabi "n\$t\$ k\$" (sa'de t&a we n\$ t\$ k\$ t& gazan\$). Ma vÀ we hã kili hã wukon\$ do manda'ban\$ nza nga.

- **gulusē** : *version 1* : Ng&ama p.38 : gulusÀ m& a m\$ k& wa s& ma do gbá kúlà, tabi wa s& do gbá gele te k& ma d&ld de wena ni (\$ n& gb&ákùbù). Wa s& ma s&, n& wa l&ng& gba g&l& n&, n& wa kpo f&l& t& n&, n& wa zifi do gbālā f&l& n& ni, n& ma he m\$ ni. N& wa \$k\$!\$ do ogazan\$ na, sa'de di boe, k\$ m\$ n&, n'a ba n& m\$. GulusÀ ma wia k& do gúli.
version 2 : Kona p.57 : gulusÀ ma k&. wa 'bili lo b&, n& wa 'dafa ma \$ n& bila li sa'de ni. Wa d& l&f& n&, wa d& gba li n&, n& wa d& zā sa'de t& n&.
version 3 : p. 46 : **gulus&** g& wa sa li a na wi **z&l& ngu'du**. N& wa ba kpana li, n& wa &nz& nu ma do ndala d&ngb&. N& ngba k& wukon\$ wa n& yolo do ma ni, n& m\$ t&, n& m\$ usu fala t& m\$ d& ti ngba, n& m\$ ba gba gb&l& hi ngbaka, n& m\$ a li k\$ kpana, n& m\$ fi k& m\$ 'd\$ li, n& m\$ n& a t& hi, n& m\$ 'bo nwa n&... n&... n& ma he m\$ um! um! um!
- **gólì** : 'Boyele-'Bogbas\$ngga : wa ba kpana li, wa &nz& nu n& do ndala, n& wa a li k\$ n& a g&. K\$ ndala m\$k\$, n& wa ba futu kpili, n& wa h\$!\$ t& n& do zu k& wa, n& ma wele h& h& h& h&... M\$ zú 'b\$ gulusÀ.
Ng&ama : gúli g& wa s& gba kula, n& wa lifi gbālā f&l& kusa n& wa fi g&l& ma, wa n& zifi n& n& ma he m\$ h& h&, n& h\$azn\$ wa m\$ ng\$ yu ma, ma k& wa sa li a na gúli.
- **notoko** : 'Boyele-'Bogbas\$ngga = m& a kpo gúli íkó, wa t& h& naa wa nza nga na: "K& g\$li t& n\$ t\$k\$ be n& m\$ zam\$ g& w& g\$!" N& nde m& a kpana li. N& wa t& h& naa wa nza nga na, sa'de n\$ t\$k& h& ni.
- **kpóza** : 'Boyele-'Bogbas\$ngga = m& a afe te, wa s& s&a. Wa s& ní gbaa, n& ma h&s&. N& wa l&ng& g&l& n&. N& wa lifi f&l&, n& wa z\$ m\$ nge, n& wa kpo te'de, n& wa kpo t& te. N'a si 'do t\$a i, n'a la, n'a zifi n&. A zifi n&, a zifi n&, a zifi n& gbaa, a n& n& we zifi n&, n& ma wele h& h& h& h& h&... m& a kpoza. (N& wa sa 'b\$ li n& na ng&l&mbali).

gbà 'dō kó w t& nd\$ti gázá = m& j mbálá mù k& wà d& má h³ gazan\$ 'do k& wa f\$!\$ wa ia ni. Wà kálá lí inà kpí dò kpí, n& wà gbá dò 'dō kó à tàkú kó a hasa t& d&a ton\$ 'da a (T. Ngb. p.12,27): *rite fait à la fin de l'initiation. Le bugaza fait une incision au dos de la main de l'initié avec des cendres "kútú inà" pour qu'il soit habile dans ces travaux.*

gbà bili = m& a bili, wa nd\$ ma we \$k\$!\$ do gazan\$ dati h\$ mú wa nza do 'da fala toma. Wa nd\$ ma \$ n& bili gbangandi, n& nde ma kpú kp\$a g\$. Wa sa li n& na gbà bili, n& wà n j : "bili ba g j gázá". Wa d& ma we yala z& m\$ (T.Ngb.107) : *(lit. grand piège.) il s'agit de l'imitation d'un piège qu'on tend dans le camp d'initiation pour un rite qui se fait deux jours avant la sortie des néophytes. Le but de ce rite est de délier les forces magiques qui pourraient nuire aux nouveaux initiés après leur sortie du camp; d'autres prétendent que le rite fait partie des épreuves que les néophytes doivent subir pour devenir des adultes avisés.*

gbàbù : voir "b&gázá".

gbàbùt&lé = m& a wele k& wa g\$n\$ a z& belee : *nom qui désigne un initié de longue date* ('Bobazolo).

gbàgàlè = m& a te k& kpasa wi a 'bili, n& a mi k\$ butu gaza. A saka wena a b&Àfanda. N& a kasa gulu ma do nyaka 'd\$'d&Ø, do mbe ina, li n& a g\$&ba, do mbé gele inan\$ di ni. N& wa t& do zufa 'da gaza kpo kpo, n& wa z& ma d& gulu n& ni. N& wa fi kolo 'do n&, n& wa tele. T& 'BowasÀ wa sa 'b\$ li n& na Y&j, n& ogaza k\$la wa sa li k& 'da wa na, ngbam\$k& tabi ngbàzàfà. Ki ni a gbàgàlè; nu t& gazan\$ v& \$ d& di ni (T. Ngb. p.13).

Sabuli: oyaa l& wa z\$ a zi gbagale \$ n& yaa wa ngboo ni. Ma k& wa sa 'b\$ li n& na "Yàj". Ma \$ d& gbogbo buti, n& ma z\$ m\$ t& ogazan\$, n& ma mba wa v& kpo. Ma be na, m&n\$ k\$ butu v& ma d& t& & d& ti ni, n& wa d& m&n\$ v& do mba m\$. N& nu t& gazan\$ v& \$ d& di ni. Wa t& 'b\$ do zufa 'da gaza kpo kpo, n& wa z& ma d& gulu gbagale, n& wa fi kolo 'do n&, n& wa tele. H& pala k& wa n& z& m\$, k\$ m\$ 'be t& gbagale, n& nde wa z& 'b\$ m\$ g\$ (T. Ngb. p.72) : (litt.: grand dieu) : nom du jeune arbuste planté au milieu du camp, autour duquel tous les rites de l'initiation sont exécutés. Il est l'objet de vénération car il représente le premier ancêtre; toute la force vitale des néophytes réside en lui. A l'ouest, on l'appelle aussi "Yàj", ancêtre. Chez les gaza k\$la, il s'appelle "ngbàmàk&".

gbàgbà ou làngbà (gàzà kùl) : fala wa g\$n\$ gaza ia, k\$ a t&, k\$ a dungu nù, n& a t& ku a, n& wa ba be te, n& wa e ng\$ ku gaza b\$a n&, n& gaza a e ga a ng\$ n&. Wa sa li be te ni na: gbagba, tabi làngbà(T. Ngb. p.136).. MØ zÚ 'bØ "l;ngb; sàb¼¼" : dans l'initiation gaza kùl, le mot "gbàgbà" (pont) désigne le bâtonnet posé sur les cuisses du néophyte qui vient d'être circoncis, pour soutenir la verge saignante. Le sang s'égoutte sur une feuille de la plante biili*. Le bâtonnet est aussi appelé "làngbà" (bâton de support). Voir "l;ngb; sàb¼¼".

gbà kŏy : (litt. : grand couteau) : mé a g³ kŏy wa s& do te, n& wa fi ngbengbe go'do n&. N& 'da fala hØ nzâ k\$ butu, ogazan\$ wa 'be ma d& k& wa : grand couteau en bois avec un grelot attaché au bout du manche, que les initiés portent dans la main lors de la sortie définitive du camp d'initiation.

gb±l±kókóló = m& a be te zam\$ g&, ma nganda wena. Wa d\$ ma do mbito, n& wa k\$ ma zu ga gazan\$ k\$ butu i. Tabi wa z& li& n&, n& wa to do funza, n& wa a li d&, n& wa n\$, s& n& ga wa nganda n& te ni (Est) (T. Ngb. p.16). Wa n\$ ma 'da fala n\$ toma ('BowasÀ) : arbre dressé ou lianiforme très dur; on en fait usage dans l'initiation des garçons.

gbjíl k;ndùù : kand\$ m& a be m\$ bolo ma \$ du du, n& wa gba gangga n&. N& wa lu ma do &ta d& zu kpili tabi be nga te, n& wa da ma do nzabele. Ma k& wa sa li be ndo nyanga ngam\$ k& ogazan\$ wa kpa s& ni na, gbali kandolo. Dati k& na nde wa e n\$ ogazan\$ ni, ma wia na, mbe gbabu kpo a kulu ng\$, n& wa z& a do zufa b\$a tabi m\$ l\$, s& n& owi ba gazan\$ wa kulu ng\$, n& wa z& 'b\$ wa do zufa dati, s& n& wa ž ti z& ogazan\$ 'da wa de. Fala k& wa z& a zufa kpo, n& a z& s& gaza 'da a zufa b\$a. K\$ fala k& wa z& a zufa b\$a nde, n& a z& s& gaza 'da a zufa nal& (T.Ngb. p.75 et 120) (lit.: pointe barbelée de flèche) terme par lequel on désigne aussi le rite des premiers coups de fouet donnés aux néophytes au début de l'initiation., car, comme la pointe barbelée est le début de la flèche, ce rite est le début des souffrances qu'ils auront à endurer pendant leur initiation.

gbà kᵑngb (gaza k\$la) = m& a tulu le k& obaa gazan\$ wa 'dafa m\$ k\$ n& 'b\$ 'da t& k& ogazan\$ wa n& h\$ nza ni. K\$ fala k& gazan\$ ni wa n& h\$ nza, n& wa he'de ma d& t& wa, s& n& wa h\$ do ma nza de(T.Ngb. p.162). MØ zÚ "gbam\$ sanggele": nom donné à l'habit d'écorce battue porté par les initiés "gàzà kùl" lors de la sortie à la fin de l'initiation.

gbàmŏsángélé (ou : sàngátè) = m& a kúáfé te tulu k& wa Àl& ma, n& wa z& ma do mb&la na ma mb\$ k\$. K\$ fala k& wa z& a ma ia, n& wa usu fala n& \$ a dia na, fala k& gazan\$ ni wa n& h\$ nza, n& wa he'de ma d& t& wa, s& n& wa h\$ do ma nza de. K\$ fala k& ma a go'do gazan\$, n& l& s& li n& na gbam\$ sanggele g\$. Ogaza wili do ogaza gbanda wa sa li n& na àwisi, n& ogaza k\$la wa l& sa li n& na gbà kᵑngb. Wa he'de ma 'da fala h\$ mú wa nza ni: "gbàmŏs; ngg¼¼" est un habit d'écorce battue, jadis porté par les hommes et plus tard

par les initiés. Pour sa fabrication, les ancêtres utilisaient l'écorce des arbres àwùsì*, túlú l¼*, ngùbà* (gbàtlb*), ngùmàtlb* ou nyíkì tlb*.

gbànyà = mÉ j g³ tè zjmÙ gĒ, ma wa wala, wala ma g± wena g\$. Gbālā n& k\$ n& b\$a, ma \$ tÿ, n& ma ndi ndila. 'Da fala 'da oyaa l& ma zĒ a m\$ bisa 'da ogazan\$. Wa lifi f&l&, n& wa sđ gbālā gbanya d& tì n&, n& wa fi g&l& wa, we m\$ wali 'da wa. N& wa kpo g&l& nyanga gazan\$, n& wa kpo ma nu kòndó zu gázán\$ k& wa he'de ma d& zu wa ni, n& wa y\$ do y\$la 'da wa : *grand arbre (voir Faune et Flore). Les graines luisantes du gbànyà servent de parure; les initié(e)s enfilent les gbànyà trouées sur une ficelle et les portent aux chevilles pendant les danses. Les gbànyà frappent les cuisses et font du bruit "sĒĒ sĒĒ sĒĒ..."*.

gbàtè : "ogazan\$ wa ny\$ng\$ gbàtè" = m& a ny\$ng\$m\$ k& ogazan\$ wa wè zi t& ny\$ng\$ ma do 'da fala gaza g\$ ni. K\$ 'do k& wa f\$l\$ wa ia, n& wa fa onu zĴ ny\$ng\$m&n\$ ni vÀ, n& wa gi ma hā wa 'd\$ lī ina, n& wa ny\$ng\$ we yala nu zĴ n& ni (T.Ngb. p. 113) : *gbàtè est une nourriture spéciale préparée par un ancien pour les initiés lors du rite pour lever les interdits alimentaires à la fin de l'initiation. Le repas contient des morceaux de tous les animaux et poissons interdits aux néophytes, mélangés avec les plantes médicinales magiques ayant servi à protéger les néophytes des maladies de l'initiation.*

Om&n\$ k& ogazan\$ wá wè zí t& ny\$ng\$ ma g\$ ma k& : of\$l\$, yélè, n& odua, ngbì j, ofila sa'de vÀ, do omab&, ogālā, o'b\$a k\$y\$, tabi do s\$ngg\$, ní do ní. N& wa fa zi onu zĴ ny\$ng\$m&n\$ ni vÀ, n& wa mba do lí³ bāndàgàzá, dò gèlé ðlí³ tè, nĒ wà gí dò gbàtè h± ògázánØ.

gbázj (gaza k\$la) = m& a m\$ bisa gaza. Wa fa mbe f&l& zam\$, be nyakā sĴi, wa sa li n& na, gbaza ni, n& wa 'bili ma, n& wa d\$ ma. K\$ k\$a 'do n& ma ngutu, n& wa fi ma t& nu g&l& nyanga gaza, do ng\$ 'baka a. Tabi wa a ma 'd\$ lī tã tal&, n& wa hāi k\$a t& n&, k\$ ma sa, n& wa fi t& nyanga gaza, tabi ng\$ 'baka a t& h\$ mÚ a nza (T.Ngb. p. 161) : *objet de parure des initiés "gàzá kùlj" lors de leur sortie. Il est fait d'une liane gbázj ou gbàdØlØ enroulée plusieurs fois autour de la partie supérieure du bras ou des chevilles de l'initié.*

gbakuka : nwá gbakuka : voir : kamba (T.Ngb. p.54).

gbĒlà : 1) m& a m\$ gb&l& t& m\$ na ma l\$: sorte de râpe;

2) k& wa tđ na "wa a gb&la ti ga gaza" ni, m& a sa'da k\$ni iko. Wa ba ā gb&l& k\$ni k& ma \$a k\$ yangga fai, n& wa 'bÀlÀ gbālā n& t& n& do'do, n& wa fi li we fai, n& wa fo tã t& n& vÀ, t& n& \$ ngà'bá ngbà'bá ngà'bá ni, n& wa h\$n\$ do ti ga gazan\$, n& wa na (T.Ngb. p.53) : "Wà á gbĒlà tí g j gázánØ" : (litt. : *on met la râpe aux verges des néophytes*) : *expression qui désigne une des épreuves de l'initiation. Le circonciseur frotte la verge du néophyte circoncis avec un vieil épi vide de maïs, pour lui faire peur.*

Comparer avec le rite chez les "gàzá kùlj" : "à ngĒlj ga gazan\$", voir plus loin "ngĒlj", p.23.

gbĴlì : mÉ j ndasa wa fana ma do hi f&a tabi gele kalam\$, n& ogazan\$ wa gu ma zu wa 'da fala n\$ toma (Est) (T.Ngb. p.29) : *couvre-chef tressé, porté par les initiés de l'est lors de leur première sortie du camp (voir le rite "nØ tòtà".*

gbĒlingbàngbò ou gázá lingbàngbò = m& a li k& wa e zu gaza k& wa g\$n\$ zi a t& nu t\$a ina, tabi do 'da a nga 'diko ni. Hā fala k& wa g\$n\$ ogazan\$ k\$ butu do'do, n& ogaza lingbangbo wa le d& ng\$ wa, n& wa yambala m\$ fala n& kpo do ogazan\$ ni. Wa na, wa gifi wa gifi, s& a wa ingi ti om\$ gaza de. N& nde k\$ butu i, wa z&l& t& wa n&a ng\$ gele gazan\$

(T.Ngb. p.77): *nom donné à un initié qui a déjà été circoncis au dispensaire ou au village et qui se joint aux néophytes au camp d'initiation pour être initié avec eux*

gb_i (gaza k\$la) : "z_pm_i gb_i" m& a zuma wa ga ma k\$ butu gaza 'da ogaza k\$la. M& a zuma d\$ng\$ t& wi na, lo gazan\$ ngboo ni, n& lo h\$a wi wili, lo 'b\$ mbé n& a mb\$ k\$ wi g\$. Ma hã wa ga mbè zuma gb_i na: "Oo be gaza, be gaza a a ka ka'dangga, a bálá, n& a na li a o ooo", gulu n& na, be sele be gaza k\$la bina. G&n& k\$ a be sž, a wia t& d& gba m\$ (T.Ngb. p.159,169) : *chant qui est chanté dans le camp d'initiation de la forêt. Chant pour se vanter que le séjour en forêt a fait d'eux de vrais hommes courageux.*
Mbè wa ga 'b\$ na : "Wál_ipá wà! wál_ipá wà! A ná ð... á ná ð...".

gbðkðlía (gàzà kùl_i) = m& a m\$ li ogaza k\$la. Wa d& ma do nyakã kusa (T.Ngb. p.154) : *lunettes faites d'une liane "kps_i" qu'on nettoie et polit au moyen de feuilles de l'arbuste sàkày_i *. Les deux cercles sont reliés et noués derrière la tête par des ficelles. Ces lunettes servent à se rendre méconnaissable lors d'une rencontre éventuelle avec des femmes ou des non-initiés.*

húáz (mòndà'bà ou màndà'bà) = a a be k& a t& nĚ gaza g\$ ni: *nom donné aux garçons et filles non initié(e)s. Pour les garçons, on dit plutôt "mòndà'bà".*

ibàkà m& a te, wa s&, n& ma vÀ ngi iw_ik_i. Wa e d& gbālā ngu'du wa, n& wa g&z& vÀ de wena. N& nu p&l& k& nai wa y\$ y\$la gbaa, n'a n& h\$!\$ ma ni, n& nu p&l& n& se'de. Hã a n& h\$!\$ nĚ, n'a fo 'baka a k\$ n& (T. Ngb. p.110).

k_i kúlúz : voir : kúlúz.

kàlà dúlà (gàzà kùl_i) = m& a zuma; ogazan\$ wa yolo nu lì do kpana nawili zu wa, n& wa tð na, wa kala d\$la si n& d& ti ngbàmðkñ, n& wa ga zuma n& ga(T.Ngb. p.138-139): (litt. : *cueillir des sauterelles*) : *nom d'un chant des "gàzà kùl_i". Après avoir pris leur bain, les néophytes rentrent au camp, couvert de feuilles et de branches de bìlì et portant sur la tête, un coli emballé dans des feuilles de gbàzàlà qu'ils déposeront aux pieds du Ngbàmðkñ. En route il chantent :*

"àà dúlà ðð, náá ng_i 'dí óó... òò óó ðð... dùlā...

gbàzàfà oo... làngbá oo... òò óó ðð... dúl_i...

gbàzàfà oo... làngbá oo... òò óó ðð dùlā... oo... dúlá tí fð"

kàlà ðbé kðálì = m& a k& wa bindi a tí lì, bindi a ti lì fala tal&. M& a 'da fala f\$!\$ gazan\$. M& a yala žž m\$! Dati, do sangaz& belee, n& wa n&, n& wa h\$ 'd\$ li m\$, n& wa fa gb\$ngg\$ ni vÀ, n& wa n& n&, n& m& 'bana di ni a wa la we kala be k\$ali. Wa bindi gaza 'd\$ lì. M& a be, n& wa bindi a pala b\$a, li a sð sða, n& wa bindi a pala tal&, kpasa n&, n& wa bindi a pala m\$!\$ (T. Ngb. p.113 -Kake-Selengbe) : "Kàlà ðbé kðálì ": (litt. : *attraper des canards aquatiques sauvages*) : *c'est très difficile, car quand on s'approche des canards, ils s'immergent, puis remontent à la surface ailleurs et longtemps après. L'expression désigne l'immersion des néophytes lors des dernières ablutions. L'initiateur prend le néophyte par la tête et l'immerge plusieurs fois. C'est la dernière épreuve que le néophyte doit subir pour devenir un homme avisé.*

k_ilì : t¼ k_ilì nú bbtP = m& a te, du du te k& wa žž ma nu butu, n& onaa gazan\$ tabi oyakasan\$ wa n& do ny\$ng\$m\$ hã gaza, n& wa yulu kálì t& te ni, n& wa la ma d& di ni : *long bâton planté à l'entrée du camp de l'initiation, sur lequel les femmes enfilent les coussinets qu'elles ont utilisés pour apporter la nourriture aux néophytes (voir "gàzà gbàð±").*

nú kǐlǐ (gaza kùlǐ) = mÉ a fala m\$ yolo le nga, n& m\$ ba wala we n& d& t& butu 'da ogaza k\$la, k\$ m\$ h\$ sanga, n& m\$ kpa n& t¼ kǐlǐ d& di ni. Wa sa li fala ni na "nú kǐlǐ". Owukon\$ wa t& do ny\$ng\$m\$, n& wa la ma d& di ni, wa wè t& la 'do nu kali ni g\$ (T. Ngb. p.143) : *endroit à une certaine distance du camp des initiés "gàzà kùlǐ", où les femmes viennent déposer la nourriture des initiés. Elles enfilent les coussinets sur un bâton qu'on y a planté. Le "nú kǐlǐ" est aussi le point que les femmes et les non-initiés ne peuvent pas dépasser.*

kǐnǐ⁷⁸ : "wǐlǐ kǐnǐ" m& a wala te, ma nganda wena. Wa ngbolo do zu gaza 'da fala le gbà bìlǐ. N& wa gb&l& 'b\$ wala kana, n& wa mba do gbàbǐlǐ, do gǝnggǝ, do gbālǎ kangga, do kókóló, n& wa a 'd\$ lǐ, n& wa f\$l\$ do zu gazan\$, tak\$ zu wa nganda, d\$ wa fé s& wena g\$ (T. Ngb. p.73,107,113) : *grand arbre; l'amande de noix sphérique dure est comestible. L'amande est utilisée dans les rites de l'initiation. On tape sur la tête des initiés avec l'amande, ou on leur enduit la tête avec un mélange de fruits "kǐnǐ" et d'autres plantes pour qu'ils deviennent forts et résistants aux maladies.*

kànggálà : bâton orné et surmonté d'une clochette, utilisé lors de danses de l'initiation. Gaza kangala = m& a gaza a ž ti y\$ y\$la wena ni, n& wa e te kanggala d& kĐ a. Wa s& te ni vÀ, n& wa gbo g&l& n&, k\$ ma h\$ s& do 'do, n& wa yulu f&l& m\$ fande s&, n& wa kpo sala k\$la t& n& vÀ, wa lu ma do eta d& t& f&l& fande ni, n& wa fi ma d& t& te kanggala (T. Ngb. p.63, 66, 122): *nom donné au meilleur danseur (ou danseuse) parmi les initié(e)s, qui est choisi(e) pour danser avec le bâton "kànggálà" dans la main.*

kànyük³ : "bind& m\$ bi s& n& kànyük³" = m& a l&ngg& k& wa ga ma do zuma we be do we li k& wa so ma do k\$a nda'ba, n& wa a lí dǐnǐ gázà, n& ma z&l& t& be gaza wena (T. Ngb. p.42) : *chant par lequel on désigne la souffrance du néophyte au moment où on verse de l'eau chaude sur la plaie fraîche de la circoncision.*

Kàràwǐ gázà (gàzà kùlǐ) : voir "Bàágàzà".

kÈlÈ kà : mÉ j 'bìlǐ sanga ka do f&l& kusa k& wa d& ma nÊ nzabele ni. N& nde wa d& ma be sž, n& wa sa li n& na nzabele. K\$ fala k& wa 'bili sanga kan\$ ni vÀ ia, n& buna ni a ndo kÀ ma d& k\$ gaza kpo kpo na nde, ma kpa zu wa vÀ, s& n& wa ma ng\$ ny\$ng\$ n& de. Hǎ fala k& wa ny\$ng\$, k\$ ma i ia, n& 'Bagaza gaza ni a he m\$ na: "Hé gǎzǐ !" N& tala ogazan\$ ni wa kĐ na: "Na!". N& wa vÀ wa kulu ng\$ fala n& kpo, n& wa la we dungu nù de (T. Ngb. p.15) : *couper la boulle de maïs en petites portions au moyen d'une ficelle de la liane kpsǐ.*

kÊngÊmǝ : 1) m& a bili wa nd\$ hǎ osa'den\$: *série de pièges dans une barrière de branchages et de feuilles (voir pièges);*

2) m& 'b\$ a obe b\$l\$ te k& wa zž ma do p&a n&, n& wa zž 'b\$ mbé n& ng\$ n& do p&a n&. K\$ fala k& ogazan\$ wa n& \$ nu nde, n& wa yulu nyanga wa d& sanga n&, s& n& wa \$ nu de. Wa d& ni, d\$ d& k\$ be gaza a bá nyanga a, na a tó li dani n& ni g\$ (T. Ngb. p.87) : *nom donné aux bâtons fixés au sol de chaque côté de la couche du néophyte qui vient d'être circoncis. La nuit, il se couche sur le dos, la tête reposant sur un bloc de bois et les jambes écartées par les deux bâtons, ce qui évite que la verge colle aux cuisses.*

kǐndǐ : ndǐsǐ kǐndǐ = (Kpalafio) m& a ndala dafa kǐndǐ, wa ÀlÀ, n& wa fulu ma vÀ, n& do dafa 'bana d& t& n&. K\$ wa gu zu gaza ia, n& do dafa gālǎ 'd\$ k\$l\$ a. K\$ a m\$ ng\$ y\$ n&, n& ma

⁷⁸ Ongbaka Karawa wa sa li te ni na "gbinigogongbia": chez les Ngbaka de l'est, cet arbre est nommé aussi 'gbinǐgǝngbǐ' à cause des noix qui sont mangées par les phacochères.

fo tÀ & 'do a. (Ng&ama) tabi wa fa 'b\$ nwá bĐ, n& wa gba sanga n& be silili silili vÀ. N& wa d& ma sâ, n& wa ba, n& wa gu ma d& zu gaza, n& ma ala, n& ma ba ngbala g&l& a ngitÀ. N& wa sa li n& na, ndasa kindi (T. Ngb. p.45,80) : *couvre-chef fait de la peau du singe "kindi", porté par les initiés. Si on ne trouve pas de singe kindi, on le fait en rubans de feuilles de bananier. La queue du singe ou les rubans de feuilles descendent dans la nuque.*

kò : nd i s i kò (batayĐ) = & a ndasa wa d& ma do nwá kò. Wa fana ma, n& nu n& nù nga gǎ gǎ we do zu m\$. N& du du n& 'do nga ma s\$kp\$ si t& 'do g&l& m\$. N& wa fi f&l& t& n&, n& wa kpo nu w\$!\$, d\$ ma té zu m\$ do 'do g\$. Wa gu do zu wa, we usu do bula li wa na nde, d\$ a d& ni k\$ wa kpa ngba wa do owuko, k\$ wa š ti wa g\$. Wa sa 'b\$ li n& na "batayĐ" (T. Ngb. p.153) : *nom du couvre-chef pointu fait de feuilles du palmier borassus (kò), porté par les néophytes de l'initiation "gàzà kùl i" pendant leurs excursions hors du camp.*

kòé gǎzá (bé kòé gǎzá) (gǎzá kùl i) = mÉ a be koe ka gazan\$ wa fana be sž, n& wa fi d& t& wa, wa sĐ f&l& n& do nyaka, n& wa fi ma d& t& t& wa 'da fala h\$ mÚ wa nza ni (T. Ngb. p.162) : *sachet tressé que les néophytes "gàzà kùl i" portent en bandoulière sur la poitrine ou fixé à la partie supérieure du bras ; ils y gardent leur nécessaire quotidien.*

kòé tŏkéIÉ = m& a be koe k& wa g\$ n\$ gaza, n& wa ba t\$ k& ni, n& wa mba do nwá bilí ni, n& wa ba do tuli t\$ k& d& t& n& ni, n& wa fi wa kŭ n&. Koe ni wa fana ma, n& ma \$ n& be ga'ba, ma \$ be 'dóké nÊ. N& wa kpo f&l& t& n&, n& wa fi d& g&l& wa. Yala nu tÀ a ni. Ki ni hú nza g\$ faii (T. Ngb. p.12,27) : *petit sac tressé dans lequel le parrain du circoncis garde le morceau d'étoffe imprégné du sang de la circoncision, ainsi que les croûtes de sang, le bandage, les feuilles, etc. Le petit sac est attaché au bras ou au cou du circoncis au moyen d'une ficelle, jusqu'à la fin de l'initiation (voir "kŏngg i l i").*

kòndŏ : kòndó zĐ gǎzá mÉ i mŬ zĐ gǎzá wúkô. Wa d& sala kulu'du, n& wa gba sanga n&, n& wa t\$& go'do n& vÀ, n& wa sĐ nu n& ng\$ nga, n& wa lu do eta vÀ, n& wa 'de d& t& suka mili wa wa d&a ma vÀ. N& wa 'bindi nu n&, n& wa e d& t& ng\$. N& wa ba mbílí, n& wa yulu gulu n&, n& wa fende ma ng\$ zǎ n&, n& ma n\$ d& t& mili : *panache de plumes de l'oiseau "kúlúdù" coiffant la tête d'une danseuse de gǎzá (signifie la fin de son enfance et de sa vie d'incirconcise).*

kósó ng¼¼ = m& a k\$ ngele k& m\$ 'bè t& n& boe ni (T. Ngb. p.9) : *bouclier à poignée; voir "yàlà nú kúlí tÈ wŭ".*

kŏsŏlŏ : kósóló nwà (ou : wí tí nú nwà) : sous-chef : nom donné à l'avant-dernier circoncis.

kò b i i : 1) mÉ i kò wa zǎ ma hǎ obian\$: *trappe pour les rongeurs "b i i". On creuse un trou et on le couvre de petites branches et de feuilles sèches ;*

2) n& nde m& 'b\$ a m\$ wa d& ma k\$ butu gaza we \$k\$!\$ do gazan\$. M& a ng\$ nù iko, n& wa a w\$ k\$ s\$ zĐ, \$ n& k& wa gu do kĐ& hǎ sa'den\$ zam\$ i. Wa d& ma k\$ butu d& t& li wala k& gazan\$ wa n& la do ma ni. N& wa \$k\$!\$ ogazan\$ na, kĐ& ti m\$ g&, n& gaza d& kili, n& a la d& k& zǎ n&. K\$ sila a nganda fÀ, n& bugaza tĐ na, a la do ng\$ n& kpá, n& a la do ng\$ n&. Wa d& ma we z\$ na, sila a nga nganda nde (Est) (T. Ngb. p.9,68) : *lors de l'entrée des néophytes dans le camp d'initiation, on y installe toutes sortes de choses extraordinaires pour effrayer les néophytes, e.a. des simulacres de trappes pour les rongeurs "b i i".*

kŏngg i l i (ou : kŏnggŭl i) Est = m& a ina s\$ gaza a 'bia d& kĐ a 'da fala wa g\$ n\$ a ni; n& do gǎa wese ni, n& wi ba gaza kpo kpo a kala ma, n'a mba do t\$ k\$ olo dani, n& a yulu k& zǎ t\$ a, d\$ k\$ ma yÚ g\$, we k& 'do n&, wa zž s& do t& gazan\$. N& fala sa 'do k& wa g\$ n\$ ogazan\$ ia ni, n& bugaza kpo kpo a fana be koe \$ n& be gǎ' bá ni (kòé tŏkéIÉ). N& a ba Àa

tulu do t\$& a usu z& k& zā t\$a ni, n& a mba do tulu do kua t\$& dani zu ga gaza 'da a, n& a 'bili 'b\$ zu zufa be sŹ, n& a kala nwá ina kpo kpo wa mba z& do zufa, a 'bia z& d& kĐ a t& 'do k& a dungu nù olo g\$n\$ wi ni. A mba ma vÀ, n& a fi k\$ be koe a fana ni, n& a sanga nu ma. N& a fi g&l& gaza 'da a, tabi a kpo d& 'baka a. Wa sa li n& na t\$&l&. "K\$ngg\$la" g& a ni (T. Ngb. p.13, 22, 32);

T& 'BowasÀ, wa ba t\$& k& wa kp\$a ni, n& wa mba ma do nwá ngbindi k& wa ia ma ti ga gaza ni. N& wa gb&l& li sala te (langbasabele) ni, n& wa h&nz& ma vÀ de wena, n& wa kpo ma d& g&l& gaza ni. N& a y&ngg& n&. K\$ 'da fala n\$ toma, n& wa g\$n\$ ma, n& wa d& do kútù, n& wa gba ma t& ogazan\$. Wa sa li n& na "wala kole" (T. Ngb. p.86).: *nom donné à l'ensemble de tous les objets qui ont été en contact intime avec le corps du néophyte lors de la circoncision et qui, par ce contact, contiennent la force vitale du circoncis. Le parrain du circoncis les ramasse soigneusement après l'opération et les garde dans un petit sac tressé "kòé tðkÉÉ" jusqu'à la fin de l'initiation*

kŋnggŋlŋ : nom utilisé dans les chants pour désigner le plat "kúlúz".

kúlúz' (gaza wili – est) = k; kúlúz' mÉ ; bé nyŋgŋmŋ kÉ nàá gázá kpó kpó à gí h³ búlú bé 'd; à 'd; f; l; kÉ wá gŋnŋ wà l; n. A fá 'b; k; t; l; t; b; nwá zímánz¼¼, nÈ à tó, kÚ má 'bú, nÈ à gí, nÈ à háná 'bŋ gbŋlŋ sà⁷⁹, nÈ à tó, nÈ à á tì nÉ, nÈ à á 'bŋ tŋ tì nÉ bá wén; . KÚ má kóló, nÈ à lú k- nÉ, nÈ à fí m̄ kŋ be kpana k& wa 'bo ma we duzu ogazan\$; wa sa li n& na, kpana kuluzi; t; b; fo ma bina, n& wa fi ma kŋ úá gbàlà bé sŹ, nÈ wà tómbó dò m̄ h³ gázá kpó kpó, nÈ wél¼ do wél¼ à nyŋgŋ kÉ 'd; à. Wa nyŋg\$ ma fala tal& w¼ tàkÚ tŋkÉ tÉ si tÉ gázánŋ fàl gŋ (T. Ngb. p.46 et ss) : *nourriture spéciale, donnée aux initiés après qu'ils aient été circoncis (boule de maïs accompagnée d'un mélange de champignons, feuilles de la plante "zímánz¼¼" et graines de citrouille)*

(Gaza mandanggo - 'BowasÀ) : onaa gazan\$ wa n&, n& wa fa 'bua "katale", tabi nwá zam\$, li n& a "zimandele", n& wa to, k\$ ma 'bu, n& wa gi, n& wa a tĐ t& n& ba wena. N& wa hana 'b\$ gbālā sa, n& wa to, n& wa a tĐ t& n&. N& wa lu ka n&, n& wa fi ma k\$ ua gbala be sŹ, n& wa tombo do ma hā gaza kpo kpo, n& wele do wele a nyŋg\$ k& 'da a. Wa gi ma fala b\$a. Dati do gÀa wese olo g\$n\$ gaza. 'Do n& do tutole k& fala sa ia ni (T. Ngb. p. 89 et ss.) : *nourriture spéciale que les mères des néophytes préparent et envoient au camp d'initiation le jour de la circoncision. Le repas contient des champignons kàtàlà*, ou des feuilles ou fruits de l'arbuste zímánz¼¼*, pilés et bien salés de sel traditionnel (kp³ tŋ*)*. Ces ingrédients font accélérer la cicatrisation de la plaie. Les néophytes en mangent deux ou trois fois : le soir après la circoncision, puis le lendemain matin et parfois encore le soir. Le repas est accompagné d'une pâte de grains de courge grillés et pilés ou d'une boule de maïs (k; kúlúz'). Le repas est servi dans de petits pots en terre cuite, spécialement fabriqués pour les nouveaux circoncis. Chaque néophyte reçoit son pot appelé "kpáná kúlúz'". Après le repas, on ramasse les pots et on les dépose au pied du Gbàgàlè.

(Gaza wúkô) : ogazan\$ wa yolo zam\$ i, wa n& h\$ n& ni, ya wa tua bé gbālā m\$, wa to do ina. Wa to do nwá ngbindi, sàmbèyàwá, do gele k&n\$, n& wa a tĐ t& n&, tĐ ngbaka, tak\$ ma gb& ngawi dani. Gbālā m& ni wa to sã dô, n& wa 'bo ma, 'bo ma, 'bo ma, 'bo ma... ngb&s& sa, n& ma 'bu sã dô, kpo kpo kpo do be kpana. K& 'da wele ki, n& wa fi k\$ n& kpo, k& 'da wele ki, n& wa fi k\$ n& kpo... fai, n& ma kpa wa zu wa sã, n& wa h\$ d& nza, wele ki

⁷⁹ Ng\$ gili gbālā sa ngbaka ma tal&: voir : Faune et Flore p.329.

gu t& m& ng\$ m\$ \$i 'da a, n& wa &f& hã a nÊ nÊ, n'a ba, n'a ny\$ngg\$, n'a ny\$ng\$ gbālã m& ni. Li gbālã m& ni a kúlúzi, kuluzi... , ya tð t& n&, kpangbangbangbangba nÊ. Wa ili tð ngbaka, n& wa a t& n& (T. Ngb. p. 205).

kë ngú lí tðkð = m& a fala wa g\$ n\$ do gazan\$ (litt. : *monter sur le sang*) : *expression qui désigne le moment où le néophyte se rend à l'endroit où il sera circoncis. Ses compagnons qui ont été circoncis avant lui y ont déjà versé leur sang.*

kúli : voir : “si ngú kúli”

kúndù : zÈ kúndù = m& a d&a sa mú ogaza k\$la, n& nde m& a bolo k& ogazan\$ wa bí ma do 'do k& wa h\$a nzâ ia ni. Wa w&l& ngbengbe k& wa mi ma ti nù, n& wa zÈ ngba wa do zufa. Wa d& ni we be na, lo gazan\$ ngboo ni, lo \$a, n& lo h\$a wi wili ti k\$la i, lo 'b\$ mbé n& a mb\$ k\$ wi g\$(T. Ngb. p.166) : *jeu de combat des initiés “gàzà kùlì” après la sortie définitive. L'enjeu du combat est une sonnette enterrée qu'un homme fort, armé d'un fouet, tient sous les pieds et défend contre son adversaire qui veut s'en accaparer. Par ce combat, les nouveaux initiés veulent montrer que l'initiation les a transformés en hommes endurcis (Cr. et Rites p.228-229).*

kúndú làngbì (gàzà kùlì) = mØ zÚ “làngbì” : *nom de la partie inférieure du cimier “làngbì” porté par les initiés “gàzà kùlì”.*

kþngbì (gaza wuko) : gulu k& ogazan\$ wa dungu ng\$ kþngbì we ge nde?: *pourquoi les néophytes s'assoient toujours sur un mortier reversé?*

- 1) Cath : we k& kþngbì mÉ j z" t& wuko, m& a nu kuli t& ogaza wuko : *parce que le mortier est l'instrument de travail par excellence de la femme. Elle l'utilise pour piler le maïs, les graines de courges, les arachides, les légumes, etc. Le mortier est une partie de sa vie;*
- 2) Véron : we k& kungba dili wena, ma \$ kpi kpi, ma yÊkÊ t& & g\$; be gaze \$ t& 'b\$ kpi kpi, a dungu kpi kpi kpi \$ n& k& kungba \$ t& 'b\$ ni : *parce que le mortier, lourd et stable, ne bouge pas facilement. Or la néophyte ne peut pas bouger lors de l'excision, elle doit rester tranquille pour que le circonciseur puisse faire son travail (T. Ngb. p.203; Cr. et Rites p.241).*

kùngbì : gbà gþlþ mØ : *initiative, responsabilité, etc.*

wí bà kùngbá mØ : wí kÊ Ñ ndþì mØ gbàà, nÊ gèlè wànØ wà kpé dÊ 'dð à : *personne qui met quelque chose en mouvement et à laquelle les autres se joignent.*

- 1) wí bà kùngbá gàzá : mÉ j mbè bàá bé kÊ a z\$a na, be 'd& & gã ia, n& tala ben\$ k& wa t& nÊ gaze g\$ ni, wa d&l& 'b\$ wena, n& a ba linggam& we d& m\$ gaze k\$ le ni. N& a n&, n& a kpa kpa win\$, wi 'dafa nu le, n& wa ba zã zu we we d& m\$ gaze : *père d'enfants qui décide en premier pour entamer les rites d'initiation de son ou ses fils, puis les autres se joignent à lui. Il prendra la responsabilité du camp d'initiation (T.Ngb. p.37,69-78,117).*

Toe 'da wi ba kungba gaze ma kÊ : A a wi k& a wia t& ndo wà k\$ butu i gbàà wi a a. Mba g\$, dati ndo wa k\$ buti, ma wia na, kpa wi k\$ le a t&, n& a z& wi ba kungba gaze ni do zufa, n& a e kð a t& mi ina (dÃ bisi) d& gulu te k& wa 'bili s& zu n&, n& wa d& s& do gbagale ni. N& a futu ng\$ n&, s& n& a ndo wa k\$ butu de. K\$ fala k& fo kpa wi k\$ le ni bina, n& wa sa m\$ hã be zã a. N& a t&, n& a z& nu g&l& kð wi ba kungba gaze ni, s& n& a mi ina ni, n& a futu ng\$ n&, s& n& a ndo wa k\$ butu de (M\$ zÚ gaze mandango:T.Ngb. p.70).

- 2) hØ kùngbá gàzá : mÉ j tala m\$ gaze olo kpa win\$; nÊ mÉ j ndØtí hÚá nzá 'd j ðgàzánØ tàkÚ wà bé tÉ wà dò yØlà dÊ tÉ lí ðwínØ : *rite lors de la sortie finale des initiés.*

'Do k& ogazan\$ wa n\$a toma do'do, k\$ wa y\$ y\$la ia ni, n& wa kpolo t& wa k\$ butu i, n& wa \$ 'b\$ z&k& kpo tabi b\$a, s& n& wa h\$ kungba de. (Ombe wa t& na, zÊ 'da oyaa l& wa \$ 'b\$ z&k& m\$la, gazala...) Ki ni wa t\$la tala m\$ gaza hã n&, n& wa t& mbula nga li hã wa (Est).

N& wa na, fala k& m\$ n\$ toma iko, k\$ m\$ h\$, n& ongba m\$ wa m\$m\$ m\$ wena, n& wa na: "M\$ h& kungba g\$, m\$ a gaza t\$ma iko!"

kúsá gbàlÉ = m& a f&l& kusa, n& wa lifi ma, n& wa kpo 'd& tili gaza, s& n& wa k\$b\$ nu f&l& damba d& t& n& ni : *ficelle faite de l'écorce du lien kpsj * ou de ngùngg¼* qu'on met aux reins du circoncis comme ceinture et à laquelle on attache la ficelle du morceau d'étoffe qui sert au pansement de la plaie (T.Ngb. p.89,96).*

kpákìlì (kpágìlì) : fÊlÊ kpákìlì = m& a f&l& fande k& wa tua ma do kpakili: *cordelette de fibres de raphia tressée d'une manière spéciale.*

tò fÊlÊ d& kpákìlì : *tresser une corde d'une manière spéciale.*

Wa lifi kpo nu f&l& kpákìlì, n& wa a gbanya do nu f&l& ni. Yakaso a kpo ma d& 'd& tili a, k\$ a m\$ ng\$ n& ma, n& ma z& ku a, n& ma wele sÊÊ sÊÊ sÊÊ... (Est).

Kake : wa d& kpágìlì ná masamba ni. N& ma du du, n& ogaza wuko wa ba, n& wa he'de, n& ma ba a d& nÊ. N& caléçon* ti n& (T.Ngb. p.128).

kpákùlúsàmbà = m& a m\$ dama do f³lî. Wa d& ma do be te vwundu, n& wa ufu, n& ma he m\$ "óéé híò" nÊ kpákùlú he m\$ ni. N& wukon\$ wa zeze, n& wa na, gaza di boe, n& wa yu do (T.Ngb. p.16) : *petite flûte faite de bois de la liane vwùndù. On coupe un bâton de quatre à cinq cm, on frappe l'écorce pour qu'elle se détache sans se déchirer. Puis on fait des incisions pour obtenir une flûte. Les néophytes l'utilisent lors de leurs sorties en brousse, pour signaler leur présence aux non-initiés et aux femmes et les garder à distance. On l'appelle "kpákùlúsàmbà" parce que le son ressemble au cri d'un perroquet "óéé híò".*

kpáná tòrà : voit : tòrà.

kpáná gázá (gaza\$la) = m& a kpana ngbaka k& wa zã gili, n& wa 'bo ma, n& onaa gazan\$ wa gi do sânggo hã oben\$ 'da wa k\$ butu i (T.Ngb. p.151) : *pot spécialement cuit pour servir la viande aux néophytes. (La boule de maïs ou de sorgho est servie dans un petit panier spécialement tressé à cet usage).*

kpáná kúlúz = m& a be kpana wa 'bo ma we fi kuluz k\$ n& (T.Ngb. p.46) : *petits pots en terre cuite dans lesquels les yàkòsò apportent le repas "kúlúz".*

kpáná náwìlì (gaza kùlì) = m& a kpana k& wa fi nawili sa'de k\$ n&. N& nde m& 'b\$ li lã k& wa &nz& dok\$ nwà gbàzàlã, n& ogazan\$ wa tolo zu wa 'da fala "kala d\$la", n& wa la nÊ d& t& ti ngbam\$ k\$ k\$ butu i (T.Ngb. p.139) : (litt. : *pot pour viande réservée aux hommes*) : *nom du coli que les néophytes de l'initiation "gaza kùlì" portent sur la tête lors du rite "kala d\$la".*

kpìlì : 1) sÊ kpìlì : wa ala biã zu gazan\$ do'do, n& wa dungu k\$ butui gbàa, k\$ fala sa ia, n& buna kpo kpo a ndo fa m\$ gbàgbj we s& do **kpili** do 'da zu gazan\$ k& a ba wa ni. Wa s& k\$ butu zam\$ 'di, nde wuko hÚ se'de g\$: *tailler des flèches à partir de lattes de rachis de palmier. Les gbaú les taillent le lendemain de l'entrée des néophytes au camp d'initiation.*
2) dà kpìlì : ogazan\$ wa da kpili 'da fala è mbé lí wa. Do gÀa wese, wa n& d& nu ndoko i, n& ònaa wa do yakason\$ wa t&, kpak\$ wa zeze li gaza 'da oben\$ 'da wa. N& gaza a sa m\$ hã naa a, n& naa a k&, n'a na: "Ç lia zi k\$ butu do k& g& hÀ, & h\$ s& nza, n& li & m\$ sa n& g& hÀ." N'a da kpili, n& ma te zam\$, n& nde m& a ã li a a da zam\$ (T.Ngb. p.92) : *au moment*

où les néophytes annoncent leur nouveau nom d'initié aux membres de la famille, ils lancent la flèche dans l'air. Elle tombe dans la forêt, ce qui signifie que leur ancien nom est disparu pour de bon, c.-à-d. que leur enfance est passée, qu'ils sont devenus des adultes.

kpõ gázá : wi ba kùngbá gázá a n&, n'a nd\$ bili, n& a gb& sa'de m\$ gaza kÐ a. A fa m\$ s\$kpã we gi hã win\$ wa n& we dungu nù we z\$ z& gaza ni, we nd\$ n\$ gaza ni. Wa mba li sanggon\$ vÀ, n& wa sa li n& na kpõ gázá : *nom qui désigne les animaux attrapés dans les pièges du responsable de l'initiation et qui ont été préparés pour les assistants des cérémonies du début de l'initiation.*

kpólò : à kpólò : ogazan\$ wa 'bili nw j, n& wa a t& wa vÀ, n& wa he m\$: íÐ, íÐ, n& win\$ wa t& m\$m\$ wa, n& wa t& la do 'da le, n& wa a nwá nù, n& wa ma yu, n& wa le zam\$ (T.Ngb.20,34) : *rite qui se fait à la fin de l'initiation. Les initiés se couvrent de branches et de feuilles pour ne pas être reconnus et traversent le village d'un bout à l'autre en boitant, en criant, en se lamentant comme s'il s'agissait d'une troupe d'handicapés accablés de toutes sortes de maladies. Le but de ce rite est de se protéger contre les tumeurs et contre toutes sortes d'autres maladies appelées les "maladies de gázá" (Cr. et Rites, p.200; comparez avec le rite "tò fɔlɔ" des initiés "màndànggò").*

zÈlÈ kpólò : *nom donné aux bosses ou tumeurs sans pus qui apparaissent sur le corps (maladie de l'initiation).*

kpólò gbà búlà = m& a kpolo ny\$ng\$m\$ do ngb& &. M& a ny\$ng\$m\$ k& wa gi, n& wa tombo do ma hã ogazan\$, n& gaza kpo kpo a ba k& 'da a, n& a hã hã ngba a. N& ngba a a ba ta m& 'b\$ k& 'da a, n& a hã ma hã a, n& a ny\$ng\$ (T.Ngb.p.100) : (litt.: échanger les grands gobelets): *expression par laquelle on désigne un rite où, dans l'initiation "màndànggò", deux néophytes s'échangent leur plat de nourriture dans le but d'apprendre à partager et à s'entraider.*

kpòzà : mØ zÚ gùlùsÁ: *unicorne; voir "gùlùsÁ".*

kpózbngòlò = m& a 'bafu (zufa) k& wa 'bili zu n&, n& ma a ngúà. K\$ fala k& wa z& do wele, n& ma \$ na k& wa z& a do d\$ te ni. Wa z& do wi la zala do wi nga zu: *nom d'un fouet spécial utilisé dans le camp d'initiation.*

kpúá ìnà = m& a ina liÀ do liÀ, \$ n& nwá kpù j, ngbìndì, yØmbØlØ, do liã ngØnggØ, k& kpasa wi a fa ma. N& a gb&l& t& b&l&y\$la, n& a mba ma vÀ, n& a fi 'b\$ kuli k\$la zã n&, n& a h&nz&. N& a zã kÐ t& fala wa n& d& do sa ni, n& a mi ma d& di ni. A d& ni, s& a wa kpá we g\$ de : *terme qui désigne l'ensemble des feuilles et racines de plantes médicinales magiques, plus un œuf, qu'on enveloppe dans une feuille et qu'on enterre au pied de l'arbuste "bÈlÈyØlà" lors des fêtes de l'initiation. Le but en est d'empêcher les querelles et les irrégularités durant la fête.*

kpúá mØ : kpasa wi ngbóó a d&a gb&l& d&a ni, n& a ba nu t& gazan\$, n& a kpo wa kpua, kpo wa do ina (mØ zÚ : kpúá ìnà). A d& ni gulu n& na, d\$ d& k\$ k\$ butu gaza wili 'da lo ma hú do kpa we, k\$ owele wa gúmÚ ngba wa do kpangbola, tabi wa d& gele d&a m\$ k\$ butu i g\$, g'a ni nde (T.Ngb.p. 48) : *rite faite par un ancien pour protéger les néophytes durant l'initiation.*

kpúá nyàk± : voir "dó kpua nyak±" ou "dõ mbítò".

kpäbàl¼ tabi gbúbàle = m& a ndala zu ga a k& wa 'bili dati ni, s& n& wa ž ti À "ng&la" de.

Ombe wa tÐ na kpäbale ma yolo k\$ l&ngg& Mbanza (kpäbàl¼ = fala kpo do ti) : *mot qui désigne le prépuce enlevé par la circoncision.*

làngbà : voir : gbàgbà (T.Ngb. p.136).

làngb i (gàzà kùl i) : m& 'b\$ a ndasa k& ogazan\$ wa gu zu wa ni. Wa d& ma do te, wena a te dÈngg i (T.Ngb.p.153) : *couvre-chef spécial composé de deux parties, porté par les néophytes "gàzà kùl i" le jour où ils quittent le camp pour des démonstrations de danses, p.ex. : "yùl i nú k i l i".*

l i ngb i sàb¼¼ (gàzà gbàd±) : mé i bé s i l i kÈ wà z s i l i kú gázà, tàkú g i à ú dÈ ngú né; n& wa 'bi nwá "ngbìndi", n& wa e ma d& t& ngbala ga gaza ni do be sala ni, n& t\$ k\$ & olo dani gaza ni ma ndo hulu d& ng\$ nwá ni d& nù (T. Ngb. p.42,77 86,115). (MØ zÚ 'bØ gázà kùl i : gbagba) : *petite fourche fixée dans le sol entre les cuisses du néophyte qui vient d'être circoncis. La fourche sert à soutenir la verge circoncise pendant que le sang coule de la plaie.*

lè kù bìl i = m& a s&l& b\$a, k& wa z l i nu li i. NÈ wà z l kulu wala i, nÈ wà z l kulu wala i, nÈ wà sá li na na, bìl i. N& wa na : "gazano wa le kù bìl i", n& gázà dulu ti n&, n& ogbabu wa z& a gbaa, s& n'a le 'd\$ l i tàkú wa f\$ l\$ à (T. Ngb.p. 21 + 31) : *rite qui est exécuté vers la fin de l'initiation. Les bÞgázà montent un passage étroit au bord de la rivière. Le passage, nommé "bìl i", est composé de deux lances plantées à petite distance l'une de l'autre, les pointes jointes, le tout surmonté de rameaux. Les bÞgázà, munis de leurs fouets, mettent les gázà sur un rang et ordonnent au premier d'entrer dans le piège (Cr. et Rites p.202).*

lúndú : gázà lúndú : mé i gaza a y\$ y\$la wena, n& wa e lund i lí 'do a. Wà dÈ lúndú dò nyaka dodafa. Wa s& ma vÀ, n& wa d& ma, n& ma toso 'b\$ ngb& b\$a n& ma dulu wena, n& wa yulu sala k\$la t& n& wena. N& wa g&z& gaza ni vÀ, n& wa &nz& lundu lí 'do a, n& a ma ng\$ y\$ do y\$la, n& ma m\$ ng\$ bi nÈ nÈ nÈ nÈ nÈ, n& wa e zù mà t& n& na: "Ee lundu ee ee oo..." (T.Ngb. p.122) : *"lúndú" est le nom d'une liane mais désigne aussi le bâton coupé dans la liane "dòdàfà" ou "nyàkàlúndú", et orné de plumes; "gàzà lúndú" est le nom de l'initiée qui danse avec le baton "lúndú" attaché au dos.*

màkàmbú = m& a dā wa d& ma li gaza wukon\$. Gulu k& wa d& makambu li wa na, mbui l& nd\$ ma ni, m& a mbu fio 'da l& k& l& n& fe do ma li zole ni. Ma hā ni! Nd\$ makambu li wa m& 'b\$ a mbé gÈlà, m& a gba g&la (T.Ngb. p.25,194,196...) : *désigne les raies de chaux que les gbàbù tracent sur le corps des néophytes lors du rite "ngú tÞlÞ" (voir tÞlÞ). Le sens des raies est une nouvelle imposition de deuil la veille de la circoncision ou excision.*

màndà'bà (E : mØndà'bà, hÚáz*) = m& a be k& a t& nÈ gaza g\$ ni voir h\$azž). 'Da ogaza k\$la wa sa 'b\$ li ndala k& wa 'bili 'da fala gaza ni na, manda'ba. Mànd i 'b i t& gaza k& wa fo ni, m& a ndala k& wa fo ma do'do ni (T. Ngb. p. 135) : *non-initié(e) (garçon ou fille).*

màndà'bàgbútúgù = m& a te wa s& do k\$ya ni vÀ. N& foko n& boe ni. N& ogazan\$ wa fi ma ng\$ go'do wa : (lit. : *un non-initié ne peut pas l'enlever*) : *nom de bravoure donné à un couteau en bois que les initiés portent à la ceinture lors de la sortie du camp.*

màndànggò (ou : mandangbe) : 1) y\$la mandanggo m& a y\$la k& ogaza wilin\$ wa yambala ma k\$ butu i, n& wa y\$ ma 'da fala h\$ mú wa nza k\$ buti ni (T. Ngb. p.111) : *danse spécifique des initiés dans les villages à l'ouest de Gemena. Les néophytes l'apprennent dans le camp et la dansent lors de la sortie.*

2) "gaza mandanggo" ('BowasÀ) : nom de l'initiation des garçons à l'ouest de Gemena; elle est appelée ainsi à cause des danses "màndànggò".

mànzé = m& a k&'d&nggu tabi biã k& kpasa wi wili a z& ma do gbogbo z& we mbese win\$ na, ngam\$ tabi bolo boe, k\$ li n& sô. N& wa zÊ 'b\$ ma we mbese owin\$ k\$ len\$ k& zã wa na, gázà boe, k\$ n& ṣ fala n&, k\$ n& t& we n& (T. Ngb. p.9, 34,226) : *rythme spécial du tamtam au milieu de la nuit pour annoncer un malheur, une guerre, etc. On frappe aussi le "mànzé" au début de l'initiation des garçons et des filles pour annoncer le début de la cérémonie. En fait, l'initiation signifie souffrance et violence pour les néophytes.*

màtùlú (ou : m̥tùlú, g̥ig̥i) = m& a zaka sa'de k& k\$ n& be ṣ, n& wa dama ma. Ma d& to wena 'da ogàzà kùl̥j dō ðgàzà wúkô. N& nde ogàzà kùl̥j dō wà sá lí n& na "g̥ig̥i", n& ðgàzà wúkô wa sa li k& 'da wa a "m̥tùlú" : *corne qui a pour caisse de résonnance une calebasse vide et est utilisée comme instrument à vent (voir "g̥ig̥i"). Elle joue un rôle dans l'initiation de la forêt (gàzà kùl̥j) et dans l'initiation des filles (gàzà wúkô). Le nom "màtùlú" ou "màtélú" est utilisé dans l'initiation des filles, tandis que les gázà kùl̥j utilisent le nom "g̥ig̥i".*

La corne représente l'autorité que les néophytes doivent honorer et obéir strictement.

Le/la néophyte qui désobéit le son de la corne, désobéit les règles de l'initiation, est renvoyé(e) et ne sera pas circoncis ou excisée. Il/elle devra attendre la session suivante;

ðgàzà kúlán̥ wà té dàmà gágá 'd̥j wà tí kùl̥j í (T.Ngb. p.175) : les initiés de "kùl̥j" sonnent de la corne dans la forêt.

bugaza wi wili a ba matùlú, n& a dama ma na ùmbú ùmbú, n& a kpe dati wa fai (T.Ngb. p.187 ss. 200 ss.) : un bugaza mâle prend la corne et la sonne ùmbú ùmbú en devant les filles néophytes.

máyÈnggÉ (ou : múyÈnggÊ): mé̥ j̥ bé t̥úlú kÊ wà ngbú zÊ mâ dō f̥ō fànd̥¼, nè wà dÊ mbè fÊÊ ngùnggÉ. Wa d& ma ṣ, n& wa y&l&, k\$ ma kolo, n& wa sini ma fai. Ma n& e n& ni, n& wa n&, n& wa fi ma k\$ 'b&t& k& ma t̥ã n& ge nde ni. N& ma \$ 'd\$ 'b&t& ni 'do t̥ã tal&. N& wa n&, n& wa ba ma, n& wa f̥l̥\$ ṣ, ya ma t̥ã ia. N& wa h\$ n&, wa y&l& ma, ma n& kolo n& ni, n& wa k\$ n& t& n&, do kula ṣ, s& n& ma mb\$ k\$, s& n& ðwúkón̥ wà m\$ ng\$ he'de n& de. 'Dō nÊ wà dÊ z̥í 'b̥ō mâ h̥³ ðbókó bèn̥, tàkú wà zú'dú mâ 'd̥j f̥i l̥j y̥l̥j gázà. Wà dÊ mâ dúlú gù, má súkpú dō z̥f̥ kú wà, t̥j b̥i mbè nè má bá dō z̥p̥g̥l̥ð wà, nè má z̥ṣ wà tákpá : *máyÈnggÉ est le nom d'une jupe en fibres de raphia (voir "f̥ō fànd̥¼") ou de bandes fines de l'écorce de la liane "ngùngg¼". Elle était portée par les femmes, puis par les filles lors des danses de l'initiation. Un autre nom pour máyÈnggÉ est "ngbàmb¼".*

mbàmbàh̥àù tabi **túnggùtúnggù** = m& a lí inan\$ v̥à k& wa fa ma, n& wa mba ma v̥à k\$ kpana kpo, n& wa gi we f̥l̥\$ do dani 'da ogazan\$. Mbe inan\$ wa fa ma ni ma k& : nwá gbózò-k̥nggà, nwá bàtè, nwá mbanggi, nwá gb̥inik&s&, nwá bèlè, nwá ñk̥±, nwá búlù do nwá tè'bònggò (tandaguzi). N& wa e ma, k\$ do sanga z&, n& wa mba ma v̥à, n& wa gi, k\$ ma gbalà, n& do tutole, n& wa f̥l̥\$ do dani 'da ogazan\$. Wa sa li m&n\$ ni v̥à na "mbambah̥àù" tabi "túnggùtúnggù"(T. Ngb. p.87-88): *nom donné à l'ensemble des feuilles des plantes médicinales utilisées pour le pansement de la plaie de la circoncision. Les plantes citées sont : bàtè*, mbànggi*, gbózák̥ngà*, búlù*, ñk̥±*, 'búlù*, tè'bònggò (ou : tàndàgùzù*) et gb̥inik̥Ês̥*. Les feuilles sont cuites et l'eau bouillante est utilisée pour nettoyer la plaie. Zagbalafio-Gbamboko*

mbàngàrà : 1) (ou : bōnggò) : grande antilope des forêts; brun-roux zébrée de raies blanches;

2) zÊÎÊ mbàngànà (ou : mbáyò) : mÊ j zÊÎÊ gázà : *nom donné aux taches blanches sur le corps dues au pian (kpÑlÑtá)*; ces taches sont appelées “mbàngànà” car elles ressemblent aux raies blanches de la peau de l'antilope mbàngànà; la maladie est attribuée à la non-observance des interdits lors de l'initiation.

3) ndàlá mbàngànà : mØ zÚ mbìlìwìlì = m& a m\$ k& ogazan\$ wa d& ma d& t& wa 'da fala h\$ nza t& nd\$ti gaza ni. Wa dulu ma do 'bangge (T.Ngb. p.21,47,59).⁸⁰

mbáyò (zÊÎÊ mbáyò) : voir “mbànggànà”.

mbànggð ou mbànggó tè ou mbØnggúzbðàfà = m& a te, ma nganda wena. Wa ny\$ng\$ nz\$'di n&, n& nde ma a kpā, ma dālā wena. N& wa banza ma do ogazan\$ (T.Ngb. p.80, 83, 119) : *plante médicinale utilisée dans la préparation des boulettes “mbú'dá mØ”*.

mbànggòlò : bÐ mbànggòlò, gbālā n& gā wena, n& ma dulu 'b\$ wena; nganza n& \$ tal& tabi nal& iko. M& a mbe bÐ k& kua n& bi bili Ø n& k& ogele bÐn\$ g\$, ma 'bana d& ng\$. BÐ& ni ma d& 'b\$ to 'da fala gaza; mbé gázán\$ wa g\$n\$ wa dÐ ni, wa nyÚngÚ g\$. Wa a zÊ ma hā om\$k\$la (T. Ngb. p.18) : *variété de bananier plantain à fruits grands et longs. Il ne produit que trois ou quatre mains. Joue un rôle dans le camp d'initiation.*

mbesa : mbesa m& a m\$ bisa gaza; m& a f&l& m\$ bolo wa kasa d& nganggala nyanga gazan\$. Wa kasa ma do kp&ka⁸¹; wa m\$ ng\$ kasa ma, kasa n& gbaa ma e, n& wa fa be p&l& ngòlð, n& wa &nz& do zu n& na, d\$ d& ni a ma d& dani t& nyanga a g\$; n& wa e Àa tulu ti g&l& nyanga a nù nga (T.Ngb. p.127) : *anneau en spirale autour des jambes des néophytes.*

mbÈl j : *maillet à face cannelée, utilisé pour la fabrication des habits d'écorce battue (T. Ngb. p.41,60).*

mbÈngg : m& 'b\$ a m\$ bisa mú gazan\$ 'da fala h\$ m\$ wa nza ni. Mbè wa s& 'b\$ do sèl" de wena, n& wa e nu kÐ wa. N& mbè wa d& do afe kuluwa, n& wa g&z& se' de, n& ma de wena, n& wa kasa nyanga wa (T. Ngb.p.109) : *sorte de bracelet en bois que les néophytes portent au poignet ou à la cheville lors de la sortie à la fin de l'initiation. (Kake-Selengbe)*

mbìlìwìlì (tù gò) = m& a m\$ ma \$ n& mbìlìwìlì ni, n& ogazan\$ wa fi s& g&l& wa tabi wa dulu do 'b j ngg¼, n& ma bili gbaa we h\$ nù. Wa d& ma do be te ngbØk¥. Wa gb&l& se' de vÀ, wa a li wese, n& ma kolo, wa 'bili sanga n& ngété ngété ngété ngété ni vÀ, \$ n& cm 5 tabi 6, n& wa k&s& si g&l& n&. N& wa lifi f&l& kusa, n& wa e ng\$ n&, n& wa to do ndoko, to to níí vÀ, n& ma e, n& wa fulu d& t& a. Wa fulu ma wia gbālā ngu'du a ni, n& wa e ìbàkà (T. Ngb. p.104-105,109-110) : *mbìlìwìlì (grand cobra noir) est le nom donné à une bandoulière d'environ 4 à 5 cm de large, que les initiés portent au cou lors de la sortie finale du camp d'initiation. Elle est tressée de tiges d'une jeune plante “ngùngg¼” et striée de cendres et de chaux. Les deux côtés de la bande lui descendent jusqu'aux genoux et sont reliés sur la poitrine par une pièce de la même bande. (Elle ressemble à une étole de prêtre d'avant la réforme liturgique.)*

⁸⁰ **Mbàngànà** : wa ba d\$ te, n& wa 'bili sanga n& b\$a, du n& wia kÐ. N& wa ba mbe kpo, n& wa e li gbili t& wi k& wa n& z& a ni, n& wa ba mbee n&, n& wa z& do ng\$ k& wa ia s\$ dati ni, n& ma ngbi wi ni gbirr, n& wa ndo t\$!\$ do li gbili tÀ a vÀ. Wa sa li ki ni a mbàngànà tabi "kpolo". Ma z&l& wena n&a ng\$ zufa. N& nde mbàngànà ma do gulu n& d\$ wena; m\$ zÚ dictionnaire.

⁸¹ **KpÈká** : ma \$ n& be nge s&l& ni, n& go'do n& vÀ m& a pala k& wa yulu do nge s&l& ni. N& wa &f&, n& wa b\$!\$ do mbesa : *objet ressemblant à une pique en fer prolongeant la hampe d'une lance, utilisé pour fixer l'anneau en spirale autour des jambes des néophytes.*

mbònggò (gaza k\$la) : m& a m\$ bisa gaza k\$la. Wa 'bili be b\$la d&ngga, tabi sâlŷ, n& wa 'donggo k\$ n&, n& ma d& wolo we do zu 'baka gaza ni. N& wa fi ng\$ 'baka gaza t& fala h\$ mÚ a nza. Wa tili ma gbaa d& ng\$ gbázá k& zu 'baka wa ni (T. Ngb.p.161) : *sorte de bracelet en bois “dÈnggŷ”, porté par les initiés de gàzà kÚlŷ lors de la sortie.*

mbú'dá mØ : m& bé inan\$ k& wa to ma do kpā tØ, n& ogazan\$ wa ny\$ng\$ ma dati k& na wa g\$ng\$ wa ni. Wa tØ l&ngg& hā gazan\$ fai, n& wa fi k\$ nu wa, n& wa la'da. Ma ngb&nz& k\$ nu wa wena. N& wa ba kumba, n& wa pi ng\$ n&, n'a ny\$ng\$, kp\$ k\$ ma fo kili li sila wa do'do, n& wa \$ do n\$ sila, we 'b\$ 'da dani bole 'da wa wa n& kpa n& ni (T. Ngb. p.83-84,119): *petites boulettes faites de plantes médicinales, mélangées à de la farine de courges de sésame ou d'arachides et assaisonnées au sel traditionnel (kp³ tò). Elles ont un effet stimulant et stupéfiant. Les néophytes les prennent avant la circoncision ou l'excision.* Mbè inan\$ wa d& do mbu'da m\$ ni : *Boyele-'Bogbas\$ngga* : áfé t¼ káyóló (mbànggótè). Wa ÀlÀ, n& wa gbini sanga n&, n& wa mba do nyakā bàtè, gā k&, nÈ wa mba do afe 'bòlónggòlò, do nwá bandagaza, n& wa ba 'bili kumbà, n& wa pi k\$ nu gaza, n& wa ny\$ng\$.

Kake-Selengbe : wa gi liā t& : liā ngbindi, liā Àdanit\$la, liā alat\$ k\$, do kalazātolo.

Wa to ma do sindi; k\$ fo sindi bina, n& wa to do gbālā sa ngbaka; wa hana, n& wa to ma do nwá ngbindi, nwá ngàtā, do nwá g\$&ba, do nwá tā sila, do nwá sángbálágÊlÈdàálÉngÙ : *pour faire les boulettes on cite l'écorce du kayolo, l'écorce du 'bòlónggòlò, les feuilles de ngbindi, ngàtā, gÚÊbá, tū silà et sángbálágÊlÈd-ÍÉngÙ.*

mbula sóa li = m& a mbula na, li m\$ só li d&a ton\$ 'da m\$ vÀ (T. Ngb. p.50) : *instructions aux neophytes pour qu'ils soient vigilants dans toutes leurs entreprises.*

mbula ngá li = m& a kpo mbula sóa li, n& nde, mbe wa tØ ma wena 'da fala h\$ kungba (T. Ngb. p.16,30-31,54,97) : *autre nom pour “mbula sóa li”.*

nánggè (wílí tòlò) : ('BowasÀ) = m& a lí du f&l& nyaka k& wa 'bili, n& wa to do be pele 'da fala gaza. T& 'Bodumbili li wa sa li n& na "wili tolo"(T. Ngb. p.78) : *nom qui désigne la longue liane utilisée dans le rite “tò pèlè”. Chez les Ngbaka de l'ouest, on l'appelle aussi “wílí tòlò”.*

nØtØkØ : voir“: gulusÀ.

nú kŷli (gaza k\$la) : voir : kŷli.

nØ ngùlù tŷbì nØ ngùlùmà (gaza k\$la) : voir “a y\$la li fanda” (ci-avant).

ndàkàdàfà (tØlØ ndàkà dàfà): mÉ ŷ bé tØlØ, li n& 'bana sanga \$ n& bande* ni, n& wa ÊnzÊ dò gŷ bé gázá kÊ wá gÙnÙ à nŷ, n& wa kasa nu ma 'd& tili a, n& a kpo ma t& 'do a ni (T.Ngb. p.27) : *nom qui désigne la bande d'étoffe utilisée pour panser la plaie de la circoncision.*

ndŷkŷli = m& a s&a te wa s&, n& wa do t& li wi we y\$ k\$la do be gazan\$ k& wa bi t& wa we h\$ d& nza nga we naa wa ni (T.Ngb. p.66) : *masque; on le met parfois lors des danses de l'initiation ou pour effrayer les enfants non-initiés.*

ndàlàgbà (gàzà kÚlŷ) = m& a zufa k\$ gaza k\$la, wa z& ma do ogaza wili. Wa d& ma do te kpókòlò, tabi do te ngønggÙ. Mbe wa d& ma do te mbØlØ, tabi do te ngbàlkÚlŷ. Wa d& ma, n& wa h&nz& d& t& ngb& &, n& ma a gā \$ n& nu kØ mi g&. N& wa lifi f&l& d& zu n&, n& ma dulu wena. Wa to zā n& kpo, n& ma dØlØ ny&l& wena ... ma dØlØ nganda wena. Hā m\$ a ndāu n& m\$ ze le ma iko (T.Ngb. p.149) : *fouet spécial des initiés de “gàzà kÚlŷ”: elle est fait de tiges de hautes graminées ou autres branches longues et minces, qu'on roule ensemble.*

ndànggà (ou : ndÈnggà) : mÉ j t¼ kÊ ogbabun\$ wa s& ma, n& wa kpo ngbengbe go'do n&, n& wa tombo hã oyàkósónø we to ma d& nu buti ni. Wà sÊ mâ dò kòmbò t j bÌ sèl" t j bÌ gilà t j bÌ ndìmbõ. Du du n& ma we kÐ do wele k& a ba ma ni. Wa g&z& ma do mbu do mu&t&. N& wukon\$ nza nga wa to ma do 'da kÐ, n& wa m\$ ng\$ ga do zuma, nè wà yÚ dò yØlà nú ndògó gázá wìlì (T.Ngb. p.98-99) : *bâton orné d'incisions, au bout duquel un grelot est attaché. Utilisé lors de l'initiation par les filles qui portent à manger à leurs frères circoncis dans le camp d'initiation.*

zÞm j ndànggà : mÉ j zÞm j kÊ ðyàkásõnø wà gá mâ té nú ndòkð í, nè wà má ngú tØlØ lí ðgàzánø kpó dò kpó : *chant des "yàkàsò" à l'entrée du camp où elles apportent la nourriture pour leurs frères circoncis; elles chantent le "ndÈnggà" en battant le bâton "ndÈnggà" et en citant les noms des initiés.*

nd j s j kò (bàtàyó) : voir : kò.

ndÈnggà : voir : ndànggà.

ndìkìmà : voir : gùlùsÁ.

ndílì'bí = m& a lí be sa'de k& wa ny\$ng\$ wele, n& olo nu ma kpo kítíkpi kítíkpi, n& ma tala wena. Ma k&, gbālā f&l& k& wa lifi n& wa z& do ogazan\$ ni, wa we ma do be sa'de ni. We k& wa z& m\$ do f&l& ni, n& má z&l& \$ n& k& ondílì'bín\$ wa ny\$ng\$ m\$ ni (T.Ngb. p.19) : *maringouins; nom par lequel on désigne une cordelette avec laquelle on frappe les initiés et dont les coups provoquent des picotements comme les morsures des maringouins.*

ndòlò : maladie des yeux; la rétine est attaquée (T.Ngb. p.196-197,226,235, etc.).

ndØ nú gázá : enduire d'huile les candidats à l'initiation; rite de l'initiation.

nd\$ a n\$: gázá ndÚá nÙ : voir (T.Ngb. p.62).

ndùmb¼ : arc-en-ciel ; jadis, les ancêtres croyaient que ndùmbè était un animal ressemblant à une très grosse anguille (zÈmbÈ). Il loge dans une grotte près d'une source. Parfois il sort de sa grotte et apparaît au ciel comme un grand arc; après quelque temps, il rentre dans son trou.

ndúngbálòngbò : mÉ j mù bisà mú ðgàzà wúkò. MÉ j iyàkà, wà só mâ, nè má dúlú, nà wà á màkùtá nú nÉ; má ú ní tàlÈ t j bÌ n j lÉ, n& wà tóÊ mâ té 'dØkÚlÚ dÉá zÞ f j l j gÈ, nè má álá 'dØkÚlÚ wà tàlÈ. NÈ wèlè kÊ à yÚ, nè wà á ndúngbálòngbò 'dØkÚlÚ à (T.Ngb. p.189-190) : *bandes de perles enfilées sur 3 ou 4 cordelettes, attachées aux cheveux de la néophyte et qui lui descendent dans la nuque.*

ngàlákà = m& a iyākā k& wa só, n& wa fi g&l& tabi 'd& tili gazan\$ (T.Ngb. p.10,17,195-196,227-228) : *sorte de collier ou ceinture fait de perles enfilées sur une ficelle.*

ngámbé : mÉ j t¼ kÊ wà 'bílí, nè wà sÊlÊ zÞ gbákó nÉ kpó kpó vÆ, nè zùgbúlú nÉ ú wìrr té t¼ nÉ, nè wà zš mâ dÊ nú d" 'd j kpàsá w¼ ngbóó kÊ à nú fÊlÊ kÞl j 'dà nÉ n¼; nè nÉ ngbóló lí ngbà nÉ dÊ tí à n¼, n'á tó mbùlà h³ nÉ dÊ dí n¼. A j gbà ngámbé 'dà nÉ, nú fÊlÊ kÞl j nØ 'dà nÉ vÆ wà mbá dÊ tâ à, ú nÉ gbákó t¼nØ má mbá dÊ té t¼ nÉ n¼ : (T.Ngb. p.45,70,76-77-81) : *perche branchue plantée près de la case du chef de clan ou plantée lors de l'initiation ou autres fêtes du village; elle représente la famille, le clan et est signe d'unité, d'appartenance, de bénédiction, etc.*

ngáy j tabi **mbìlìwìlì** : ma b\$ a n& ma wia kÐ, n& nde mbìlìwìlì m& a k& wa d& we duzu kpasa gaza, n& ngáy j m& a k& we duzu bé gazan\$ (T. Ngb.110 Kake-Selengbe) : voir "mbìlìwìlì".

ngélé nú yànggĩ : 1) *enceinte du grenier à maïs*; 2) mé 'bø ; lí mbè mù bisa mú ògàzà wúkò : wa sò yíkĩnø dÊ kù mù fàndénø nÊ nÊ nÊ ní gbáá, n& li n& \$ nÊ; n& wa fi ki ni d& nÊ, n& wa sa li ki ni nĩ ngele nu yangga wa kpo t& n& ni : *nom qui désigne des perles enfilées sur des ficelles qu'on attache au front de la néophyte de l'initiation des filles.*

ngèvwé (gàzà kùlĩ) : mé ; mø wà gú mâ zP gĩ gázà 'do kÊ w- gùnù wà nĩ. Má ú nÊ bé àlù kÊ wà 'bó mâ do nwá bílì. Wa d& ni, tak\$ ma kele zu 'b\$ \$l\$ ga a ni, d\$ d& ni k\$ a tó li dani g\$. N& a ini do ma, n& ini á t& dani g\$: *sorte de couvre-sexe en forme d'étui, faite d'une feuille bílì, qu'on place sur la verge fraîchement circoncise pour la protéger.*

ngÈlĩ : 1) k& wa tÐ na : “NgÈlĩ, ng&la! Ng&la ti m\$, ng&la!”, gulu n& na, ngÈlá g& a zula, tà a g&z& g&za ni . K\$ wa we ma do k& wa 'bili do do'bolo nu ga wa, n& wa kpa mbé n& ti n&. Ya t\$ k\$ wé we ba t& ma do de n& g\$, ma \$ n& k& ma g&z& g&za ni. Ma k& wa we ma do ngÈlĩ ni (T. Ngb. p.8,136) : “ngÈlĩ” est le nom d'un rat à poils assez raides et de couleur grise; on appelle aussi “ngÈlĩ”, la muqueuse (membrane) entre le prépuce et le gland à cause d'une certaine ressemblance avec le rat ngÈlĩ (Cr. et Rites p.184).

2) “a ng&la ga gazan\$” (gàzà kùlĩ) = m& a k& wa ba nyanga gba d\$la, n& wa gb&l& do ti ga gaza, n& wa e ma nù, n& wa ba mbito nu t& wa, n& wa k\$ olo n&. Ki ni ma d& tà & li ngba soe k& na, s& g& wa n& e tulu go'do ogazan\$, n& wa k\$ mbito nu t& wa ti ga 'da wa, s& n& wa h\$ nza de. Gulu k& wa gb&l& do ma ni ma kÊ : m& m\$ z\$ ma ni, m& a m\$ k& ma hã dani; ma be we tÐ na, dani zi m\$ kpa ma ni, olo n& ma l\$ a wá ia; k\$ m\$ lá, n& m\$ h\$ nza do nga t& wi 'da m\$ iko, m\$ t& kpà 'b\$ y&k& t& wi g\$, kili t& m\$ \$ vÀ a dia. (T. Ngb. p.138) : (lit.: mettre le rat ngÈlĩ à la verge du néophyte.) expression qui désigne un rite qui est fait peu avant la sortie des néophytes: on gratte la verge du néophyte avec les pattes d'une grande sauterelle; puis, on l'enduit de cendres. Le but de cet acte symbolique est pour montrer que la plaie de la circoncision est parfaitement guérie et que le néophyte peut rentrer au village en bonne santé. Rien de mal lui arrivera. (Comparer avec le rite chez les “gàzà gbàdà” : “à gbÈlà ga gazan\$”, voir ci-avant “gbÈlà”, p.11.).

ngòlò : mé ; dùdú kòyá kÊ nú nÊ bílì : long couteau se terminant en faucille (est devenu couteau de parade).

ngòólò : voir : gbà kòyĩ.

ng\$ gálàbà (gàzà kùlĩ) = m& a fala ogazan\$ wa \$ do 'do k& wa g\$n\$ wa ia ni; m& a fala wa sa li n& na “ngú lí tøkø”. N& mbè, n& wa tÐ na, wa \$ 'b\$ ng\$ go, tabi **ng\$ gálàbà**. Wa \$ s& di ni tã kpo, s& n& fala sa do titole, n& wa zĩlĩ d& k\$ lì í, n& wa f\$ l\$ t& wa, n& wa tolo kpana nawili, n& wa h\$ n&, n& wa la n& d& k\$ butu we e ma ti ngbamakñ. N& nde fala ni ma si tà & do ng\$ go k& wa z& do tuli ni (T. Ngb. p.138) : expression qui désigne l'endroit où les néophytes reçoivent les premiers soins après leur circoncision. Ils y resteront jusqu'au lendemain matin.

ngú gPlP fØlØ (gázà màndànggò) = m& a 'da fala k& ogazan\$ wa yolo t& to f\$ l\$, k\$ wa h\$ a k\$ butu 'di ia. Do fala n& ni n& nde wele kpo k\$ butui ni a wélé s& we g\$, tabi kú' dá g\$ gbaa na nde wese ma gÀa s& n& de. K\$ fala k& wese gÀa ia, n& ogbabun\$ wa dama matálĩ do ga zuma do he m\$, s& n& owukon\$ wa ĩ wá na nde, wa yolo ng\$ gulu f\$ l\$ 'di, k\$ wa h\$ a ia de (T.Ngb. p.103-105) : (lit.: endroit où la viande d'éléphant est boucanée.) expression qui désigne le camp d'initiation au moment où les néophytes y sont rentrés après le rite “tò fØlØ”. Aucun bruit est entendu, il règne une silence complète. Les gens du villages pensent que les néophytes se trouvent quelque part en forêt en train de boucaner la viande de l'éléphant qu'ils ont tué.

ngú lí gázá = m& a fala wa g\$ñ\$ ogazan\$ do'do, n& wa e wa na, wa f\$!\$ do li dani t& wa; wa dungu d& di ni gbaa 'b\$ 'da gÀa wese, s& n& wa t& d& k\$ butu nga de⁸² (*T.Ngb. p.86*) : *endroit où les néophytes sont conduits pour recevoir les premiers soins.après être circoncis.*

ng\$ li t\$ks\$ = m& a fala wa g\$ñ\$ do gazan\$: voir “*kè ngú lí tØkØ*”.

ngú nwá gázá : voir “*nwá gázá*”.

ngú tPlP = m& a fala ti k\$la k& wa wa ma s&, n& wa tulu, n& wa 'dafa de wena, tak\$, k& wa z&a gazan\$ ia, n& ogbabun\$ wa ndi ogazan\$ d& t& n& ni. Ma t& k& z& nu li, s& a gba bu gazan\$ wa sua li we f\$!\$ gazan\$ de. T& ng\$ tulu ni, ogbabun\$ wa tÐ mbula h& gazan\$ wena mba do z&a wi. N& wa d& 'b\$ makambu li wa. MØ zÚ “makambu”.

– gázà wili : (*T.Ngb. p.9,23-25*);

– gázà mandanggo : (*T.Ngb. p.80*);

– gázà wúkô : (*T.Ngb. p.196*);

– gázà kÙl; : ng\$ tPlP tabi ngú lí kÙl; m& a fala k& wa z&a gazan\$ ia, n& ogbabun\$ wa la do wa ti k\$la m\$ ni, t& ng\$ tulu m\$ ni. N& wa a ogazan\$ nù, n& gba bun\$ wa n&, n& wa m\$ ng\$ g\$m\$ tulu we z& ma, tak\$ wa g\$ñ\$ ogazan\$ do'do, n& wa m\$ ng\$ d& do m\$ gaza t& ti k\$la m\$ ni. Ma k& wa sa li n& na, ng\$ tulu ni. K\$ 'da fala k& gba bun\$ wa n&a we g\$m\$ tuli ni, n& wa la ta 'b\$ mbe gba bun\$ d& 'da ogazan\$ tak\$ wa tÐ mbula n& wa z&l& t& owi la zalan\$ sanga wa ni (*T.Ngb. p.132-133,175*).

“ngú tPlP” (*litt.: endroit des arbres “tPlP”*) : nom de l'endroit où l'on fabriquait les habits d'écorce battue pour les néophytes de l'initiation. Quoique la fabrication de ces habits ne soit plus pratiquée, le nom “ngú tPlP” est resté et désigne l'endroit à une assez grande distance du village, où sont amené(e)s les néophytes par les gbàbù pour y recevoir les dernières instructions avant d'être circoncis ou excisés.

ngb; gázà wili (ou ngbó nú bPtP) : palissade érigée devant le camp des initiés pour soustraire l'intérieur du camp à la vue des passants.

yolo nza nga we n& d& k\$ buti, ngba ma tal& : venant du côté du village il y a trois palissade à passer avant d'entrer dans le camp :

k& dati = ngb; kpàs; : palissade de la vie;

k& bØà = 'd; fÈlÈ ngbà = m& a ngba k& 'do ngba kpasi i ni. Ma usu tà & usu. ɔ n& k& we le d&, n& wukon\$ wa wia t& z\$ m\$ k\$ k& g&. K\$ 'daf&l& ngba k& i m\$ ni, wuko wè do le k\$ ki ni g\$, n& m\$nda'ba lé 'b\$ t& k\$ i m\$ ni g\$. M& a ngba k& ma usu tà & usu, ma k& wa sa 'b\$ li n& na ÆlÆ ngbà : deuxième palissade; les femmes ou les non-circoncis ne peuvent pas y entrer;

k& tal& : ngba fio; we k& gaza m& a fiò : palissade de la mort; car entrer dans l'initiation, c'est mourir, (pour renaître ensuite comme une nouvelle personne).

ngbàmØkñ (gaza k\$la): MÉ ; t¼ kÈ wà 'dáfá mâ kÙ bPtP 'd; gázà kÙl; ú nÊ gbàgàlè 'd; w; n; m& a te d\$!\$ wa kpa di ni, wa mí mi g\$. Ngbàmàkñ m& a nu t& l& wele vÀ. Te ni, do om&n\$ vÀ wa e d& gulu n& ni, ma we nganda do nu t& ogazan\$. 'D; ðM;nz; tÉ RCA wà sá lí mâ na Ngbàzàfà.

T&l& t& k& wa 'dafa do ngbam\$kd ni, mØ zÚ : T. Ngb. p.140-141.

⁸² K\$ fala k& mbe manda'ba a lia k\$ butu ia, ma wia na, ogbabun\$ wa ba a, n& wi zolo a t&, n& a g\$ñ\$ a, n& wa n& do a d& ng\$ li gaza 'di, n& a dungu nù di ni, s& n& ongbo ngbo gazan\$ wa t&, n& wa n& we z\$ a 'di m\$ de. Mba g\$ fala k& manda'ba lia k\$ butu ia, ma wia na, ogbabun\$ wa usu ogazan\$ vÀ, na d\$ a d& ni k\$ wa zÚ fala wa n& g\$ñ\$ do manda'ba ni g\$ (*T.Ngb. p.74*).

Om&n\$ vÀ k& wa 'bili, tabi wa kala ma ni, ma we 'dafa do nu t& gazan\$. Wa d& ma do 'da fala k& ogazan\$ wa n& le k\$ butu 'di ni. N& wa a om&n\$ ni d& gulu ngbãmkð, n& tala om&n\$ vÀ d& t& ng\$ n&. M& a bia m\$ we nganda do nu t& ogazan\$. Ogazan\$ wa zĭ 'b\$ zufan\$ 'da wa \$ n& ki ni : *ngbam\$kd est le nom par lequel on désigne un jeune arbuste (dðlð) qui se trouve au milieu du camp des “gàzà kùlĭ”*. L'arrbuste est spécialement choisi, nettoyé et arrangé par les anciens du village pour fonctionner comme “NgbàmðkÑ” ou “Ngbàzàfà”, “Gbàgàlè” des “gàzà gbàdà”.

ngbàmbé = m& a om&n\$ k& wa he'de d& t& gaza wilin\$ 'da fala k& wa ia n\$ t& wa ia ni. Ma \$ n& máyÈnggĒ ni (Est). Wa sa 'b\$ li n& na "gbam\$sanggele" : *nom des habits des neophytes après qu'ils on été enduit d'huile de palme.*

ngbànzà : tí dⁿⁱ ngbànzà : *nid de fourmis rouges.*;

Hã fala k& gaza qÉ zĭ mbuma wena, a zélé we nu kpasa wi g\$, wa tombo a, n'a bÀ, k\$ wa tð na, a d& m\$ ki, n'a bÀ, a nĒ to t& obaa a do naa a g\$ ni, n& wa ba a, n& wa fi a d& zam\$ i, n& wa n& do a **t& dĭ ngbanza**, n& wa luku ngbanzan\$, n& wa h\$, k\$ wa m\$ ng\$ gala ngba-kpakpa n& ni, n& wa m\$ ng\$ ny\$ng'a do otÀ a do ti 'baka a sã. lĭ, tua a d& mbuma nza i wena ni. Nde wa 'b\$, hã wa z& 'b\$ a do zufa gbaa, s& n& dê (T. Ngb. p.42).

ngbátùmà (O : ngbĒtùmà, ngbútùmà) = m& a yùlĭ; wà zĒ ngðà, nĒ owi yð mà wà dĒlĒ wénĭ, nĒ wà bángá dĒ 'dð ngbĭ wà, nĒ wà yù mà, nĒ wà zĭ kòlò kòlò.

Wa yù ngbátùmà dò fĭlĭ kĒ wél¼ à fé, tĭbì 'dĭ fĭlĭ bì w¼ ðlð à. N& mbe wa y\$ 'b\$ ma kù butu gaza. Ogazan\$ wa e li wa do'do, n& sanga z&, n& wa e gugusi nu wa. N& obunan\$ wa t& hirr d& t& ka zã wa. N& wa gifi t& wa, n& gbo sanga z& n& wa ba zuma ngbátuma, n& gazan\$ wa he ngbatuma. N& wa ga zuma gbaa, n& naa wa wa m\$ ng\$ ze le k& 'da wa, n& wa ma ng\$ to nd&ngga nza nga, n& ogazan\$ wa m\$ ng\$ k\$ t& 'b\$ zuma ngbatoma t& m& 'b\$ t& k\$ butu nga t& he n& : *ngbátùmà est une danse en ronde en frappant une herminette, une houe, etc. avec un morceau de fer. Elle est exécutée dans le camp d'initiation la nuit après le rite du nouveau nom; aussi lors d'un deuil.*

ngbàzàfà : voir “ngbàmðkÑ”.

ngbéngbé : mĒ ĭ mù bòlò, wà 'bónzóló mà, n& wà pí kĭlĭ mù bòlò kŭ nĒ, kŭ wà yáká mà, nĒ má dóló wérrr. Ogàzánð wà sĒ t¼ sĕlⁿⁱ tĭbì t¼ kòmbò, wa sa li ma ndĒnggĭ, nĒ wà kpó ngbéngbé gó'dó nĒ, nĒ oyakason\$ wa yù dò yùlĭ gázá nú butu : *petite clochette ou grelot; les néophytes le montent au bout du bâton “ndĒnggà” (ou ndànggà) et les yakaso pour danser la danse de l'initiation.*

ngbĭĭ : zuma ngbĭĭ : *chant des néophytes “gàzà kùlĭ” au camp d'initiation, pour honorer le ngbàmðkÑ et pour encourager les initiés à endurer sans peur les épreuves de l'initiation.*

ngbìndì : plante herbacée, commune en sous-bois; on applique les feuilles sur les plaies fraîches; les jeunes feuilles sont mangées comme stimulant lors d'une blessure pénible, p.ex. circoncision (Rubacée).

ngbòndó : tò ngbòndó : mĒ ĭ hè mð dò gà zùmà dò ngá gĒlĒ 'dĭ fĭlĭ nĒ bòlò, tĭbì 'dĭ fĭlĭ ngámð w¼ bè nĭ, Ê yù mà gù : *pousser un cri de bravour ou de guerre, accompagné de chants.*

bé gázá kúlú ngù tí wí zĕlð, nĒ à tó ngbòndó w¼ bè nĭ, Ê yù ngámĒ nĭ gù : *après l'excision, la jeune initiée se met debout et pousse un cri de bravour (pour montrer qu'elle a enduré courageusement la souffrance).*

ngbúlútù : ('Bobadi) ma \$ n& p&t&n\$ wa k\$b\$ d& t& ngb&&, n& wa fi g&l& wa tabi nyanga wa; ('Bobazolo) oyaa l& wa dolo zi ma, n& wa kasa ma kasa, n& wa e nu k& wa, tabi g&l& wa. Ma \$ fila n& mbali ni. Wa h& zi 'b\$ ma 'd&k&l\$ wuko: *chaîne de petits anneaux ronds en métal blanc, porté au cou, au poignet ou aux chevilles. (Le mot "ngbúlútù" signifie aussi monnaie, argent. Jadis, les ngbúlútù servaient à payer la dot.)*

nwí gaza : (litt.: chef de l'initiation);

1) (gaza gbadã) = m& a wele k& wa g\$na a do ng\$ go'do (T. Ngb. p.11,15, enz.: *nom du dernier circoncis.*

2) (gàzà kùlì) = nwí gázá m& a manda'ba, k& - g& k\$ nu f&l& kula ni, n& a h\$a wi wili ia, n& nde wa t& g\$na a g\$. N& wi ko a, baa a do naa a, tabi tala nu f&l& kulan\$ wa ba z& zu we gaza yolo d& ng\$ a. Ni a k&'d&nggui h\$a nza, h& we gaza d& de, yolo d& ng\$ a ni. Ní a a a nwa gaza. N& 'da fala g\$na gazan\$, n& wa g\$na a dati. Nwa gaza, mbe 'da fala wa g\$na a dati d& t& li z& nga iko. Wa e buluti t& a dati we be na, a a ndua zi nyanga we gaza, yolo d& ng\$ a, ma we na, a a kpa buluti dati, s& n& wa 'banda* tala wan\$ we la n& de: *nom donné à l'initié dont le père a lancé l'idée d'une session d'initiation; il sera le premier à être circoncis.*

nwá gázá : (litt.: feuille de l'initiation);

gázà wílì : "Ø ng\$ nwa gaza do ngba wi" m& a saka ngba m\$ k& z& m\$ k& a ni, n& n& dungu do a fala n& kpo fai t& fala ny\$ng\$ m\$ tabi fala y&ngg& yali. M& a g& 'bia k& gazan\$ wa ba do ngba wa. 'Da fala k& nganda mbula ma h\$a k\$ butu na, gazan\$ wa z& ngba wa nde, n& ogazan\$ k& wa o'bian\$ ni, wa \$ ng\$ nwa gaza ni, wa z& s& ngba wa tati n& a wa zu wa b\$a, n& nde wa z& ngba wa do ogele n& k& wa \$ ng\$ gaza do wa g& ni g\$: *expression qui désigne l'amitié spéciale entre deux néophytes dans le camp d'initiation. Ils sont toujours ensemble (lors des repas, des excursions en brousse, etc.) et se partagent leurs joies et leurs peines (comparez avec "kpòlò gbà búlà").*

gázà wúkô : * "dùngù ng\$ nwá gaza" tì bì "ngú kungba gaza" = m& a fala wa a do nwá 'bete; h& fala k& t&k\$ ma kula t& gaza ia, n& a kulu s& ng\$ ng\$ gbá kombo sÚ n&, n& a n&, n& a dungu ng\$ nwa 'bete ni, we 'b\$ 'da ongba a, kpak\$ wa na ina, n& wa ku'bu tuli, k\$ wa he'de b&l\$ tulu t& wa, s& n& wa h\$ d& nza nga. N& gbá kombo sÚ ni, wa kala ma do'do, n& mbé wele dúngp s& 'b\$ ng\$ n& g\$: *endroit où la fille excisée s'assoit après avoir reçu les premiers soins; elle s'assoit sur des palmes en attendant ses compagnons pour entrer ensemble dans la case de quarantaine.*

* "'bàna do nwa gaza", gulu ki ni na, wa 'bana do nwá d& t& wa, wa 'bana do Àa tulu d& t& wa, do dani, wà t& f&l& wa g\$. Wa t& ni, we k& mbè, wa 'bana do tulun\$ d& t& n&, do oyia m\$, do m&n\$ n& m& n& wele k& tulu 'da a À do'do, ma wala d& ng\$ nga wena ni. N& nwá wa singbi ma ni, wa kpe d& ng\$ n&, n& a m\$ ng\$ y&ngge n&. K\$ fala k& dani À ia, n& wa mba li ngba wa, n& wa t& l&ngg& d& k\$ t\$a ni s&, n& wa ba tabi 'b\$ z&k& na, wele do wele a fa falanka*, we kpak\$ a oso do mbé tulu, we kpak\$ wa fo nwá t& wa do'do, n& wa he'de mbé k&, n& wa si d& nu t\$a 'da baa a do naa a, ya gaza ma ia : *expression pour dire que la néophyte n'a pas encore terminée les rites finals de l'initiation. (Elle est encore vêtue de ses vêtements déchirés de l'initiation).*

nwá nzíà (gázà kùlì) = m& a nwá k& gazan\$ wa tombo h& naa wa nza nga, we be na, wa g\$na & ia, m\$ kpo d& t& & g\$, & do nga t& & olo k& wa g\$na & ni, k\$ m\$ t& dùngù 'b\$ do linggam\$ g\$! Ma be yangga (T.Ngb. p.172) : *feuille que le nouveau circoncis envoie à sa*

maman pour lui faire signe qu'il a bien supporté la circoncision et qu'il est sain et bien portant. Alors la maman peut déposer le grand deuil.

nwá yòlà (gàzà kùlì) : m& j nw j (nwá kasia k& wa kpa ma 'da le nga iko) k& gbabu 'bili ma, n& a &nz& go'do n&, n& a a mbe k& gazan\$ 'da fala yùlì nù ngbìl (T.Ngb. p.142) : *paquet de rameaux que chaque gázá tient dans les mains durant la danse muette après le rite du fouet.*

nyasi (gàzà wúkô) : zuma nyasi wa ga ma ni ma t& fala z&l& t&n\$ ni vÀ wa kpa s& t& g\$n\$ wa, do a li t& wa ni, d\$ng\$ z&l& t&n\$ ni vÀ hã wa (T.Ngb. p.185-189,194) : *chant d'initiation dans lequel toutes les souffrances de l'initiation sont exprimées.*

nz&mba (gàzà kùlì) : "to nz&mba g&l& zufa" m& a &nz& g&l& zufa &nza ngboo. K\$ m\$ to gbaa we h\$ zu n&, n& f&l& zufa ma gúnú s& di ni do fala ni iko g\$, k\$ ma g\$n\$ n& do ng\$, n& m\$ kanga* di g&l& n& n\$a ia (T.Ngb. p.150).

ø ngú nwá bù (gàzà kùlì) : gulu n& na, wa z& wele gbaa, n& tÀ a 'bili dani vÀ, k\$ a \$ ng\$ m\$ ná ote, n& ma z&l& we dani, wila fala s& bina. Ma na, a \$ ng\$ m\$ k& m\$ a mb\$k\$ iko, n& a a kifi tÀ a do dia, we k& tÀ a vÀ a dani iko, hã a lá fala m& a d& dé g&\$ ni (T.Ngb. p.148) : *(lit.: être couché sur des feuilles de bananier) se dit d'une personne qui a été tellement cinglé que son corps est couvert de meurtrissures (il ne peut se coucher que sur qqch de doux).*

On\$gaza = m& a gaza wele k& wa g\$n\$ a t& 'do 'Bagaza gaza (Ouest). T& Karawa i wa sa li a na "D-gaza": *nom du deuxième circoncis chez les Ngbaka de l'ouest.*

pèlè ou fèlè : voir "tò pèlè/fèlè".

pømbø (ou : pømbà) = m& a fâ fande k& wa kpo d& go'do banza k& ogazan\$ wa 'be d& k& wa 'da fala t\$ma (Est) (T.Ngb. p.22). N& ma 'b\$ a ina, wa kpã ma t& li fanda do t& owin\$ do 'da fala toma na, do ngam\$ hù g\$ ('Bodumbili II) (T.Ngb. p.54) : *objet magique fait de plantes spéciales, utilisé pour alléger un lourd fardeau ou pour libérer une personne d'une maladie pernicieuse. On prend différentes sortes de plantes médicinales magiques; une partie sert à faire une décoction et avec le reste on fait une gerbe qu'on lie avec une ficelle prise à la liane 'bàdÈngbÈ". On trempe la gerbe dans la décoction et on la frappe sur le fardeau qu'on veut transporter pour qu'il soit léger et facile à porter; ou on en asperge les personnes qu'on veut délivrer de leur maladie (p. ex. de la maladie "kù'bà").*

Lors de la circoncision, on cueille quelques feuilles de la plante bàndàgàzá, on les lie avec des feuilles de la plante ngbìndi* et on les met dans la main du premier circoncis ('bàgàzá gázá) pour que la main du circonciseur soit légère lors de la circoncision.*

sàmbià = bì¥ sàmbià : voir : bì±.

sÈbptÈlì (E: welebutu) = wi a obe wan\$ k\$ butu i. N& kpasa gazan\$ wa y&ngg& we nd\$ bili, n& s&but&lan\$ wa 'bana k\$ butu nga. Wa wè li ki ni na, wa y&ngg& du wala g\$, wa y&ngg& k& 'da wa we nd\$ bi bili zula, do nd\$ bili pupusala, do z& tÈkp iko (T.Ngb. p.75,77,80...) : *nom donné aux néophytes qui sont trop jeunes ou trop faibles pour rejoindre les autres dans les chasses hors du camp; ils restent dans le camp et y tendent des pièges à rats ou à oiseau. Chez les Ngbaka de l'est on les appelle "wèlébùtù".*

sÈmbÉ = be kpana fi do kà : *pot de terre, large sans rebord, pour servir la boule de maïs.*

sÉnggÉfØlØ : fouet spécial utilisé dans l'initiation; voir "gàlàkànzi".

sì ngú kùlì (gàzà wúkò) = m& a k& na, gaza dungu ng\$ te, k\$ wa dili t\$ k\$ t& n& fai, k\$ ma kula ia, k\$ wa na ma t& n& sâ, k\$ wa ku'bu n& do Àa tuli v& ia, n& n& si ng\$ bunggi. Wa gbã bunggi gbaa d& n& m\$ m\$ ni, n& n& \$ d& ng\$ n& kulululu gbaa d& i m\$ (*T.Ngb. p.204,235*) : *(lit.: être en train de couvrir) dans l'initiation des filles, cette expression se dit d'une néophyte qui vient d'être excisée qui a reçu les premiers soins; elle reste assise dans une position immobile comme une poule qui couve jusqu'à ce que toutes ses compagnes aient été excisées et aient reçu les premiers soins.*

sò bòlò (yùlì sò bòlò) : mÉ j yùlì mÚ kpàsá winØ. Wà zÉ ngØà, nÈ wà fí kòlò, nÈ wà yÚ. Wà yÚ mâ 'd j f j l j kÉ mbè ngb j wà kpàsá w l à fé n l, t j b i f j l j k& gele ngam\$ nÈ bolo ma kpa le ni. 'Da fala g\$ n\$ gazan\$, n& kpasa win\$ wa t&, n& wa y\$ 'b\$ y\$ la sØ bolo ng\$ gazan\$ ni, we k& gaza m& a ngam\$ do fio. N& fala kÉ gàzà wílì fé, nÈ ðngb j à gázánØ wá yÚ 'bØ yùlì sò bòlò ngú à, nÈ wà hé gùgùs l w¼ bè n j, ngb j wà gázá f l j (*T. Ngb. p. 8-9,23,25,38,40,44,47...*) : *danse en frappant une herminette, une houe, etc. avec un morceau de fer, exécutée par les adultes mâles à l'occasion des moments de violence sous l'une ou autre forme, p.ex.: lors du décès d'un adulte mâle (ses compagnons du même âge exécutent la danse avant l'enterrement et le troisième jour après l'enterrement; pour avertir les villageois qu'une guerre les menace; lors de l'initiation, la veille avant la circoncision ou l'excision. ou encore lors du décès d'un néophyte dans le camp d'initiation.*

sòkp¥ : mù sòkp¥ : *nourriture appétissante, pour parler de viande, poisson et du légume "káànggá" (pas pour les autres légumes).*

sùmbb (gaza wílì) = sumbu m& a do sa'de. Wa ÀlÀ ndala n&, n& wa yulu te t& k\$ n&, n& wa yaka ma yaka; n& gaza sumbu a wele k& a kpe d& 'do kanggala, n& a m\$ ng\$ y\$ ma t& pi n& (*T.Ngb. p.63, 66*);

(gaza mandanggo) sùmbù m& a be te, n& wa h&nz& d& 'd& tili a k& d& dati, do k& d& 'do, n& wa he'de tulu hã a, n& wa fi do ng\$ n& ni v&, n& nde wa zÚ t& n& g\$ (*T.Ngb. p.123-125*) : *"sùmbù" est la peau d'une queue d'animal dans laquelle on a introduit un baton. "Gaza sumbu" est le néophyte chez qui, pendant les danses d'initiation, on attache une "sumbu" au dos et qui suit le gaza kanggala dans les danses.*

tè d j ngg j ou zÈ d j ngg j : voir "d j ngg j".

tamba bele nàá w l (gàzà gbadã) = m& a kuti kpa ngba wi 'da gaza do naa a 'da fala nd\$ti gaza ni. Ma d& t& à do titole 'do k& ogazan\$ wa n\$ a toma ia, n& ogazan\$ v& wa t&, n& wa mba li ngba wa d& 'do dokoe ni. N& gaza kpo kpo a h\$ nza do gba k\$ya d& kØ a, n'a kpa ngba a do naa a. N& a ba gba k\$ya 'da a, n& a dŹ zu n& t& bui k& wa a ma d& ka zã s&mb&n\$ ni, n& a dŹ 'b\$ ma do ng\$ ka, n& a k\$ t& ng\$ bele naa a, n& a ndo y\$ y\$ la t& si do 'do a d& k\$ butui i. S& n& mbe gele gaza a t& ta 'b\$ we tamba bele naa a de (*T.Ngb. p.105*) : *(lit.: toucher les seins maternels) rite qui marque une brève rencontre des néophytes avec leurs mères vers la fin de l'initiation, avant la sortie définitive (comparer avec "zØ bèlè nàá w l" – gaza k\$la).*

tana ngele (gàzà kùlì) = m& a k& na, ogazan\$ v& wa h\$ d& nza do dua gila kØ wa ni. Ne nde "dua gila" wa d& do m\$ zã tØmbÈ, n& ma \$ n& ngele ni. N& wa bili na m& g&, n& gaza a e kØ a d& k\$ n&, n& ngba'di kØ a d& t& go'do ndalagba. N& ngba'di kØ kpo ma ng\$ t& tana ngele, n'a bá zu a ng\$ g\$, a ka m\$ d& nù. N& wa sa li n& na: wa tana a ngele (*T.Ngb. p.167*) : *(litt.: secouer le bouclier) : danse exécutée par les initiés "gàzà kùlì" à la fin de l'initiation. Les néophytes mettent leur fouet ndàlàgbà en bandoulière sur le dos et tiennent dans la main*

droite un objet qu'ils appellent "fleur de l'arbre gilà" mais qui est en réalité une espèce de petit bouclier fait de nerfs de branche de palmier (mù tǝmbÈ). Equipés de cette façon, ils se rendent au village, la tête baissée, regardant le sol et secouant le "dúá gilà". Sur la place du village, ils exécutent une dernière danse autour de l'arbuste bÈnÈfjndj (Cr. et Rites p.229).

tÈIÉ = bé kpáná à dò sǎnggò : *petit pot en terre cuite pour servir les légumes, la viande.*

tò fǝlǝ (gaza mandanggo; m\$ zú "ngú gPlǝ fǝlǝ) = m& a k& na, buna kpo kpo a 'bili woko bǝ, n& a t& gaza 'da a, n& a h&nz& ma \$ n& bati f\$!\$, tak\$ na, gazan\$ wa he'de, n& wa h\$ n& nza, n& wa ba do 'da le h\$ nd\$ti n&. Gulu to f\$!\$ na, k& wa ba do 'da le we be na, k\$ butu k& l& do ma g&, fio fè k\$ n& g\$; gazan\$ vÀ wa g\$ n\$ zi wa g&, li wa vÀ hÀ, wele kpo zǝlǝ g\$, ben\$ 'da lo wa vÀ dia (T. Ngb. p.103-105) : *rite qui se fait à la fin de l'initiation. Les néophytes sont vêtus de feuilles sèches de bananier, façonnées en forme de trompe d'éléphant et, équipé de cette manière ils traversent le village d'un bout à l'autre. Selon certains le but du rite serait pour montrer aux femmes et non-initiés que tous les initiés sont sains et saufs, il n'y a personne qui manque. (Comparez avec le rite "à kpólò" des Ngbaka de l'est, gàzà wíli).*

tò pèlè (E : tò fèlè) = m& a mbè y\$la k& ogazan\$ wa y\$ ma ni. 'Da fala y\$la ni obe gazan\$ wa 'be t& nyaka n& wa ga zuma n& wa t\$!\$ li 'dǎ m&n\$ kpi do kpi do kpi do kpi, gulu n& na, wele do wele a fa ta zu a ng\$ 'dǎ m& 'da a zi a d& ma ni, n'a bili zu a nù, n'a m\$ ng\$ ze le n&: "A nae, k& wa ga ni, mi d& zi ni nde?" N& a lengge 'dǎ m&n\$ ni, n& a la fala n& : *danse spécifique des néophytes au début de l'initiation. Les neophytes sont disposés le long d'une longue liane qu'ils/elles tiennent à la main. Ils/elles dansent et chantent en citant toutes les fautes et les malices de leur vie passée. Le but en est de rappeler aux néophytes les méfaits de leur jeunesse et de les inciter à changer de comportement.*

Wa g\$ n\$ sanga bé pèlè do gbà pèlè. Wa to be pèlè do 'do k& wa ba b&l&y\$la dÈ ng\$ ia. N& nde gbà pèlè wa to ma do fala k& wa yula ng\$ tulu, k\$ wa ng&m& 'b\$ wa ti b&l&y\$la ni. Ki ni wa mba do owi wilin\$ do owukon\$ t& y\$ y\$la vÀ, n& nde ki ni fo nyaka bina : *on distingue la petite "pèlè" qui se fait après avoir installé le "b&l&y\$la" et la grande "pèlè" au moment où les neophytes reviennent au village après le rite "ng\$ tulu".*

To pèlè/fèlè ma d& tÀ 'da ogaza gbadā do ogaza wukô, n& nde d&a n& ma la ngba. Mǝ túlú l&ngg& ng\$ gili gázá kpo do kpo : *le rite "tò pèlè/fèlè" se fait chez l'initiation des garçons et des filles, mais il présente des variants, non seulement entre garçons et fille, mais aussi des variantes régionales. Voici les différentes sortes de rites d'initiation.*

Gaza wíli (les ngbaka de l'est) : T. Ngb. p.8,24-25, 43-45, 67.

Gaza mandanggo (les ngbaka du sud-ouest) : T. Ngb. p.79-82,93,106.

Gàzà wúkô (l'initiation des filles) : T. Ngb. p.187-191; be fele do gba fele, p.192-193...

tòmà ou tùmà : 1) nǝ tòmà = m& a m\$ k& wa d& ma 'da fala kuti hǝ nza m\$ gazan\$ (T. Ngb. p.18-19...) : *rite lors de la première sortie des initiés pour une courte rencontre avec leur maman, leurs sœurs et leurs frères cadets non-initiés. Pour les plus jeunes des initiés et les moins forts, c'est la sortie définitive. Les autres continueront leur formation pour une courte période, qu'on appelle "hǝ kùngbá"; après quoi ils sortiront définitivement.*

Gàzà wíli (Gbosasa) : m\$ zú p.28

Gàzà wíli (Ng&ama) : m\$ zú p.52-54

Gàzà wíli (Kona) : m\$ zú p.58

Gàzá Mǎndànggò : m\$ zú p. 97, 107-109

2) kpana toma = m& a m\$ \$ n& be kpana ni; ogazan\$ wa gu ma nu a 'da fala n\$ toma, na dũ wukon\$ wa zú nu wa g\$. Wa lengge zi na, wuko z\$ nu m\$, n& nu m\$ h\$ do kpolo. Wa s& ma do te, n& ombe wa ba bila. N& wa 'bo ma, n& wa kpo f&l& t& n&, n& wa ny\$ng\$ f&l& n& d& k\$ nu wa. Ya ma \$ n& k& ma nala d& t& nu m\$ nala. Wa sa li m& ni si do t& &. Ombe wa sa li n& na "kpana toma" (T. Ngb. p.60,121). T& 'do Karawa i, n& wa sa li n& na "ÀlÀwala" tabi "alawa" ni do ni " (T. Ngb. p.55) : *planchette ronde en bois ou tesson, que les initiés placent sur la bouche lors de la sortie de l'initiation. On dit aussi "ÈlÈwàlà" ou "àlàwà"*.

Kake-Selengbe : kpana tuma, wa s& do sëlĭ, n& wa dili ti ngu'du n& vĕ, — hã ma ɔ do ā gbɛle dɛa n& zé dati ni, n'a 'donggo kɔ n& 'dungga —, n& wa geze vĕ, wa 'bili dā se'de, wa 'bili dā se'de, wa 'bili dā se'de, wa 'bili dā se'de, n& wa g&z& vĀ, fĀa n&, fila n&, tã n&, se'de vĀ. N& wa gbo wolo t& n&, n& wa d& ndágØlØ. (NdágØlØ m& a f&l&, n& gazan\$ wa ny\$ng\$ d& t& nu wa.) (T. Ngb. p.118-119)

tò ngʷlɥ : *piquer les fouets des néophytes côte à côte, en un cercle autour du Gbàgàlè; les sommets sont attachés à l'arbuste par une liane ngòlɔ*, de sorte qu'ils forment comme une voûte (T. Ngb. p.).*

tù; bé gázá : voir : bé tù; gázá.

tɔlɔ : 1) *nom des figuiers sauvages dont on utilisait l'écorce pour faire des habits qui étaient appelés également "tɔlɔ" (voir annexe A) ;*
2) *le mot "tɔlɔ" est devenu le nom commun par lequel on désigne un habit, un vêtement;*

túnggùtúnggù tabi **mbàmbàhàù** : voir ci-avant "mbàmbàhàù"

v&l& (gaza wuko) : v&l& m& a li k& na, wa d\$ngg\$ do gaza wuke wele k& wa g\$n\$ a do gaza, n& zu a b\$!\$ wena, n& a d&a m\$ gaza sâ do wala olo n&. Wa f\$!\$ gazan\$ do'do, n& 'd\$ks!\$ ny&l& ma ni, n& gaza ni a n& \$ k\$ t\$a ma. N& a \$ 'b\$ ma, n& wa na, a a 'b\$ v&l&, g'a ni nde. A nd\$a n\$, n& a a 'b\$ v&l&, we k& a wi gbisa zu. A bÀ s& m\$ n& ng\$ tala gba gazan\$ vÀ: *"v&l&" est un nom donné pour honorer une fille initiée exemplaire, une fille de bonne conduite qui a obéi strictement aux règles de l'initiation. Elle se soumettra aux interdits alimentaires plus que les autres.*

wálá kòlè : voir "kØnggij".

wásúy; (ou : wásÉy;) = m& a m\$ 'dafa do gaza wuko 'da fala y\$la. Wa yulu ng\$ go'do wa. Ma si t& & do lundu. ('Bodumbili II: wa sa 'b\$ li n& na "saya".)
Wà dĒ mù gbàgbá, nĒ wà féndé má dò ngÚ ngbĒ ní, nĒ wà lú dò Ètà sü, nĒ má nú; nĒ wà lú sálá kØ; tÉ kĒ gĒ í ngà, nĒ wà lú sálá kØ; tÉ kĒ gĒ dĒ sü, nĒ wà ndÚ núĒ tĬ né vĒ, dò kúlú né sü; kÚ à mú ngÚ yØ nĒ yØlà, nĒ má mú ngÚ yàkà nĒ nĒ... : *nom donné à un ornement formé de deux lattes de rachis de palmier croisées et collées; on y met des plumes et on l'attache au dos d'un(e) initié(e) pour les danses. Il ressemble au "lúndú", qui ne comprend qu'un seul bâton.*

wáwá dō (gàzà kùl;) = m& a dØ k& wa 'bala, dØ fo k& wa 'bala ma, n& wa t& sà g\$, wa t& fi sa k\$ n&, hã wa t&kp& g\$& ni, l& sa li n& na wáwá dØ : *bière de sorgho pas encore filtrée, mais déjà potable ;*

gØ wáwá dō = m& a k& na, do tã k& ogazan\$ wa n& h\$ nza ni, k\$ ma n& gbo sanga z&, n& wa h\$ nza. N& wa t&, n& wa yolo do nd\$ti t\$a, n& wa m\$ ng\$ g\$ wáwá dØ& t& nu t\$a kpo

kpo (T.Ngb. p.164) : *quémander de la bière de sorgho non filtrée. Rite fait par les initiés gázà kùlì à la fin de l'initiation.*

wáyá : gázà wáyá : voir “gázà”.

wèlébùtù : voir sÈbÈtÈlì.

wiya (gázà wíli) = m& a tulu k& ogazan\$ wa he'de d& t& wa 'da fala n\$ toma. Wa d& ma \$ n& sangatúbù ni na wa fulu ma a gã. Wa ÀlÀ ndala, wa sa li ma na “lóbàk̀̀k̀̀”. Mbe n& wa ÀlÀ tulu, n& wa ba 'do n& sã, n& wa z& ma do mbÈlì. Wa z& ma, n& wa tata, n& wa 'dafa de ka kp&t& g\$, n& wa furu ma do kusa, t\$ k\$ ma we kili t& gaza, n& ma gulu zu golo a. Tua k& wa na, d\$ zu golo m\$ h\$ nza g\$, k\$ h\$azi z\$, k\$ z&l& ngb&l& bá m\$ g\$ (Kona-‘Bobadi): *nom par lequel on désigne l'habit d'écorce battue que les initiés portent lors de la première sortie.*

wí sulu gaza = m& a wí bà zǎlǎ tabi wí bà kò¼ zǎlǎ : m\$ zÚ “zǎlǎ”.

wǎlǎ : 1) (gázà wúkò) = m& a tulu k& ogaza wukon\$ wa he'de 'do k& wa g\$ n\$ wa ia ni. Wà fá wòkò bò, nè wà ã sàngá né sílílí, nè wà tó mà dÊ té ngbÈ. N& d& 'do ki ni, n& wa he'de 'badÀ tabi gabi (mǎ zÚ gaza wuko) : *sorte de longue robe que les filles portent après l'excision. Quand la plaie est cicatrisée, la wǎlǎ est remplacée par une jupe courte appelée 'badÀ ou gabi.*

2) (gázà kùlì) = wǎlǎ m& a tulu k& ogaza k\$la wa he'de d& t& wa t& ti k\$la i 'da fala k& wa n& nu kǎlǎ i, we kpa ny\$ng\$m& k& onaa wa tabi oyakason\$ wa t&a n& ni. Wa d& ma do nwá gba'baka (T.Ngb. p.152) : *sorte de longue robe faite de fibres des feuilles du raphia des marais nommé gbà'bàkà*.*

wùlù fǎ = m& a kuti wǎlǎ k& wa d& ma hã gazan\$. Wa d& ma do nwá fǎ, n& wa he'de ma n& wa h\$ n& nza we bi do bolo gbànwì (T.Ngb. p.157).

yàì = m& a lí k& Ongbaka'BowasÀ wa sa 'b\$ do **gbàgàlè** ni (T.Ngb. p.73,89,96,98): (litt.: *ancêtre*) voir “gbàgàlè”.

yaa gaza (gaza wíli) : gbagale a a yaa gazan\$ (T.Ngb. p.48) : *le “gbagale” est l'ancêtre des initiés.*

(gaza k\$la) : a mbe wele kpo sanga owan\$ k& wa e ngbam\$ kǎ nù. Mbe 'da fala kpo a zi a wi zolo. A tÊ gazan\$ g\$, a tǎ do nu a iko. N& kpo kpo yaa gaza ni, a gi 'b\$ liã te hã gazan\$ 'da fala h\$ mú wa nza, we yala zǎ n& (T.Ngb. p.143) : (litt.: *ancêtre des initiés*) *nom donné à un des anciens qui ont installé le “ngbàmǎk̀̀” dans le camp d'initiation. Il est la plus haute autorité dans l'initiation, c'est aussi lui qui prépare les plantes magiques nécessaires pour délier les forces magiques éventuelles qui pourrait nuire aux neophytes.*

yàkòsò (O : yàkàsò) : mÈ ì bókó nyá gázà k& wa saka a we gi ny\$ng\$m\$ hã bulu nya a k& a k\$ butu gaza ni : *filles désignées pour nourrir un circoncis pendant toute la durée de l'initiation.*

yìlì gÁÉ (gázà kùlì) = m& a \$ì k& ogazan\$ wa \$ d& nza t& zã gÀ& gbaa na nde fala ma sa s& ni. Yala gÀ& m& a k& wa z& ogazan\$ s& g&, n& wa n& ng\$ tulu. K\$ wa yolo ng\$ tulu i, n& wa si, n& wa y\$ y\$la be sǎ, n& wa kÀ wa d& t& nu t\$ a 'da naa wa vÀ. N& wa kpe t& wa ni gbaa, k\$ ma n& h\$ ná ng\$nga gÀa wese ni, n& wa z& makote ni, n& wa t& vÀ d& t& li fanda nga, do onaa wa, do obaa wa , do onya wa vÀ. Owin\$ wa gala ma dǎ wena. N& wa y\$ y\$la ni ni gbaa, k\$ wa n& z\$ ni, n& nde gbandolo, gbandolo gba m\$ sÀ ma h\$ a ia, n& wa ndi owukon\$ do'do. N& do tǎ, n& ogazan\$ do gba bun\$ 'da wa, wa \$ d& t& li fanda iko. N& wi di ni a z\$

m\$ t& gazan\$ wi a owi wilin\$ iko. Fo 'b\$ wuko bina, fo 'b\$ mbé be manda'ba bina. Tati a wi wilin\$ wa a wa z\$ m\$ t& wa iko. N& wa dā 'b\$ we g\$, wa \$ zā gā iko. Wa sa li ma na "yala gā&": Ø yilj gĀĒ(T.Ngb.p.132) : (litt.: coucher au froid) : expression qui désigne la danse pendant la dernière nuit avant la circoncision. Les gbàbù rassemblent les gázá sur la plaine, forment un cercle autour d'eux puis commencent la danse "só bòlò". Les gázá eux-mêmes ne prennent pas part à la danse; ils se trouvent au milieu du cercle sans feu nĭ couverture contre le froid de la nuit. D'où le nom de ce rituel "Ø yilj gĀĒ".

yàlà nú kúlí tē wĭ = m& a k& na, mbè 'da fala kpo, m\$ ny\$ng\$ ina, tabi wele hā ina hā m\$, n& m\$ ny\$ng\$. N& nde ž na ina ni ma lia di k\$ t\$ k\$ 'da m\$ ia. Ma g\$a na, fala k& wa ž zi ma do dia n&, n& ma wia na, fala m\$ gaza, n& ma wia na, wa yala. We k& wa yàlà g\$, nde ma wia we hā ngam\$ hā m\$. N& wa na: "M& zi n& ny\$ng\$ do a ni, k\$ d\$ k\$ ma 'dángá gaza 'da m\$ g\$." N& wa ba m\$ nĒ f&ng&l&, n& wa gba, wa gba, wa gba, wa gba... Yala nu kâlž t& wa tĐ n& g& hā ni : rite fait par le père d'un(e) néophyte pour délier les forces magiques qui résident éventuellement dans le corps de l'initié(e), suite à des plantes médicinales magiques qu'il (elle) a pu prendre auparavant (T.Ngb. p.10).

We ngam& wa wia t& kpa ma, wa tĐ nĒ:

- "Da d& k\$ fala g\$ n\$ a, k\$ nu buluti ka'bala g\$" (Libenge moke);
- "Wa yàlà nu kuli tĀ a g\$, n& a gifi s& 'b\$ h\$azi d& olo n&" ('Bobadi);
- "D\$ k\$ wa n& g\$ n\$ a, k\$ li a tĀ, k\$ a fé g\$"... "Wa d& ni, k\$ wa n& g\$ n\$ a, n& sila a fia dúlúú, a yĒĒ tĀ a g\$, a bi g\$, kili bá a g\$" ('Boyademele-Gbosasa).

yàlà kpúá gázĭ : voir **bùlù fĒĒ gázĭ**

yál% : membre de la famille maternelle(T. Ngb. p.140,172).

yìkà : perle ronde et trouée.

yùĭ nú kĭĭ : danse des néophytes "gàzà kùĭĭ" auprès du "nú kĭĭ" (T. Ngb. p.157).

yùĭ nú ngĭĭ : danse muette des néophytes : voir "à yŏlà lí fĭndĭ".

zawaya : gázá zàwáyá = m& a zuma to pele 'da fala h\$ mú gazan\$ nza t& ng\$ tulu, do 'da fala s& kpili. 'Da fala to pele ni wa ndaka wukon\$ t& n& do'do. Zawaya ma la ngba do waya, we k& to pele waya wa ndáká wukon\$ t& n& g\$. Ombe wa tĐ 'b\$ na, pele waya m& a k& 'da wi wilin\$ g\$, m& a k& 'da wukon\$ (T. Ngb. p.43-44,79): voir "gázá".

zĒĒ gázá : maladies de l'initiation : maladies pernicieuses qui sont attribuées à la désobéissance aux règles de l'initiation. Parmi les maladies de gázá, on cite : la lèpre (zĒĒ ngbĒĒ), la folie (zĒĒ bŏ), des tumeurs (kpólò), le pian ou franboesia (kpñĩntá), des fistules ou des petites plaies saignantes qui apparaissent surtout sur la mâchoire (zĒĒ gbŏ ou zĒĒ kŏyŏ) et qui sont difficiles à guérir (T. Ngb. p.62,65,211,216,226,242,245-248).

zĒĒ mbàngà : voir "mbàngà".

z : "zš wĭ" ou "zš tē wĭ" : "le principe vital" ou "la force vitale" qui est présente dans le corps d'un homme et grâce à laquelle il vit.

yàlà nú zš mŏ : enlever la force magique de quelque chose;

yàlà nú zš tē wĭ : enlever la force magique de quelqu'un.

zĭ zú gázánò (litt.: faire des mouvements tournants vers les néophytes) = m& a k& na ogazan\$ wa ngbolo d& gulu gbagale ni vĀ, n& wi zole a 'bala ina d& k\$ bila, n& a fi kpua

m&⁸³ 'd\$ ma. Wa gi sanggo, m\$ s\$kpā, n& wa ngbolo d& gulu ma, gaza b\$a b\$a, kpa zu wa vÀ. N& wi zole a fi buluti 'd\$ gb\$& a 'bala ni, n& a so mbe t& li ma ni, n& a z& do 'do kD a, dati a, li 'do a, ng\$ ngu'du a. N& a bulu kpua m\$ kpo kpo do 'da k& wa g\$na wa ni, nd\$ti n& a nwa (T.Ngb.p.13, 222) : *rite de bénédiction exécuté par le circonciseur le jour suivant la circoncision. Selon le narrateur, il s'agit d'une bénédiction pour assurer le succès dans la chasse qu'ils feront durant leur séjour au camp.*

(1^{ière} version : Sabuli - Libenge moke) : *le jour après la circoncision, le soir, les mamans ou les yàkoso préparent la boule de maïs avec de la viande et l'amènent à l'entrée du camp. Les bbgàzá prennent les colis de nourriture et les déposent dans un cercle autour du gbàgàlè. Puis les néophytes s'approchent et se courbent au-dessus des colis. Le circonciseur enfonce la main dans la boule, en puise une partie, fait un mouvement vers la bouche d'un néophytes, la retire, et la met à la bouche du néophyte à côté, ainsi de suite jusqu'à ce que chaque néophyte ait reçu sa part. Puis le circonciseur choisit des bonnes morceaux de viande et les mets dans son sac, les néophytes s'empressent pour manger ce qui reste.*

(2ième version: V\$nga – 'Boyad&m&): *Les néophytes se rassemblent autour du gbàgàlè. Le circonciseur prépare un mélange de plantes médicinales dans une coupe dealebasse et y enfonce la ficelle avec les nœuds (voir plus haut). Pendant que les néophytes se trouvent courbés au-dessus de la nourriture amenée par les mamans, le circonciseur enfonce son búlúti dans le mélange, trempe les doigts dedans, et répand un peu du liquide au dos de sa main, au front, sur le dos et sur la poitrine. Puis il commence à dénouer chaque nœud jusqu'à celui de Nw;gaza (dernier circoncis). Après cela, il prend un peu de viande de chaque coli, l'emballe pour l'amener chez lui. Le reste est mangé par les anciens et ceux qui étaient venus avec lui. Mais d'abord les pères des néophytes doivent payer le circonciseur pour le travail qu'il a fait. Le circonciseur fixe le prix, normalement cinq ou six pata⁸⁴.*

zìgìdá (gb;|; zìgìdá) = mÉ ; mù bìsà mù ògàzà wúkò; mÉ ; bé mØ, má Ú 'bàtà kór kór, nè hòlò kŭ nè bó¼; wà só zÉ mà nú fÉlÉ gbáá, nè má Ú 'dàt±à, nè wà kpó mà 'dÉ tll wà : *petits disques ronds troués, enfilés sur une ficelle et portés comme ceinture par les initiées.*

zǒlǒ : mÉ ; búlúti gØnØ dò gázà : *petit couteau très tranchant pour faire la circoncision ou l'excision.*

wí zǒlǒ : mÉ a wi k& a g\$n\$ ben\$ do gáz; : *homme (rarement femme) qui fait la circoncision ou l'excision. qui est spécialisé dans l'art de circoncire ou d'exciser. Il doit connaître aussi les plantes médicinales utilisées lors de la circoncision ou de l'excision ;*

wí bà zǒlǒ (ou : wí bà kòé zǒlǒ) : *l'assistant et élève de celui qui fait la circoncision.*

è zǒlǒ kó wél¼ : *initier qqn à faire la circoncision ou l'excision.*

zØ b¼¼ nàá wí (gàzà kŭl;) = m& a k& na, gazan\$ wa \$a ti k\$la gbaa k\$ wa k\$la fala h\$ n& ia, n& do gÀ wese, ná ngonga* tal& ni, n& gazan\$ wa he'de w\$la d& t& wa, do langba 'da wa d& zu wa, n& wa h\$ nza, n& wa t&. N& sanga wa do naa wa, l& tD na, m& mbe ná m&tr&* b\$a iko, n& wa 'banda* y\$ y\$la. N& naa wa fo tulu ng\$ bele a vÀ, n& a e bele a do nza, n& wa 'banda* di we d& yangga do z\$ na, wa z\$a t& ben\$ 'da wa i ia. Do 'da fala ni nÊ nde

⁸³ M& a f&l& ngolo k& a kpua zi n& do 'da zu gaza kpo kpo ni.

⁸⁴ Un pata vaut cinq anciens francs du temps des belges. Selon certains, la raison du paiement serait aussi le risque que le circonciseur a couru, car si un néophyte meurt lors de la circoncision, c'est le circonciseur qui en est responsable et doit rendre des comptes.

g&la gaza zi t& onaa gazan\$ wa wia t& g\$n\$ ma do kÐ tå n& iko. Wa z\$a ben\$ ia
*(T.Ngb.p.161) : (litt.: voir les seins maternels) brève rencontre des néophytes avec leurs
mères vers la fin de l'initiation (comparer avec “tamba bèlè nàá wí” chez les gaza gbadã).*

zɓmɓi gbìɓi : chant des néophytes “gàà kùlɓi” au camp d'initiation, pour honorer le ngbàmØkÑ
et pour encourager les initiés à endurer sans peur les épreuves de l'initiation (T. Ngb.
p.167).

zɓmɓi bánggándá: voir “banganda”

Table des matières

Avant-propos	3
Notes concernant la présentation	3
Bibliographie	4
Première partie: Gaza wili <i>(Initiation des garçons)</i>	5
Chapitre I. Gaza wili – Est	7
1. M&n\$ wà dÊ mâ d í tí kÊ n í wà gúnÚ wà nì	7
A gÊlá gázá	7
“Nd\$ n\$ gaza” tabi “E n\$ t& gaza” (Wa d& ma do kpo se wa a g&la t& wa)	6
Y&ngg& we z\$ owi nan\$	8
KÐ t& b\$a dati g\$n\$ wa	8
To fele do a ogazan\$ k\$ be t\$a (M\$ zÚ Gbosasa, p.25)	8
A gazan\$ ng\$ tulu	9
GÀ wese t& dati g\$n\$ wa	9
Fala sa titole dati k& wa n& g\$n\$ wa ni	9
2. ‘Da fala g\$n\$ ogazan\$	10
Yala nu kuli [▼] t& gazan\$	10
Wa le k\$ butu	10
Wa n& g\$n\$ wa (M\$ zÚ ‘b\$ ‘Boyad&m&l&-Gbosasa, p26)	10
M&n\$ wa d& ma ‘do k& wa g\$n\$ gaza ni	11
T& t&, n& wa \$ nù	11
Fala sa titole : sa li gaza	12
A lì lí dani	12
K\$ngg\$la	12
3. Kuti t&n\$ tal& ‘do k& wa g\$n\$ wa ni	13
Gbagale a ge nde?	13
Zì zù gázánò ti gbagale	13
Oyakoson\$	13
Z\$ zu ka nza nga	14
4. DÐ mbito	14
5. Dungu ‘da ogazan\$ k\$ butu gaza 16	16
D&a to ‘da oyakoson\$	17
wi na mú gázá fe nza nga, n& ogazan\$ wa d& ge nde?	17
Gaza fe k\$ butu i	17
6. N\$ toma	18
Gbà bìlì (M\$ zÚ p.28)	18
Ogazan\$ wa h\$ nza we n& tana	19

7. H\$ kungba	20
A kpólò (M\$ tÚlÚ 'b\$ Boyad&m&l&-Gbos., p.34)	20
D\$ t\$a do h\$ nza k\$ butu (M\$ t\$l\$ 'b\$ Boyad&m&l&-Gbos., p.29)	20
8. Nd\$ti d&a m&n\$ t& gaza wili	21
Lè kÚ bìlì do f\$l\$ ogazan\$ (M\$ zÚ p.33)	21
E nw i nú gázánØ (M\$ zÚ p.32)	22
Yala nu zš t& gazan\$ (mbito k\$nggØlà) (M\$ zÚ p.33)	22
Annexe - Entretiens	23
I. L&ngg& ng\$ gázà wílì 'Boyad&m&l& - Gbosasa	23
Wa a gazan\$ ngÚ tPlP	24
G\$n\$ gaza (ndakadafa... dàmb i m& a ge?)	26
K\$ngg\$la m& a ge ?	27
A bá w¼ lì lí d i nì gázà	28
N\$ toma	28
Gbà bìlì	28
N\$ dØ toma k\$ butu	29
H\$ nza do kpa ngba wa do naa wa	29
H\$ kungba	30
Nd\$ti d&a m&n\$ t& gaza wili	31
Lè kÚ bìlì do f\$l\$ ogazan\$	31
E nw i nú gázánØ	32
KØnggØlà	32
Gulu "manze" a ge nde?	34
Gulu "à kpólò" a ge nde?	34
Tala l&ngg& ng\$ gaza wili	35
Mba'di – Awala	35
Ten\$ k& wa saka we d& do zufa m& a ten\$ g&?	36
II. L&ngg& ng\$ gaza wili (Ng&ama à 'Bobadi)	37
Kolonuyele ?	41
Wiya ?	41
damba ngbóó ni wa d& ma do ge ?	42
Dakasamba ?	42
dž ngbanza	42
galakanzi m& a ge ?	43
Kindi ma \$ n&e?	45
kpana kuluzž?	46
Gulu gbagale a ge nde?	48
Buluti 'da gulusÀ	48
Kpua m\$	48
Aka we kpi do kpi :	49
Be li'baya kpo kpo ni, ki ni wa d& zi a ge ?	49
ZÈ biã zu wi m& a ge nde?	49

Wa 'dafa nd&ngga ndenge* n& n& e ?	49
Mbula sÓá l	50
Fio kpa gaza	51
'Dikato ?	52
Çl&wala	52
Bili ba ga m\$	52
Kanya (= gb&la :gogo n& \$ n& gogo kanya)	53
Tamba bele	53
Bi g\$!\$	54
Mbula nga li ?	54
Lè kÙ bìl	54
III. L&ngg& ng\$ gaza wili (<i>Kona-Lambo à 'Bobadi, 18/11/1989</i>)	57
L&ngg& ng\$ gulusÀ	57
N\$ toma	58
Ndàlá mbànggàrà m& a ge nde?	59
Gbìli ma \$ nÊ nde?	59
Gaza 'bua kula do gaza nd\$a m\$	62
IV. L&ngg& ng\$ gaza wili (<i>Zabusu, Tigole et autres à 'Bobazolo Ndongo 25/6/1989</i>)	63
– Nε kanggala a ge ?	63
– Lundu ? Nε wa de ma nei ?	63
– Nε m& k& wa sa li n& na "sumbu", m& a ge ?	63
– Nε gbàbèlè a wio ?	64
– Nε "hɔ kungba" mε a ge ?	64
– A kpólò ... wa nε we à kpólò	65
– Nε we folo te gazano wa de ge ?	65
– Kɔ mɔ tɔ sɔ na: "Mɔ le ti bìli". Bìli mε a ge ?	65
– kala be kɔali mε a ge nde ?	65
– Ndakala mε a ge ?	66
– We le kɔ butu gaza ni, ngba ma nε ge nde ?	66
– Gulu yɔla kanggala a ge nde ?	66
– Nε yɔla sumbu mε a ge ?	66
– Mɔ tɔ mbe gulu we fele!	66
– Tigole, mɔ tɔ mbe gulu we bĩã ngoi!	67
– Nε ĩ ti gulu ndalagba ?	67
ZUMA GAZA	68
Chapitre II. Gaza Mandanggo	69
I. 'Dafa m\$ gaza	69
1. Gulu k& wa g\$n\$ ben\$ do gaza	69
2. Ba zã zu we	69
3. 'Dafa om\$ gaza	69
II. 'Dafa k\$ butu gaza	70
1. Wa n& z\$ pala zam\$ i, n& wa ba kómbò	70

2. Wa zŕ gbagale, n& wa 'dafa om\$ t& n&	71
3. Gulu gbagale do om\$ t& n& na ge nde?	72
4. Wa m\$ k\$ butu gaza	74
5. To ndoko	74
III. Ndo nyanga m\$ gaza	75
1. E n\$ t& gazan\$ do à g&la gaza	75
2. Ala biã zu gazan\$	76
a) Zŕ ngambe	77
b) Ngbongbo ala biã	77
3. 'Dafa om\$ gaza	77
4. To be pele	78
5. Si ng\$ tulu	80
a) La ng\$ tulu	80
b) M&n\$ wa d& ng\$ tulu	80
6. Gba pele	81
IV. Ngba soen\$ g\$n\$ gaza	82
1. Yaka gazan\$	82
2. La mÚ gaza na wa g\$n\$ a	83
3. Fi mbu'da m\$ nu gaza	83
4. G\$n\$ gazan\$	84
5. Ng\$ li gaza	86
V. Om&n\$ wa d& 'do k& wa g\$n\$ wa ia ni	86
1. A li dani gaza	86
2. Inan\$ wa a do dani gaza : nwá... = "mbambahäü" tabi "túnggùtúnggù"	89
Zuma f\$l\$ dani: Súlúnggú	
3. Ogazan\$ wa ny\$ng\$ ka kuluzŕ	89
4. G\$n\$ dā mbito ("dĐ kpua nyaka"; to ngele)	90
5. E li gaza	92
VI. K\$ butu gaza	94
1. Onwan\$ k\$ butu	94
2. Be kpongbo	94
3. Om&n\$ wa d& ma we a kílì t& owukon\$... : G\$li, GulusÀ, Kpoza, N\$t\$k\$	94
4. Wa t& do ny\$ng\$m\$ hã gazan\$	95
We 'da ny\$ng\$m\$ k& ma dè g\$ ni	95
VII. Mbe m&n\$ wa d& k\$ butu gaza	95
1. Mbula k\$ butu gaza	95
2. Gazan\$ wa s& ndangga hã yakason\$	98
3. He gugusi do to ndangga	98
a) Ogazan\$ wa he gugusi	98
b) Oyakason\$ wa to ndangga	98
4. Mbula ng\$ gb& sa'de	99
5. Wa kpa we k\$ butu 'di	100
6. Ɔ ngó nwá gázá do kpolo gbabula	100
7. 'Da fala gaza fe k\$ butu	101

8. Kpasa gaza a fa wuko nza nga	102
VIII. Tala d&a m&n\$ dati h0 nza k\$ butu	103
1. To f\$I\$	103
Ng\$ gulu f\$I\$	103
2. Tamba bele naa wi	105
Ny\$ng\$m\$ tamba bele	106
Z\$ zu ka	106
3. 'Dafa om\$ bisa t& gazan\$ we h\$ nza	107
IX. 'Da pala h\$ nza k\$ butu	107
1. Gbà bílí do n\$ toma	107
2. Om&n\$ k& gazan\$ wa he'de d& t& wa 'da fala h\$ mú wa nza ni	109
▪ Wa e ' balo ng\$ zu 'baka wa.	
▪ N& wa e mbÈngg nu kÐ wa.	
▪ N& k& zala wa ni, wa sa li ki ni na bìndòlò .	
▪ N& wa 'b\$ do s&l& kÐ wa.	
▪ N& wa d& ndasa, wa sa li n& na, ' dìkàtò , n& wa e zu wa.	
▪ N& ng\$ ngu'du wa a <i>ngáyà, ibàkà. mbiliwili</i> .	
▪ 'Bete ngbenggele, 'bete b\$a, zu 'bete bina io io.	
3. We 'da kpana tuma	110
4. Ogazan\$ wa h\$ nza	111
Y\$la mandanggo	111
X. Nd\$ti m\$ gaza	111
1. F\$I\$ ogaza do oyakason\$	111
2. Ogazan\$ wa ny\$ng\$ gbate	113
Gbangba 'da wen\$ wa tÐa ni	115
3. We zu gazan\$ k\$ t\$a 'da naa wa do we kÐ wa t& om&n\$	115
Aka we ng\$ gaza mandanggo	117
Wa ndo 'dafa m\$ gaza do z&k& 'da ge?	117
Gulu a g&la gaza a ge nde?	117
Gulu bÀlÀfanda : k& nza nga do k& k\$ butu (gbagale)	118
Ndaba 'da ogazan\$	118
Gulu ngba fio do ngba kpasi a ge nde?	118
Aka we ng\$ oinan\$ k& wa d& do to 'da fala m\$ gaza	119
Dati k& na wa t& gØnØ wa g\$	119
'Do k& wa g\$n\$ gazan\$ ia ni	119
Toe 'da gb lí kàndòlò	120
Gulu dÐ kpua nyakã	120
Gulu k& fila m\$ lé k\$ butu gaza g\$ we ge nde?	120
Osanggon\$ wa gi do ka kúlúz [†]	120
Gulu kpana toma nu gazan\$ ni a ge nde?	121
Aka we ng\$ wi zolo, do wi ba koe zolo	121
Onwan\$ k\$ butu gaza	121
Gàzà núkú m& a ge nde?	122

Wi dungu yakaso a wio nde?	122
Gàzà kànggálà do gaza lɔndɔ wa wio nde?	122
Gulu gaza sùmbɔ a ge nde ?	123
Gulu li 'bàkàbèlè a ge nde ?	124
Gulu li sèbùtèlì do gbèlìngbàngbò do 'bua kúlà a ge nde ?	125
Om&n\$ wa z&l& zi do t& os&but&lan\$ do gb&lingbangbon\$	125
Aka we ng\$ e kɔ wa t& om&n\$	126
Résumé	126
Fala gaza ma yula n& ni	127
Ombe om&n\$ k& ma z\$ gaza ni	127
Mbesa do kp&ka	127
BÀlÀfanda k& nza nga	128
Ombe m&n\$ t& gaza wuko 'da fala y\$ do y\$laz\$ (zú foto)	128

Chapitre III. Gaza k\$la 129

I. Ndo nyanga m\$ gaza	129
1. Ba zã zu we do fa m\$ s\$kpá	129
2. Y\$ ng\$ gaza	129
3. Doko m\$ gaza	129
4. A gÈlá gázì	130
5. A y\$la li fanda (Kuti y\$la nú ngùlù tabi nú ngùlùmà)	130
6. La ng\$ tulu (Ng\$ li k\$la)	131
7. Yolo ng\$ tulu we si le nga	132
8. Y\$ b\$a y\$la do \$ yala gÀ&	132
9. La ng\$ go we z& tulu	133
10. Yolo ng\$ go we si le nga	133
11. Tala y\$la datì g\$n\$ wa	134
II. 'Da pala g\$n\$ gazan\$	134
1. Fala wa g\$n\$ do gazan\$	134
2. 'Da fala g\$n\$ gaza	135
3. A dani gaza	137
4. Fala sa 'do k& wa g\$n\$ wa ni	138
5. Kpana nawili do kala d\$la	139
6. M\$ bisa gaza we le n& k\$ butu	139
III. 'Da pala le k\$ butu	140
1. E ngbam\$ kɔ nù	140
2. T&l& t& k& wa 'dafa do ngbam\$ kɔ ni	141
3. Gulu we 'da ngbam\$ kɔ	141
4. Ogazan\$ wa le k\$ butu	143
IV. T&l& t& k\$ butu gaza k\$la	143
1. Om\$ \$i k\$ butu gaza k\$la	143
2. Nu kali	143

V. T&l& t& dungu 'da ogazan\$ k\$ butu	144
1. Wi f\$m\$ gazan\$ k\$ butu gaza k\$la	144
a) <i>Babiã do 'be go'do biã</i>	144
b) <i>Toe 'da kpasa win\$</i>	145
c) <i>Toe 'da Baagaza do Karawa gaza</i>	146
2. Mbe m&n\$ wa be hã gazan\$ k\$ butu	147
3. Z&a wi k\$ butu gaza k\$la	148
4. Hã ngam\$ hã wi k& a n&a zi gaza dati, n& a zélé m\$ g\$ ni.	148
5. Zufa wa z& do gazan\$ ni	149
6. T&l& t& ndalagba	149
VI. Mbula ng\$ ny\$ng\$m\$	150
1. Ny\$ng\$m&n\$ k& gazan\$ wa wia t& ny\$ng\$ n&	150
2. T&l& t& gi ny\$ng\$m\$ hã gazan\$	151
VII. Mbe m&n\$ gazan\$ wa e t& wa ni	151
1. Ogazan\$ wa nd\$ mbito t& wa	151
2. Ogazan\$ wa he'de wØØ	152
3. T&l& t& ndasa ko	153
4. T&l& t& langba	153
5. T&l& t& gǒgǒngù'bù	154
6. T&l& t& gbǒkǒlía	154
VIII. Mbe m&n\$ gazan\$ wa d& ni	155
1. Bolo gbanwa	155
2. D\$ gia	155
3. E li gaza	157
4. Y\$la nu kali	157
5. N& zam\$ gaza	158
IX. Tã dati h\$ mú gazan\$ d& nza	159
1. F\$l\$ wi do bili m\$ hã gazan\$	160
2. Le ti ngbam\$kd do ny\$ng\$ m\$ s\$kpã	160
3. Z\$ bele naa wi	161
X. Om\$ bisa ogazan\$ wa e t& wa 'da fala h\$ mú wa nza ni	161
1. Gb j z j	161
2. Mbònggǒ	161
3. Ndalagba	162
4. Be koe gaza	162
5. Gbà kùngb j	163
XI. Ogazan\$ wa h\$ nza k\$ butu	164
1. We 'da b&n&fanda li fanda 'da le	164
2. G\$ wáwá dĐ	164
3. Bángándá	165
4. Z& kúndù	166

5. Tana ngele	167
6. Doko tala m\$ gaza	168
7. Le k\$ wili t\$a	168
8. Futa tangge do si nu di 'da baa wa	169
9. Gaza fe k\$ butu i	169
Aka wen\$ ng\$ gaza k\$la	170
Aka wen\$ ng\$ ngbam\$kd	170
M& wa d& do usu m\$ gulu ngbam\$kd ni a ge nde?	170
M\$ e m\$ yali 'da m\$ ti ngbam\$kd, n& nde yali gáná s& m\$ g\$	170
T& e ngbam\$kd nù, n& kpasa win\$ wa dungu do go'do wa d& t& nù we ge nde?	170
Inan\$ wa mi ti ngbam\$kd?	170
Gele aka wen\$ kpi do kpi	171
Gulu a g&la gaza a ge nde?	171
Gulu tua y\$la a ge nde?	171
Gulu y\$la nu ngb!b (nguluma) a ge nde?	171
Ng\$ go ma \$ n& nde? N& wa n& i m\$ we d& ge nde?	171
Gulu be a sa ni a ge nde?	172
Dàmbj m& a ge nde?	172
Gulu "nzia" k& ogazan\$ wa ny\$ng\$ ti k\$la, n& wa tombo nwá n& hã onaa wa nza nga a ge nde?	172
Gbà kùngbj m& a ge nde?	173
Ogazan\$ wa dama g!g! 'da fala ki nge nde?	173
M& k& m\$ z\$a na, ma nganda k\$ butu wena ni a ge nde?	173
T&l& t& k& gaza a 'bili gb!z! nyanga a do'do ni	174
S&n&m\$ sanga owi zolon\$	174
M\$ gaza ma d& tÀ & 'do sab&l& n& nde ?	175

Deuxième partie: Gaza wuko

(Initiation des filles)

	177
Avant propos	179
1. A g&la gaza do nd\$ n\$ t& wa	181
2. Ogazan\$ wa y&ngg& 'da owi nan\$ 'da wa	184
3. Ogazan\$ wa y\$ngg\$ gua zam\$ i	185
4. Kpasa wukon\$ wa 'bÀlÀ gbālām\$	186
5. Ogazan\$ wa to tula gaza	188
6. Wa z& bÀlÀy\$la n& wa to fele	190
7. Wa a gazan\$ k\$ be t\$a	193
8. Wa ndi gazan\$ ng\$ tulu n& wa k\$ makambu li wa	194
9. 'Bagaza gaza z\$ zu ka n& ogazan\$ wa yolo ng\$ tulu	196
10. Tala m&n\$ wa d& ma dati g\$n\$ ogazan\$	198
Wa t& tala mbula h& gazan\$ k\$ be t\$a	198
Wa fi ina nu gazan\$ n& wa 'dafa 'da makambu li wa	198
Ogazan\$ wa y&ngg& 'b\$ 'da owi nan\$ 'da wa	199
Wa fi mbu'da m\$ nu gazan\$	199
11. Wa g\$n\$ gazan\$ n& wa to ngbondo	200
12. Wa ku'bu ogazan\$	202
13. Ogazan\$ wa ny\$ngg\$ ka kuluzi	205
Gaza d\$ngg\$ tÀ a	205
14. Wa a li li gazan\$ n& wa a nwa nu wa	206
15. Ogazan\$ wa \$ k\$ be t\$a gaza n& wa a dani 'da wa	206
16. Mbula wa t& ma h& ogazan\$	207
17. Mbula ng\$ ny\$ngg\$m\$	210
18. Wa yala z& t& gazan\$	211
19. Mbe m&n\$ wa d& ma do 'do k& wa g\$n\$ wa ni	212
Z& dangga	212
Wa we zu gaza k\$ t\$a 'da naa a	213
Wa we nu gazan\$ nza nga	214
Ogazan\$ wa f\$l\$ tulu t& wa	214
20. Nd\$ti gaza	215
21. Oz&l& gaza	216
22. Owi nd\$a n\$	216

Annexe : Description de l'initiation des filles par De Brabandere (1950)

	218
A g&la gaza do nd\$ n\$ t& gazan\$	218
Wi ba gaza do wi ba m\$tulu gaza	218
G\$m\$ gua gaza do y\$ngg\$ ma d& le nga	218
To tula gaza	218
Kà gazan\$ 'da owi nan\$ 'da wa	218
Manze	219
To pele	219

Ndaka gazan\$ ng\$ tulu	219
'Dafa gazan\$	220
Wa g\$n\$ ogazan\$	220
Gaza to ngbondo	221
Nu t& wi – D\$ k\$ngg\$I\$	221
Dani Àa ia; wa we kÐ gazan\$ t& d&a to	222
Zĭ zu gazan\$	222
Gaza nd\$a n\$	222

AKA WENO NGO GAZA WUKO

G&la gaza	223
Ogazan\$ wa y&ngg& 'da owi nan\$ 'da wa	224
Wa z& gazan\$ ng\$ gua	224
Gaza to tula gaza	226
B&l&y\$Ia – B&l&fanda	227
Ogazan\$ wa to fele	228
T\$a be gaza	229
Ogazan\$ wa si ng\$ tulu	230
Ogazan\$ wa to gba fele	231
Dungu ng\$ kungba	232
Mbu'da m\$	233
'Dafa makambu li gazan\$	234
Wa yala nu kuli t& gazan\$	234
To ngbondo	235
Ogazan\$ wa si ng\$ kuli	235
Mbé bunggu	236
Kpana kuluzĭ	236
Tulu k& ogazan\$ wa he'de ni	238
A nwĭ nu gazan\$	239
Inan\$ ma d& to k\$ gaza wuko	240
Oinan\$ wa fa ma 'da fala g\$n\$ gaza ni	242
Z&l& gaza	242
T&l& t& k\$ butu gaza	243
We nu gazan\$ nza nga	245
Mbula gaza	245
Mbula ng\$ ny\$ng\$m\$	246
De m\$ do 'dã m\$ t& gaza	248

Vocabulaire Gaza (Liste de termes et expressions utilisés dans le recueil présent)	251
Table des matières	285